РІДНИЙ КРАЙ

АЛЬМАНАХ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 2 (39) 2018

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

Ольга Смольницька 3
Оксана Рудич 9

ПРОЗА

Олександр Міщенко. Баночка меду. 12
Корпоратив. 13
Скарб. 14
Стара діва. 15
Щаслива. 16
«Я не відпущу тебе, тату…». 18
Сергій Осока. Вечірні грузді. 19
Вітні Х'юстон. 21
Юрій Чуповський. Пробач, мамо… *Нарис.* 24

ДЕБЮТ

Аліса Герман. Петриківський кіт. *Уривки.* 35
Лілія Солодка. Дружок. *Оповідання.* 38

ПРЕЗЕНТАЦІЯ

Ольга Смольницька. Молода поезія і проза в «Голосіївському мануарі»: твори студентів спеціальності «Літературна творчість» Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Спроба переднього слова.* 40
Дмитро Зозуля. Триптих летючої єдності. 40
Підгоріли. 42
Вірші. 44
Єгор Семенюк. Настуся. 45
Вірші. 46
Катерина Чайка. Вірші. 46
Світлана Вертола. Вірші. 48
Мар'ян Кондратюк. Вірші. 49

ПУБЛІЦИСТИКА

Микола Рябчук. Як і чому (попри все) я лишаюсь «чехословаком». 52
Григорій Титаренко. «Любов до істини» в Полтаві. 54
Владиліна Балухата. Вишиванка. 57
Свята Трійця. 57
Ворожили, як дівчатами були…. 58
Тетяна Горицвіт. **З виставок і майстерень: вибрані мистецькі враження**
Свобода – шкіц грунтовної розвідки. 59
Із життя жовтого трамвайчика. 60
Пес саксофоніста: монолог. 61
Хто хотів би там побувати. 62
Простір для жайворонка. 62
Вечірня пісня і квіти. 63
Підслухано біля «Озера». 64

ДІАЛОГИ

Сергій Шебеліст. «У Гетьманщині дитина не викликала такого пієтету, як нині». *Інтерв'ю з істориком Ігорем Сердюком.* 65

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Микола Степаненко. Важливі складники мовознавчої концепції Андрія Ніковського. 69
Ольга Бондаревська. Явище апосіопези у прислів'ях і приказках. 75
Валентина Саєнко. «Люди не зі страху» Світлани Кириченко як документ і образ епохи. 80
Галина Білик, Марина Віскрівець. Художньо-історична актуалізація образу українського селянства у творчості Олеся Гончара. 88

ЮВІЛЕЙНІ ДАТИ

100-річчя Історико-філологічного факультету в Полтаві (1918–2018) – предтечі Полтавського національного педагогічного університету.
Петро Кравченко, Ярослав Блоха. Історія та сучасне освітньо-наукове середовище історичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка. 95
Оксана Кирильчук. Історія та сучасне освітньо-наукове середовище факультету філології та журналістики ПНПУ імені В. Г. Короленка. 106
Людмила Українець, Ірина Павлова. «Слово моє, сльози мої, раю ти мій, раю!» *Штрихи до портрета доктора філологічних наук, професора, ректора Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Миколи Івановича Степаненка з нагоди 60-ліття.* 127

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Ніна Степаненко. «…То із білого народ мій сходить», або Мистецький світ Юлії Мохірєвої. 141

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Ірина Діптан. Михайло Грушевський про вузлові проблеми гетьманування Івана Виговського. 150

СТОРІНКИ МАЙБУТНЬОЇ КНИГИ

Олексій Неживий. Видимий Григір Тютюнник. 166
Григір Тютюнник. ЗІС-5. *Підготовка до друку* ***Олексія Неживого.*** 168
Петро Загайко. У дорозі до храму. *Вступне слово, публікація* ***Володимира Мирного.*** 176

IN MEMORIAM

Михайло Наєнко. Спогад про «тихого» Дончика. 179
Валентина Саєнко. Одержимість Наукою. 187

«РІДНИЙ КРАЙ» ПРО КРАЯН

Анатолій Бурдейний. Невтомний працівник на рідній українській ниві полтавець Григорій Коваленко. *До 150-річчя від дня народження* 193
Григорій Титаренко. Іван Стешенко повертається. 205
Володимир Подрига. Життя та творчість Ганни Супруненко. *До 135-річчя від дня народження поетеси.* 207
Ганна Супруненко. Автобіографія, вірші. 212
Володимир Мирний. Майстер епіграми Микола Бутович. 214
Раїса Гусленко, Олександр Гусленко. Про родину Євгена Гребінки. 216

У «РІДНОМУ КРАЇ» ПРО «РІДНИЙ КРАЙ»

Ніна Степаненко. Про одну культурологічну студію Миколи Дмитрієва на шпальтах часопису «Рідний Край» (1906). 219

РЕЦЕНЗІЇ

Дві рецензії на одну книгу: ***Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік : монографія / Микола Степаненко. – Полтава : Дивосвіт, 2018. – 588 с.***
Олена Маленко. Системні перифрастичні зв'язки в сучасному публіцистично-політичному дискурсі. 221
Наталія Кондратенко. Новітня публіцистично-політична перифрастика: власне лінгвістичний і соціолінгвістичний виміри. 222
Дмитро Шупта. Велика українська актриса. *Рецензія на книгу: Совачева Г. Україна таки буде! : спогади, статті й замітки, листи / Ганна Совачева ; [упоряд., авт. передм. О. П. Ротач]. – Полтава : Дивосвіт, 2017. – 431 с. : іл.* 223
Наталія Криницька. «Навіщо я, людина-індикатор, ніхто не знає, навіть Небеса…». *Рецензія на збірку: Стиркіна Ю. Віршовані невитримані вина : [поезії] / Юлія Стиркіна. – Полтава : АСМІ, 2018. – 523 с. : іл.* 227
Галина Білик. Запрошення до сердечної розмови. *Рецензія на книгу: Горицвіт Т. Те, що можна написати тільки аквареллю : есе / Тетяна Горицвіт (Луньова). – К. : Зеленський В. Л., 2018. – 96 с. : іл.* 229

КУЛЬТУРНА ХРОНІКА

Ганна Радько. Полтава вшанувала Олеся Гончара. 233
Сергій Шебеліст. Полтава на літературному меридіані Європи. 2240
Віра Мелешко. Премія імені Феодосія Рогового та її перші лауреати. 242
Валентина Орєхова. Бібліотека закладу вищої освіти в умовах трансформаційних змін: відкрита наука, відкритий доступ, цифрова педагогіка. 244

НАШІ АВТОРИ 247

CONTENTS 250

Ольга СМОЛЬНИЦЬКА *– письменниця, науковець, перекладачка, літературний критик, журналістка.*

Народилася 7 червня 1987 року в місті Сімферополі (АР Крим, Україна). Кандидат філософських наук. Працює в Києві, живе в місті Бучі (Київська область). Старший науковий співробітник Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського.

Авторка восьми україномовних книг: наукової монографії «Філософсько-методологічні засади літературознавчих досліджень в Київському університеті кінця XIX – початку XX ст.» (2013), поетичних збірок «Ангел ночі», «Відшукаю мінливу комету» (обидві 2009), «Чорний метелик» (2010), «Мандрівник» (2011), збірок телесценаріїв, есеїв, статей «У пошуках коріння» (2010), «Лілеї для Ніли» (2012, пам'яті Ніли Зборовської), електронної збірки поезій «Стиглий виноград» (2017, видавництво «Ти, що живеш»).

Член Національної спілки письменників України (2012), член ICOM (The International Council of Museums) (2018).

Публікувалася в Австрії, США, Канаді, Бразилії, Німеччині, Польщі, Чехії, Словаччині, Грузії. Має понад 200 наукових публікацій в українських та зарубіжних виданнях.

Лауреатка низки літературних премій, переможець багатьох творчих конкурсів, зокрема: дипломантка Всеукраїнського літературного конкурсу рукописів прози на найкращу книгу року «Крилатий Лев» (2017) – за збірку «Притчі, казки, оповідання, повісті»; дипломантка, володарка категорії професіонала у 2-му конкурсі Міжнародного літературного проекту Чер.net.k@ (прозовий конкурс «І зізнаюсь в любові до Землі!», номінація «Сходження до Евересту») (2018).

СУЧАСНИМ НЕОКЛЯСИКАМ

На концерт глухих не варто кликать,
А сліпим байдуже до картин.
Максим Рильський

Кому і що ти хочеш довести?
Давно уже розведено мости

Між світом і тобою, й кожний вірш –
Твій захист, та беззахисним стоїш.

Послухай: гармонійністю рядків
Не навернеш на добре ворогів.

Переконати важко цей закон,
Хай навіть вирушаєш на агон[1],

Хай ти трибун, оратор, навіть жрець
Чи корифей – але один кінець.

Хіба дано мерзотникам збагнуть,
У чому досконалих ритмів суть?

У масках і в гліцинії хода
Не для таких і не для їх гнізда!

Мені ж оддайте хутра вовчих шкур,
Екстаз люперків[2], повню й крики бур.

Та потім у гармонію зведу
Ці крики і вкарбую до ладу.

А їм – і вкарбувати не дано,
О, не марнуй божественне вино!

Хто вигадав закони для війни?
Ти досі віриш, ніби є вони?

Послухай: надто добре знаю зір,
Що прослиза, неначе змії з нір.

Поглянь: ось язичками із щілин
Вихоплюється полум'я личин,

Зрадливими ножами із очниць,
Стилетами зі згорток багряниць.

[1] Агони – спочатку фізичні, потім і словесні змагання (дебати) у стародавніх греків і римлян *(тут і далі авторські примітки).*

[2] Люперки (лат. *lupus* – вовк) – жерці у Стародавньому Римі, учасники люперкалій – вовчих дійств (13–15 лютого) на честь вовчиці, яка вигодувала Ромула й Рема. Жерці вдягались у вовчі шкури, приносили в офіру цапів і кіз. Є версія, що наш звичай «водити козу» («Маланка») споріднений із люперкаліями, а ще перевертні, вовкулаки насправді були такими жерцями.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Допоки ти на дистихи цей світ
Мережиш – а на тебе тчеться спліт.

Та роздеру його своїм ножем,
Не лúшишся сам перед міражем.

Не перша я у списку хай твоїм,
Облесницькому зборищі палкім,

Мій хліб нехай ти медом обділив –
Але я тінь твоя, твій дух і гнів.

Хай інші дарували скельця лиш –
Ми разом оживляємо комиш,

Нехай співає, а тобі з глибин
Не скло я дарувала, а рубін.

І ось коли остання машкара
Спаде із супостата, що вмира,

Ти визнаєш, що в тебе я одна,
Від учт і до Харонова човна.

1.04, Вербна неділя – 2.04.2018,
Великий понеділок. Буча

СОН ПРО ТЕРНОВИЙ ВІНЕЦЬ

Ось терновий вінець – і криваві зірки,
Та даремно Христу офіруємо кров:
Він того не хотів, як удару з руки,
І в кривавому сні[3] образ плаче немов.

Вже достигла гряда – овочевий врожай,
Вже душа нап'ялась – наче пісня струни.
Самоцвіти чи прах із десниці збирай,
Хай і чорні плоди – та наллялись вони.

У Христовім вінці – ось криваві зірки.
Не обманюй себе злотом вічних прикрас.
Ти оздобиш вінець – та шипів гостряки
У невинне чоло увіп'ються не раз.

21.05.2018, Буча

ЗАКЛЯТТЯ ДУШЕВНОЇ СВОБОДИ

Студений перстень
Синявим залізом
Гранчастим
Не має тримати душí –
Заклинаю.

Студений перстень,
Який охопив море
І б'є плесом,
Немов білорибиця-щука –
Скель не розіб'є.

Залізний перстень.
Залізний хліб.
Залізне слово.
Амінь.

18.06.2017, Буча

ТИМЧАСОВЦЮ-СПОДОБАНЦЮ
(на східний мотив)

Той сказав, що, ніж слухати, як я
квилю,
То засунути голову краще в петлю.
Олена О'Лір

З яких насправді ти країв – мене це не обходить.
Бо кров'ю й нервом досвід свій нарешті я створила.

З мойого тіла піт і кров виходили словами,
І розростався твір, в який насправді я вживилась.

Розсудить час, чий кращий твір, і людство це
розсудить,
Та тьмарять заздрощі твій зір – підступно
нападаєш.

І звинувачуєш мене, що я такий невіглас,
Та досвід твій у зорі був, а в душу – не проходив.

І в тому, що хай бачив ти, як світ безрогих[4] ріже,
Повір: направду і нема твоєї в тім заслуги.

20.05–21.05.2018, Буча

ЖИВІ МЕРЦІ
(вирвавшись з того світу)

Романтичний цей вияв – позірний,
Малював на картині Білібін:
Це русалка, і очі незрячі –
Палахкі, як у черепа в казці.
Між мерцями живими рушаю.

Сивий день сірину – шкурку зайця –
Нам нав'яже замість уборів
Горностаєвих чи соболиних.
І з бетону ось тлін проростає…
Між мерцями живими рушаю.

[3] Такий сон – про криваві зірки навколо Ісуса в терновому вінці – був насправді цієї ночі. У вірші згадується реліквія – золочений Христовий вінець, що зберігається в Нотр-Дам де Парі. Це фото побачила вже після сну.

[4] Безрога – гуцульський евфемізм: свиня.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Дріт іржавий – це руки, це лози,
Що чіпляються спрагло за тебе.
Ти побачиш бетонну споруду
І вступаєш до неї – востаннє.
Між мерцями живими рушаю.

Ти відчуєш цей тлін і як люблять
Недожилі – живих. Маячнею
Повечір'ям до тебе приходять
І хапають примари за руки….
Між мерцями живими рушаю.

Ти здолала – та спогади знову
Тліном будуть у сірій коробці,
Мертвий ліс проростає у місті,
Справжня казка – насправді кривава.
Між мерцями живими рушаю.

Пожадли́ві сліпаві очниці –
Знав Білібін, що́ справді малює.
Повалила ти ідолів мертвих,
Виривала в них очі криваві.
Між мерцями живими рушала.

Відігнала – й день сірий одлинув.
Кров ховається хай в цвіт гранату,
В альмандин, вишиванку, у пломінь,
Сірина – у покинуте місто.
І мерців ти живих подолала.

18.11–19.11.2017, Буча

МЕЧ І СВІЧА

Я віддала́ перевагу аскетизмові меча –
Тільки серце непокоїть ця тюльпанова свіча.

Лезо тонкості надійне в цього чорного меча –
Та мене терзає символ – запломінена свіча.

Надто жар одволікає від надійного меча,
І тремтить гладким тюльпаном неминучості свіча.

Пальці крізь метал проходять у зрадливого меча –
Це примара сну, як червінь, як у полум'ї свіча.

Пальці крізь огонь проходять – жару дух не поміча.
Хай мені квітчає душу ця тюльпанова свіча.

Неміч юних стилізацій, молитовного меча,
Як і снів – мене здолала ярим символом свіча.

Що ж, розкрай мене, о лезо вічно чорного меча,
Що ж, гори – тебе благаю, о тюльпанова свіча.

Порятунку не чекаю від примарного меча –
На чотири частки палу я розкраяна свіча.

Так, з обох кінців згоряє ця розкраяна свіча –
Не спіткав аби зрадливих помах вірного меча.

3.03–4.03.2017, Буча

СУФІЙСЬКЕ ВИДІННЯ

(побачений внутрішнім зором швидкий ряд, у транспорті)

У сутіні замерехтів тюльпанів[5] ярий рій.
Торкнувся змучених очей тюльпанів ярий рій.

І кожний з них – немов свіча й скривавлений кинджал,
Ці рудо-жовті пломінці – тюльпанів ярий рій.

У суєті, коли сльоза на вії набігає,
Він серце вхоплює в кільце, тюльпанів ярий рій.

Тюльпан породжує тюльпан, це воїни у лавах,
Тобі полегшення несе тюльпанів ярий рій.

Натхнення вхопить, і з-під вій закрапають сапфіри –
Це принесе тобі, повір, тюльпанів ярий рій!

28.01.2018, Буча

У САДУ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Досі тебе не сприймають,
Як і твоєї весни,
Ти – надто ти, всі це знають,
Надто виразно: вони.

Та ця межа, це розтіччя
Духу твого не торкне.
Чернь ужива просторіччя,
Аристократи – койне.

Говір аристократа,
Вірші – шедеври колон.
Вдачу ти маєш Сократа,
Мрієш про Авіньйон.

Знову блідаві нарциси,
Крокуси й синь фіалок.
І ти радієш, бо в лісі
Світ наближаєш за крок.

Оберіга від розтіччю
Сад. Ось, поглянь: чагарі.
Їхній багрянець – магічний,
Відблиск рудої зорі,

[5] Тюльпан – в ісламській культурі маскулінний символ; чоловік (глава родини), воїн.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Наче в Провансі – злотисті,
Далі алея – як сон…
І у багряному листі
Твій постає Авіньйон.
21.04–20.05.2018, Буча

ЦИРЦЕЯ
(роздуми над прерафаелітським живописом)

Ще винограду не зрубано,
Ти запалила курильницю.
Наче уперше, розгублено
Так розглядала перлівницю.

В тіні цитриновій шкурою
Ти укривалась богемною.
Чаші твоєї з мікстурою
Я не приймаю зеленої.

Полум'я мідно-хітонове,
Та потопаю у сині я:
Кинула сяяння тронове,
Танцем вітаючи скинію.

А ти – у магії вітру ще,
Спрагло вишукуєш хитрощі:
Як наказати вогню,
Щоб хоч один – муж чи дітище –
Не обернувсь на свиню?
21.08.2017, Буча

ПЕРЕКЛАДИ

КЕЛЬТИ І ПОЛЬЩА:
ТВОРЕННЯ ВДОМА ТА НА ЧУЖИНІ

Шотландська поезія
З мови скотс

ДЖЕЙМС МАКІНТОШ КЕННЕДІ
(James Mackintosh Kennedy, 1848–1922)

Поет, видавець. Писав англійською і скотс. Народився в Аберлемно (Форфершир, Шотландія). Рано емігрував до США, де працював на локомотиві, удосконалював роботу залізниці, вивчився на інженера й досі відомий в Америці передусім за цим фахом. Із 1875 р. також навчався на курсах літераторів у вищій школі (Нью-Йорк). Його муза лірична і сатирична; у творчості наявні релігійні, ностальгійні й інші мотиви. Поет і його ліричний герой – передусім шотландці.

СВЯТИЙ АНДРІЙ І ХАҐҐІС
(St. Andrew and the haggis)

Добродій був святий Андрій,
Блукав у прощі світовій.
Страждав у прикрім тягарі,
У македонськім пустарі.
Чув муки голоду гризькі,
Від злив по шкірі – дрижаки;
І дув свавільний буревій,
Скидавсь на вбогого Андрій;
До краю виснажений він,
До різних віявся сторін,
Суцільний морок без заграв
Смиренний мученик долав.

Неначе миша, він змокрів,
Якийсь надибав із домів,
Смиренно руки він простер,
Благав простибігу тепер.
Вдивлявся лендлорд в бурі тій:
Простоволосий був святий,
І каже пан: «Ледащо, ти
Лиш крихти можеш однайти:
Ось до вогню сідай, сюди,
І їжу в місиві знайди, –
Ось тельбухи, і ось шматки,
Що перетравлять жебраки, –
Просочуй салом кусні ці,
Звари у кендюху вівці;
На писок ненажерний твій –
Ото цибулі шмат гнилий; –
Тобі, мандрьохо, гниль заправ,
Бездонний кендюх щоб напхав».

Безмовний в холоді святий,
Змішав наїдок він густий
І з казана собі налив,
Подяку зніс у сотнях слів;
І з'їв смиренно баланду,
Не одмінившись на виду!

Як настає Андрія ніч,
То диво ось для наших віч, –
Шотландці в світі, звідусіль,
Готують діжі і таріль,
Мовляв, аж язика лигнеш,
Андрій так харчувався теж.
Хай з плоті й крові люди ці,
Взнаки даються їм рубці,
Хай в серці морок без заграв –
Та біль цей мученик долав!

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ЛЕКТОР
(The Lecturer)

Амбіцій пал веде юнця
До промахів помильних,
Гордій до жасного кінця
У владі страхів сильних,
Свій фатум болісно клене,
Що скрізь чига на нього,
Забувши тільки про одне:
Що сам призвів до того.

О Дональд бідний, знаю я,
Як він, герой, мов Гектор,
Пишався, бідне те хлоп'я,
Мов з діда-батька лектор;
Логічно вивівши імлу
У сонячнім промінні,
Волав, що всі йому хвалу
Виспівувать повинні.

І Дональд не боявсь пригод,
Гонористий, пихатий,
Умів розбурхати народ
І скликати дебати.
Нечоса, очі-світляки,
Навчав моральних студій,
Носив убори не такі,
Як про́сті смертні люди.

Всім неукам розкаже вість
Про таємниці світу –
Чом сонце меркне, він повість,
Аби їх просвітити.
І ось містечком цілим тим
Ця вість летить щосили,
І мовцю шлють папір, в якім
Врочисто запросили.

Нещасний Фрезер, як чернець,
Не лу́шить келій стіни,
Відлюдник має рішенець,
Що мушлі не покине.
Та вже не зводить люд очей
В напруженім чеканні,
І бачить: ось він став, рече
Захоплене казання.

Він щось пробелькотів немов,
Промовисте й пихате, –
І лик поблід, і стигне кров,
І страх, як у дитяти.
Мов намагавсь дове́сти він
Природи план помильний,
Мов це все потребує змін,
Та далі – крах суцільний.
Дитя-бідаха! Нанівець
Усі зійшли старання,
Ледь не вхопив промовця грець,
І серця калатання.
Затнувсь і смокче льодяник,
Солодку шуґер-бренді,
А ще – змочив як слід язик
Ковтком-трьома він бренді.

Та мовця не обходить геть,
Бо захват бачить зали,
Та пал розвіявся ущерть,
Всі з жаху задрижали.
Ногам не зна́йде він порад,
Зуб зуба поганяє,
Але яєць протухлих град
Мов громом уражає.

Чухрає чуба в шалі він;
Ще мова і не згасла,
Та хтось у пельку навздогін
Півфунта кинув масла, –
Зі сцени окаряч зійшов,
Мов піжмурки в розпалі,
І ось тікає сторчголов
Вікном великим в залі.

Хай ти і чесний чоловік,
Не мав амбіцій зроду, –
Але затям собі навік
Оцю одну пригоду.
Хай любиш слави ти вогні,
Мов Ганнібал чи Цезар, –
Але на мить лиш пом'яни,
Що виніс Дональд Фрезер.

З англійської мови

Г'Ю МАК-ДІАРМІД (МАК-ДАЙРМІД)
(Hugh MacDiarmid, автонім Christopher Murray Grieve, 1892–1978)

Діяч «шотландського Відродження». Вибрана лірика митця перекладена М. Стріхою. Письменник-білінгва. Писав англійською і скотс. Починав працювати журналістом. Під час Першої світової війни перебував у війську як медик. Комуністи не мали Мак-Діарміда за свого (попри його членство в їхній партії), націоналісти – так само (незважаючи на його культурний і громадський внесок). Джордж Орвелл критикував Мак-Діарміда як «кельтського націоналіста», шовініста, англофоба. Але поет і не заперечував своєї англофобії.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

МАЛЕНЬКА БІЛА ТРОЯНДА
(The Little White Rose)

Присвячую Джону Ґоусворту

З усього світу ружа не моя.
Бажання ось моє –
Шотландська ружа біла лиш одна,
Маленька й запашна, що серце розіб'є.

З англомовної ірландської поезії (ірландський варіант англійської мови) Літературна балада

ВІЛЬЯМ ОЛЛІНҐЕМ
(William Allingham, 1824–1882)

Відомий ірландський поет. У творах тяжів до фольклорної традиції. Вибрану лірику митця переклала Олена О'Лір, виступивши з читанням на Дні Святого Патрика 17 березня 2018 р. в Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського.

ЧЕРЕЗ ВЕРЕС
(Among the heather)

Гуляючи уранці раз, я стрів прекрасну скромну панну,
Як буревій холодний дув, а листя урожаю в'яне.
«Чи нам з тобою по путі? Чи разом підемо, дівице?» –
Вона: «О, я до гір іду, туди, де вересу косиці». –

«Так в горах солодко твоїх, як сонце, де не гляне око,
Як трави в'ються на бескéд, як мед духмяні квіти дроку;
Та швидко настає зима, з туманом, вихром сніговиці,
Пустелю там знайдеш між брил, де схил і вересу
косиці».

Вона хвалила дім гірський, і я хвалив його по праву,
Бо там, де Моллі, – будь-коли і сонце, і квітучі трави;
І байдуже: на пустирі той верес білий, чи чорниться,
Бо я знайшов шлях у серцях, – там шлях, де вересу
косиці.

Та швидко сонце сіло, й ніч упала бурна, безпросвітна,
Я все ще двадцять миль ішов – десь діва ділася
привітна;
«Ей, Ескідуне!» – я співав у буревії й громовиці.
Мене зігрів жар почуттів, де сніг і вересу косиці.

БЕНШІ
(Балада Стародавньої Ерін)
(The Ban-Shee.
A Ballad of Ancient Erin)

«О, що за стогнання над Фортом – чи гусячі дикі плачі?
Чи, може, виття сіроманців? чи бурі ревіння вночі?
А може, морське голосіння? Чи чуєш, мій друже?»
– «О ні.
Навколо – могили самітні, під нами і у вишині.

Поховані Воїни, й з ними – лежать їхні списи й щити,
Лежать непорушно, допоки не буде їм поклик іти.
Поглянь: тут Король спочиває, Дух Ерін, це Слава в Боях!
Заплющені левові очі, і усміх застиг на вустах». –

«Це крик, голосіння жахливе! Його впізнаю ближче я!
Оточує Дун – о, це *бенші*! – від жаху кров стигне моя!
Хіба ти не бачиш у пітьмі примарних іскрин білизни,
Що геть одлітають? – я бачу! – її лиховістя жасні». –

«Незмінна, небажана гостя, це Божим велінням – вона;
О згублива, грізна, фатальна, і мова погрозно-смутна.
Від вітру згасає світильник – о! знову стогнання лячне!
Голів оддамо Пані безліч – тебе, Тьєрно, смерть не
торкне». –

«Що зараз шепочеш, о клане? Я встав. Чи ця мова –
мені?
Почув теж я поклики бенші, її віщування нічні.
Не смерть у посланні сховалась: мовчіть. Смерть не
прийде до тих,
Які захищають край милий завжди від чужинців лихих.

Заграва проблискує в небі – це битви світання. Чужак
На березі нашого моря, і не настрахати ніяк.
Та я Перемогою марю: о, хоч би цей наспів не зблід,
І слух усолоджує арфа хай і через тисячу літ.

Меча мені дайте з шоломом. Стискаю нарваловий ріг!
У золоті лезо, ти Жало для Плоті, у пальцях моїх,
І радість мене огортає, у леті співай як струна!
Упийся ворожою кров'ю – тобі дам я трунку
сповна.

Хай ріг засурмить! Сонце сходить – погляньте, вже
світить згори.
Побачить хтось присмерк, та нашим – лише перемоги
дари.
І як у піску білопінний забарвиться кров'ю прибій –
То учту святкуйте: могутнім – Життя, а Спочилим –
спокій».

З польської поезії

ЦИПРІАН НОРВІД
(Cyprian Kamil Norwid, 1821–1883)

Геніальний польський поет, сьогодні поставлений на рівних з Адамом Міцкевичем і Юліушем Словацьким, але по-справжньому відкритий тільки у XX ст. Сформувався за кордоном, тематика його творів євро-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

пейська. Українською письменника перекладали Г. Кочур, М. Бажан та інші корифеї. Пам'ять про нього плекає Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського разом із Польським культурно-освітнім товариством «Згода» й бібліотекою імені Адама Міцкевича (Київ) – у форматі «Рильські читання. Полоністичні сильветки».

У ВЕРОНІ
(W Weroni»)

I
Над Капулетті і Монтеккі домом,
Промите дощами, збурене громом,
Ласкава блакиту зіниця.

II
Вдивляється в замків ворожих руїни,
У брами розвалені, і от з вершини
Вона зронила зірницю;

III
Речуть кипариси, що це для Джульєтти,
А це – для Ромео – сльозина з планети
Спадає… й труна протікає;

IV
А люди так мовлять, і мовить учіння,
Що це не сльозина, а що це каміння,
Й – на нього ніхто не чекає!

Оксана РУДИЧ *– сучасна письменниця. Народилася та живе в місті Полтаві, працює викладачем Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Її спроби дослідити творчий потенціал мови відображено в прозових та поетичних творах. Призерка конкурсу «Менестрель» у жанрі співаної поезії (1991). Вірші публікувала в періодичному виданні «Слово» (1994); разом із Юлією Стиркіною видала поетичну збірку «EXIT» (2012). Із 2015 року – постійна дописувачка популярного сайту «Поетичні майстерні».*

СОН

Секунда між «вчора» і «завтра» –
лиш подих, лиш поштовх, лиш що?
Відчути – не встигнеш, спіймати – не смій.
Сніжинка в вологому просторі вій,
краплинка на теплому мармурі щік.
Химерна, зрадлива правда.
2000

* * *

Карти лягали – збирала карти,
тебе чекала – чекала марно…
А осінь кресала багряні іскри
зеленим листям об жовте листя,
сльозами й пучками – об піаніно.
І чулися ясно вдячним стінам
навіть у найтихішій ноті
уламки ілюзій і попіл емоцій.
2001

* * *

Я вдячна тобі за відсутність,
за нецілунки, за недзвінки.
Що голубом сивим з моєї руки
злітаєш у ніч каламутну.

Дощ срібла сипнув у ранковий кришталь,
дрібного, мов зерня макове.
Однаково темряви й світла жаль.
Тебе і мене – однаково.
2002

НЕ ЗАБУДЬ

Світ ловив – і впіймав (і не раз, не на жарт)
гіпнотичним попелом буднів,
де за фінішем знов починався старт,
а зима починалася в грудні.

Тільки в сні я ішла від дверей до дверей,
тільки трави схилялись віддано:

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

між уявних світів і умовних людей
не забудь – хто ти є і звідки ти.
2004

ІГРИ

Ми граємо в різні ігри.
Ти – в дротики, я – у шахи.
Кілька ходів – і крилаті цвяхи
ошкірились нагло, мов вовчі ікла.
Це – поза межами етикету,
Це – неповага до простору.
Хто потребує інтриг і секретів,
маневрів, шляхетних поступок?
Хто зважить на вік, освіту і стать?
Як досі Ти не розумієш,
що білі та чорні – одна рать,
безглуздо обмежена в дії.
2010

ПОТЯГ

Весна, зима, осінь –
станції.
А літо –
завжди тільки потяг,
про який ти знаєш усе:
від фірмових фіранок
до темного тамбура.
І в якому
(як в кожній подорожі)
найкращою є ота мить,
коли рушили нарізно: ти і платформа…
І кожного разу,
коли його хвіст,
мов комета,
зникає на обрії,
ти вклякаєш від болю…
Чи через те,
що знову фатально спізнився,
чи просто
кленова мідь
на ще зеленому килимі
так повнощемно довершена….
2010

*** * ***

Всі ми народжуємося з любові.
Трісне слизько-рожевий покрив –
і рефлексія в дзеркалі – мов апокриф –
вже органічна, та ще не знайома…

Ніч визирає байдуже з-за спини,
забракло їй ніжності в кожному слові.
Я знов народжуюся з любові
і саме час відітнуть пуповину…
2010

*** * ***

Чи є де кінець оцим рікам кривавим?
Із чим же межують оці океани сліз?
З летаргійним сном ідіотів,
що пентхаузів вікна скляні
вважають надійною твердю?
З фригідністю фюрерів, здатних
годувати ідею
десятками тисяч чужих дітей?
Чи усю цю солону вологу
всотає грузька біомаса,
короткозоро мружачись
у світло блакитних екранів?
Вона здатна відчути лиш вістря пружин,
перевертаючись на диванах…
Справжню ціну кожній краплині
цієї пекучої речовини
знають лиш ті, хто на гребені хвилі
поміж небом та пеклом
довірливо дивиться в очі
Збирачеві Достиглих Душ.
Їм не до дискусій: «Чи все те дарма?
Чого нам чекати: війни чи миру?»
Бо до Волі битих шляхів нема:
є звивисті стежки – межі болю й віри,
на яких не народжується історія,
а вже оживає легенда.
2014

ЗИМА

Гострими лезами телевеж
подрана подушка хмар, і з небес
сиплеться сніг у глибокі двори.
Зводиш обличчя своє догори –
і наче
летиш
у міжсніжний
простір.
2014

ВЕСНА

Після твого поцілунку розплющую очі…
І враз все навколо – хитка месмерична краса.
І лід на гілках жасмину – наче роса.
І тіні – мов сіті в лілових глибинах ночі.
2016

ЛІТО

Перші червневі ночі: липово й майже тепло.
Закохані погляди (через столик) під кожним деревом.
А зорі, мов яблука, у гарячій пелені неба
Нагадують про невідворотність вересня.
2015

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ОСІНЬ

Жовтневий день, замріяна ріка
в облямуванні бронзи, а не золота.
І темна гладь тремтить, немов од холоду,
від доторку вербового листка.
2015

*** * ***

Ця війна –
мов паноптикум душ оголених,
де належиться толерувати
різну бридоту у формаліні.
Уважай, тобі пощастило,
якщо мусив її дослідити тільки на позір.
Значно гірше,
коли, зваблений пружністю теплого тіла,
ти раптово наскочив
на відсутність (бодай хоч якоїсь) емпатії
на вигляд рук або ніг одірваних,
на крик, котрий свідчить
не так про нестерпність болю,
як про його безмежність.

І отут ти таки розумієш,
що в цих війнах свідомості
офіційна статистика втрат
геть не відповідає дійсності.

Мусив би був зловтішатися,
та натомість скрушно хита головою
вже й сам Лукавий…
2015

ЩЕ НЕ ПІЗНО ЛЮБИТИ

Ти вирішуєш сам – чим Господь притрусив Твою
стежку: снігом чи рунами.
І нехай це виходить за межі здорового глузду і
звичні лекала,
та Душа, попри болісний досвід, має лишатися
юною,
аби ані Вічність, ані шарпане тіло її не лякали.
2016

СИСТЕМА

Я стомилася гоїти опіки.
Стомилась відновлювати рівновагу.
Тому
Я зійду із Твоєї орбіти.
І Ти більше не будеш Сонцем –
Ти станеш моїм Місяцем.
2017

СИНУ!

Ти – єдине мірило моєї любові
(не карати, не унції, не мегагерци).
В Твоїх темних судинах – ріки моєї крові,
що ритмічно гойдають Твоє полохливе серце.

Просто відчуй це, і – попри зради й утрати –
ці ріки брунатні нестимуть Тебе білим світом.
О, Ти ще побачиш, на що Твоє серце здатне!
Як щиро і віддано вміє й воно любити!
2017

ДЖЕРЕЛО

Ти – джерельна вода.
Я думала – перехоплює подих
від чистоти,
а виявилося – від холоду.
Не все, що блищить – золото.
Не кожна втрата – біда,
що руйнує мої світи
вщерть (як колись, ізмолоду)…
2017

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Олександр МІЩЕНКО *– поет, прозаїк, перекладач, член Полтавської спілки літераторів, Національної спілки письменників України.*

Народився 18 січня 1971 року в місті Лубни Полтавської області. Закінчив Полтавський вечірній університет журналістики. Працював слюсарем механоскладальних робіт на станкобудівному заводі «Комунар», кореспондентом обласної рекламно-інформаційної газети «Акорд», завідувачем відділу сільського життя громадсько-політичної газети «Лубенщина», із 2014 року – редактор цього видання. Упродовж 15 років очолює літоб'єднання імені Олеся Донченка; також є редактором газети літоб'єднання «Ліра».

З першими творами виступив на шпальтах газет «Лубенщина», «Літературна Полтавщина», журналів «Журавлик», «Прозріння» (видання українців Австралії). На сьогодні має в доробку 15 книг: «Екологія душі» (Лубни, 1996), «Жінка з планети Гріх» (Лубни, 1997), «Попереду хвилі» (Київ, 2002), «Картопляний жук» (Лубни, 2003), «Мальва Розпашна» (Полтава, 2005), «Трояндовий витязь» (Полтава, 2007), «Узбіччя» (Лубни, 2009), «Літні пригоди Богданчика Коць-Василашка у Веселашках» (Миргород, 2010), «Полудень» (Лубни, 2010), «Літні пригоди Богданчика» (видання друге) (Лубни, 2012), «Стеариновий хлопчик» (Миргород, 2012), «Новые приключения Айболита» (рос.) (Лубни, 2012), «Невідомі пригоди Мюнхаузена» (Миргород, 2014), «Донбас» (Миргород, 2016).

Переможець Міжнародного конкурсу молодих літераторів «Гранослов» (2000), лауреат Міжнародної українсько-німецької премії імені Олеся Гончара (2001), усеукраїнських премій імені Олександра Олеся (2006), імені Валер'яна Підмогильного (2006). Нагороджений Почесною грамотою Полтавської обласної ради і нагрудним знаком до неї (2010). Лауреат обласної журналістської премії імені Григорія Яценка (2010).

БАНОЧКА МЕДУ

Микола Іванович бачив війну лише краєм ока. А ось післявоєнні злидні пам'ятає добре. Як стояли з самісінького рання біля хлібних магазинів дітлахами, очікуючи, коли жінка в білому фартуху і з величезним ножем у руках розпочне відміряти та краяти буханці свіжовипеченого хліба. Хай і з висівками та кукурудзяною крупою, а все ж таки хліба! Та й того не можна було купити, щоб наїстися вволю, навіть і за гроші! Хоч і грошей особливих ні в кого не було. А все ж мріялося: от якби! Головним атрибутом залишалися карточки.

А найбільшим щастям було протиснутися під ногами дорослих до прилавка, простягнути карточки, щоб отримати омріяний шматочок хліба! А ще як тітка зиркне з-під лоба на тебе, у величезному картузі і батьківській кухвайці, та візьме і згорне в долоню крихти, що натрусилися на прилавок біля різальної дошки за годину роботи, та сипне їх щедрою рукою тобі до простягнутих брудних жмень – ото щастя!

Микола Іванович і досі пам'ятає ті крихти. Ніколи більше за все життя не куштував він смачніших. А коли мати одного разу привезла із заробітків невеличку, грамів на 200, баночку меду, тоді вони із сестрою – діти війни – і взагалі місяць розкошували!

Нині Миколі Івановичу вісімдесят, а матері скоро сто грюкне! Живуть вони цілим кутком у Лубнах. Обоє побудувалися на материному городі – він і сестра. Стару хату знесли. Мати тепер живе в сестри, та її доглядає. А іноді старечими ногами й до сина навідується. Прийде, посидить на стільчику у веранді, з невісткою помовчить, та й знову додому йде.

Невістка, треба сказати, у неї не подарунок. Та це і сам Микола Іванович про свою Ліду добре знає. Але щоб при ньому коли та про матір погане сказала – ні!

Було якось пробурмотіла:

– Чого вона ото до нас одно шуляється? Аби їсти дали… Чи її дочка не кормить?

То Микола Іванович такий крик зчинив, що геть! Зареклася Ліда криве слово про матір свого чоловіка мовити.

Із голодного дитинства, мабуть, у Миколи Івановича з'явилася особлива любов до бджіл. Отож як тільки звівся на ноги, першим ділом завів собі пасіку. І ось уже півстоліття бджоли – то найліпші його друзі. Від весни до осені клопочеться ними у дворі. А прийде літо – на поле вулики вивозить.

Найбільше свято для пасічника – викачка меду – запашного, золотистого. Тоді на обійсті Миколи Івановича товчуться всі дітлахи з їхнього кутка – кожен хоче ручку медогонки покрутити, а за це неодмінно отримати шматочок бджолиних стільників із солодким, теплим медком. Ото вже розкіш! Бо це не той мед, що на базарі чи в магазині. Це мед особливий. А смачний, коли його прямо зі стільником жуєш, а залишки неодмінно на окрему тарілочку випльовуєш. Цей мед прямо-таки тане в роті!

А одного разу сталася в Миколи Івановича прикра сімейна пригода. Мед уже відкачав, розлив по банках. Що на базар, а що собі для потреб лишиться. Взяток був добрий – сезон вдалий виявився. Микола Іванович якраз збирався до пасіки в поле їхати, тому поспішав. Уже сів у машину, коли це мати у двір.

– Здрастуйте, мамо! – зрадів Микола Іванович. – Як здоров'ячко?! Нічого? Ну якби нічого! – порадів. – Ви там моїй скажіть, щоб вона дала вам баночку меду! – розпорядився та й поїхав.

Зайшла мати до веранди, а Ліда сама не своя посуд миє.

– Та чула вже! – вигукнула назустріч материному вітанню. – Чула!!! Сходіть візьміть у Любки (Миколи Івановича сестри) півлітрову баночку для меду, бо в нас увесь мед у літрових поналивано – я вам віділлю.

Розвернулася старенька, і так їй гірко зробилося, що сльози самі собою на очі навернулися. Пішла мовчки із синової хати. Не з'явилася і наступного дня, і через день.

Микола Іванович помітив це діло, запитав у дружини:

– Лідо, чого це мати до нас не ходить?

– А хто її знає?! – знизала та плечима.

– Ти їй меду, як я казав, дала?

– Так вона й не заходила…

– Як же не заходила, коли я її у дворі бачив, сказав, щоб меду баночку взяла!

– Ну то баночки підходящої не було, – пробурмотіла Ліда. – У нас же весь мед у літрових і трилітрових банках розлито!

– Що? – пополотнів Микола Іванович. – То ти матері літрової банки меду пошкодувала?

Такого скандалу в родині ще не було. Але чи можна криком виправити образу? Микола Іванович поніс матері трилітрову банку меду, просив вибачення.

Мати тільки кволо махнула рукою: хіба я не розумію… Усе розумію… Тримайся своєї дружини – вам разом жити. А я вже таке…

Відтоді мед із хлібом, який так любив Микола Іванович, утратив для нього смак. Гірчить він йому в душі запашним трунком. Уже й матері п'ятий рік немає… А ота баночка меду, хай і не з його вини, досі пече Миколі Івановичу в душі пекельним вогнем!

КОРПОРАТИВ

Віктор приїхав у Лубни після шістнадцяти років бродіння по світах. Де тільки він не жив! Об'їздив усю Європу, бував в Америці і навіть Новій Зеландії, просуваючи продукцію одного з аграрних холдингів. За цей час став успішною людиною, представником так званого у Європі середнього класу. Для Лубен – заможним чоловіком. Батьків перевіз свого часу до Італії. Там одружився зі своєю, українською, жіночкою. Та щастя не вийшло… Залишив сім'ї – дружині з дочкою – квартиру. Сам кочує по готелях уже другий рік. Нерухомість, яку міг придбати, – зайвий клопіт для розведеного самотнього чоловіка. Навіщо вона йому?

А от у рідне з дитинства місто його привели наприкінці минулого року спогади… Зустрівся з кількома однокласниками. Посиділи в кафе, позгадували шкільне життя та й по всьому. Найкращий, як то кажуть – закадичний, друг Костик, а тепер Костянтин Пилипович, запросив Віктора погостювати до себе. Будинок не з останніх на Південному висілку – двоповерховий із лоджією. Сім'я – дружина і троє дітлахів. Старша, щоправда, мешкає в Києві – навчається на другому курсі Могилянки. Тож гостя поселили у вільну тимчасово кімнату.

А наступного дня Костик узявся вирішувати особисті проблеми друга:

– Вітьок, чого ти сам ось уже кілька років? Не набридло?

– Та все якось… – знітився той. – Ніколи, чи що…

– Облиш. Жінка завжди в чоловіка повинна бути. Хай не дружина, то коханка.

Віктор поморщився, мов від зубного болю.

– Ну добре, не коханка, якщо ти вже такий цнотливий. Подруга, – Костик змовницьки підморгнув. – Які наші роки?

– За сорок…

– Ото ж бо й воно! Роки летять. Чи буде що згадати на старості? Я ж знаю, як там у буржуїв за кордоном, – вичавлюють всі соки.

– Ну не зовсім…

– Словом, так. Післязавтра в нас на фірмі корпоратив. У нас там знаєш, які дівахи!? Відпад. Ноги від вух... Ну і всі інші форми. А головне, не проти з нормальним мужиком замутити. Ти тільки Люсінду – шефову пасію – обминай. Ну там побачиш! І все буде добре. Я з ним уже поговорив щодо тебе. Зацікавився

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

наш бос. Буде комерційні пропозиції робити. Та ти не зважай. Відтягнись по повній!

– Щось не хочеться мені туди йти! – противився Віктор.

– Ти мені друг? Друг! А друзі один одного не кидають у біді! – наполягав Костик. – От і ти не кидай!

Корпоратив відбувався в ресторані за містом. Друзі прибули туди на Костиковому авто. Віктор навіть костюм для такої нагоди купив.

Попрямували до зали. Тут, звісно, вирував жіночий квітник із юних, молодих і не надто молодих дам. Останні, щоправда, терлися ближче до стін. Вечірні сукні, дорогі прикраси, блиск очей і зачісок, яскравий макіяж нагадував про те, що жінки вийшли на полювання за своїм щастям.

Костик перш за все підвів Віктора до свого шефа. Познайомити. Той стояв майже в центрі зали під ручку з тонконогою, високою білявкою з виклично нафарбованими темною помадою губами. Перекинувшись із ним кількома словами, Віктор пішов блукати залою. Почувався самотнім. До нього підійшло кілька жіночок з улесливими посмішками і словами. Він галантно поцокався з ними келихом шампанського, яке розносили…

Нарешті сіли за столи. Віктор опинився поруч з ефектною блондинкою в окулярах. Вона ввесь час намагалася звернути на себе його увагу. Зверталася з тим або тим проханням, розповідала веселенькі історійки, з яких сама й сміялася. Між іншим повідомила, що незаміжня. Дітей не має. Живе сама у квартирі на проспекті Володимирському. А так хочеться сімейного затишку, розуміння, тепла, ласки, любові… З іншого боку до Вікторового плеча постійно притискалася повногруда шатенка – миловидна, тілиста жіночка. Вона була менш розумна, але до сміху настирлива. Щоразу намагалася підкласти Вікторові в тарілку чогось смачненького і, перебиваючи блондинку тонким сердитим голоском, прямо таки пашіла від злості, коли Віктор пробував бодай озватися до тієї словом.

Шатенка на зло всім першою набилася на танець із гостем. Вона міцно тулилася до Віктора і, здається, ладна була вискочити з короткої, вище колін, сукні, що тісно облягала її розкішні боки…

Перетанцювавши з більшою частиною жіноцтва і перезнайомившись із найбільш привабливими, Віктор очікував, що вечір закінчиться довгим тиняннням околицями ресторану, ніжними зітханнями і зізнаннями та бурхливою ніччю після повернення в Лубни.

«Ота блондинка в окулярах – нічого так, – вирішив він подумки, обираючи собі даму. – Досить розумна і без претензій на продовження стосунків».

І тут погляд Віктора спіткнувся об лице жінки середніх років у кінці столу. Очі… Де він бачив ці блакитно-сині очі? Віктор струснув головою. Глянув іще раз і… обімлів. Це була ВОНА! Одразу в спогадах промчали миті весняного парку. Сонячний день. І дівчинка в білому фартушку і з двома косичками урозліт. А ще – кульбаби. Море жовтих, пухнастих, немов курчата, кульбаб!

Віктор виждав хвилину, а потім підвівся й пішов, прихопивши із собою фужер, до неї – жінки з блакитно-синіми очима.

– Привіт! – мовив, і голос його здригнувся й захрипів.

– Горло? – запитала жінка. – Ви сьогодні дуже багато говорили…

– Так, – сказав Віктор.

І раптом усе змінилося. Упродовж вечора він більше не відходив від непримітної з-поміж жіноцтва фірми працівниці, дещо грубо відшив кількох найбільш настирливих пасій. Шатенка аж розридалася від образи та, найнявши таксі, поїхала в Лубни. Інші не розуміли, чому, як такий чоловік крутиться біля звичайної бухгалтерки, сірої канцелярської миші, вдови, якою ввесь час затикають дірки на роботі?..

Дивно, але той корпоратив поєднав два одинокі серця. Віктор переїхав у Лубни. Працює менеджером на заводі й увесь світиться щастям!

СКАРБ

Ну що може відбуватися у звичайному собі селі? Хіба сусідки полаються за курку, що перелетіла через паркан та помідори понадкльовувала, а чи молодики в клубі ввечері поб'ються!

А тут трапилося таке! Але цьому випадку передувала давня історія. Жили поряд старезний дід та одна хороша сім'я – Іван і Тетяна. Й ото, як дід зібрався помирати, покликав він до себе сусідів і передав їм у спадок свою хатину. Хатина не найкраща, але й жити в ній можна – цегляна, 1965 року побудови. Сказав:

– Ми з бабою удвох її зводили, на дітей сподівалися… Та Бог дітей не дав, а труна – без кишень: нічого на той світ не візьмеш. А я й радий, що одна смерть непідкупна, до всіх однакова – що до бідного, що до багатого! Так ото хай моє добро вам послугує, дітям вашим буде, бач, старша ваша – дівка на виданні! А мені, може, коли свічку в церкві поставите на помин душі! Нічого більше мені й не треба…

А за тиждень чи два помер старий!

Зраділи Іван і Тетяна. Вірніше, як зраділи? Посумували, що людина відійшла. Та воно довго за чужим плакати не доводиться. А вони й дев'ятини відбули, і сороковини справили.

А дід – ніби у воду дивився: через півроку зіграли доньці весілля і, залишивши молодятам свій будинок, переїхали жити в дідову хату. Та тільки відтоді став покійник Іванові снитися. Приходить, буцім, до хати, сідає на лаві, якої давно вже немає, – викинули, бо стара й шашелем побита була… Словом, негодяща. Отож сідає дід на лаві й починає говорити:

– Я все вам для повного щастя віддав: і хату, і сарай, і гараж, чого ж ви не заберете в гаражі подароване?!

Дивуються Іван і Тетяна: та ж вони в дідовій хаті живуть, дідовим сараєм користуються, у дідовому гаражі машину свою ставлять, та й у дворі, на городі – повноправні господарі! Уже і свічку за помин дідової душі ставили, і в газету поминання писали – з фотознімком великим, і священика освятити хату закликали, і екстрасенсів – потратилися – з сусідньої області привозили, все як годиться! Ні!

Покійник час від часу знову являється Іванові вві сні й одне і те ж говорить:

– Я все вам для повного щастя віддав: і хату, і сарай, і гараж, чого ж ви не заберете в гаражі подароване?!.

Уже думали, чи не на смерть той дід сниться. Та ні таки… Всі в родині живі, здорові. Онучата з'явилися…

Уже й цукерки за царство небесне роздавали й чого тільки не робили – дід сниться і все вимагає забрати подарований скарб. Не стерпів Іван – запросив кума Сергія з металошукачем продзвонити бетоновану підлогу в гаражі, а заодно і в сараї, чи не закопано там бува чого. Той прийшов, довго водив рамкою по закутках.

– Ні, – каже, – нема тут нічого металевого – ні золота, ні бодай якого залізяччя. Збрехав вам дід!

Отак і жили у страху років вісім. Чекаючи, коли покійник наступного разу насниться. І так уже дід допік, що відважився Іван бетон зняти! Воно хоч і шкода, і затратно, і нерозумно – дружина плаче: зовсім з глузду благовірний зіскочив – та спокій дорожчий. Найняв робітників, і заходилися вони ломами та кувалдами підлогу крушити. А вона ж мов той камінь! Працювали цілі свята – чотири дні! Нічого!!! І підлоги – нема: лежить посеред дворища купою битого бетону. Тетяна лає Івана на чім світ стоїть! Розмовляти з ним перестала… Хоч обід для робітників готувала всі чотири дні справно. Ще й чарчину, й не одну, – наливала.

А тільки-но роботу закінчили, першої ж ночі прийшов дід уві сні знову. Тепер уже до Тетяни і знову за своє:

– Я все вам для повного щастя віддав: і хату, і сарай, і гараж, чого ж ви не заберете в гаражі подароване?!

Після того жінці вже не спалося до самісінького ранку. Ще й гроза вночі бушувала. А ближче до обіду вийшов Іван до гаража й наткнувся в кутку при вході на невелику діру в землі.

– Нора, чи що? – подумав.

А потім таки роздивився, що то вода з-під воріт ямку ту промила. Узяв заступ із сараю і почав ту діру розширяти. Скільки там разів копнув – вузьке скляне горло старого – ще часів Панька – бутля побачив, міцно закорковане деревом і сургучем залите. Розхитав той бутель за горлечко і витяг на світ божий. Глянув – прозора рідина в ньому. На дні, щоправда, на палець осаду від довгого зберігання утворилося. Відкоркував – так і є: самогон!

Покликав дружину. Та тільки руками сплеснула! І треба ж! Таки правдивим сон виявився! Але якою ціною! Гараж розкурочили. І жодного прибутку – витрати одні.

Оковиту, звісно ж, вилили – побоялися пити. Мало що…

А от восьмирічний кошмар для сім'ї скінчився – дід уві сні приходити перестав. Видно, заспокоїлася нарешті його невмируща добра душа…

СТАРА ДІВА

Марині сорок із невеличким хвостиком. Заміжньою не була. Тож уважається старою дівою. Хоч яка вона стара? Але гляне на себе в дзеркало і зітхне – кого намагається обдурити? Дітей нема, з чоловіками не особливо зустрічалася… Бо все траплялися їй якісь дивнуваті – то худий та сутулий, то лисий як бубон, то мружиться й зубами виблискує, здається, що шкіри йому на все обличчя не вистачає: очі примружить – рот відкривається в усмішці… Жах.

Вона вже і в Інтернеті знайомитися пробувала: то сексуально заморочені пишуть, то самодури або ще гірше – збоченці якісь. А то нарциси самозакохані чи егоїсти непробудні трапляються. Вимоги до своєї обраниці захмарні, а до себе – суцільні поблажки. Ні розуму, ні інтелекту. На п'ятій хвилині розмови немає про що говорити.

А все чому? Марина знає й сумно зітхає… Бо ворожка, до якої ходила в молодості, підозрює, правду їй сказала…

Було все років із п'ятнадцять тому, коли навчалася Марина в університеті. Дівчата з хлопцями зустрічаються, заміж виходять. А в неї все не складається бодай вулицею з парубком пройтися, хоч би до прохідної гуртожитку. Порадила їй тоді подруга Ірина:

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

– Марисю, ти до ворожки сходи. Може, тобі пороблено, чи що?

І номер телефону дала.

Марина довго вагалася. А тоді подумала: «Хай краще буду знати, ніж увесь вік отак на щось сподіватися. А може, її милий-суджений десь за рогом на зустріч спішить. А вона й не знає…»

Зібралася з духом, зателефонувала. Старечий голос запросив: приходь, і назвав місце та час. Марина пішла. Осінній листопадовий вечір жбурляв ув обличчя опале листя, накрапав дощ. Голі віти дерев сердито фехтували між собою, наче хотіли одне одного проштрикнути довгими пазурами.

Ось і означена п'ятиповерхівка. Марина швидко ввійшла в під'їзд. Темними сходами, бридливо морщачись від неприємного кислого запаху, піднялася на верхній поверх. Тільки тут і горіла аж надто яскрава лампочка. Броньовані, тільки-но встановлені двері – відкоси ще не позатирані, пузирилися піною, якою задували щілини.

Марина натиснула кнопку дзвінка. Усередині мелодійно заспівав соловей. За якусь хвилину двері прочинилися, й на порозі постала товстезна тітка. Була вона в домашньому халаті з обвислими кишенями. Чорне волосся згорнуте в пучок на потилиці. Очі глибокі, темні. Погляд уважний. Над верхньою губою помітні чорні волосини вусиків.

– Заході, дарагая, – відразу, не вітаючись, запросила до себе молоду гостю ясновидиця.

Марина прошмигнула у вільний простір. Двері зачинилися.

– Прахаді прямо, – почула позаду.

Ступила кілька кроків і опинилася в захаращеній усілякими дрібницями кімнаті. Тут і папуга на вікні у клітці, і килими по всіх стінах і на підлозі, і шафа з різними книгами, сувенірами, і прозора скляна куля на застеленому килимом столі, і карти таро, і лампа під в'язаним абажуром із 60-х років минулого століття. Кілька стільців також були накриті килимовими доріжками.

Марині зробилося лячно.

– Садісь, садісь, – припрошувала ясновидиця. – Чєм сєрце бєспокоітся?

Марина сказала, що от усі дівчата знаходять собі пару, а вона – ні.

Ясновидиця взяла Маринину ліву руку й почала, примовляючи, щось чаклувати.

– Віжу, віжу, – сказала, як вирок. – Твой сужений погіб єщо в дєтствє. Машіна мальчонку сбіла. Потому нє іщі свою судьбу – нє найдьош. Смєло виході замуж за того, кого встрєтіш.

На тому сеанс завершився. Розрахувавшись, Марина вискочила надвір і пішла до гуртожитку. Проплакала цілу ніч. А що поробиш! Отже, нема її половинки на світі. А чуже відбирати ні в кого не хотілося. Тільки уявить собі, як чиюсь долю вона розбиває, – боляче стає… Із цим каменем у грудях і живе…

А от подруга Ірина, вчетверте виходячи заміж, сказала:

– Ду-у-урна ти, Марино! Яка доля?! А хоч би й так, як ти кажеш, то невже через якусь гадалку жінка не заслуговує на особисте щастя, хай і не зі своєю половинкою? А скільки з чужими, не своїми половинками живуть? І дітей ростять, і золоте весілля святкують, і помирають в один день – ідилія! А ти про якусь там вигадану жінку турбуєшся, що ось вона без свого судженого лишиться!.. Нічо так? – запитала Марину про свій підвінечний наряд.

– Красуня! – відповіла Марина.

– Так, подруго! – Ірина поправила плаття на стегнах. – Сьогодні в мене на весіллі береш за шкірки свідка з боку жениха. Чолов'яга він шо нада! І не жовторотик який. Якраз тобі подойде. І шоб у вас усе завершилося сьогодні ліжком. Ясно?

Марина промовчала. Їй згадалися пророчі слова ворожки: «Твой сужений погіб єщо в дєтствє. Смєло виході замуж за того, кого встрєтіш».

А так хочеться, нехай і в сорок із невеликим хвостиком, зустріти свою справжню долю…

ЩАСЛИВА

– Яка вона щаслива! – кажуть про бабцю Маню сусіди.

– Авжеж, щаслива! П'ятеро онуків, і всі в люди вибилися – не те, що наші лобуряки! Усі в Києві пристроїлися: дівчата ще вчаться – одна в університеті харчових технологій на четвертому курсі, друга – в аспірантурі Києво-Могилянської академії, третя – в медуніверситеті першокурсниця. Хлопці – теж ніврок. Один – економіст, працює у сфері надання послуг, другий по закордонах їздить – представником іноземної фірми з продажу сільськогосподарської техніки, інженер за освітою, Київський політех закінчив.

Зате бабця Маня – щодня на проспекті Володимирському на стихійному ринку вистоює: молоком з-під єдиної корови торгує. Раніше, звичайно, легше було – чоловік, дід Іван, при здоров'ї був, сіно удвох заготовляли, двох корівок у господарстві тримали. Зараз уже не те. Одну годувальницю довелося здати заготівельникам. А корови, вони, знаєте, які? Все розуміє, відчуває – тільки що не скаже: за віщо ви зі мною так?! Сльозами величиною зі сливу вмивалася, коли її з двору виводили та на машину заганяли. Поїхала їхня Ласунка назустріч смерті…

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

А інакше як було? Іван з інсультом зліг, тепер однією рукою ледве володає, ногу тягне, який із нього косар? Не ладен до пуття себе обслужити. Усе господарство лягло на баби Маньчині плечі.

Ну та нічого, вона сильна, витягне. Бо онучок ще треба довчити: пенсії щомісяця на п'ять рівних частин з Іваном поділять і онукам роздадуть. А самі – як уже Бог дасть. Баба Маня щодня з базару щось привезе за виторгуваний товар: півхлібини чорної, якоїсь ковбаси найдешевшої купить, крупи для супу. Картопля, морква, інші овочі – зі свого городу – те не рахується. Топлять дровами з лісосмуги та кукурудзинням із грядки. Світло намагаються економити, бо на нього найбільше грошей з виторгу за молоко йде. Так і живуть.

Крутиться баба Манька, як муха в окропі, ніколи без роботи не сидить. Каже, діти, себто Марія та Степан, не вдалися. Одна заробітчанкою по сусідніх селах їздить – хати не тримається. Другий як пішов по кривій стежині, хіба який рік-другий на волі був. А то все по тюрмах та по СІЗО. Вона вже забула, який він із себе. Дружина покинула. Онуки всі з дідом і бабою виховувалися. Вони їм і за батьків, і за матерів були і зараз продовжують бути.

Тож тільки-но перший рейс маршрутка робить до міста, баба Манька намагається влізти попереду усіх, щоб не платити. Приїздить, ледве на сьому годину звертає. І відразу на своє місце стає. Зрідка, бува, запізнюється, тоді доводиться з такими ж, як сама, стосунки з'ясовувати за те місце. Чого тільки від жіночок тоді перехожі не наслухаються. А язики в них ой без кісток. Відвоює баба Манька своє місце і починає торгувати. Молоко в неї, сир – непогані. Люди хвалять. А от спродатися не завжди вдається. Тоді старенькій поперек дороги не ставай – облає з ніг до голови. А спродається – в доброму гуморі додому їде. Може і з водієм пожартувати, і навіть за проїзд вісім гривень відвалити. Аякже – день добрим видався, є чим заплатити.

А лиш у двір зайшла – починається все з початку. Корові їсти запарити, буряків натерти, гусям мішанки дати. А її треба спочатку запарити. Те саме курям – бо на одному зерні по світу підеш. А так, диви, може, яке яйце на базар повезе – все копійчина. Словом, якби запитав, чи бачили баба з дідом хоч крильце від забитої гуски, чи хвостик від курки, – не бачили. Усе в господарстві підпорядковане одному – зароблянню грошей для внуків, їхнього навчання та проживання в столиці. А їх же ой скільки треба – прірва, як каже Іван, журливо зітхаючи.

І все ж тягнуться з останніх сил, аби найменшу довчити, та і старших без якоїсь підтримки не лишити. Бо вони, як горобенята, злітаються раз у місяць до бабиного з дідом дому і так щоб нагадувати – не нагадують, а все одно в очі зазирають, очікуючи грошей.

А нещодавно трапилася з бабою прикра пригода: розболілося в неї коліно, що геть! І так невчасно, коли гроші внукам роздала і вдома, хоч кишеню виверни, – нічого не знайдеш. За комунальні довелося не заплатити. Дід захворів на пневмонію – теж копійчина потрібна. А тут ще дзвінок на мобільний телефон: «Ваш онук потрапив до поліції. Побив якогось жевжика!» І слухавку буцімто онукові дають. А той – «Мамо, мамо, порятуйте!»

Баба так налякалася, а їй: «Перешліть десять тисяч на вказаний рахунок – справу залагодять!» Кинулася вона по сусідах, і не казала нащо, а грошей таки позичила! Тоді помчала скоріше в банк і всі до копієчки переказала на той рахунок.

Аж тоді від серця відлягло, і вирішила Михайлу таки зателефонувати: як він, чи випустили?

– Мишку, як ти? – були перші слова.

– Та все добре! – онук у відповідь. – А хіба що?

– Та, кажуть, тебе поліція затримала, побився з кимось, – баба йому.

– Звідки ти взяла? – здивувався Михайло. – Я саме з-за кордону повернувся. Сиджу оце вдома.

– Ой, а мені дзвонили, то сказали: перешліть гроші, щоб діло зам'яти, а інакше буде Мишкові тюрма. А ти знаєш, як я тієї тюрми з батьком твоїм Степаном уже наїлася. Перелякалася. А ти ще й у трубку: «Мамо, мамо, порятуйте!» – кричиш.

– Та не було такого! – здивувався Мишко.

– Як не було? – похолоділа баба Манька. – Я ж на власні вуха…

Здогадалася старенька, що її обдурили.

А тут ще й Мишко:

– То ти їм гроші хоч не переказувала?

– Ні, – тільки й прошепотіла, бо хто в тому зізнається.

Розповіла лиш Іванові. А той махнув рукою: мовчи вже – віддавати як будемо?

– Може, корову продамо? – запитала.

– А без корови як?

– І то правда…

Посиділи, погорювали удвох, а насамкінець баба Манька сказала:

– А все-таки, Ваню, добре, що в нас такі онуки: не п'ють, не курять, інститути покінчали… Видно, є таки щастя на світі!

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

«Я НЕ ВІДПУЩУ ТЕБЕ, ТАТУ...»

Марина Юріївна в дитинстві була шибайголовою. Яких тільки бешкетів від неї не натерпілися! Ціле літо, було, виганяє сусідськими садками й левадами. І де тільки сила бралася!

І завжди в усьому намагалася бути першою, кращою. Хто найвище на черешню залізе? Звичайно ж, Маринка! Дарма, що після тієї черешні в неї руки до ліктів позчісувані, зате ягід найспіліших нарвала повну пазуху! Або хто найшвидше з гори скотиться? Маринка! Дарма, що потім світ перед очима стає дибки, а голова крутиться, мов навіжена! Або хто з рогатки в яблуко поцілить? Маринка! Дарма, що випадково віконце в літній кухні сусідчиній розіб'є і баба лається, зате ж поцілила! А головне, що батько свою доньку завжди захищав і жодного разу не зневірився в її чесності!!!

Маринці було одинадцять років, коли татусь зник на якийсь час із їхнього дому. Трапилося це раптово, неочікувано. То завжди гиркався з мамою, а тут… Маринка прийшла зі школи, а в хаті – тиша… Дзвінка така, скорботна тиша. Лише чути схлипування матері. Ось тоді Маринка й дізналася, що її любий тато пішов до іншої. Зрадив!

Маринка поклялася неодмінно йому помститися. Вона уявляла, як насипле тій триклятущій тітці, котра її тата зурочила, три жмені гіркого перцю в каструлю борщу, щоб та чхала-чхала і луснула! Татові від того нічого не станеться. Він у Маринки знаєте який? Мужній! І не такий приперчений борщ їсть!!!

Минув місяць… Якось Маринка мчала вихідного дня велосипедом і біля самого пам'ятника Леніну (був тоді такий у Лубнах) мало не ніс у ніс зіткнулася з татом, який вів під руку її… вчительку!

– Здрастуй, Марисю! – лагідно привіталася вчителька, а тато чомусь знітився.

– Доброго дня! – привіталася чемно Маринка.

– Куди це ти летиш? – запитала вчителька.

– Та просто так, катаюся! – відповіла дівчинка й лише тепер зрозуміла, що та тітка-розлучниця, виявляється, її вчителька…

Вчителька витягла з авоськи, в якій було багато різного краму, цукерку й подала її Маринці.

– Тримай! «Гуллівер».

Але Маринка заховала руки за спину й набурмосилася.

– Візьми, – сказав тато. – Нечемно так.

Вчителька постояла кілька секунд із протягнутою цукеркою і, зітхнувши, поклала її назад в авоську.

– Вам треба, певно, поговорити, – сказала вона. – Я зачекаю на лавочці в парку.

І пішла.

– Тату, – враз скрикнула Маринка і, кинувши свого двоколісного улюбленця, повисла в батька на шиї. – Тату, повернися. Я знаєш, як буду тебе любити! Я… я вчитимуся на самі п'ятірки. Я буду тебе слухатися! Я… Не йди!!! Я НЕ ВІДПУЩУ ТЕБЕ, ТАТУ!..

Батько умовляв її не плакати, щось пояснював, але вона не хотіла нічого чути, учепившись обома руками в його одяг. І… умовила! Вони вдвох повернулися того дня додому, ведучи посередині Маринчин велосипед. Після цього тато вже не кидав сім'ї. І навіть коли Марина закінчила школу, інститут і вийшла заміж, батько залишався із сім'єю…

Лютий 2018-го був важким для родини. Батька розбив інсульт. Він лежав у неврологічному відділенні лікарні та з відчаєм дивився на доньку, яка клопоталася біля нього разом із лікарями. Першу ніч Марина Юріївна просиділа біля його ліжка, міцно тримаючи за нечутливу руку. Вона згадувала стару черешню, на яку дряпалася, щоб бути вище від усіх, качання з горба, та й узагалі щасливе, сонячне дитинство, у якому поруч завжди був батько – рідна людина… Згадувала його веселий, гучний сміх і підбадьорливі слова…

– Я не відпущу тебе, тату! – клялася собі. – Я не віддам тебе смерті!

На ранок батькові полегшало, й він заснув. Марина Юріївна тихо встала й вийшла до ординаторської. Довго радилася з лікарем. Потім узяла список ліків, які треба купити, й поспішила навідатися додому. Надворі було сонячно й зимно. Падав рідкий, пухнатий сніг.

Марина Юріївна подалася через дорогу, несучи в серці надію на батькове, хай і неспішне, проте все ж одужання… Замріялася…

…І де й узялася та малокерована автівка на слизькій, наче скло, дорозі…

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Сергій ОСОКА (Нечитайло) – поет, прозаїк, перекладач, член Національної спілки письменників України (2002), член ради Полтавської обласної організації НСПУ.

Народився 23 березня 1980 року у смт. Велика Багачка на Полтавщині. Закінчив філологічний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (2002). Працював журналістом на полтавському міському телебаченні, на обласному радіо. Живе в місті Полтаві.

Друкувався в обласних і всеукраїнських газетах, у часописах «Рідний край», «Кур'єр Кривбасу», в альманасі молодих поетів Полтави «Болотні вогні» тощо.

Автор збірок поезії «Сьома сніжинка січня» (Київ, 2002), «Небесна падалиця» (Львів, 2015), збірки малої прози «Нічні купання в серпні» (Львів, 2016).

Лауреат Міжнародного конкурсу найкращих творів молодих українських літераторів «Гранослов – 2000», учасник Всеукраїнської наради молодих літераторів (Київ – Ірпінь, 2000) та літературного фестивалю «"Гранослов" запалює зірки» (Київ, 2003). Лауреат ІІІ премії видавництва «Смолоскип» за збірку віршів «Голос мисливця» (2006).

2018 року письменник став одним із перших лауреатів новозаснованої Премії Полтавської обласної ради імені Феодосія Рогового (у номінації «Сучасна проза»).

ВЕЧІРНІ ГРУЗДІ

Я ніколи не любив цього лісу, він був якийсь не мій. Сосновий – зовсім інша річ. Він сухий і пахне глицею. А цей – якоюсь вогкою сирістю. Та це й не ліс, а так, посадка. Улітку тут улаштовують ярмарок – будують сцену, привозять динаміки й мікрофони. На сцену повагом виходять самодіяльні колективи району – співати. Той спів легко підхоплює швидка псільська вода й несе хтозна куди. А довкола з яток, улаштованих нашвидкуруч, торгують усілякими ковбасами, лимонадом, тістечками «корзинка» та «грибочок», смажать шашлики. Наприкінці навіть розігрують лотерею. Я власними очима бачив, як одна тітка виграла банку меду, а друга – живого гусака. Вони обережно спускалися сходами зі сцени, несучи поперед себе ті скарби. Гусак голосно ґелґотав і намагався вщипнути свою нову власницю, а вона спритно прибирала руку й усміхалася навсібіч здоровими золотими зубами. Краще б узяла та перекусила ними гусакові шию – він би не мучився, а люди б надовго запам'ятали. Але ні. Поперла в машину, біля якої вже чекав чоловік у сірому картузі, такий же щасливий і, мабуть, із такими самими зубами. Неприємні, словом, були ці ярмарки. Тут завжди все горлало, відкорковувало пиво й пахло потом і біляшами. Цей запах не вивітрювався звідси ніколи.

Грузді мене навчив збирати друг Ромка. Ми кидали шкільні сумки вдома, брали відра, переходили через підвісний міст і бродили багнюкою, аж поки не натрапляли на них. Вони ростуть не галявинками, не колами, як інші пристойні гриби, а довгими рядами, мов якісь буряки. Натрапив – і присідай збирати. Грузді мертвотно бліді, а з перетинок на шапочці ще й виступають густі білі краплі. Якщо лизнути руку після груздів, язик дуже довго пектиме. Та й готувати їх – ціла морока. Ці кляті гриби треба з тиждень вимочувати у відрі, щодня міняючи воду. А тоді їх треба солити і їсти. Здається, у нас удома до соління жодного разу не дійшло. Мати, роздратована запахом у ванній, виливала воду в унітаз, а гриби викидала в сміття, поки я був у школі. Коли я повертався й запитував, де ж вони поділись, мати відповідала:

– А нашо вони нужні? Аби шо путнє…

Правду кажучи, мене не дуже й цікавила подальша доля назбираних грибів. Тут важливим був процес. Поки «людські діти», акуратно зачесані й зосереджені, училися на гуртках в'язати макраме й плести кошики з лози, а то й стукати по яких-небудь ксилофонах, ми з Ромкою, як два вурдалаки, лазили по лісу, збираючи на штани й кросівки таку кількість глевкого багна й листя, що додому потім було вертатися страшно – а що, як дадуть по пиці цими штаньми? Але про це ми з Ромкою починали думати вже дорогою додому. Ліс нас п'янив. Він шурхотів своїм гнилим листям, відсвічував більмуватими очима калюж, ахав старими гілками і пахнув, пахнув. Він пахнув сірістю, гнилістю, давно відірваними від чогось етикетками, зім'ятими пластиковими пляшками, клейонкою, дерев'яними ящиками райспоживспілки, дощем і спліном.

Спочатку нам із Ромкою було тривожно і страшно, бо ми, наприклад, утекли з групи продовженого дня, де треба довго й нудно гуляти між турніками, а тоді йти вчити уроки на завтра в остогидлий клас. Розв'язувати рівняння, добувати якісь ікси й ігреки, тангенси й котангенси, поки жовтневий день огидно не вмре, поки не загудуть величезні лампи денного освітлення. Утікати було

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

небезпечно. Особливо, якщо чергувала вчителька на прізвисько Чамара. Чамара не дуже церемонилася з такими, як ми.

– Твоєму класному керівникові я завтра розкажу сама, а ти… – вона кидала на Ромку такий погляд, ніби зараз зачинить за ним двері газової камери, – ти… Щоб завтра мати була в школі! На вісім годин ранку! А не прийде – я заявлю в міліцію, і її під конвоєм приведуть! Почув?!

Чамара не жартувала. Вона могла ще й не таке втнути. Особисто для мене вона уособлювала питомий жах. Волосся, що піднімає шапку, – це вона. Холодний піт на скронях – вона. Мурахи на спині – вона. Розмови батьків про мене за зачиненими дверима – теж вона. Загублені гроші на хліб, порвані черевики, дві двійки за один день – усе вона. Вона жила в найтемніших снах перед світанком. Вона була личина, подоба, почвара. Її належало боятись. Від неї доводилося тікати. І ми тікали.

Назбиравши по цілому відру груздів – це вам не білі й не маслюки, їх і по два відра можна назбирати, якщо донесеш; намокнувши, наковтавшись сумного осіннього повітря, ми йшли додому. Найчастіше – до Ромки. Наші черевики чвакали, холоші штанів важко бовталися на литках, дужки відер давили пальці, а ми брели назад – стежками, ярками, сіткою підвісного мосту.

У Ромки вдома було цікаво. Його мати працювала кочегаром у місцевій котельні й уміла співати оперним голосом. Вона могла нагримати, а точніше, наверещати на нас, але її ніхто не боявся. Ще в Ромки був вітчим і баба Домаха. Вітчим, якщо тверезий, був цілком безпечний і хазяйновитий, а от п'яний міг узяти нас за шкірки й викинути з хати – отак, у чому були. Доводилося спершу йти в літню кухню, довго там сидіти, поки він засне, а тоді стукати в вікно до баби Домахи, щоб винесла нам взуття й куртки. Баба сторожко озиралася, важко дихала й шепотіла:

– Не дадуть віку дожити. Зживуть зо світу. Забожилася, шо зживуть. Доїдають мене поїдом. Домучують. Ну, нічого-нічого, ось заплющу очі… – смутки баби Домахи танули десь у темних сінях.

Додому йти зовсім не хотілося. Що там – дома? Що там?.. Але треба було нести гриби, мити їх, вислуховувати материні порівняння й висновки, вчасно ухилятися від потиличників, цілу годину – не менше – одмивати черевики над ванною від багна й листя, а потім і саму ванну. Чекати, поки стихнуть усі розмови, ховатися з книжкою на канапу, засинати.

Якось я таки не пішов додому. Ми, як завжди, бродили з Ромкою. Шарпалися, як лосі, від кожного шелесту. Шукали грибів. Вийшли несподівано на луг. Дощ стих, визирнуло сонце. Власне, це в клятій посадці завжди йшов дощ, а на лузі – ні. Дядько в зеленому дощовику пас там корів. Жовтневих понурих корів, яких ось раптом розвеселило сонце. І мені нестерпно схотілося в село. До трему в колінах. До посмикування у вилицях. До бігу. Серед тижня в село було не можна, бо школа, бо квартира на четвертому поверсі, бо ванна… ат, на чорта воно мені! Я швидко попрощався з Ромкою й побіг.

Відро з грибами б'є мене по ногах. Сонце сідає. Сумка з книжками в Ромки. Чамара вже, мабуть, розпустила, чи то пак розігнала групу продовженого дня, ковтнувши на прощання пару посмішок. Завтра мені від неї буде. Ой буде… Але хай. Тепер же я біжу. Біжу-у-у… Сонце сідає. Дядько в шкірянці зупиняється поруч на мотоциклі й показує мені пальцем на коляску – сідай, мовляв. Не хочу. От не хочу. Дядько їде собі, обдавши мене вихлопами, а я собі йду. Луг серед тижня не такий, як у вихідні. Він понурий, зібраний, дуже осінній. Без полуниць і без ящірок. І те, що я не пішов додому, він розуміє теж. І боїться зі мною разом. Але село за річкою вже близько. Ближче за все інше.

У селі немає світла. Дід із бабою сидять при каганці – вечеряють. Дід приніс звідкись груш, їх розстелили на газеті коло дверей. Вони тепер тут головні. Дід і баба мені дивуються й не дивуються. Розпитують. Я обнімаю бабу, цілую її в зморшки на щоках і теж сідаю їсти, бо зголоднів. Борщ ледве теплий і зовсім не червоний. Вареники пахнуть домашньою олією. Пригорілі крижалки цибулі хрускотять на зубах. Кисляк – прямо з глечика – приємно холодить горло.

– І-і-і, грибів приніс… Шо ж мені з ними? Ото! – баба пересипає мої груздi в ночви й довгенько крекче коло них.

Дід іде до сусідів, там телефон. Дзвонити матері. Мені страшно – що вона скаже. Що вони скажуть. Школа ж. Зошити. Ванна. Холоші.

– Та шо сказала? Шо вона мені скаже? Диви. Сказала, хай ночує, раз пішов. Сказала, шоб більш такого…

Далі я не слухаю. Якщо мати сказала «шоб більш», то боятися вже нічого. Все позаду. Позаду.

Бабина вовняна кофта тримається на одному гудзику, під нею – запрана чоловіча сорочка. На столі – газета, будильник, окуляри, миски, глечики, кухлі, якась там бібліотечна книжка. Очі мої вже злипаються, до мене йде сон, із червоним туманом, із груздями, з Чамарою, яка клацає зубами, шукає мене, ловить, але я недосяжний для неї. Баба он мені вже збиває подушки, розправляє ковдру. А я спросоння дивлюся на стіл, на окуляри й газету при каганці, на кухоль. Є місця, де з усього просто-таки бризкає щастя – може, з оцієї кулькової ручки, що давно не пише, а тільки дряпає. Або з футляра від електробритви. Завтра можна заховати щось під куртку й піти з ним – у школу, додому. Ніхто не боронить. Ніхто не відніме. Але воно врешті-решт усе одно виявиться не тим – обнятим м'яким світлом, теплим і моїм. Урешті-решт я принесу додому тільки порожнє відро з чорним листям на дні.

2018

ВІТНІ Х'ЮСТОН

Ми з Катькою плуганимося по гриби. Я дуже цьому радію, бо Катька цілий місяць аж до сьогоднішнього дня не розмовляла зі мною.

Коли Катька говорить оце своє страшне «Я з тобою не балакаю», у мене зразу трусяться жижки (хоч я й не знаю, де вони є), шкірою йде морозець, а в обличчя б'є гарячий вітер. Якщо Катька каже, що не балакає, то так воно й буде. До того ж тут ідеться не про якесь умовне загальне небажання спілкуватися на відверті теми – ідеться про повний, тотальний, нищівний ігнор. Катька, коли не балакає, робить вигляд, що мене тупо нема. Іноді мені навіть здавалося, що вона от зараз пройде крізь мене, мов крізь пусте місце.

Останнього разу Катька не балакала зі мною через те, що я, купаючись, жбурляв мулякою в Олега – ми так дурачилися – а потрапив прямо Катьці в лице. «Прямо в морду», – сказав Олег і заржав. Я теж заржав, бо муляка на обличчі робила Катьку схожою на якусь дику потвору. Катька спершу теж хотіла заржати, уже й губи підготувала, але раптом передумала й сказала оте страшне «Я з тобою не балакаю». Я, звісно, хотів усе виправити, хоч і розумів безнадійність свого заміру. Я говорив до неї. Намагався смішити. Перепиняв дорогу. Благав. Клянчив. Молив. Не помагало. Я знав, що не поможе. Катька тягла по піску своє мокре парео, у руці тримала босоніжки, у другій – заколку. Коли вона вже завернула до свого завулка, я пішов назад до річки. Спершу хотів топитися, але поки дійшов – передумав. Ліг біля свого улюбленого гнилого човна, засунув голову в торішнє листя й милувався небом, що потроху вечоріло. Дома дід назвав мене «чортовим підкаблучником», розказав про все прабабі, а та страшним шепотом попросила: «Як я вмру, а він надума її брать, Мишко, не допусти!»

Але тепер Катька вже балакає. Це сталося, як і будь-яке інше щастя, раптово. Вона йшла з поля, де загрібала якусь солому, а я – на рибалку. «Ну й шо, позагрібала?» – спитав я, майже без надії почути якусь відповідь, уже зіщулившись в очікуванні холоду, що ним зараз обдасть мене її постать. «Ага!» – відгукнулася Катька, коли ми вже розминулися. Я різко загальмував і повернувся кругом, щоб наздогнати її. «Так, може, підем... по гриби?..», – спитав я обережно. «Ага! Пішли!» – відповіла мені тоном цариці, яка жалує соболину шубу, маєток і хутір на сорок душ селян. «Так я зайду! Коли?!» – кинув навздогін уже, бо вона не зупинялася. «Давай у чотири!» – проплив Катьчин голос коло моїх грудей, обдавши духом чебрецю, соломи й паленого огуду. Музика!

А тепер ми плуганимося по гриби. Сьогодні ми вибрали незвичний маршрут: у Байрак, а звідти в Кірове, а далі – в Литвинівку. Грибів там, скоріше за все, немає, бо там дуже стара, трухлява сосна, але нам нецікаво йти в сосну молоду, ми там сто разів були. Дорогою заходимо до Катьчиної баби Маньки, яка живе в другому кінці села. Баба Манька дає нам пиріжків зі сливами й узвару. Ми їмо, а вона розпитує:

– Сергію, а в вас одна чі дві корові?

– Дві. Марта й Люта, – відказую.

– Ага. А индики? Є ж?

– Є, – кажу.

– А хто пасе?

– Баба Варька, – кажу.

– Це та, шо дід у Багацці взяв, ага? І яка вона жінка? Хароша?

– Отлічна, – кажу, – їсти варить, індиків пасе, хату білить.

– Бач як, – коситься баба в Катьчин бік, – а в мене невістка сюди й ногою. Нема й думочки, нема й гадочки. Хоть околій тут, так і не зайде!

– Ба, хватить! – каже з повним ротом Катька.

– Та хватить то й хватить. А в вас корова розтелилась?

– Та навєрно... – невпевнено тягне Катька й зиркає запитально на мене.

– А бичечок чи теличка?

– Та чи я знаю!!! – не витримує Катька.

– Бичечок, – відповідаю замість Катьки, бо вона такими речами не цікавиться.

– Ото бач, Серьога, не бери її заміж. Їй же бо', не бери. Бо вона в подушках лежатиме, аж поки горобці в жменю крашанок нанесуть, – зітхає баба й хреститься.

– Пішли! Бабушка, пока! Не нада нам молока, ми в ліс.

Ідемо. Повз колодязі й солом'яні стріхи – на цьому кутку село дуже автентичне, не те що в нас. На піщаних кучугурах, які зосталися від прокладання газу, густо росте й пахне деревій. Катька тицяє пальцями з облізлим манікюром у мій плеєр. Сіді-програвач, між іншим! У ньому співає Вітні Х'юстон. Катька мотає головою, підтанцьовує, навіть пошепки підспівує, але батарейка сідає на другій пісні. Катька трясе плеєр, але він мовчить.

Коло скотомогильника Катька зарані затуляє носа рукою й відвертає голову вбік. Цього разу даремно. Скотомогильник порожній.

Горпина жене просікою свого внука Сашка, якому ще тільки одинадцять років, а він гуляв аж у Байрак, та ще й на попутних. Сашкова мати померла три роки тому. Горпина його всиновила. Тепер виховує. Сама їде на велосипеді, а він попереду біжить.

– До якого, б…дь, Толька!? Ти подивись на того Толька, вони з батьком зімою залізли до жінки в хату та тушонку покрали! А ти – Толька! Швидче біжи, гадюка, бо зараз прутом так і опережу поперек сраки!

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Сашко біжить швидше, Горпина не вмовкає:

– У нього мати волоцюга, батько волоцюга, і він волоцюга! Ось я тебе дома нагодую – і гулянками, й цигарками, й пивом! Диви який! Як з інспекції прийдуть, я скажу – забирайте, забирайте обох!..

Горпинин лемент умовкає десь у далині. Катька пересмикує бровами, крутить пальцем біля скроні.

Мені хочеться нарвати яких квітів і подарувати їй, але в Катьки дуже практичний розум, вона не оцінить деревію. Їй аби чорні рози, або хоч красні. Темно-красні. Ет... І батарейка сіла...

Литвинівка й Кірове – двоє покинутих сіл. А перед ними ще одне – чи то Гаврилівка, чи то Грушине. Тут уже хат немає зовсім, навіть забитих хрест-навхрест. Просто ліс. Тільки іноді трапляється яка яблуня чи вишня, а ще бузок на галявинці. З дерева вгору спурхує пташина, а подовкіл стоїть така тиша, що чути, як падає листок. Тут краще було б без Катьки. Я б ліг на землю, послухав, уявив би тих, хто тут жив і як помер. Подивився б на сонце, заплющив би очі й побачив, як воно лягає на солом'яний дах.

Перед Литвинівкою забрідаємо на цвинтар. Десятків два могилок. На хрестах – дашки. Зараз таких хрестів уже не ставлять. Вицвілі рушники висять. Під кущами акації валяються давні пластмасові вінки, стоять мари цілі-цілісінькі. На одному хресті щось написано. Підходжу й читаю іржаву табличку: «Дорогому баті від дочки Наташі і зятя Івана Петровича». Катька торгає мене за руку:

– Пішли...

Виходимо в чистий ліс. Трава тут така висока, що грибів годі й шукати. Ми й не шукаємо. Ми йдемо мовчки, цілком задоволені одне одним. Витягуємо ноги із сухостою, плутаємося, перечіпаємось. Сонце вже дуже низько. А ми чогось не хочемо вертатися назад. Уперто йдемо вглиб лісу. Відчутно сутеніє...

Катька розказує щось:

– Якшо в нього до неї шось є, то чого він не скаже? Ну, хай би Альоні сказав, а вона – їй. Написав би записку. Подарив би подарок. От я цього не понімаю. Я щитаю, шо в нього комплекси...

– Свинокомплекси, – відповідаю невпопад, не хочу виринати зі своєї задуми.

– Які свинокомплекси??! – кричить Катька тонко й починає реготати на весь ліс.

Чи то од цього реготу, чи від наших кроків на стежку вистрибують двоє плямистих оленів – один із височенькими гіллястими рогами, а другий – без. Вони прудко перескакують через стежку, ніби перелітають, і сонце торкає плями на їхніх боках.

– Клас... – шепоче Катька й зупиняється. – Клас... Олені...

У її очах з'являється вираз, який там буває вкрай рідко. І я спішу насолодитися цією миттю, адже наступна така буде нескоро.

У лісі вже зовсім темно. Ми вперто йдемо вперед, відганяючи від себе думку, що заблукали. Кожен думає окремо, але не говорить уголос. Тут, звісно, не тайга, але ліс тягнеться на багато кілометрів. Можна цілу ніч блукати. Ми йдемо вперед. Катька часто підносить до очей годинника і прискорює крок. Висока трава під нашими ногами шелестить так голосно, що стає страшно. Я, коли боюся, слухаю тишу, щоб не пропустити підозрілого звуку. А зараз так не вийде. Ми йдемо мовчки, уже майже не розбираючи дороги, не переступаючи через сухостій, а рвучи його ногами. У литки впиваються цупкі стеблини.

– Де ми? – питає мене Катька, як учителька на уроці географії в учня, що не може знайти на карті Австралію.

– Давай іти вперед. Колись кудись вийдем...

Катька вже майже біжить. Я не відстаю. Довкола глухісінький ліс, над яким поволі вияскравлюються здорові зорі. Жодних звуків, тільки виразний цвіркунячий фон, а ще вітер, який піднімається у верховіттях сосен, потім спускається вниз, сушить піт у мене на лобі, обдимає мені волосся, піднімає зсередини ще більший, ще яскравіший жах. Уява вже малює темний кузов вантажівки, у якому ми скоро лежатимемо зв'язані, а потім... Біле братство, яке зараз вийде нам навперейми, загородивши високими капюшонами зірки.

Я відганяю від себе думку, що ми заблукали. Я не переймаюся тим, як ми звідси виберемося. Я намагаюся зрозуміти – тиша це, чи не тиша. Тиша – чи не тиша. Мені страшно, якщо не тиша, бо така природа мого страху. Але в той же час хочеться, щоб була не тиша. Бо, здається, після тієї пари оленів ми перейшли кудись, раптом сягнули, просочилися крізь щось... і зараз ми геть не у звичному світі. Тут немає ні сектантів, ні бандитів, ні маніяків. Тут боятися мовби й нічого. Але оця тиша, зіткана з цвіркунів, шелесту трави й вітру, вона ніколи не скінчиться. Ранку не буде. Дня не буде. Школи не буде. Голоду не буде. Спраги теж. Навіть пари оленів більше ніколи не буде. Довіку буде тільки цей ліс, через який важко продиратися, і фон із цвіркунів, і цупкі стебла, що врізаються в литки. А згодом – і годинник зупиниться, і пам'ять розсиплеться на оці горби, ями, соснові шишки, що так добре відчуваються крізь кросівки. І ми, не маючи жодної надії, брестимемо далі лісом і благатимемо на себе небуття. Але небуття нам не буде.

Певно, Катька не думає поки про небуття. Вона плаче. Мені б підійти, обняти, сказати щось заспокійливе, що на ранок кудись вийдемо, що вовків немає, а сірники є, бо я ж уже курю, розпалимо багаття, посідаємо, але – я не можу підійти й обняти, бо це – «не в характері наших отношеній», як сказала колись Катька. Це правда. Між нами нічого немає й ніколи не було, окрім теплої підліткової дружби. Ніхто не вірить, але так і є. І саме тому я не можу підійти, обняти і сказати, що немає ніяких вовків, не буває вовків, я їх сьогодні відмінив...

«If I... should stay... I would on... ly be in», – чується десь зовсім поруч. Зовсім-зовсім поруч.

Це Вітні Х'юстон озвалася з придорожнього ґенделя, щоб урятувати нас. Солодким сирениним голосом із соковитими модуляціями Вітні виманює нас на світ. Світ зустрічає нас трасою й ґенделем, із якого лунає музика. Катька біжить до дороги, б'ючи торбою для грибів себе по ногах. Ми в Білоцерківці. Як ми тут опинилися – невідомо. Але додому – кілomет-

рів п'ятнадцять. Ми рішуче йдемо трасою, уже звернуло на одинадцяту. Мій дід не знає, де я, думає, що граю в карти з Олегом. Катьчині батьки – знають. Катька йде швидше. Намагається спинити попутку. Машини не спиняються, із гуркотом пролітають мимо. Це київська траса. Тут немає своїх.

Катька скидає із себе теплу кофту, запихає собі під сарафан у районі живота, а потім іде повільно, тримаючись за поперек, удає вагітну. Часом спиняється, голосує, виставляючи вперед «живота». Я вмираю зо сміху, а Катьці не до сміху – їй треба додому. Вагітній.

Урешті коло нас таки спиняються чистенькі жигулі. Там чоловік і жінка. Нам із ними – по дорозі. Ми сидимо ззаду, мовчимо. Жінка часто бере водія за праву руку, але так – просто ніжно, без жодного натяку на якусь хіть. Вони про щось перемовляються, так природно й тихо, що нам із Катькою не зрозуміти слів. Немов то й не слова, а просто шум у верховітті сосен, і цвіркунячий фон, і шепіт цупких стебел унизу. Катька кладе мені голову на плече й заплющує очі. Катька теж не може зі мною балакати...

2017

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Ульяненко О. Перли і свині : роман / Олесь Ульяненко ; худож.-оформлювач О. Д. Кононученко. – Харків : Фоліо, 2018. – 185 с.

«Перли і свині» (2009) сам автор називав романом-коміксом. Події у творі відбуваються в Києві зразу після початку ядерної війни – у паралельному зрізі майбутнього, яке дуже схоже на сьогодення. Кілька шахраїв у компанії з чорношкірим проповідником Абрахамом Лі знаходять шпарину в просторі й часі і потрапляють у цивілізацію динозаврів. Там вони з успіхом розпочинають свої оборудки, захоплюють владу і розбещують еліту наркотиками... Напевне, це найоригінальніша письменницька версія про те, як зникли динозаври. Повний текст роману друкується вперше.

Ульяненко О. Софія : роман / Олесь Ульяненко ; худож.-оформлювач О. Д. Кононученко. – Харків : Фоліо, 2018. – 283 с.

«Софія» (2008) – останній із циклу романів знаного літератора-полтавця про злочинниць. Письменницький світ Ульяненка обертається навколо гарних і розбещених жінок з активною життєвою позицією, жінок-діячів. Ці жінки прагнуть досягти успіху за будь-яку ціну, але в їхні розрахунки зовсім не входить Бог, жорна якого мелють помалу, зате певно. Героїня роману Софія – ще фактично дитина. Вона вбиває, аби самоствердитися. В основу сюжету покладено реальні події. Повна публікація роману відбувається вперше.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

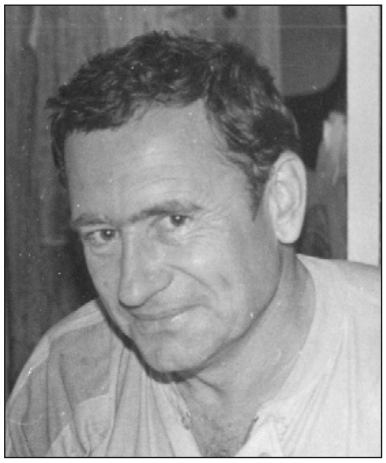

***Юрій ЧУПОВСЬКИЙ** – сучасний літератор, творець художньо-документальної прози й мемуаристики.*

Народився 12 жовтня 1944 року в Уфі. 1946 року переїхав із батьками до Полтави. Середню освіту здобув у Полтавській ЗОШ № 25 (1961). Мріяв підкорювати небо, однак досягнути задуманого вдалося не зразу. Опанував кілька робітничих професій. 1963 року успішно склав іспити і був зарахований до Кременчуцького льотного училища цивільної авіації. Після завершення навчання (1966) потрапив за розподілом на роботу в місто Кзил-Орду на півдні Казахстану, майже 10 років пропрацював там спочатку другим пілотом, а тоді командиром екіпажу літака АН-2. Згодом довелося літати в Узбекистані, Україні, Литві, Латвії, Польщі.

Життя мав багате на події, емоції, як на радісні, так і на вельми драматичні хвилини, які його пам'ять чітко фіксувала, щоб згодом відтворити на папері пером. 1990 року – ще доволі молодим! – вийшов на пенсію, займався різними справами, відпочиваючи від напружених льотних буднів, подумки періодично оживлював ті чи ті епізоди з минулого або ж яскраво розповідав про них у колі рідних і друзів. За порадою колишнього однокласника, друга дитинства, заслуженого художника України Миколи Підгорного і за наполяганням побратима по фаху, льотчика, колишнього командира ескадрильї Анатолія Помпе взявся описати пережите. Це стало і своєрідною терапією: як сам зізнається, нарешті зумів спокійно заснути, відділивши від себе масу думок, почуттів, а подеколи й душевних терзань і відчувши приємну втому від дуже непростої творчої праці. Відрадно, що знайшов і колег-однодумців – бо й сам заядлий читач і тонкий критик – зі схожими долями, пізнав утіху спілкування з людьми, близькими світоглядно.

На сьогодні в доробку письменника – автобіографічний нарис «Пробач, мамо», мемуарна повість «Життя, віддане небу», низка ліричних оповідань. Пише українською та російською мовами. Живе в місті Полтаві. Своїми «історіями» активно ділиться з уже чималою аудиторією шанувальників у мережі Інтернет, оприлюднюючи їх на власній сторінці у Фейсбуці та на літературних порталах. Наразі в «Рідному краї» – дебют автора у традиційному друкованому форматі.

Мемуарні твори Юрія Чуповського вирізняються надзвичайною спостережливістю оповідача, чіткістю і яскравістю його спогадових нотаток, майстерною вибудовою з них складних життєвих сюжетів, правдивість яких ілюструє і долі близьких письменникові людей, власне, його родини, і трагічний історичний час, із якого болісно поставало сучасне українське суспільство. Вони оживлюють для нас те спільне недалеке минуле, без знання якого, як відомо, не збудуємо повноцінного майбутнього.

ПРОБАЧ, МАМО...

Нарис

Світлій пам'яті моєї дорогої мами
НАТАЛІЇ ХАЇМІВНИ ЧУПОВСЬКОЇ (1921–2002)
присвячую

Пролог
ЗГАДУЮЧИ ДИТИНСТВО…

Мамина надія та її майбутня опора!

Усе ж яка це дивна річ – людська пам'ять! Іноді мучишся днями, згадуючи події, що трапилися з тобою якийсь місяць тому, і раптом безсонною ніччю зрине в пам'яті епізод із далекого дитинства, майже сімдесятирічної давнини, з голодного 1947 року…

Яскравий, теплий травневий ранок. Мама годує мого молодшого, трьохмісячного, братика. Дуже хочеться їсти, але знаю, ще не скоро мені дадуть кусень хліба та склянку молока. Тому прочиняю двері й виходжу на подвір'я. Мене зразу огорта цей дурманний, приємний запах! Навіть зараз, через стільки років, лежачи вночі у спальні, пам'яттю чуттів уловлюю той густий, п'янкий запах квітучих вишень та яблунь із дитинства!..

Ми живемо в приватному будинку на трьох хазяїв. Праворуч од мене, біля свого ґаночка, колишня господарка всього цього помешкання – тітка Марія (мама завжди вимагала, щоб я називав її тільки «тьотя Марія», а сама зверталася до неї шанобливо, на Ви і звала Марією Миколаївною. Тій це дуже подобалося, а відтак мені частенько перепадав від неї якийсь шматок хліба).

Тітка Марія була старшою від мами всього на три-чотири роки, але виглядала старшою куди більше, та й одягалася вельми по-бабськи (як я зрозумів пізніше, то була, певною мірою, захисна стратегія, маскування). Вона мала сина, якого безмежно любила, балувала й намагалася вберегти

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

від усіх негараздів. Він жив у її брата в селі. Тільки через багато років мама розповіла мені, чому між нею і пані Марією склалися такі дружні й шанобливі взаємини.

Приїхавши в Полтаву, наша сім'я отримала кімнату в малосімейці. Невдовзі, як то буває між близькими сусідами на вулиці, між жінками відбулася відверта, щиросердна розмова… Коли тітка Марія дізналася, що мама – єврейка і втекла з Кракова від фашистів у 1939 році, то розповіла по секрету й мамі історію свого скаліченого життя.

Сама вона із села з-під Полтави і, щоб урятуватися від «щасливого» колгоспного життя, у 15 років вискочила заміж за набагато старшого від неї єврея. Той був значним партійним функціонером, збудував великий дім, обожнював свою Марусю, безмірно любив їхнього сина, створив родині комфортне, сите життя. Вона також його покохала, боготворила. Аж ось підкрався страшний 1937 рік. Усі сусіди заздрили їхньому щасливому життю. І знайшовся хтось із «доброзичливців», що взяв і відправив «куди треба» анонімку (тоді це віталося). Добре, що чоловік учасно зметикував: оформив дім на дружину, розлучився з нею і виїхав у напрямку Далекого Сходу. Однак далеко не втік; уже на Уралі, де він устиг стати головним інженером на військовому заводі, його заарештували і в 1940-му розстріляли як німецького шпигуна (мабуть, слідчий мав своєрідне почуття гумору). Так вона й залишилася без освіти, без роботи і з нелюбов'ю сусідів… Тому нам віддала частину свого будинку недорого, щоб інші не відібрали в неї все. Так із розуміння ціни людського щастя, зі співчуття до чужого горя й виникла приязнь і повага між мамою та Марією.

Але повернімося до подій мого вже далекого дитинства… Тепло, я стою, одягнутий лише в білу довгу сорочку, босоніж. Під ногами м'яка молода травичка. Рушаю до тітки Марії, вона чистить картоплю. Підходжу і мовчки спостерігаю за її роботою. Жінка глянула на мене, посміхнулася:

– А-а, прокинувся? – запитала привітно.

Я хитнув головою. Невдовзі вона скінчила чистити картоплю, забрала миску з нею і пішла в кімнату. А я стою і дивлюся на купку картопляних лушпайок (звичайно, я не пам'ятаю своїх тодішніх думок, але і зараз, через стільки років, перед очима та купка очисток на зеленій траві). Через хвилину тітка Марія виходить із кімнати. Ну, звісно ж, вона несе кусень хліба, а також шматок газети. Простягнула мені хліб і загорнула очистки в газету, додавши туди дві картопельки:

– Віднеси це мамі, вона зготує, – каже і гладить мене по голові.

І я знаю, що, поки дійду, половину того хліба з'їм!

І я щасливий, я хочу стрибати від щастя! Це відчуття щастя, незважаючи на всі прожиті довгі й нелегкі роки, знову охоплює мене. Глуха, безсонна ніч, а я намагаюся затримати в пам'яті той чудовий ранок свого щойно розпочатого життя. Я щасливий, щасливий… Так – із цим відчуттям безмежного щастя – я і поринаю в сон.

Розділ 1

Прикро, що неупереджено та чесно ми можемо оцінити свої вчинки тільки в кінці життєвого шляху. Поки молоді – вперто переконані у власній правоті. Не замислюємося, що всі наші негожі діяння шкодять не тільки нам особисто, а й завдають болючого удару нашим близьким, особливо мамі.

Так, зараз я сповна усвідомлюю і чесно можу зізнатися: у дитинстві, в юності, та й у дорослому віці дуже часто завдавав мамі неприємностей. І цілком справедливо моя перша вчителька Наталя Тимофіївна, яка, до речі, мене дуже любила, казала: «Ця дитина – з шилом у гузниці».

Як згадувала мама, перший удар по своїх нервах через мене вона отримала, коли мав я лише два роки. Але то була ще не зовсім моя провина.

Тоді ми мешкали в комуналці. Мама десь дістала трохи маргарину, намастила ним скибку чорного хліба, а сусідка присипала його цукром. І цю смакоту, звичайно ж, дали мені. Щасливий та задоволений, я пішов надвір. Крокую, немов король, а за мною тягнеться юрба дітлахів, і серед них два бовдури років тринадцяти. Зупинився біля каналізаційного люку, кришки нема, я над'їв хліб, жую та заглядаю в колодязь. У цей час один із бовдурів підійшов і категорично:

– Дай куснути!

Я ховаю руку з хлібом за спину і заперечливо хитаю головою. Нахаба з усього маху лупить мене по потилиці, і я сторчака лечу в триметровий колодязь. Падаючи, перерахував лобом та обличчям усі залізні скоби, якими спускаються в колодязь для ремонту, а долі ще й труби. Тим часом уся юрба дітей із несамовитими криками понеслася до мами:

– Тьотю Нюсю, вашого Юрка вбили…

Я зараз не можу уявити собі, як мама діставала мене, свого первістка, з колодязя… Увесь у крові, лице й голова у рваних ранах, праве око залите кров'ю та запухло. Але дихаю та жалібно стогну, і це вже дає надію. Швидка приїхала вчасно, мама простояла три години під дверима операційної, та ще й вагітна моїм молодшим братиком. Коли вийшов хірург, боялася навіть про щось питати в нього. Мовчки дивилася і чекала.

– Жити буде, мозок цілий, а в усьому іншому будемо сподіватися на краще, – відповів лікар на німе запитання мами й розвів руками. А ще через тиждень він запевнив:

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

– Око неушкоджене, череп зростається.

Минуло десять днів, і я вже гасав лікарнею, мов очманілий, мусили терміново виписувати!..

Зараз щиросердно каюся, згадуючи ті гріхи дитинства, юності й молодих літ. І як шкода, що нічого вже не змінити… Ні, мама, звичайно ж, завжди пробачала. Допомагала мені видертися з тих ям, куди потрапляв через власну дурість. І це на додаток до її і без того дуже важкого життєвого шляху. Зараз розумію, як це було непросто – двоє дітей (батько через постійну пиятику в нашому з братом вихованні участі не брав, тільки лупцював мене нещадно – до повного СВОГО виснаження, але мама й тут, як могла, захищала мене), злидні й завжди та сама думка: як і чим нагодувати діточок. І навіть побідкатися, пожалітися, що в неї на душі, нікому. Вона ж була зовсім самотня в цій країні.

Це вже коли я підріс і дещо почав розуміти, ми сідали поруч, і вона розповідала про своє життя. Я тоді дуже багато читав, але мамині розповіді були більш захопливі, ніж прочитані мною романи.

Вона народилася й жила до 18 років у Кракові, в Польщі, у великій єврейській сім'ї – мама, батько, семеро сестер та один брат. Жили в достатку, усі працювали, її, як молодшеньку, балували. На роботу влаштували в кондитерську (вона дуже полюбляла солодке).

День народження в неї 6 вересня. Уже запросили друзів і подруг, батьки й родичі приготували подарунки… Усе-таки вісімнадцять, початок дорослого життя.

Але тут розпочалася Друга світова війна, перші бомбардування. Усі чудово розуміли, що́ їх очікує з приходом німців. Дві сестри з чоловіками та брат вирішують утікати від фашистської навали до Радянського Союзу. Наступного дня з допомогою друзів вони впхалися в переповнений вагон потягу і попрямували на Схід, натомість батьки й решта сестер зі своїми сім'ями вирішили покластися на долю й залишитися в Польщі. А моя мама, умовивши свою найкращу подругу, попутною машиною також утікає від загарбників (як потім виявилося – від смерті в Освенцімі) на Схід.

Отак попутками й пішки вони просувалися до кордону. Якось, коли прямували польовою дорогою, їх обігнало військове німецьке авто. Оминувши дівчат за інерцією, воно раптом зупинилося, здало назад. У відкритому напівброньовичку сиділи два німецькі офіцери. Один із них вийшов і промовив польською:

– Прошу, панянки, ми вас підвеземо.

Як розповідала мама, у них ноги попідгиналися з переляку, але нікуди не дінешся. Боялися, що німці схочуть перевірити документи, а там зазначено, що вони єврейки. Поки їхали й розмовляли з офіцерами (ті, хоч і з акцентом, говорили польською), тяжко розмислювали, як їм позбутися цієї халепи. І тут мамі сяйнула думка: попереду дорога роздвоювалася. Щойно машина звернула ліворуч, вона закричала:

– Прошу пана, прошу пана, нам праворуч.

Тільки-но авто поїхало – вони прожогом в кущі: від страху на дівчат напала швидка.

Після такої нервової напруги вони кілька кілометрів ішли й реготали. Поблизу кордону забрели в селище і в одній із хат попросилися на ночівлю. Немолоді вже хазяї-поляки пустили в дім, дали попоїсти. За вечерею хазяйка запитала:

– Панянки жидовки?

Дівчата зізналися, що вони єврейки з Кракова і хочуть перейти кордон нелегально. Хазяїн відповів, що може в цьому допомогти, але потрібні злоті… Зібрали всі гроші, що в них були, а старий указав ще й на золоту каблучку маминої подружки. Свої дві каблучки й сережки мама ще в дорозі сховала під спіднє – вони врятують їм життя вже на радянській землі.

Пізно вночі дід вивів їх до річки. На човні мовчки переправилися на другий берег, і поводир одразу ж розтанув у темряві. Хвилин п'ять непорушно стояли, а тоді почали обережно прокрадатися кущами. І тут їх освітили ліхтарем, пролунав окрик:

– Стояти, руки вгору!

Почалося їхнє життя в «найщасливішій і найсправедливішій» країні світу. Так думали собі в маминій родині.

Із того страшного вересня 1939-го вона цілих 30 років не буде нічого знати про долю своїх рідних і близьких.

Розділ 2

Після короткого допиту маму з подругою перевезли кілометрів за сорок від кордону – в табір біженців, яких там налічувалося вже кілька сотень. На території табору було зведено кілька тимчасових бараків – окремо для жінок і для чоловіків. Люди в цих бараках розміщувалися на двох'ярусних нарах. Табір огороджував колючий дріт із вишками для охорони.

І почалися щоденні дізнання. Допитував їх молодий лейтенант-енкаведист, як правило, пізно вночі. Він добре володів польською, і відчувалося, що дівчата йому подобаються. Але ж їм і приховувати було нічого, тому розбіжностей в їхніх показах не виявили. Так тривало до кінця вересня. Удень чоловіки розпилювали колоди, які їм з лісу підвозили місцеві мешканці, а жінки кололи дрова та складали їх, роблячи запас на зиму.

Уже помітно похолодало, часто накрапав дощ. А дівчата легко вдягнені – літні модні платтячка, тонкі кофтинки, фасонні, дорогі черевички на ногах – теп-

лих речей із собою не взяли. Якось до них підійшов немолодий чоловік із місцевих. Він привіз на великому возі деревину і, поки її розвантажували чоловіки з табору, підійшов до мами:

– Панянки, незабаром випаде сніг, і вам буде дуже зимно. Я можу принести чоботи, куфайки, теплі кофтинки, щось на голову, а ви віддасте свої файні платтячка та черевички.

Вони мовчки переглянулися, хвильку поміркували й погодилися. Наступного дня вже вбралися в стареньке, але чисте та тепле. Були впевнені, що врятувалися від холодів. Як же вони помилялися!..

Через кілька днів почали масово прибувати біженці. Місць у таборі не вистачало, тож формували ешелон для вивезення людей углиб країни. Лейтенант, симпатизуючи дівчатам, дозволив їм самим обрати місце свого подальшого перебування зі списку. Але що вони могли знати в тому списку? Їхню увагу привернула тільки одна назва – Теплий ключ. Вони дуже жахалися російських холодів. Ну, звідкіля їм було знати, що той Теплий ключ – аж на півночі Уралу, за Полярним колом?!

Так вони потрапили в концентраційний табір, на шахти, де добували породу з дорогоцінним та напівдорогоцінним камінням. Підйом дуже рано, шматок хліба та склянка морквяного чаю або слабенької кави, а потім – у шахту. І ці тендітні, худенькі, не знайомі з важкою фізичною працею дівчата, вдягнувши через плечі лямки, тягали вагонетки з породою на-гора. А там їх зустрічали заметіль зі снігом. Так минув майже місяць. Мокрий від поту одяг і пронизливий вітер, ріденька юшка й нечастий кусень чорного з висівками хліба зробили свою справу. Подруга тяжко захворіла. Лежала на нарах у гарячці, марила. Мама зрозуміла, що треба діяти, аби не втратити єдину близьку людину. Вона так боялася залишитися самою в чужій країні, у цих нелюдських умовах!

Уночі дістала приховані золоті обручки, сережки, бурштинове намисто й уранці напросилася на прийом до начальника табору. Літній, товстенький майор уважно її вислухав, сюди-туди покрутив принесені прикраси, сховав їх до кишені і запитав:

– Зможеш доглядати за нею в дорозі?

Мама радісно закивала головою. Майор викликав лікаря з табірного лазарету і наказав оглянути хвору та видати мамі набір потрібних ліків.

Через кілька днів кількох біженців із табору в супроводі конвоїра-узбека відправили в окремому вагоні в напрямку Ташкента. Тепло, ліки й доволі пристойне харчування враз підняли подругу на ноги. У Ташкенті їх зустріли військовий комендант із патрулем і на критій військовій вантажівці порозвозили аулами.

Жили мама з подругою та ще дві літні німкені разом із господарями в просторій юрті. Хазяїн, досить літній узбек, із молодою дружиною та двома дівчатками трьох і чотирьох років, мешкали тут-таки за шторкою. Уранці вони прокидалися, пили чай – господар давав їм по коржику, жменьці родзинок, кураги – і їхали на бавовноочисну фабрику, де на спеціальних верстатах бавовну вичісували, потім пакували в тюки і складали для транспортування. Робочий день тривав 10 годин.

Увечері, зовсім знесилені, сідали біля вогнища. Посередині юрти була викопана яма завглибшки з півметра і діаметром близько метра, там завжди горів вогонь, а дим підіймався вгору до діри в стелі. Розташовувалися кружком і грілися. Господиня стелила скатертину на долівку, подавала їжу, і всі разом частувалися. Подеколи приїжджала машина і привозила продукти, які отримував хазяїн.

Через 39 років мені довелося побувати в Узбекистані, у Самаркандській області. Я тоді літав на АН-2, був командиром екіпажу, ми обробляли з повітря поля бавовни. Я скористався нагодою і поїхав на бавовноочисну фабрику, бачив своїми очима, яка то тяжка праця і для рук, і для легенів…

Так тривало до червня 1941-го. Коли Гітлер напав на Радянський Союз, до них прибули представник влади та військовий комендант із повідомленням про можливість отримати, за бажанням, паспорт громадянина СРСР, але з місцем проживання – Куйбишев. На той час із Москви до Куйбишева були евакуйовані уряд, різні державні органи. Для їх обслуговування потрібні були робочі руки. Так юні біженки стали офіціантками в їдальні, де харчувалося вище партійне керівництво країни. Звичайно ж, з усіх сил вони старалися працювати якнайкраще. Пройшовши через концтабір, шахти і бавовноочисну фабрику, нарешті тут відчули себе людьми.

Якось на роботі подруги розмовляли польською, і їх покликала жінка, що саме обідала. Вона розпитала, звідки вони, як опинилися тут. Після обіду покликала із собою, і в її кабінеті вони довго говорили. Виявилося, що то Софія Дзержинська, дружина «Залізного Фелікса». Відтоді вона завжди радо віталася з дівчатами, дарувала їм помаду, туш, дрібні прикраси, а іноді щось із одягу чи білизни… Життя налагоджувалося. Їм тільки по двадцять, душа мріяла про щастя, кохання.

Вихідними ходили в кіно, на танці. На одній зі святкових вечірок мама познайомилася із приємним 30-річним капітаном, що перебував на лікуванні після поранення та контузії. Невдовзі вони вирішили одружитися. Софія Дзержинська подарувала мамі розкішне плаття на шлюбну церемонію. Відзначали скромно – війна, не до свят. Надалі чоловік отримав направлення служити в Уфу, де я і побачив світ у жовтні 1944-го. Але тут сталася біда. Коли батько дізнався, що в нього народився син, на радощах забагато випив і п'яним вискочив на вулицю та почав

стріляти зі службового пістолета, поки не скінчились усі патрони. Його забрав військовий патруль, а через кілька днів відбувся військовий трибунал. Понизили у званні, направили у штрафбат, а щойно скінчилася війна – амністували й демобілізували з армії. Тоді вони терміново й виїхали в Україну – на татову батьківщину. Мамі з дитиною не дозволили перебратися до Польщі. У ті роки батько й зламався. Пиячив, утрачав контроль над своїми вчинками, люто ненавидів увесь світ, особливо ж мене (певно, всі негаразди у своєму житті пов'язав із моїм народженням). Скільки разів у дитинстві через його жорстокість я був на волосину від смерті?!. А мама?! Скільки ж вона витерпіла горя і приниження?!. Я схиляю голову в пам'ятній пошані перед жінкою, яка дала мені життя і з честю пройшла своєю дорогою долі!

Розділ 3

Сьогодні в мене вечір спогадів. Сиджу, перебираю та роздивляюся старі чорно-білі знімки. Їх багато, на них зафіксоване життя нашої сім'ї, колишніх сусідів, родичів. Більшості з них уже немає на цьому світі. Я на тих фото або маленький, або дуже юний хлопець. Раптом ловлю себе на думці: ну, і кому, кому ще, крім тебе, потрібні ці клаптики минулого? Згадую, як іноді, сидячи з онучкою, показував їй світлини і коротко розповідав про пережите, про свою молодість. Цікавості та уваги дитини вистачало хвилин на десять, не більше. Потім вона переключалася на свої іграшки, казки, шашки. І я з розумінням ставлюся до цього. Адже малечі цікаві фотографії з її дорогими матусею, татком, подружками, виступами на сцені зі своїм танцювальним колективом… Це природно, а все інше – просто картинки, про які дідуньо чи бабуся можуть інколи цікаво розповісти.

Усе інакше, коли ти роздивляєшся фото як учасник зафіксованих подій. Твоє око вловлює зображення й мимоволі – миттєво – скеровує його в ту ділянку мозку, котра зразу ж оживляє твою пам'ять. Раптово напливають почуття, якими ти був охоплений у момент зйомки; можуть пригадатися навіть запахи, які оточували тебе тоді. І лавина споминів заполонить твою свідомість, ти надовго застигнеш зі знімком у руках, усвідомлюючи: це часточка, зупинена мить твого, саме твого, життя. І нікому не випадає пізнати твоїх тодішніх емоцій. У когось ці фото викличуть гнів, сміх, співчуття, але правдиві переживання будуть тільки в тебе і залишаться з тобою назавжди.

Ось перед очима дуже дивне фото… Не знаю, хто й міг тоді зазнімкувати нас, адже фотоапарат ще був рідкістю. Сидимо на подвір'ї нашого будинку. Мама – молода, із гарною зачіскою – і праворуч од неї я (притулився), а ліворуч – наша сусідка з двома маленькими донечками. У ті роки ми частенько вночі переховувалися в сусідки, коли батько зчиняв удома п'яний ґвалт… Дивлюся на світлину – і немов бачу, як я після денного сну, а це була неділя, вийшов із кімнати, сів біля мами – і мені так добре, так спокійно!.. Мені завжди було надійно і затишно біля мами. А от мамі зі мною майже завжди траплявся клопіт.

У зв'язку з цим фото пригадую, як улаштував напередодні справжній атракціон. Мама і батько на роботі, ми вдома самі, і я пропоную молодшому братові битися подушками. Ясна річ, ті рвуться, і в кімнаті все в пір'ї. Мене осяює «геніальна думка»: обмазую братові голову розведеною смолою (для чогось у кухні стояла її ціла банка) – і тепер ми вже індійці, у нас війна з блідолицими!.. Ох, довго ж мені згадували ту війну червоношкірих із блідолицими! І подібних витівок у моєму дитинстві було чималенько.

А пізніше, коли мав 14 років і почав сам заробляти на свої перші в житті шкіряні черевики, костюм, куртку, я розсудив, що вже достатньо дорослий і самостійний. Зв'язався з «крутими» хлопцями. Тоді мамі довелося натерпітися. Це нині я можу тверезо оцінити всю трагедію її життя, збагнути глибину переживань, гіркоту сліз. Скільки снаги треба було мати, щоб вирвати мене з міліції, не дати спуститися на саме дно. І вона пробачала мені все, вона була моєю мамою!

Я її любив, жалів, відчайдушно кидався під сокиру, з якою батько-п'яниця гнався за нею.

Цій сміливій жінці нізвідкіля було чекати допомоги, вона мусила сама боронити свої права на життя, сама захищати своїх дітей.

Я не зміг бути присутнім на її шлюборозлучному процесі (батько нарешті пішов до іншої), але вельми радів цьому. Навчаючись тоді в льотному училищі, у листах і телефонних розмовах усіляко підтримував її. Пригадую: одного дня на моє ім'я в училище несподівано надійшов грошовий переказ – аж на 30 карбованців – від «батька-добродійника». Я розлютився, відіслав йому той переказ назад, а в рядку для сповіщень із задоволенням написав:

– Від гівнюків – подачок не приймаю!

Цікаво, що тільки тепер звернув увагу на суму того переказу: та це ж Іудині 30 срібняків… Але Бог йому суддя.

Подальше мамине життя – самотність. Я за три тисячі кілометрів у Казахстані, брат – в армії за Полярним колом. Звичайно, вона мала подруг, адже була дуже товариська, добросердна. Якщо в когось траплялася біда, хвороба, то віддавала останню копійку, залазила в борги, щоб допомогти людині.

Але їй так хотілося дізнатися бодай щось про свою родину в Польщі, у Кракові! Ще навчаючись у школі, я під диктовку мами писав листи в Червоний Хрест. Відповідь приходила завжди одна:

– Пошуки за наданими прізвищами позитивних результатів не дали.

«Залізна завіса» комуністів діяла справно. Хоч мама, ще перебуваючи в концтаборі на Півночі, завдяки «сарафанному радіо» довідалася, що дві її сестри і брат знаходяться в тому ж таки Теплому ключі, проте побачитися з ними не мала змоги. Із чуток вона також знала, що одна із сестер вийшла заміж і народила доньку… Думки, спогади про сім'ю переслідували її постійно.

У 1960-х роках нарешті настала коротка «відлига», і стіна між СРСР та світом дещо похитнулася. Почали організовувати туристичні поїздки в країни соцтабору, і мама зразу ж написала заяву із проханням надати їй можливість відвідати з туристичною групою Польщу. У ці туристичні групи допускалися тільки передовики виробництва, які до того ж проходили ретельну перевірку КДБ і затверджувалися парткомами підприємств. Але мама завжди була в передовиках, її кандидатуру схвалили одноголосно. Потім була 10-денна поїздка за кордон: 5 днів екскурсанти перебували в Польщі – у Кракові, ще 5 – у Румунії.

Мене завжди дивувало те, наскільки життя буває цікавіше й непередбачуваніше над усілякі сценарії та книги, вигадані людиною. Коли мама після поїздки розповідала мені про все, що з нею трапилося тоді в Кракові, не міг позбутися відчуття, що це якась фантастика. Я просто наведу її розповідь.

У її тургрупі всі знали, що пані Наталія через 30 років їде в місто, де народилася, прожила до повноліття, й дуже хоче розшукати хоч когось зі своєї колись великої сім'ї.

Автобус під'їхав до Кракова у вечірніх сутінках. Більшість пасажирів дрімали, а мама не могла відірватися від вікна, вишукуючи хоч щось знайоме. І таки побачила міст, по якому вони з подругою бігли 1939-го під виття сирен повітряної тривоги… Невдовзі дісталися великого сучасного готелю, на якому яскраво висвічувала назва «TRZY KORONY». Коли мама разом з усіма вийшла з автобуса й роззирнулася, їй раптово подих перехопило, а ноги підкосилися. Тільки й устигла вхопитися за людину, котра стояла поруч: це був керівник їхньої групи, секретар парторганізації, призначений «наглядати» за іншими за вказівкою КДБ, що ні для кого не становило секрету. Він підтримав маму й запитав:

– Вам недобре? Може, валідолу?

Мама безсловесно вказала рукою на протилежний бік вулиці, а потім стиха мовила:

– Це мій рідний дім, а там арка, крізь яку ми йшли додому… Усе так, наче я тільки вчора вийшла з помешкання.

Керівник уважно глянув на неї:

– Як Ви себе почуваєте? Допомога потрібна?

Вона заперечливо похитала головою і з таким благанням подивилася на нього! Трохи поміркувавши, чоловік нарешті промовив:

– Добре, йдіть, а як упораєтеся, заглянете до мене, про все розкажете, тільки назвіть номер квартири, де Ви проживали, а я сам оформлю всі папери в готелі.

Як цікаво функціонує пам'ять людини: через 30 років мама, навіть не замисливши, указала номер рідного помешкання. Вона не втрималася і обійняла партсекретаря, а тоді попрямувала через дорогу, не зважаючи на трамваї та авто. Коли через арку ввійшла на подвір'я старого, до болю знайомого дому й побачила сходи, які вели до їхніх дверей, не витримала – розридалася. Перед очима промайнуло безтурботне дитинство і всі її близькі… Мама стояла, плакала ридма і ніяк не наважувалася зробити кілька кроків до рідних дверей. Невідомо, скільки б це ще тривало, але тут із-за сміттєвого баку вискочило мале собача й обгавкало її. Це подіяло заспокійливо, й вона повільно рушила сходами на другий поверх. Довго боялася натиснути на дзвоник. Що чекає її за цими дверима? Нарешті насмілилася, подзвонила і завмерла.

У квартирі почулися кроки, клацнув замок, і двері прочинилися. На порозі стояв хлопчина років чотирнадцяти. Від хвилювання мама розгубилась, усі польські слова вилетіли їй із голови. Нарешті видавила із себе російською:

– Я из Советского Союза, раньше жила здесь, кто-то из взрослых есть дома?

Хлопчик з акцентом відповів:

– Я тераз[1] позову бабуню.

Із кімнати саме вийшла жінка, й уже їй мама намагалася пояснити, хто вона і що їй потрібно. Але та лише мовчки дивилася й усміхалася. Раптом вона підійшла до мами, обійняла її й запитала по-польськи:

– Пані Нюсю, не пам'ятаєте мене? Ви мешкали тут, а ми жили на першому поверсі, я працювала двірничкою.

Так, мама згадала, що її зовуть Вандою, вони ж зустрічалися на подвір'ї щодня.

Нарешті, наплакавшись, зайшли у квартиру, де пані Ванда пригостила гостю пиріжками, чаєм. Розговорилися, і пані Ванда згадала:

– Кілька днів тому я зустрілася і розмовляла з Вашою старшою сестрою Генею.

У мами від такої новини серце ледве з грудей не вискочило. Довелося шукати краплі, щоб заспокоїтися. На жаль, пані Ванда не знала адреси маминої сестри, а в мами ж – тільки чотири дні перебування в Кракові!.. Обміркували ситуацію і вирішили, що внук Вацек піде завтра з мамою до міської адміністрації, де вони й розшукають адресу сестри.

Коли мама повернулася в готель, ніхто не спав: усі очікували новин від неї. Розповіла, як було, і керівник зробив вердикт:

– Може, мені й перепаде на горіхи вдома, але я вирішив так: хай Наталія Юхимівна ці дні не їде з нами, а займеться пошуками своїх рідних, тільки обов'язково ввечері мені все доповідати.

[1] Зараз (*польськ.*).

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

***Наталія Чуповська** (третя праворуч) **у колі своїх рідних у місті Кракові**. Другий ліворуч – її **син Юрій, автор нарису**. Фото, м. Краків, 1968 р.*

Цієї ночі вона не спала. Сіла в крісло біля вікна й дивилася на рідний дім, із якого їй довелося втікати 30 років тому.

Рано-вранці, коли ще всі спали, вона зайшла до пані Ванди і з Вацеком вирушила на пошуки адреси сестри. І як же невдовзі засмутилася, коли охорона управи сповістила, що сьогодні вихідний день і нікого зі співробітників нема!.. Та маминою цілеспрямованістю, затятістю в досягненні цілей я все життя захоплювався не випадково. І тоді вона впросила охоронника дозволити їй зателефонувати до керівнички адміністрації. Не знаю, що вона розповідала тій незнайомій людині, як умовляла її, але через півгодини та вже сама вела пошуки в архівах. І таки знайшла адресу! Але, коли вони прибули на потрібну їм вулицю Зброюв, на дзвінок ніхто не відповів. Мама вирішила й далі не здаватися. Вона відправила Вацека додому, віддячивши йому цукерками та шоколадками за допомогу, а сама сіла на сходах дожидатися хоч когось.

Десь через годину сходами піднявся до дверей підліток. Мама здогадалася, що він із їхньої сім'ї: був дуже схожий на її старшого брата. Вона зразу ж розповіла йому, що прибула з Радянського Союзу і шукає свою сестру. Хлопчик зрадів, назвався Янеком, повідомив, що його мама знає про сестру, котра не змогла виїхати з Росії до Польщі, проте її пошуки були безрезультатні. А потім додав, що мама нині в лікарні, у кардіології. Ця звістка притлумила радість, бо як сестра переживе їхню зустріч?! Вони довго радилися і вирішили таки їхати в лікарню, де Янек попросить допомоги в головного лікаря (щоб той підготував сестру до побачення).

Це було незабутньо! Спочатку зробили заспокійливі уколи і мамі, і її сестрі (потім процедуру повторювали ще двічі). Біля них постійно перебувало кілька лікарів. Коли мама підійшла до ліжка Гені, та відразу ж упізнала її, хоч їй ніхто нічого наперед не розповідав. Вони лежали поряд, плакали і довго не могли розмовляти. Мама нарешті довідалася про жахливу долю своєї великої дружної сім'ї – про те, що батьки її загинули в гетто, місця поховання їх невідомі, інші сестри з родинами спалені в Освенцімі. На жаль, їхній єдиний любимий брат помер рік тому. Але залишилися його дружина та донька… Зі всієї родини врятувалися від фашистської навали тільки троє сестер і брат.

Через рік ми з мамою вирішили поїхати до Кракова. Я дуже хотів ушанувати пам'ять дідуся, бабусі і решти загиблих кревняків, познайомитися зі своєю щойно віднайденою родиною. Відвідав сумнозвісний Освенцім, побував на дорогих могилах. Зараз підтримую зв'язки з кузенами, племінниками. Це допомагає мені берегти пам'ять про мужню жінку, яка подарувала мені життя і виховала з мене, думаю, гідну людину!

Розділ 4

У душі наростає страх, жах. По щоках котяться сльози, у животі спазми, нудить. Олена Кузьмівна стоїть поряд із моєю партою і методично тицяє своїм пальцем мені у спину:

– Повтори, про що я розповідала?

Я понурюю голову і мовчу. Ну, не можу я повторити те, про що розповідала вчителька: просто я заснув на уроці. Зрозумівши, що від мене більшого не доб'єшся, вчителька бере мій щоденник і йде до свого столу. Продовжуючи схлипувати, благаю її:

– Олено Кузьмівно, будь ласка, не ставте двійку.

Але вона мовчки виводить ручкою величезну незадовільну оцінку, а потім розмашистим почерком пише щось унизу сторінки.

Мене охоплює паніка. Однокласники регочуть. Хіба поясниш учительці, та й ще при школярах-однолітках (соромно ж!), що вчора батько прийшов із роботи добряче п'яним і, як завжди, зайнявся моїм вихованням. Його методика виховання не вирізнялася різноманітністю. Брав у руки щоденник, перегортав сторінки – і починав виховувати широким армійським ременем із бляхою. Не важливо, був це початок навчального року чи кінець, покарання належало за кожну негативну оцінку й зауваження – «поштучно» і майже щоденно. Тому синці на мені практично не сходили. Спасіння було хіба тоді, як сховаюся в роздягальні під одягом або мама прийде з роботи. Вона відчайдушно хапалася за батьків ремінь і виривала свого первістка з його рук.

Тоді зазвичай починався другий акт цієї драми. Батько входив у раж, бив маму, міг вискочити в сарай, ухопити сокиру і з матюками бігав помешканням чи у дворі за нами, поки ми, перелякані, не втікали до сусідів. Розголосу він боявся – був партійним і дуже дорожив цим. Тому, хоч скарги мами на його безчинства й мало допомагали, це давало кількаденний спокій, а потім усе повторювалося. У ті роки сімейні драми не надто цікавили парткоми, от ідеологія – то серйозно!

Після такої безсонної ночі не дивно, що я не витримував і засинав на уроках. Ну, хіба про це комусь розповіси? Чи, може, задереш сорочку, щоб показати ті синці на спині?! Лилися гіркі дитячі сльози… Та продзвенів дзвоник, уроки на сьогодні скінчилися. Хлопчаки перестали глузувати з мене й порозбігалися. Поволі зібрав портфель і я та поплентався додому. Весна, спека, через кілька тижнів закінчується п'ятий рік мого нелегкого шкільного життя. Але ці тижні ще треба якось перебути, і ось маєш нині – двійка та яскравий червоний запис.

Ми жили поряд зі школою, усього за два квартали. Але того дня цей шлях мені видався безконечним. Нарешті добрів. Удома тільки молодший брат, мама й батько на роботі, повернуться аж увечері, десь після шостої. А в моїй голові лиш одна невідчепна думка – про майбутню екзекуцію, особливо ж як ВІН прийде п'яним.

Зараз, коли вже промайнуло 60 років, перед моїми очима – образ худенької, кволої дитини, яка живе в постійному страху, з непогамовним відчуттям голоду. У школі – незмінні знущання, побиття старшокласниками… Так, пізніше, коли переповниться ця судна чаша, знайдуться товариші, яких не цікавитиме моя національність, а лише сміливість і надійність, уміння берегти таємницю, і вони стануть на мій захист. А натомість потягнуть – вірного друзяку – за собою у вир криміналу. Усе це буде колись. А сьогодні…

Гарячково шукаю вихід і розумію, що все одно результат буде той самий. Ох, як усе набридло! Раптом з'являється ідея – треба втекти з дому. До вечора ще далеко, поки почнуть шукати, я так утечу, що мене нізащо не знайдуть. Сказано – зроблено. Хапаю кусень хліба, беру, про всяк випадок, курточку, шарфик і вперед. Де залізниця, знаю (із хлопцями бігали туди збирати коробочки з-під сірників – мода була на колекції з них, а з вікон поїздів ті коробочки викидали частенько). Від дому до залізниці недалеко – з півкілометра. Коли дібрався, звернув ліворуч; праворуч вокзал, але грошей нема, треба втікати пішки. Погода чудова, тепло, у повітрі запах бузку, квітучих яблунь. Тиша, тільки дзвін стоїть від нескінченого співу жайворонків. Бадьоро крокую вздовж залізничної колії, іноді трохи відступаю вбік – повз мене проносяться вантажні або пасажирські потяги, махаю рукою пасажирам, і ті у відповідь теж махають, усміхаються. На душі спокій – я вільний!

Так проминуло години зо три, втомився з незвички. Розстелив курточку, ліг та жую хліб, який прихопив із собою. І починає гризти тривога: що буде далі, де буду спати, в кого просити їсти? Виявляється, не все так просто, як гадалося раніше. Але все одно вперто змушую себе – не здавайся! Устав і продовжую свою подорож, простую ще годину, сонце хилиться до заходу. Придивляюся, чи немає поблизу якоїсь схованки для ночівлі. Аж тут на стежці, якою я прямую, з'являється чолов'яга і йде попереду. Він у брудній робі, небритий, волосся на голові скуйовджене. Мені стає не по собі. Рухаємося мовчки, я починаю вповільнювати темп ходи, щоб непомітно відстати, а він раптом повертається до мене і всміхається.

– Що, злякався? – запитує мене. – Не бійся, я йду з роботи, більше доби лагодили трактори, ввесь у мазуті, зараз прийду додому, вмиюся, поголюся і знову буду схожий на нормальну людину.

Його посмішка, лагідний голос заспокоюють мене.

– Давно йдеш? Мабуть, голодний, їсти хочеш?

Я мовчки киваю. Він дістає з кишені роби невеличкий пакунок і, розгорнувши його, простягає мені півбулки і шматок сала. Подякувавши, беру і миттєво з'їдаю.

Спокійно, ненав'язливо чоловік розпитує мене. Відкіля я, як опинився за містом? І, не соромлячись, розповідаю йому, незнайомцеві, все про своє коротке, але таке важке життя. Він обіймає мене за плечі, гладить по голові і каже:

– Я б залюбки взяв тебе до себе додому. До того ж у мене є донька твого віку, ви б із нею подружилися. Але подумай, скільки горя це принесе твоїй мамі! Вона ж любить тебе? Вона збожеволіє, поки шукатиме тебе. І хто ж її захистить, окрім тебе?

Я не витримую і починаю плакати. Бо, справді, дуже шкода мами. А ще мене зворушила та увага, те співчуття стороннього чоловіка, який просто погладив мене по голові. Я ніколи не знав батьківської ласки, і це при живому батькові…

– Я проведу тебе до залізничної станції, тут недалеко, візьму квиток, посаджу на робочий потяг, і ти поїдеш у Полтаву. Тільки пообіцяй мені, що повернешся додому. Займешся спортом і скоро зможеш сам постояти за себе і захистити маму. Треба лише вірити в перемогу і виборювати її.

Він завів мене у вагон, ще й попрохав жінок-пасажирок приглянути за мною і висадити на вокзалі.

Коли доїхали до міста, була вже глуха ніч. Я повільно брів зі станції, аж раптом десь на півдорозі побачив маму, яка йшла назустріч. Ми кинулися одне одному в обійми, довго стояли так і плакали. Вона нічого не запитувала, а я лише зізнався, що через отриману двійку дуже боявся йти додому. Мама мене заспокоїла – батько поїхав на кілька днів у відрядження. Так вона ніколи й не дізналася, що син її хотів утекти світ за очі. Обійнявшись, ми повільно пішли додому.

Розділ 5

Сьогодні, аналізуючи свої спомини, а також мемуари інших авторів, доходжу до висновку, що на життєвому шляху кожної людини є моменти, згадувати які їй ой як не хочеться. І декому таки вдається

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

забути той негативний досвід (а простіше – приспати пам'ять і совість), натомість куди приємніше згадувати й ділитися з іншими своїми позитивними, геройськими вчинками! Але я давно засвоїв правило: ніколи не прикрашати свої здібності та вчинки. Треба вміти тверезо оцінювати власні гріхи та здобутки. Визнану провину легше виправити. І ще одне спостерігаю щодо розвитку особистості впродовж усього її життя (хоч можу тут і помилятися): дорослішаючи, людина під упливом життєвих обставин може кардинально змінювати свої погляди, свої вподобання, свої подальші вчинки.

Я не говорю про дитячі роки. Тоді ми ще мало пов'язуємо причини й наслідки подій, до яких бувaємо причетні, які можуть іноді дуже боляче зачепити нас, залишити шрами на душі назавжди. Але ось юність – це та пора, коли починає формуватися твоя свідомість, закладається матриця твоєї поведінки, ти берешся сам несміло вирішувати, що добре, а що погано. І тут велику роль відіграє оточення, його свідомий чи несвідомий уплив на твій світогляд, його уроки життя тобі в цій нелегкій школі дорослішання. Чимале значення має і любов до читання: вплив літератури на становлення молодої людини величезний… А потім виховує і перевиховує кожного з нас головний наш учитель – ЖИТТЯ, і всі ті гулі, які отримуємо від нього, або радість від успіхів дозволяють нам, як це роблю зараз я, застерегти своїх дітей, онуків від помилок на їхньому життєвому шляху. Хоч, як це не прикро, мало хто вчиться на чужих помилках – куди відчутнішими є власні синці...

Отож хочу розповісти про свій сумний досвід становлення і дорослішання. Це зараз я такий розумний і досвідчений, а в юності навіть не замислювався, що все, що я вчиню, ударить бумерангом, і то боляче, по моїй бідній, любій матусі…

Як уже мовилося, дитинство моє післявоєнне було голодне, бідне, а коли підріс – з'явилися думки про дівчат, про молодіжні вечірки. Улітку ми спали в садку, на свіжому повітрі, під зоряним небом, і я будував фантастичні плани, як раптово розбагатію, куплю собі справжні шкіряні черевики, узую їх увечері замість огидних парусинових капців – і на побачення. Або куплю модний костюм, який навіть уявити собі не міг. Із цими фантазіями й засинав, а зранку знову бідність.

Закінчив восьмий клас, мав чотирнадцять із половиною років, а в голові одна думка – де заробити гроші. Біля крамниці на паркані побачив оголошення – «потрібні підсобні робітники». Не роздумуючи, пішов за вказаною адресою. У кабінеті сидів літній, сивий, повнявий чоловік. На грудях у нього – промовиста орденська колодка. Вислухав мене, пильно оглянув з голови до ніг, помовчав трохи і запитав:

– Скільки років?

Звичайно ж, я збрехав:

– Скоро шістнадцять, хочу заробити на черевики, костюм і мамі на хустину.

Чоловік попередив, що праця важка, але якщо зауважень не буде – зароблю добре.

І от мене з товаришем (студентом музучилища – він хотів купити собі професійну гітару) направили в бригаду майстрів з укладання бруківки. Тоді в нашому місті асфальтованих доріг не було, тільки бруківка з булижника. Праця тих майстрів була дуже нелегкою – вісім годин накарачках під літнім спекотним сонцем і лише година перерви. У бригаді троє спеціалістів і ми – два підсобники. Мене вразила витривалість майстрів. На таку працю міг згодитися хіба що той, у кого не було вибору – їх просто ніде не брали на роботу. Чому? Бо то були колишні зеки. Старший, Бугор – чолов'яга років під п'ятдесят, із міцними біцепсами, ввесь чорний, засмаглий – говорив тихо, але його наказ, кожне слово виконувалися миттєво і без заперечень. Двоє інших – Колєнька і Мітла, також чорні від засмаги, були балакунами-жартівниками. Перші робочі дні для нас, підсобників, були перевіркою на витривалість, і ми склали цей екзамен із честю. Мусили постійно підносити пісок і булижники. Майстри отримували заробітну плату за квадратні метри готового шляху, тому темп роботи тримали високий. Спершу було важко, але поступово ми втяглися в цей ритм. Щоправда, ночами боліли всі м'язи і вкрай не хотілося прокидатися вранці.

Через кілька днів ми відчули навіть симпатію з боку майстрів. Коли ті в затінку на травичці сідали обідати, то й нас заклúкали і поділили свою їжу на всіх. Мабуть, помітили, як ми бідненько зі студентом харчуємося. За обідом і розмовами ми почали знайомитися з дивними історіями їхнього життя.

Виявилося, що Бугор провів в ув'язненні майже 20 років. Перший строк, 10-ку, отримав за участь у якомусь студентському політичнім русі, 5 років додали в таборі на Колимі за участь у масових бійках із карними злочинцями, а ще 4 – за підозрою у вбивстві співкамерника. Як він розповідав, насправді це все – за непокірну вдачу. Судити, так це чи ні, я не можу, свідком не був, але мене, зовсім молодого хлопця, почуте тоді вразило.

Колєнька і Мітла були друзями дитинства, разом зростали, бешкетували, крали. Закінчили 7 класів і вирішили хутко розбагатіти й утекти в Америку. Та після невдалого пограбування ювелірної крамниці загриміли на Колиму, один на 7 років, а другий на 10 – за покаліченого охоронника. Там у таборі зійшлися з Бугром. Він, маючи авторитет серед в'язнів, «узяв шефство» над юнаками, опікав їх, став наче за батька. До речі, в обох не було батьків. За словами майстрів, невдовзі мали звільнити ще двох їхніх товаришів, тож удасться створити повноцінну будівельну бригаду.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Після таких «бесід» у моїх фантазіях зринав ореол відчайдушного, «геройського» кримінального життя. Поряд із новими знайомими хотілося і собі бути сильним, сміливим, авторитетним для однолітків, привабливим для дівчат. Тож, виходячи ввечері на «шляндровську» (так ми йменували центр міста, де гуляла молодь), невдовзі зійшовся з кількома такими ж відчайдухами. Хлопці за відомими їм адресами діставали самогон, ми випивали в підворітті, а тоді могли побешкетувати, учинити бійку. Це часто закінчувалося «прогулянкою» до відділку міліції. Отут уже діставалося клопоту і хвилювань моїй мамі…

На жаль, роки не повернеш назад, нічого не зміниш.

Аналізуючи той період свого життя, розумію, що до таких учинків мене, скоріш за все, підштовхнули неймовірне матеріальне убозтво («щасливе» післявоєнне дитинство і «безтурботна» юність) та батькова ненормальна поведінка. Свій «внесок» зробила й людська підлість, як-от ниць одного з друзів, що ледве не посадила мене на лаву підсудних.

Із Льонею ми жили на одній вулиці, з першого класу навчалися разом, я часто бував у них удома, його мама мене любила і завжди, коли приходив, частувала (вона знала про наші статки й п'яницю-батька, тому жаліла мене). Жили вони заможно. У старших класах ми з Льонею відвідували стрілецький клуб. Мені дуже подобалася стрільба з пістолета, одного року навіть посів друге місце серед юнаків на обласних змаганнях, й інструктор говорив, що маю добрі перспективи на майбутнє. Але сталася надзвичайна пригода: у клубі зламали сейф і викрали пістолет Марголіна. Усіх, хто того дня тренувався, викликали у відділок міліції на допит до слідчого. І такий собі майор Г. дуже хотів вислужитися, поставивши собі за мету розкрити цей злочин будь-якими методами. З усіх підозрюваних на вечір зостався один я. Поночі майор розпочав допит. Але ж я не брав того клятого пістолета, тому поводився впевнено, можна сказати, що й нахабно. Це розлютило слідчого: він закликав до кабінету двох дужих молодиків (стажерів), які, зі знанням справи, не залишаючи на тілі явних слідів, почали вибивати з мене потрібні їм свідчення й зізнання. Але не міг я визнати те, чого не робив! Тоді майор і зірвався: з усієї сили завдав мені удару в обличчя – знизу ліворуч, мабуть, забувши, що тримає в руці пістолет, рукоятка якого до кістки розсікла мені щелепу. Кабінет залило кров'ю, довелося викликати лікаря, який зупинив кровотечу, наклав три шви на рану. Тож маю рубець на все життя, яким тоді пишався як «бойовим» трофеєм, вихвалявся перед «братвою». Але для мами то було справжнє потрясіння; та ще й брехливий слідчий такого їй наплів, що довелося відпоювати жінку серцевими краплями.

Коли мама пішла, а перегодя слідчий вийшов із кабінету, я зостався на самоті. Тоді й угледів на столі папірець зі знайомим почерком – зізнання мого друга Льоні, котрий описував наші вигадані розмови, у яких я нібито підмовляв його вкрасти зброю, щоб потім пограбувати якусь крамницю; також розповідав «товариш», із якої я неблагополучної сім'ї… Я був розгублений і шокований від прочитаного! Певно, такого ефекту й очікував слідчий, спеціально все підлаштувавши, бо майже зразу він увійшов і промовив:

– У нас достатньо матеріалу, щоб засадити тебе за ґрати років на п'ять, а пістолет ти викинув у річку.

Але мама боролася за мою долю (виявляється, колись вона товаришувала із дружиною начальника обласного управління міліції). Не знаю, чого їй коштувала ця боротьба, але вранці, після безсонної ночі, мене раптом випустили з «мавпятника» й у супроводі слідчого повезли на вулицю Пушкінську в управління міліції. Поки їхали, майор кілька разів попереджав:

– Тримай рот на замку, інакше пожалкуєш!

Коли нас запросили до кабінету, я побачив за великим столом ззовні приємного сивуватого генерала.

– Доповідайте, – приглушено мовив він. І після доповіді майора запитав мене:

– Що скажеш на свій захист?

Я мовчки стояв, скоса позиркуючи на свого конвоїра; це не пройшло повз увагу генерала:

– Ану вийди, почекай у приймальній, – наказав він майорові.

Коли той вийшов, генерал наблизився до мене, узяв за плече і посадив на стілець, а сам сів поряд. Ми довго розмовляли. Він повірив, що я не винен; після розмови наказав відвезти мене на роботу…

Так я втратив друга і до сьогодні не вітаюся з ним.

Але набув авторитету серед друзів. І за тяжку працю отримав таки справді чималу суму грошей. Із мамою ми купили мені шапку, костюм, шкіряні черевики, куртку-«москвичку», а мамі – гарну хустку й парфуми «Красная Москва». Я тепер знав ціну зароблених власним трудом грошам.

Епілог

Тепер, коли мій життєвий шлях підходить до свого природного фінішу, я особливо гостро усвідомлюю цілковиту беззахисність людини в цьому складному, суперечливому світі. Природою деяким організмам закладено здатність виживати зразу після народження, утім людина на початковій стадії свого життя такого дару не має. Після появи на світ її хутчіш треба змусити (навчити) зробити перший подих, і вже тоді вона дихатиме самостійно все своє довге чи коротке життя; у перші ж миті її потрібно навчити гучно кричати, щоб могла, за потреби, привернути до себе увагу…

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Мудрі мама чи бабуся не завше будуть поряд із малюком, підлітком, щоб учити його правильно жити, сповідувати загальнолюдські цінності. Але ж через юнацький максималізм, зарозумілість, самозакоханість ми часто скоюємо вчинки, за які згодом караємося, безсилі вже щось змінити.

Тому нині з великим почуттям вдячності я згадую всіх, хто в лиху для мене хвилину не відвернувся, а підставив плече, простягнув руку допомоги, скерував на правильну життєву дорогу. Особливе ж місце поміж цих високих благодійників посідає моя МАМА. Вона ладна була своє життя віддати, щоб тільки я виріс гідною людиною.

Мама твердо вірила, що її діти колись зможуть досягти успіху, що безпомильно розрізнятимуть темні і світлі сторони життя. Лише зараз сповна розумію її радість і гордість, коли просила мене, випускника льотного училища, вдягнути форму й піти з нею в гості до її подруг. Як сяяли щастям її очі, коли, взявши мене під руку, тоді йшла містом...

Так склалася доля, що я не зміг бути присутнім при народженні мого первістка, і мама замінила мене. З моїм молодшим братом вона забирала мого синочка з пологового будинку. І надалі завжди залишалася головною помічницею й порадницею в нашому житті. Скільки тепла і любові отримували її внуки і правнуки! А головним святом завжди вважала День Перемоги. Перемоги над гітлерівським фашизмом. Уся родина тоді обов'язково збиралася в мами. І на столі було багато наїдків – гіркий пережиток численних голодних років…

Жодного дня не минало без телефонного дзвінка від неї. Вона раділа, що має нас – свій надійний захист і опору. І, як могли, ми намагалися полегшити її життя. Пройшовши жахи війни, що почалася для неї 1939 року, витерпівши концтабори, післявоєнне безхліб'я, знущання чоловіка, вона всякчас була оптимісткою. Учила нас мужньо переборювати всі незгоди, допомагати в біді кожному, навіть недругові, хоч це – ой як не просто. Її світлий образ часто зринає в мене перед очима. У тяжку хвилину питаю в неї поради. І знаю: мама завжди допоможе мені знайти вихід навіть із безнадійного становища. Хай земля Їй буде пухом! Світла Їй пам'ять!

Полтава, 2018 р.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

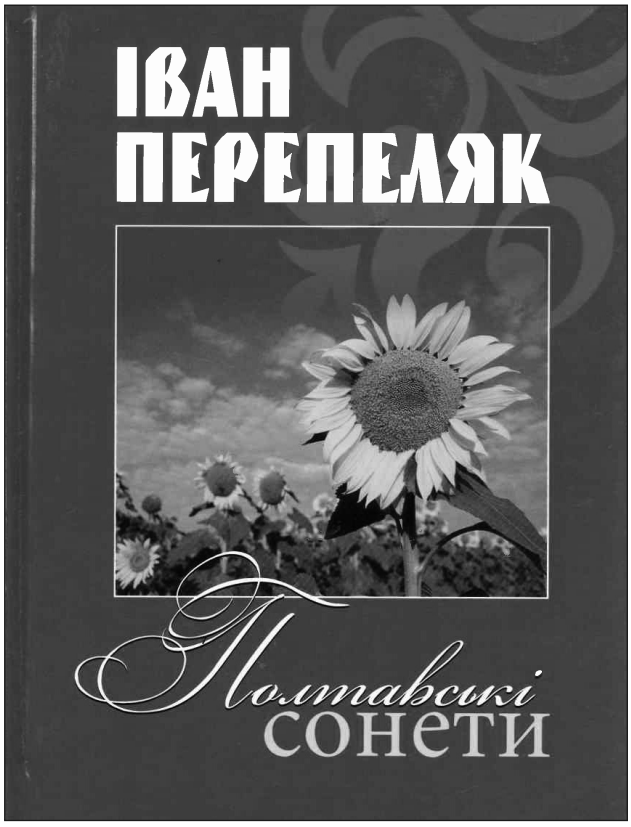

Перепеляк І. М. Полтавські сонети. – 2-ге вид., доповн. / І. М. Перепеляк. – Харків : Майдан, 2018. – 328 с.

До нової книги відомого українського поета, заслуженого діяча мистецтва України Івана Перепеляка ввійшли сонети про рідну полтавську землю, про село Оболонь, яке автор називає «столицею своєї долі», про пережите ним на життєвих дорогах, про жінку і кохання.

Твори позначені яскравим національним колоритом, глибоким філософським підходом до проблем буття, гострим відчуттям історичного минулого та сучасності.

Для всіх шанувальників рідного слова.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Аліса ГЕРМАН *– юна українська художниця і письменниця. Народилася 19 вересня 2005 року в Павлограді на Дніпропетровщині. Практично одразу переїхала з батьками до Києва – за місцем їхньої праці.*

З ранніх літ малює. 2012 року, відвідуючи заняття із живопису в Будинку дитячої та юнацької творчості Голосіївського району м. Києва, відкрила для себе й почала технічно опановувати петриківський розпис. У 2015–2016 роках продовжила навчання в галереї «Соборна»; одночасно займалася в майстерні народного декоративного розпису Олени Скицюк – видатної мисткині, продовжувачки творчої династії (доньки Марфи Тимченко), члена Національної спілки художників України, Національної спілки майстрів народного мистецтва, лауреатки премій імені Катерини Білокур, імені Сергія Колоса. Із 2017 року – учениця Школи петриківського розпису імені Марфи Тимченко, яка діє на базі галереї «Світлиця» Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара».

Упродовж 2016–2018 років мала понад 10 персональних виставок робіт у техніці петриківського розпису в різних закладах м. Києва, брала участь у міжнародних виставках «The 19th Annual 2016 Peace Pals International Art Exhibition and Awards», UKRANIAN ART WEEK «ТОПОЛОГІЯ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА» та ін. 2016 року була внесена до Книги Рекордів України як наймолодша художниця петриківського розпису в рамках VIII Міжнародної «Виставки без кордонів» – Inshe ART «Весна Красна». Художні роботи дівчинки надруковані в міжнародних каталогах «New Fases in Art – 2017», «Child Art – 2017», «Folk Ukraine 575 художників – 2017», «New Fases in Art – 2018». Її ілюстрація «Найкраща школа» ввійшла до збірки патріотичної поезії «Україна починається з тебе» (2017).

Літературно-художня творчість – ще одне крило таланту Аліси Герман. Вона пише дитячі казки та оповідання, ілюструючи їх власними малюнками й періодично презентуючи вже доволі численній аудиторії своїх шанувальників та публікуючи в періодиці. Зокрема, оповідання «Бобри» побачило світ у газеті «Літературна Україна» (2017), казка «Котикові справи» вийшла в канадському Міжнародному літературному альманасі «Порт-Фоліо» (2018) тощо. Частим гостем юна авторка є на сторінках часопису літературно-меморіального музею імені М. Т. Рильського, де апробує своє перо в жанрі статті. Із цим музеєм тісно співпрацює і як учасниця організовуваних його співробітниками літературно-творчих акцій.

Аліса Герман – учасниця й переможниця багатьох міжнародних та всеукраїнських творчих конкурсів. Вона нагороджена відзнакою «За особливі досягнення. Дитина року – 2017» та «Дитина року – 2018» від Всеукраїнської премії «Диво Дитина» (2017, 2018), є лауреатом літературної премії імені Лесі Українки в номінації «Проза» конкурсу «У пошуках літературних талантів» (2017), переможницею літературного конкурсу «Я зміг» (2017), володаркою перших місць на ART Ukrainian Week (2018), Міжнародній Асамблеї Мистецтв (2018) тощо.

Багатогранну особистість Аліси Герман доповнюють ще її наполегливі захоплення спортом (виконала 3-й дорослий розряд із плавання), танцями у стилі брейк, хіп-хоп та в бальній програмі.

Пропонуємо читачам низку ілюстрованих оповідок молодої авторки. Уже зараз можемо говорити, що її тексти позначені вмінням розгортати сюжет, гарно виписаними деталями, логічністю, добрим гумором, яскравими, вельми зримими персонажами.

ПЕТРИКІВСЬКИЙ КІТ

Уривки

Морквяні перегони

Хих-фих-хих! Я стрімголов мчу вперед… Утікаю… Бумсь! Ой, об щось вдарився… О-о-о-х! Через щось перестрибую… Це, я вам скажу, дуже важко робити із великою морквиною у зубах! Особливо, коли тебе можуть схопити… Прослизнув! Ось, нарешті усе! Захекався… Тихе затишне містечко… Щоб мене не застукали, треба моркву швиденько з'їсти, бо інакше її конфіскують…

Ви, звичайно, подумали, що я прудкий заєць або кролик? Десь у полі чи в лісі? Але це не так… Я звичайнісінький міський кіт, який живе у звичайної хазяйки. І біг я не через поле або ліс, а з кухні. І вкрав не сиру моркву, а варену… Річ у тому, що я дуже люблю варену моркву. Кажуть, у ній багато вітамінів!

Мур-няв! Нарешті я заштовхав усю морквицю в себе! Тепер я не здатен бігти і мені вже не треба ховатися…

Тепер можна і познайомитися! Мене звати кіт Філя. Я найгарніший кіт у всьому світі. Мене дуже любить моя маленька хазяйка. Я її пухнастий сірий улюбленець. Ви вже дізналися, хто я, тому подрімаю…

Але не склалося...

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

– ФІЛІП!!! Щоб тебе!!! – почувся бабусин крик із кухні.

(ФІЛІПОМ мене називають, коли я щось учиню).

– ФІЛІП! Де ти, негіднику? Сховався! Навіщо ти вкрав морквину, вона ж на салат олів'є! Де ти? Я тебе все одно знайду! Ти під диваном? А ну, вилазь зі своєї схованки!

– Ой-йой-йой, це ж моя інша хазяйка… Бабуся! Вона хоч і стара-старезна, а бігає швидко! Д-у-у-уже швидко! Занадто швидко!

– Та вилазь, котику! Я не буду тебе сварити… – почувся «лагідний» голос старенької.

Я їй повірив, висунув сіру мордочку зі своєї схованки. Аж тут побачив у старенькій руці велику дерев'яну качалку для тіста.

Ой-йой! – тільки і встиг я зойкнути та знов заховався чимдалі від бабусі.

Ня-яв! – невдоволено нявкнув від розпачу.

«Знов треба буде переховуватися півдня», – подумав я, приліг якнайзручніше та задрімав у темряві свого укриття…

Кіт-капустянка та якась там «біологія»

Доброго ранку! Це знову я – Філя. Виявляється, я проспав під диваном увесь вечір та всю ніч…

Хочу вам розповісти, що зі мною трапилося сьогодні. Почну із самого початку.

Моя маленька хазяйка любить вирощувати різні рослини та доглядає за ними. Іноді вона носить їх до школи на якусь там «біологію». Насправді я не розумію, що це слово означає. Воно надто вже заплутане. Я декілька разів чув його від дівчинки.

Вона вже деякий час доглядала за капусточкою. І навіть більше, ніж за мною. Це мене трохи злило, бо я дуже люблю увагу. Але я знав, що дівчинка щось вирощує. Мабуть, щось дуже смачне. Тому не заважав цьому. Я твердо вирішив посмакувати капустою. Я взагалі полюбляв смакувати овочами і думав, що не завдам нікому ніякої шкоди своїм таким «овочевим бажанням».

Однак вийшло трохи інакше...

Моя хазяйка, коли розповідала цю історію своїм друзям, чомусь усе перебільшила. Я взагалі дуже скромний, сором'язливий та нешкідливий кіт.

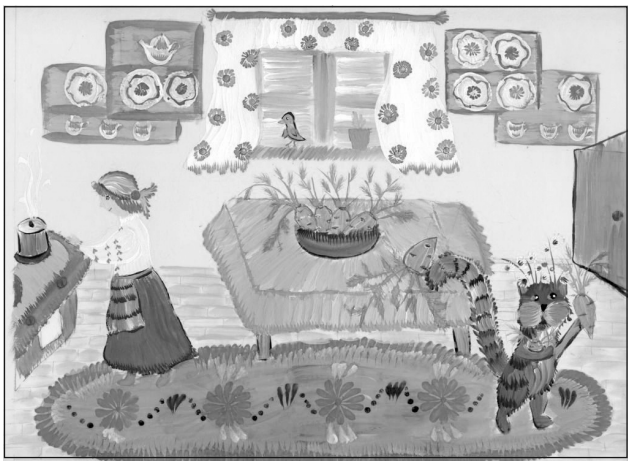

Отож, слухайте. Записано зі слів хазяйки:

«Ця вся історія трапилась о сьомій ранку в кухні. Я пішла взяти свій біологічний "проект" для школи, який вирощувала вже три тижні поспіль. Сьогодні мала презентувати класу на уроці біології власноруч вирощену капусту із квіточками. Коли я ввійшла до кухні, мене охопив сильний жах через чиюсь (котячу!) поведінку, яка порушувала всі загальноприйняті норми…

Коли я посадила качанчик капусти, то через кілька днів на ньому з'явилися ніжні, салатового кольору листочки. Щодня я поливала молоденьку капустку та спостерігала, як вона росте. З кожним днем листки ставали темнішими, більшими, соковитішими. Я розмовляла з капусткою, просила, щоб вона швидше розквітала. Нарешті вона мене почула й розпустила жовті яскраві квіточки з маленькими пелюстками. Вони весело подивлялися у вікно, тягнучись до яскравого сонечка. Квіточки з'явилися якраз напередодні того дня, коли я мала віднести свій біологічний проект до школи. Я була дуже щаслива!

Те, що я побачила в кухні цього ранку, мене дуже вразило. Я загаласувала:

– Ой, лишенько!!! Що ж мені тепер робити? Що ж я понесу до школи?

Ви спитаєте в мене, що ж таке могло трапитися? Тоді слухайте далі.

Саме тоді, коли я заходила в кухню, я побачила, як у злій котячій пащеці стирчала чудова яскрава жовта квіточка капусти! Моєї капусти! Крім того, соковиті зелені листки були пошматовані, а ті, що залишилися на рослині, – усі зі слідами котячих зубів… Жах!

Виявляється, що за моїм проектом спостерігала не тільки я, а й мій пухнастий сірий котик Філя. Він уважно підслуховував мої розмови, стежив за моїми діями. Отже, вирішив, що біологічний "проект" уже готовий і можна його посмакувати…

Мій улюбленець сидів на підвіконні, дожовував капустяні листочки і був схожий на волохату товстеньку гусінь. Тоді в мене промайнула думка: "А чому б ні, якщо капусту я вже не презентую, можна і гусінь показати"…

Жив собі Філіп голодний,
Сірий кіт усепроглотний,
З'їв фіранку із вікна,
Глянь, капусти вже нема…
Все поїв – і знов голодний…

Мій кіт справді був схожий на гусінь-капустянку…

Я швиденько підготувала кота, вдягла на нього зелений повідець, щоб моя "гусінь" не зникла. Разом ми пішли до школи на біологію. Коли я розповіла свою історію в класі, усі однокласники та вчителька довго сміялися… І мені за відкриття нового виду гусені поставили 12 балів!..»

Отож я нарешті дізнався, що ж таке «біологія». А ви, я сподіваюся, зрозуміли, що моя хазяйка любить перебільшувати. Нічого страшного ж не трапилося, я лишень трохи посмакував капусткою…

Кіт, м'ясо та розділові знаки

У Вас, мабуть, склалося враження, що я їм самі овочі? Аж ніякий я не вегетаріанець! Я понад усе обожнюю посмакувати м'ясом! Це моя найулюбленіша страва! Це найсмачніше блюдо серед усіх!

Одного ранку я з'їв цілу порцію смачного м'яса. Але мені цього було замало. Я почав вередувати, кричати, галасувати. Але моя хазяйка не помічала цього. Вона збирала портфель у школу.

Отож, я вирішив якось звернути на себе увагу. Оскільки моя хазяйка саме складала книжки, то я помітив підручник «Українська мова». Це мене надихнуло написати їй плакат.

Я вже трохи був знайомий з українською абеткою (підслуховував, коли дівчинка готувалася до школи). Але, чесно кажучи, я знав абетку на рівні дошкільняти. Ще й не дуже розумного. Хоч я міг писати літери, навіть цілі слова, однак про розділові знаки я взагалі нічого не чув…

Я взяв великий ватман і написав таке:

ГОДУВАТИ М'ЯСОМ НЕ МОЖНА
ВІДКЛАДАТИ ВІД КОТА

Задоволений, я показав свою писанину хазяйці.

Дівчинка подивилась на текст і здивувалася: «Дуже дивно! Чого це я маю не годувати свого кота? Він що, схуднути вирішив?..»

– Добре, ніякої їжі! – сказала вона мені.

Я дуже перелякався. Вирішив залізти в портфель, щоб поміркувати: «Чого це я залишуся без їжі? Що це таке?! Я ж зробив чудовий плакат?! Адже там усе написано!»

Поки я сидів і розмислював, моя хазяйка застібнула портфель та пішла зі мною в школу. Перший урок був якраз українська мова. На ньому діти вивчали розділові знаки, розповідали, як їх правильно використовувати.

Я висунув голову з портфеля і почав уважно слухати. Тоді й утямив, чому хазяйка не зрозуміла мого послання на плакаті.

Прийшовши додому, я швидко виправив помилки на плакаті:

ГОДУВАТИ М'ЯСОМ! НЕ МОЖНА ВІДКЛАДАТИ!
ВІД КОТА

Написавши це, я показав плакат хазяйці. Вона уважно прочитала, посміхнулася, і я отримав велику смачненьку порцію поживного м'яса!

Ось як, не знаючи розділових знаків, ви можете залишитися без їжі!

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Лілія ***СОЛОДКА*** *– поетка, прозаїк. Народилася 13 липня 1997 року в селі Загребеллі Чорнухинського району Полтавської області. Навчалася в Мелехівському НВК, закінчила школу зі срібною медаллю. 2015 року стала студенткою факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, де нині навчається на 4 курсі, здобуваючи фах учителя української мови та літератури й учителя іноземної мови та зарубіжної літератури. Навчається на відмінно, активно займається дослідницькою роботою, бере участь у конференціях молодих учених, має близько десяти наукових публікацій. 2018 року посіла І місце в обласному етапі VIII Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка. Пройшла мовні курси в Німеччині (м. Кассель, 2018).*

Як літератор працює в галузі дитячої літератури та перекладає з німецької. Має в доробку дві збірки: «Великий світ у маленьких руках», «Слово – це життя основа» (обидві – Полтава, 2018).

ДРУЖОК

Оповідання

Малий Сергійко не знав щасливого і веселого дитинства. Скільки себе пам'ятає, був він прикутий до інвалідного візка. Вдома проходило все його дитинство, навчання. Як він мріяв про те, щоб, як інші діти, ходити до школи, брати участь у різних заходах! Бо направду був дитиною розумною і талановитою… Але натомість щодень він в'янув, наче та квіточка, і згасав. Ось знову родина збирається везти його в лікарню на обстеження, це вже їхня постійна турбота. Проте скільки не клопочуться ним батьки, а прогнози лікарів невтішні.

– Сергійку, зараз тато розігріває машину, і ми їдемо, – почув голос мами.

– А що від цього зміниться? Ми минулого тижня були, з того часу все те саме, – плачучи, сказав хлопчик.

Мама розуміла, що син каже правду, проте мусила втішати свою дитину, щоб він, бува, зовсім не занепав духом:

– Синку, ось побачиш: мине ще трішки часу, і ти ходитимеш, все в тебе буде добре, – тремтячим голосом промовила.

– Я вже ні на що не сподіваюся, – схлипнув Сергійко.

Родина Золотаренків поверталася з лікарні. Усі були посмучені, в машині панувала тиша. Лікарі не сказали нічого нового. У душі дитини панували безнадія й розчарування. Батькам було ще важче, адже вони бачили, як страждає їхній єдиний син.

Тато Сергійка заїхав на заправку, вийшов, а хлопчик із мамою чекали його в машині. І раптом Сергійко побачив малесеньке, худюще, брудне собача. Та ще й із пошкодженою лапкою, бо втікати від людей йому доводилося на трьох. Було помітно, що попри всі кривди воно чекало на якусь допомогу. Цуценяті потрібна була ще мама, довірливо сподівалося воно й на ласку від людей. Але робітники на заправці лише буцали його ногами, і мале скавчало й деколи просто котилося в калюжу. А вже щоб дати скоринку хліба – ніхто його не помічав. Обходили, не стрічаючись із безнадійно-глибокими, повними болю і смутку очима творинки...

Сергійкове серце стискалося від болю. Чому люди, які мають все, здорові, сильні, так знущаються із бідного собачати, яке їм нічого поганого не зробило? А те скавчало, згорнувшись у клубочок. Хлопчик не стерпів: прочинив дверці машини і гукнув до робітників заправки:

– Чому ви знущаєтеся з цуценяти? Чим воно вам шкодить?

– Повикидають то котів, то собак, а вони псують нам імідж фірми. Тут усякі дорогі автівки, а на фоні їх «оце». Воно нам не потрібне, хай іде звідси. Якби хоч породисте, а то якесь зачухане… – зухвало сказав робітник.

Сергійкові забило подих, він не міг більше вимовити і слова. Усе дивився на бідолашного, який не знав, куди притулитися: всі його відганяли і кричали на нього.

– Матусенько, давай заберемо цуценятко додому?

– Сергійку, ти ж бачиш, яке воно жалюгідне, блохасте, – мовила мама.

– Але я так хочу цього собачку!

– Синку, ми тобі просто сьогодні купимо породистого, гарного песика.

– Але мені не потрібен породистий, мені потрібен саме цей. Викинуті тваринки – вони настільки вірні, мамо. Він чимось схожий на мене, у нього перебита лапка. Я буду з ним гратися, це буде мій найкращий друг…

Мама побачила, що дитина починає плакати. Переговорила з татом, і вони вирішили ще дужче не засмучувати свого сина. Тож забрали цуценя додому.

– Але спершу ми поїдемо до ветлікарні, хай його оглянуть, – ухвалили.

Сергійко був такий радісний, що тваринку забрали, – де й поділася його туга після сьогоднішнього медогляду. У ветлікарні цуценяті зробили різні щеплення, на переламану лапу наклали гіпс… Тепер воно було чистеньке, охайне. Ветеринар сказав, щоб наступного тижня песика знову привезли до нього.

Золотаренки приїхали додому в піднесеному настрої. Нарешті вони почули сміх сина. Він так радів цуценяті, назвав його Дружком. Яку їжу сам їв, таку давав і своєму новому приятелеві. Говорив до нього, жалів, що в того зламана лапка. А про свою недугу потроху забував. Батьки спостерігали за цією дружбою і тішилися душею.

Вони ходили на роботу, а хлопчик тим часом залишався з бабусею. Але бабуся мала безліч хатніх справ – то прибирала, то їсти готувала, то ще щось робила й не могла весь день приділити внукові. А тепер, коли у хлопчика з'явився Дружок, усе змінилося. Сергійко з ним учив уроки: читав йому літературу й історію, а песик тихенько лежав у нього на колінцях, боячись і поворухнутися, щоб не відволікти друга… Вони разом слухали музику, Дружок міг і підспівувати. Від цього Сергійко постійно сміявся. Песик ні на мить не покидав свого рятівника; нарешті в очах тваринки з'явився вогник радості, відчуття любові, якої донедавна вона була позбавлена. І лапа швидко зрослася, уже можна було бігати, хоч і кульгаючи. Залишилося тільки господаря заохоти до розваг, – щоб і Сергійко з ним бігав, грався! Хлопчик і його маленький товариш, здається, без слів розуміли один одного. Учився виконувати Дружок і різні команди. Від людської любові він став гарним, навіть кращим за будь-якого породистого.

Батьки возили одночасно до лікарів і хлопчика, і песика. У Дружка процес одужання йшов успішно. А Сергійків лікар здивовано говорив:

– У моїй практиці ще подібних випадків не було. У здоров'ї пацієнта помітний прогрес. Прогнози дуже втішні. Проте я не знаю, яка цьому причина.

– Я знаю, – сказала мама, – це його Дружок так стимулює. Він постійно радісний і щасливий.

– Так, цілком можливо, – зауважив лікар. – Організм юний; думаю, скоро хлопчик буде ходити…

Минув якийсь час, і мрія стала реальністю. Сергійко тепер сам ходив до школи. Це для нього була величезна, довгоочікувана радість! Але й так само поспішав він додому, щоб швидше побачити Дружка – свого справжнього друга, який усякчас вірно чекав. Сергійко не раз повторював уже помітно підрослому домашньому мешканцеві:

– Я врятував тебе, а ти вилікував мене. Ми – найсправжнісінькі друзі. Якби всі люди допомагали тваринам, то й самі б завжди відчували їхню підтримку…

У Дружкових очах Сергійко прочитував радість і розуміння.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

МОЛОДА ПОЕЗІЯ І ПРОЗА В «ГОЛОСІЇВСЬКОМУ МАНУАРІ»: ТВОРИ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ» ІНСТИТУТУ ФІЛОЛОГІЇ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Спроба переднього слова

Нашому Київському літературно-меморіальному музеєві Максима Рильського, або «Голосіївському мануарові», останнім часом вельми таланить на літературні заходи. І навіть на музично-містичні, де неодмінний атрибут – висока Поезія. Класична і – молодих. Адже в закладі проходили практику студенти спеціальності «Літературна творчість» Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У форматі цієї практики творча молодь організовувала прозові й поетичні читання, арт-терапію, інтерактив «Музична містика», де в процесі конкурсів і просто виступів міг долучитися будь-хто. Тож ми охоче імпровізували, принагідно читали і класичні твори (приємно, що згадувалася лірика раннього Максима Рильського), виступали із власними текстами. Відбувався – просто вирував – обмін думками, тривало жваве обговорення, у процесі невимушених бесід ми ще глибше осягали мистецтво… Атмосфера, яка нагадує творчий ентузіазм доби українізації 1920-х років! Камерність у хорошому розумінні цього слова! Але й не вежа зі слонової кості, бо молоді мають виходити на ширший простір. У цьому наш музей, наш замок-фортеця, їм допоможе.

Презентуємо добірку творів, більшість із яких звучали в наших стінах, а деякі ще не виносилися на загал. Адже письменникові-початківцю, як зауважив Райнер Марія Рільке в «Листах до молодого поета», потрібна підтримка, яка б сформувала в нього відчуття, що його визрілий твір не лине в порожнечу. Звісно, «початківці» тут сказано умовно… Адже художній рівень запропонованих текстів пересвідчує: ці молоді літератори гідні вийти на публіку.

Примітно, що презентовані твори – здебільшого сублімація вже пережитого їхніми авторами та практично не позначені якимись відвертими впливами. Отже, маємо справжню, хорошу літературу. Звичайно, висока планка вимагає відповідних вимог до майбутніх творів, але ми впевнені, що ці юні за віком, але не за розумом і хистом поети і прозаїки не спиняться на досягнутому.

Тому побажаймо молодій генерації vivat, crescat, floreat!

Ольга Смольницька,
старший науковий співробітник
Київського літературно-меморіального
музею Максима Рильського, науковець, письменниця,
член НСПУ

Дмитро ЗОЗУЛЯ *– поет, прозаїк, драматург. Народився 29 червня 1998 року в місті Костянтинівці Донецької області. Закінчив Костянтинівську спеціалізовану загальноосвітню школу № 13. Нині студент Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка за спеціалізацією «Літературна творчість». Лауреат конкурсу «Золота Троянда». У серпні 2017 року видав поетичну збірку «Buffonata». У квітні 2018 року його драма «Opus Magnum» ввійшла до складу альманаху «Сполучник» рідного вишу. Учасник трьох етапів проекту «Твоя поетична листівка» з віршами «Трикстер», «C'est Toi», «Зависть». Постійний учасник літературних студій, організатор «Вечора читання прози» в музеї Максима Рильського.*

ТРИПТИХ ЛЕТЮЧОЇ ЄДНОСТІ

Отець

Людину збила машина.

Це був іще зовсім молодий чоловік. Напевно, він мав якісь плани на майбутнє, мету і сенс життя. Мрії, бажання і почуття. Хоч хто знає? Іноді в подібних речах важко розібратися. Та й навіщо, чесно кажучи? Людську душу здатен зрозуміти хіба що Бог. Можливо, нічого особливого цей чоловік у собі не мав, можливо, він прожив цілком беззмістовне життя. Однак мені точно не хотілося б у це вірити…

…Знаєте, коли зазвичай відбувається найстрашніше? Коли цього найменше чекаєш. Ось і сьогодні. Зима. Родина виходить на вечірню прогулянку. Тато – у смішній шапці з помпоном і короткій синій куртці. Мама – в новенькій модній шубі – предметі величезних заздрощів усіх подружок. Батьки почергово штовхають перед собою велику багатофункціональну коляску, в якій спокійно спить захована під великим шаром ковдр і одягу дитина. Насправді, сьогодні доволі тепло, навіть попри те, що Новий рік, – сніг не падає, а повітря ласкаве, тож практичної необхідності в шубі немає жодної – тільки похизуватися.

Тут мир, люди не лякаються феєрверків так, як жахаються вибухів на фронті. Дітям ніхто не відбив любові до піротехніки – забороненої, а отже, такої бажаної. Один розумник вирішує кинути запалену петарду прямісінько під ноги щасливій родині. Петарда гучно бахкає, тато й мама підстрибують, немовля прокидається і гучно кричить. Бешкетник сміється, матір бідкається, батько вирішує провчити негідника. Розбишака швиденько тікає, пролітає пішохідним переходом, а от його переслідувач, кілька кроків не добігаючи до середини зебри, опиняється під колесами машини. Я бачу, як машина врізається в тіло. Отак просто.

Матір, яка до того заспокоювала розбурхане немовля, тепер кричить сама. Кричить так гучно, що сирена пожежної небезпеки видавала б, напевно, менше децибелів. Жінка вилітає на дорогу, до чоловіка. Її ноги плутаються, до того ж довга і важка шуба заважає рухатись. Але, врешті, вона зупиняється прямісінько перед чоловіком, падає на коліна, щось шепоче… Кохана, що ти робиш? Я не зможу тебе так почути. Ні, кричати теж не треба… Краще подивись, будь ласка, чи не злетіла шапка. Стає прохолодно…

Син

Людину збила машина!

Боже, як страшно… Але це – стовідсоткова випадковість… Збіг обставин! Я ні в чому не винен! До того ж який дурень вистрибує отак на дорогу?! Це ж здуріти можна! Най би мозок увімкнув, роздивився спочатку, що б там не трапилось!

Важко вигадати тупішу смерть, ніж під колесами швидкої допомоги! Хе, навіть смішно! Завжди треба дивитися, куди біжиш, перш ніж вилітати на дорогу! Хай навіть на зебру! Я от завжди так роблю! І не жалкую! Ще жодного разу не було, щоб хтось мене збив! А життя… Воно, знаєте, яке…

Хоч, можливо… Можливо, усе ж трохи моєї провини є. Можливо, я зробив щось таке, чого не треба було робити. Або навпаки… Чорт забирай! Сьогодні ж свято! Кожен має право трохи побавитися!

І все ж…

Та-а, до біса! Це ж не вперше! Скільки разів таке було… І завжди все гаразд! Ну, так, дехто лякається… Але чого лякатися? Це ж не війна!

Усе, спокійно. Я зробив усе правильно. Не треба нікуди тікати. До того ж…

Той сучий син! Прямісінько перед очима проскочив… Малий ідіот…

Йой…

Боже! То цей дурень за ним гнався! Тому і не побачив… Але ж… Але ж я ввімкнув сирену! От і жодної машини не було на шляху – усі знають, що треба поступатися дорогою, коли швидка допомога їде із сиреною!

А цей не тільки не побачив, навіть не почув…

Стоп. Він не міг почути, бо… Сирена мовчить… Вона мовчить! Мовчить!!!

Але чому?! Боже, боже, боже! Що я накоїв!

Йолоп! Ідіот! Боже, що я накоїв! Треба взяти себе в руки… Треба відчинити двері, допомогти занести всередину… Може, ще не пізно щось зробити…

Святий Дух

Людину збила машина.

І це просто жах… Як же важко повірити… Я вже не перший рік на цьому світі, але ще жодного разу… Жодного разу такого не бачила!

Як він летів… Не дивно! Людині не встояти, не вижити від такого зіткнення з машиною… Схоже, я чула хрускіт кісток. Хоч, може, мені це тільки здалося. Примарилось… Але ці калюжі, дуже схожі на масло, тільки трохи іншого кольору та густини… Ці калюжі мені точно не примарились! Тепер там увесь асфальт червоний… І моя уніформа…

Чорт із нею, тією уніформою!

А я ж намагалася його попередити! Хотіла крикнути, зупинити! Та в мене зовсім відібрало мову… Я не винна… Цей старий дурень… Яка, в біса, різниця,

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Великдень, Різдво чи Новий рік?! Не можна, НЕ МОЖНА БУХА́ТИ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ! Я відразу зрозуміла, що щось трапиться, коли він увійшов у салон, а за ним шлейфом – горілчаний дух. Міцний такий! Подих перехоплює! Звісно, я образилась і розізлилась. Спочатку зовсім не хотіла з ним говорити. Він, напевно, відчуваючи свою провину (адже є в ньому щось від нормальної людини!), трохи посварився, я щось пробурмотіла у відповідь… Але таки заспокоїлась. Хоч передчуття чогось страшного не зникло.

Отож… Цей старий дурень… Набуха́тися він не забув, а сирену полагодити – забув! І от, урешті, які наслідки! Бідолаха просто не почув, просто не почув, як наближається машина… А цей ідіот… Ще водій, називається! Зрозуміло, у тебе професійна звичка – швидко їздити, усі тобі місце звільняють на дорозі! Але скільки не тисни кнопку, якщо сирена зламалася, то вона не працює, і ніхто тобі не те що не поступиться, а взагалі… Це ще диво, що раніше ні в кого не в'їхав, йолоп…

…Боже! Я ж усе бачила так само, як і цей старий дурень! Але що я могла зробити… Що я могла зробити!

Моє завдання – рятувати людські життя, а не відбирати! І от тепер я везу чоловіка, якого щойно збила, у лікарню. Везу, хоч розумію, що не встигну. Може, його душа ВЖЕ покинула тіло, відлетіла… Я не знаю. Я везу його. Везу його жінку, яка продовжує кричати на цього старого дурня… Кричати, напевно, гучніше, ніж моя сирена… Виє її дитина в колясці…

Боже!

Яка ж я тепер Швидка Допомога?!

ПІДГОРІЛИ

Те літо видалося аж надто спекотним. Якщо в червні ще можна було терпіти знущання сонця більш-менш безболісно, то в липні, аби витримати сорокаградусну задуху, люди мусили (яка іронія!) їхати кудись на південь – на море. Уранці й увечері шукати порятунку в прохолодних зелених хвилях, а вдень ховатися в морозильних камерах готельних холодильників.

Родина Макарових так і вчинила. Щоправда, не в повному складі: Ванько, худий, як тріска, і блідий, як крейда, десятикласник, уже майже одинадцятикласник, залишився в маленькому й нецікавому провінційному місті. Це було вкрай несправедливо: поки батьки, а точніше, мати і його новий вітчим, насолоджувалися коктейлями десь на турецькому узбережжі, Ванько мусив пектися на палючому українському сонці. Образа, спочатку локальна – на матір, а потім, як це часто буває в підлітковому віці, – усесвітня, швидко переросла в справжнісіньку депресію. Плоди цієї депресії мусила збирати старенька Ганна Миколаївна – бабуся Ванька.

У далекому радянському минулому Ганна Миколаївна була вчителькою літератури. Тож, зрозуміло, мала специфічне бачення дитячого виховання: змушувала внука читати товстезні томи російських та українських класиків, трохи тонші віршові збірки європейських романтиків і, нарешті, окремі твори із власного доробку. Як і належить будь-якому нормальному хлопчині його віку, Ванько ненавидів за це бабусю. Проте обожнював її картопляні пиріжки. Іноді йому здавалося, що від самогубства – єдиної можливої перемоги над світовою несправедливістю – його втримують самі лише картопляні пиріжки.

* * *

Десь на третій день після від'їзду клятого приблуди дяді Віті й не менш клятої, хоч і рідної, матері на море, а також після чергової комп'ютерної ночі червоноокий Ванька сидить на кухні і знехотя длубає ложкою ріденьку вівсяну кашу. Ганна Миколаївна, стоячи до нього спиною, миє посуд. Із самого ранку вже спекотно; можливо, тому вона постійно змочує собі лоба холодною водою і важко зітхає.

– Їж швидше, мені треба вимити тарілку, – незадоволено, проте зовсім не агресивно каже бабуся, намащуючи миючим засобом губку. – Ти вже півгодини сидиш.

– Нє хочу, – чесно відповідає Ванько, малюючи ложкою в сіруватій субстанції чергове коло.

Ганна Миколаївна бере пательню і починає її натирати.

– Вівсянка корисна. Пам'ятаєш, лорд Генрі із «Собаки Баскервілів» уранці їв саме її…

– Нє пам'ятаю.

Ганна Миколаївна припиняє терти пательню і розвертається до Ванька обличчям. В її очах недовіра, змішана з роздратуванням.

– Тобто як? Я ж тобі говорила вчора прочитати «Собаку Баскервілів»!

– А я нє чітал!

Червоні очі Ванька з викликом дивляться прямісінько в підсліпуваті бабусині.

– Тобто як? – знову повторює Ганна Миколаївна. – А чим же ти займався тоді?! Ти ж казав, що хочеш ще почитати, коли я до тебе стукала вчора ввечері!

Ванько нічого не відповідає. Тільки позіхає й опускає очі в тарілку. Після недовгих роздумів він таки вирішує з'їсти ще одну ложку каші.

– То ти знову грав на комп'ютері! – здогадується бабуся. Вона бере до рук якусь каструлю і, розвернувшись спиною до Ванька, тре її губкою. – Я ж тобі казала: ніякого комп'ютера, поки не дочитаєш Конан Дойля!

Ванько мовчить. Каша не лізе, до того ж дуже

хочеться спати. Бабуся зітхає, змочує лоба водою і тре каструлю. Сонце підіймається все вище.

Урешті посуд закінчується, а каша – ні. Ганні Миколаївні вривається терпець, тож вона гучніше, ніж цього дозволяє вчительська етика, звертається до онука:

– Швидше доїдай свою кашу і марш читати «Собаку Баскервілів»! Мені треба домивати посуд. Через десять хвилин серіал… І ніякого комп'ютера! Тебе покарано!

До Ванька поступово доходить зміст останніх бабусиних слів. Деякий час, секунди три, на кухні чутно тільки, як біжить із крана вода. Від напруги, напевно, таргани, якби вони навіть були в начищеній до блиску квартирі Ганни Миколаївни, втекли б до сусідів. Саме після такого затишшя зазвичай падають атомні бомби…

– Та нє буду я її жерти! – кричить Ванько.

…або тарілки. Вони перевертаються, розбризкуючи рідкувату вівсяну кашу навсебіч, а потім падають на підлогу з дещо надмірним дзвоном. Слідом за тарілками падають стільці, на яких до того сиділи невиспані десятикласники, а в бабусь починають сіпатися щоки і вириватися ритмічні «ой-ой-ой». Бабусі також падають, якщо щастить – на стілець. Ганні Миколаївні щастить.

– Ти мене вже дістала! – знову кричить Ванько, оглядаючи навколишній простір у пошуках чогось такого, що можна було б кинути. – Сначала мамця зі своїм хахалем їдуть на моря, потом ти падаєш мені на голову! Поки всі мої друзі десь відпочивають… Я мушу сидіть здєсь і чітать… Чітать фіг знає шо! – Ванько таки знаходить, що можна кинути. Тут-таки на столі лежить нещодавно відкрита пачка з якимись пігулками. Хлопчина ковзає по ній поглядом і, повторюючи перші чотири букви назви, кидає його прямісінько в лоба бабусі. Бабуся сіпається.

– Валі… Валі… Валі звідси! Як ти мене дістала! Як мене всі дістали! – зараз очиська Ванька стали ще червонішими. – Як мене всьо дістало! Іди ти до біса зі своїми Дойлями! Ти мені ще на компі забороніш грати? Та йди ти до біса! – Ванька гупає кулаком по столу, бабуся здригається і гучніше йойкає. Ніж, який до того спокійно стояв на підставці, вивалюється звідти, і знервований Ванько його хапає. – Як мене всьо дістало! Та я… Та я собі вени поріжу! Будете знати!.. І ти, і моя клята матуся!

Ганна Миколаївна не спроможна бодай щось промовити. Вона злякано дивиться на онука, йойкає і міцно притискає руки до грудей. Ванько у свою чергу міцно стискає ножа і намагається спопелити бабусю поглядом. Розуміючи, що нічого з цього не вийде, він, урешті, ледь не послизнувшись на каші, вибігає з кухні, влітає до своєї кімнати і гучно грюкає дверима. Минає ще десь із півхвилини, і Ганна Миколаївна під ледь приглушений супровід «Rammstein» із Ванькових колонок тремтячими руками шукає загублені пігулки, водночас обливаючись холодною водою.

* * *

Те літо справді видалось аж надто спекотним. Умикати піч – це справжні тортури, але заради коханого онука, нехай і трішки неврівноваженого, можна піти на будь-які жертви.

Ганна Миколаївна, витративши довгі дві години на те, щоб заспокоїти нерви, зрештою вирішила примиритися з Ваньком. Повсякчасно зітхаючи, вона прибрала залишки каші й тарілки, поставила на місце стілець. Про серіал навіть не згадувала. Намила й начистила картоплі, замісила тісто… Бабуся знала гастрономічні вподобання онука, тож найкращим варіантом для примирення обрала пиріжки. Дуже швидко на кухні стало як у пеклі, але заради онука…

…А Ванько після ранкового скандалу вирішив заспокоїтися грою в шутер. Виходило кепсько. Його постійно вбивали, настрій псувався ще більше, тож урешті, стомлений сваркою з бабусею, спекою, грою і безсонною ніччю, хлопець вирішив трішки відпочити. Вимкнув комп'ютер, одягнув подарунок дяді Віті – навушники «Marshall» – і вмостився на ліжку. Ніж перед тим, ясна річ, відклав подалі, а двері зачинив на засув. За кілька днів до від`їзду батьків у Туреччину він змусив Вітю відремонтувати той засув. Аби ніхто не порушував особистий простір, так би мовити, а насправді – щоб не заважав дивитися порно.

* * *

Минає ще якийсь час. Ганна Миколаївна ставить у піч останню порцію пиріжків і тяжко зітхає. Укотре змочує лоба холодною водою. Їй недобре: спека, посилена піччю, тисне на мозок і заважає нормально дихати. Але бабуся знає: пиріжки того варті. А ще більше того вартий Ванько!

Вона підіймається зі стільця і повільно, мов у тумані, прямує до кімнати онука.

– Ваню! – кличе вона. – Іди їсти!

Мовчання у відповідь.

…Nun, liebe Kinder… gebt fein acht!

Ich bin die Stimme… aus dem Kissen…

Ваня сопе.

– Ваню! – підходячи до дверей у кімнату онука, знову кличе бабуся. – Я приготувала твої улюблені пиріжки!

Мовчання за дверима стає підозрілим. Ганна Миколаївна важко зітхає.

…Ich singe bis der Tag erwacht…

Ваня сопе.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

– Ваню! Ваню! – бабуся занепокоєна. Вона несміливо стукає у двері і кладе долоню на ручку. – Ти мене чуєш? Ваню!

Ніхто не відповідає, ніхто не чує…

…Einheller… Schein am Firmament…

Ваня сопе.

– Ваню, ти ж тоді пожартував?! – бабуся сіпає ручку дверей, але та і не думає відчинятися. Дядя Вітя добре полагодив засув. Дихання Ганни Миколаївни збивається.

…Mein Herz Brennt!!!

Бабусину уяву блискавкою пронизує ніж, який уранці вихопив онук. Вона пригадує його погрози «порізати вени», і дихання збивається ще сильніше.

…Mein Herz Brennt!!!

– Ваню! – кличе Ганна Миколаївна слабким голосом і однією рукою намагається відчинити двері, а іншою хапається за серце.

...Mein Herz Brennt!!!

Ноги зраджують Ганні Миколаївні, тож вона, спираючись на стіну, повільно зсувається на підлогу.

…Mein Herz Brennt!!!

– Ваню… – шепоче Ганна Миколаївна і лізе тією рукою, що раніше тримала ручку дверей, у кишеню старої сукенки. Звідти виймає пігулки.

…Mein Herz Brennt!!!

Утискує собі до рота одну таблетку, яка, ясна річ, нічим допомогти не може.

…Mein Herz Brennt!!!

Очі Ганни Миколаївни закочуються, а рука тре ліву частину грудей.

…Mein Herz Brennt!!!

Ганна Миколаївна здригається, її груди кілька разів важко здіймаються, і бабуся заспокоюється.

…Mein Herz Brennt!!!

Ваня сопе. Композиція в навушниках замовкає, і після секундної паузи починається інша.

* * *

Ваня прокидається від страшної спеки й неприємного запаху. Розплющує очі і спочатку думає, що все ще продовжує спати: обриси кімнати губляться в диму. Хлопчина скидає «Marshall» і різко зістрибує з ліжка.

– Бабусю! – кричить він, у три стрибки опиняючись біля дверей і відмикаючи засув. – Бабусю! У тебе пиріжки…

ПТАХИ Й ЦВЯХИ

Ваші діти – птахи, що співають хрипким
голосінням,
Чи то круки, чи півні, індички, чи дояри кіз,
Достобіса тужливі, холодні, потворно-осінні
Перетравники досвідів, покидьки, косарі кіс.

Ще мій дід за часів, коли був молодим Діонісом,
За сумісництвом – учнем Діани і родичем інших
богів,
Одним пострілом з луку в холодному темному лісі
Трьох таких посилав у глибінь не Морфеєвих снів.

Як нащадку дідівського методу їсти і жити,
Мені звично стріляти птахів, їх скубти й
на легкому вогні
На пательні з олією смажити в спеціях, чи то
В казані їх варити. Це солодко й звично мені!

Серед ваших дітей сумовито-палкий соловейко,
Може, тільки його я не їм – надто мало м'ясця,
Але мушу стулити і цьому мерзотнику пельку,
Не брехав щоб без змісту, лиш формою
і без кінця.

Ваші діти – птахи, депресивно-приречені вірші.
Мої діти – цвяхи у кімнаті, де стін тільки шість.
Чую: лепет птахів став німого мовчання тихіше;
Знайте: стукіт цвяхів недалеко від ваших обійсть!

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Єгор Семенюк – поет, прозаїк. Народився 1997 року в місті Києві. Студент Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка, здобуває спеціальність «Літературна творчість». Почесний член Літературного ордену імені Святого Зіберта Світлого, учасник проекту «Твоя поетична листівка». Має публікації в альманахах «Чатує в століттях Чернеча Гора» та «Сполучник». Учасник різноманітних літературно-мистецьких студій, перфомансів і тусовок. Організатор події «AB OVO» в музеї Максима Рильського.

НАСТУСЯ

Одного дня, повертаючись зі школи, Настуся почувалася якось дивно. Ранець із підручниками здавався особливо важким, трохи пекло в долонях і очах, а в голові паморочилося. Прийшовши додому, вона ледве скинула свої блискучі черевички й бриknулася в ліжко, навіть не знявши куртку. «Настечко, як ти себе почуваєш?» – одразу занепокоїлася мама. «Трохи зле», – просипіла Настуся. Мама приклала свою крижану долоню до лобика дівчинки й, незадоволено похитуючи головою, голосно зітхнула: «Захворіла». Мамині слова звучали дивно, нечітко й ніби звідкись іздалеку. Настуся вже погано усвідомлювала, де закінчується реальність і починається її лихоманковий транс. Голова дівчинки гула, пекло в горлі, тіло ломило, а запалені очі почервоніли й залилися сльозами. До крові закусивши губу, мама, точніше пляма в малиновому халаті, без толку сновигала кімнатою туди-сюди ще кілька годин, потім поборола паніку, перевдягла дочку й пішла в кухню.

Настуня лежала, ніби плавала в тумані, й у півсні наслухала, що відбувається в кухні: звуки кроків, із крану потекла вода, свист чайника, калатання ложки у склянці, а потім почулося, як мама говорить із кимось по телефону, говорить довго-довго, а потім починає сміятися, дуже голосно реготати. Хвора Настуся й сама, помираючи в ліжечку, почала хрипіти від сміху. Це, як відомо, штука заразна.

Збігав час. Мама-медсестра розгорнула цілу лікувальну кампанію. Настуся ковтала пігулки, як слон арахіс, пила по п'ять чашок малинового чаю в день, уживала різні сиропи, а в тендітну бліду шкіру щоденно втиралися пекучі мазі. Мала особливо не переймалась і швидко звикла до всіх медичних тортур. Будь-що краще за похід до клятої школи, тож можна навіть сказати, що вона була задоволеною. Мама теж раділа. Взяла лікарняний і нарешті могла більше часу провести з донечкою.

До дівчинки декілька разів приходили однокласники, приносили якісь мультики на дисках і квіти. Мама ще дорікала їм, посміхаючись: «Ну, ви б краще апельсинів яких принесли». Товариші розповідали, як школа, як інші однокласники, як Петров у понеділок штовхнув Іванова, а Іванов у вівторок вирізав ножем усю сім'ю, навіть далеких родичів, Петрова, як уроки, як учителька Світлана Петрівна, як прибиральниця, послизнувшись, покотилася сходами і зламала хребет, як охоронець із третього поверху залицяється до охоронця з другого… Друзі ділилися всім, що знали. Мама частувала їх чаєм і млинцями з малиною. Усі разом їли, пили, гомоніли і сміялися.

Якось приходила і Світлана Петрівна, побажала здоров'я, забрала «де-зе», яке Настуся намагалася робити під час хвороби, й довго розмовляла про щось із мамою під коньяк на кухні. Усю ніч вони голосно співали та сміялися, а потім, під ранок, Світлана Петрівна висварилася, мабуть, побачивши, котра година, й побігла на уроки до школи.

Ось так, пролежуючи дні за днями в ліжку, Настуся зрозуміла багато важливих речей, сповна відчула мамину любов і турботу, усвідомила свою цінність для друзів і навіть для вчительки, переглянула багато цікавих мультиків. Мама всякчас опікала й голубила свою донечку. Словом, Настуся жила, як у раю.

Наступного тижня Настуся померла.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ХЕХ

літній спів мільйона пташок
дерева горять зеленим
і до спини прилип гамак
здається ще позавчора
старий усміхнений байк
чекає у затінку яблунь
поки бджоли бавляться в м'яті
диму моїх цигарок
ніколи не вірив у рай
але тут на хвильку повірив
павуки виплітають «амінь»
роботу знайду пізніше

МАМА

ехо дитячих усмішок
це її солоні сльози
це її кам'яні солі
добуті з копалень випадку
і шахт мрій несправджених

у неї тремтливі руки
через ласкаві доторки
рук нетремтливих дитячих
що створюють резонанси
і у крихти мнуть континенти

очі її запалені
окулісти руками розводять
бо в зіницях печери карстові
мчать по них іграшкові потяги
де віконця виблискують кривдою

завжди прибігає з дарунками
і кладе на холодний мармур
щось нове безтурботне й цікаве
сподівається чужих купити
та вони їй навряд пробачать
і поки ніхто не бачить
вона знову біжить на цвинтар
сіра торба в неї на шиї
що важить десь п'ять кілограмів
раптом навпіл ламає хребет

і зі зламу повзуть колискові
фонтанує густа піна болю
і грудне молоко зіпсоване
з торби розсипало кубики
склалося слово «мама»

ПСИХЛІКАРНЯ

поки сніг мутує у бруд
на верхівках блищать хрести
біля туш сірих будівель
кинутих напризволяще
огорнутих голим лісом

апостоли стисли губи
у них там таємна вечеря
прохання не турбувати
поки мовчки стогнуть дерева
всі інші стогнуть уголос

полізли бабусі-нишпорки
за розкладом час прогулянки
на добрих обличчях старечих
давно не сходили усмішки
мабуть вже присохли намертво

та у всього є своя плата
з роками не важко звикнути
вдавати віру в бога
сміється кора кострубата
все так як і має бути

Катерина ЧАЙКА (БАРАНОВСЬКА) *– поетка, креативна організаторка багатьох літературно-мистецьких проектів. Народилася 3 серпня 1998 року. У дитинстві навчалася співу, була вокалісткою хору, долучалася до створення шкільних стіннівок. Нині студентка Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка, опановує спеціальність «Літературна творчість». Пише кількома мовами. Захоплюється українськими модерністами. Уважає, що подеколи в житті бракує загадок і саме творчість допомагає знаходити диво в усякій дрібниці. Люди ж повинні мати можливість розкривати свої сокровенні мрії.*

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

АПАТИЧНА РЕАКЦІЯ

Хотілось пізнати на смак
Темряву небуття
Знав лиш блукання
Коло автомагістралей
Гру з ножицями
(Не повторюйте вдома)
Тлумачення сновидінь
(До ранку півгодини)
Чекання передсвітанкового
Шуму без слів
У вічних розмовах
Я бачив туман
Вони все прагнули
Поглинути дим
Вперше закури, бо тліє
Вбивча мрія
Я чув самоспальні жарти
Відчай навиворіт
Крила – хвилі негоди
Хворого ворона
Суперечить-бунтує наївно
Підсвідомого зойк
Дао не діє, замкнуло
Тотальний рух
Світ не йде у долоні
Плани вивітрило
Секундою напівзламу
Я вмикаю будильник

БИТВА У НАДВЕЧІР'Ї

Л. Тарнашинській

Ти – епіцентр торнадо,
В якому постійно тиша.
Я – місячне затемнення,
Яке пробила лихоманка.
Разом ми – зелений відблиск
Невизначеного минулого,
Самота самограйки пристрастей.
Певно, й можемо, що слухати
Солодку арію миготливого маяка,
Що стоїть самовидцем розбрату
На мінному полі взаємовідносин.
«Чому?» – питання одвічне глушиться,
І луна віддзеркалює: «Бо так є».

ІНІЙ ДЛЯ ІЗІДИ

(казка)

Срібноокий бог
Із білими-білими віями
Припорошений снігом
Не відрізнити від хуртовини
Ховається од блиску
Леза холодного ніжності
Який роз'ятрює рани
Недознищених тарганів
Царів-альбіносів у голові
Випила би масалу
Глюків отруйних ідола
Відповідь стримана
Не сповідує міфології
Зоряних нитей.

ЛЮДИНА

Виє зранений звір
Коло райських воріт
Серце проїла чума
Поглядом вбив браконьєр
Рій обридливих дум
Прагне плоті шматок
Та залишився кістяк
Вірить у сонце нове
Обрій сивіє щодня
Спогадом мучить ніч
Це не моя вина
Виє зранений звір.

ГРАДИНКИ

Коли краплі дощу
Перетворюються на кристали
Холодні і чарівні,
Від яких віє чудесами,
Я дивуюсь і розплющую
Ще більш мої очі,
Щоб не упустити все,
Раніше мною пропущене.
Тільки очі чогось страшаться,
Не піддаються моїм наказам,
А просто тікають геть:
Туди, де ніхто не знайде
Їхній страх.
Туди, де видна тільки темнота
І вічно холодно,
В пучини невідомого космосу,
Де навіть зірки намагаються втекти
Від жаху, що чекає їх
Десь у кутках кімнати,
Імовірно збудованої не людьми,
Де ніхто не живе
І ніколи не жив.
Тільки невідома Пустота
Змушує їх лишити
Власні домівки.
Проте не так уже й просто
Втекти від реальності.
А за вікном усе ще град –
Краплі, що стали градинками.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

*Світлана **ВЕРТОЛА** – поетка, людина з активною життєвою позицією, організаторка літературно-мистецьких проектів. Народилася в місті Іловайську. Пише з юних літ. Наразі навчається в Інституті філології КНУ імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Літературна творчість».*

Волонтерка Благодійного Фонду «Здоров'я жінки та планування сім'ї»; ініціаторка акції «Твоя поетична листівка», постійна ведуча літературних студій на базі коворкінгу «Лунотека».

Не уявляє свого життя без письменництва. Також натхненно вишиває бісером, захоплюється посткросингом.

* * *

Ти пам'ятаєш? Осіннє сплетіння тіней і тіл,
і наші пальці, що також піддались загальному трансу…

Ти обіцяв стати суттю для мене усіх речей,
але пішов, не залишивши ніжності другого шансу.
А я шукала тебе. На платформах покинутих міст,
у сутінковому мареві і на бульварах несходжених,
у щирих усмішках, тих, що до зморшки в куточку очей,
у моїх мріях і снах, і у віршах моїх ненароджених…

А я шукала тебе. На площах незмірених міст,
і в безсоромно байдужих обличчях усіх перехожих.
Мої шукання – злиденна агонія, клята мара,
бо ти своєю подобою геть ні на кого не схожий.

Моє життя – це театр надій, сподівань і мрій,
лялька-маріонетка, ролі із присмаком марності…
Ти пам'ятаєш свою обіцянку? Звичайно, забув.
А я сьогодні згубила останки моєї реальності.

* * *

Ти розклав по поличках своє життя,
знав, коли тобі «байдуже» й «треба»,
а я не розуміла, де кінчалося море
і починалося небо

Ти був з тих, кого я завжди називала
клятими реалістами,
що карбують постійно своїми вустами
голісіньку правду міста

Розкришив, розхитав і розсунув ущент
рамки моєї свідомості,
та взамін дарував, наче морфію дозу,
те легке відчуття невагомості

Блаженство не вічне – і короткочасність
ляпасом б'є по скроні,
одна мить – і я вже тебе проводжаю
у небуття на пероні

Ти розклав по поличках моє життя
і пішов, залишивши спадок:
моє море і небо, що злились воєдино
у безмежжі туману згадок.

ПАЛИЧКА КОХАННЯ

Мене лихоманить від твого неКОХАння
і я заламую руки
у нескінченній пропасниці

Гарячі губи шепочуть про чергову дозу морфію
і мене зводить судомами
на олтарі сповідальниці

Шаленим поглядом вічно тебе шукаю у натовпі
і спопеляюсь від жару
твого мовчання й байдужості

Кричу до тебе хрипким своїм зболеним голосом
і я втрачаю свідомість
від тої зимної чужості…

Де ти, скажи мені, любий?
Куди подів свої очі,
що так скажено і тривко
до катувань цих охочі?

У твоїх руках – цілий Всесвіт!
Ти вершиш суд наді мною –

вбий чи вилікуй, лиш залишись
і таким неКОХАним індиговим поглядом
дивись.

* * *

це дзеркало бачило мене різною
своїми скляними очима
знало кожен погляд і подих
знало кожну мою причину
воно бачило мене зламану
напівзбожеволілу від самоти
як же шкода
що це кляте дзеркало
знає краще мене
ніж ти

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Стрічками, шовком і лозами пальці сплітаються,
Губи трояндові пестять, шепочуть притишено,
Сором і спокій, темнії чадри і мантії,
У передпокої, в сутінках млосних залишено.

Місячне сяйво із вогником свічки зливається,
Очі виблискують іскрами – ніжно-закохано
Чи то любов'ю, чи трунком хмільним і солодким
серце, мов птаха Сімург, безнадійно сполохане?!.

Перлами клятви ті щирі зізнання розсипані…
Їх на колінах в намисто коштовне збираючи,
Я поцілую поділ тої довгої мантії,
Від почуттів, наче свічка, повільно згоряючи.

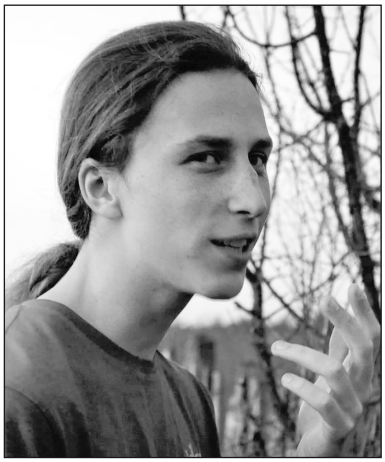

Мар'ян КОНДРАТЮК *– поет, музикант. Народився 1998 року в селищі Романові на Житомирщині. Закінчив Житомирський обласний педагогічний ліцей. Нині студент Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Літературна творчість». Гітарист гурту «МаревО». Автор книги «Куди Ше?». Лауреат поетичних змагань об'єднання «Оксія», конкурсів «Золота троянда», «Хортицькі дзвони».*

* * *

Коли не лишиться ялинок у квартирах,
Коли навпроти примружилась самота,
Перед твоїми шторами поселиться страх.
Твого посуду принишкли вогники.
І все, ніби кінець.
В будинку вічної осені
Зима чимчикує на спад,
Засинає останнім голосом знайомим.
Мовчить з тобою стеля, німіє екран.
Моторошно дивитись у дзеркало порожнє.
Німіє всесвіт, де ти раніш мовчав.
Замовкли келихи, їх не став мити.
Хай прийде будень – розбавить газетами зал.
Хай буде знову осінь, без надії на диво.
І вічний кінець літа.
І живеш цим тільки ти.
Тоді настане ніч. І лячно, як не відволікайся.
Усі, хто забавляли, тепер суворо сплять.
Хай настане осінь, я заспіваю їй про літо,
А воно ж не скінчилось! Дивись, воно в гірляндах,
Заплуталось і дихає.
І вічний-вічний міст не старіє,
йому нема куди.
Ізліз сніг у парку за мостом.
Здіймаю келих, хай настане кінець літа.
Я за його здоров'я,
помию посуд за нього!

* * *

Сьогодні не особливий день,
І звичні дні.
Від зупинки до даху –
Рівно цигарка.
І наблизившись до...
Упіймавши цигарки дно,
Він помітить,
Що взяв половину собі,
Половину – зжер вітер.

Погляд мій вгору –
Там – світло.
Я стану сидіти на фундаменті
І зрозумію,
Що, якщо я просиджу до дна ночі,
То в хмарах не помічу точно
Літака, який може з ніг мене збити.

Але я не хочу під дах.
І курити – не мій шлях,
щоб змиритись.
Бо горітиме світло
Не тобі й не мені.
І холодно однаково двом.

Повертаюсь на зупинку,
Зупинити трішки час і землю.
А земля – вперта облізла білка.
Їй би відірватися від собак
І по весні, не взимку, не так,
На себе вилити б валер'янки літр,
І прийде схреститись, а може, й жити,
Хтивий юпітер.

Може, й ми будемо під світлом.
Може, й ми побачимо з вікна...
Як тріщатимуть гілки,
Як зійдуться усі вісі
У закоханих землі й юпітера.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

* * *

Мене з дитинства ніхто не вчив літати
Як всі здивувались коли я полетів

Всі побігли за граблями мене з неба знімати
А я летів
наперекір вітрам

Я пробував любов намалювати і кохати
Потім довго у петлі висів
Виявилось, я не вмію малювати
Ти не усміхалась
ти скривилась
обманув мене зір

Знизу всі кричали: Злазь!
А я летів мені це не сниться
Ти мені усміхнулась а я
у відповідь скривився.

* * *

Головне правило: бий, ламай, трощи, зціпи зуби!
А ще головніше – залишися з зубами!

* * *

І радість снобу –
забив на моду
і на погоду.
Благаю вас, залиште номер,
я обіцяю, не подзвоню!

* * *

він випив неналитої кави
закусив губами
подивися на годинник
зациpенілий
подумав і знову випив

* * *

Мій подих розбивається об скло морозу.
Я шукаю у цьому любовному трикутнику
гіпотенузу.

Дивлюсь на небо, але бачу тільки стелю
Де замість зірок лише люстерко.

І я згубився! Вище-нижче?!
Я не бачу, де тут верх, а де низ.
І як хотілось, не зумілось,
Не втримав мене старий карниз!

Вранці на годинник подивився.
Чекаючи, що він мене має здивувати.
Ні, все як завжди. Вже більше дев'яти!

Залишається з собою в піжмурки грати:
«Де ти? Де ти? Де ти?»…

На повідомлення нема кому відповідати!..

* * *

розквітни знов в своїй весні,
розквітни у моїй траві,
пролийся у рядки рясні,
ногами-горлом я відчую
твій цигарковий крематорій.

ТАК МЕНШЕ БОЛИТЬ

Тебе зриває дощем, кудись, від нього.
Ти покидаєш тепле ліжко-барлогу.
Залиши йому трохи тепла, трохи снів,
Може, збагне: «не вберіг, наче сніг»…
Ти залиши його, доки він спить,
……
Так менше болить.

Він на ранок нічого-таки не згадає,
Думки кислотою з'їдають до краю:
Метелику мій, лети!
Крильцями пошелести!
Ти залиши його, доки він спить,
……..
Так менше болить.
Так менше болить.
Так менше болить.

ТЮТЮНОВА ОДА

Тютюнові феї
десь забарились
від мене не тхне димом
Пальці посвітліли

Гей тютюнові феї
на кого покинули
З ким я тепер куритиму
З ким я погину

Мій вулик не приносить меду
Мої бджоли обсіли тютюнові дерева
Гей тютюнові феї ну так не треба
Я фільтром як пензлем малюватиму вас

О сер Волтер Релі
Бог фей тих

У спину бджоли жалять-жалять
А мені не жаль їх
Тютюнові соти
Коричневі соплі
Здичавілі рецептори
Прощавайте

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

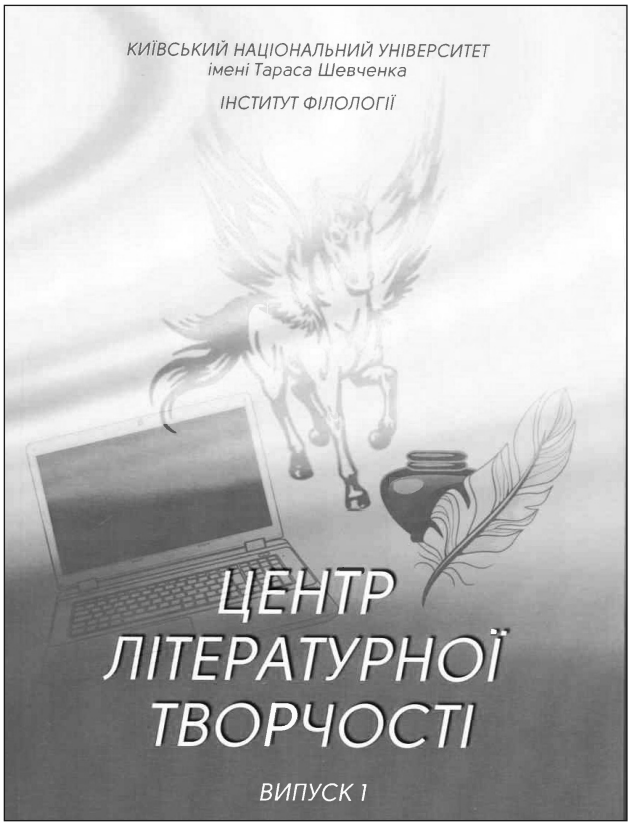

Центр літературної творчості : Випуск 1, 2017–2018 н. р. / відп. за вип. М. Наєнко, упоряд. Л. Дядченко. – К. : Освіта України, 2018. – 122 с.

Центр літературної творчості (директор – професор М. Наєнко) – допоміжний творчо-навчальний підрозділ Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка. Форми роботи його передбачені відповідним Положенням, затвердженим університетським ректоратом.

Протягом навчального року він проводить різні заходи, спрямовані на поліпшення підготовки фахівців із літературної творчості, а також фахівців з інших спеціальностей, що виявили в собі схильність до письменницької праці.

До буклету «Центр літературної творчості, Випуск 1-й» включено матеріали, у яких висвітлено зміст заходів, що проводилися з цією метою в 2017–2018 навчальному році. Більшість їх публікувалися на сайті Університету та Інституту філології, а також у відкритій паперовій пресі України.

Для студентів, викладачів, літераторів, діячів освіти й культури та всіх зацікавлених діяльністю творчої громади ІФ КНУ.

Щиро вітаємо доктора філологічних наук, професора, лауреата Національної премії України імені Т. Г. Шевченка, Української міжнародної премії імені Григорія Сковороди та численних інших високих відзнак, заслуженого діяча науки і техніки України, відомого українського літературознавця, педагога, члена НСПУ, НСЖУ, багаторічного голову редакційної ради нашого альманаху «Рідний край»

МИХАЙЛА КУЗЬМОВИЧА НАЄНКА

зі славним ювілеєм!
Нехай доля дарує Вам довгії-довгії літа у здоров'ї, добрі та злагоді, сповнені мудрістю і сердечністю, невсипущим подвижництвом на терені науки, культури, творчості, вдячністю Ваших вихованців і натхненною вірою в майбутнє України!
З роси і води!

З повагою – д. філол. н., проф. ***Микола Степаненко***
і редакторський колектив ***«Рідного краю»***

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Микола Рябчук

ЯК І ЧОМУ (ПОПРИ ВСЕ) Я ЛИШАЮСЬ «ЧЕХОСЛОВАКОМ»

Есей «Як я зробився чехословаком» був написаний десять років тому англійською мовою на замовлення журналу «Eurozine». Він стосувався насамперед мого особистого досвіду, пов'язаного з подіями (чи, радше, переживанням подій) у Чехословаччині–1968, але також моїх дещо наївних рефлексій на тему східноєвропейської солідарності – чи, як би це менш патетично окреслив Вацлав Гавел, «сили слабких»[1].

Есей був опублікований у травні – за три місяці до 40-ліття совєтського вторгнення в Чехословаччину і за неповних три місяці до так само безцеремонного вторгнення тієї самої (сутнісно) армії до іншої крихітної країни, котра так само мала необережність повірити у власний суверенітет і міжнародне право.

Попри брутальність тієї акції – із залученням танків та авіації, сотнями жертв серед мирних жителів та подальшою окупацією території, – подія лишилася на глобальному рівні майже не поміченою. Західні медії тоді якраз вихваляли китайських диктаторів за чудову організацію Олімпійських ігор; західні лідери, мовби нічого й не трапилось, усміхнено ручкались у Пекіні з російським президентом; західна публіка насолоджувалася відпустками, покірно ковтаючи вряди-годи чергову порцію випеченої в Москві брехні про агресивну зухвалу Грузію, що напала на безневинну миролюбну Росію, – ну, і, як належить, отримала заслужену відповідь. Уся реакція західних урядів звелась у підсумку до виразів «глибокого занепокоєння» та шляхетних закликів до обох сторін утриматися від насильства і вирішити всі проблеми за столом переговорів. Ґвалтівнику дали шанс помиритися із жертвою й отримати взаємне задоволення.

Ця реакція, хоч якою була прикрою й навіть ганебною, не здивувала мене, бо на той час я вже добре знав, що в політиці інтереси переважають над цінностями, що політики залежать головно від власного виборця, а не зарубіжного, і що загальна кількість страждань, злиднів і беззаконня на цьому світі перевершує можливості сприйняття й адекватної моральної реакції. Ми навчилися ховатися від неприємних думок і моральних докорів під маскою здорового глузду й заступати особисту відповідальність колективною за допомогою магічних формул неспростовної народної мудрості: «Своя сорочка ближче до тіла», «Хто сильніший, той правіший», «Батогом палицю не переб'єш», «Бог допомагає тому, хто допомагає собі сам».

Це не означає, що в політиці для моралі немає місця, а тим більше, що ми не повинні повсякчас нагадувати політикам про цінності й засади, на яких, власне, і був збудований західний світ. Примирити цінності з інтересами справді буває складно, деколи неможливо. Але слід пам'ятати: щоразу, коли ми жертвуємо цінностями задля інтересів, ми ризикуємо в кінцевому підсумку втратити і те, й те. Ми можемо й мусимо критикувати Захід за безпринципність і лицемірство, за боягузтво й цинізм – але тільки в поєднанні зі здоровою дозою самокритичності, особистої і національної. Ми не можемо вимагати, наприклад, від Заходу солідарності з нашими політв'язнями в Росії, якщо не виявляємо подібної солідарності з політв'язнями в інших країнах світу. Захід не зобов'язаний перейматися нашим окупованим Донбасом чи Кримом більше, ніж ми самі переймаємося долею окупованого Китаєм Тибету. Ми не можемо докоряти Заходу за фліртування з диктаторськими режимами, толеруючи опортуністичне фліртування власного уряду з подібними персонажами.

У давньому (1995 року) фільмі Майкла Вінтерботома «Алея снайперів» («Welcome to Sarajevo») є промовистий епізод. Журналісти в обложеному місті емоційно розпитують заїжджого оонівського чиновника, коли ж нарешті міжнародна спільнота зупинить щоденне вбивство сербськими снайперами й артилеристами мирних жителів. На що чиновник сердито відказує: «Повірте, на світі є ще принаймні 13 значно гірших місць, про які мусимо теж подбати».

Я зробив свого часу з того трагікомічного епізоду два висновки. По-перше, мусимо пам'ятати, що наше становище справді не найгірше і що на світі є принаймні 13 інших країн і народів зі значно серйоз-

[1] *Уперше опубліковано в Інтернет-виданні «Збруч» 8.08.2018 р.*

нішими проблемами. А по-друге, мусимо при кожній нагоді нагадувати «міжнародній спільноті» про всі 14 «найгірших місць», а не лише про одне, нам найближче. Це не лише робитиме нашу позицію морально чіткішою й переконливішою, а й позбавлятиме згадану вище «спільноту» можливості виправдовуватися в кожному з 14 місць тією самою банальною фразою, не утруднюючи себе практичними діями.

У 2008-му, після російського вторгнення в Грузію, я був обурений, проте не здивований західною реакцією (чи, радше, її відсутністю) на подію. Ця реакція випливала з досить давньої й досі впливової традиції *Realpolitik,* за якою одним державам належиться значно більше суверенітету, ніж іншим, а отже, й дозволити вони собі можуть куди більше в належній їм «легітимній сфері привілейованих інтересів». Саме на цих засадах ґрунтувався «новий європейський устрій» після Першої, а потім і після Другої світової війни; саме вони легітимізували совєтське вторгнення до Угорщини (1956), Чехословаччини (1968) та недовершене, але обіцяне вторгнення до Польщі в 1981-му.

Станіслав Бараньчак, знаний польський поет та есеїст, із гіркою іронією писав про самовиправдувальну схильність Заходу перекладати відповідальність зі злочинців на їхні жертви: «Кожен на Заході запитує, чи Солідарність не зайшла задалеко; ніхто не запитує, чи не зайшов задалеко генерал Ярузельський. Попри всю свою прихильність і співчуття Захід, схоже, мовчки приймає підставову тезу совєтської пропаганди: комуністичні правителі завжди мають рацію, коли захищають свою монополію на владу. *Вони* ніколи не заходять задалеко, навіть коли оголошують стан війни власному народові. Це, власне, народ заходить задалеко, накликаючи лихо на власну голову кожного разу, коли вимагає трохи чистого повітря для дихання – трохи тих підставових свобод, якими безперешкодно насолоджується Захід».

У 2008-му «задалеко зайшли» грузини, захищаючи свій суверенітет, проте аж ніяк не Росія, котра цей суверенітет порушила. Вона не може «зайти задалеко» за визначенням, бо ж діє у сфері своїх «привілейованих інтересів», – принаймні допоки на Заході не знайдеться чесний і відважний політик, здатний назвати розбій розбоєм, а бандитську державу – бандитською державою (rogue state).

Що мене тоді справді вразило – не імпотентна капітуляція Заходу перед путінською хуцпою і не шкурницьке прагнення євросоюзівських лідерів продовжувати звичний бізнес із мафією, що приватизувала цілу державу. По-справжньому мене тоді вразило мовчання європейського Сходу, насамперед чехів, словаків та угорців, котрі краще, ніж будь-хто на континенті, мусили б відчувати подібність грузинської ситуації до власної з 1956 чи 1968 року. Та дарма. Жодних тобі мітингів, жодних протестів, жодних грузинських прапорів під російською амбасадою.

Це був тихий, але виразний сигнал Москві йти далі. Ніколи не «задалеко». Принаймні у сфері своїх «упривілейованих інтересів». Це був також сигнал, що Україна – на черзі. Кілька згадок про це промайнуло в західній пресі, проте ніхто не сприйняв їх серйозно. Чергова «русофобія», авжеж.

У серпні 2008-го я мусив би змінити закінчення свого есею, щоб воно не звучало занадто оптимістично. І надто наївно. Я зрозумів раптом, що, прочитавши багато разів славетний есей Кундери «Трагедія Центральної Європи», так ніколи й не роздивився його глибшого, імпліцитного значення. Моє ідеалізоване уявлення про Центрально-Східну Європу і про гіпотетичну солідарність у її межах ґрунтувалось великою мірою на цьому есеї та на подібних текстах письменників-дисидентів Центрально-Східноєвропейського регіону – на їхньому наполегливому підкреслюванні нашої спільної (як мені здавалося) європейської ідентичності й обстоюванні права «повернутися до Європи». Я недооцінив аргументи Бродського, який свого часу полемізував із Кундерою, проникливо вказуючи на його надто есенціалістське розуміння «Заходу» і надто еклюзивістське ставлення до «Сходу».

Експліцитно послання Кундери зводилося до кількох тез: ми, чехи (поляки, словаки, угорці – я поширював подумки цей перелік і на українців, принаймні західних) є європейцями за своєю історією й культурою; Захід нас зрадив у Ялті, продавши Сталіну, проте ми цього ніколи не прийняли й не приймемо; ми не належимо до совєтського простору, тому що ми, центральноєвропейці, інакші, ми – як ви, люди Заходу, а тому, як і ви, заслуговуємо свободи.

Чи всі інші народи в совєтському просторі теж заслуговують на свободу, дарма що не є (центрально)європейцями, – у тексті Кундери не обговорювалось. А проте імпліцитно і, скоріш за все, поза свідомим наміром автора текст витворював своєрідну ієрархію «більш» і «менш» європейських народів, а відтак більш чи менш волелюбних і, відповідно, вартих (або й не вартих) негайного визволення.

Концепція Кундери, за влучним спостереженням Володимира Єрмоленка, «стала рятівною для самої Центральної Европи, але згубною для Европи Східної. Замість зруйнувати мур між Сходом і Заходом, вона лише відсувала його далі на схід. Замість боротися з тоталітаризмом як універсальним явищем, вона локалізувала його географічно на теренах СРСР,

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

зробивши наші східноєвропейські терени назавжди "проклятими" територіями. <…> Замість бути вірним власній формулі й бачити якнайбільше розмаїття в європейському континенті, Кундера розбив його на дві бінарні частини: гуманістичний Захід та демонічний Схід, який украв [центральноєвропейську] частину Заходу».

Було б перебільшенням убачати в Кундериному есенціалізмі й ексклюзивізмі причину сьогоднішньої погорди й байдужості його співвітчизників та сусідів до всього, що діється далі на схід від Праги, Любляни, Будапешта чи Братислави. Ті його есенціалізм і ексклюзивізм – не причина, а радше наслідок – відбиття місцевої ментальності, культурних моделей, етнічних стереотипів. Кундера не витворив цю місцеву зверхність до «сходу», він лише прийняв її як належне, навіть не намагаючись проблематизувати й деконструювати.

У лютому 2014-го, в останні дні Євромайдану, до мене зателефонувала молода журналістка із Праги з проханням прокоментувати події в Києві. Її перше запитання було під багатьма оглядами показовим: «Як по-Вашому, те, що відбувається в Україні, – революція чи путч?»

Я був ошелешений. Не те щоб запитання було геть безглуздим. Але сам факт, що журналістка провідного чеського видання після трьох місяців драматичних подій у сусідній країні так і не склала собі певної думки про те, що ж насправді там відбувається, вганяв мене в депресію. І, на жаль, та панійка не була винятком. Десятки журналістів по цілій Європі тупо тиражували накинутий із Москви наратив. Відмивали кремлівську брехню через добропорядні ліберальні видання. Достоту як брудні путінські гроші – через західні банки. І хоч би що я їм відповів, я не вирвуся з накинутої мені інформаційної матриці. Я вестиму дурнуваті дебати за кремлівським сценарієм, єдина мета яких – скаламутити воду й відвернути увагу від справді серйозних проблем і важливих подій. Від російських танків і найманців, від збитого малайського літака, від загарбаного Криму, від репресованих кримських татар, від десяти тисяч убитих українців, від двох мільйонів біженців. Хто контролює дискурс, контролює все.

На подібні запитання можна відповідати лише запитаннями.

«А що було там у вас, у Празі, в 1989-му?»

Моя співрозмовниця явно не сподівалася такого зіставлення. Такого нахабства. Бо й справді, як можна порівнювати їхню прекрасну, славетну, оспівану у віршах і прозі Оксамитову революцію в серці Європи з диким фашистським путчем десь на варварській околиці цивілізованого світу?!..

«То була Революція! – вигукнула вона голосом ображеної дитини. – Оксамитна революція!»

«А якби на той час у Кремлі був не Горбачов, а Путін?»

«То була революція, – повторила вона замість відповіді. – То була революція!..»

По чотирьох роках я подолав свою тогочасну пригніченість і зайняв примирливішу позицію. Почасти тому, що помітив і у своїх співвітчизників той самий гріх зверхності й байдужості до інших, який так засмутив мене в спадкоємців Кундери. А почасти – і це, мабуть, важливіше – я помітив, що Центральна Європа – і Європа загалом, як «культура і доля», в термінах того ж Кундери, – опинилася знов під загрозою. Ця загроза походить (поки що) меншою мірою від Росії, зате куди більше від власного недоумства, егоїзму, провінційності та від надмірної концентрації всіх цих рис у місцевих всенародно обраних політиках.

Тож я маю, сказати б, особисту причину залишатися й далі з чехами і словаками, із поляками й угорцями – принаймні з тими, котрі протистоять окресленим вище загрозам, – заради уявної «Європи» Кундери, Гавела, Мілоша. І тої сотні, ба, вже кількох тисяч українців, що загинули, зокрема, і за неї.

Григорій Титаренко

«ЛЮБОВ ДО ІСТИНИ» В ПОЛТАВІ

Масонство в Україні з'явилося понад 250 років тому і було спричинене західними впливами та місцевими суспільними процесами.

Григорій Орлик, син Пилипа Орлика, приєднався до масонського руху в Парижі, а 1734 року вирушив у ризиковану подорож до Лівобережної України для переговорів з козаками про боротьбу проти Росії за незалежність України. Про це стало відомо в Петербурзі. Для захоплення Орлика спорядили спеціальний загін московської армії, але ним командував масон, царський генерал, шотландець Джемс Кейт, який і врятував гетьманича Орлика від долі Войнаровського. Слід, мабуть, розуміти й те, що шотландець усвідомлював спорідненість долі своєї батьківщини та України.

Першу в Україні масонську ложу «Лицар Сходу» започаткували в Галичині 1747 року.

У Києві ложу «Безсмертя» організували російські офіцери 1784 року.

Та нас найбільше цікавить полтавська ложа «Любов до істини», адже її історія доволі унікальна й до сьогодні не зовсім вивчена, хоч про цю організацію писали С. Єфремов, а раніше І. Павловський та багато інших.

Наша стаття не претендує на відкриття якихось нових фактів, а є лише намаганням систематизувати багато інформації з різних джерел для переконливої доказової бази щодо проукраїнського спрямування полтавської ложі «Любов до істини».

Відкрив ложу 30 квітня 1818 року Михайло Новіков – племінник відомого масона, письменника-просвітителя з Петербурга Миколи Новікова. Полтавська ложа, за твердженням І. Павловського, примикала до петербурзької ложі «Союз Астрея», яка була підвідомчою міністерству поліції. Проіснувала полтавська ложа менше року. Її заборонили 12 березня 1819 року спеціальним царським указом.

Цікаво, чим так налякала вона імперію, адже інші ложі в Росії заборонили офіційно 1 серпня 1822 року.

Новіков у Полтаву приїхав з Петербурга весною 1816 року разом із князем Рєпніним. Князь узяв його до себе секретарем у канцелярію. Про нього читаємо в Павловського: «М. Н. Новиков, надворный советник, умница и декабрист, которого, если бы не умер, постигла бы участь Пестеля и других несчастных».

До слова, князя Репніна вважали українським симпатиком і Єфремов, і Павловський. Він дуже любив український театр, а І. Котляревського навіть призначив директором Полтавського театру. Під час правління князя Рєпніна в Полтаві з незмінним успіхом ішли п'єси «Москаль-чарівник» і «Наталка Полтавка» Котляревського. Саме Рєпнін 1818 року запросив до Полтави трупу актора М. Щепкіна й організовував його викуп із кріпацтва. Серед полтавських краєзнавців існує думка, що й сам генерал-губернатор Микола Рєпнін-Волконський належав до масонської ложі, хоч документальних підтверджень цьому не знайдено. Можливо, тут виникла плутанина, і полтавського генерал-губернатора Рєпніна-Волконського плутають із його дідом Миколою Васильовичем Рєпніним, який справді належав до кількох петербурзьких масонських лож і навіть переписувався із французьким адептом масонства Сен-Мартеном. Полтавська сім'я Рєпніних опікувалася освітою й мала безпосередній стосунок до відкриття в Полтаві Інституту шляхетних дівчат. До слова, Микола Григорович був одружений з онучкою Гетьмана України Кирила Розумовського. Чи не з цієї причини недоброзичливці поширювали чутки про його українофільство й сепаратизм і навіть називали Рєпніна-Волконського «другим Мазепою».

У ті часи Лівобережна Україна була центром національного відродження, і здійснювалося воно, тільки на перший погляд, суто літературно-мистецьким шляхом. Академік С. Єфремов спочатку стверджував, «що масонство на Україні менш усього можна звати масонством українським, – менш усього, бо воно не відбивало на собі національної людності…», але згодом він свою позицію переглянув.

Щоб наблизитися до істини, треба проаналізувати, кого запрошував М. Новіков до новоствореної організації. Полтавська ложа об'єднувала 21 особу. Це були непересічні особистості й головно україно-філи: С. Кочубей, Капністи, В. Тарновський, В. Лукашевич, І. Бібіков, С. Война, В. Григорович, І. Котляревський та ін.

Зокрема, В. В. Капніст, відомий своїми творами «Ода на рабство» і «Ябеда», був великим патріотом України і самостійником, навіть вів переговори про це з європейськими державами.

«Витія» (оратор) ложі, зачинатель нової української літератури Іван Котляревський, за С. Єфремовим, – безумовний послідовник і учень Григорія Сковороди, а Сковороду дехто з дослідників кваліфікує як масона, хоч і документальних свідчень про це нема. А чутки множаться тому, що багато учнів і друзів полтавського «первородзума» належали до масонських лож. Самому ж філософу імпонували просвітницькі та благодійницькі ідеї масонів, але він жартував, що їх можна сповідувати, і не належачи до ложі. Натомість Котляревський був послідовно вірний масонській ідеології до кінця свого життя. Відомо, що він дав волю своїм кріпакам, поділив власну землю між друзями, а її мав близько 100 гектарів.

В. Тарновський добре відомий, як прихильник відновлення козацького устрою в Україні, противник кріпацтва, зберігач національних культурних цінностей, пропагандист і обстоювач розвитку українського письменства.

С. Кочубея також уважають культурним подвижником, адже, маючи порівняно скромні статки, він виділяв значні кошти на сирітські притулки й малозабезпечені гімназії.

Цікава постать В. Лукашевича – переяславського маршалка (предводителя дворянства), який активно підтримував освітні заклади, фінансував бібліотеки. Він належав одразу до двох лож: полтавської «Любов до істини» і київської «Об'єднаних слов'ян». Відомо, що на основі київської ложі невдовзі постало Кирило-Мефодіївське братство. Складається враження, що Лукашевич перебував у центрі національно-визвольних подій, був зв'язковою ланкою між таємними організаціями українськими, польськими та російськими.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Принагідно згадаємо Тимка Падуру, який, хоч і не належав до полтавської ложі, але, за твердженням С. Єфремова, мав чи шукав зв'язки з І. Котляревським. Сучасний дослідник українського масонства В. Савченко стверджує, що Падура намагався налагодити контакти між київською та полтавською ложами. Падура – це поляк з українським корінням (його пращури колись переїхали з України до Польщі), поет, музикант, захоплений козаччиною, героїчною історією України. Українські вірші писав латиницею, а його пісня «Гей, соколи» широко відома і в сучасній Україні, так само охоче співають її поляки і білоруси своїми мовами. Уважають, що саме через Падуру декабристи зблизилися з українським рухом: Падура першим на «слов'янському з'їзді» декабристів у Василькові заявив про права українського народу на автономію, а себе оголосив представником українського народу. Існує навіть думка про те, що агітатор Падура спонукав К. Рилєєва написати україножильські поеми «Войнаровський» і «Наливайко».

Український письменник, історик і фольклорист Микола Маркевич так писав Рилєєву: «З тих пір, як я бачу світ, я жив у Малоросії і, на щастя, тільки на три роки залишав її заради Петербурга: добродушність народу, клімат, живописне місцезнаходження змушують любити її кожну людину; того ж, хто родився в ній, змушують любити її думка, що вона є його благословенною Батьківщиною, і звикліть до неї. Тому не можу я холоднокровно читати "Войнаровського" і "Наливайка". Прийміть мою і всіх знайомих мені співвітчизників вдячність, якнайдостойніший і якнайшляхетніший Кіндратію Федоровичу. Будьте певні, що вдячність наша щира, що ми всією душею відчуваємо ціну трудів Ваших, які Вас і пращурів Ваших прославляють…»

Більше світла на україножильські настрої полтавської ложі, а відтак інтерес до неї царських сатрапів проливають матеріали слідства у справі декабристів. Одразу, як тільки в січні 1826 року розпочалося розслідування, пригадали полтавську масонську ложу «Любов до істини», яку закрили ще сімома роками раніше. Провели обшуки в колишніх її членів, вилучили папери, зокрема й уже покійного організатора ложі М. Новікова.

На перший погляд, слідчих цікавили винятково зв'язки полтавських масонів із декабристами, але простежити їх можна було хіба що в Новікова й Лукашевича, які насправді мали такі контакти. Одначе царській владі йшлося, по суті, про «малоросійську таємну організацію», тож і під слідство потрапили всі полтавські масони.

До прикладу, декабрист С. Волконський свідчив, нібито чув від підполковника Хотінцева, що тому пропонував вступити до таємного малоросійського товариства полтавський масон Лукашевич; що ця організація тісно пов'язана з польською; що на питання: «Де сходить сонце?» в товаристві прийнято відповідати: «У Чигирині». Декабрист П. Пестель на допиті повідомив, нібито йому від поляків відомо про таємне українське товариство, ще й назвав конкретні прізвища поляків – Плесселя, Яблоновського та Градецького. Декабрист С. Муравйов-Апостол розповів, що про малоросійське товариство знає тільки те, що начальником його був маршалок Лукашевич, а метою – приєднання Малоросії до Польщі… Треба сказати, що декабристи не поділяли думок українських масонів, обстоюючи велику й неділиму Росію.

Який же висновок зробила слідча комісія? Бородков (діловод цієї комісії) про українське товариство запише: «…его намеревались образовать из массонских лож в Полтаве бывший правитель канцелярии военного губернатора Новиков и в Полтавской губернии Лукашевич и предположили целью независимость Малороссии, но остались при попытке и общество не осуществилося».

Та ми можемо з певністю стверджувати, що проукраїнський дух полтавської ложі «Любов до істини» якраз і став головною причиною її заборони царатом у березні 1819 року – за особистим указом імператора Олександра І. А Василя Лукашевича впродовж майже семи років тримали фактично під домашнім арештом у його маєтку в Борисполі – без права виїзду і спілкування з будь-ким. Протягом усього цього періоду раз на тиждень про його приватне життя доповідали генерал-губернаторові Малоросії, а щомісяця такі звіти лягали на стіл особисто імператорові Миколі І.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Владиліна Балухата

ВИШИВАНКА

Десять років поспіль у третій четвер травня в Україні відзначають День вишиванки. Незалежно від політичних поглядів українці одягають свій своєрідний оберіг. Адже саме вишиванка об'єднує, змушує переосмислити, хто ми є, яка наша роль на цій землі...

Пригадую, в молоді роки чоловікова мати віддала мені, мабуть, десятків зо два вишитих сорочок. Різних, розшитих і червоними з чорними, і блакитними, і різнокольоровими нитками, як хрестиком, так і гладдю, внизу із широкою лиштвою, на тонкому домотканому полотні – я й сьогодні ніби відчуваю їх на дотик.

– Ти їх збережи, пригодяться, – радила свекруха, віддаючи, тепер уже я розумію, дорогоцінний скарб. Але тоді, 40 літ тому, я й гадки не мала, що за такими сорочками у двотисячних роках буде справжня гонитва.

І що ж я зробила з тим скарбом? З основи пошила мішки для картоплі, яскраві відрізані рукави пішли на рушнички та серветки, ніби не можна було з чогось іншого виготовити ці кухонні атрибути. Певно, що не можна було...

І ось, 40 літ потому, коли зустрічаю чоловіка чи жінку в українській сорочці, серце радіє. Особливо, коли вишиванку одягає молодь.

Мені здається, людина у вишиванці не дозволить собі хамства, не поведе себе непристойно, не влізе в бійку. Одягнена на плéчі сорочка втримає від негативних учинків, додасть упевненості, гордості не лише за себе, а й за всю Україну.

Особливо люблю «полтавську» вишивку червону з чорним. Дивлюся на неї і ніби бачу згорьовану Україну, коли дівчат забирали в турецьке рабство. Ніби бачу, як іде київським Подолом Меланка, наречена ремісника Свічки, пробиваючись крізь темряву до свого коханого. А невмирущі óбрази Кайдашевої сім'ї! Хоч і сварливі, але симпатичні: все вихвалялися, в кого сорочок більше та в кого вони красивіші. Цим підкреслювалося багатство родини. Жаль, що поколінню п'ятдесятих доводилося дізнаватися про значущість вишиванки тільки через персонажів української літературної класики. До того ж вишиту сорочку можна було побачити лише на сцені під час концерту.

І ось тепер знову вишиванка стала символом порядності, символом краси й України.

17 травня багато моїх земляків одягли вишивані сорочки на роботу, в навчальні заклади. Розмаїттям заграла симфонія кольорів, як і на тих сорочках, що в молоді роки мені віддала свекруха. Тепер я б ніколи не «пустила» їх на мішки та рушнички, а акуратно повісила б у шафу, періодично одягала й обов'язково залишила б для дітей, онуків, правнуків. Берегла б, як сімейну реліквію. Як бережу рушник, якому не одне століття, як бережу кожну вишивану річ.

Кілька років тому вся наша сім'я придбала красиві вишиванки. Із задоволенням одягаємо їх на великі свята. Вони підкреслюють, що ми – українці, а це для нас багато значить.

СВЯТА ТРІЙЦЯ

На п'ятдесятий день після Великодня святкують Трійцю. Свята Трійця – це Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Святий Дух.

Цього року це свято припадало на 27 травня.

Так розпорядилася доля, що оселя, у якій я живу, розташована біля церкви. І коли мелодійний звук церковних дзвонів запрошує мирян відвідати святе місце, то їхній перелив відлунюється у дворі. Як правило, це відбувається в неділю, на великі християнські свята. Та по-особливому співають дзвони на Трійцю. Адже для Вишняків Трійця – свято храмове. Відбудована й реставрована кілька десятків років тому церква приймає цього дня людей, як на Великдень. Збудована ще в XVI столітті, вона так і називається Троїцькою Християнською церквою. Якось із Голландії сюди приїздили нащадки пана Котлярев-ського, колишнього власника цієї пам'ятки архітектури. Завдяки їхній допомозі тепер вишняківська церква, як на мене, не поступається соборам. Фрески, картини, ікони – все це багатство народне зберігає в собі висока із зеленим куполом споруда, що потопає в зелені дерев.

А для мене Трійця – одне з найулюбленіших свят. Воно так щедро пахне м'ятою і полином, чебрецями і свіжоскошеною осокою, а ще дитинством, милим і безтурботним.

Старійшина нашої великої на той час родини бабуся напередодні Трійці посилала нас із братом на луки: «Підіть, діти, нарвіть васильків, а по дорозі клечання наламаєте», – приказувала. Нам це було за щастя! Ми вдихали аромати трав і наввипередки – хто більше – збирали оберемки лугових квітів. Ох і пахли ж вони п'янко!

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

А до того часу, поки ми принесемо збіжжя, бабуся в хаті прибере, підлогу змиє, чистенькі фіранки на вікна повісить. Потім принесені з лук трави розтрушувала по всій оселі. Перед образом ставила пучок безсмертників і під подушки, на яких ми спали з братом, підпихала зілля: «Щоб голови не боліли», – пояснювала старенька свої дії. А принесене клечання чіпляла в кутки, на двері, хвіртку до двору – «щоб злий дух від хати відігнати». Довго в оселі стояли млосні аромати. Усе дійство відбувалося в неділю, яку бабуся називала Клечаною.

А другого дня вона вдягала святкове вбрання, білу-білу хустину і йшла до церкви. Повернення старенької ми чекали з нетерпінням, бо опісля мали їхати в гості «на храм».

Чомусь у дитинстві храм асоціювався з якоюсь величезною спорудою, схожою на церкву, з безліччю вікон, химерними візерунками на стінах і обов'язково з величезною баштою. Це так уявлялося.

Насправді ж храм – це просто була причина зайвий раз зустрітися рідні. Три дні люди нічого не робили, а відтак використовували можливість поспілкуватися, не без того щоб і по чарці випити. Як правило, господиня готувала найсмачніші їства, бо то все для дорогих гостей. Переважали різноманітні салати, особливого рослинного походження, овочі, ягоди. У гості їздили по обіді, коли в церкві відправиться святкова літургія. Довго тоді у дворах грали музики, злітали в небо пісні…

Будучи студенткою філологічного факультету Харківського університету, я збирала фольклор. І от у селі Новачисі Хорольського району одна, вже в літах, жінка розповіла мені про Троїцьку тополю. Юна дівчина, а саме вона колись давно виконувала роль тополі, прикрашена вінками, стрічками та хустками, ходила селом. Не одна, а в супроводі таких юних красунь, як і сама. Заходили до господ односельців, вітали зі святом, і ті мали віддячити чимось смачним – цукерками, печивом, пиріжками. Потім «тополю» вели в поле і там розквітчували; заробленими їствами пригощались, і до пізньої ночі, аж поки місяць запалить у небі зорі, далеко-далеко линуло ніжно-дівоче:

Ой там у полі тополя,
Стелиться сивий туман...

І сьогодні, хоч минуло вже кілька десятків літ, давно відійшла на Береги Вічності бабуся, живуть ті добрі традиції і звичаї цього красивого свята – Трійці.

ВОРОЖИЛИ, ЯК ДІВЧАТАМИ БУЛИ…

Давно це було, півстоліття тому. Мою сусідку по палаті звали Ганною, вона на той час була в літах, а я мала тільки 17. Разом потрапили до лорвідділення Хорольської районної лікарні: я зі своїми проблемами, вона – із хворим онучком. Гарне білявеньке, блакитнооке хлоп'ятко на ім'я Іванко добре морочило голову бабусі Ганні, а коли вкладалося спати, ми починали говорити. Найбільше тітка Ганна любила згадувати молодість. Її розповіді були то про вечорниці, то про танці під гармошку в сільському клубі, то про залицяльників. А їх у неї було, судячи із зовнішності, чимало. Розкішна коса, великі, якогось зеленкуватого кольору очі, стрункий стан. Заміж вийшла несподівано навіть для самої себе. Отак зустрілися, двома-трьома словами перекинулись – і все. Було це взимку, сиділа в хаті, бо надворі снігу по пояс, не хотілось і носа показувати на вулицю. Аж тут хтось постукав. Двері, як завжди, пішов відчиняти батько.

– Ганю, це, схоже, до тебе, – примружив праве око.

Вона вискочила в сіни та так і завмерла на місці – перед нею стояв парубок у кожусі, шапці-вушанці, битих валянках, на лівому боці розтягла міхи гармошка.

– Пішли трохи подратуємо мороз, – запропонував хлопець.

– Та я навіть не знаю, як тебе й звати, – знітилась дівчина.

– Василем, – юнак посміхнувся і знову ж таки наполіг: – Одягайся, ходімо.

Увесь вечір вони з Василем «дратували мороз», кидалися сніжками, а коли провів до хати, сказав тихо, але переконливо:

– Я після армії, давай поженимось, будемо жити, заведемо своє господарство, буде все в нас добре.

Ганна була приголомшена. Отак тобі ні з того ні з сього: «Давай поженимось». Зайшла до хати. В оселі пахло хвоєю – чи то від соснових гілок, що потріскували в печі, чи то від ялинки, що прикрашала світлицю пишнотою та оксамитовою зеленню. Іграшок на ній майже не було: де їх могла взяти селянська родина? Рідко висіли паперові ліхтарики, виготовлені власноруч, колоски з лушпиння гарбузового насіння, з десяток цукерок та ватні кульки. Оце й усі прикраси. Ганна лягла на ліжко, поглядом зупинилася на ялинці. Пригадалося, як минулого року в різдвяну ніч ворожила. Поставила склянку з водою, зверху поклала дві палички, зображуючи «місточок», і пішла спати. Сон, що приснився тієї ночі, запам'ятала на все життя.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Ніби вона з подружками – біля сільського ставка. Аж дивиться, через кладку парубок іде – високий, ставний, посміхається саме до неї, в руках півмісяць тримає срібний і кличе до себе. Вона кинулася на кладку, підбігла до хлопця, а він на неї дивиться і нічого не говорить, а лише півмісяць протягує. І раптом її кинуло в холодний піт: Господи, обличчя парубка так на Василеве схоже, і посмішка та ж, і чуб кучерявий! Пригадує, як мамі сон розповіла, а вона вислухала і якось пророче сказала: «Ото запам'ятай, бо заміж за нього підеш». І треба ж тобі, з дівочого сну прийшов Василь, а мама як у воду дивилась…

– Ото, Владочко, і пішла я заміж за нього, святки закінчилися, скромне весілля відгуляли, – продовжила свою розповідь тітка Ганна. – Та війна проклята щастя наше затьмарила. Пішов Василь на фронт, а я із двома дітками залишилася. Нікуди з району не виїжджала, тут, в окупації, і чекала на нього. Він, слава Богу, повернувся живий додому, хоч і інвалід. Та яка різниця – мій, без руки, з потрощеною ногою, але мій. Ось так і живемо. Уже й онуків діждалися. Ванечка – меншого сина хлопчик, невісточка на роботі, а я за няньку. А це прихворіло дитя. То я з ним і в лікарню…

Співрозмовниця замовкла. У віконну шибку стукала завірюха, а я з гірким присмаком у душі нарікала на хворобу, яка так не вчасно поселила мене в лікарняну палату.

– Ой, Владо, а сьогодні ж 6 січня, Святвечір, дівчатам ворожити треба, – спом'янулася тітка Ганна. – Я ось тобі допоможу, а ти загадуй бажання.

Увечері ми набрали води в баночку, поклали на неї дві палички та й полягали спати. Чи то під впливом розповіді сусідки по палаті, чи так воно і мало бути, – вві сні побачила я хлопця, обличчя не запам'ятала, а ось коричневе пальто і жовтий шарф закарбувався так, ніби наяву…

Минуло два роки. І ось зовсім випадкова зустріч із юнаком, який приїхав у Хорол із сусіднього району, мало не збила мене з ніг: коричневе пальто, жовтий шарф, чистої води зі сну парубок! Через два місяці після першої нашої зустрічі одружились…

Ось так ми ворожили, як дівчатами були. Можливо, це й випадковий збіг, але тепер, на схилі літ, я впевнена, що нічого випадкового в нашому житті не буває.

І ніч різдвяна, і дівоче ворожіння, і взагалі весь цикл новорічно-різдвяних свят для нас, людей солідного віку, – запаморочлива згадка про молодість, а молодим – хай їм присняться хороші принци на білих конях, що повезуть їх у незвіданий шлях, де здійсняться мрії і побажання, шлях, який так і називається, – ЖИТТЯ.

Тетяна Горицвіт

З ВИСТАВОК І МАЙСТЕРЕНЬ: ВИБРАНІ МИСТЕЦЬКІ ВРАЖЕННЯ

Свобода – шкіц ґрунтовної розвідки

За картиною «Свобода»
Миколи Підгорного

Свобода – як *ріка*, у яку не можна вступити двічі. Щоразу відчуття свободи інше. Оновлення так само притаманне природі свободи, як мінливість питома натурі річки.

Свобода – ніби *надсучасне суперпружне покриття*: дає можливість відштовхнутися від усього, що заважає й утримує. Підстрибуй, і можеш стати ра-

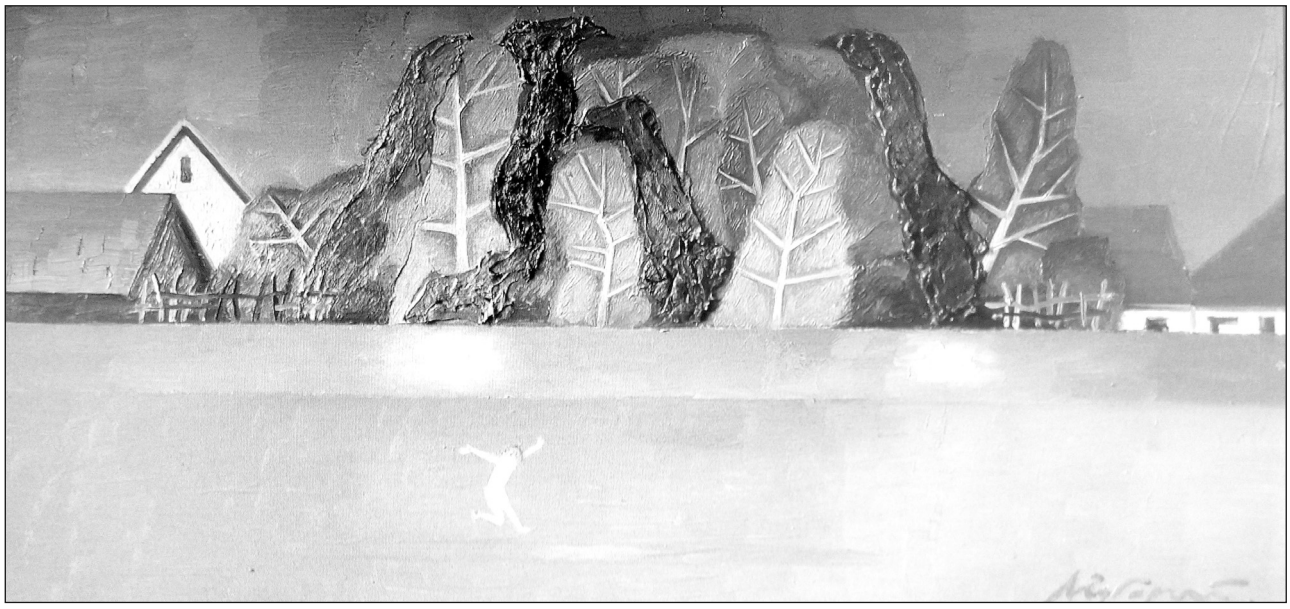

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

дісною дитиною, яка, пружинячи на батуті, пізнає, як узаємодіє її маленьке тільце з великими, потужними й невідворотними силами Всесвіту, або паяцем, котрий тішить публіку перекиданнями через голову і перевертанням прописних істин та відкиданням суворих правил, чи гімнастом, який досягнув олімпійської вершини, а то йогом, що вислизнув із грубого світу й левітує в медитації в тонкій матерії поміж усіма можливими матеріальними світами.

Свобода схожа на ретельно забетоновану *злітну смугу* – на ній можна легко розігнатися і злетіти, водночас вона надає майже стовідсоткову гарантію розбитися тому, хто впаде.

Свобода – це невизначеність. Жага осені, застиглість зими. Розхристаність і скутість. Вибір позиції поміж знайденим і втраченим.

Свобода – це протяжність.

Свобода – це приналежність і окремість.

Свобода – це те, що розміщене в рамі і знаходиться поза рамками.

Свобода – ілюзія, випробування, принада.

Свобода – (не) тільки назва…

Із життя жовтого трамвайчика

За картиною «Церква Святої Анни»
Віктора Володька

Коли рано-вранці трамвайчик розпочинає свій маршрут, у церкві ще нікого немає, крім сторожа. Виїжджаючи з-за рогу, трамвайчик пригальмовує, щоб оксамитова темрява, яка м'якою запоною оповивала церкву, даючи їй можливість спокійно спати, устигла перейти через колії і заховатися до наступної ночі у скверику неподалік. Потім трамвайчик дзеленчить «доброго ранку!» церкві, й та розкриває свої очиці-вікна, пробуджуючись до нового дня. Далі трамвайчик розганяється і біжить від зупинки до зупинки.

Коли він заходить на друге коло, біля церкви вже припаркований старенький зелений автомобіль – то приїхав пастир. Священик відчиняє невисокі двері, переступає поріг. Спершу розмовляє зі сторожем, який, як завжди, скаржиться на свої ревматизм та астму, на онуків, що рідко його навідують, на нових сусідів, що занадто голосно сваряться чи не кожен божий день. Вислухавши старенького, пастир проходить до церкви й зосереджується на проповіді, яку незабаром читатиме пастві. Тим часом трамвайчик на ходу дзеленчить «привіт!» своєму старому другові автомобілю і квапиться до наступної зупинки: у цей час багато людей на нього чекають, щоб скористатися його послугами у своїх справах.

За третім заходом трамвайчик привозить до церкви багато прихожан. Поки вони повиходять, він обертається, щоб погомоніти зі своїм чотириколісним другом.

– Як справи?

– Помаленьку.

– Чекаєш?

– Чекаю. А ти як?

– Дякувати Богові, бігаю.

– Гарного тобі дня.

– І тобі.

Проходячи звичний маршрут учетверте, уп'яте і вшосте, трамвайчик сумлінно виконує свої обов'язки. Устигає ще кількома словами перекинутися із приятелем, що віддано дожидається пастиря.

– На великій площі міняють бруківку.

– Дітлахи щоразу так поспішають до школи, що зовсім не дивляться на дорогу, коли біжать.

– Дерева у скверику шелестіли, що ввесь наступний тиждень сильно дощитиме.

Розпочинаючи сьоме коло, трамвайчик турботливо пропускає темряву, яка виходить зі своєї схованки у сквері та прямує колисати церкву. Трамвайчик готується продзеленчати «на добраніч» своєму другові, бо саме тоді, коли він проїжджає повз церкву, пастир щільно зачиняє за собою двері та прямує до автомобіля.

Заїхавши в депо, трамвайчик не одразу вкладається спати, бо його дожидається голуб. Голуб раніше мешкав у сквері й любив назирати, як оксамитова темрява згортається у своїй схованці в невидимий сувій. Однак відколи постарішав, він перебрався на горище трамвайного депо. Щовечора трамвайчик привозить йому попоїсти крихти, які розкидають у його салоні діти, коли наспіх тамують голод після шкільних занять. Трамвайчик прочиняє двері, і голуб залітає досередини. Птах удячно воркоче, трамвайчик починає дрімати.

А десь далеко-далеко-далеко звідси астроном, спостерігаючи в телескоп, занотовує закономірності, які помічає. Із відстані сотень тисяч світлових років

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

вікна церкви видаються йому сузір'ям, зелений автомобіль – планетою, жовтий трамвайчик – сонцем. А може, так воно і є.

Пес саксофоніста: монолог

За картиною «У Лісабоні»
Віктора Володька

Уранці я не можу його добудитися. Якби я був більшим, певно, зумів би витягнути цього сонюгу з ліжка, а так мені вистачає сил на те, щоб стягнути з нього ковдру. Однак і розкритий він ще довго не піднімається, перевертається з боку на бік і стогне. Зрештою все ж викочується з постелі і навпомацки, із заплющеними очима, іде до ванної кімнати. Я не люблю дивитися, як він умивається, тому в цей час беру свій поводок, і коли він, усе ще не розтулюючи очей, виходить з ванної, тицяю ремінець йому в руки.

Якби не я, він би точно забув одягнутися, але я тричі гавкаю: гав! гав! гав!, і він натягує джинси і якусь зі своїх завжди зім'ятих сорочок (вони мають такий вигляд, ніби я їх пожував – але то не я, чесне слово! гав! Просто він ніколи нічого не прасує і навіть не має праски). Капелюха без мене він теж точно лишив би вдома (гав! гав! гав!), але саксофон – зовсім інша річ, я не уявляю собі, щоб він не взяв його із собою. (Іноді я навіть ревную його до цього саксофона: на нього він ніколи не кричить, а мені часом дістається…)

Отже, ми нарешті на вулиці. Я біжу до найближчого дерева – мені, розумієте, дуже треба, а потім ми йдемо до сусідньої кав'ярні – він каже, що йому конче необхідна чашечка міцної кави. Я не заперечую: раз йому так дуже хочеться, можу супроводити; головне, що ми нарешті вибралися надвір.

Випивши каву, він не одразу встає з-за столу і, певно, ще довго сидів би, якби я його не смикав, що нам пора. Він сам каже, що смачна кава – не дешеве задоволення, отож я пильную, щоб він завжди мав на неї гроші, а для цього нам треба вийти на площу, де він гратиме.

Якщо бути відвертим, мені не дуже подобається, коли біля нас збирається багато людей, однак йому це, я бачу, дає задоволення, та й придумав я все це, щоб він міг підзаробити, а що більше людей – то більше грошей, ви ж розумієте. Тому я мовчки терплю, лише сідаю до нього ближче і слідкую, щоб ніхто часом не вкинув замість грошей якийсь непотріб (гав! гав!). Інколи якась напахчена пані простягає до мене руку й зі словами «який кумедний песик» намагається мене погладити, але я не даюся, грізно гарчу, а мій хазяїн (тут я йому вельми вдячний) бере дуже високу і різку ноту на своєму саксофоні, і пані забирає від мене свої руки. Я не люблю чужих рук (гав!).

Ми можемо стояти на площі дуже довго – кілька годин, а тоді повертаємося додому, і мій хазяїн смажить собі яєчню або сосиски, а мені дає кісточок або телячих нутрощів – що знайде в холодильнику. Я не їм багато, мене йому не важко прогодувати. Принаймні, він ніколи на це не скаржиться – а от на те, що я вранці не даю йому спати, частенько нарікає.

Коли ми поїли, він шукає ноти, а я йому допомагаю, і це завжди дуже цікаво й весело, а ще несподівано, бо ми знаходимо його партитуру зовсім не там, де думали знайти.

Про вечір я не хочу нічого говорити, бо мій хазяїн бере саксофон, а мене залишає вдома і виходить. Їх немає допізна, і я б уже вкладався спати, але мені одиноко, і я нудьгую. Шукати одному ноти нецікаво, гризти на самоті кісточки невесело.

Я згортаюся клубочком на його зіжмаканій постелі і думаю. Часом я засинаю, але невдовзі прокидаюся і тоді знову думаю. Я уявляю собі, як він зараз якимось дивом перетворює ноти на папері на музику і як потім йому аплодують. Я певен, що йому багато аплодують.

Якщо ви його побачите, передайте, будь ласка, щоб він постарався прийти додому хоч трошечки раніше.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Хто хотів би там побувати

За картинами «Буяння трав», «Чебрець, «Червень», «Край лісу», «На лузі», «Трави» Дениса Городничого

Нерідко висловлюючи своє захоплення пейзажною картиною, непрофесійні глядачі (не мистецтвознавці і не арт-критики) вигукують: «Я хотів би там побувати!» Фахівці ставляться до такої оцінки досить скептично, а проте бувають такі випадки, коли фахового схвалення вдостоюються саме ті картини, які прикликають у свій живописний світ наївних глядачів. Пейзажі Дениса Городничого належать саме до такої категорії.

Луки, степ, край лісу, берег річки. Професіонали відзначають майстерність побудови композиції, володіння кольоровою палітрою, уміння передати простір, повітря, стан атмосфери. «Це нагадало мені про моє дитинство у бабусі. Хотіла б знову туди поїхати!», «Де це? Так гарно! От би в той куточок!», «Як було б чудово опинитися в цьому місці!» – висловлюють свої безпосередні емоційні реакції глядачі у відгуках на картини в Інтернеті.

Мені видається, що унікальність пейзажів Дениса Городничого в тому, що є ще одна група тих, хто залюбки потрапив би в його картини. Це – міфологічні жителі луків, степів, лісів, річок – мавки, лісовики, русалки – всі ті, хто розкошував у незайманій природі й мусив спішно ховатися з наступом механізації, урбанізації, раціоналізації. Кожен пейзаж Дениса Городничого репрезентує невеликий шматочок неспотвореної природи. Вона не спотворена, бо не понівечена людиною: не покошена, не витолочена, не засмічена, не вичавлена, не придушена – вона соковита й різнобарвна, самозбалансована й повноцінна. Крім того, зображена природа не спотворена меркантильними намірами людини: на кожному пейзажі природа вражаюча, але, якщо придивитися, – абсолютно звичайна, не ефектна, не неймовірна, а повсякденна, така, що не викличе захвату в людини, котра, сповідуючи споживацькі цінності й маючи споживацькі цілі, прагне незвичайності, винятковості, екзотичності. Ця природа не скалічена жадібним поглядом. Певно, саме тому в таких пейзажах і присутня магія – магія простого, щирого, буттєвого. Саме ця магія є порятунком для мавок, русалок та лісовиків. Вони, захоплено й обнадієно дивлячись на пейзажі Дениса Городнчого, шепочуть одне одному: «Ось куди нам треба перебратися», – і схвально покивують.

Простір для жайворонка

За картиною «Жайворонок» Дениса Городничого

У своєму вірші «Як створити портрет птаха» («Pour faire le portrait d'un oiseau»)* видатний французький поет Жак Превер дає такі поради митцеві: спершу слід намалювати клітку з розчиненими дверцятами, потім щось красиве, просте, дуже приємне й потрібне птахові, затим поставити картину в саду чи гаю, завмерти і чекати. Коли пощастить, птах прилетить, залетить у клітку. Тоді слід зітерти ґрати й намалювати дерево. Якщо птах мовчатиме – то знак поганий, значить, картина нікуди не годиться. Якщо заспіває – дуже добрий знак…

Своєю картиною «Жайворонок» Денис Городничий створив такий простір, куди достеменно прилетить співочий птах. Цей простір –

гарний милозвучністю кольорів,
простий невибагливістю трав,
дуже приємний теплотою, духмяністю, сонячністю
і потрібний птахові незайманістю й відкритістю.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Тут птахові достатньо височини й широчини, стачить повітря і світла, щоб заспівати свою дзвінку, срібну, чудесну пісню.

* У цьому есе подаємо буквальний переклад назви. У літературі закріпився інший переклад – *«Як намалювати птаха»*. Із насолодою наводимо вірш повністю (відсутність пунктуації авторська):

Як намалювати птаха
Спочатку намалювати клітку
з розчиненими дверцятами
Потім намалювати
що-небудь гарне
просте веселе
що-небудь необхідне для птаха
І повісити картину на дереві
де-небудь в саду або в лісі
Потім за деревом сховатися
і причаїтись...
Іноді птах прилітає скоро
а іноді доводиться довго чекати
Літо минає... осінь... зима
а його все нема й нема
Та ви надій не втрачайте
якщо треба роками чекайте
А коли вже птах прилетить
якщо тільки він прилетить
жодним звуком себе не зрадьте
продовжуйте тихо сидіти
аж доки він не наважиться
до клітки залетіти
Тоді закрийте пензлем дверцята
зітріть обережно ґрати
щоб пір'я йому не пом'яти
А там намалюйте дерево
зелене розкішне дерево
свіжість вітру
сонячний пил
в літню спеку гудіння бджіл
дзижчання комашні
А тепер наслухайте
співає чи ні
Якщо не співає птах
це дуже поганий знак
Мабуть не вдалася картина
Та коли вже він заспіває
то це означає
що ви можете нею пишатися
і світові признатися
картина – моя
А тоді потихеньку
вирвіть перо у птаха
і десь внизу в куточку
поставте своє ім'я

Жак Превер
(переклад із французької
Михайлини Коцюбинської)

Вечірня пісня і квіти

За серією робіт «Квіти»
Наталії Корф-Іванюк

Поезія «Вечірня пісня» Олени Теліги і серія картин «Квіти» Наталії Корф-Іванюк перегукуються між собою, будучи пов'язаними з вечірньою порою. У вірші Олени Теліги йдеться про згасання дня, виставка Наталії Корф-Іванюк відкрилася надвечір. Хоч і помітний та, певно, невипадковий цей хронологічний збіг є значною мірою зовнішнім. Посутня спорідненість цих творів – у головних образах.

Коли я вперше прочитала «Вечірню пісню», то була надзвичайно вражена, приголомшена поетичним образом поцілунку, не відомим мені раніше. Я звикла, що поцілунок може бути солодким, п'янким, ніжним чи пристрасним, а у «Вечірній пісні» він – *гострий як ніж*. Слідуючи усталеним конвенціям, я сприймала поцілунок як вираження любові, пестливості, турботи, відданості чи пристрасті й раптом зустрілася з відкриттям, що цілунок може бути *зброєю*. Жіночі вуста, традиційно оспівувані в контекстах любовної зваби, насолоди, а також жаги і муки, раптом теж постали зброєю – *твердими, як лезо меча*. Цей вірш – спротив усьому солодкаво-міщанському, збайдужілому в комфорті. Він про міць віри й переконання. Такою є сила цієї поезії, що я не можу не процитувати її тут майже повністю:

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

За вікнами день холоне,
У вікнах – перші вогні ...
Замкни у моїх долонях
Ненависть свою і гнів.
Зложи на мої коліна
Каміння жорстоких днів.
І срібло свого полину
Мені поклади до ніг.

Щоб легке, розкуте серце
Співало, як вільний птах,
Щоб ти, найміцніший, сперся,
Спочив на моїх устах.

А я поцілунком теплим,
М'яким, мов дитячий сміх,
Згашу полум'яне пекло
В очах і думках твоїх.

Та завтра, коли простори
Проріже перша сурма –
В задимлений, чорний морок
Зберу я тебе сама.

Не візьмеш плачу з собою –
Я плакати буду пізніш!
Тобі ж подарую зброю:
Цілунок, гострий як ніж.

Щоб мав ти в залізнім свисті –
Для крику і для мовчань –
Уста рішучі, як вистріл,
Тверді, як лезо меча.
……..

Коли я побачила картини серії «Квіти» Наталії Корф-Іванюк, то пережила таке ж потужне потрясіння, як і під час читання «Вечірньої пісні». У цих квітах – така ж не відкрита раніше сила, як і в цілунку з «Вечірньої пісні». «Квіти» – не ніжні й тендітні, не сентиментальні й беззахисні, як то часто буває, – навпаки. Відчувається, що ці квіти можуть постояти за себе. Вони сильні, їм не треба шукати опори в комусь іншому, вони не прагнуть спиратися на чиєсь плече, а цілком здатні вистояти самі й підтримати інших. Вони мужні і знають міру своєї мужності. Вони рішучі й водночас витримані. Їм не властива сором'язливість, однак і порожнього бажання хизуватися вони не мають. Вони можуть повноцінно висловитися, заявити про свою життєву позицію і відстояти її. При цьому вони анітрохи не схильні до манірності, пустопорожньої балаканини чи здитинілого сюсюкання. Вони розтинають банальну повсякденність, як гострий ніж. Вони надихають упевненістю, їхня снага тверда, як лезо меча.

Підслухано біля «озера»

За картиною «Озеро»
Олексія Іванюка

– Повний відпад! Колір точно такий, як у моєї нової фруктової жувальної гумки, яка надимається ось-такенним пухирем! – здивовано вигукнув тинейджер і продемонстрував поважній публіці, яка прийшла на виставку, величезний пухир – бум!

– Мамо, мамо, купи мені зелену повітряну кульку, ти ж обіцяла! – потягнула неню-мистецтвознавця до виходу чотирирічна донечка.

– Яка свіжа ідея! Саме те, чого мені бракувало! Створю весняну колекцію молодіжного одягу в зелених тонах і назву її «Колір озера», – захоплено сплеснула в долоні зраділа креативна дизайнерка.

– Ну-ну, такий концентрат, і всі мовчать, а ми ж лише трохи зелененькі стоки скинули в річку, і скільки було галасу, – пробурмотів собі під ніс директор фабрики, регулярно звинувачуваної в забрудненні довкілля.

– Зелений місяць заплутався у твоєму волоссі кольору синьої ночі… – почав занотовувати в записник поет.

– У наступній композиції треба менше барабанів і більше соло гітари, – вирішив рок-музикант.

– Я теж умію робити крапельки, – зазирнув у вікно дощик.

– Хм, тут є щось, чого я досі не розумію, – задумливо гладив своє підборіддя куратор виставки.

– $, – прикинув ціну картини колекціонер, але так хитромудро і приховано-секретно, що ніхто нічого не втямив.

– Який це художній напрямок? – невпевнено перепитували один одного студенти-першокурсники.

– Треба запитати в автора, чи є в цього озера реальний прототип, – готувалася взяти інтерв'ю журналістка.

– Як добре, що він мене оприявнив, – тішилося на картині озеро.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Сергій Шебеліст

«У ГЕТЬМАНЩИНІ ДИТИНА НЕ ВИКЛИКАЛА ТАКОГО ПІЄТЕТУ, ЯК НИНІ»

Інтерв'ю з істориком Ігорем Сердюком

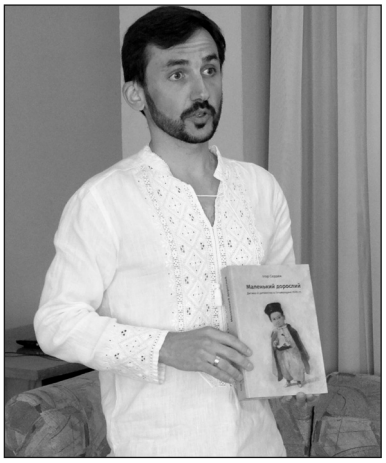

Книга «Маленький дорослий. Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.» (К. : К.І.С., 2018) – результат кількарічної праці Ігоря Сердюка, доктора історичних наук, доцента кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, редактора гуманітарного порталу historians.in.ua. Це серйозне академічне видання із примітками й посиланнями на численні джерела, проте автор воліє уникати терміна «монографія», аби він не відлякував потенційно широке коло читачів.

Свою роботу І. Сердюк написав у доступній, популярній стилістиці й формі, свідомо відмовившись від напускної вченості. За великим рахунком, «Маленький дорослий» – це дослідження, яке не просто заповнює лакуни в історії Гетьманщини, а є заледве не першою комплексною працею в царині історії дитинства у «старій Україні». Про дитину й дитинство, кумівство і шлюби, наймитування та «іншування» він розповів в інтерв'ю[1]**.**

Діти як маркер побутування суспільства

– Якою була типова родина в Гетьманщині? Чи збігалася реальна картина із сучасними уявленнями про тогочасні сім'ї та їхній склад?

– Мабуть, найбільш яскравим образом нашого візуального уявлення про родини минулого є кадри з фільму «Пропала грамота». На початку стрічки ми бачимо таку пасторальну картину: сидить козак Василь, його батько, дружина Одарка готується накривати на стіл. І за цим довгим столом між Василем і його батьком сидять дев'ятеро діток. Усі хлопчики й усі однакового зросту, що, напевно, не догледів режисер фільму Борис Івченко. Як на мене, це, може, дещо гіперболізована квінтесенція наших уявлень про ідеальну багатодітну родину, котра існувала в минулому.

Як це корелюється з дійсністю, – інше питання. На нього я спробував дати відповідь з точки зору історичної демографії, яка, з одного боку, дає якісь об'єктивні дані, а з іншого, як кажуть, «визначає середню температуру по палаті». Але коли ми беремо облікові церковні та світські джерела, зокрема метричні книги та Румянцевський опис Малоросії, то бачимо, скільки дітей було в структурі населення і

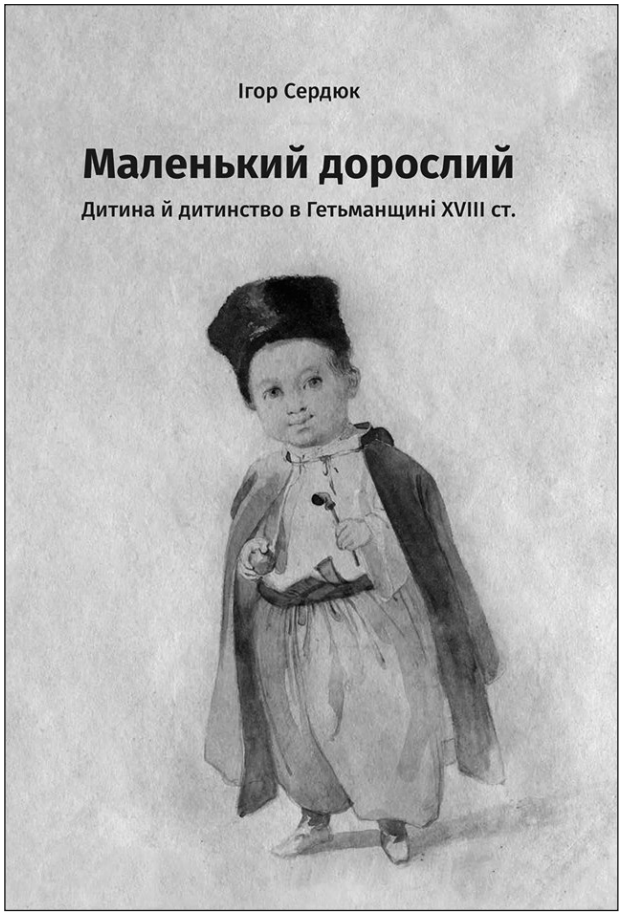

[1] *Уперше опубліковано в Інтернет-виданні Zaxid.net 23.05.2018 р.*

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

визначаємо їхнє співвідношення до жінок дітородного віку. Виходить, що на одну жінку віком від 15 до 49 років припадали одна-дві дитини.

Це вже не збігається з нашими сучасними уявленнями про багатодітність у минулому. Однак саме це зафіксовано в Генеральному описі, яким я користувався під час дослідження. Інше питання: чому так? Такі тотальні джерела є поперечним зрізом або «колективним фото» суспільства. На момент «зйомки» в якихось родинах ще не було дітей, а в інших – вони вже виросли або ж померли маленькими. У Гетьманщині жінка народжувала п'ять-сім разів за життя. Частина цих дітей помирала. Загалом тільки четверо з десяти охрещених доживали до п'ятирічного віку.

Якщо ж говорити про дітність родин, то, за дослідженнями низки істориків Гетьманщини, найтиповішою була сім'я, у якій було двоє-троє дітей віком до 14 років. Причому я наголошую: йдеться саме про дітей до 14 років. Історична демографія оперує більшменш універсальними категоріями й підходами до визначення дитячого віку, тому в родині ще могли бути старші діти, яких, однак, у демографічних моделях відносять до осіб активного віку.

Інший момент, питомий для всієї Європи, – це наші уявлення про вік вступу в шлюб. Ми думаємо, що тодішнє населення шлюбилося тотально рано й відразу починало народжувати дітей. Але в Гетьманщині цей вік для жінок становив 19 років у селі та 21 рік у місті, для чоловіків – відповідно, 22–23 і 23–24 роки. На показники народжуваності впливали недорід, голод, хвороби, вдівство, довга відсутність когось із подружжя.

Чим зумовлені такі відмінності від наших традиційних уявлень, ґрунтованих на етнографічних даних другої половини XIX століття? Крім власне міфологічного складника й ідеалізації життя, зокрема родинного, тим, що у XIX столітті впроваджували заходи боротьби проти віспи, почала працювати земська медицина. Тож народжуваність залишається все ще високою, проте зростає ймовірність того, що дитина виживе. Відбувається демографічний перехід. Тому в XIX столітті сім'ї справді могли бути більшими, ніж у XVIII-му.

– Що впливало на показники народжуваності в «старій Україні»? Наскільки це відрізнялося в селі й місті?

– Ці відмінності фіксуються. Проте не скажу, що вони були надзвичайно разючими. Тому що місто в Гетьманщині – це, за сучасними мірками, порівняно невеликий населений пункт. У полковому місті проживало 5-7 тисяч мешканців. Але все одно йому був притаманний певний міський уклад.

У міських родинах дітей було дещо менше. Це пояснюється тим, що в містах був вищий шлюбний вік, що скорочувало період дітонародження. Крім того, в містах була більша концентрація холостого населення, наймичок, учнів. Місто вабить до себе прийшлих. Діти – це маркер побутування суспільства. Як на мене, їхня чисельність може бути ознакою міського чи сільського способу життя. Що більше місто, то менше там дітей, хоч, звісно, можуть бути й винятки.

– За яким принципом відбувався добір хрещених батьків у Гетьманщині? Чи відрізнялася при цьому мотивація козацької старшини й посполитих?

– Усі, хто мав можливість вибрати кумів «згори», користувалися цією нагодою. Не можна говорити, що в Гетьманщині соціальні стани козаків, посполитих, духівництва були аж так відмежовані один одного. Та все ж козацька старшина воліла мати рідню серед собі подібних. А для ранньомодерного суспільства кумівство було можливістю встановити соціальні зв'язки там, де не існувало кревних, таким собі ритуальним рідством.

Дії старшини в цьому сенсі були доволі прагматичними. Наприклад, цікаво, як Микола Ханенко обирає кумів, перебуваючи на різних посадах. 1731 року він був стародубським полковим суддею. Тоді туди призначають полковником Олександра Дурова, людину взагалі немісцеву, російського офіцера, який не пов'язаний із козацькими кланами. Старі місцеві роди були налаштовані проти нього. По суті, й Ханенко мав би бути проти «москаля».

Однак, коли в судді народжується син, він кличе Дурова бути хрещеним батьком його дитини. Можна говорити, що Ханенко перейшов на бік нової влади, засвідчив їй свою лояльність, але за хрещену він узяв Єфросинію Миклашевську, дружину наказного полковника, який би став стародубським полковником, якби не призначили Дурова.

Тобто кумами Ханенка стали представники сил, які конкурували, а він так забезпечив собі протекцію «згори». Але, можливо, це був спосіб згладити конфлікт. Адже Олександр Дуров отримував зв'язки в полку та ритуальне рідство із дружиною опонента.

Пізніше, будучи генеральним хорунжим, Ханенко вже не потребував шукати кумів «вище», бо сам увійшов до кола старшин найвищого рангу, тож хрещеними його іншого сина стали близькі родичі.

Ті, кого ми з дуже великою натяжкою можемо назвати середнім класом Гетьманщини, також шукали хрещених у своєму середовищі. Сотенний писар шукав їх серед старшини, священики кликали церковників або місцеву знать. Стратегією простолюду було прорватися нагору. Є колоритна фраза дослідника кумівства Сідні Мінца про те, що «злидням» не потрібні такі ж самі куми, як і вони. Тут є певна логіка. Бо в людини, котра є вищою за статусом, більші шанси щось випрохати. Якщо хтось не міг знайти хрещених «згори», то шукав їх поміж родичів. Наприклад, брат дружини, свій брат або своя сестра.

Варіантом отримати вертикальні зв'язки було кумівство з родичами знатних осіб. Наприклад, найпопулярнішою кумою містечка Яреськи у другій половині XVIII століття була племінниця місцевої сотнички. Можливо, її часто кликали в хрещені, сподіваючись установити опосередковані зв'язки з родиною самого сотника.

– Чи впливало родинне оточення на молодь, підштовхуючи її швидше брати шлюб?

– Тут джерела малопромовисті. Щоб зрозуміти це, напевно, треба проводити відповідні мікроісторичні дослідження. А за їх відсутності поки що ми можемо згадати літературу XIX століття. Скажімо, твори Івана Нечуя-Левицького чи Григорія Квітки-Основ'яненка. У них є купа епізодів про домовленості про шлюби, відповідні стратегії, як, наприклад, те, що молодшого з Кайдашів, Лавріна, одружили не лише на його прохання, але й тому, що Кайдашисі були необхідні робочі руки невістки.

Думаю, що це все було ситуативне. Є велика справа про розлучення 13-річної Кулаковської. Коли їй було близько 20 років, вона хотіла розлучитися й мотивувала це тим, що її одружили насильно. Вона постійно повторювала, що була тоді малолітньою, охопленою страхом і нічого, мовляв, не розуміла. Звісно, це риторика певного писаря, котрий знав, якими термінами користуватися й на що необхідно тиснути. Цей шлюб скасували. Але з інших причин. Священик засвідчив, що був п'яний і шлюбний квит (умовно «свідоцтво») виписував не він.

Ясна річ, те, що ми визначаємо середній шлюбний вік на рівні 21–23 років, не перекреслює того, що були випадки, коли хлопці брали шлюб у 16–17 років, а дівчата – у 12–13. Такі факти джерела фіксують.

Але я б не сказав, що суспільство чи батьки могли тотально тиснути на дітей, аби ті одружувалися. Одна з героїнь моєї книги все дитинство працювала в наймах, жила в різних родинах, а старша сестра вирішила віддати її заміж і вже домовилась. Але ця дівчина сказала, що за того хлопця не піде. Нібито сирота, нібито вибору немає, однак вона відмовилася. Після цього сестра вигнала її взимку з хати, і та знову пристала в найми.

Ще міг бути неформальний тиск. Існувало таке поняття, як «відкладене повноліття». Чоловік або жінка досягли повноліття, проте не були одруженими. До таких людей було трохи інше ставлення в громаді. Подібні нотки є і в нашому суспільстві: «Тобі вже за 30, а ти ще не одружився». Або коли на дні народження практично всі побажання починаються чи закінчуються фразою: «Ну, щоб одружився».

Наймити, школярі й «інші»

– З якого віку починалася соціалізація дітей? Якими були її основні форми?

– Якщо ми розглядаємо соціалізацію в широкому значенні як процес уключення людини в суспільство, то вона відбувалася від народження. Нині дорослішання дитини проходить у зовсім інших умовах. Найперше це простір і оточення. Дитина в Гетьманщині жила зі своєю родиною в маленькій хаті, корисна площа якої становила 15–17 квадратних метрів. Уявімо родину, де є батько, мати, двоє-троє дітей, а ще бабуся й дідусь або наймит. Виходить, що дитина дорослішає в такому тісному середовищі з перших років життя, де є багато людей, де вона чує різні голоси. А взимку чи навесні там товчуться козенята, кури, коти і собаки. Це було не замкнуте коло.

Далі соціалізація відбувалася через працю. Доволі універсальну формулу запропонував Остап Вишня у фейлетоні «Як ми колись учились». Коли дитина була маленькою, їй веліли проганяти гусей. Трішки старші пасли свиней. У сорочці вже не можна пасти, треба було в штанах. Звісно, це концентровані художні образи. Але тим не менше, вони показують етапи соціалізації дитини. Важливим її чинником є перебування дитини поза межами родини. Це учнівство, наймитування.

– А наскільки було поширеним наймитування? І чи мало воно тоді винятково негативне значення, як це часто уявляють із сучасної перспективи?

– Це було поширене явище, бо, скажімо, з віку 10–12 років чи не кожна друга дитина в полкових містах жила не у своїй родині. Вони були наймитами, учнями ремісників. При цьому дуже важливим є той факт, що спільнота наймитів є молодою. Це означає, що наймитування було тимчасовим проміжком життя, як зараз, наприклад, навчання в університеті. Я розглядаю наймитування як модель перерозподілу ресурсів. У деяких домогосподарствах є зайві робочі руки, котрі ніби й можна залучити до праці вдома, але така праця не принесе підліткам одягу чи заробітку на посаг.

Тоді діти йдуть в інші родини. Вони отримують харчі, одяг. Це велика цінність для підлітка. За кілька років так можна було заробити на весілля, худобу чи навіть на погануньку хату. Платня дітей-наймитів могла становити 2–3 рублі на рік, при тому найдешевша хата в Полтаві коштувала 5–10 рублів.

Треба також зважати, що наймитування – це соціальна комунікація. Людина вчилася бути самостійною. Не можна зображувати це явище однобоко і страшно. Так, були судові справи про невиплату грошей. Є маса справ про жорстоке поводження господарів із наймитами. До суду вони доходили тоді, коли це був тяжкий злочин: хлопчиків забивали до смерті, дівчаток ґвалтували.

Але за ними історики часто забувають подивитися на справи про крадіжки речей, про підпали, вчинені дітьми на знак помсти. Або ж навіть коли їх розглядають, то часто вкладають соціальний контекст.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Але ж є ще ірраціональний бік дитячої поведінки, власне, оте важко рефлексоване «дитяче». Наприклад, в одному з випадків господиня каже дитині, що її ввечері за щось поб'ють різками, які вже заготовлені й лежать у клуні. А надвечір ця клуня горить. Що це: акт помсти чи бажання спалити різки разом із клунею?

– Як суспільство Гетьманщини трактувало «інших» дітей – сиріт, жебраків, байстрюків?

– Воно їх «іншувало», як і все суспільство ранньомодерної Європи. Тогочасна людина жила в такій системі координат, де є свій і чужий. Умовно кажучи, є хтось нормальний, такий, як ми. І є «інший», що не обов'язково означає «чужий». Такими могли бути не тільки названі мікрогрупи, а, скажімо, кат і його родина.

Стосовно байстрюків, то до XIX століття їх маргіналізували в усій Європі. Вони не були зрівняними в правах із законнонародженими. Навіть прогресивна в цьому сенсі Франція не подолала цієї маргіналізації. Історик Метью Герберт назвав другу половину XVIII століття «кінцем незаконнонародженості» лише з однієї причини: французькі політики нарешті почали обговорювати цю проблему.

У Гетьманщині про це не йшлося. У Російській імперії це відбувалося на рівні ініціатив конкретних постатей, як це личило просвітникам. Високий сановник, князь Іван Бецькой, незаконно народжений син князя Трубецького, започаткував відкриття притулків для байстрюків та сиріт. Але ця ініціатива не йде далі Петербурга й Москви. У Гетьманщині вона взагалі не прижилася. Там діяли інші норми права, які дуже жорстко маргіналізували байстрюків.

Є справа про гетьмана Петрика Іваненка, так званого «гетьмана Ханської України» й антагоніста Івана Мазепи. 1692 року Петрик намагався підняти повстання проти Мазепи, залучаючи Полтавський полк, традиційно схильний до таких авантюр. У відповідь у канцелярії Мазепи склали листа нібито від імені полтавців, де йшлося, зокрема, про походження Петрика. Мовляв, батько твій був жебраком, а ти був школярем і ходив попід вікнами, випрошуючи милостиню. До того ця людина нормально працювала в гетьманській канцелярії, але, коли треба було, Петрикові пригадали його жебрацьке походження. Звісно, ця риторика могла взагалі бути витвором уяви Самійла Величка, але якщо вона використана, то, значить, фіксує негативні уявлення про жебраків і школярів.

На цьому тлі сироти теж були «іншованою» групою, однак у позитивному контексті. Це була когорта, котру треба було жаліти, прихистити. Таке ставлення визначалося народною побожністю, релігійним світосприйняттям. Той, хто допомагатиме сиротам, може сподіватися на поблажки на Страшному Суді.

– Які традиції сімейного життя, ставлення до батьків, дітей і кумів, сформовані за часів Гетьманщини, збереглися й нині практикуються на її колишніх теренах?

– Якщо наводити конкретні приклади, то це сподівання на кумів, що вони допоможуть дитині пробитися в житті чи у випадку смерті батьків потурбуються про неї. Або отой великий шар історій про стосунки кума й куми. Мене вразило, що відповідні жарти про це зафіксовано у прислів'ях, які збирав Климентій Зіновіїв ще на початку XVIII століття. Або уявлення про кумів як «напарників» по випивці, які, однак, стежать, щоб кум не випив усе надурняк.

Якщо ж говорити про більш загальне, то ми живемо в час, коли елементи старого життя втрачаються. Свою книгу я закінчую думкою про те, що дитяча, родинна сфера – це те, в чому Гетьманщина існувала чи не найдовше, а в окремих елементах і дійшла до наших часів. Зараз це зникає. Старші українці можуть пригадати своє дитинство в невеликих сільських хатах із багатодітними родинами, де до сволока прив'язана колиска. Так само практики сповивання немовлят порівняно нещодавно відійшли в минуле.

До цього часу збереглося багато забобонів і традицій, пов'язаних із дітьми. Наприклад, купання в травах, намагання вберегти від зурочення неохрещених діток, пов'язування червоної нитки на ручку. З точки зору раціонального, ми можемо сприймати це як забобони, але все одно робити про всяк випадок. Натомість у Гетьманщині магія, чари, чуда, ритуали, церковні моменти – усе це було єдиним органічним комплексом. На перший погляд, щось із цього суперечило Святому Письму, але загалом усе вкладалося в так звану народну побожність.

Засаднича відмінність нашої доби від часів Гетьманщини полягає в тому, що сучасне суспільство є тотально дитиноцентричним. Дитина перебуває не тільки в центрі уваги батьків, а й усього суспільства, яке має перед нею пієтет, виокремлює дитячий простір, дитячі кольори і ще масу всього дитячого. Так, розпиття спиртного на дитячому майданчику більше обурює, аніж його вживання десь у парку. Хоч із точки зору законодавства та здорового глузду не можна пити ні там, ні там.

Загалом у Гетьманщині дитина не викликала такого пієтету, як нині. Це особливо помітно у площині витрат на дітей. Сучасні батьки не шкодують коштів на своїх нащадків, економлячи на собі. У «старій Україні» все було абсолютно навпаки. Той же Климентій Зіновіїв узагалі радив не плакати за померлою малечею, бо на неї ще не зроблено ніяких витрат. Побиватися слід було за дітьми, які вже поїли батьківського хліба, але ще його не відробили. Це дуже метафорично й дуже промовисто.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

УДК 811.161.2Ніковський

Микола Степаненко

ВАЖЛИВІ СКЛАДНИКИ МОВОЗНАВЧОЇ КОНЦЕПЦІЇ АНДРІЯ НІКОВСЬКОГО

Праці Ніковського на ниві мовознавства – це наша непроминальна класика.
Василь Яременко

...Народові потрібна не мова для мови, а культура, передана тою мовою, якої він зараз вживає і незалежно від того, чи це жаргон, чи говірка, чи діалект, чи мова.
Андрій Ніковський

У статті розкрито важливі аспекти мовознавчої концепції Андрія Ніковського. Вирізнено, зокрема, основні напрями його наукової діяльності. Докладно проаналізовано дві лінгвістичні праці дослідника – «В оборону української мови» та «Розвиток літературної мови».

***Ключові слова**: Андрій Ніковський, лінгвістична концепція, праця «В оборону української мови», праця «Розвиток літературної мови», українізація, свідомі (несвідомі) противники української мови та школи.*

Донедавна про Андрія Ніковського, його час, оточення, творчість знали зовсім небагато, причому окремі люди. Повернув це ім'я в наш інтелектуально-духовний простір Василь Яременко, коли в першому томі хрестоматії української літератури й літературної критики XX ст. «Українське слово» (1994 р.) «вмістив два розділи із збірки ессеїв "Vita nova" й коротку довідку про автора з антології Ю. Лавріненка "Розстріляне відродженя"» [1, кн. 1, с. 5]. У другому (2001 р.) і третьому (2003 р.) виданнях цю збірку було надруковано повністю [там само]. Андрій Ніковський, за справедливим твердженням щойно цитованого дослідника, – «видатна, виняткова людина (феномен), котра сформувала впродовж двадцяти років творчого життя цілу низку власних сутностей, властивих українському інтелектуалу-інтелігенту перших десятиліть XX ст. Він помітно збагатив наукову думку в галузі літературознавства, мовознавства, літературної і театральної критики, публіцистики, журналістики, історії і дипломатії» [1, кн. 1, с. 6].

У пропонованому дослідженні зроблено спробу характеристики окремих важливих, на наш погляд, положень лінгвістичної концепції Андрія Ніковського. Ця проблема не знайшла свого висвітлення в сучасному мовознавстві, отже, вона є **актуальною**.

Перу Андрія Ніковського належать «Українсько-російський словник» («Горно», 1926), лінгвістичні роботи («К. Михальчук як філолог»; «Ф. П. Фортунатов (Некролог)»; «Граматика Ів. Нечуя-Левицького»; «Передмова» (до українсько-російського словника); «Вступне слово» (до 3-го видання «Словника української мови» Б. Грінченка за ред. акад. С. Єфремова й А. Ніковського); «Від редакції» III тому «Словника української мови» Б. Грінченка за ред. акад. С. Єфремова й А. Ніковського), рецензії на мовознавчі студії (І. Зілинський. Проба упорядкування українських говорів; Николай Дурново. Хрестоматия по малорусской диалектологии; Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука; В. Дубровський. Московсько-українська фразеологія; Термінологічний збірник Міністерства Шляхів; Головніші правила українського правопису; З. Пиптенко. Словник чужих слів, що вживаються в українській мові; G. S. Keller (prof.). Über Ellipse im ukrainischen; Словничок «Пролетарської Правди»), а також публіцистичні студії («Придушене слово»).

Як засвідчують заголовки праць, мовознавча проблематика, яку порушував і по-своєму намагався розв'язати Андрій Ніковський, досить широка. Дослідник сказав своє ваговите слово про українських учених, зокрема про Костянтина Михальчука, Івана Зелінського, Віктора Дубровського, українських

© М. Степаненко, 2018

письменників, які зробили посутній внесок у лінгвістику, зокрема Івана Нечуя-Левицького. У його викладах спостережено і позитивне, і негативне. Так, І. Нечуя-Левицького він хвалить за те, що той узявся за дуже відповідальну справу – підготовку граматики української мови, й водночас критикує за те, що той не орієнтувався на чинну граматичну традицію, досить часто ненауково пояснював граматичні явища.

У доробкові Андрія Ніковського окремий тип становлять студії, у яких обрано об'єктом окремого аналізу лінгвістичну проблему і здійснено успішну спробу розв'язання її. Таких розвідок небагато. Це, зокрема, праці «Розвиток літературної мови» та «В оборону української мови». Перша з них з'явилася 1918 року в м. Катеринославі. Вона – своєрідний вступ до тих досліджень, які сформують спектр робіт, присвячених складним питанням українізації. Основний зміст публікації, про яку йдеться, – оборона української мови від того штибу обрусителів, які заперечують її самостійність, роблять усе можливе, аби вона не була наближеною до народу й не обслуговувала потреби школи, державних і громадських установ, аби стояла осторонь процесу націоналізації. Без мови він, ясна річ, аж ніяк не мислимий.

Ніковський намагається вилучити з ужитку, а отже, і викорінити зі свідомості українців уже закостенілу тезу про те, що української мови, української школи, як і українського народу, нібито «не было и быть не могло» [1, кн. 3, с. 57]. Він вітає ренесансний процес, згідно з яким школа, державні та громадські організації наближаються до народу, а навчання здійснюється рідною, українською, мовою, тобто «українська мова внаслідок політичних обставин стає мовою державною» [там само]. Цей шлях підтримують люди, які мають не лише добру волю, а й певні знання. Прикро, констатує Андрій Васильович, що таких знань «у ворогів нашої мови здебільшого немає» [там само].

Ніковський докладно аналізує такі ганебні явища, як «будірування проти української школи та дон-кіхотова боротьба з мовою» [там само]. Вони охопили широку публіку, у найближчих планах якої – «дискредитація й зневажання української мови та школи» [там само], удаються до різних маніпулятивних технологій, як ось ця: «З'являються на книжковому ринку навіть словарі, ніби української мови, і в тих словарях поставлено такі вирази, що можна думати, неначе автор хоче навмисно збудити ворожість до української мови» [там само].

Противників української мови поділено на ворогів несвідомих і ворогів свідомих. І перші, і другі згубно впливають на процеси українізації, гальмують її, причому «основний тон всьому походові против української мови задають вороги свідомі» [1, кн. 1, с. 58]. Вони майстерно використовують, на їхнє переконання, наукові, а насправді нікчемні аргументи, як-от:

1. Українською мовою вчитися не можна, тому що її немає, її не існує взагалі. Адепти цієї версії ревно втілюють у життя положення Валуєвського циркуляра й Емського указу, шукаючи для своїх висліддів та узагальнень різноманітну доказову базу. Їхнім аргументам Ніковський протиставляє свої контраргументи: таким «истиннорусским» людям «слід дати в руки твори українського письменства, численні наукові розвідки про українську мову, написані мовами українською, російською, німецькою та иншими, і тоді для їх буде ясно, що вони помилялися» [там само]. Не зайвим було б, якби ці «зовсім безнадійні голови» [там само] прочитали хоча б працю «К. Михальчук як філолог» самого Ніковського. Вони неодмінно б одержали важливі відомості про те, «де слід при потребі шукати доброго і коштовного наукового джерела для знання чи для методів вивчення нашої мови» [1, кн. 3, с. 25].

2. Українською мовою вчитися не можна, оскільки вона є наріччям руського язика, тобто малоруським наріччям. Цей погляд на руку ворогам нашої мови, «бо ж справді, який смисл вивчати якесь там наріччя, що неповноправне, коли є справжні, горді своїм родом, мови…» [1, кн. 3, с. 58–59]. Андрій Ніковський науково виважено полемізує зі своїми опонентами, переконливо доводячи той факт, що «всякі <…> мови, як мова, (діалект) наріччя, говірка, прикладаються до певної язикової групи зовсім умовно» [1, кн. 3, с. 59], а «язикова група <…> сама ділиться на говори й наріччя» [1, кн. 3, с. 60]. Ідеться, зокрема, про те, що з латинською мовою пов'язані всі теперішні романські мови (французька, італійська, іспанська й ін.), а сама вона разом із грецькою мовою постала на ґрунті південноєвропейської мови. Отже, і латинську та грецьку мови, й інші мови можна вважати як окремими мовами, так і діалектами (наріччями). Колись єдиною мовою, наголошує Андрій Ніковський, були всі слов'янські мови, а потім поділилися на південно-, східно- та західнослов'янські. Він переконує свого читача в тому, що «всякі лінгвістичні зачислення язикових груп до "мови" або до "наріччя" є щось зовсім умовне» [1, кн. 3, с. 59]. Стосовно історії української мови, то в дослідженні «В оборону української мови» послідовно витримано погляд, згідно з яким українська, російська та білоруська мови мали одного предка – східнослов'янську мову, отже, вони «сидять на однім щаблі свого філологічного достоїнства», «являються рідними сестрами» [1, кн. 3, с. 60].

Не заперечено й ще одного важливого факту: є мови більш розвинені й менш розвинені. Щодо української та російської мов, то більш розвиненою є друга мова, що мотивується досить просто: «Росія була національною великоруською державою, де

одним із трьох "китів" старого ладу, окрім "православія й самодержавності", була "народність" (великороська)» [там само]. Українська мова лише почала виходити на «шлях широкого розвитку своїх природніх здатностей» [там само], вона вписується, як твердив Іван Франко, «самостійно між культурні мови». До речі, Андрій Ніковський, говорячи про те, що борці за визволення українського народу оцінюють українську мову як «єдиний культурний засіб, якор, котрий може хоч трохи допомогти народові вибитись із нужди й неволі», наводить у повному обсязі відому Франкову поетичну відповідь («Антошкові П.») «на спірки про повноправність та рівноправність української мови» [1, кн. 3, с. 61].

3. Української мови вчити не треба, бо вона – мужицька, «наріччя пастухів». І тут українофоби придумали свою «цікаву» версію: українську мову мають опановувати лише ті, для задоволення культурних потреб яких «досить "календаря та псалтиря"» [1, кн. 3, с. 62]. Аристократам, ясна річ, слід послуговуватися іншими мовами. Андрій Ніковський різко засуджує поділ мов «на панську» та «мужицьку», тому що в такому разі «в самім народі буде розкол: всі культурніші сили з мови мужицької переходитимуть на панську, будуть з погордою дивитися на свою рідну мову, а ті, що зостануться з рідною мужицькою мовою, будуть вічно жити в темряві, бо своя мужицька мова не мала часу розвиватися як слід, а панська мова їм чужа, а хоч мало зрозуміла» [там само]. Автор пропонує вихід із цієї вкрай заплутаної ситуації: треба докласти всіх зусиль, щоб і відверті вороги української мови, і ті, хто хотів би обмежити сферу впливу української мови «домашнім ужитком», і ті «друзі», які допускають «українську нижчу школу, але щодо вищої й середньої заявляють, що вона непотрібна українцям» [1, кн. 3, с. 64], мають бути викритими, присоромленими, вони повинні усвідомити свої помилки й неодмінно повернутися в лоно рідної мови і сприяти її успішному розвиткові.

4. Української мови вчити не треба, позаяк вона дуже схожа з мовою російською. Подібність між мовами, про які йдеться, справді існує, однак є й багато відмінностей. Характеризуючи цю ситуацію, Андрій Ніковський наводить досить простий приклад: «Чи дозволить учителеві совість виганяти українську мову зі школи, коли доводиться доказувати дітям, що "кузнец" значить "коваль", а "кузнечик" зовсім не ковалева дитина, а коник» [1, кн. 3, с. 63].

5. Української мови вчити не треба, тому що вона недосконала, нею не можна висловити складні думки, вона не здатна обслуговувати всі сфери суспільного життя. У статті наведено доречні приклади, які й сьогодні можна почути, про всякі «самопери», «пикомазні», «мордописні», про вислови на зразок «Голодранці всіх міст, докупи» замість нормативних на взірець «Пролєтарі всіх країн, єднайтеся» [там само].

6. Української мови вчити не треба, оскільки українці добровільно обирають російську мову, отже, передовсім нею треба належно оволодівати. Тут також Андрій Ніковський не обходиться без промовистих конкретних прикладів. «Філологи» низького штибу, пише він, заявляють, що українці вкрали в росіян слово фабрика, але, на жаль, геть зовсім забули про запозичення, які є в усіх мовах. Зокрема, це стосується термінів, головно математичних та фізичних, які зазвичай потрапляють в українську мову через російську, а до російської – через грецьку та латинську мови [там само].

7. Української мови вчити не треба, бо вона не має всіх виформуваних стандартів, тобто вона «не може похвалитися своєю закінченою виробленістю» [там само]. Причина цього, за Андрієм Ніковським, проста: українці практично не «жили своїм державним життям» [там само], на відміну, скажімо, від росіян або поляків. Однак це ніяк не означає, що «ми повинні покинути своє та йти до сусідської хати» [там само].

8. Української мови вчити не треба, позаяк вона є мішаниною російської та польської мов. Андрій Ніковський покликається на російського дослідника Олексія Греча, який твердив, що українська мова – «испорченный польским влиянием русский язик». Зроблено також акцент на тому, що й російська мова не є чистою, ба навіть вона є «найрябішою», тобто такою, у якій дуже багато запозичень. І потверджено це думкою відомого академіка Олександра Пипіна. «Де тут "русский язык", – покликається Ніковський на Пипіна, – як "бастион, брокгауз, казарма, тротуар, аншлаг, бутерброд" і т. д., без кінця?» Прихильників Греча в статті образно уподібнено «до тих людей, що після стількох років наукового розвитку ще й досі кажуть, що сонце крутиться кругом землі, а не земля круг сонця» [1, кн. 3, с. 65].

Андрій Ніковський палко сперечається у своїй статті і з тими, хто нарікає на «невиразність» української мови. Кидати який-небудь докір на адресу тієї або тієї мови можна тільки тоді, коли досконало знаєш її. В іншому разі будь-які звинувачення перетворюються на «дурниці, за які знаюча людина мусіла б червоніти» [там само]. Представникам такої наукової орієнтації Ніковський радить сісти й досконало вивчити українську мову, тоді «їм би дуже розвиднилося, вони б не говорили <…> дурниць» [там само]. У статті наведено низку прикладів, які демонструють переваги української мови над російською. Ось один із них: такі слова, як нікольство, гамселити, поговір, недобачати, не можна сказати одним словом по-російськи.

У роботі Андрія Ніковського висвітлене й ще одне досить важливе питання, що прямо впливає на процес українізації, – мова діловодства. Його до гли-

бини душі обурюють заяви про те, що «на курсах буде читати лекції такий-то учений технік або ветеринар “мовою Шевченка й Грушевського”» або «на полтавском наречи». Він із болем сприймає оголошення про відкриття «украинско-галицейских» груп. Позиція «українського патріота-націоналіста» [1, кн. 1, с. 7] чітка й переконлива: немає яких-небудь різновидів української літературної мови, а є одна – соборна – літературна мова, яку творив увесь український народ від Кубані до Сяну. Поряд із нею існують діалекти, що впливають на письменника, який зрісся з ними, проте «таки основа літературної мови одна, й немає ні галицької, ні катеринославської чи полтавської мови, а є одна всеукраїнська літературна мова» [1, кн. 3, с. 66]. «Писати службові папери мовою Шевченка, – такого справедливого категоричного висновку доходить Ніковський, – в такій же мірі неможливо, як і мовою Кольцова або Бальмонта» [там само].

«Які ж висновки з усього сказаного вище? – запитує автор дослідження «В оборону української мови» і сам собі відповідає: – А ті, що українська мова, як рівноправний член слов’янської сім’ї мов, може розвиватися нарівні з ними. Що сей розвиток находиться в інтересах демократії й поступу широких народніх мас, і тому найскоріше заведення української мови по школах являється найпершою потребою. Що є одна літературна, створена на народній основі українська мова, до котрої не можна відноситися, як до чогось незаслужуючого уваги, а треба вчитися її.

Право української мови на вільний і широкий розвиток не требує доказів. Вона тепер чинник (фактор) всього життя на Вкраїні. Се мова правительственних актів, мова науки й навчання, поезії й літератури, мова кохання й колискової пісні. Літературна мова стає на місце пісні, про яку Гоголь сказав, що вона все для України: “і поезія, й історія, й батьківська могила”» [1, кн. 3, с. 67].

Робити інші висновки немає очевидної потреби, варто лишень вирізнити те, що висловлена понад сто років тому думка не втратила своєї значущості, навіть загострила її. Отже, нам рано заспокоюватися, що живемо нібито в українськомовному просторі, оскільки не перевелися ті, які прагнуть змінити вектор українськомовності на вектор російськомовності. За їхньої перемоги чекати нового ренесансу доведеться довго, а то й чи з’явиться він.

Із працею «В оборону української мови» певною мірою перегукується інша робота Андрія Ніковського – «Розвиток літературної мови», яку вперше надруковано в журналі «Життя й революція» 1925 року. До речі, ця стаття готувалася як доповідь, що була виголошена на засіданні відділу ВУАН. Автор розпочинає свій виклад досить просто й оригінально: «Слова сліплять людям очі і затемнюють розум. Київський урядовець, полтавський спец, харківський столичний громадянин і одеський кооператор-торговець стогнуть від слова українізація, – ба їм того не треба, ба це насильство…» [1, кн. 3, с. 68]. Усі, хто виступали проти українізації, мотивували свої наміри дуже просто: «Вот мы же с вами друг друга понимаем» [там само]. Істина ж, проте, приховувалася в іншому – їх лякав іспит з української мови й обов’язок досконало знати цю мову, повсякчас користуватися нею в офіційному спілкуванні. До заслуг Андрія Ніковського слід віднести те, що він дав образне визначення українізації. Це, на його думку, «заливання українською стихією <…> форпостів колишньої російської офіціальної культури, духовних феодальних фортець колишньої цивілізації» [там само]. Дослідник наголошував на тому, що здійснювати українізаційні акти, тобто дерусифікацію, вельми непросто. Він вирізнив окремі стратегічні шляхи цього процесу, а саме: 1) вплив села, яке є живильним джерелом української культури, осердям літературної мови, на місто. Село, за версією Андрія Ніковського, повинне приходити в місто зі своїми вимогами, інтересами, а місто має ці вимоги задовольняти; 2) українізація державного апарату. Саме ці два акти – «початок великого й на наслідки багатого процесу загального державного відродження України, якого не зламати обивательською чи централістичною опозицією» [там само].

Мав рацію Андрій Ніковський, коли стверджував, що дерусифікаційні процеси важко буде здійснювати там, де вони були кволі. У статті, зокрема, йдеться про Одесу, де «язикові елементи отак собі, як вода з цукром» [там само], змішалися, унаслідок чого запобутували такі гібридні фрази: «*Это уму не подлежит*»; «*Слушает и на ус накручивает*»; «*Я диву дивлюся*»; «*Девочки-подлетки*»; «*Плакала людям морем разливным*». На суржику і справді «жодної культури не існує» [1, кн. 1, с. 36], але він, переконує Ніковський, зрідка діє і позитивно, коли, наприклад, «у ці ходкі поміж інтелігенцією фрази живосилом удирається розкладова сила місцевої говірки, український лексичний та фразеологічний штамп, що його ніякою силою не випхати з язикового людського вжитку на Україні» [1, кн. 3, с. 69].

Андрій Ніковський порівнює у статті Україну й Росію, українську та російську мови. І хоч Росія витворила міф «про якусь <…> на десятки тисяч верств уздовж і впоперек державу, про російське царство, силою й красою батюшки-царя сильне та красне», однак зазнала суттєвих утрат на мовному фронті. Якщо українську мову збагачувала народна мова, то російська мова «безмірно далеко відбігла народного джерела й основи», «повилущувала й повивітрювала й без того суху російську фразеологію» [там само].

Це визнав навіть цар Микола ІІ, коли заговорив у своєму воєнному маніфесті такими словами: «В переживаемое нами ныне время», боячись, очевидно, назвати той час тяжким [там само]. Важливо, що поряд зі старим мовним мотлохом у російській культурі співіснує, «випирає здорова народня, буйна й прегарна основа» [1, кн. 3, с. 70]. На російську літературну мову активно впливають народна мова, народний словотвір, а сама вона починає відкидати «одеські подарунки, навезені замісць багажа до Москви» [1, кн. 3, с. 71].

Українській мові значно легше, позаяк вона ніколи не відпливала від народних берегів, але, доречно уточнює Андрій Ніковський, «ніколи близько й не підходила до тих вимог, що перед нашою культурною роботою тепер стали, – цебто мова інтелігентних кругів теперішнього громадянства» [там само]. В Україні, з одного боку, запанували лозунги «Дбаймо за чистоту мови!», «Нехай у кожного на столі лежить О. Курилова» (О. Курило. – *М. С.*), а з іншого боку, налаштовані на антиукраїнський лад представники інтелігенції почали вносити небажані корективи в лексичні, синтаксичні норми, заявляючи, що «синтаксис, лексику, фразеологію та правопис можна завести враз і навіки» [там само]. Вони, уточнює Ніковський, діють за такими догматичними принципами: «Піймати вільного метелика, пришпилити його на дошку, приморити його спиртом, завести його під нумер, і певний ужиток…»; «…нахапати живих тварин і сотворити одну схожу на їх усіх ліпанку, а тих живих придушити, сказавши про ліпанку: нехай живе…» [1, кн. 3, с. 72]. А такі принципи (це ще один важливий висновок дослідника) – «марна праця. Марна, бо у мові панує своєрідний дарвінізм», такий собі природний відбір, бо мова «твердіша за камінь, гнучкіша від заліза. Вигадане найчемнішим способом слово так і здохне, не живши й нікому користи не давши» [там само]. Мовний матеріал треба добувати з народної гущі. Цьому добре допомагають етнографи та, із жалем констатує Ніковський, інтерес в Україні до етнографії згас. Цю справу треба відродити, причому в найкоротші терміни, і належно фінансувати її.

Андрій Ніковський робить акцент ще на одному сутнісному моменті: літературною мовою мусять володіти передусім письменники, журналісти, учителі, професори, перекладачі, редактори, автори підручників, «а від них навчаться помалу й усі інші» [1, кн. 3, с. 73]. А ще українцям треба любити рідну мову: тільки вона, ця любов, «дасть нам усім і кожному зокрема інтелектуальне багатство, як у внутрішніх процесах, так і в зовнішніх проявах, виявленнях. Багата й жива мова – це не тільки свідоцтво, а й причина широкого духовного розвитку» [там само]. Сказано це майже сто літ тому, а ніби про наш день із його пекучими мовним проблемами та болями.

Література

1. Хроніка-200 : укр. культуролог. альм. – Київ, 2015. – 2014. Вип. 3 (101) : Андрій Ніковський. Vita Nova. Кн. 1. – 521 с.; Кн. 3. – 415 с.

Mykola Stepanenko

KEY COMPONENTS 0F ANDRII NIKOVSKY'S LINGUISTIC CONCEPTION

The article reveals the key aspects of Andrii Nikovsky's linguistic conception. The author specifies the main trends of his scientific doctrine and characterizes the linguistic area in which this undeservedly forgotten researcher made a significant contribution. The two Nikovsky's linguistic works "In the Defense of the Ukrainian Language" (1918) and "Literary Language Development" (1925) which somewhat overlap with the problems raised in them, especially those concerning the initial period of Ukrainization, have been thoroughly analyzed in the research. The author investigates Andrii Nikovsky's views on the complex mechanism of de-Ukrainianization and the factors on which the Ukrainian-phobic position of some intentional and unintentional opponents of the Ukrainian language and schools are based, i.e. the Ukrainian language is not to be studied, because such a language does not exist at all; it is a dialect of the Russian language (Malorosiia dialect); it is the language of peasants and "shepherds"; it is very similar to the Russian language; it cannot be used to express complicated thoughts and ideas; the Ukrainians allegedly choose the Russian language not Ukrainian, because it does have any standards and is a mixture of the Russian and Polish languages. Using the linguistic and socialistic criteria and their mutual interaction the article highlights the ways of development of the Ukrainian national language and partly the Russian language. Special attention is paid to the Ukrainian-Russian linguistic ties, the origin of the East Slavic languages, the correlation between the basic language and their derivatives, and between the language and the dialects, i.e. the language of communication, the most important result of which is the usage of borrowings in different languages (mostly terminology). Andrii Nikovsky's linguistic doctrine has proved that extra and intra-linguistic factors influence the development of any language, with the dominant role being assigned to the first one.

Key words: *Andrii Nikovsky, linguistic conception, "In the Defense of the Ukrainian Language", "Literary Language Development", Ukrainianization, intentional and unintentional opponents of the Ukrainian language and schools.*

Надійшла до редакції 24.07.2018 р.

УДК 801.81:398.91]:811.161.2’271’38’42(045)

Ольга Бондаревська

ЯВИЩЕ АПОСІОПЕЗИ У ПРИСЛІВ’ЯХ І ПРИКАЗКАХ

Актуальність пропонованої розвідки зумовлена прагматичним спрямуванням – необхідністю поглибити вивчення паремій, зокрема прислів’їв і приказок, їх уживання в усному мовленні. У роботі обґрунтовано використання апосіопези як стилістичного засобу, її види щодо структури, граматичного оформлення та способи використання.

Виникнувши в процесі життя і трудової діяльності окремих людей чи їхніх груп, паремії стали досягненням, набутком усього народу, образною характеристикою всіх явищ суспільного життя.

Уживання прислів’їв і приказок (паремій) у мовленні дозволяє легше переконати співрозмовника, спираючись на багатовікову мудрість народу. Достатньо використати апосіопезу, лише натякнути, а досягти бажаного результату.

Вивчення нюансів народної мудрості невичерпне, як і сам народ. Важливим, на наш погляд, є вивчення всіх видів паремій (малих фольклорних жанрів – прислів’їв, приказок, прикмет, прокльонів, привітань, прощань, тостів, народних прогнозів погоди, тощо). Не менш цікавим і актуальним є дослідження паремій на стикові лінгвістики з мемографією й емодзі.

Ключові слова: *апосіопеза, пареміографія, паремія, приказки, прислів’я, спунеризми.*

Загальновідомо, що мова – найважливіший засіб спілкування. Виникнувши з появою суспільства у процесі спільної трудової діяльності людей, мова супроводжує людство протягом усієї його історії. Проте значення мови не обмежується лише спілкуванням: вона є засобом мислення, пізнання світу, збереження і передавання інформації, невід’ємним супутником народу в усіх сферах життя від найдавніших часів до наших днів. За період свого функціювання вона стала неперевершеним «духовним надбанням народу, всієї нації, явищем, що пов’язане з усім соціальним і побутовим життям» [14, с. 7]. У процесі життя й розвитку мови витворився і фольклор, своєрідне мистецтво, створене народом, яке тисячоліттями живе і побутує в широких народних масах, оскільки «найбільше і найдорожче добро у кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування» [4, с. 278].

Фольклор як народнопоетична творчість уключає в себе багато жанрів, серед яких найбільш поширеним і життєздатним є прислів’я і приказки, яких дослідники називають «зерна народної творчості», «перлини народної творчості», «мудрість народна», «золоті розсипи» тощо. Крім того, що вони відображають мудрість народу, історичний досвід, трудолюбство, патріотизм, боротьбу народу за незалежність, прислів’я і приказки в лаконічній, стислій формі передають зв’язок людини з природою, побутом, узаємини людей між собою та суспільством.

Навряд чи знайдеться хоч один носій якоїсь мови, котрий би не використовував у своєму мовленні прислів’їв і приказок, які «вживаються в усталеному оформленні <...> і найвиразніше передають дух і нев’янучу красу мови» [18, с. 3].

«Не знаю, чи є якась пам’ятка, яка може мати таке саме значення, більшу вагу і бути пліднішою для висновків, ніж збірник прислів’їв», тому що протягом віків усі «свої життєві спостереження <...> люди здавна фіксували у коротких висловах, які віками відточувалися, шліфувалися, прибирали дедалі лаконічніших форм» [16, с. 4], а для кращого запам’ятовування, а відтак і передавання один одному та наступним поколінням, часто-густо римувалися.

Класики літератури, діячі культури з великим захопленням висловлювалися про прислів’я і приказки, у яких, як стверджував Микола Гоголь, віддзеркалюється народний розум.

І хоч прислів’я і приказки вживають у творах різних жанрів здавна (дослідники віднаходять їх уже в творах Арістотеля та ін.), широко записувати їх почали значно пізніше.

Перше енциклопедичне й найпоширеніше видання паремій[1] (понад чотири тисячі латинських і грецьких) зібрав, описав, опрацював і видав 1500 року Еразм Роттердамський під назвою «Collectanea Adagiorum», що широко відома у європейській традиції під «апосіопезованим» іменем «Adagia». У слов’янській культурній традиції широко записувати прислів’я і приказки почали лише у XVIII ст.

[1] *Паремія (др.-грец. παροιμία – paromia) – прислів’я, приказка, видове позначення малих фольклорних жанрів; пареміографія – наука, що вивчає пережитий досвід народу (прислів’я, приказки, прикмети, прокльони, вітання, тости, прощання тощо).*

© О. Бондаревська, 2018

Ще пізніше з'явилася мовознавча дисципліна – пареміологія, що вивчає сталі звороти мови, серед яких на першому плані – прислів'я і приказки, які не створюються щоразу мовцями, а відтворюються ними як готові структурні одиниці.

Зазначимо, що термін «паремія» багатозначний, оскільки включає в себе різні види народної творчості, але, безперечно, серед них прислів'я і приказки займають «переважну частину паремійного простору» [15, с. 39]. Цьому жанру народної творчості в українському мовознавстві присвятили праці лінгвісти Н. Д. Бабич, Д. Х. Баранник, П. П. Городецька, Т. А. Колоїз, Т. М. Космеда, Т. Ф. Осіпова, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовіченко та багато інших. Дослідження і видання прислів'їв і приказок почалося у XIX ст. Посилився інтерес до народної творчості у 60–70 рр. XX ст., а в часи розбудови вільної України він не вщухає, а росте знову. Свідченням цього є видання словників (автори В. І. Юрченко, М. К. Дмитренко, К. Волкова, О. А. Попова, Г. Д. Єрушевич, О. А. Татарин та ін.) і перевидання тих словників, які стали раритетами, – Матвія Номиса, Марка Вовчка та ін. Однак загальноприйнятого визначення, класифікації і чіткого розмежування прислів'їв і приказок немає. Так, «прислів'я – це узагальнені фразеологічні сполучення, які на основі спільних ознак дозволяють зіставити речі, предмети явища з метою створити яскраве уявлення або викликати відповідне емоційне реагування» [3, с. 5]; або «прислів'я – влучний образний вислів, часто ритмічний за будовою, який у стислій формі узагальнює, типізує різні явища життя» [10, с. 24], тоді як приказка – «поширений у мові влучний, часто римований вислів, близький до прислів'я, але без властивого прислів'ю повчального змісту» [9, с. 631].

На думку В. Даля, прислів'я – це «інакомовлення, вдало застосоване до справи, зрозуміле і прийняте всіма» [1, с. 18–20].

У багатьох працях терміни «прислів'я» і «приказка» вживаються поряд як синоніми. Уважаємо, що таке вживання можна пояснити відсутністю єдиних критеріїв їх розмежування, що ґрунтуються на різних принципах – то на логічному і психологічному, то на граматичній структурі і стилістичній ролі, то на поетичності і прозовості, то на співвідносності з реченням тощо. Хоч народ їх розмежовує теж за допомогою прислів'я: «Приказка – квіточка, а прислів'я – ягідка». Правда, межа між прислів'ями і приказками не зовсім чітка, а часто й рухома. Прислів'я може вживатися як приказка, якщо відсікти повчання, висновок. Напр.: Мовчи, глуха, – менше гріха (прислів'я), але нерідко вживається лише перша частина його (Мовчи, глуха, ...): на думку дослідників, таку частину слід уважати приказкою.

Зважаючи на все це, для зручності, узвичаєності, без зайвого теоретизування ці два терміни («прислів'я» і «приказки») часто вживаються як синонімічні, без їх розмежування.

Оскільки **метою** нашого дослідження є явище апосіопези, характерне насамперед прислів'ям, залишимо детальне розмежування прислів'їв і приказок допитливим і не байдужим до всенародного багатства – мови – дослідникам-лінгвістам.

За дефініцію приймемо визначення, що «прислів'я – це виражений структурою речення народний вислів повчального змісту (буквального чи алегоричного плану), який формує певну життєву закономірність або правило, що є широким узагальненням багатовікових спостережень народу, його суспільного досвіду. Основна ознака – синтаксична завершеність. Це обов'язково граматично та інтонаційно оформлене судження, співвідносне з реченням» [12, с. 344–351].

Прислів'я складається з теми і реми. Тема – вихідне, початкове висловлення, інформаційно недостатнє, яке виражає відоме, але дає можливість розширити повідомлення, доповнити його. Це своєрідний старт для руху вперед, для повідомлення співрозмовникові чогось нового, вона ніби прокладає шлях до реми – того нового, що мовець хоче повідомити слухачеві; рема – це основа висловлення.

Структура прислів'я постійна: початкова частина – це тема, а рема розташовується в кінці фрази і є головною з точки зору інформативного наповнення.

Джерелом цього дослідження послужило живе усне мовлення автохтонів Полтавщини та суміжних областей.

Загальновживаність прислів'їв і розуміння їх, повчальний зміст, повнота і чіткість вираження думки, оволодіння всіма носіями мови дають можливість не повністю (не в повній формі) використовувати те чи те прислів'я, а лише їхню частину, тобто висловити лише тему для підтвердження своєї думки, оскільки рема вже зрозуміла співрозмовникові, обмежитись натяком, недомовкою, тобто використати апосіопезу.

Апосіопеза (грецьк. *ἀποσιώπησις*) – це несподівана зупинка в мовленні, яка порушує синтаксичну будову вислову внаслідок напливу почуттів, нерішучості тощо. Це вмовчування, недомовленість, лише натяк, зрозумілий і сприйнятий усіма учасниками розмови. Напр.: «Якби знаття, де впадеш...»

Причини такого вмовчування, що приводить до скорочення прислів'я, різні, але, безумовно, апосіопеза «є художнім засобом, досить виразної стилістичної ваги» [13, с. 304–306]. Вона дозволяє і зекономити час, і передати психічний стан мовців, їхню культуру, тактовність, а також ухилитися від прямого твердження. Напр.: Вольному – воля, спа-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

сенному рай... – частина прислів'я [...а дурному степ] замовчується, апосіопезується. (У наступних прикладах апосіопезовані частини прислів'їв будемо подавати у квадратних дужках.)

Апосіопезу, за нашими спостереженнями, можна пояснити різними чинниками:

І. Усічення прислів'я, що зумовлене лаконізмом висловлення, оскільки в повній формі прислів'я часто вживане, загальновідоме, а тому для переконання співрозмовника достатньо лише натяку. Напр.: 1. Не можна тільки на небо злізти, [та через голову штани скинути]. 2. Живемо, хліб жуємо, [а іноді ще й присолюємо]. 3. Запас біди не робить [і їсти не просить]. 4. Ні півень ні курка, [ні співа, ні несеться]. 5. Кому подобається піп, кому – попадя, [а кому – попова дочка].

ІІ. Велике за обсягом прислів'я, що становить собою сполучниково-безсполучникову синтаксичну конструкцію, друга частина якої підтверджує сказане в першій, фактично дублює її та може вживатися самостійно як окреме прислів'я. Напр.: 1. Яка хата, такий тин: [який батько, такий син]. 2. Як працюватимеш, так і матимеш: [як постелешся, так і спатимеш].

ІІІ. Друга, недомовлена, частина є протиставленням, наслідком першої, зрозуміла співбесідникові й не потребує завершення, залишає співрозмовникові можливість додумати самому. Напр.: 1. Рада б душа в рай, [так гріхи не пускають]. 2. Швидко мова мовиться, [та не швидко діло робиться]. 3. Родичів багато, [та ніде пообідати].

ІV. Уникнення надто прямого, відвертого, деякою мірою безтактного висловлення, особливо якщо воно стосується не взагалі когось, а співрозмовника. Напр.: 1. Не надовго старий жениться: [як не вмре, то сказиться]. 2. Вік живи – вік учись, [а дурачком помреш]. 3. Розумна кума, як у неї є бочка пшона, [а як пшона у вузлі, той кума в гузні]. 4. Дай, Боже, довгий вік [і чоловіка гарного під бік].

V. Надто громіздке, деталізоване висловлення, перша частина якого вже має повчання, завершений зміст, а друга лише деталізує його, доповнює, і потреба в цьому не завжди вмотивована. Напр.: 1. Живи просто – проживеш років до ста, [а будеш лукавить, чорт тебе задавить]. 2. Якби Хомі гроші, був би й він хороший, [а нема – всяк мина]. 3. Лихо з правдою, лихо й з брехнею: [за правду б'ють, а за брехню віри не ймуть]. 4. І Гнат не винуват, і Килина не винна: [тільки винна хата, що впустила на ніч Гната].

VI. Уникнення грубих, часто непристойних слів, які свідчать про культуру мовлення або викликають неестетичне уявлення. Напр.: 1. До нашого берега, що не припливе: [як не кізяк, то тріска]. 2. Не чіпай г...на: [воно й так воня]. 3. Нагадай козі смерть: [куди не йде, та все пердь]. 4. Як мед, то й ложкою, [а як лайно, то жменею].

Іноді намагання уникнути грубого, непристойного слова приводить до мовленнєвих своєрідних перевертнів, що називаються спунеризмами[2]. Напр.: Хто ходив у кожусі, той і ходитиме, [а хто світив жолою гопою, той і світитиме]. До речі, слова-перевертні відомі народній творчості здавна. Пор. фольклорну «притчу»: «Іду я шелестами, коли щось бур'янить: тріщі виочило, скали визубило. Аж то скака жабає. Я на неї кидькою грудь».

Зазнавати апосіопези (за естетичним, тактовним принципом) можуть цілі рядки і навіть строфи, як, наприклад, у «пісні» харківських футбольних фанів: достатньо лише «А-ля-ля-ля-ля, ля-ля-ля-а-а-а», щоб усі подальші (чи попередні) слова стали зрозумілі.

VII. Продовження зрозуміле, а тому замовчування його економить час (у мові, як і в житті, діє закон економії часу, енергії, чіткості, стислості), а лаконічність, за висловом А. Чехова, є «сестрою таланту». Напр.: 1. До біди доріг багато, [а од біди й стежки нема]. 2. Чужу біду руками розведу, [а до своєї й ума не прикладу]. 3. На віку, як на довгій ниві, всього трапляється: [і кукіль, і пшениця].

VIII. Виникнувши як результат досвіду, конкретних спостережень, прислів'я із часом набувають переносного загального значення, через що друга частина конкретизує першу, додаючи до неї пряме значення. Напр.: 1. На козаку нема знаку, [нехай дівка одбуває, як сама знає]. 2. Густенька каша, та не наша, [а наш несолений куліш, як хочеш, так і їж]. 3. Ворона й за море літала, [та дурна верталася]. 4. У нього не всі дома: [пішли на базар розуму шукати]. 4. Діждалась сучка помочі: [сама в будці сидить, а цуценята гавкають].

За синтаксичною структурою прислів'я з незавершеною, замовчуваною частиною різноманітні, а саме:

1. Зрідка вони становлять собою просте двоскладне речення із пропущеним, не висловленим одним членом. Напр.: Прийде коза до воза [сіно смикати].

2. Недомовленістю характеризуються прислів'я, що є простими реченнями, ускладненими однорідними членами:

а) підметами та головними структурними частинами односкладних речень, напр.: 1. Хай йому риба, й раки, [й озеро]. 2. На чужий коровай очей не роззявляй, [а свій май]. 3. Говорили-балакали, [сіли та й заплакали]. 4. Вирядилася, як пава, [а кричить, як сова];

б) присудками, напр.: Язик без кісток – [не зламається]. Найчастіше такі присудки мають зіставний характер і поєднуються сполучником «а».

[2] *Мовленнєві перевертні типу «цвірінці горобцять», «скака жабає» називають спунеризмами (за прізвищем англійського філософа і богослова Вільяма Спунера, який любив такі речі та продукував їх в усному мовленні) – це навмисна перестановка початкових звуків чи складів, що викликають комічний ефект (як у нашому прикладі) або дозволяють уникнути грубого слова.*

Напр.: 1. Пішов Хома по шерсть, [а повернувся стриженим]. 2. Розумна голова, [а дурневі дісталась]. 3. Вчи жінку без дітей, [а дітей без людей];

в) однорідними другорядними членами речення, один із яких замовчується. Напр.: 1. Не йди на комара з дрючком, [а на вовка з швайкою]. 2. Учи лінивого не молотом, [а голодом]. 3. Лови рибу не на сковороді, [а у воді]. Іноді при узагальнювальних словах однорідні частини апосіопезуються. Напр.: Усього буває на віку: [і по спині, й по боку];

г) складносурядні двокомпонентні речення із протиставними сполучниками «а», «та». Напр.: 1. Та воно що до чого, [а кулак до вуха]. 2. Була б шия, [а ярмо знайдеться]. 3. Не вчи орла літати, [а солов'я співати]. 4. Під носом висіялось, [а в голові й на зяб не орано]. 5. Близько лікоть, [та не вкусиш]. 6. Балака густо, [а виходить пусто]. Зрідка замовчувані частини приєднуються сполучником «і», який наближається до зіставлюваного. Напр.: Наговорив сім мішків гречаної вовни, [і всі неповні];

д) складнопідрядні речення різного типу, підрядна частина яких недомовлюється. Напр.: 1. Згадала баба дівера, [що хороший був]. 2. Жалів вовк кобилу, [поки оставив хвіст та гриву]. 3. Нате й мій глек на капусту, [щоб і я була Химка]. 4. Рука руку миє, [якщо обидві брудні]. 5. Нехай буде гречка, [лиш би не суперечка].

Щоправда, є й такі прислів'я, у яких уживається підрядна частина, а опускається головна. Напр.: 1. Якби свині роги, [то й людей поколола б]. 2. Хоч сядь та й плач, хоч стоячи реви – [не поможе];

е) безсполучникові складні речення з різними відношеннями частин, у яких друга частина пропускається, а перша лише натякає на неї. Напр.: 1. Застав дурного богу молитись: [він і лоб поб'є]. 2. З миру по нитці – [голому сорочка]. 3. Орел не ловить мух, [йому ягня подавай]. 4. Казав пан, кожух дам: [слово його тепле]. 5. Знала кобила, нащо віз била, [тепер сани тягає]. 6. Роздайсь море – [лайно пливе]. 7. Хліб усьому голова, [без хліба наїдку нема];

є) складні синтаксичні конструкції ускладненого типу з різними видами зв'язку структурних частин. Напр.: 1. Яка дошка, така й лава: [який Сава, така й слава]. 2. Багатство в домовину не забереш, [а якби й забрав, нащо воно тобі там]. 3. Бачили очі, що купували: [їжте, хоч і повилазьте]. 4. Щастя – як трясця: [куди не йди, всюди трясе]. 5. Бійся не того собаки, що гавкає, [а того, що лащиться]. 6. Видно Кулину, що пироги ліпила: [і ворота в тісті]. 7. Риба шукає, де глибше, [а людина, – де краще]. 8. Як не бачу, серце мре, [а побачу – з душі пре].

Прислів'я з апосіопезою характеризується своєрідною інтонацією: якщо в кінці звичайного речення інтонація є спадною, що свідчить про закінчення висловленого, то на місці апосіопези інтонація залишається висхідною, а іноді й підвищується, цим самим указується на недомовленість, незавершеність. Співбесідник, погоджуючись зі сказаним, інколи завершує прислів'я сам, додаючи висновок, так демонструючи і свою обізнаність, і згоду. Напр.: 1. Багатому і чорт дітей колише, [а бідний і няньки не знайде]. 2. Не за те вовка б'ють, що сірий, [а за те, що вівцю з'їв]. 3. Якби все одно, то лазили б у вікно, [а то дверей шукають]. 4. Казала Настя, як удасться, [то й вона буде хазяйка].

Виникнувши як результат досвіду, конкретного спостереження над життям, природою, прислів'я у процесі вживання набувають переносного значення, тому іноді їхня перша частина потребує другої, яка конкретизує першу. Напр.: 1. Літом і качка прачка, [а зимою і дівка шмаркачка]. 2. Усі люди на одно сонечко глядять, [та не всі одно їдять].

Мова, слово «чарівливе і водночас крицеве, бо запліднене розумом і народжене емоціями <...>, слово особливий інструмент» [11, с. 28]. У мові «безмір любові, гордості за витворений пращурами скарб» [11, с. 68]. Влучно й лаконічно «сказана колись мудрецями сентенція, що мова без прислів'їв і приказок – це їжа без солі» [11, с. 107].

Прислів'я і приказки створені народом і передавалися (і передаються) з вуст в уста, вони не вивчаються, як, скажімо, таблиця множення чи алфавіт, а засвоюються, як мовиться, з молоком матері, і в стислій формі характеризують явища, предмети, досвід народу; і хоч вони короткі за будовою, але, за визначенням класиків, розуму в них на цілі книги, однією фразою «наповал б'ють».

Саме тому письменники широко вживають прислів'я і приказки у творах, як у мові персонажів, так і в авторській. А деякі письменники прислів'я використовують як назву твору. Так, Марко Кропивницький назвав драми прислів'ями: «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть». Панас Мирний знаменитий хрестоматійний роман назвав прислів'ям, що є риторичним питанням: «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Леонід Глібов не лише використовував прислів'я у байках, а й майстерно римував їх, сприяючи легкому запам'ятовуванню та відтворенню. Напр.: 1. Про те, що маєш, дбай, а на чуже не зазіхай. 2. На світі живучи, довіку вчись, чого не тямиш, не берись.

Та письменники не лише використовують прислів'я, а й поповнюють народну творчість авторськими взірцями. Напр.: 1. Хто сіє сльози, сліз і сам зазна (Б. Грінченко). 2. Хитрая людина усюди в'ється, як хмелина (Л. Глібов). 3. Хто працює, той мовчить. А від того користь має той, хто дужче цвірінчить (П. Глазовий). Степан Олійник використовує їх у назвах гуморесок та їх збірників: «Який Сава, така й слава». Олександр Ковінька назвав свої книги апо-

сіопезованими прислів'ями «Всякого бувало...», «У наше віконце засвітило ясне сонце». Анатолій Дімаров теж удався до недомовленого, усіченого прислів'я, назвавши повість «На коні і під конем» (пор. прислів'я «У житті доводиться всюди бути: і на коні, і під конем»), що дозволяє чітко, лаконічно, стисло висловити ідею твору. Таких прикладів багато, вони є об'єктом спеціального дослідження.

«Межі між прислів'ями і введеними до художніх текстів [фрагментами] досить умовні», вони, як стверджує Михайло Пазяк, «залежать від індивідуального таланту митця, бо кожен вжитий народний вислів несе в собі велике навантаження» [17, с. 12].

Апосіопезу прислів'їв використовують небезуспішно сучасні рекламотворці, оскільки вона привертає увагу слухача, тим більше, що тема (перша частина) загальнозрозуміла, а замість другої частини (реми) рекламодавці додають свою, потрібну їм, часто таку, що не випливає з теми, а то й навіть суперечить їй, але успіх, на їхню думку, досягається, бо текст, завдяки прислів'ю, донесений до слухача. Напр. 1. Сім раз відмір, [а холодильник у Comfy] [7]. 2. На городі бузина, [а холодильник у Comfy] [5]. 3. Слово не горобець, [а холодильник у Comfy] [8]. 4. Одна голова добре, [а холодильник у Comfy] [6].

Безумовним лідером серед виразів-новотворів, що стали усталеними й апосіопезованими відразу після своєї появи і що вже відірвалися від свого первісного контексту, є витвір британських рекламістів: «Іноді краще жувати, аніж говорити» [19, с. 260].

Загальновживаність цієї реклами жувальних гумок обумовили використання її в переносному значенні (порівняйте з деякими з українських прислів'їв: «Двір городи, а язик прив'яжи», «Менше говори – більше почуєш», «Не стидно мовчать, як нема чого сказать»), що у свою чергу спричинило апосіопезу – вживання (і до того ж цілком достатнього) лише першої частини: «Іноді краще жувати…»

Апосіопеза як явище, що спостерігається в усному мовленні, характерна не лише прислів'ям. Замовчування, недомовленість, психічний та емоційний стан мовця, які становлять її суть, можливі лише тому, що відповідні думки можна висловлювати широко, без натяку, у повній формі.

Оскільки прислів'я засвоюються носіями мови в готовому вигляді, блоками слів, як цілісні структурні одиниці, це дає можливість їх скорочувати, обмежуючись лише частиною й розраховуючи на те, що співрозмовник знає продовження. Водночас прислів'я є сентенцією, яка дозволяє переконливо завершити розмову, поставити, як кажуть, крапку. «Мовлення, збагачене пареміями, набуває високої ефективності, орнаментальності, змістової густоти, щільності <...>, сприяє підвищенню рівня комунікативної спроможності мовців...» [2, с. 5–6].

Апосіопеза ж дозволяє скоротити прислів'я, а то й ухилитися від відвертого висновку, натякнувши на загальновідоме, лише загальне, а повчання, висновок залишити неомовленим, розраховуючи на те, що воно відоме, або даючи змогу опонентові самому дійти висновку, додумати, домислити.

Важливу роль при апосіопезі відіграють і ситуація мовлення, і розумовий та освітній стан мовців, їхнє знання культури, традицій, моральних устоїв народу.

Крім зазначеного, апосіопезовані прислів'я є стилістичним засобом характеристики людей, їхньої мови, культури, досвіду, психічного та емоційного стану, а вживаються вони лише в контексті, в усному діалогічно-полілогічному мовленні. Мовлення звучить переконливіше й не викликає заперечень.

Апосіопеза, крім того, спричиняє в замовчуваній частині варіювання. Напр.: 1. Ворона й за море літала, [1) а все чорна вертала, 2) та ні з чим верталася, 3) а все вороною вертала]. 2. Був кінь, [1) та з'їздився, 2) та вовки з'їли]. 3. На віку, як на довгій ниві: [1) не пройдеш, ноги не вколовши, 2) всякого трапиться, всякого хліба ізкоштується – і твердого, і мягкого]. 4. Була б шия, [1) а хомут знайдеться, 2) а вуздечка знайдеться, 3) а сісти на неї буде кому].

Такі варіанти висловів, своєрідне дублювання, пояснюється тим, що прислів'я як двокомпонентний фразеологізм у першій частині (у темі) виражає судження, думку, а друга (рема) є результатом, висновком, повчанням, тому перша частина залишається без змін, а друга може набувати іншого словесного оформлення, передаючий той самий або майже ідентичний зміст, що залежить від співрозмовника, його бажання запам'ятати дослівно чи вловити лише суть висловленого. Крім того, на варіантність впливає і життя: деякі прислів'я чи їхні частини, як і все навколо, старіють, архаїзуються та замінюються новими. Пор. прислів'я: Потрібен, як зайцеві п'ята нога (варіант – як зайцеві стоп-сигнал); як мертвому кадило; як мертвому припарка; як мертвому крапельниця). Лети (мчи, біжи) як куля (варіант – як ракета).

На нашу думку, зважаючи на інтенсифікацію спілкування й залучення до нього особливостей, нечуваних і небачених у попередній історії мас, – формування усталених виразів, постійних порівнянь, доведення їх до прислів'їв і приказок – відбувається із шаленою швидкістю. Стають видимими шляхи і способи творення паремій, що тягне за собою і необхідність їх адекватної наукової обробки.

Окремим і цікавим є аналіз тексту із залученням мемографіки, емодзі (особливої мови малюнків, ідеограм, смайлів, які широко використовуються в електронних повідомленнях і на сторінках сайтів) для передавання настрою, емоцій, поведінки, різних смислів, що становлять собою своєрідне підсилення апосіопези – мовчазне, але промовисте зображення.

Зважаючи на інтернаціональність і позалінгвістичність цього напрямку безсловесного спілкування, його дослідження є піонерським у подальшому розвої пареміографії і пареміології.

Прислів'я ж як структурні одиниці мови фіксуються в словниках та передаються усно у своєму повному виявленні. Такі словники називають «Пареміологічні словники» або «Словники прислів'їв і приказок».

Література

1. Даль В. Пословицы и поговорки русского народа / В. Даль. – М., 1957. – 991 с.
2. Космеда Т. А. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова. – Дрогобич, 2010. – 270 с.
3. Образне слово. Постійні народні порівняння. – К., 1974. – 238 с.
4. Панас Мирний. Зібрання творів у семи томах / Панас Мирний. – К., 1971. – Т. VII. – 664 с.
5. Реклама Комфі (Comfy) / на городі бузина / реклама з бананом / великий девайс за маленький прайс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=1UBzYf0MKPs – Назва з екрана. – Дата публікації : 29.05.2018. – Дата перегляду : 10.08.2018.
6. Реклама Комфі (Comfy) / Одна голова добре, а холодильник в Комфі / реклама з головами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=NeLzT7g-Gk4. – Назва з екрана. – Дата публікації : 29.05.2018. – Дата перегляду : 10.08.2018.
7. Реклама Комфі (Comfy) / Сім раз відмір, а холодильник в Комфі / реклама з м'ячем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=l-Z9hi7QAK8 – Назва з екрана. – Дата публікації : 29.05.2018. – Дата перегляду : 10.08.2018.
8. Реклама Комфі (Comfy) / Слово не горобець, а холодильник в Комфі / реклама з пташками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=R2VjHm5AEis – Назва з екрана. – Дата публікації : 29.05.2018. – Дата перегляду : 10.08.2018.
9. Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 7 : Поїхати–Приробляти [ред. О. П. Петровська, М. М. Пилинський, Л. О. Родніна, Н. І. Швидка]. – 1976. – 723 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 8 : Природа – Ряхтливий [ред. В. О. Винник, В. В. Жайворонок, Л. О. Родніна, Т. К. Черторизька]. – 1977. – 927 с.
11. Степаненко М. І. Думки вголос і про себе / М. І. Степаненко. – Полтава, 2013. – 412 с.
12. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. – К. : Наук. думка, 1973. – 439 с.
13. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
14. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. – К. : Наук. думка, 1969. – 435 с.
15. Українська пареміологія : навч. посіб. / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова ; за ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг, 2012. – 348 с.
16. Українські народні прислів'я і приказки. – К., 1963. – 791 с.
17. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток. – К. : Наук. думка, 2001 – 392 с.
18. Фразеологічний словник української мови. Кн. І. – К., 1993. – 528 с.
19. Хавкіна Л. Реклама як джерело крилатих виразів: на межі соціальної та індивідуальної комунікації / Любов Хавкіна // Вісник Львівського університету. – Серія «Журналістика». – 2011. – Вип. 34. – С. 257–263.

Olha Bondarevska

USE OF AN APOSIOPESIS IN PROVERBS

Context of this research was motivated by the need to investigate particularities of Ukrainian proverbs and its way of use in Ukrainian spoken language. This paper focuses on justification of aposiopesis as a stylistic instrument of Ukrainian spoken language and its forms of use.

Proverbs as a language phenomena became an instrument to transcend what is casually called 'a wisdom of people' between generations and territories. Proverbs generalize some attitude and relation to an object or behavior.

Use of proverbs in a spoken Ukrainian language helps to transfer both exposition and assumption (or attitude) in a for of a short story or comparison. Aposiopesis in Ukrainian proverbs is used to deliberately withdraw the ending which exposes an 'attitude' part of a proverb and assume that other party that hears the proverb is aware of the ending and understands the meaning.

This research focuses on various forms of proverbs and sayings. Study of proverbs in comparison with contemporary online forms of 'generalization of meaning' like memes and emoji bring a new layer to understanding of the subject of this research.

The paper is intended for a broad circle of readers – scientists, students, teachers, and any other person interested in studying Ukrainian language.

Key words: *aposiopesis, paremiography, paremiology, proverbs, sayings, spoonerism.*

Надійшла до редакції 15.08.2018 р.

УДК 821.161.2-9Кириченко

Валентина Саєнко

«ЛЮДИ НЕ ЗІ СТРАХУ» СВІТЛАНИ КИРИЧЕНКО ЯК ДОКУМЕНТ І ОБРАЗ ЕПОХИ

Світлій пам'яті
Світлани Кириченко і Юрія Бадзя
присвячуємо

Ідея системного дослідження естетичних інновацій у книзі «Люди не зі страху» активної правозахисниці й учасниці тиражування та поширення самвидаву Світлани Кириченко (1935–2016) зреалізована в спеціальному вивченні поєднання літературних і документальних інтенцій, що далися взнаки у відтворенні фрагменту української історії у форматі однієї долі. Долі непересічної, складної і правдивої як органічної частки не тільки покоління шістдесятників, але й часів незалежності, що перебувало на вістрі подій історичного значення і пройшло чи не всі дантові кола радянського пекла, значачи роки не інтелектуальною, не професійною, але вкрай виснажливою працею, а концтаборами, поселенням у Якутії, як це мало місце в житті родини правозахисників Світлани Кириченко, її чоловіка, філософа й літературознавця Юрія Бадзя (1936–2018) та їхніх дітей. Уходження книги «Люди не зі страху» в русло non-fiction сучасної української літератури (походженням із покоління шістдесятників), серед яких «Homo feriens» Ірини Жиленко, «Рубали ліс» Лариси Крушельницької, «Мемуари, писані для сина» Наталі Кузякіної, «Найбільше диво – життя» Миколи Руденка та інші, вирізьбило в контексті не тільки вітчизняної, але і європейської літератури питомий шар творів-симбіонтів, що є достеменним документом і водночас образом епохи.

Ключові слова: *шістдесятництво; Світлана Кириченко, Юрій Бадзьо, постаті і творчість; специфіка літератури non-fiction; головні аспекти проблематики; поетикальні особливості твору.*

Покоління шістдесятників в українській культурі XX століття успадкувало долю і славу митців з епохи Розстріляного Відродження, посівши достойне місце в «мірилі загальноєвропейським (отже – світовім)», користуючись виразом Євгена Маланюка. Примітно й те, що шістдесятники на чолі з такими постатями, як В. Стус, Ліна Костенко, М. Вінграновський, Д. Павличко, І. Драч, В. Базилевський, І. Жиленко – у поезії; Гр. Тютюнник, О. Гончар, Ю. Мушкетик, Р. Іваничук, Є. Гуцало, В. Дрозд – у прозі, не залишилися на периферії сучасності. І ті з них, хто вижив після жорстоких репресій, не піддалися корозії часу, продовжують продукувати «довгі хвилі культури» (Л. Андрєєв), що характеризують рух мистецьких явищ у нових духовних координатах. Це означає, що, не тільки не вичерпавши своїх інтелектуальних і творчих ресурсів, а своєрідно примноживши їх, це знакове покоління лишається *літературно чинним* донині, інтенсивно працюючи в мистецтві Слова уже XXI віку, продовжуючи бути продуцентом вершинних досягнень нації на теренах культури.

Яскравим свідченням цього процесу є сучасна творчість Ліни Костенко, котра подарувала вітчизняній літературі як роман «Записки українського самашедшего», так і низку нових поетичних книг – «Річка Геракліта», «Мадонна Перехресть», гострих публіцистичних виступів (наприклад, «Равнєніє на трибуну!»). Не менш виразним є цілий шар літератури non-fiction зі скромно названим, і все ж не містким підзаголовком «Спогади», зразки яких, однак, не вкладаються в це завузьке жанрове визначення.

Написані на документальній, часто-густо автобіографічній основі, такі твори є справжнім образом радянської епохи, в якій довелося виживати українській інтелігенції, що не мирилася з тоталітарним режимом і чинила не тільки духовний, але й фізичний опір. Саме тому з поколінням шістдесятників пов'язаний другий у XX столітті етап Руху Опору антигуманній системі, відбитий у таких книгах, як «Homo Feriens» поетки Ірини Жиленко, «Люди не зі страху» науковця і правозахисниці Світлани Кириченко, «Найбільше диво – життя» прозаїка, поета, учасника Української гельсінської групи Миколи Руденка, «Мемуари, писані для сина» літературознавця і мистецтвознавця Наталі Кузякіної, «Рубали ліс» Лариси Крушельницької зі знаменитої і трагічно вигиблої родини західноукраїнських інтелігентів, «зачарованих на Схід», які повірили в радянську пропаганду, а тому пройшли через усі кола дантового пекла.

© В. Саєнко, 2018

І хоч дебют названих і неназваних діячів культури припав на час наелектризованої атмосфери українських шістдесятих, вони створили епос своєї епохи в талановитих книгах 1990-х років – роман «Юнаки з вогненної печі» і серія мемуарних книг («Мій Житомир», «Мій Київ» тощо) В. Шевчука, триптих «Прожити й розповісти» А. Дімарова, «Ми зустрічались очима на сонці» В. Дрозда, які своїми культурологічними й історичними шарами, духовною пасіонарністю й естетичною талановитістю гідні десятка найкращих світових романів. У них пульсує час біографічний і філософський, відкриваються горизонти душі, що здатні передати гуманітарну ауру нації. Усе викликає цікавість: і конкретика художніх деталей, опертих передусім на життєву основу, але і правдиво відтворених індивідуальних почуттів; і характери найбільших репрезентантів славного літературного покоління.

Названі твори – це тільки частка нової хвилі діяльності шістдесятників, що у своїх текстах із понад 50-літньої відстані до описаних подій, уже на межі тисячоліть, опанували ще одну творчу висоту. Ці зразки нефікційної літератури – правдиві й естетично довершені фрагменти вітчизняної історії у форматі однієї долі.

Саме такою є понад 900-сторінкова книга «Люди не зі страху» Світлани Кириченко, спершу опублікована невеликими порціями в журналі «Кур'єр Кривбасу», а 2013 року – видавництвом «Смолоскип», яка і стала вперше об'єктом спеціального аналізу в цій статті. Бо, крім короткої передмови Юрія Бадзя – чоловіка автобіографічної героїні й наратора, відомого дисидента, правозахисника, автора філософської праці «Право жити» й поширювача самвидавівської літератури, багаторічного в'язня ГУЛАГу, до книги немає науково-критичних матеріалів: вона згадується петитом в оглядових статтях. Тим часом художньо-документальне полотно Світлани Кириченко – блискуче написаний документ епохи, що дає багатоаспектне уявлення про заборону на духовні цінності, якою радянська влада пригнічувала і знищувала творчу інтелігенцію, змушуючи її заради виживання ставати на рейки соціалістичного реалізму або терпіти злидні, рабську працю, знищення здоров'я (як це сталося з письменницею, котра опинилася після всіх митарств в інвалідному візку) й елементарного права жити. Авторка не тільки на собі та своїй родині пізнала, що таке радянський тоталітаризм у всій повноті антигуманізму, як він гнітить людину, позбавляючи її права на свободу думки, почуття і дії, під ідеологічним тиском якого перебувало покоління шістдесятників, котре повстало проти системи та її гуманітарної політики. Книга «Люди не зі страху» – ще й достеменне свідчення знищення всього українського, що мало місце не лише у 60–80-х роках, а й у всьому XX столітті. Це посутній додаток до мистецької версії епохи шістдесятництва, як і підтвердження тих тортур, яких зазнали українські митці, науковці широкого профілю, перебуваючи в радянських концтаборах (Юрій Бадзьо, Василь Стус, Іван Світличний і багато інших).

Доба шістдесятників – це час духовних і творчих пошуків, інтелектуального та мистецького самовияву української еліти. І це добре видно із книги Світлани Кириченко, що має таку промовисту назву, в якій підкреслено осердя головної ідеї – безстрашність і непокора української інтелектуальної молоді в системі знищення національного духу і вільної культури мислення та свідомого відчуття і знання вітчизняної історії, а тому – повернення її народові не спотвореною і не зганьбленою імперськими шовіністичними викрутасами.

«Література не повинна боятися сміливого вторгнення в сучасну дійсність, а має обороняти історичну, культурну, мовну та екологічну спадщину і розмасковувати злочини та зловживання минулого і сучасного» [10, с. 29], – такою є логіка книги «Люди не зі страху». Авторка неодноразово підкреслює думку М. Павлишина, що «література не повинна бути, як колись, блідою і приборканою, уникати контроверсійних питань (гострих тем), беззастережно хвалити існуючий стан» [10, с. 30].

На слушну думку Людмили Тарнашинської, дослідникові, який наважується на аналітичні «мандри» у проблематику шістдесятництва, «належить повною мірою подолати загадкову нечуйність щодо привабливости й магії шістдесятництва як наратива, узгодити та осмислити спонтанне розуміння великої пригоди шістдесятництва – предтечі наступних літературних поколінь, яке досі резонує в житті й літературознавстві. Адже попри широкий інтерес до нього наукової громадськості, воно й понині залишається "terra incognita", якщо мати на увазі дослідження його в усіх взаємозв'язках» [15, с. 35]. Усе ж варто вирізнити праці [3; 4; 6; 7; 11–14 тощо] про це творче покоління, які, поряд із публікаціями самої Л. Тарнашинської, вартують якнайпильнішої уваги як глибокоаналітичні, високофахові, системні.

Щодо предмета дослідження, то він настільки широкий і багатогранний, як і сама книга, що створювалася в неймовірно складних умовах упродовж багатьох років підневільного життя українських інтелігентів за ґратами радянських концтаборів чи у великій зоні – Радянському Союзі. Як твір поліфонічний за розгалуженою системою тем, підтем, жанровою специфікою, поліморфний за структурою, що дається взнаки в його зовнішній і внутрішній композиції, він становить широкий простір для комплексного дослідження. Адже кожна грань таланту письменниці-документалістки заслуговує не тільки на увагу й повагу, але й на актуальне та самостійне вивчення.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Першим образом, який несе інформацію про ввесь твір (спершу застосуємо таке робоче визначення для книги-симбіонта!), є семантично навантажені заголовок і два підзаголовки. Назва – «Люди не зі страху» – дзеркальне відображення заголовкової моделі роману «Люди зі страху» Романа Андріяшика, знакової алюзії, що одразу ж уводить у вир подій 1972 року, другий за хронологією і жорстокістю (після сталінських репресій 1930-х років) виток знищення української творчої та наукової еліти, як і чергової колонізації України за умов «комуністичного раю». І водночас це лаконічна експозиція розлогої оповіді, де зав'язуються дві сюжетні лінії, перша з яких – фрагмент суспільної історії часів відлиги/заморозків у контексті найголовніших подій життя «людей, що виривались із обмежень звичності» (М. Жулинський), і чи не всієї української історії за радянського режиму; а друга – особиста доля автобіографічної героїні на тлі національної історії.

Авторка книги тісно сплітає ці сюжетні лінії, відразу занурюючи читача в головні мотиви оповіді й логічно аргументуючи її заголовок: «У пореволюційні радянські десятиліття найперше – під корінь – було винищено тих, що трималися незалежно або хоч прагнули того. А далі пішли на погибель і мільйони інших, перед ким така дилема не встигла й виникнути. Чи мали страх і ладні були зігнутися, чи ні – їх ніхто не питав: в ОСО (Особое Совещание (НКВС). – *В. С.*) друкували довжелезні списки на розстріл і не мали часу й потреби на індивідуальне приглядання. Так ішла селекція, виводили нову породу "ускомчела" (скорочені слова, як і скорочені на голову, на власну думку – люди були в моді: "усовершенствованный коммунистический человек")…» [9, с. 9].

Закінчується цей короткий екскурс в історію заявкою на контроверсійність заголовків двох українських творів і підтекстовим наголошенням на авторському виборі інших головних героїв повіствування – з ментальністю неупокорених, отже, борців за власну та національну свободу: «1966 року в Києві вийшов перший роман Романа Андріяшика. Він називався "Люди зі страху"» [9, с. 9]. Заперечна частка ***не*** ставить крапку в розмежуванні двох назв, при цьому викликаючи інтерес у читачів: які ж вони – люди не зі страху? І прокладає місток до другої назви, ключовим словом «сага» підкреслюючи героїчний характер оповіді за негероїчних обставин буття персонажів твору.

Не менш важливі підзаголовки, які не тільки корелюють із назвою, але й надають нових відтінків закладеному в ній сенсові. Перший із них – *українська сага* – з одного боку, розширює формат однієї людської долі (якою б вагомою вона не була!) до рівня загальнонаціонального, а з іншого – містить указівку на характер оповіді – не тільки не обмеженої в часі та просторі, але й формалізованої за ознаками одного з основних жанрів епосу – таких як «особлива реалістичність, відсутність елементів фантастики, особливі композиційні кліше та композиційна відкритість» [1, с. 921].

Третій підзаголовок – *спогади* – наголошує теперішній час оповіді про минулі події та вибудовує своєрідну субординацію між трьома назвами, як і їх семантичним навантаженням.

Отже, книга Світлани Кириченко цілком закроєна за параметрами художності у сфері тричленної номінації. А як же щодо особливої реалістичності, цебто документальної основи? До честі авторки книги, їй удалося досягти органічної єдності двох вагомих початків, кожен з яких відіграє як свою посутню роль, так і взаємодоповнювальну. Характер узаємодії та сполучуваності естетичного й нефікційного в книзі доволі складний, а механізм його не скрізь відкритий – він завуальований не тільки авторськими коментарями, ліричними відступами, хронотопом та своєрідною композицією, а й жанровою природою твору-симбіонта.

Слушною є така характеристика з передмови Юрія Бадзя: «Автор – людина багатого інтелекту, органічного історизму у сприйнятті подій та явищ, непохитної внутрішньої свободи, широких і глибоких духовних запитів, ідейно наснажена, як громадянин активна, цікава до життя і людської особистості. Вона діє невтомно й цілеспрямовано, сприймає світ у всьому його багатстві й різноманітності, відтворює переживане й пережите у всій конкретності й цілісності процесу, ситуацій, осмислення і почувань. Не тільки власних, а й інших людей не зі страху – і страху також, і тих, хто творив цей страх чи підживлював його. Поряд із відомими персонажами доби бачимо десятки рядових її творців, виписаних як індивідуальності колоритно, без ідеологічних упереджень.

Тобто перед нами справжній художній твір. Широкого епічного засягу, з яскравим епічним образом у центрі. Твір без жодного домислу і водночас пластичний, змістом і композиційно цілісний. Лаконічний у слові і просторий смислом і стилем» [2, с. 6].

Примітно, наприклад, те, як із документальної основи – цілої галереї людей не зі страху, з якими зводила родину Кириченко-Бадзя добра і зла доля, що змушені були, як переслідувані українські інтелігенти, зазнати лиха у великій і малій зоні, переміщаючись не із власної волі широкими просторами «необъятной родины своей, где так вольно дышит человек», – виростає ускладненість композиції, у якій органічно з'єднані в ціле чотири розлогі частини з розділами і суброзділами, остання з яких значиться під заголовком «Додатки» із семи розрізнених публікацій, пов'язаних із попереднім текстом хоч і опосередковано, але взаємодоповнювально.

«Частина 1. Випробування» складена з шести розділів, поєднаних за хронологічним принципом, п'ять із яких фіксують події трагічного 1972 року, коли розпочався масштабний етап знищення національно свідомої української еліти, унаочнений конкретними переживаннями близького і віддаленішого київського оточення автобіографічної героїні, доля якої різко змінилася з розгортанням кадебістського процесу знищення мислячих, опозиційно налаштованих до системи інтелігентів. Ця частина, хоч і не найбільша за обсягом, прикметна деталізованими в заголовках періодами й мікроперіодами того, як назрівала, масштабнішала катастрофа морального, ідеологічного, політичного, фізичного «закручування гайок», спрямованого на чергове занесення дамоклового меча над українським духом. Застосований у цьому розділі кінематографічний прийом «крупного плану», сполучений із ретардацією, дав змогу авторці з документальною чіткістю й водночас психологічно переконливо виписати кардіограму людської душі в контексті дисгармонійного стану світу, створивши достеменну картину буття покоління шістдесятників на тлі трагічних поворотів власної долі на грані між життям і смертю. Заголовки розділів, як, наприклад, «Січень. Дзвінок» чи «Квітень – травень. В орбіті КГБ. Лист до ЦК», що входять до частини 1, маніфестують ключові моменти в далеко не приватній історії екзистенційного вибору гідного Людини шляху в умовах абсурдного часу, який Світлана Кириченко означила афористичною, алюзійною за характером назвою «І довше віку триває рік», запозиченою з моделі номінації славнозвісного роману Чингіза Айтматова «І понад вік триває день». Щоправда, якщо дія в популярному романі киргизького письменника відбувається впродовж одного дня, то в книзі «Люди не зі страху» поле обсервації випробувань, через які проходять шістдесятники й українські національно свідомі громадяни в жорнах репресивної машини, не обмежується однорічною тривалістю, бо охоплює події 1973, 1974, 1975, 1976, 1977 років, що мали місце в житті України на грані остаточного понищення всіх національних цінностей і свобод. І це тільки впродовж початкової частини твору.

У підтексті твору постає асоціація ще з однією кривавою п'ятирічкою, на яку був запрограмований тоталітарний сталінський режим, що не закінчився зі смертю диктатора. І це лише перша п'ятирічка, представлена у «Випробуванні», частині першій тексту Світлани Кириченко.

Примітно й те, що на авансцені кожної з частин твору діє свій центральний герой: *у першій* першорядне місце посідає Я і МІЙ ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР та РОДИННИЙ і ПРОФЕСІЙНИЙ КОНТЕКСТ, пов'язаний з автобіографічною героїнею. *У другій* – увага переноситься на часовий відрізок 1979–1985 (першу половину 1986) років із головним героєм Юрієм Бадзьом, котрий, будучи в сітях КДБ, потайки працює над філософським трактатом «Право жити» – про долю не тільки свою, але й українського народу в радянській імперії. Як фаховий спеціаліст, Світлана Кириченко аналізує не лише основне коло ідей «Права жити», проливаючи світло на духовний образ автора трактату, але й висвітлює особливості індивідуального стилю його обдумування й написання: «Юрко розмірковував уголос, вивіряв на мені – єдиному своєму слухачеві – логічні ходи, думки, висновки, сумніви. Хотів бути максимально чесним і об'єктивним перед історією, прагнув писати якнайщільніше, не полишаючи обірваною жодної смислової нитки, яка раптом відгалужувалася від основного клубка в ході його міркувань, – кожна має бути теж дослідженою, уплетеною в цупку тканину тексту» [9, с. 241]. Наводячи зачин до праці Ю. Бадзя, документалістка послідовно акцентує порядок дефініцій, за якими відкривається стан душі героя: «Що передати від тебе "людству", Юрку? – Запам'ятай, як я сам себе визначаю, саме такий порядок моїх дефініцій: гуманіст, патріот, демократ, соціаліст» [9, с. 240].

Завдяки цьому особиста історія в інтерпретації авторки книги проливає яскраве світло на задушливу суспільну атмосферу, в якій розростався рух опору шістдесятників. Розкриваючи його в персоналіях і фактах, Світлана Кириченко вибудовує композиційно чітко всі складники приватного й індивідуального життя героїв того часу, що символізували характери стійкі, чесні, одержимі ідеєю національного і суспільного розвитку України. Книга «Люди не зі страху», хоч і описує трагічні та жорстокі події, у вирі яких доводиться, не ламаючись, жити, не залишає враження повної безнадії і песимізму. Бо її персонажі, названі своїми іменами й охарактеризовані різнопланово, постають зримими постатями історії й уособлюють епоху шістдесятництва, якій авторка «Української саги» надає кілька влучних дефініцій. Герої книги живуть повнокровним життям, використовуючи всі можливості мистецтва. А тому, крім читання новинок літератури, вони активно відвідують (поки це було можливо!) філармонію, київські театри, переглядають кінофільми. Прикметними є низка міркувань про акторську гру франківців, про кінофільми: «Не пропускаємо й театральних прем'єр, особливо у франківців. Проте штучність української вимови, самого стилю акторської поведінки на сцені, слабкість постановок, ходульність сучасних п'єс – усе це естетичного задоволення не дарує. Більше отримаємо втіхи від кіно, дивимося переважно зарубіжні кінофільми ("Загнаних коней пристрілюють, чи не так?"). Актори набагато природніше поводяться, і сюжети не так дубово сконструйовані, як у багатьох радянських, ще й цей

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

обов'язковий ідеологічний каркас… Але й кращими радянськими не нехтуємо. Вишукувати їх треба на великих екранах… Знаємо режисерів, фільми яких не можна пропустити, стежимо за "Ленфільмом", грузинським кіно… Та Хейфецеві липневі дощі на наші спраглі душі проливаються надто рідко. Як і фільми рівня "Нюрнберзького процесу" Стенлі Кремера. Українське кіно взагалі завмерло» [9, с. 252]. І таких мініреценізій або коротких наукових досліджень чимало в тексті. І хіба це не яскраве свідчення високого духовного потенціалу, що є ознакою не тільки спарених героїв, що перебувають у центрі оповіді, але й усього покоління шістдесятників.

У заключній (третій) частині, яка охоплює другу половину 1986-го, 1987-й, 1988 роки – аж до звільнення з якутського заслання, діють два спарені герої, окреслені достеменно яскравими штрихами, що дають змогу читачеві пізнати українську ментальність на теренах Якутії. Навіть в умовах вічної мерзлоти, за Полярним колом, у страшній нужді та приниженні вони зберігають смак до життя й усіляко прикрашають його, дбаючи про естетику тимчасового житла, вирощуючи овочі й знакову квітку України – чорнобривці, наповнюючи красою не тільки житло, але й духовне спілкування із книжками й новітніми журналами, які їм надсилають дисиденти й закордонні однодумці з материка. Унаслідок цього вони не занепадають духом, а вихідні дні наповнюють радістю від церемонії чаювання, листування з «волею», уважного вивчення суспільних змін в Україні і світі, постійному підтриманні надії та оптимізму.

Спарені герої, наділені високим потенціалом IQ і професійним науковим рівнем літературознавців із доброю філософською підготовкою, що виробили в середовищі однодумців тверезий погляд на події в історичній перспективі, як і аналітичний підхід до соціології буття в усіх його вимірах, приваблюють багатьма своїми гарними рисами характеру й поведінки, що дається взнаки в буденних і випробувальних ситуаціях. Так проявляються Юрків альтруїзм і міцний заряд порядності, доброти, довірливості, висока потреба добросовісної праці на благо людське, «відсутність егоїзму, корисливості, тобто тих якостей, які б мали забезпечувати можливість і ефективність злагодженої праці людського колективу» [9, с. 241].

Авторка книги переконливо виписала, як формувалося покоління шістдесятників, долаючи стереотипи комуністичних догматів, виробляючи в умовах шаленої пропаганди чітку патріотичну позицію та активність чину, спрямовані на захист національних і загальнолюдських цінностей. І це позначилося на якості книги, позбавленої декларативності, насиченої виразними деталями й узагальненнями, що проливають світло на знакові і другорядні події, в яких проявляють себе герої.

Завдяки цьому постає вагомий естетичний ефект від єдності частини й цілого, продуманої композиції, повістувальної манери, властивої авторці книги як досвідченому науковому редакторові, літературознавцю, наділеному ще й письменницьким талантом. Органічна поєднаність двох початків твору-симбіонта – як у плані точності й вивіреності відтворення пережитих емоцій, особливостей мислительної сфери, мотивів поведінки, єдності слова і діла, цілеспрямованості на чин, так і в плані талановитої манери письма з урівноваженим індексом нефікційності та художності, що зумовлює її питому читабельність, багато в чому заґрунтовану на широкому асоціативному полі, справляє питоме враження як від достовірності змальованих подій і характерів, так і від переконливості художнього проникнення в їхню сутність та специфіку. У книзі немає дрібниць: усе вивірене на терезах гармонії. Саме тому вона вражає асоціативністю, широтою і глибиною письма, за якими постає інтелектуальний автор, своєрідний літописець дисонансного і трагічного часу, який перемагали шістдесятники своєю волею і непоступливістю моральними й патріотичними принципами.

Частина ІІ вміщена під екзотичним заголовком «…І фурт-фурт ладував», основа якого – семантично навантажена алюзія, запозичена із закарпатського фольклору. За звичкою науковця роз'яснювати топографічно прив'язаний до якоїсь місцевості вираз, крилату фразу або спеціальний термін Світлана Кириченко вводить читача в курс справи таким поясненням: «"…І фурт-фурт ладував" – це з улюбленої Юркової пісні (як яскравого героїко-іронічного образу незламності українського духу!), що її він привіз із Карпат, з "києво-львівської мандрівки" в липні 1963 року (Київ: Іван Світличний з дружиною та Надійкою, художник-архітектор Анатолій Зубок, Галина Возна й Іван; Львів: Богдан Горинь, Іван Гречко, Марія Перів, Софія Карафа-Корбут). Пісня не загальновідома, у контексті "Спогадів" надзвичайно доречна…» [9, с. 237].

Недаремно, навівши текст пісні, авторка наголосила ключову фразу, в якій розшифрувала кожне слово, вжите не лише в прямому, але й у переносному значенні. Ось який вигляд має ця аргументація:

При каноні стояв
І фурт-фурт ладував.
І фурт-фурт, і фурт-фурт,
І фурт-фурт ладував…

«"Канон" – гармата; "фурт-фурт" – постійно, незмінно; "ладувати" – заряджати» [9, с. 237].

У підтексті увиразнена домінантна мотивація ядра шістдесятників: наводити лад у власній Хаті-Державі, господарювати по-українськи (із цим смис-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ловим навантаженням фрагмент фрази ввійшов іще й у заголовкову модель третьої частини книги: «ЧАСТИНА ІІІ. ЛАДУЄМО ДАЛІ: ХАНДИГА, ЗАСЛАННЯ»), завжди, постійно стояти на сторожі національних інтересів. І за описом трудів і днів підневільного життя, переслідувань і приниження, відбування каторги та якутського заслання, при цьому не відступаючи від своєї принципової позиції, незмінно вияскравлюється патріотичний пафос книги. З метою уникнути декларативності в трактуванні зовнішнього вияву цього пафосу Світлана Кириченко унаочнює чи не всі грані щоденного долання перешкод, тих життєвих тернів, через які проходить автор «Права жити», підпільно працюючи впродовж семи років над трактатом, не раз починаючи з початку після чергової крадіжки/таємного вилучення органами рукопису. І хоч друга частина книги не ставить одного з центральних героїв на котурни, авторці вдається достеменно проникнути в сутність характеру людини не зі страху, яка вміє за будь-яких обставин утриматися на висоті духовності, не йдучи на компроміси із владою. Наводячи фрагменти міркувань і ключових, хоч і розрізнених, тез із «Права жити», письменниця наголошує актуальність виробленої концепції, заґрунтованої, зокрема, на такому положенні: «І мій висновок з усебічного аналізу нашого становища: Україну може порятувати лише вихід з СРСР, дистанціювання від Росії» [9, с. 240].

Та, за логікою авторки книги, політичний складник, що має місце в діяльності шістдесятників (праці Івана Дзюби, Юрія Бадзя), виявляється не стільки у відчутті й поборенні власних кривд, скільки в протесті проти пригніченого стану національного життя, скутого кригою інтернаціоналізму радянського зразка. Через те Світлана Кириченко крізь призму своєї долі та родинного оточення відтворила, як у краплині води, цілий океан страждань під час тотальних репресій 1970-х років аж до Перебудови й виходу України з СРСР.

Властива авторці блискуча пам'ять, її здатність утримувати в ній не тільки головне, а й деталі, прислужилися і цьому героїчному поколінню, й українській культурі в цілому відкриттям правди про нескорену Україну в умовах новітньої імперії комуністичного зразка, яким був СРСР, що скасовував генеральну потребу Людини, не біомаси, художньо осмислену Тарасом Шевченком: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля». Саме тому Світлана Кириченко стала сучасним бездоганним літописцем своєї епохи й водночас художником Слова, який мислить образами.

Здається, що документалістка нічого не пропустила у власних спостереженнях, як і в осмисленні долі багатьох персонажів – яскравих представників своєї епохи, всьому дала лад, зуміла у своїй оповіді поєднати конкретність і узагальнювальні висновки, охопивши широке коло різних за вихованням, характером, рівнем культури і мислительної сфери персонажів.

Якщо була б потреба вдатися до статистичних спостережень у справі каталогізації персоносфери, якою насичена не тільки перша частина, а й уся книга, то вийшов би довгий список знаних і незнаних осіб, названих поіменно й неназваних героїв та антигероїв із наукового академічного й університетського середовища, мистецької еліти, включаючи відомих художників і скульпторів, майстрів народних ремесел і завершуючи поетами та прозаїками, родичами й сусідами, які ставали в ряди людей не зі страху чи зраджували себе, зберігаючи власний спокій, але відрікаючись од батьківських порогів і своїх громадянських обов'язків.

Письменницький хист Світлани Кириченко виявився не стільки у відкритті широкої інформації про себе, свій рід і родину, про тих, із ким зустрічалася на життєвій дорозі у випробувальні часи, не лише в питомій стилістичній організації тексту, скільки в умінні штрихами, але переконливо індивідуалізувати характер, акцентуючи домінанти мотиваційної сфери поведінки, пропорції/диспропорції емоційного та раціонального початків, швидкість чи повільність реакції своїх персонажів у небезпечних для інстинкту самозбереження ситуаціях. Через те формальна масовість персоносфери книжкового простору не викликає в читача враження калейдоскопічності зображення. Навпаки, можна дізнатися чимало нового й цікавого про літературознавців старшого й молодшого поколінь, заляканих і не заляканих системою, як, наприклад, про Леоніда Новиченка, Леоніда Коваленка, Ліну Костенко, Наталю Кузякіну, Михайлину Коцюбинську, Елеонору Соловей, як і багатьох-багатьох інших, та сприйняття творчим середовищем залежності від марксистсько-ленінських постулатів їхніх праць і поведінки в екстремальних життєвих колізіях.

При цьому авторка книги «Люди не зі страху» не постає в ролі генерального судді. З логіки оповіді випливає цілком інше її надзавдання – звести своєрідний пам'ятник героїчному поколінню шістдесятників і всім людям честі, які не зганьбили себе у важких випробуваннях часу, подолавши власну фізичну, моральну і духовну слабкість, – і так перемогли. Цією наскрізною ідеєю перейнята книга, в якій на матеріалі однієї людської долі розкривається вельми важливий період української національної історії трагічного ХХ століття – черговий після попереднього, названого Розстріляним Відродженням, етап Руху Опору України, що формував людей волі, сповнених почуттів національної самосвідомості й ідентичності.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Інтерпретуючи ці мотиви, Світлана Кириченко досягає успіху засобом вмілого поєднання двох первнів: документального і художнього початків. На поверхні тексту – багатогранний фактаж, переповнений інформацією про буденні й онтологічні засади життя творчої інтелігенції, як і про її орієнтації з погляду біоетики – однієї з найпопулярніших сьогодні проблем, яка «перебуває у фокусі уваги філософії, соціогуманітарних наук і художньої літератури. І це не дивно – адже йдеться про надто важливу проблемну царину. В Encyclopedia of Bioethics (т. 1, с. XXI) біоетика визначається як "систематичне дослідження моральних параметрів, – включаючи моральну оцінку, рішення, поведінку, орієнтири тощо – досягнень біологічних і медичних наук» [5, с. 11]. І в цій царині Світлана Кириченко продовжила традицію української літератури 1920-х років, започатковану Юрієм Смоличем у трикнижжі «Прекрасні катастрофи» «буквально ж після того, як з'явився сам термін "біоетика" (його впровадив 1927 року Фріц Ягр у статті "Біоетичний імператив", вживаючи як поняття, що характеризує моральні засади використання біологічних об'єктів у лабораторних дослідах» [5, с. 11].

В оповідному полотні Світлани Кириченко переконливо постає те, як, нехтуючи наріжним правилом біоетики, радянська система фактично зомбувала своїх громадян ідеологічним утручанням у їхню свідомість і підсвідомість, формуючи тип уніфікованої людини-«ускомчела», проводячи недозволені експерименти над природою людини, запроторюючи її в концтабори, знищуючи її тіло й душу, позбавляючи елементарного права на життя, прирікаючи на муки і смерть. Про це свідчить мартиролог знищених митців, філософів, економістів, генетиків, селян, непокірних, неординарних громадян не тільки з епохи Розстріляного Відродження – покоління перших хоробрих.

Логікою повістування у форматі власних життєвих перипетій (буцімто цілком приватних!), розширених до правдивої історії покоління шістдесятників, а далі – до горизонтів трагедії українського народу впродовж усього XX століття, що пройшло під знаком біди, доведено жорстокість експериментів над людьми. І тотально відповідних фашистським антигуманним експериментам над людським організмом, які під виглядом наукоподібності чинили злочини. Паралельність і спорідненість антигуманної природи двох тоталітарних систем – радянської та фашистської – оприявнені в тексті Світлани Кириченко як у вимірах конкретних доль зображених героїв і антигероїв, так і в прозорому підтексті.

На спеціальний аналіз заслуговує жанрова специфіка твору. Безперечно, це симбіонт (термін, поширений у зарубіжній науці, що його активно запроваджує в сучасне українське й російське літературознавство професор Юрій Барабаш), у якому органічно сполучені два домінантні складники: документальна основа, орнаментована художнім виписуванням знакових деталей, по-перше, а по-друге – глибоке проникнення у психологію позитивних і негативних персонажів, естетичне занурення в духовний світ сучасників, які не піддавалися корозії внаслідок суспільних катаклізмів.

«Люди не зі страху» – невичерпне джерело вивчення української культури в широкому спектрі значень: ментальності, специфіці національного характеру, особливостях побуту. Це своєрідна енциклопедія життя українських інтелігентів другої половини минулого століття. Це достовірний документ, що розкриває духовну одержимість нескорених, затемнені та світлі плями в біографіях відомих і не дуже відомих діячів культури. Книга посідає чільне місце у вивченні історії шістдесятництва, як і системного осмислення духовних пошуків українства на шляху до волі й державної незалежності. Вона відтворює не тільки соціальні та психологічні зрушення в суспільстві того часу, а й новації, якими характеризувався літературний процес на зламі XIX–XX століть, 1920-х років і вже на порозі XXI віку, продовжуючи продуктивні моделі розвитку, до яких доклали своїх зусиль і шістдесятники.

Отже, перед нами – енциклопедія епохи, книга, що відтворює повноцінну картину життєвих перипетій того покоління в контексті національної історії; книга, що дає розгорнуту відповідь на питання «Хто вони – шістдесятники?» Скільки б не змінювалося поколінь в Україні, вшановування борців проти радянського тоталітаризму – одне з актуальних завдань сучасності, щоб пам'ять про те, яких мук і страждань завдав він не лишень інтелігенції, скільки жертв зазнав наш народ у русі опору, була живильним ґрунтом для гуманітарної політики держави. «Люди не зі страху» – книга для тих, хто прагне в конкретних персоналіях побачити зсередини і зблизька явище шістдесятництва як подвиг історичної ваги. Важливим є той факт, що їхній досвід, вичерпно й достеменно та художньо переконливо представлений у книзі Світлани Кириченко, має бути актуалізованим у подальшому розвитку незастрашеної людини, здатної на чин задля системи розбудови української держави.

Книга Світлани Кириченко досягла мети – охопити якомога об'єктивніше важливий період в історії України – рух опору 1960–1990-х років – події, процеси, явища, внесок питомих діячів у справу проголошення незалежності України. Наводячи біографії персонажів-шістдесятників – письменників, науковців, правозахисників, політв'язнів, які відіграли важливу роль у розвитку української політичної думки і в боротьбі за незалежність України, авторка досягла переконливості як у сфері правдивого відтворення документальної основи, так і в одухотвореній і талановитій манері письма, що дає право назвати цей твір художнім.

Простежуючи особливості осмислення ролі шістдесятників у контексті української літератури на матеріалі книги «Люди не зі страху» Світлани Кириченко, не можна не помітити, що за фасадом приватних історій буття окремих особистостей постають вагоміші проблеми екзистенційного й онтологічного порядку. Не за кадром у документально-художньому полотні залишаються й аксіологічні питання. Тому-то комплексно показано, до чого призводив багаторічний тиск на українську еліту, її скероване знищення в періоди розбрату та бездержавності, що сприяли певному консерватизму українського національного духу, але, породжували стійкість та моральну витримку, свого роду «гартування». Пригнічення українців у радянський період не могло не вплинути на становлення характеру стійкого і витривалого, на зміну його менталітету. За таких умов філософські настанови світобачення, ставлення до природи, дещо змінюючись, залишалися стійкими у своїх принципових гуманістичних засадах.

Підбиваючи підсумок, підкреслимо, що книга Світлани Кириченко «Люди не зі страху» становить собою цілу панораму подій другої половини XX століття і значно розширює спектр громадянських і моральних емоцій та оцінок, інтелектуальних інтерпретацій. Розробка теми шістдесятництва стає одним із важливих плацдармів у боротьбі за повноту правди в нашій літературі, за її громадянську пристрасність, соціальну аналітичність, інтелектуальну чесність, що є виразом гомоцентричного типу культури. Книга поглиблює сукупну художню картину народного випробування. Важливо, щоб досвід того покоління переконливо навертав до нового мислення і водночас до давніх, вічних принципів людської моральності, щоб сприяв оновленню, оздоровленню суспільної свідомості сучасників, щоб повторення таких трагедій стало неможливим.

Та висловлені нами міркування – це тільки мала частка того, що можна і слід сказати про книгу Світлани Кириченко, бо всебічне висвітлення авторкою «страсті по Вітчизні», в біблійному і Стусовому значенні цього вислову, інтерпретовані у форматі однієї долі, – справді питомий документ і образ епохи (як назвав свою коротку передмову до книги Юрій Бадзьо), світло від якої продовжує струменіти, запалюючи іскри духовності і творчого натхнення в серцях патріотів та людей доброї волі навіть і з інших поколінь. З логіки книги випливає, що завдяки самовідданій боротьбі дисидентів у громадській свідомості поступово стверджувалася думка, що український народ аж ніяк не придаток до «великого брата», що створення незалежної держави – реальність, а не просто мрія.

Література

1. Абрамова М. А. Сага / М. А. Абрамова // Энциклопедия терминов и понятий. – М. : НПК Интелвак, 2001. – С. 921–922.
2. Бадзьо Ю. Документ та образ епохи : [передмова] / Юрій Бадзьо // Кириченко Світлана. Люди не зі страху. Українська сага : спогади / С. Т. Кириченко. – К. : Смолоскип, 2013. – С. 6.
3. Бажан О. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні / О. Бажан // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ / О. Бажан. – 2001. – № 2. – С. 520–529.
4. Бажан О. Роль національно-культурних осередків шістдесятників у збереженні історичної та культурної спадщини українського народу в 60-х роках XX ст. / О. Бажан // Краєзнавство. – 1999. – № 1/4. – С. 139–142.
5. Грабовський С. Людина і «наукове» пекло. Проблеми біоетики в українській літературі – очима Юрія Смолича / Сергій Грабовський // День. – 2003. – № 189–190. – С. 11.
6. Жулинський М. Г. З плеяди «шістдесятників»: Іванові Дзюбі – 60 / Микола Жулинський // Літературна Україна. – 1991. – 1 серп.
7. Ільницький М. Драма без катарсису. Кн. 2: Сторінки літературного життя Львова другої половини XX століття / Микола Ільницький. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 2003. – 256 с.
8. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. – К. : Либідь, 1995. – 130 с.
9. Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага : спогади / С. Кириченко. – К. : Смолоскип, 2013. – 917 с.
10. Павлишин М. Р. Канон та іконостас / Марко Павлишин. – К. : Час, 1997.
11. Пахльовська О. Українські шістдесятники: Філософія бунту / Оксана Пахльовська // Сучасність. – 2000. – Ч. 4. – С. 65–84.
12. Рух опору в Україні. Енциклопедичний довідник / передм. О. Зінкевича, О. Обертаса. – К. : Смолоскип, 2010. – 804 с.
13. Сверстюк Є. О. Блудні сини України / Євген Сверстюк. – К. : Знання, 1993. – 256 с. : іл.
14. Світличний І. О. Голос доби. Кн. друга : Листи до арешту та із заслання / Іван Світличний. – К. : Сфера, 2008. – 424 с.
15. Тарнашинська Л. Б. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти) : монографія / Л. Б. Тарнашинська. – К. : Смолоскип, 2010. – 632 с.

Valentyna Sajenko

«LJUDY NE ZI STRACHU» BY SVITLANA KYRYTSCHENKO AS A DOCUMENT AND AN IMAGE OF THE EPOCH

The idea of systematic investigation of aesthetic innovations in the book «Ljudy ne zi strachu» by an active human rights advocate and a participant of replication and popularization of samvydav Svitlana Kyrytschenko (1935–2016) is realized in special study of combining literature and documentary intentions, which influenced the reflection of Ukrainian history in the format of one destiny. Unique, difficult and true destiny as an essential part not only of a generation of the Sixtiers, but an Independence period as well, that was in the center of the events of historical value and passed almost all the circles of Dante's hell in the USSR, dedicating her life not to an intellectual work, but to concentration camps, settlement in Jakutia, unemployment, as it was in the life of the family of civil rights advocates Svitlana Kyrytschenko and her husband, a philosopher, Juriy Badzio (1936–2018) and their children. The implementation of the book «Ljudy ne zi strachu» in non-fiction of modern Ukrainian literature, among which there are «Homo Feriens» by Iryna Zhylenko, «Rubaly lis» by Larisa Krushelnitska, «Memoirs» by Natalia Kuziakina, «Naybilshe dyvo – zhyttia» by Mykola Rudenko, incarnated a layer of the works-symbionts not only in native, but in Europian literature as well, they are objective documents and the images of the epoch either.

Key words: *the Sixtiers; Svitlana Kyrytschenko, Juriy Badzio, personalities and creative works; the specific of non-fiction literature; the main aspects of the problematic of the book; poetic peculiarities of the work.*

Надійшла до редакції 03.09.2018 р.

УДК 821.161.2–3Гончар

Галина Білик, Марина Віскрівець

ХУДОЖНЬО-ІСТОРИЧНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У ТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті йдеться про твори О. Гончара (повість «Стокозове поле», новелу «Кресафт», оповідання «Ода тій хаті, що в снігах», щоденникові нотатки), котрі, вибиваючись із домінантного для письменника соцреалістичного стильового канону, правдиво змальовують долю українського селянства в умовах сталінського терору – Голодомору 1932–1933 рр., репресій та інших форм геноциду. Актуалізуючи реалістичні, трагічні, монументальні образи міцних духом українських селян, усіляко пригнічуваних – аж до морального й фізичного знищення, історичного викорінення – тоталітарним режимом, літератор осмислює трагедію української нації, котра втрачала вагомий складниик свого самостійницького світогляду, набувала хибних екзистенціалів у цій історичній і психологічній катастрофі, а проте зберегла цілісність і чистоту власного ментального космосу, не зреклася ідентичності. Для самого літератора ці художньо-аналітичні твори мали значну вагу, оскільки навертали його в русло національного мистецтва, робили оборонцем духовно-неперервного поступу нашого народу.

Ключові слова: *українська проза ХХ ст., Олесь Гончар, тема українського села, тема Голодомору 1932–1933 рр., мотив селянської долі, тенденція-актуалізація, реалістичний і трагічно-монументальний принципи зображення.*

Ім'я письменника Олеся Гончара в наші дні головно пов'язують із темами війни, духовності, життєвих устремлінь людини, бачать у ньому романіста-літописця й мемуариста-аналітика радянської доби й перших років української незалежності. Проте творчі річища доробку майстра слова – в усій їхній узаємопов'язаності – куди більш складні й розлогі; є серед них і такі, що зринали й невдовзі зникали, мовби пересихаючи, а потім знову набирали сили й актуального звучання в художньому світі літератора. Це, зокрема, стосується змалювання образу українського села і його жителів – тих людей, котрі традиційно вважаються сіллю нашої землі, опорою нації.

Сільська тематика більшою або меншою мірою знайшла відображення фактично у всіх творах письменника, адже складала ту сферу життя, яку він знав досконально. О. Гончар був сільською дитиною (хоч батьки його – «напівгородські» [7, с. 576]), до 15 років зростав і формувався в цьому середовищі (слобода Суха Кобеляцького району Полтавської області, села Бреусівка, Хорішки, Козельщина Козельщин-

© Г. Білик, М. Віскрівець, 2018

ського району тоді Харківської області), навідувався й подеколи жив там пізніше, світоглядно набираючись душевних рис і духовних ціннот, притаманних його найближчим родичам, шкільним наставникам, друзям, знайомим. Звичайно, жага до знань, ранній літературний хист, перший досвід у журналістиці кликали юнака у світ інтелігенції, в урбаністичний простір життєтворчості – до подальшого навчання в Харківському технікумі журналістики (Українському комуністичному газетному технікумі імені М. Островського, 1934–1937) та в омріяному Харківському держуніверситеті (1938–1941). Але насамперед убозтво, безпросвітність, рабська праця й загроза голодної смерті гнали тоді до міста Гончара і його однолітків – молодих, талановитих селян, котрих доля вберегла у трагічні 1932–1933 рр., щоб надалі жорстоко вкинути в ще не одне пекло. «Всі, хто пережив голод 33-го на селі, для мене – як брати. Ми розуміємось між собою з півслова» [7, с. 157], – занотує митець у «Щоденниках» 15.08.1987 р. Ровесники «Жовтня» й УНР, вони крізь усе своє життя пронесуть *село* як образ амбівалентний: по-материнськи теплий, тілесно-чуттєвий, кревний, із яким поєднані пуповиною, – *колиску життя*; і як знедуховлену Аніму – ґвалтовно розорене родинне гніздо, мертвотне материнське тіло, утрачений Анімус-батько – *екзистенціальну пустелю*.

Таке екзистенціальне сирітство (а для малого Сашка Біличенка – майбутнього письменника Олеся Гончара – ще й з абсолютно реальним змістом, хоч як він і не любив, коли його називали «сиротою») «культивувалося» радянською владою цілком свідомо: утрачених матір і батька молодій, внутрішньо спустошеній людині, згідно з імперською стратегією, компенсували замінниками «радянська вітчизна» і «батько-вождь» (Ленін, Сталін) – і з націй так поступово «виплавляли» міфічний «єдиний народ». У проекції на українську літературу 1930–1950-х рр., за Н. Зборовською, це проявилося як підрив її національно-державницького коду через руйнування архетипу цілісності, маргіналізацію національного характеру, зведення процесу творчості до імітації тощо [8, с. 321–349], і зокрема – чи не найпомітніше – саме в доробку О. Гончара. Прочитуючи його «Прапороносці» – у першій редакції трилогії й у зіставленні з «Україною в огні» «морального, релігійного, правдивого творця Довженка», Н. Зборовська характеризує молодого письменника-фронтовика-студента як емоційного, національно несвідомого «блазня», котрий, на замовлення режиму, зімітував «фальшиве мілітаристське письмо», видав «бажане для влади за дійсне, тотально зігнорувавши принцип реальності» [8, с. 335]. «У психоісторії української літератури "Прапороносці" О. Гончара, – пише дослідниця, – потрібно читати як антитекст "України в огні" О. Довженка з урахуванням таких позицій письменників: якщо Довженко в "Україні в огні" репрезентував себе відповідно до традиції української літератури заступником українського народу перед сталінською і фашистською арміями, то О. Гончар на основі романтизованого сталінізму – заступником сталінської армії перед своїм народом» [8, с. 335].

Науковець доволі чітка й переконлива у своїх висновках щодо «Прапороносців» і їхнього автора, але і вона говорить про існування дещо іншого О. Гончара – поза 1940-ми рр., поза сталінською ідеологією, поза тотальним соцреалізмом – приміром, як у романі «Собор» (1968).

Цікаво, що саме в такі миті-оази творчості письменник і звертається до образу села-материзни, дошукується в ньому національного духовного первня. Простежуються принаймні три епізоди в його літературній біографії, коли подібні шукання набували художнього (не документального, щоденникового – там їх значно більше) текстуального вираження: це рання повість «Стокозове поле» (1934–1936) і два пізніші твори – новела «Кресафт» (1963) та оповідання «Ода тій хаті, що в снігах» (1985).

Узагалі, рання творчість О. Гончара могла б бути цінною для реципієнтів в аспекті оприявнення світогляду літературного початківця, з якого «система комуністичного виховання» ще не встигла зробити заручника тоталітарної ідеології. Проте, не без волі самого автора, вона досі є літературознавчою проблемою, про яку пише практично кожен його дослідник: О. Гончар, по суті, відмовився від усього створеного ним у прозі до «Прапороносців» – як від незрілого учнівства. Ось як про це він мовить у листі до П. Ребра від 29.04.1982 р.: «Ви питаєте, чи можна надрукувати мої ще довоєнні оповідання, про які я забув. А чи гоже діставати з кошика чиїсь школярські вправи, якщо вже сам Дід Час їх туди вкинув? Дайте їм спокій. Гадаю, таку школярську писанину можна б знайти в багатьох із тих, кому колись засвербіло взятися за перо в тому віці, коли на вуса ще й не сіялось... Ви ж бачили в цеху: навіть у доброго робітника бувають стружки під ногами, а як із ними, з відходами, поводяться – відомо…» [3, с. 224–225]. Проте науковці, спираючись на бібліографічні покажчики, першодруки, свідчення сучасників, усе ж сформували уявлення про довоєнну творчість митця, найбільш систематизоване окреслення якої знаходимо в публікації відомого гончарознавця В. Галич: це *малі епічні форми* «Бабуся», «Казочка про вогняного змія», «Казка про колосочок та його ворогів», «Ластівка», «Майстер щита», «Маска», «На пасовиську», «Народження дружби», «Оповідання командира», «Орля», «Пальма», «Подарунок на іменини», «Пожежа», «Портрет, що всміхається», «Смерть

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Івана Мостового» (у друці – «Іван Мостовий»), «Хрест», «Цілюща вода», «Черешні цвітуть», «Шрам», «Яблуко довголіття», «Халяра»; *повісті* «Над країною спів», «Стокозове поле», «Студенти»; *роман* (незавершений) про Григорія Сковороду [1]. Друзі дитинства, однокашники по технікуму й університету (О. Юренко, В. Бережний, Я. Оксюта, І. Рибалка, М. Безхутрий), які першими читали ті тексти в авторському варіанті, були захоплені талантом і майстерністю Олеся, його глибоким і сміливим баченням аналізованих проблем, раділи публікаціям товариша в місцевій періодиці, а невдовзі й у республіканських журналах, його перемогам у літературних конкурсах. То ж – чи справді ретельність, а чи ввібраний свідомістю доконечний радянський «порядок» змушували письменника тримати «у риштуванні» доволі плідний відтинок свого творчого шляху? Це питання ще очікує на відповідь.

У наші дні широко розтиражована щоденникова нотатка О. Гончара від 18.03.1993 р. про його ставлення до болюче-дражливих тем у літературі – Голодомору, аварії на ЧАЕС, щоправда, здебільшого цитується вона у своїй першій частині – як розмисли письменника про трагедію 1932–1933 рр.: «Є речі, про які писати художні твори я не зміг би. Скажімо, про голод 1933-го. Це вже не горе, а надгоре, надвідчай, це антижиття. Щось ніби замогильне. Де вже ні крихти надії, жодного промінчика світла. Чи має право митець занурювати дух людський у такий морок безодні, в антижиття? Чи можна аж так нагнітати горе, і горе, й безвихідь? Толстой казав десь, що існують для нас “запретные темы”, і я згоден з ним. Навіщо додавати людині болю, коли вона вже й так має його понад усяку міру, власне, перебуваючи вже “поза межами болю”… І про старих, що доживають у Чорнобильській зоні, теж не зміг би… Гріх. Це ніби споглядати людину в конвульсіях» [7, с. 462]. Певне, юний Гончар, який щойно сам пережив голод (завдяки бабусиним сухарям і дядьковій олії), був опухлий, але таки не вмер, як половина його класу, не поділяв такого естетства, а, навпаки, в повісті «Стокозове поле» (і низці інших ранніх творів) прагнув подати реальну картину сільського лиха, та ще й із сатиричними акцентами щодо владних керманичів, як він це полюбляв робити в газетних дописах.

У науково-критичних джерелах подибуємо різні свідчення щодо часу написання «Стокозового поля» – 1934, 1936, 1938–1939 рр. Очевидно, письменник допрацьовував твір (опублікований у журналі «Молодий більшовик», 1941, № 4), аж поки мало що залишилося від його гострого попереднього задуму. Про це маємо щоденниковий коментар літератора від 23.07.1985 р.: «Натрапив на згадку в критиці про “Стокозове поле”. Новиченко вважає, що не слід цю річ перекреслювати. А я не можу думати про неї без болю. Бо знівечена вкрай – і редакторами, і на їхню вимогу самим автором. Коли (десь, мабуть, року 1936-го) я послав цю повість на відгук Панчеві, він відповів, що це найсильніша річ з усієї сучасної української літератури. Але… друкувати, мовляв, ніхто не візьме. Бо голод. На матеріалі Сухої – вся трагедія 1933 року. Так було. Пам’ятаю, як багато було осінньої туги. А всі доробки – то було самознищення» [7, с. 62–63].

Тему Голодомору 1932–1933 рр. у творчості О. Гончара ретельно дослідила історик І. Сироїд: на її думку, ця народна трагедія стала свого часу для юнака «моментом просвітлення», а згодом обросла таким згустком болю, що в родині вже зрілого митця на неї було табу [10, с. 84–85]. Лише на початку 1970-х рр. у його щоденниках з’являються перші нотатки про пережите в дитинстві, надалі він час від часу знову повертається до цієї теми:

«…А голод 1933-го?

Але ж тоді не було суховійного лиха, не було недороду – рік був як рік, умови природні нормальні, і тим жахливіша трагедія голоду…

Чи напишу я коли про те, як треба? На всю правду, на всю силу? Чи встигну?

Про людей, що все життя хліборобили і мусили вмирати, пухнути, бур’яном годувати дітей… Книгу про безневинних. Що їх дівчина фельдшерка таблетками сподівалась порятувати (а вони – пухлі). Про біофабрику, яка в цей час всіма цехами працює, коптить ковбаси та шинку – на експорт!

Про газети, в яких пишемо про те, що зробимо життя колг[оспни]ків заможним… (І про голод – ні слова).

І про тирана вусатого, що не пускає в гавані Новоросійська кораблі Міжн[ародного] Черв[оного] Хреста, бо “голоду в нас нема”!..» (запис від 15.11.1975 р. [6, с. 237]);

«…А мені згадався 1933-й…

То ж таки був геноцид!

Пів-Сухої виморено голодом за одну весну.

Сім’я Булата-коваля, де діти старші поїли менших… А ті мої товариші – однокласники Киселі з бреусівських хуторів, що незрівнянні успіхи виявляли в математиці, – сьогодні в школі були, а завтра вже не прийшли: померли обоє. А по містах торгсини, а Галещинська біофабрика окороки відправляє на експорт…

Ні, то довічний Сталінів гріх, злочин його, якому нема й ніколи не буде виправдання» (запис від 23.08.1980 р. [6, с. 425–426]).

Подібних нотаток у щоденниках О. Гончара чимало (голод – невід’ємний екзистенціальний маркер світосприйняття наратора і в полоні, й на війні тощо); вони настільки виразні, що, думається, не тільки наяву, а й творчо пережиті митцем – як фраг-

менти художнього цілого, котре він звершив на зорі своєї творчості, а згодом брався реставрувати чи перестворити, але мав уже дещо іншу естетичну позицію та життєву ситуацію.

Усе ж, проаналізувавши літературно-критичний і мемуарний дискурс довкола повісті «Стокозове поле», можемо твердити, що це була одна з перших актуалізацій теми села й селянства у творчості Олеся Гончара, зроблена в реалістично-нарисовому плані, яка так і не стала повноцінним твором. Проте письменник, як це в цілому характерно для його творчості, тоді вперше сказав своє художнє слово про тих, із ким пройшов крізь смерть, увіковічив численні жертви злочинного режиму Сталіна.

1963 р., на хвилі романного «освідчення в любові до степу» [9, с. 264] і новелістичної поетизації села з «планетарним мисленням» («Таврія», «Тронка») [9, с. 287], О. Гончар пише твір, який, за А. Погрібним, «відзначається <…> не надто типовою навіть для початку 60-х років реалістично-викривальною силою» [9, с. 292], – новелу «Кресафт». Із цим своїм текстом досвідчений автор уже не став робити редакторські експерименти, а відтак пролежати недрукованим йому судилося чверть віку (щоденниковий запис від 20.05.1991 р. [7, с. 358]).

Подієва основа твору заснована на кількох епізодах, що формують кільце: Кресафт Петрович Кухаренко на польовому току – у степовому безлюдді – у районі на партбюро – у чайній з іншими сільськими головами – у дорозі додому – мертвий на тому ж току: на фоні «високих буртів зерна, що і в темряві висвічували денним сонцем» [2, с. 31]. Уже такий архітектонічно-композиційний план цілого моделює безвихідь – замкнуте коло, в якому моральна людина робиться заручником власної «дитинності», «простодушності», «жертвою совісті», бо «совість – це така культура, що не кожен її культивує в наш час. Дехто забув, що воно й таке, по якому попереднику його й сіють» [2, с. 29–30].

Знайшовши для себе художній ідеал у сільському хліборобові – гарному господареві, чесному й відповідальному лідерові громади, статечному працелюбові з довгими вусами й мозолястими руками, а водночас чулому, вразливому – саме такому, якими лишилися в пам'яті сільські дядьки з далекого дитинства, письменник болісно констатує нежиттєздатність його в антигуманному тоталітарному соціумі. Серце Кресафта, підірване постійним «передчуттям кари», усвідомленням себе розмінною монетою в ігрищах недалеких, застрашених, підлих «Перших», «Других», «Третіх» і вищих над ними (учора ти передовик, герой, а нині злочинець, «зривник», «саботажник»), котрі ще й замахуються на останню його цінність – людську гідність, не витримує таких знущань. Але не витримує й розум: чому за щедрого, дбайливо зібраного врожаю (золоті гори зерна на току!) селяни не мають права і на якихось – обіцяних їм владою! – півтора кілограма?!. Ідейним оголенням аморальності й абсурдності тоталітарної системи О. Гончар провіщував їй невідворотний крах у майбутньому, але разом із тим цілі покоління українців – і себе з-поміж них – тлумачив як безправних невільників у знедуховленому тиранією режиму світі.

Отже, актуалізуючи трагічний образ українського селянина, душу якого розривають почуття партійного (аморального) обов'язку й повага до людини, самоповага, що, зрештою, і по смерті залишаються його невід'ємними рисами, О. Гончар стає на захист мільйонних жертв тоталітаризму в Україні, котрі й на смертному одрі лишалися людьми і в цьому духовно вивищувалися над демонічним устроєм.

Навесні 1985 р. в доробку митця з'являється оповідання «Ода тій хаті, що в снігах». Першою його публікує газета «Сільські вісті» (17.03.1985), потім журнал «Вітчизна» (1985, № 4), щорічник «Наука і культура» (1985), а дещо згодом – газета «Литературная Россия» (1.05.1986).

Поява цього твору – подія знакова, промовиста, мужня з боку автора й видавців. Закамуфльований у лірично-романтичну форму автобіографічного спогаду з дитинства, він, по суті, є величальною піснею вимученому тоталітарною системою українському селянству в чергову річницю Голодомору, про який на той час іще відкрито не говорилось у суспільстві[3]. «Обережний» текст О. Гончара став першою публікацією у вітчизняній літературі кінця XX ст., який порушив болючу й актуальну проблему жорстокого винищення радянською владою українського селянства й у символічному ключі окреслив його духовно-історичну вагу, місію.

У центрі твору – землероб-хуторянин Іван Масич, образ якого заснований на контрасті й поданий у розвитку на тлі історичних подій 1920–1950-х рр. Увага й особливо щемливе ставлення до нього з боку розповідача зумовлене тим, що колись – у люту зимову завію – цей селянин урятував його, тоді юного школяра Сашка, від смерті, дивом почувши крізь хугу окрик «Допоможіть!» і рушивши на нього в темінь та невідомість вечірнього степу. Після того випадку дядько Масич зробився для хлопчика мовби родичем, та й сам його «відтоді чимось виділяв, виокремлював з-поміж інших підлітків» – і для нього оповідач став не байдужим [4, с. 272].

[3] Уже 1984 року Всесвітній конгрес вільних українців створив міжнародну комісію з розслідування голоду в Україні. 1985 року Конгрес США створив спеціальну комісію з дослідження фактів голоду в Україні, виконавчим директором якої був Джеймс Мейс. В Україні перші офіційні заяви про Голодомор пролунали в кінці 1987-го – 1988 роках – як про один з епізодів сталінського терору й репресій.

О. Гончар наголошує, що небезпечна пригода в степу докорінно змінила уявлення Сашка про свого рятівника: якщо раніше він здавався героєві твору відлюдькуватим, страшним, загрозливим, спроможним навіть уперіщити батогом, як те й робив із виховною метою зі своїми синами, то наразі проступила крізь зовнішню похмурість надзвичайно велика, щедра душа селянина, котра за будь-яких життєвих обставин воліла нести добро у світ.

На початку оповідання мовиться, що дядько Масич живе на власному хуторі поблизу Тернівщини, у слободі буває рідко, заходячи тільки до кузні чи до крамниці, але працює тут виконавцем і «частіше від інших» має нічні чергування в сільраді. Це «кремезної статури хлібороб, удівець» із трьома синами, «неговіркий, похмурий», із «непривітно навислими» вусами, котрий, «з'явившись зі степу», «йде толокою, суне, мов хмара», «ступаючи важко, натужно», аж ніби «усі вітри <…> степу дмуть тому чоловікові навстріч» [4, с. 265]. Та «величезного зросту чолов'ягу» з «упевненою ходою» не лякають природні стихії, а його працьовиті, «шкарубкі» руки дають усьому лад.

Урятованому «погибельної ночі» Сашкові назавжди запам'ятається «найкращий, найвеселіший, найпрекрасніший у світі» життєдайний голос дядька Масича, якого йому сама доля послала [4, с. 269], – як антитеза людському мовчанню, байдужості в пору лихоліття, котрі асоціюються у творі зі смертю: «Скільки житимеш, не забудеться потім тобі, яке це незмірне щастя почути на краю небуття голос людський, чийсь гук обнадійливий» [4, с. 264]. Йому відтепер усе в дядькові «любе» – і його ледь усміхнене, радісне «людське обличчя», і його «дужа тепла рука» [4, с. 268, 270]. «О, рука людини! – афористично висловлюється О. Гончар. – Ти можеш убити, відкинути в прірву, буваєш неправедною й жорстокою, але ж ти можеш і зарятувати, як ця – тепла, добра, найласкавіша у світі дядькова Іванова рука» [4, с. 270].

У сприйманні хлопчика колись грізний хуторянин постає визначною людиною, людиною з великої літери, цінність якої обумовлена її душевним теплом, сердечністю. Йому притаманна і «вроджена делікатність», адже ніколи не нагадував Сашкові про ту пригоду, не вражав його самолюбства, не чекав подяки, не шукав для себе вигоди. Достатньо було Масичеві відчуття великого духовного торжества від порятунку чийогось життя та щирого зичення від людей ласкавої долі: «Віддячиться тобі, Іване… Сказано ж: кинь добро назад, то воно опиниться попереду» [4, с. 271], – мовить бабуся малого Сашка.

І письменник у творі змальовує це «майбутнє» гідної української людини, оповідь про яке розпочинається рядком «Потім настав той важкий для Тернівщини рік» [4, с. 271]. Очевидно, ідеться про курс на колективізацію, розкуркулення, голод 1932–1933 рр., які нищили істинних господарів українського степу, руйнували хутори й села як міцний фундамент буття великої землеробської нації з волелюбним козацьким норовом.

Отож, через кілька років осіннього вечора на залізничному полустанку в райцентрі Сашко із друзями випадково зустріне «самотнього зсутуленого пасажира із клунком через плече»: «Я ледве впізнав у ньому дядька Масича Івана, так він постарів, усохся, сама шкіра та кістки, як після тяжкої, виснажливої хвороби. Виявляється, він жде приходящого, зібрався оце їхати на Донбас до старшого сина» [4, с. 272].

Мало що залишилося від колишнього велета, зникла і його впевненість, гордість, примітна колись поважлива піднесеність. Самотній старий, хлопці якого тепер на Донбасі і його кличуть до себе, зрадів зустрічі з Олександром, котрого здавна вважає за «свого козака», за рідного, і довірливо прагне виповісти йому наболіле – скупо й «чомусь напівпошепки»: «Зобижено нас, Сашко, ні за що зобижено…» [4, с. 272].

У чоловіка відібрано все, дітям його втято родинний корінь, та й сам він тепер зайвий на своїй ба́тьківщині – мусить іти по світу в пошуках кусня хліба. Таким постає збірний образ тих небагатьох розкуркулених господарів, яким удалося фізично вижити в лабетах більшовицьких експериментів над людиною та сталінських нищень села.

Сашкові дивно чути нові ноти в голосі колись суворого Масича: «Дядько Іван заговорив до провідника незвично благально, аж запобігливо, такого тону я раніше ніколи від нього не чув» [4, с. 272]. Він смиренно сприймає грубі провідникові копняки в груди, коли той виштовхує його, відмовляючись впустити у вагон; не сперечається і біжить проситися до іншого; робиться аж ніби просвітленим, коли якась добра душа таки дозволяє йому забратися в потяг. Юнака дуже вразила ця зустріч, завдала великого жалю за власну безсилість допомогти колишньому своєму рятувальникові, він переймається співчуттям до земляка, котрий, вирушаючи у безвість, «й сам не знав, чи випаде йому повернутися в ці рідні, такі немилосердні до нього краї» [4, с. 272].

Доля все ж повертає Івана Масича в рідну дивом уцілілу хату незадовго до війни. Попри всі «прошумілі бурі» пустка його збереглася, а невдовзі «знов ожила, забіліла причілком, із півночі тепер підперта сохами» [4, с. 273]. Як далі наголосить автор оповідання, – щоб стати невдовзі прихистком для багатьох стражденних скитальців, урятувати їм життя в лиху годину – «найстрашніші часи» війни. Старий Масич по-своєму, як міг, боровся з ворогом-загарбником, упускаючи на ніч біженців, прихищаючи поранених

радянських воїнів, а подеколи влаштовуючи у своїй хаті таємні зустрічі партизанам. Окупаційна влада залякувала його, завдавала побоїв, кидала в холодну, аж поки якогось дня не забрала разом із «ночувальниками» в табір, де слід дідуся і пропав. Але про хату його ще й довго по війні ходили перекази, бо рідним він став тепер для багатьох одібраних у смерті душ, урятувавши їх своєю небайдужістю, турботливістю, саможертовністю.

У кінці твору мовиться, що приїхав один із таких «хрещеників» діда Масича – колись урятований ним грузин. І хоч від хати вже й сліду нема – на її місці (на місці колишніх хуторів) колоситься колгоспна нива, гість волів би, щоб хаті присвятили оду, щоб пам'ять про неї ніколи не зникала: «Оду слід би скласти тій хаті, що колись тут стояла в снігах <…>. Того, чия рука тебе рятувала, ніколи в житті не забудеш» [4, с. 275].

Розповідач і сам підтримує ці слова, хоч добре розуміє, що хата без людини мало чому зарадила б. Тому насправді його оповідання – це ода селянинові, поодинокій гідній людині в смертельній хурделиці історії, людині, котра за численних ницих спроб принизити її, знищити, викорінити з рідної землі, переважила всіх мізерних володарів-руйнівників своїм великим серцем. «Не знати чому, – пише Олесь Гончар, – але навіть на фронті, в найскрутніші часи, не раз поставав мені перед очима образ дядька Івана Масича, людини, котра так просто й природно робила добро, робила за потребою душі, не ждучи за це ніякої віддяки» [4, с. 274].

А отже, автор уславлює простого українського селянина, малює важку картину його життя на тлі сталінського терору й винищення українського села, німецько-фашистської навали, підкреслює, що такі люди – взірці духовності нації, запорука її незнищенності. У середині 1980-х років до усвідомлення цієї думки українське суспільство ще тільки намагалося доходити, саме ж усвідомлення було гірким і болючим просвітленням, яке потребувало зміни самосвідомості народу, й О. Гончар тут прислужився своїм глибоким художнім словом.

Можемо з певністю говорити про вагому змістову лінію в доробку одного з найвідоміших українських письменників радянського часу О. Гончара – художню актуалізацію образу українського селянства на трагічних щаблях вітчизняної історії ХХ ст., котра, вибиваючись за канони соцреалізму, знайшла втілення в низці творів митця й слугувала зростанню національної самосвідомості українців, а також потверджувала національно-духовну зорієнтованість самого майстра пера.

Література

1. Галич В. Початок журналістської діяльності Олеся Гончара [Електронний ресурс] / В. М. Галич. – Режим доступу : http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1909 (Дата звернення: 12.03.2018). – Назва з екрана.

2. Гончар О. Кресафт / О. Т. Гончар // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : у 3 кн. – К. : Рось, 1994. – Кн. 3. – С. 27–31.

3. Гончар О. Листи / О. Т. Гончар ; упоряд. В. Д. Гончар, Я. Г. Оксюта ; передм. В. О. Яворівського ; вст. слово Я. Г. Оксюти ; післям. Р. М. Лубківського. – К. : Укр. письменник, 2008. – 431 с.

4. Гончар О. Ода тій хаті, що в снігах / О. Т. Гончар // Твори : в 7-и т. Т. 6 : Берег любові : роман ; оповідання ; статті / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1988. – С. 264–275.

5. Гончар О. Щоденники : у 3-х т. : Т. 1 (1943–1967) / О. Т. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. – К. : Веселка, 2002. – 455 с. : іл.

6. Гончар О. Щоденники : у 3-х т. : Т. 2 (1968–1983) / О. Т. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. – К. : Веселка, 2003. – 606 с. : іл.

7. Гончар О. Щоденники : у 3-х т. : Т. 3 (1984–1995) / О. Т. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. – К. : Веселка, 2004. – 455 с. : іл.

8. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с. – (Монограф).

9. Погрібний А. Олесь Гончар / А. Г. Погрібний // Поклик дужого чину : статті, портрети, силуети, наближення, публіцистика / А. Г. Погрібний ; вст. сл. В. Г. Дончика та П. П. Кононенка. – К. : Просвіта, 2009. – С. 235–321.

10. Сироїд І. Олесь Гончар про Голодомор 1932–1933 років (на матеріалах щоденників та художніх творів) / І. В. Сироїд // Гуманітарний вісник. Серія: «Історичні науки». – 2011. – № 17. – Вип. 3. – С. 83–87.

Halyna Bilyk, Maryna Viscrivets

ARTISTIC AND HISTORICAL UPDATING OF THE IMAGE OF THE UKRAINIAN PEASANTRY IN THE WORKS BY OLES HONCHAR

The article deals with the works of O. Honchar (story «The field of Stokiz», novella «Kresaft», short story «Ode to that hut that in the snow», diary notes) which breaking away from the dominant socialist realistic stylistic canon of the writer truly depict the destiny of Ukrainian the peasantry in the conditions of Stalin's terror – the Holodomor of 1932–1933, repressions and other forms of genocide. Actualizing the realistic, tragic, monumental images of the strong spirit of Ukrainian peasants in every way suppressed – up to moral and physical destruction, historical eradication – by a totalitarian regime the writer comprehends the tragedy of the Ukrainian nation which lost a significant component of its independent world outlook, acquired false existentials in this historical and psychological catastrophe, but still preserved the integrity and purity of its own mental space, didn't abandon identity. For the writer himself these artistic and analytical works had a significant weight because they turned him into a national art channel and defending the spiritually-continuous progress of our people.

***Key words**: Ukrainian prose of the 20th century, Oles Honchar, topic of the Ukrainian village, theme of the Holodomor of 1932–1933, motive of the peasant fate, tendency-actualization, realistic and tragic-monumental principles of the representation.*

Надійшла до редакції 05.09.2018 р.

Шановні літературознавці та мовознавці!

Запрошуємо Вас опублікувати свої наукові дослідження
у фаховій рубриці «Філологічні науки»
«Альманаху Полтавського національного педагогічного університету „Рідний край"»
(затверджена Наказом МОН України № 1328 від 21.12.2015 р.)
Видання виходить двічі на рік – у січні та липні, ISSN 2075-1222 (Print), 2518-1424 (Online)

Рукописи раніше не друкованих наукових статей обсягом до 0,5 др. арк. надсилайте на рецензування на електронну скриньку альманаху – ridniy_kray@ukr.net – до 20 березня та до 20 вересня. Аспіранти, особи без наукового ступеня обов'язково додають до рукопису своєї розвідки відгук наукового керівника (або доктора філологічних наук), затверджений в установленому порядку.

Стаття за змістом і оформленням мусить відповідати сучасним науковим вимогам. Детальніше про особливості викладу, структурування, техніки набору тексту рукопису читайте на сайті нашого видання в розділі «Редакційна політика» – http://pnpu.edu.ua/ua/ridnyikrai.php

Публікація наукових матеріалів платна (крім статей докторів наук), вартість – 40 грн. за сторінку тексту стандартного набору. Оплата здійснюється після того, як стаття успішно пройде рецензування.

Реквізити для оплати публікації наразі такі (можуть змінюватися):

Код ЄДРП	31035253
МФО	820172
Банк одержувача	Державна казначейська служба України м. Київ
№ рахунку р/р	31258270105954
Код послуги	25010100
Назва послуги	За публікацію статті в «Рідному краї»

Будемо раді співпраці!

З повагою – *редакція «Рідного краю»*

100-РІЧЧЯ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ В ПОЛТАВІ (1918–2018) – ПРЕДТЕЧІ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Петро Кравченко, Ярослав Блоха

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНЕ ОСВІТНЬО-НАУКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ПНПУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Декан історичного факультету д. філос. н., проф. П. А. Кравченко

Історія історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка тісно пов'язана із заснуванням Учительського інституту та Історико-філологічного факультету Українського університету.

Учительський інститут із трирічним терміном навчання розпочав свою діяльність 1 липня 1914 року. Приміщення інституту знаходилося по вулиці Фабрикантській (нині Балакіна), 10. В учительських інститутах здебільшого вивчали ті предмети, яких згодом майбутні вчителі мали навчати своїх учнів у початковій школі.

Восени 1917 року діячі Полтавської губернської земської управи й Полтавської спілки споживчих товариств звернулися до керівництва Харківського університету із проханням допомогти в заснуванні в Полтаві спочатку історико-філологічного, а потім юридичного й медичного факультетів Українського університету.

Відкриття Історико-філологічного факультету відбулося 6 жовтня 1918 року в міському театрі у присутності представників офіційних органів влади й установ та громадських інституцій Полтави, студентів і викладачів. На урочистостях із привітанням від гетьмана П. П. Скоропадського виступив комісар освіти на Полтавщині В. Н. Андрієвський. Статут Історико-філологічного факультету ухвалило 29 жовтня 1918 року Міністерство народної освіти гетьманського уряду.

Однак діяльність заснованого в умовах Української революції Історико-філологічного факультету в Полтаві не влаштовувала більшовицьке керівництво. У зв'язку з цим 6 жовтня 1920 року Головний комітет професійно-технічної та спеціально-наукової освіти УСРР (Укрголовпрофосвіта) ухвалив постанову, якою передбачалося злиття Полтавського педагогічного інституту й Історико-філологічного факультету в єдиний навчальний заклад. Тому в листі від 8 жовтня 1920 року до Полтавської губнаросвіти Наркомос визнав можливість існування окремого Історико-філологічного факультету в Полтаві лише до наступної реорганізації інституту.

22 квітня 1921 року Історико-філологічний факультет у Полтаві остаточно об'єднали з педінститутом. Реорганізований навчальний заклад став іменуватися Полтавським вищим інститутом народної освіти (ІНО). Він складався із двох відділів – словесно-історичного (із факультетами соціально-історичним і літературно-мистецьким) та природничо-математичного.

1930 року Полтавський ІНО реорганізовано в Інститут соціального виховання (ІСВ) із двома факультетами – дошкільним і шкільним. Шкільний факультет мав серед інших історико-філологічне відділення. Термін навчання в ІСВ – три роки – встанов-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

лювався за рахунок скорочення годин на вивчення теоретичних курсів. Це, звичайно, негативно вплинуло на якість підготовки вчителів.

У серпні 1933 року відбувається нова реорганізація – Полтавський інститут соціального виховання перетворюється на педагогічний інститут із чотирирічним терміном навчання. Вищу педагогічну освіту студенти отримували на чотирьох факультетах, серед них – історичний і філологічний.

1935 року в Україні проводилися реорганізація й укрупнення факультетів педагогічних інститутів. У зв'язку з цим студенти історичного факультету були переведені на навчання до Харкова, а до Полтави прибули студенти-філологи із Кременчуцького, Лубенського і Сумського пединститутів, у яких філологічні факультети закривалися.

Припинення підготовки вчителів історії в Полтавському пединституті негативно позначилося на стані освіти в області. У другій половині 1930-х років відчувався дефіцит таких фахівців, особливо в сільських школах. Для того, щоб якось вирішити цю кадрову проблему, обласний відділ народної освіти навіть відкрив однорічні курси вчителів-істориків, на яких проходили відповідну перепідготовку інші предметники. Навесні 1941 року Наркомат освіти УРСР, на прохання місцевої влади, дав дозвіл знову відкрити історичний факультет у Полтавському пединституті, але цьому перешкодила війна.

У період дворічної німецько-фашистської окупації Полтави інститут не працював. Частину його матеріальних цінностей було вивезено до Тюмені. У серпні-вересні 1946 року в пединституті здійснено перший післявоєнний набір студентів на знову відкритий історичний факультет – 32 особи на стаціонар і 27 – на заочне відділення. Деканами історичного факультету тоді були старші викладачі М. І. Малич (1946–1948), С. П. Бабенко (1948–1949), П. Д. Мудраченко (1949–1950), П. І. Годенко (1950–1951).

1951 року історичний факультет об'єднали з філологічним (деканом до 1959 року працював доцент І. Т. Чирко). Історико-філологічний факультет мав три відділи: історії, української мови і літератури, російської мови та літератури. Із середини 1950-х до кінця 1960-х років підготовка фахівців на факультеті здійснювалися за спеціальностями «українська мова, література та історія», «російська мова, література та історія», «російська мова, література, музика і співи», але вже із середини 1960-х років набір студентів знову проводиться за моноспеціальностями.

1966 року на базі історико-філологічного факультету утворено два факультети – історичний та філологічний. Відтоді деканами історичного факультету працювали професор П. М. Денисовець (1966–1971), доценти М. К. Бойко (1971–1974), П. М. Тригуб (1974–1976), С. В. Ніколенко (1976–1977), Я. А. Побіленський (1977–1978), С. М. Кадетов (1978–1982), В. О. Пащенко (1982–1983), В. Г. Колбін (1984), А. П. Шебітченко (1984–1989), П. А. Кравченко (1989–1997), Б. В. Год (1997–2002), П. А. Кравченко (2002–2018).

На сьогодні факультет є визнаним флагманом у підготовці фахівців серед вищих навчальних закладів України. Станом на 1 вересня 2018 року на історичному факультеті навчалося 472 студенти та магістранти, з них на денному відділенні – 383, на заочному – 89.

Шифр і назва	Перший (бакалаврський) рівень	Другий (магістерський) рівень	Разом
014.03 Середня освіта (історія)	140	39	179
014.07 Середня освіта (географія)	52	43	95
6.020302 Історія	26	—	26
6.040104 Географія	28	—	28
031 Релігієзнавство	—	6	6
032 Історія та археологія	39	12	51
033 Філософія	—	19	19
103 Науки про Землю	11	13	24
106 Географія	—	21	21
242 Туризм	23	—	23
Разом	319	153	472

На факультеті функціонує *аспірантура* з таких спеціальностей: 032 Історія та археологія (наукові керівники – д. і. н., професори Р. А. Сітарчук, П. В. Киридон, Ю. В. Волошин, Л. Л. Бабенко, к. і. н., доц. Ю. В. Вільховий); 033 Філософія (наукові керівники – д. філос. н., проф. П. А. Кравченко, к. філос. н., доценти Я. Є. Блоха та Н. І. Головіна); 011 Освітні, педагогічні науки (наукові керівники – д. пед. н.,

проф. Б. В. Год і професор кафедри І. В. Цебрій). Станом на 1 вересня 2018 року третій освітньо-науковий рівень вищої освіти (доктор філософії) здобувають 23 особи.

Діє й *докторантура* зі спеціальностей 032 Історія та археологія та 011 Освітні, педагогічні науки (із загальної педагогіки та історії педагогіки). Станом на 1 вересня 2018 року 6 осіб здобувають наукове звання доктора наук.

На факультеті виходять два фахові видання: «Історична пам'ять» (з історичних наук; головний редактор – проф. Р. А. Сітарчук) та «Філософські обрії» (з філософських наук; головні редактори – проф. П. А. Кравченко та А. М. Колодний (Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України)).

Протягом усього періоду існування на факультеті не переривається багаторічна традиція участі студентів під керівництвом викладачів у науково-дослідній роботі.

Нині дослідницька робота студентів концентрується навколо проблемних наукових груп. При п'ятьох кафедрах їх налічується 23 із кількістю учасників 297. Кожна кафедра є осередком наукової роботи студентів і забезпечує реалізацію пошукових інтересів науковців-початківців.

Апробацію результатів своїх досліджень молоді науковці здійснюють під час виступів на конференціях, метою яких є залучення студентів до науково-практичної діяльності, стимулювання й підтримка наукової діяльності молоді. Серед конференцій, проведення яких стало традицією для факультету, – студентська наукова конференція історичного факультету, Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Правозахисний рух: історія та сучасність», Полтавські студентські наукові читання із всесвітньої історії.

Студенти й магістранти історичного факультету щороку гідно представляють Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка на всеукраїнських конкурсах і олімпіадах. Вони є переможцями і призерами всеукраїнських олімпіад з історії, географії, філософії та релігієзнавства, правознавства, педагогіки (О. Коваленко, Д. Каплін, О. Лахно, О. Сороколат, О. Потапов, Я. Блоха, Д. Жмайло, Т. Лимар, М. Погрібняк); усеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт із природничих, технічних і гуманітарних наук із напряму «Політичні науки» (О. Лук'яненко); з історії (Я. Блоха, Ю. Безсмертна, Р. Басенко); з юридичних наук (Я. Блоха, М. Ізюмов); з філософських наук (А. Сень, О. Сулима, Г. Супрун, В. Захаров, Ж. Авраменко); з географічних наук (Т. Лимар, Ю. Остапенко); з історії та археології (В. Шабельник); зі спеціальності «Науки про Землю (гідрометеорологія)» (Д. Хмелевський); є багаторазовими призерами на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт імені Ковальських.

Наукова та громадська робота студентів факультету відзначена також місцевою владою. Зокрема, студенти Я. Блоха (2008), І. Кругляк (2009), О. Свиридюк (2011) стали лауреатами щорічної міської премії імені В. Г. Короленка в номінації для студентської та творчої молоді «За активну участь у громадському та культурному житті міста»; студенти Я. Блоха (2007), М. Ізюмов (2007), І. Кругляк (2009), В. Демочко (2015), А. Страшко (2015) та Н. Удовиченко (2015) є переможцями та призерами конкурсу студентських наукових робіт «Від студентського самоврядування – до самоврядування громад», заснованому Полтавською обласною радою; Т. Нагорна нагороджена Грамотою Полтавської обласної державної адміністрації, Я. Блоха – Полтавської обласної ради .

Історичний факультет здавна славиться своїми традиціями й у творчості. Активним і дієвим засобом естетичного виховання студентів факультету є їхня участь у колективах художньої самодіяльності, зокрема університетських – народному хорі «Калина», факультетських – пісенно-фольклорному гурті «Чебрець», пісенно-фольклорному гурті «Черемшина», вокальному ансамблі «Тисяча років музики», історичному драматичному театрі «Фабула», командах КВН, інтелектуальної гри «Брейн-ринг», черлідингу.

Невід'ємною частиною життя історичного факультету було і залишається студентське самоврядування. Існуючи фактично від початку заснування факультету, студентське самоврядування в ті чи ті часи виконувало різні функції, але юридично закріпило незалежний статус не лише в межах факультету, а й університету лише 2016 року, коли було ухвалене Положення про роботу студентського самоврядування на історичному факультеті ПНПУ імені В. Г. Короленка. Тоді ж було проведено ребрендинг органу студентського самоврядування: назву «студентська рада» 14 вересня 2016 року було змінено на «Історичний студентський сенат» (ІСС) (голова – Д. Лобода), затверджено гімн ІСС «Наш істфак!», у ході конкурсу студентських робіт затверджено емблему ІСС. Студентське самоврядування стало не просто «містком» між адміністрацією і студентом, а й плацдармом для особистісного і кар'єрного зростання, справжньої школою молодого лідера XXI століття.

На факультеті традиційно діє чітка система залучення здібної молоді до активної творчої роботи, починаючи ще з учнівської парти. Професори Л. Л. Бабенко, Л. М. Булава, Ю. В. Волошин, Б. В. Год, доценти Ю. В. Вільховий, Л. П. Вішнікіна, О. П. Лахно, К. Б. Пивоварська, О. А. Федій, Л. І. Шаповал, старший викладач Б. М. Бездітько та інші ведуть активну роботу в системі Малої академії наук України, у міських, районних і обласних навчально-дослідницьких центрах учнівської молоді. Вони ж очолюють секції історії України, історичного краєзнавства, етнографії, всесвітньої історії, географії, правознавства під час проведення міського та обласного етапів конкурсу МАНУ, предметних учнівських олімпіад. Чимало викладачів безпосередньо є науковими керівниками і консультантами під час написання уч-

нівських робіт на конкурси й олімпіади з історії, географії, етнографії, краєзнавства. Переможці цих конкурсів та олімпіад, як правило, вступають на історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, де їм створені належні умови для подальшого розвитку творчих здібностей.

Кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії

Кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії, як інші кафедри педагогічного університету, свої витоки бере з довоєнних років.

У 1931–1945 рр. всесвітню історію викладали доцент М. А. Курилко та викладач Л. Л. Мазуренко.

1946 р. став роком початку самостійної роботи кафедри загальної історії. Кафедру поповнили доценти О. Х. Соколовський і С. О. Данішев. Вони забезпечили викладання історії Стародавнього світу та історії Середніх віків на І і ІІ курсах історичного факультету, а також всесвітньої історії на І курсі літературного факультету.

1951 р. історичний факультет об'єднали з філологічним. Кафедру в 1951–1955 рр. очолював О. Х. Соколовський. Із 1956 р. курси нової та новітньої історії забезпечував к. і. н. М. Й. Чупрун , к. і. н. Г. Ліпатнікова стала фахівцем з історії Стародавнього світу.

У 1966–1978 рр. виконувачем обов'язків завідувача кафедри був доцент М. Й. Чупрун. У штаті кафедри загальної історії тоді були: доцент М. Й. Чупрун (нова і новітня історія), доцент О. Х. Соколовський (історія Середніх віків), старший викладач Л. Л. Мазуренко (історія нового часу і країн Сходу), старший викладач В. С. Воловик (історія Стародавнього світу), асистент М. В. Бака (історія нового часу), виконувач обов'язків доцента І. М. Рева (методика викладання історії і суспільствознавства). Під назвою загальної історії кафедра діяла до перейменування 1990 р.

Наприкінці 1960-х і в 1970-ті рр. на кафедрі працювали, крім згаданих вище фахівців старшого покоління, доцент Я. А. Побіленський, а також асистенти й старші викладачі: М. В. Бака, В. С. Воловик, М. О. Авдеєва, О. Ю. Поляков, М. І. Лахижа. Тоді ж асистентські ряди поповнилися випускниками Київського університету Р. В. Майбородою та О. М. Мельниковим.

У серпні 1978-го завідувачем кафедри загальної історії був обраний доцент М. В. Бака (1937–2018), який очолював її 19 років.

Невеликий проміжок часу на посадах асистента кафедри працювали випускники Київського державного університету В. І. Великолуг, С. Ф. Кротюк і С. Л. Масол.

Майже 20 років на кафедрі працювала випускниця Харківського державного університету Н. І. Самойленко.

1982 р. до Полтавського державного університету прибув випускник КДУ В. В. Ставнюк, який обійняв посаду асистента з курсу історії Стародавнього світу. Сьогодні він очолює кафедру історії Стародавнього світу і Середніх віків Київського університету імені Тараса Шевченка.

Перша половина 1980-х рр. була часом, коли ректорат, дбаючи про підготовку кваліфікованих викладачів із числа здібних випускників вишів, узяв

Зліва направо сидять: ***Т. В. Тронько, Б. В. Год, І. В. Цебрій, Н. В. Бесєдіна;***
стоять: ***В. О. Рибачук, О. П. Лахно, Н. В. Год, Л. М. Швець, Ю. В. Вільховий, Р. О. Басенко –***
кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В. Г. Короленка

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

курс на співробітництво із провідними університетами України в питаннях кадрової політики. З Києва до Полтави прибули Б. В. Год і В. О. Рибачук, з Харкова – Н. В. Бесєдіна.

Б. В. Год у 1997–2002 рр. працював деканом історичного факультету, у 2009–2014 рр. – проректором із науково-педагогічної роботи університету. 1999 р. він обраний членом-кореспондентом Української академії історичних наук, 2013 р. – академіком Академії наук вищої освіти України. Очолює спеціалізовану вчену раду Д 44.053.03 у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка із правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук зі спеціальностей 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, 13.00.09 – теорія навчання.

Із 2000 р. Б. В. Год очолює кафедру всесвітньої історії, колектив якої визначився із загальнокафедральною науковою темою. Це – «Духовні, політичні та освітні практики у соціокультурному розвиткові людства». За його ініціативи та під його керівництвом проведено 10 усеукраїнських науково-практичних семінарів «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання», започатковано Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії. Щорічно кожен викладач друкує 3-4 наукові статті у фахових виданнях України із проблематики кафедри.

1990 р. кафедра загальної історії була перейменована на кафедру всесвітньої історії. У квітні 1997 р. відбулася реорганізація кафедр історичного факультету, у підсумку до кафедри всесвітньої історії перейшли викладачі історії Росії та СРСР: професор В. Є. Лобурець, доцент Н. Я. Цехмістро та викладач Т. В. Тронько. Посаду завідувача кафедри обійняв В. Є. Лобурець (1997–2000).

У 1990-ті – на початку 2000-х рр. на кафедру прибули колишні здібні студенти: І. В. Цебрій, Ю. В. Вільховий, Л. М. Швець, О. П. Лахно, Ю. М. Левченко, Н. В. Год.

Дітищем професора І. В. Цебрій став чудовий хоровий колектив «Тисяча років музики», студентський театр «Фабула», творчість яких відома далеко за межами Полтавщини.

У лютому 2006 р. згідно з рішенням ученої ради університету кафедра всесвітньої історії була перейменована на кафедру всесвітньої історії та методики викладання історії.

Сьогодні на кафедрі працюють 9 викладачів. Серед них – 2 доктори наук, професори, 6 кандидатів наук, доцентів, 1 – старший викладач. Крім підготовки бакалаврів і магістрів історії, вони беруть активну участь в атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Під керівництвом професорів Б. В. Года та І. В. Цебрій успішно захищено 6 кандидатських дисертацій. Професор Б. В. Год і доцент Н. В. Год отримали патент на реєстрацію авторського права на службовий твір наукового характеру. Таким же патентом володіє й аспірант кафедри Р. О. Басенко. Крім традиційних (14) навчальних курсів викладачі кафедри розробили та впровадили 18 нових вибіркових навчальних дисциплін з актуальних питань всесвітньої історії та методики викладання історії. Здійснюється керівництво навчально-виробничими й педагогічними практиками з історії, етнографії, релігієзнавства і музеєзнавства.

Співробітники кафедри – автори індивідуальних і колективних монографій, мають публікації в міжнародних і вітчизняних науково- методичних виданнях, фахових виданнях України з історії та історії педагогіки. Свої наукові здобутки вони презентують на міжнародних, усеукраїнських і регіональних наукових конференціях і семінарах. У 2016–2018 рр. усі викладачі кафедри пройшли фахове науково-педагогічне стажування у провідних вишах України, а доцент Н. В. Год 2017 р. стажувалася в університетах Австрії, Словаччини та Угорщини.

Колектив кафедри надає вагомого значення організації та проведенню наукової роботи студентами історичного факультету. Упродовж багатьох років успішно працюють 2 студентські наукові гуртки та 7 проблемних груп. Їхні учасники – студенти Р. О. Басенко (2015 р.) і Д. О. Лобода (2017 р.) вибороли, відповідно, 1 і 2 місця на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт зі спеціальності «Історія та археологія».

Становлення сучасного кваліфікованого фахівця з історії вимагає систематичної виховної роботи зі студентами. Усі викладачі кафедри виконують обов'язки наставників (кураторів) студентських академічних груп. З 1997 р. естетичну насолоду слухачам дарує народний чоловічий пісенно-фольклорний гурт «Чебрець» і жіночий вокальний ансамбль «Черемшина». Викладачі кафедри разом зі студентами організували та провели низку благодійних і волонтерських заходів.

Останнім часом науково-педагогічні працівники кафедри наполегливо працюють над удосконаленням методичного забезпечення навчальних дисциплін, розширенням електронної бази інформаційного забезпечення самостійної роботи студентів, підготовкою до публікації фахових статей у вітчизняних і зарубіжних наукометричних виданнях, урізноманітненням бази проходження студентами виробничих і педагогічних практик, пошуками нових форм і методів профорієнтаційної діяльності тощо.

Колектив кафедри плідно співпрацює з державними науковими установами та навчальними закладами України. З метою залучення випускників шкіл і навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації до оволодіння педагогічним фахом викладачі кафедри разом зі студентами факультету активно займаються профорієнтаційною роботою.

Колектив кафедри та окремі її працівники неодноразово нагороджувалися відзнаками галузевого міністерства, обласної адміністрації та міської ради за успішну роботу з підготовки висококваліфікованих фахівців, а завідувачі кафедри В. Є. Лобурець і Б. В. Год отримали високі державні відзнаки – звання заслу-

женого діяча науки і техніки України і заслуженого працівника освіти України відповідно. Доцент Н. В. Бесєдіна нагороджена орденом «За заслуги» ІІІ ступеня.

За підсумками опитування, проведеного Історичним студентським сенатом, кращими викладачами з історії стали: 2017 р. – професор Б. В. Год, 2018 р. – старший викладач В. О. Рибачук.

Історія кафедри з її щоденними турботами і новими завданнями триває... Її професорсько-викладацький склад із вагомими здобутками в навчально-виховній, організаційній і науковій роботі готується успішно відзначити 100-ліття від дня заснування історичного (історико-філологічного) факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Д. пед. н., проф. Борис Год

Кафедра географії та методики її навчання

1990 р. на кафедрі спеціальних історичних дисциплін та географії історичного факультету було розпочато підготовку вчителів за спеціальністю «Історія та географія». 1 вересня 2000 р. ця кафедра була реорганізована в кафедру географії та краєзнавства. Очолив її к. геогр. н. Л. М. Булава. Упродовж свого функціонування кафедра здійснила випуск фахівців за спеціальністю «вчитель географії, історії, основ економіки й організатор краєзнавчо-туристичної роботи».

2008 р. було здійснено перехід від поєднання спеціальностей «Географія та історія» до підготовки за однією спеціальністю «Географія» зі спеціалізацією «Організація краєзнавчо-туристичної роботи». Упродовж 2015–2016 рр. посаду завідувача кафедри обіймав С. М. Шевчук, нині д. геогр. н., проректор ПНПУ імені В. Г. Короленка з наукової роботи.

Із 2017 р. кафедра має назву «кафедра географії та методики її навчання», її очолює д. пед. н, доцент Л. П. Вішнікіна. Наразі тут працюють д. геогр. н., доцент С. М. Шевчук, к. геогр. н., доценти Л. М. Булава і В. В. Єрмаков, к. пед. н., доценти Т. С. Япринець, А. А. Шуканова, О. А. Федій та О. М. Мащенко.

Викладачами кафедри здійснюється підготовка студентів:

– першого (бакалаврського) освітнього рівня зі спеціальностей 014 Середня освіта (Географія), 103 Науки про Землю, 242 Туризм;

– другого (магістерського) освітнього рівня зі спеціальностей 014 Середня освіта (Географія), 103 Науки про Землю, 106 Географія.

Викладачі кафедри систематично беруть участь у науково-методичній роботі, яку здійснює науково-методична рада МОН, відділ навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України та методична комісія при вченій раді нашого вишу.

У рамках цієї діяльності викладачі брали участь у розробці і ухваленні державних стандартів вищої освіти та в розвантаженні навчальних програм із географії 2015–2017 рр., у розробці навчальних програм із географії для основної та старшої школи, у щорічних усеукраїнських вебінарах із методики на-

Зліва направо: ***С. М. Шевчук , В. В. Єрмаков, Л. М. Булава, А. А. Шуканова, А. Г. Мелконян, Л. П. Вішнікіна, О. М. Мащенко, Т. С. Япринець, П. В. Шуканов, О. А. Федій – кафедра географії та методики її навчання ПНПУ імені В. Г. Короленка***

вчання географії, що проводились Інститутом педагогіки НАПН України. Крім того, були експертами ЗНО з географії, розробниками завдань ІІІ туру олімпіад, членами журі турнірів географів і олімпіад із географії обласного та всеукраїнського рівнів; керівниками й консультантами наукових робіт МАН за секціями метеорології, кліматології; гідрології, геології, географії та ландшафтознавства.

Науково-дослідна робота викладачів здійснюється за темою «Компетентнісне навчання та викладання географії у системі неперервної педагогічної освіти». Д. пед. н., доценту Л. П. Вішнікіній належить значний внесок у наукове обґрунтування й розробку методичної системи формування предметної географічної компетентності учнів базової школи. Вона розробила методичне забезпечення прикладного призначення, спрямоване на розвиток і впровадження компетентнісного навчання географії вчителями закладів загальної середньої освіти. К. пед. н., доцент А. А. Шуканова творчо розвинула підходи до формування таких предметно-географічних компетентностей, як географічні поняття, вміння й навички, здійснила наукове обґрунтування і розвиток методики формування міжпредметно-інтегральних компетентностей – економічної та країнознавчої. Значний внесок в обґрунтування змісту і структури міжпредметно-інтегральних компетентностей зробили к. пед. н., доценти О. А. Федій та Т. С. Япринець. Розробці демографічної компетентності учнів, алгоритмів формування її компонентів і елементів присвячені роботи доц. О. А. Федія. Доволі актуальним є дослідження теоретичних і методичних аспектів впровадження у вітчизняний освітній простір енвайронментологічної компетентності учнів, здійснене доцентом Т. С. Япринець і всебічно висвітлене в її роботах.

Крім того, кожен із викладачів має індивідуальну тему науково-дослідної роботи. На кафедрі виконуються дослідження в рамках тем ініціативних досліджень об'єктів екологічної мережі, природно-заповідного фонду області та питань екологічного виховання населення, методики формування природничо-наукової картини світу, географічного країнознавства; історії географічних досліджень.

Викладачі кафедри у 2016–2018 рр. працювали в складі робочих груп над проектами стандартів вищої освіти для предметних спеціальностей 014.07 Середня освіта (Географія) – к. геогр. н., доц. Л. М. Булава, 014.15 Середня освіта (Природничі науки) – к. пед. н., доц. О. М. Мащенко та спеціальності 106 Географія – к. пед. н., доц. А. А. Шуканова. Л. М. Булава є членом сектору вищої освіти науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України, куратором науково-методичної комісії з предметної освіти та спорту.

Кафедра співпрацює із закладами вищої освіти України: Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Сумським державним університетом, а також із Полтавським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського, відділом навчання географії та економіки та лабораторією інтеграції змісту освіти Інституту педагогіки НАПН України.

Викладачі кафедри є знаними в Україні фахівцями. За їхнім авторством видано близько 30 підручників і посібників із грифом МОН України для закладів середньої та вищої освіти, численні наукові статті.

Д. пед. н., доц. Любов Вішнікіна

Кафедра історії України

Історія створення однієї з провідних кафедр Полтавського педуніверситету сягає своїм корінням до початків діяльності вишу. Її організаційні витоки суголосні з пошуками форм і змісту історичної освіти в підготовці вчителя в утвореному 1914 р. Учительському інституті. Поділу на кафедри тоді не було, а з утворенням Інституту народної освіти (1921 р.) організацією навчально-методичної роботи викладачів займалися предметні комісії, які багато в чому нагадували сучасні кафедри. Історичні дисципліни входили до суспільствознавчої комісії. Кафедри ж розглядалися як науково-дослідні установи, що діяли не тільки при ІНО.

У 1920–1930-х рр. викладання історії України забезпечували талановиті педагоги й дослідники, яскраві особистості В. О. Пархоменко, Н. І. Мірза-Авакянц, П. М. Клепацький, П. М. Койнаш, С. І. Данішев. Вони започаткували нові напрями дослідження історії Полтавщини, створили науково-дослідну кафедру краєзнавства, публікували матеріали, які заповнювали лакуни в забезпеченні студентів навчальною літературою з історії.

Більшовицька влада перетворила викладання історії у вищих навчальних закладах в ідеологічний інструмент, побудований на класових принципах. Тому чимало викладачів зазнали політичних переслідувань, а їхня науково-педагогічна діяльність обірвалася ув'язненнями або розстрілами (В. О. Пархоменко, Н. І. Мірза-Авакянц, П. М. Клепацький). Іншим тяжким випробуванням стала Друга світова війна, серед учасників якої були викладачі Ф. А. Редько, Г. І. Кулик, П. М. Денисовець, Л. С. Ліхіна та ін.

1968 р. єдину кафедру історії було поділено на дві самостійні – історії СРСР і УРСР та загальної історії. Першу з них упродовж 1970–1980-х рр. послідовно очолювали проф. П. М. Денисовець і проф. В. Є. Лобурець. На кафедрі працювали талановиті викладачі й науковці – проф. А. С. Черевань, доценти В. Н. Жук, О. П. Самойленко, В. Я. Ревегук, О. П. Єрмак, Т. П. Де-

Зліва направо стоять у першому ряду: ***І. І. Діптан, Р. А. Сітарчук, П. В. Киридон, Л. Л. Бабенко, Ю. В. Волошин, П. Я. Гаврик;*** *у другому ряду:* ***О. А. Гура, Т. О. Лахач , М. А. Діденко, О. В. Коваленко, О. А. Бороденко, Л. І. Шаповал – кафедра історії України ПНПУ імені В. Г. Короленка***

миденко, С. П. Юренко, О. О. Нестуля. Відповідно до радянської парадигми змісту освіти вивчалася історія Української РСР, а її викладання студентам-історикам забезпечував лише один викладач кафедри – В. Я. Ревегук, який працював упродовж 1975–2014 рр.

Становлення сучасної кафедри історії України пов'язане з проголошенням незалежності нашої країни 1991 р. Саме тоді вивчення курсу вітчизняної історії було впроваджено на всіх факультетах інституту, що й зумовило потребу в об'єднанні викладачів цієї дисципліни у складі однієї кафедри (листопад, 1991 р). Першим завідувачем стала доцент, нині д. і. н., проф. А. М. Киридон. Кафедра працювала як колектив однодумців, розробляючи авторські програми, вибудовуючи систематизовані лекційні курси з розрізнених і поодиноких публікацій початку доби Незалежності. На історичному факультеті курс історії України викладався в рамках кафедри історії східного слов'янства (із квітня 1993 р. – історії України), очолюваної д. і. н. В. Є. Лобурцем. У квітні 1997 р. з метою оптимізації викладання курсу вітчизняної історії було здійснено чергову реорганізацію кафедр: припинила своє існування кафедра історії України на історичному факультеті, а її викладачі ввійшли до складу кафедр всесвітньої історії та кафедри історії України, що діяла з 1991 р. На кафедрі працювали д. і. н., професори В. О. Пащенко, О. О. Нестуля, к. і. н., доценти Л. Л. Бабенко, Ю. В. Волошин, П. Я. Гавриш, Р. Л. Гавриш, Т. П. Демиденко, І. І. Діптан, О. П. Єрмак, А. М. Киридон, П. В. Киридон, К. В. Лобач, А. О. Овсяницький, Р. А. Сітарчук, С. В. Рубашова. Важливим етапом в історії кафедри було перше десятиліття 2000-х рр. Склад кафедри поповнили молоді викладачі – випускники історичного факультету О. В. Коваленко, О. А. Гура, І. О. Сердюк, Л. І. Шаповал, Т. О. Лахач, О. А. Бороденко.

Потужний науково-педагогічний склад реорганізованої кафедри дозволив їй повністю забезпечувати викладання курсів вітчизняної історії як на історичному, так і на інших факультетах інституту (із грудня 1999 р. – університету). З розширенням кафедри до переліку дисциплін, які викладалися, додалися методика навчання історії, спеціальні історичні дисципліни, історіографія історії України, народознавство, археологія.

Із квітня 1997 р. статус кафедри не змінювався. Упродовж 1990–2000-х рр. кафедру очолювали А. М. Киридон (1991–2002), В. О. Пащенко (2002–2009), Ю. В. Волошин (2009), Р. А. Сітарчук (2010–2015), Л. Л. Бабенко (із 2015). Успішно поєднували навчально-педагогічну діяльність на кафедрі з керівними посадами В. О. Пащенко, ректор (1991–2008) та Р. А. Сітарчук, перший проректор (з 2010).

Сьогодні до складу кафедри входять 11 викладачів. Серед них д. і. н. Л. Л. Бабенко, Ю. В. Волошин, П. В. Киридон, Р. А. Сітарчук, І. О. Сердюк, к. і. н. П. Я. Гавриш, О. А. Гура, І. І. Діптан, О. А. Бороденко, О. В. Коваленко, Т. О. Лахач, Л. І. Шаповал. Майже всі викладачі нинішнього складу є випускниками історичного факультету рідного вишу.

Кафедра історії України є потужним науковим осередком університету, а її викладачі своїми дослідницькими здобутками завоювали високий авторитет. Із 1992 р. на кафедрі діють аспірантура й докторан-

тура. Кандидатськими і докторськими дисертаціями керували В. Є. Лобурець, О. О. Нестуля, В. О. Пащенко. Нині наставниками молодих науковців є Ю. В. Волошин, Р. А. Сітарчук, П. В. Киридон, Л. Л. Бабенко. На кафедрі сформувалися наукові школи, які успішно діють у сучасному науковому просторі: акад. В. О. Пащенка, автора понад 400 публікацій із теми дослідження, послідовники якого вивчають державно-церковні відносини в Україні за радянської доби (її координування нині здійснює Р. А. Сітарчук); Ю. В. Волошина, який комплексно досліджує соціальну історію Гетьманщини. Успішно здійснюють дослідження політичної історії ХХ століття аспіранти і докторанти під керівництвом Л. Л. Бабенко та П. В. Киридона.

Напрями наукових досліджень, що розробляються викладачами кафедри, охоплюють актуальні проблеми вітчизняної історії та сприяють її глибокому вивченню студентами. За період діяльності в роки незалежності науковцями опубліковано більше ста монографій, сотні наукових статей. Варто назвати участь у розробці державної програми «Реабілітовані історією», серії підручників для загальноосвітніх шкіл «Історія Полтавщини»; написанні колективних монографій: Полтавщина. Історичний нарис (2005, відзначена обласною премією імені Панаса Мирного); Полтавщина: влада на історичних паралелях (2005, доповнена й перевидана 2012). Відзнаками Полтавської ОДА «Краща книга року» нагороджувалися монографії Л. Л. Бабенко (2015), П. Я. Гавриша (2017). Як соціально значущі видання, присвячені подіям Української революції 1917–1921 рр. на Полтавщині, відзначалася серія книг В. Я. Ревегука.

Невід'ємним складником навчальної і наукової роботи кафедри є викладання археології, археологічні дослідження та навчальна археологічна практика. 1974 р. курс археології почала викладати випускниця історичного факультету С. П. Юренко. Під її керівництвом проводилася польова археологічна практика у складі експедиції Інституту археології (керівник – проф. О. О. Сухобоков). З 1983 р. археологію викладає доц. П. Я. Гавриш, який 1984 р. вперше організував за підтримки керівництва інституту й факультету самостійну польову археологічну практику на базі педагогічного інституту. Упродовж 1984–2006 рр. студенти-історики вивчали пам'ятки Полтавської і Сумської областей, зосібна всесвітньо відому пам'ятку скіфської доби Більське городище. 2005 р. створена спільна археологічна експедиція ПНПУ і Полтавського краєзнавчого музею. Її очолює доц. кафедри історії України, докторант О. В. Коваленко. Розробляються наукові кафедральні теми з дослідження пам'яток скіфської доби, сотенних містечок Полтавського полку, археологічної керамології. Успішно проводяться також польові дослідження з етнографії України за програмами ІМФЕ імені М. Рильського НАН України, якими керує доц. Л. І. Шаповал.

Кафедра історії України підтримує наукові зв'язки й плідно співпрацює з академічними установами: Інститутом історії України, Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського, Інститутом філософії імені Г. Сковороди, Інститутом археології, Інститутом географії, Інститутом керамології – відділенням Інституту народознавства НАН України, музейними та архівними установами Полтавської області. Проф. Ю. В. Волошин плідно співпрацює із закордонними державними і громадськими науковими установами Чехії, Канади, Німеччини. Доц. І. О. Сердюк та доц. О. В. Коваленко були учасниками міжнародних грантових проектів, а наукова тема І. О. Сердюка стала переможницею в конкурсі МОН України на отримання державного фінансування у 2018 р.

Кафедра регулярно проводить міжнародні, всеукраїнські та регіональні наукові конференції, серед них – «Держава і церква в новітній історії України» (з 2006), «Череванівські наукові читання» (з 2009), краєзнавчі конференції і «круглі столи», присвячені актуальним проблемам історичного минулого і сучасності. Кафедра є важливим науково-методичним осередком роботи з учителями історії та обдарованими учнями шкіл.

Науково-педагогічні здобутки викладачів кафедри відзначалися державними нагородами і почесними званнями. Заслуженим діячем науки і техніки України є О. П. Єрмак, заслуженими діячами освіти України – П. В. Киридон, Л. Л. Бабенко, Р. А. Сітарчук. Нагрудним знаком МОН «Відмінник освіти України» нагороджені Л. Л. Бабенко, Т. П. Демиденко, О. П. Єрмак, П. В. Киридон. Лауреатами премій імені Самійла Величка, Панаса Мирного, Леоніда Бразова, Володимира Малика, преподобного Паїсія Величковського є Л. Л. Бабенко, Ю. В. Волошин, Т. П. Демиденко, І. І. Діптан, О. П. Єрмак, П. В. Киридон, Р. А. Сітарчук.

Кафедра історії України продовжує освітянські й наукові традиції своїх попередників, будує перспективні плани, орієнтовані на інтеграцію з європейськими і світовими модернізаційними процесами освітніх технологій та методологічні новації наукових досліджень, а її викладачі планують і надалі працювати на науково-педагогічній ниві на благо України, її майбутнього.

Д. і. н., проф. Людмила Бабенко

Кафедра філософії

Кафедра філософії веде свій відлік від часів заснування Історико-філологічного факультету в 1918 р. і Полтавського педагогічного інституту в 1920 р., хоча цикл філософських дисциплін викладався і до появи окремого структурного підрозділу. У Полтавському вчительському інституті в 1914–1917 роках викладав курс логіки його перший директор

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Зліва направо: ***А. М. Голощапова, Н. І. Головіна, П. А. Кравченко, Я. Є. Блоха, Л. А. Усанова, В. М. Вакуліна – кафедра філософії ПНПУ імені В. Г. Короленка***

О. К. Волнін, із 1918 р. учителем логіки й історії філософії був Г. Г. Ващенко.

Курси діалектичного й історичного матеріалізму викладалися і в 1920-х рр. Наприклад, на межі 1920–1930-х рр. цей курс читав декан факультету П. Х. Митрофанов.

Із 14 січня 1931 р. кафедра відома під назвою кафедра марксизму-ленінізму (завідувач – М. А. Гнєзділін), а наприкінці 1932 р. вже згадується під назвою кафедри діалектичного матеріалізму (завідувач – М. А. Гнєзділін). Тоді викладачі кафедри забезпечували викладання таких дисциплін: діалектичний матеріалізм, історія більшовизму, методика суспільствознавства.

У 1934–1935 рр. кафедру діалектичного матеріалізму очолював Ю. О. Хоменко, який з 1 вересня 1935 р. став завідувачем об'єднаної кафедри соціально-економічних дисциплін, до складу якої включили і кафедру діалектичного матеріалізму.

У зв'язку з посиленням партійної пропаганди і введенням 1938 р. єдиного курсу «Основи марксизму-ленінізму», який викладався для всіх спеціальностей, а також запровадженням курсу історії релігії та атеїзму, 30 серпня 1939 р. кафедру соціально-економічних дисциплін було реорганізовано в кафедру марксизму-ленінізму.

Після відновлення діяльності інституту 15 листопада 1943 р. відновила свою діяльність і кафедра основ марксизму-ленінізму. Новим завідувачем кафедри став А. Г. Бойко, у жовтні 1944 р. її очолив М. П. Редько, а у вересні 1945 р. – старший викладач Б. Й. Лозовський.

У квітні 1946 р. склад кафедри поповнюється молодими викладачами, одним із яких став Д. В. Степанов, котрий 2 жовтня 1946 р. очолив кафедру основ марксизму-ленінізму. 1946 р. на кафедрі основ марксизму-ленінізму працювали доценти Б. Й. Лозовський, Л. Ю. Попов, І. Д. Літвінов.

21 липня 1947 р. кафедру основ марксизму-ленінізму перейменували на кафедру марксизму-ленінізму, філософії та політекономії. До 6 липня 1964 р. її очолював Д. В. Степанов.

1967 р. кафедру марксизму-ленінізму, філософії та політекономії було перейменовано на кафедру історії КПРС та філософії. Її першим завідувачем 25 листопада 1967 р. став д. і. н., проф. О. К. Зубань.

Саме із середини 1970-х рр. цикл філософських наук посідає провідне місце серед інших дисциплін, а склад кафедри філософії значно розширюється. У 1976–1986 рр. на допомогу доцентам Р. С. Балакірєвій, Г. Д. Бойку, Є. Г. Родчанину, Л. Ю. Савицькому прийшли випускники філософського факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка Я. І. Таран, Б. М. Головко, І. Г. Слюсаренко, В. О. Пащенко, П. А. Кравченко, В. А. Сіверс, Т. М. Кононенко, І. В. Лебединська, випускниця Луганського педагогічного інституту А. П. Шебітченко та випускниця Ростовського державного університету Н. І. Головіна. Більшість із них тривалий час працювала або й досі працює на кафедрі, а інші працюють в інших навчальних закладах.

Рішенням колегії Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР «Про створення, поділ та реорганізацію кафедр суспільних наук вузів УРСР»

від 17 липня 1975 р. з метою поліпшення якості підготовки спеціалістів і організації сприятливих умов для навчально-методичної, ідейно-виховної та науково-дослідної роботи в галузі суспільних наук ухвалили створити з 1 вересня 1975 року в Полтавському педагогічному інституті на базі кафедри історії КПРС і філософії кафедру історії КПРС і кафедру філософії. Відповідно до рішення колегії та на підставі наказу Міністерства освіти УРСР № 198 від 14.08.1975 р. наказом № 38-к від 15 серпня 1975 р. такий підрозділ з'явився у складі доцентів Р. С. Балакірєвої, Г. Д. Бойка, Л. Ю. Савицького та старшого викладача А. Я. Варави. До проведення конкурсу в. о. завідувача кафедри філософії було призначено доцента І. А. Зязюна, якого на підставі ради інституту від 24 жовтня 1975 р. наказом ректора № 55-к від 25 жовтня 1975 р. призначили її завідувачем (до 1987).

Наприкінці XX – на початку XXI ст. кафедру очолювали провідні вчені-філософи України, академіки В. О. Пащенко (1990–1992), П. А. Кравченко (1992–2015). Із 2015 р. кафедру очолює Н. І. Головіна.

Новітній етап в історії кафедри розпочався 2004 р. Тоді вона, існуючи з 1924 р. як загальноуніверситетська, ввійшла до складу історичного факультету, оскільки тут було відкрито спеціалізацію «суспільствознавство». У цьому ж році на кафедрі запрацювала постійно діюча аспірантура зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Підсумком діяльності аспірантури є підготовка й успішний захист 7 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук.

Із 01.01.2003 по 31.12.2005 р. викладачі кафедри працювали над фундаментальним держбюджетним дослідженням «Культурно-історична детермінація розвитку людського потенціалу в процесі формування громадянського суспільства в Україні» (номер державної реєстрації теми 0103U001241) (керівник роботи – проф. П. А. Кравченко), основними результатами якого стало здійснення аналізу базових понять сучасної постструктуралістської, феноменологічної, комунікативної філософії та культурології, що вможливило перехід від узагальнювальних теоретичних концептів до аналізу конкретного культурно-історичного матеріалу (на прикладі української культури XVII–XVIII сс.).

2016 р. кафедрою була ліцензована освітньо-наукова програма підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 033 Філософія з ліцензованим обсягом 5 осіб (керівник проектної групи – д. філос. н., проф. П. А. Кравченко), метою якої є здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності зі спеціальності, а також проведення власного наукового дослідження з філософії, результати якого мають наукову новизну теоретичне та/або практичне значення, з публічним його захистом.

2017 р. кафедра набула статусу випускової, оскільки була отримана ліцензія для набору здобувачів другого (магістерського) ступеня вищої освіти зі спеціальності 033 Філософія з ліцензованим обсягом 25 осіб (керівник проектної групи – к. філос. н., доц. Л. А. Усанова). Свій рівень підготовки магістранти спеціальності 033 Філософія О. Дудник, Т. Кісельова та Т. Татаріна наочно продемонстрували 14–15 лютого 2018 р. під час II Всеукраїнського студентського турніру з філософії, де посіли II місце серед 25 команд вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації (керівник команди – доц. Л. А. Усанова).

Сьогодні на кафедрі філософії сформувався потужний кадровий потенціал, вона стала одним із провідних наукових та освітніх центрів в Україні. Осердям її наукової діяльності є наукова школа «Вітчизняний культурно-історичний досвід у процесі формування громадянського суспільства», керівництво якою з 1998 р. здійснює д. філософ. н., проф., заслужений працівник освіти України, академік Української академії політичних наук П. А. Кравченко. Головними напрямами наукового дослідження школи є розкриття культурно-історичної детермінації розвитку людського потенціалу в процесі формування громадянського суспільства і правової держави в Україні; означення стратегії українського державотворення через реконструкцію вітчизняного культурно-історичного досвіду та його залучення до структури української державотворчої концепції. За період існування школи її члени опублікували 336 наукових праць, із них монографій – 14, захистили 3 докторські й 10 кандидатських дисертацій.

За новітній період історії кафедри (2004–2018) її викладачі підготували й опублікували 700 наукових праць загальним обсягом понад 360 друкованих аркушів, що є свідченням високого наукового та методичного рівня фаховості.

Основні результати діяльності кафедри відображені також у матеріалах наукових конференцій. За 1992–2018 рр. проведено 1 міжнародну, 9 всеукраїнських та 5 міжвузівських науково-практичних та теоретичних конференцій і семінарів, предметом розгляду яких стали кардинальні проблеми сучасної вищої освіти у гносеологічному та аксіологічному аспектах, якість підготовки фахівців як пріоритетна мета освітнього процесу, формування національних та загальнолюдських цінностей засобами освіти, міжнародна співпраця й інтеграція у сфері освіти й інші актуальні проблеми розвитку сучасної філософії.

Кафедра філософії активно співпрацює із провідними науковими установами України та зарубіжними навчальними закладами, найбільш тісно – з Вищою школою європейських та регіональних досліджень

(м. Чеське Будейовіце), відділами соціальної філософії та філософської антропології Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, кафедрами історії філософії та теорії філософії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кафедрою історії філософії Національного університету імені Тараса Шевченка, кафедрою соціальної філософії та філософії історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Спільно з Інститутом філософії імені Г. С. Сковороди НАН України кафедра випускає науково-теоретичний часопис «Філософські обрії». Упродовж 1999–2018 рр. побачили світ 38 номерів журналу. Видання зареєстроване в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних Index Copernicus (ICV 2016: 60.76, ICV 2015: 54.30, ICV 2014: 45.27), Open Academic Journals Index (OAJI), Polska Bibliografia Naukowa, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar (Гугл Академия). Журнал уключений у Всеукраїнський реєстр наукових видань, належить до періодичних видань, що мають бібліометричні профілі та входить до переліку фахових видань України у галузі «Філософські науки» (головні редактори – проф. А. М. Колодний та проф. П. А. Кравченко).

Викладачі кафедри доц. Я. Є. Блоха та доц. Л. А. Усанова є постійними членами І (міського) етапу конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів-членів МАН України в секції «Філософія. Соціологія». Вони також надають консультації учням та їхнім науковим керівникам щодо вибору актуальних на сучасному етапі розвитку українського суспільства тем, підбору методів дослідження та оформлення робіт.

На червень 2018 р. на кафедрі працюють 5 штатних викладачів, із них – 1 д. і. н., проф. П. Г. Радько та 4 – к. філос. н., доц. – Н. І. Головіна (завідувачка кафедри), В. М. Вакуліна, Л. А. Усанова, Я. Є. Блоха та 1 внутрішній сумісник – декан історичного факультету, д. філос. н., проф. П. А. Кравченко.

Д. філос. н., проф. Петро Кравченко,
к. філос. н., доц. Ярослав Блоха

Оксана Кирильчук

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНЕ ОСВІТНЬО-НАУКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ ПНПУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Декан факультету філології та журналістики, к. пед. н., доц. О. Б. Кирильчук

Час в історії загалом і в долі людини зосібна – явища різні. Проте – взаємопов'язані, взаємозумовлені, взаємозближені. 100 років факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, початки якого вбачаємо у створенні в нашому місті цілком самостійного навчально-дослідницького підрозділу – Історико-філологічного факультету (1918), пряме й беззаперечне підтвердження цьому: за століття численні наукові та методичні досягнення ювіляра стали широко відомі не лише в нашому краї, а й далеко за його межами. Та найбільша гордість факультету – це люди, випускники, з-поміж яких видатні філологи, педагоги, письменники, науковці: Антон Макаренко, Олександр Ковінька, Василь Сухомлинський, Леонід Бразов, Тарас Нікітін, Людмила Овдієнко, Ольга Бондаревська, Тетяна Бугайко, Григорій Півторак, Борис Харчук, Ольга Сидоренкова, Ніна Войтенко, Тетяна Балагура, Микола Степаненко, Юлія Малюк та багато-багато інших.

Історія факультету показує непросте його становлення, кількаразове перекомбінування, тривалу залежність від ідеологічних вітрів у країні, котрі руйнували долі викладачів і студентів, а проте щоразу добро перемагало над злом – освітньо-наукове середовище залишалося інтелігентним, моральним, високопрофесійним, патріотичним, відповідальним за покладену на нього духовно-творчу місію.

Фундамент, на якому згодом постав факультет, – це діяльність Учительського інституту в Полтаві, що розпочав підготовку кадрів для народної освіти 1 липня 1914 р., та функціювання в місті Історико-філологічного факуль-

тету Харківського університету – самостійного вишу, відкритого в Полтаві восени 1918 року на численні прохання та звернення діячів Полтавської губернської управи, Товариства споживчих спілок, інших містян, котрі хотіли мати тут свій університет. Кожен із навчальних закладів надавав своїм вихованцям філологічну підготовку; 22 квітня 1921 р. в підсумку реорганізації вони стали єдиною інституцією – Вищим інститутом народної освіти, у якому діяли словесно-історичний (із соціально-історичним та літературно-мистецьким факультетами) та природничо-математичний відділи.

Перше відокремлення філологів від істориків сталося 1933 р., тоді ж у педінституті відкрили аспірантуру з української, російської та зарубіжної літератури, керівниками яких, зокрема, були знані науковці Ю. Ю. Циганенко, В. С. Оголевець. Деканом філологічного (мовно-літературного) факультету працювали І. Т. Чирко (1937–1941), М. С. Воскресенський, С. М. Смоленський, В. Ф. Осмоловський (1941–1945), знову І. Т. Чирко (1945–1959), але від 1951 р. – уже як очільник заново сформованого історико-філологічного факультету. У 1959–1961 рр. І. Т. Чирка змінив на цій посаді П. М. Денисовець, у 1961–1964 рр. – В. Г. Євтушенко.

1966 р. – друге виокремлення філологічного факультету в самостійний підрозділ. Керманичем його у 1966–1974 рр. був О. К. Міщенко, у 1975–1989 рр. – О. Д. Бондаревська.

1989 р. на базі філологічного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка створили два факультети – української філології (декан О. Д. Бондаревська) та російської філології (декан Н. В. Хоменко), які діяли до 1996 р. Після цього Н. В. Хоменко очолила знову об'єднаний факультет (до 2005), пізніше на цій посаді її змінили М. І. Степаненко (2005–2009), В. В. Кононенко (2009–2018), О. Б. Кирильчук (із 2018), яким випало керувати вже факультетом філології та журналістики (із 2007).

Сьогодні тут близько 1300 студентів денної та заочної форми навчання. Майбутні педагоги, філологи, перекладачі, редактори, журналісти глибоко й різнобічно опановують українську, англійську й німецьку мови та літератури, творчість і технологію праці в ЗМК.

Викладачі повсякчас розуміють відповідальність покладеної на них місії, тому формують студентів високоефективними сучасними фахівцями, конкурентоспроможними на ринку праці, виховують у них найкращі людські риси, допомагають їхньому зростанню як відповідальних особистостей, справжніх патріотів України.

Нині на факультеті створено умови для освітньої мобільності студентів, розширено аспірантуру, докторантуру. Ведеться постійна робота щодо поліпшення навчальних можливостей та культурного розвитку й відпочинку вихованців. Діють тут Музей Раїси Кириченко й меморіальні кімнати на пошану видатних земляків-полтавців, науково-методичний центр якості вивчення англійської мови та зарубіжної літератури, аудиторія українсько-японської дружби «Sakura», центр сучасних медіатехнологій. Результати студентських наукових досліджень щорічно публікуються у збірнику «Філологічні студії», літературно-художні твори молодих письменників висвітлюють стінгазети, періодичні збірники «Поетичні студії», «Кольорове коло» та ін., а також добре відомий у різних країнах світу університетський альманах «Рідний край». Студенти-філологи та студенти-журналісти систематично беруть активну участь у всеукраїнських олімпіадах, наукових конференціях, різноманітних творчих і наукових конкурсах. На факультеті започатковано нову традицію: у кінці кожного навчального року відзначати кращих студентів, які особливо яскраво проявили себе в різних сферах студентського життя, прославляючи і факультет, і весь університет.

На фахових кафедрах традиційно працюють волонтери Корпусу Миру, що дає змогу студентам безпосередньо спілкуватися з носіями мови, відвідувати їхні лекції та семінари. Забезпечуючи підвищення фахового рівня, кафедри англійської та німецької філології й романо-германської філології співпрацюють із провідними європейськими та американськими університетами (університетом м. Йончопінга (Швеція), університетом м. Кобленц-Ландау (Німеччина), Інститутом мов м. Касселя (Німеччина)), беруть участь у міжнародній програмі обміну студентами та виграють гранти на навчання.

Цікавим і насиченим студентське життя робить і добре організоване дозвілля. На факультеті постійно діє «Літературна вітальня», проводять свята української мови, фестивалі й конкурси з української та зарубіжної літератур, дні іноземних мов, Шевченківське свято, Шекспірівський вечір, Старовинний фестиваль, Романтичний фестиваль, творчо працюють клуби іноземних мов. Захопленими оплесками глядачі зустрічають виступи народного фольклорного ансамблю «Жива вода» імені Павла Бакланова (керівник – Лариса Бакланова), «Чисті роси», літературно-драматичної студії «Глобус» тощо. На кафедрі української літератури функціонує постійна виставка «Український рушник».

Факультет співпрацює із закладами середньої освіти Полтавської області: кафедра української мови організовує регіональний творчий конкурс «Лінгвістичне краєзнавство», кафедра журналістики проводить регіональний конкурс учнівських творчих робіт «Допис у газету» та ін.

Ювілей факультету філології та журналістики – нагода для підбиття підсумків й основа для подальшого наукового, навчального та творчого зростання. Сердечно вітаю професорів, викладачів, студентів, усіх співробітників факультету із цією визначною подією. Висловлюю глибоку повагу професорсько-викладацькому складу семи кафедр факультету, який, безперечно, заслуговує на слова найвищої подяки за велику працю і щедрий талант передавати свої знання, безцінний практичний досвід молодому поколінню. Зичу всім міцного здоров'я, довголіття, щастя, творчої наснаги на благо освіти, науки та майбутнього нашої України!

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Кафедра англійської та німецької філології

Як окремий структурний підрозділ кафедра була створена 1 березня 2001 р. на основі однієї з найстарших кафедр Полтавського державного педагогічного інституту – загальноінститутської кафедри іноземних мов – шляхом кількох реорганізацій відповідно до тенденцій розвитку вищої освіти, потреб оновлення й конкретизації фахової підготовки вчителів англійської мови.

З моменту утворення кафедри її очолювала к. філол. н., доцент Л. Б. Алефіренко; у 2005–2009 рр. завідувачем була к. філол. н. Т. В. Луньова, у 2009–2012 рр. – к. філол. н., доцент Н. І. Криницька. Наприкінці 2011 р. підрозділ отримав теперішню назву – кафедра англійської та німецької філології – й почав працювати спочатку під керівництвом д. філол. н., професора В. К. Зернової, із 2015 р. – к. філол. н., доцента М. О. Зуєнко. Наразі в. о. завідувача кафедри – к. філол. н., доцент М. Ю. Рахно.

Успадкувавши найкращі традиції кафедр-попередників, кафедра англійської та німецької філології здійснює свою діяльність згідно з новими вимогами до вищої освіти в Україні в цілому та викладання англійської мови зокрема. Кредо кафедри – «Scientia vita est» («Знання – це життя»).

Свого часу на кафедрі працювали досвідчені викладачі, креативні науковці, фахові методисти, талановиті педагоги: кандидати наук, доценти Л. Б. Алефіренко, Л. В. Данилюк, О. О. Копач, Н. Г. Кравцова, Н. І. Криницька, М. Г. Плоткіна, О. А. Разуменко; старші викладачі В. В. Гриценко, І. І. Капустян, Н. В. Колбіна, В. О. Лапочка, М. М. Назаренко, О. О. Пономаренко, В. А. Рахманова, Н. О. Шахова, Н. С. Шкарупа, Т. М. Щевлюкова; викладачі Т. О. Аврамко, О. М. Биндас, О. Ф. Найдьон, І. О. Олійник, Н. А. Повстяна, А. Г. Портяна, Т. С. Юшина.

Сучасний склад кафедри – передові науковці-філологи: кандидати наук, доценти М. О. Зуєнко, В. М. Артюх, І. М. Білоус, В. Л. Кравченко, Т. В. Луньова, М. Ю. Рахно, Г. М. Таловиря, І. М. Тимінська. В. О. Черненко; кандидати наук, старші викладачі Є. В. Вєнєвцева, С. Г. Ларіонова; старший викладач Г. С. Сосой.

Запровадження нових технологій у навчальний процес здійснюється на кафедрі англійської та німецької філології з урахуванням Рекомендацій Ради Європи з мовної освіти, насамперед настанови на застосування діяльнісно орієнтованого підходу, що базується на комунікативних потребах тих, хто вивчає іноземну мову, та використанні засобів і методів, які допоможуть задовольняти ці потреби. Визнання діяльнісно орієнтованого, або комунікативного, підходу пріоритетним у викладанні англійської мови обумовило необхідність переосмислення традиційних принципів навчання та запровадження нових форм роботи зі студентами, тому викладачі кафедри організують вивчення англійської мови так, щоб опанування необхідного програмового матеріалу здійснювалося через особистісну діяльність студентів. Відповідно перевага надається діяльнісно й інтелектуально орієнтованим завданням над формальними мовними вправами, а також завданням, виконання яких передбачає інтеграцію різних видів мовленнєвої діяльності, над завданнями, спрямованими на розвиток одного виду мовленнєвої діяльності. На кафедрі активно поповнюється аудіо- та відеотека, викладачі вдосконалюють методи та форми роботи з автентичним аудіо- та відеоматеріалом.

Завдяки грантам від Корпусу Миру США в Україні на кафедрі з 2007 р. функціонує комп'ютерна лабораторія з вивчення англійської мови, оснащена

Стоять (зліва направо): ***І. М. Білоус, В. Л. Кравченко, Є. В. Вєнєвцева, Т. В. Луньова, С. Г. Ларіонова;***
сидять (зліва направо): ***В. М. Артюх, В. О. Черненко, І. М. Тимінська, М. Ю. Рахно, Г. М. Таловиря, Г. С. Сосой – кафедра англійської та німецької філології ПНПУ імені В. Г. Короленка***

сучасними комп'ютерами, мультимедійним проектором та забезпечена фаховими навчальними програмами. З моменту відкриття лабораторії її завідувач – Л. А. Таран.

2016 р. за підтримки Програми імені Фулбрайта та його стипендіата пані Лізи Веіс, спільно з кафедрою світової літератури ПНПУ імені В. Г. Короленка було створено Науково-методичний центр якості вивчення англійської мови і зарубіжної літератури. Головна мета НМЦ – підвищення якості вивчення англійської мови та зарубіжної літератури серед учнів, студентів, учителів України. Із жовтня 2016 р. на базі НМЦ діють інтерактивні курси з англійської мови для викладачів ПНПУ. Роботу курсів забезпечують викладачі кафедри англійської та німецької філології. Викладачі університету мають можливість двічі на тиждень удосконалювати свої знання з англійської мови, навички усного й писемного мовлення, професійного спілкування.

Викладачі кафедри працюють над розробкою наукової теми «Лексика і граматика сучасної англійської мови в системно-структурному, когнітивному, функціональному і лінгводидактичному описі». Упродовж 2007–2015 рр. свої дослідницькі матеріали вони публікували в науковому збірнику «Англійська філологія: проблеми лінгвістики, літературознавства, лінгвометодики», який видавала кафедра. Також викладачі кафедри друкуються у фахових виданнях України, у професійних закордонних виданнях, і з року в рік кількість їхніх публікацій зростає, як і кількість виступів із доповідями на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях.

Кафедра – ініціатор проведення ряду наукових форумів: Міжнародного науково-практичного Інтернет-семінару «Концептологія в системі гуманітарних наук» (із 2009 р.; пізніше – «Когнітологія в системі гуманітарних наук» (2013, 2014), «Гуманітарні науки: Сучасна наукова парадигма» (із 2015)). Формат цього семінару надав можливість дослідникам актуальних питань концептології віртуально зустрітися та обговорити теоретичні та практичні проблеми і перспективи концептології як нової наукової дисципліни в системі гуманітарного знання. Основними тематичними напрямками роботи семінарів були проблеми концептуалізації й категоризації у світлі лінгвістики, літературознавства, педагогіки та лінгвометодики. Було також окреслено подальші перспективи співпраці й ухвалено рішення зробити цю конференцію щорічною. Матеріали конференції видрукувані як збірники, колективні монографії.

У 2007–2016 рр. щорічно наприкінці лютого кафедра проводила Всеукраїнську чи Міжнародну студентську науково-практичну конференцію «Пріоритети сучасної філології: теорія і практика», на яку з'їжджалися понад 100 учасників із різних вишів України й зарубіжжя. Матеріали конференції репрезентувалися в збірниках наукових праць студентів. 2017 р. формат цієї конференції розширено в міждисциплінарному аспекті й змінено назву на «Сучасний англомовний дискурс».

На кафедрі виконується чимало студентських наукових досліджень, діють наукові гуртки. Під керівництвом викладачів кафедри студенти неодноразово посідали призові місця на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт та на предметних олімпіадах.

Також щомісячно відбуваються дискусії в рамках наукового та методичного семінарів, на яких обговорюються актуальні проблеми лінгвістики, літературознавства та методики викладання англійської мови.

Свою кваліфікацію викладачі кафедри регулярно підвищують у провідних вишах України, а також – завдяки грантам – за кордоном (Велика Британія, Данія, США, Швеція). 2016 р. вони взяли участь у міжнародному грантовому проекті «Teaching Leadership, Tolerance and Volunteerism through the English Language». Проект був здійснений за підтримки Корпусу Миру Сполучених Штатів Америки в Україні та Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Грант «Exploratory Visit Grant» від Британської ради в Україні, мета якого – встановити партнерські стосунки з університетом м. Лідса (Великобританія), виборола на конкурсній основі доцент Т. В. Луньова. У рамках гранту у травні 2016 року відбувся візит науковця до Університету міста Лідса, у ході якого було проведено перемови про напрями і форми співпраці між кафедрою англійської та німецької філології та Школою освіти Університету м. Лідса. Доцент М. О. Зуєнко отримала грант для участі в конференції «International week in Copenhagen» за програмою Erasmus+ щодо мобільності викладачів та студентів з Педагогічним коледжем Наталі Зейл Університету Копенгагена (Данія). У рамках проекту були прочитані лекції із системи освіти в Україні та стану вивчення англійської мови у вищих навчальних закладах. Підсумок закордонного відрядження – налагодження академічних зв'язків та проведення скайп-лекцій із викладачами англійської мови з Університету м. Віка (Іспанія), Іліа університету м. Тбілісі (Грузія), Сассекс університетом м. Брайтона (Великобританія). Укладено угоди щодо академічної співпраці між ПНПУ імені В. Г. Короленка та Університетом м. Віка. Також доцент М. О. Зуєнко здійснила відрядження до Університету Йончопинга (Швеція), уклала угоду про академічну співпрацю в галузі викладання іноземних мов та літератури з Університетом м. Йончопинга, університетом м. Лунда; вивчала стан сучасних реформ у галузі освіти під час візиту до Парламенту, Міністерства освіти, Північної грантової асоціації в м. Стокгольмі (Швеція) у червні 2016 р.

Викладачі кафедри є членами професійних організацій: Асоціації викладачів англійської мови як іноземної (TESOL), Української асоціації дослідників англійської мови (USSE), Російського товариства з вивчення культури США (RSACS), Європейської асоціації американістів (EAAS) та Центру американських літературних студій в Україні (CALSU).

Кафедра співпрацює із середніми навчальними закладами м. Полтави, з іншими вишами України, із Центром американських літературних студій в Україні (м. Київ). У 2016 р. нею та кафедрою світової літератури запроваджений щорічний Конкурс знавців англійської мови та зарубіжної літератури, який проводиться на базі факультету філології та журналістики – НМЦ якості вивчення англійської мови та зарубіжної літератури ПНПУ імені В. Г. Короленка. Школярі демонструють високий рівень володіння іноземною та державною мовами, лінгвальну й літературну майстерність, креативність, акторські та художні здібності.

У рамках року англійської мови в Україні (2016) та на підтримку талановитої молоді кафедра оголосила Конкурс авторської англомовної пісні. До участі в ньому запрошують старшокласників загальноосвітніх шкіл, ліцеїв і гімназій та студентів вищих навчальних закладів, які пишуть пісні англійською мовою та виконують їх. Конкурс традиційно проводиться восени, збирає велику кількість учасників, які бажають представити свою творчість.

Особливу увагу кафедра приділяє розвиткові міжнародних зв'язків. Тривалий час вона плідно співпрацювала з Лі-університетом (м. Клівленд, штат Теннессі, США). Від 2004 р. здійснює співробітництво з Університетом м. Йончопінга (Школа освіти і комунікації) (Швеція) за програмою в рамках проекту «Цінності. Демократія. Освіта». Учасниками проекту є вищі навчальні заклади Швеції, Данії, Росії, України. У рамках цієї програми відбуваються обміни викладачами та студентами між різними університетами, проводяться міжнародні конференції. 2016 р. було укладено угоди із Гданським університетом (Польща), Університетом м. Лунда (Швеція), Університетом м. Віка, Університетом Центральної Каталонії (Іспанія).

Кафедра має позитивний досвід співпраці з Корпусом Миру США в Україні, який регулярно делегує волонтерів для викладання англійської мови, що сприяє вдосконаленню англомовної компетентності студентів та викладачів, передусім їхніх фонетичних навичок, аудіювання та говоріння, а також знання американської культури. У різний час на кафедрі працювали такі волонтери: Кріс Вайлі, Кірстен Гібутовскі, Лі Баллард, Беррі Гропп, Кірстен Дік. 2008 р. започатковано співпрацю з Клівлендським університетом (м. Клівленд, штат Огайо, США). З вересня 2015 р. до червня 2016 р. в ПНПУ імені В. Г. Короленка працювала викладачем англійської мови стипендіат програми імені Фулбрайта пані Ліза Веіс. Програма «Спеціаліст з викладання англійської мови, стипендіат програми Державного департаменту США (English Language Fellow Program)» діяла за підтримки Посольства США в Україні та Міністерства освіти і науки України та була спрямована на обмін фахівцями між Україною та США й підвищення професійного рівня викладачів вищих навчальних закладів.

К. філол. н., доц. Тетяна Луньова,
к. філол. н., ст. викл. Світлана Ларіонова

Кафедра журналістики

Кафедра журналістики була створена 2010 р., відокремившись від кафедри загального і слов'янського мовознавства. За цей період сформувався високопрофесійний колектив у складі д. філол. н., професора Н. Ф. Баландіної (завідувача кафедри), к. філол. н., професора С. В. Семенко (заступник завідувача), к. н. із соціальних комунікацій, доцентів С. В. Шебеліста, М. І. Свалової, Г. О. Кудряшова, Л. І. Лисенко та старшого викладача О. А. Зелік.

Із часу заснування й до сьогодні цей підрозділ факультету не зраджує високим показникам рейтингу кадрового складу й потенціалу. Завідувач кафедри Н. Ф. Баландіна – відомий славіст, фахівець у галузі лінгводидактики і комунікативної лінгвістики, її науковий доробок нараховує близько 200 публікацій, з-поміж яких 180 наукових, 25 навчально-методичного характеру, зокрема закордонних (Чехія, Польща, Німеччина, Іспанія, Росія), 4 монографії, 2 з них – колективні, одна з яких закордонна (Чехія), виконана в межах грантової програми I-FIT в Університеті імені Ф. Палацького в Оломоуці (Чехія, 2014). Разом із відділом західних і південнослов'янських мов Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України науковець поновлювала чесько-український перекладний словник. Як спеціаліст із лінгводидактики із 2005 р. керувала проектними групами, організованими МОН України для створення 3-х навчальних програм із російської мови (2005, 2011, 2017), на основі яких уклала 15 підручників з російської мови для ЗНЗ (у співавторстві) із грифом МОНУ та отримала 6 авторських свідоцтв. У доробку вченої ще 8 навчальних посібників для ЗНЗ. Вона керує науковою школою «Мовні одиниці і категорії у функціональному висвітленні», підготувала чотирьох кандидатів наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. У 2007–2008 рр. викладала українську мову в Карловому університеті в Празі, вела курс із перекладознавства в Університеті імені Й. Палацького в Оломоуці.

Н. Ф. Баландіна – член редколегії 3-х фахових видань: «Філологічні науки» (Полтава), «Рідний край» (Полтава), «Слов'янський збірник» (Одеса) та зарубіжного – «Současná ukrajinistika problémy jazyka, literatury a kultury» (Чехія); відповідальний редактор щорічних кафедральних збірників наукових праць викладачів «Актуальні проблеми журналістики в контексті сучасних соціальних комунікацій» (із 2015) та студентів «Журналістика: теорія, історія, практика» (із 2012). Член спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 із захисту докторських дисертацій при Інституті мовознавства імені О. О. Потебні НАН України (із 2011). Офіційний опонент 16 дисертацій, зокрема однієї закордонної (м. Баку, 2012). Була членом експертної ради з філологічних наук та соціальних комунікацій ДАК України (2010–2015).

Зліва направо: ***Г. О. Кудряшов, Н. В. Пурас, О. А. Зелік, Л. І. Лисенко, Н. Ф. Баландіна, М. І. Свалова, С. В. Семенко, С. В. Шебеліст – кафедра журналістики ПНПУ імені В. Г. Короленка***

За час існування кафедри захищено чотири кандидатські дисертації із соціальних комунікацій (С. В. Шебеліст, М. І. Свалова, Г. О. Кудряшов та Л. І. Лисенко). Старший викладач О. А. Зелік закінчила аспірантуру Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Готується до захисту докторської дисертації професор кафедри журналістики С. В. Семенко.

Перманентно діяльність кафедри посилюють заслужені журналісти України, генеральний директор Полтавської обласної телерадіокомпанії «Лтава» М. І. Ляпаненко, власний кореспондент Національної телерадіокомпанії України Н. І. Ляпаненко, Н. Г. Іванченко та ін.

Досвід, професіоналізм та активні науково-методичні пошуки викладачів утілені в їхній навчальній діяльності. Вони читають курси з нормативних, фундаментальних та професійно орієнтованих дисциплін: «Теорія масової комунікації», «Теорія журналістики», «Теорія і практика журналістської творчості», «Журналістські жанри», «Проблематика ЗМІ»», «Журналістська майстерність», «Журналістський фах», «Історія української журналістики», «Історія зарубіжної журналістики» та ін.

Практичні навички майбутні журналісти вдосконалюють під час проходження різного рівня практик у місцевих ЗМІ під керівництвом досвідчених журналістів, насамперед на базі ОДТРК «Лтава», телестудії «Місто», ТРК «ІРТ-Полтава», пресслужби УМВС України в Полтавській області, газет «Зоря Полтавщини», «Полтавський вісник», «Газета по-українськи», «Коло», «Вечірня Полтава», «Вісті»; Інернет-видань «VPoltave. Info» й «Новини Полтавщини».

Колектив кафедри залучений до підготовки студентів за спеціалізацією «Редактор освітніх видань». Фахові вміння та навички майбутніх редакторів формуються під час вивчення курсів «Редакторський аналіз і правка», «Редакторська і видавнича справа», «Історія видавничої справи і редагування», «Текстознавство», «Типологія помилок», «Історія книги», «Літературне редагування». Реалізація інновацій у журналістській освіті відбувається через організацію майстер-класів, лекторіїв, семінарів із провідними журналістами та журналістикознавцями України.

Наповнення навчальних курсів постійно модернізується відповідно до викликів і трансформацій сучасності, зокрема професії журналіста – розвитку технологій, переорієнтації інформаційного простору, зростання впливовості журналіста як фахового аналітика, коментатора поточної дійсності.

Науково-методична робота спрямована на дослідження актуальних проблем сучасного журналістикознавства та медіаосвіти. Незважаючи на свій юний вік, кафедра виробила гарні традиції науково-методичної діяльності, має перші вагомі результати. 2011 р. було завершено держбюджетну наукову тему «Оптимізація формування комунікативної компетенції учнів ЗНЗ засобами навчального тексту». Розроблена методика дозволила проф. Н. Ф. Баландіній (у співавт. з доц. К. В. Дегтярьовою) укласти серію підручників із російської мови для шкіл з українською мовою навчання, які отримали гриф МОН України.

Важливою ланкою кафедральної роботи є проведення конференцій і семінарів: у 2010, 2013, 2016 та 2018 рр. були проведені всеукраїнські та міжна-

родні науково-практичні конференції «Журналістика. Лінгвістика. Дидактика», у 2013 р. – І Всеукраїнська науково-практична конференція «Творчість Раїси Кириченко в культурному просторі України на покордонні ХХ–ХХІ століть», за результатами роботи якої започатковано нову галузь – кириченкознавство. Також у 2013 р. розпочав роботу регіональний семінар «Медіаосвіта як фактор модернізації та підвищення якості вивчення гуманітарних дисциплін у загальноосвітній та вищій школі».

Уже традиційними стали кафедральні наукові та методичні семінари, результати яких апробуються на міжнародних, усеукраїнських і регіональних конференціях, публікуються у вітчизняних та закордонних виданнях, активно впроваджуються у викладацьку практику. На основі відкритих занять, майстер-класів відомих журналістів постійно поповнюється банк методичного забезпечення. Викладачі регулярно оновлюють навчально-методичні комплекси дисциплін відповідно до сучасних тенденцій журналістикознавства та медіадидактики.

Молодій кафедрі вдалося знайти цікавий, інтерактивний і результативний спосіб навчальної взаємодії зі студентами: майбутні журналісти під керівництвом викладачів створюють оригінальні медійні продукти – молодіжний журнал «O_2» та художньо-публіцистичний альманах «Кольорове коло», є активними дописувачами до вишівської газети «Університетський час». Відбувається постійна співпраця з талановитою учнівською молоддю: наукові консультації в рамках МАНУ, щорічний конкурс учнівських творчих робіт «Допис у газету» (за результатами видається однойменний альманах) допомагають школярам зробити перші кроки до журналістської професії.

Студенти-журналісти діляться власними науковими напрацюваннями, першим професійним досвідом на міжнародних та всеукраїнських конференціях і семінарах. Щороку кафедра проводить регіональний студентський науковий семінар, а найкращі доповіді друкуються у збірнику наукових праць «Журналістика: теорія, історія, практика». Цікавою формою студентської наукової активності є участь в олімпіадах, наукових конкурсах, конкурсах видавничих проектів, географія яких поступово розширюється (Київ, Львів, Херсон).

Від самого початку свого існування кафедра бере активну участь у міжнародному науковому житті. Завідувач кафедри Н. Ф. Баландіна протягом тривалого часу співпрацює із закордонними науково-навчальними інституціями, зокрема з Карловим університетом у Празі й Університетом Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка), має низку зарубіжних публікацій в Іспанії, Німеччині, Польщі, Чехії. 2013 р. в межах реалізації міжнародної програми «Інтердисциплінарна філологічна інновація транслатологічних модулів на іншомовних кафедрах філологічного факультету Університету Палацького в Оломоуці» вона прочитала лекційний курс із комунікативної теорії перекладу.

Г. О. Кудряшов активно співпрацює з Інститутом журналістики Білоруського державного університету, радою молодих учених Національної академії наук Республіки Білорусь, виступаючи на конференціях та друкуючись у білоруських наукових виданнях. Як арт-директор фольклорного ансамблю «Жива вода імені Павла Бакланова» 2012 р. він організував поїздку творчого колективу на мистецький фестиваль «Берагіня» в Гомельську область. Учасники хору, який здобув диплом першого ступеня, виступили також перед українською діаспорою Республіки Білорусь і працівниками Посольства України в Мінську. Гліб Кудряшов налагодив зв'язки із громадськими об'єднаннями українців «Заповіт» і «Ватра». Деякі їхні представники взяли участь у першій в Україні науковій конференції «Творчість Раїси Кириченко в культурному просторі України на покордонні ХХ–ХХІ століть». Співпрацює викладач і з Національною бібліотекою Білорусі, передаючи в її фонди продукцію полтавських видавництв.

2011 р. С. В. Шебеліст узяв участь у 21-й Літній східноєвропейській школі, яку проводив Центр східноєвропейських досліджень Варшавського університету. 2012 р., отримавши грант Програми українознавчих досліджень імені Петра Яцика, він виступив на Міжнародному симпозіумі для молодих учених «Нові перспективи сучасної України: політика, історія та культура» у Торонтському університеті (Канада). Протягом 2013 р. викладач узяв участь у навчальній поїздці до Республіки Польща (за програмою «Study Tours to Poland – візити для професіоналів») та Міжнародній науковій конференції «Чеські полоністичні дослідження в європейському контексті» й 8-му з'їзді випускників Літньої східноєвропейської школи Варшавського університету, що відбулися у Празі (Чеська Республіка).

2013 р. О. А. Зелік виступила на Міжнародній науковій конференції «Україністика: традиції і сучасність» у Варшавському університеті (Республіка Польща), а Л. І. Лисенко – на Міжнародній науково-практичній конференції «Журналістика-2013» у Білоруському державному університеті (Мінськ, Республіка Білорусь) і 2014 р. – на Міжнародній інтердисциплінарній науковій конференції «Чуже/своє. Місто і село в українській літературі і культурі» в Ягеллонському університеті (Краків, Республіка Польща). Поступово інтегруються в міжнародну наукову спільноту й інші члени кафедри, подаючи статті до іноземних наукових видань і надсилаючи заявки на участь у закордонних конференціях.

Виховна робота кафедри враховує особливості напряму підготовки та спеціальності. Доброю традицією стала співпраця із провідними журналістами України та області. Студенти мали можливість прослухати публічні лекції М. Мариновича «Україна сьогодні: як фатум наших слабкостей обернути на еволюційні шанси?», М. Рябчука «Література обложеної фортеці», І. Михайлина «Становлення україн-

ської журналістики в контексті виникнення журналістики в Європі у залежних народів» та ін. Серію майстер-класів із різних аспектів практичної журналістики для наших студентів провели проф. В. Іванов, проф. А. Яковець, проф. М. Тимошик, доц. В. Теремко, головний редактор газети «Дзеркало тижня» В. Мостовий, головний редактор «Історичної правди» В. Кіпіані, володарка Національної премії «Телетріумф» Н. Сокленко, публіцист С. Федорчук, президент Асоціації журналістів, видавців і мовців «Новомедіа» Р. Кухарчук та ще багато цікавих творчих особистостей.

Викладачі велику увагу приділяють дослідженню й популяризації історії регіональної журналістики. Налагоджено тісну співпрацю з музеями та бібліотеками міста, які надають можливість студентам працювати зі стародруками. Разом зі студентами беруть участь у створенні літопису полтавської крайової журналістики й ветерани: заслужений журналіст України, член Національної спілки журналістів України, диктор Полтавського обласного радіо Р. Самойленко, член Національної спілки журналістів України, диктор Полтавського обласного радіо В. Чазова, ділився своїми знаннями і творчим досвідом із молоддю й диктор Полтавського обласного радіо А. Крашевський. На основі їхніх спогадів, інтерв'ю, фотографій створюється мультимедійний банк інформаційних ресурсів. Про діяльність старших колег студенти пишуть науково-дослідницькі роботи. Уже традиційною стала виставка видавничої продукції кафедри журналістики та виставка видавничих проектів студентів-журналістів, які проводяться в рамках Днів факультету філології та журналістики.

Студенти-журналісти беруть активну участь у роботі органів факультетського та університетського самоврядування. Для органів студентського самоврядування проводяться майстер-класи «ПР-супровід виховних і культурних заходів», «Висвітлення діяльності студентського самоврядування на сайті та вишівській газеті "Університетський час"», у рамках роботи школи «Лідер майбутнього» проводиться майстер-клас «Особливості функціонування пресслужби органів студентського самоврядування».

Із 2011 р. проводиться щорічний регіональний студентський науковий семінар «Актуальні проблеми журналістики», а найкращі доповіді друкуються у збірнику наукових праць «Журналістика: теорія, історія, практика». Усього видано сім збірників (2011–2017).

Традиційною формою студентської наукової активності є участь в олімпіадах, конкурсах наукових робіт, конкурсах видавничих проектів, конференціях (Дніпро, Київ, Львів, Маріуполь, Ужгород, Херсон, Черкаси). Студенти мають вагомі результати: 2015 р. О. Мельніченко виборов 3 місце у ІІ турі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у галузі соціальних комунікацій (тема «Спортивний коментар у друкованих ЗМІ: традиції й новаторство», науковий керівник – Н. Ф. Баландіна); переможцями у ІІ турі Всеукраїнської студентської олімпіади зі спеціальностей «Журналістика», «Реклама і зв'язки з громадськістю» стали О. Мельніченко (3 місце, 2015 р.), Л. Пархоменко (3 місце, 2016 р.). Крім того, студенти активно долучаються до українських та зарубіжних освітніх проектів, курсів і майстер-класів, отримуючи відповідні сертифікати.

Кафедра журналістики в рамках профорієнтаційної роботи з майбутніми абітурієнтами щорічно проводить: проект «МедіаТерра», регіональний творчий конкурс для учнів ЗНЗ «Допис у газету» (з публікацією збірника), роботу із творчо обдарованими учнями в рамках МАН, лекції для учителів полтавського регіону. У жовтні 2016 р. спільно з Полтавською обласною організацією Національної спілки письменників України кафедра взяла участь у регіональному проекті «Сучасний медіасвіт як простір для творчості активної молоді».

Викладачі є також діяльними творцями сучасного медійного простору Полтавщини, про що свідчить їхня тісна співпраця з крайовими ЗМІ різних видів. Вони є частими гостями ОДТРК «Лтава», зокрема неодноразово ставали учасниками ток-шоу «Відверто про...», інформаційно-розважальної програми «Ранок на "Лтаві"» (О. А. Зелік, Л. І. Лисенко, М. І. Свалова, С. В. Шебеліст), розмаїтих проектах радіо «Лтава» та «Ваша хвиля» (Н. Ф. Баландіна, О. А. Зелік, Л. І. Лисенко, М. І. Свалова, С. В. Семенко, С. В. Шебеліст). У Шевченківський рік узяли активну участь у радійному проекті «Читаємо "Кобзаря" разом» та програмі «Часомір», де ознайомили жителів Полтавщини з маловідомими сторінками Шевченкіани. Відбувається тісна співпраця з обласною організацією НСЖ України: консультування, проведення спільних проектів та акцій, серед яких традиційними стали зустрічі з провідними публіцистами краю, упорядкування Алеї журналістів у м. Полтаві. С. В. Шебеліст постійно співпрацює як журналіст із всеукраїнською газетою «День» та Інтернет-порталом «Zaxid.net».

Кафедра сприяє розвитку медіаграмотності різних установ і організацій Полтавщини. Л. І. Лисенко читала лекції в обласній профспілці працівників освіти й обласній прокуратурі. Н. Ф. Баландіна, О. А. Зелік, С. В. Семенко є частими гостями методичних об'єднань учителів-словесників міста й області, на яких презентують різні форми ранньої професіоналізації учнів, що прагнуть працювати в медійній сфері. Г. О. Кудряшов бере активну участь у культурно-мистецькому житті Полтавської області, зокрема в популяризації творчості народної артистки України Раїси Кириченко. При кафедрі діє музей Раїси Кириченко (куратор – Г. О. Кудряшов), у стінах якого проводяться екскурсії, концертні програми пам'яті співачки, творчі зустрічі. За час існування музею його відвідало понад 10 тисяч гостей із різних регіонів України та закордону. Національний меморіальний проект «Ук-

раїна – Раїсі Кириченко», зініційований та реалізований викладачами кафедри журналістики, став резонансним науковим і мистецьким дійством.

Викладачі кафедри не стоять осторонь громадського й культурного життя краю, залучаючи до цього і студентів-журналістів.

Д. філол. н., проф. Надія Баландіна

Кафедра загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов

Кафедра загального та слов'янського мовознавства – одна з найстарших в університеті, яка за час свого існування пережила багато реорганізацій і мала кілька назв: кафедра російської мови, кафедра російської мови з методикою її викладання, кафедра загального і російського мовознавства, кафедра загального мовознавства, кафедра загального та слов'янського мовознавства і журналістики. Ця надзвичайно потужна та кваліфікована кафедра була організована одночасно з відкриттям інституту й завжди забезпечувала високий рівень підготовки вчителів-мовників, які й зараз викладають в Україні, Росії, Казахстані, Узбекистані, Польщі, Болгарії, Німеччині, Чехії, Словаччині, Сербії.

Протягом другої половини XX ст. кафедрою керували: доц. В. Я. Савельєв – яскравий викладач, глибокий науковець, фахівець із мови художнього твору; доц. Д. І. Ганич – визначний лексикограф, що стояв біля витоків сучасного українського словникарства; проф. В. О. Горпинич – відомий мовознавець, дослідник проблем словотвору, топонімії та антропонімії; доц. Л. Л. Безобразова – талановитий морфолог і лінгвостиліст; проф. М. Ф. Алефіренко – видатний фразеолог і лінгвокультуролог, проф. Н. Ф. Баландіна – відомий славіст, лінгводидакт та ін. У різні роки на кафедрі працювали обдаровані вчені й педагоги: проф. З. О. Валюх, проф. О. А. Колесников, проф. А. А. Лучик, проф. В. В. Лучик, проф. М. В. Скаб, проф. М. С. Скаб, доц. С. І. Алексєєнко, доц. Н. А. Борисенко, доц. Н. А. Вакуленко, доц. М. П. Волочай, доц. О. О. Григор'єва, доц. В. М. Єрмак, доц. Г. М. Козуб, доц. Л. В. Колесникова, доц. С. О. Лебеденко, доц. Г. Т. Линник, доц. А. В. Оголевець, доц. Л. О. Сологуб, доц. Н. І. Тарасова, ст. викл. М. І. Бойко, ст. викл. А. І. Каган, ст. викл. М. В. Нещадіна, ст. викл. Г. Г. Сидорова та ін.

Найбільш ґрунтовно науковцями кафедри розроблялися такі напрямки: фразеологія (проф. М. Ф. Алефіренко, доц. Л. М. Корнєва, доц. М. П. Волочай), словотвір (проф. В. О. Горпинич, проф. З. О. Валюх, доц. В. М. Єрмак), лінгвістичний аналіз тексту (доц. Л. Л. Безобразова, доц. А. В. Оголевець, доц. О. Ю. Тупиця), ономастика (доц. С. О. Лебеденко), українсько-російська мовна інтерференція (доц. Н. А. Борисенко), що реалізувалися на заняттях відповідних проблемних груп та в наукових роботах студентів. Із цих же проблем проводилися й науково-практичні конференції всеукраїнського та міжнародного масштабу. Крім того, організовувалися конференції, присвячені видатним колегам (Ганичевські читання, Савельєвські дні тощо).

01.09.2010 р. (наказ № 42-р від 23.06.2010 р.) було створено кафедру загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка – шляхом об'єднання в новий структурний підрозділ факультету філології та журналістики академічних громад кафедри іноземних мов та кафедри загального і слов'янського мовознавства та журналістики. Звідтоді завідували кафедрою: к. філол. н., доц. Н. Г. Вишня (2010–2015); к. пед. н., доц. Л. Л. Король (із квітня 2015).

На кафедрі діють секції іноземних мов (керівник – доц. Л. М. Черчата) та загального і слов'янського мовознавства (керівник – доц. Л. М. Корнєва), які забезпечують академічний та науковий симбіоз викладацького колективу.

Зліва направо: ***Л. М. Черчата, Л. М. Корнєва, О. І. Мокляк, Л. В. Халявка, Л. Л. Король, Н. В. Петрушова – кафедра загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов ПНПУ імені В. Г. Короленка***

З часу заснування кафедри тут працювали: доценти К. В. Дегтярьова (2010–2014), Л. М. Корнєва, Л. Л. Король, Н. В. Петрушова, Л. М. Черчата, Л. В. Шаповалова (2015–2017), старші викладачі А. П. Болотнікова (2010–2017), В. І. Омеляненко (2010–2013), М. С. Купар (2010–2016), к. філол. н., викладач О. І. Мокляк, ст. лаборанти О. М. Шевченко (2010–2015), Ю. М. Наливайко (2015–2016), Л. В. Халявка (з 2016 р.). Нині викладацький склад кафедри сформований із високоосвічених фахівців, які мають науковий ступінь кандидата наук, а Л. М. Корнєва, Л. Л. Король, Н. В. Петрушова, Л. М. Черчата – наукове звання доцента.

Кафедра забезпечує викладання низки дисциплін для майбутніх бакалаврів та магістрів історичного, природничого, фізико-математичного факультетів, факультетів технологій і дизайну, фізичного виховання, філології та журналістики, а також для здобувачів наукового ступеня «доктор філософії», а саме: «Іноземна мова» (англійська, німецька); «Іноземна мова у професійній діяльності» (англійська, німецька); «Іншомовний академічний дискурс»; «Іноземна мова у науковій діяльності» (німецька); «Туристичне країнознавство»; «Українська мова (за професійним спрямуванням)»; «Вступ до мовознавства»; «Загальне мовознавство»; «Теорія мови»; «Історія лінгвістичних учень». Із року в рік розробляються й оновлюються програми та навчально-методичні комплекси нормативних і вибіркових дисциплін, покликані вдосконалити формування іншомовних компетентностей майбутніх педагогів, методичне супроводження педагогічного процесу, інструментарій контролю навчальних досягнень студентів.

Викладацький склад кафедри підвищує кваліфікацію у провідних вишах України. Своєю чергою, кафедра – майданчик для вивчення досвіду та підвищення кваліфікації колег із закладів вищої освіти Полтави й освітніх інституцій регіону.

Із січня 2017 р. кафедра досліджує державну наукову тему «Життєвий і творчий шлях педагога і перекладача Івана Трохимовича Бабича» (Державний реєстраційний номер 0117 U 003224), яка ставить за мету створення повної біографії педагога та митця літературного перекладу, висвітлення творчої явленості І. Бабича в українському й іншомовному культурному просторі (керівник – доц. Л. Л. Король). Триває науковий пошук і в руслі теми «Дослідження мовних одиниць в антропоцентричній парадигмі» (керівник – доц. Л. М. Корнєва), у межах якої виявлено закономірності лінгвосеміотичного засвоєння людиною навколишнього матеріального світу та інформаційного простору, стратегічної побудови комунікації для реалізації людських потреб тощо. У коло наукових зацікавлень викладачів уходять і проблеми формування комунікативної компетентності майбутнього фахівця, ономастики, гендерної лінгвістики, стилістики, концептології, міжкультурної комунікації, лінгвокраїнознавства, організації самостійної роботи студентів з іноземної мови, методики викладання гуманітарних дисциплін, педагогіки, розвитку сучасного літературного процесу тощо. Результати наукових розвідок опубліковано у фахових та внесених до наукометричних баз виданнях України і зарубіжжя (Австрія, Білорусь, Словаччина, Пакистан, Польща, Чехія, Швеція), збірниках наукових праць, матеріалах конференцій і семінарів тощо. Виголошено понад 200 наукових доповідей на міжнародних, усеукраїнських і регіональних наукових зібраннях.

Доценти кафедри працюють в оргкомітетах і журі всеукраїнських студентських та учнівських олімпіад, міського й обласного етапів конкурсу «Учитель року», конкурсу-захисту учнівських наукових робіт учнів членів МАН та НТУ України, виступають опонентами кандидатських дисертацій, рецензентами наукових та методичних видань, членами груп експертів електронних версій проектів підручників для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Кафедра активно співпрацює із загальноосвітніми школами м. Полтави, м. Кременчука, районних центрів Полтавщини у справі надання консультацій, методичної допомоги, проведення профорієнтаційних заходів тощо.

Традиційно кафедрою проводяться студентські наукові читання «Passus in Scienciam» (із 2005), науково-практична конференція студентів і магістрантів «Сучасні тенденції розвитку лінгвістики й літературознавства» (2010–2015), засідання круглого столу до Дня слов'янської писемності та культури. Видаються збірники студентських наукових праць. Під керівництвом викладачів кафедри підготовлено понад 150 студентських публікацій, проголошено десятки доповідей. Працюють гуртки, проводяться лекції-візуалізації для першокурсників.

2016 року на базі кафедри започатковано міжнародний волонтерський проект «Разом!», який об'єднав викладачів, колишніх випускників та їхніх вихованців, майбутніх учителів із громадськими діячами української діаспори США і Канади у справі допомоги захисникам України. Завдяки участі представників української діаспори зі США відомого громадського діяча Володимира Кунька та лікаря-кардіолога Зіни Гайдучок, волонтерки-Народного Героя України Ксенії Бикової, викладачів та студентів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка ми відправили на фронт десятки посилок із медикаментами, медичними приладами, листами, щирими дитячими малюнками, солодощами тощо і продовжуємо розпочату справу. 2018 р. учасники проекту отримали Подяку від командування військової частини А0206.

За досягнення у науковій, методичній та виховній роботі викладачі кафедри нагороджені грамотами і подяками Полтавської облдержадміністрації, Полтавської міської ради, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, факультету філології та журналістики.

К. філол. н., доц. Наталія Криницька,
к. пед. н., доц. Лариса Король

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Кафедра романо-германської філології

1996 р. із загальноінститутської кафедри іноземних мов виокремилася кафедра романо-германської філології. Її завідувачем стала ст. викл. Ю. В. Бардакова – досвідчений викладач і методист німецької мови, яка підтримувала на кафедрі атмосферу взаємної поваги, чесності та людяності.

З моменту утворення кафедри її члени викладали на філологічному факультеті англійську, німецьку, французьку, іспанську, латинську мови. 2004 р. створено окрему кафедру англійської філології, і кафедра романо-германської філології зосередилася передусім на викладанні німецької, французької, іспанської та латинської мов.

Упродовж 2006–2008 рр. кафедру очолював доц. В. В. Кононенко – талановитий організатор, мудрий викладач та успішний керівник, який продовжив найкращі традиції, започатковані Ю. В. Бардаковою. З 1982 р. по 2018 р. він пройшов шлях від випускника факультету німецької мови Київського державного педагогічного інституту іноземних мов до декана факультету філології та журналістики ПНПУ імені В. Г. Короленка.

У 2008–2015 рр. кафедрою завідувала ученийгерманіст доц. Т. І. Перепелиця; у 2015–2016 рр. – обдарований філолог та натхненний викладач доц. О. В. Григоренко; у 2016 р. – чудовий фахівець і перспективний керівник доц. О. Б. Кирильчук, яка 2018 р. очолила факультет філології та журналістики. Із червня 2016 р. завідувачем кафедри є доц. Н. І. Криницька – літературознавець, викладач англійської мови та літератури.

Період розвитку кафедри романо-германської філології у 1996–2018 рр. пов'язаний із професійними здобутками проф. В. К. Зернової, О. І. Кобзар, К. І. Мізіна, доц. С. І. Алексєєнка, Н. Г. Вишні, Я. Г. Вовка, С. П. Галаур, О. В. Григоренко, О. В. Дмитренко, О. Б. Кирильчук, В. В. Кононенка, А. М. Онищенка, Т. І. Перепелиці, Б. В. Сторохи, Л. В. Шаповалової, ст. викл. О. О. Бардакової, Ю. В. Бардакової, І. К. Безвіконного, М. С. Горькової, О. Г. Данилюк, Н. А. Кришталь, В. Л. Меметова, О. І. Ніконенко, З. М. Таран, Г. В. Филь, І. В. Якубенко, викл. О. В. Алманової, В. В. Бабенка, Н. Г. Кандиби, С. М. Ківшик, Ю. В. Колпакової, В. В. Неділько, Ю. А. Ошкодьорової, Ю. І. Петренко, О. О. П'ятак, А. В. Савченко, Л. С. Скубій, Г. С. Славко, К. М. Шаповал, Л. В. Юрашко та ін. Організаційну та методичну роботу кафедри допомагали забезпечувати зав. лабораторією І. Г. Добрянська, О. С. Колісник, А. М. Кришталь, В. В. Неділько, Г. С. Славко, А. В. Фера.

Основними напрямами навчальної роботи кафедри є забезпечення вивчення німецької мови як першої іноземної мови та другої іноземної, французької або іспанської як третьої іноземної мови у студентів іноземного відділення факультету філології та журналістики, а також вивчення німецької як іноземної мови на українському відділенні факультету філології та журналістики.

Викладачі кафедри читають, відповідно, практичні курси першої, другої та третьої іноземної мови. Також працівниками кафедри розроблені й читаються теоретичні курси та спецкурси з німецької мови й методика викладання іноземної мови. Свідомі

Стоять (зліва направо): ***О. О. Бардакова, Б. В. Стороха, О. Б. Кирильчук, В. В. Кононенко, Г. В. Филь, І. В. Якубенко, А. В. Фера;*** *сидять (зліва направо):* ***Ю. І. Петренко, Н. І. Криницька, З. М. Таран, О. І. Ніконенко – кафедра романо-германської філології ПНПУ імені В. Г. Короленка***

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

поставлених методичних завдань, викладачі активно працюють над створенням у межах навчальних програм відповідних посібників, за допомогою яких студенти можуть значно полегшити процес засвоєння іншомовного матеріалу.

Наукові інтереси викладачів кафедри охоплюють різноманітні аспекти: О. Б. Кирильчук працює над проблемою формування комунікативних навичок та вмінь ділового мовлення студентів-філологів педагогічних вишів і риторичної культури старшокласників; В. Кононенко вивчає засоби масової інформації Німеччини та українсько-німецькі зв'язки; Н. І. Криницька досліджує літературу США й фантастичні жанри та здійснює художні переклади; Б. В. Стороха присвячує наукові розвідки німецькомовній літературі та світовому кіномистецтву, перекладає художні твори та є співавтором підручників із зарубіжної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів під грифом МОН України. О. О. Бардакова й О. І. Ніконенко досліджують словотвір сучасної німецької мови; З. М. Таран вивчає французьку мову та літературу й латинські запозичення в українській мові; Н. А. Кришталь цікавиться зарубіжною педагогікою та методикою викладання іноземної мови в загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах; Г. В. Филь вивчає історію й культуру Іспанії, а також структурно-граматичні особливості фразеологізмів іспанської та німецької мови; І. В. Якубенко опановує синтаксис німецької мови, лінгвістику тексту, комунікативну лінгвістику, лінгвостилістику, лінгвопрагматику та психолінгвістику. Ю. І. Петренко цікавиться тенденціями розвитку сучасної розмовної німецької мови та семантикою німецьких власних назв.

Науково-методична робота викладацького складу поширюється й на студентів: щороку доценти кафедри здійснюють керівництво курсовими та кваліфікаційними роботами, прищеплюючи студентам навички роботи з науковою літературою та мовно-дослідницьким матеріалом. 2003 р. під орудою Г. В. Филь створено клуб любителів іспанської мови «Unidad». З. М. Таран керує проблемною групою «Вивчення романо-германських мов». Результати роботи клубу та проблемної групи презентуються у вигляді наукових статей студентів (щорічний збірник, який видається на кафедрі) та виступів під час студентської наукової конференції в межах Тижня факультету філології та журналістики.

Викладачі підтримують тісні зв'язки з посольствами зарубіжних країн та культурними центрами.

У 1998–2006 рр. кафедра співпрацювала з Osteuropazentrum'ом Університету Гогенгайм (Штуттгарт, Німеччина), який діє при фонді Роберта Боша. У рамках цього співробітництва на партнерських умовах на кафедрі працювали такі лектори-викладачі німецької мови, як Антьє Шуберт (1998–2000), Торстен Ортель (2000–2002), Крістіне Галлер (2002–2003), Ніколь Гьофнер (2003–2005), Беньямін Гільде (2005–2006).

Завдяки ентузіазму та багаторічній роботі В. В. Кононенка, О. В. Григоренко, О. Б. Кирильчук, Б. В. Сторохи, О. О. Бардакової, Ю. В. Бардакової, І. В. Якубенко, Ю. І. Петренко та ін. кафедра співпрацює з Посольством Австрії в Україні, Посольством Німеччини в Україні, Університетом м. Ландау (Німеччина), Коледжем імені Теодора Гойса та німецькими містами-партнерами Полтави – Фільдерштатом, Ляйнфельден-Ехтердінгеном та Остфільдером; підтримує зв'язки з представництвом Німецької служби академічних обмінів ДААД (НСАО).

Викладачі кафедри та студенти постійно беруть участь у міжнародних програмах академічного обміну, отримують різноманітні гранти для здійснення наукового дослідження або художніх перекладів, а також стипендії для мовного стажування. У рамках угоди про обмін студентами відбувається семестрове навчання германістів факультету філології та журналістики в Університеті міста Кобленца (Німеччина).

О. В. Григоренко та Б. В. Стороха – успішні учасники GIP (партнерської програми Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України та Вільного університету м. Берліна) та VAP (Програми імені В. Адмоні для аспірантів-германістів). Н. І. Криницька відповідальна за здійснення Програми міжнародних обмінів імені Фулбрайта в університеті та член Центру американських літературних студій в Україні (CALSU), який діє на базі Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України за підтримки Посольства США в Україні. Л. В. Шаповалова вдало співпрацювала з Посольством Франції в Україні та Французьким культурним центром, брала активну участь у семінарах, що організовуються цими установами.

У межах партнерського співробітництва між Полтавою та Фільдерштатом, Ляйнфельден-Ехтердінгеном та Остфільдером щорічно відбуваються візити учителів німецької мови, зокрема Гудрун Райнш, Гудрун Реммерс (2008–2015), Ангеліки Лундквіст Мог (2016), Сільвії та Берндта Вельшів (2017), котрі читають короткострокові курси для студентів-філологів із першою іноземною мовою. Однією зі сторін співпраці міст-партнерів є можливість для викладачів кафедри романо-германської філології здійснювати стажування з методики в м. Остфільдерні та відвідати навчальні курси в Літній академії Університету м. Тюбінгена. Упродовж 2013–2018 рр. триває плідна співпраця викладачів кафедри та Норберта Мюллера, який щорічно приїздить до Полтави й читає лекції для студентів факультету філології та журналістики.

Викладачі кафедри успішно виконують обов'язки кураторів академічних груп, організовуючи та проводячи різноманітні заходи розважального й виховного характеру.

У рамках профорієнтаційної роботи разом із кафедрою світової літератури щороку проводиться яскравий Конкурс знавців німецької, французької та іспанської мов і зарубіжної літератури для учнів 5–11 класів шкіл м. Полтави, який збирає юних любителів іноземної філології – есеїстів, декламаторів, акторів, співаків, танцюристів і художників. Мож-

ливо, хтось із них стане абітурієнтом ПНПУ імені В. Г. Короленка, а згодом – і викладачем кафедри романо-германської філології, переймаючи її славні традиції.

К. філол. н., доц. Наталія Криницька

Кафедра світової літератури

Історія кафедри – це передовсім історія людей, котрі працювали в різні часи, але всі разом вони творили сучасне обличчя кафедри світової літератури.

У Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка зберігаються архівні матеріали, починаючи з 1935 р. Спочатку кафедра російської та світової літератури входила до складу мовно-літературного відділу – саме таку назву мав філологічний факультет педагогічного інституту.

1938 р. в інституті відбулася реорганізація, в підсумку чого було створено дві самостійні літературні кафедри – кафедру російської і кафедру світової літератури, які проіснували до 1945 р.

Назва кафедри часто змінювалася й мала такі версії: всесвітньої літератури (1937), західноєвропейської літератури (1938), світової літератури (1940), зарубіжної літератури (1941), всесвітньої літератури (1943), загальної літератури (1944–1945). В 1946 р. кафедра отримала назву, яка з деякими змінами проіснувала до 1980-х рр., – кафедра російської та зарубіжної літератури, з 2009 р. – кафедра світової літератури. Кафедра вважається однією із найстарших в університеті, має багаті науково-методичні й педагогічні традиції.

У різні роки кафедру очолювали доцент В. С. Оголевець (1935–1941, 1943–1947), старший викладач А. М. Гуренко (1937–1939), доценти М. В. Судейкін (1940–1941), М. С. Воскресенський (1943–1945), І. Т. Чирко (1947–1958), О. К. Міщенко (1960–1969), В. І. Масик (1970–1974), Н. В. Хоменко (1975–1996), професор О. М. Ніколенко (з 1996).

На кафедрі в довоєнні та воєнні роки працювали професори Г. Й. Майфет та Ю. Ю. Циганенко, доцент М. М. Койнаш, старші викладачі А. М. Гуренко та В. М. Тітов. Хвиля репресій боляче вдарила по кафедрі. 1934 р. був заарештований і засуджений на десять років видатний мистецтвознавець і перекладач Г. Й. Майфет, автор унікальної монографії «Природа новели» (1928–1929), де глибоко проаналізовано грецьку, італійську та англійську новелістику.

Наукові та методичні основи викладання російської та зарубіжної літератури виформовувалися філологами, які плідно працювали на кафедрі в різні часи: доцентами М. А. Крестініним (1946–1974), Г. Н. Вороною (1955–1980), В. В. Березовською (1954–1998), А. М. Дяченко (1960–1973), В. В. Синицьким (1966–1999), А. П. Тюніним (1971–1986), Н. Г. Марченко (1975–2005), В. О. Смирновим (1982–1984) та ін.

Заслужено хранителькою кафедральної історії та традицій уважають к. філол. н., доц. В. В. Березовську (1929–2014), яка присвятила кафедрі понад 43 роки чесної й самовідданої праці. Ще однією легендарною особистістю є доц. В. В. Синицький (1936–2010): коли випускники факультету згадують про нього, їхні обличчя неодмінно сяють, ніби повертаючи світу ту енергію душевності й оптимізму, яку роками дарував їм цей натхненний, мудрий і дотепний викладач.

Понад 20 років очолювала кафедру Н. В. Хоменко (1934–2018). Вона завжди була для своїх колег вірним та принциповим товаришем і однодумцем, а для студентів – яскравим прикладом вишівського наставництва. 1958 р. Н. В. Хоменко закінчила історико-філологічний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, 1972 р. – цільову аспірантуру Московського обласного педагогічного інституту імені Н. К. Крупської. Протягом 1958–1965 рр. працювала вчителем російської літератури та історії. У ПДПІ імені В. Г. Короленка працювала з 1965 р.: асистент (1965–1971, 1973–1974), старший викладач (1974–1975), доцент (1975–2000), завідувач кафедри (1975–1996) російської та зарубіжної літератури, декан факультету російської філології (1989–2000, із 1996 – філологічного факультету). Нагороджена медаллю А. С. Макаренка. Наталія Василівна була ініціатором відновлення виходу у світ наукового, публіцистичного, художньо-літературного альманаху «Рідний край» (з 1999). Авторка понад 200 праць, присвячених дослідженню художнього світу А. Малишкіна, М. Гоголя, В. Короленка, проблемі системного аналізу художнього твору.

Н. Г. Марченко (1946–2017) закінчила філологічний факультет Полтавського педагогічного інституту 1968 р. 1975 р. почала роботу на кафедрі російської і зарубіжної літератури рідного інституту, де викладала літературу XIX століття та сучасну російську літературу. Скромність, порядність, людяність, соціальна активність завжди вирізняли її. 1980 р. вона захистила дисертацію в Московському обласному інституті імені Н. К. Крупської; 1982 р. отримала звання доцента. Проблеми поетики стали головними в науковій роботі дослідниці. Тривалий час доц. Н. Г. Марченко була сумлінним відповідальним секретарем усіх наукових конференцій, які проводилися на кафедрі.

Л. В. Дереза (1961–2010) після закінчення Полтавського державного педагогічного університету (1984) чотири роки працювала в школі. Після дострокового закінчення аспірантури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди 1997 р. захистила кандидатську дисертацію. На кафедрі зарубіжної літератури працювала з 1988 р. 2005 р. після перебування в докторантурі Дніпропетровського національного університету захистила докторську дисертацію. Д. філол. н., проф. Л. В. Дереза – авторка двох монографій («Російська літературна казка першої половини XIX ст. у системі

Стоять (зліва направо): ***І. А. Рева, Н. О. Шерстюк, О. П. Орлов, І. В. Фісак, А. О. Соломченко, С. В. Наньєва;***
сидять (зліва направо): ***Т. М. Конєва, Н. І. Тарасова, Т. В. Кушнірова, О. М. Ніколенко, О. В. Орлова, І. І. Капустян – кафедра світової літератури ПНПУ імені В. Г. Короленка***

жанрів романтизму» (2005), «Російська літературна казка першої половини XIX століття: проблеми поетики» (2003)) та понад 100 наукових праць із проблем історії та теорії зарубіжної літератури.

В. І. Мацапура (1953–2017) 1975 р. закінчила Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, отримавши кваліфікацію «Філолог. Викладач російської мови та літератури». В 1982 р. почала працювати на кафедрі світової літератури ПДПІ імені В. Г. Короленка. 1989 р. захистила кандидатську дисертацію «Сприйняття творчості О. С. Пушкіна в Україні в дореволюційний період (проблема читача)», 2001 р. – докторську дисертацію «Українська тема в російській літературі першої половини XIX століття: проблеми еволюції, міфологізації і інтертекстуальності». У 2008–2012 рр. була членом наукової ради із захисту кандидатських дисертацій при Херсонському університеті зі спеціальностей 10.01.01 – українська література та 10.01.02 – російська література. Д. філол. н., проф. В. І. Мацапура – авторка понад 200 наукових публікацій, видрукуваних у вітчизняних та закордонних виданнях, та кількох підручників, рекомендованих МОН України.

Я. Г. Вовка добре знають викладачі університету за толерантність та інтелігентність. Після закінчення 1967 р. Львівського державного університету імені Івана Франка він два роки працював у школі. У Полтавському педінституті викладав з 1970 р. – спочатку на кафедрі іноземних мов, бо мав подвійну спеціальність – філолога та викладача іспанської мови. На кафедрі зарубіжної літератури працював у 1982–2009 рр. 1984 р. захистив кандидатську дисертацію за темою «Іспанська поезія в українських перекладах і критиці». Має в доробку понад 100 наукових розвідок, поетичних перекладів, опублікованих у фахових виданнях Полтави, Києва, Львова, у 5-томному енциклопедичному виданні «Українська література в загальнослов'янському та світовому літературному контексті» (1990–1995). Вільне володіння іспанською мовою дозволило Ярославу Григоровичу перекладати твори улюбленого поета Габріеля Гарсіа Лорки.

З 1996 р. кафедру світової літератури очолює О. М. Ніколенко – д. філол. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії імені Івана Франка, Державної премії імені В'ячеслава Чорновола, кавалер ордена Княгині Ольги III ступеня, почесний професор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Полтавка О. М. Ніколенко (1966) все своє життя пов'язала з рідним містом. У 1987–1988 рр. працювала вчителем Полтавської середньої школи № 28. Закінчивши аспірантуру в Київському державному педагогічному інституті імені О. М. Горького (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова) й захистивши 1990 р. кандидатську дисертацію «Людина і суспільство в прозі А. П. Платонова» (науковий керівник – проф. І. Т. Крук), Ольга Миколаївна прийшла працювати в ПДПІ імені В. Г. Короленка на кафедру російської та зарубіжної літератури. 1996 р. після перебування в докторантурі Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди захистила докторську дисертацію «Жанр антиутопії в російській літературі XX століття» (науковий консультант – проф. М. Ф. Гетьманець),

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ставши наймолодшим доктором наук в Україні. З того часу очолює кафедру зарубіжної літератури, де створила потужний колектив педагогів-однодумців, наукову школу «Традиції та новаторство в літературі». Під її керівництвом захищено 1 докторську і 23 кандидатські дисертації.

Кафедра світової літератури – визнаний лідер Полтавського національного педагогічного університету в науковій роботі. Багато років поспіль викладачі кафедри на чолі із завідувачкою посідають перші місця в рейтингу наукового потенціалу вишу. Великий науковий потенціал кафедри реалізується в наукових та науково-методичних статтях, монографіях, підручниках. Загальна тема, над якою вона працює, – «Актуальні проблеми вивчення світової літератури в середніх і вищих навчальних закладах».

На кафедрі ефективно працює аспірантура і докторантура зі спеціальності 035 Філологія (літературознавство – література зарубіжних країн). Керує аспірантами й докторантами О. М. Ніколенко.

Зусиллями членів кафедри проводяться традиційні «Гоголівські читання» (із 1982), оформлені музейні кімнати «В. Г. Короленко і Полтавщина», «Гоголь і Україна». Викладачі проводять екскурсії про життя й творчість видатних письменників для школярів і громадськості Полтавщини.

Традиційними для науковців і вчителів України та зарубіжжя стали «Короленківські читання»; популярною серед учених різних країн є конференція «Зарубіжні письменники і Україна», яку започатковано кафедрою 2005 р.; значної слави набула конференція «Північний вітер (Скандинавський світ в освіті, культурі та науці України)», що об'єднує дослідників із Північної та Центральної Європи.

14 червня 2016 р. на базі факультету філології та журналістики ПНПУ імені В. Г. Короленка відбулося урочисте відкриття «Науково-методичного центру якості вивчення англійської мови та зарубіжної літератури», який став провідною освітньою платформою з упровадження інноваційних підходів до викладання літератури.

2 вересня 2017 р. кафедра відкрила нову аудиторію українсько-японської дружби «SAKURA», що сприятиме розширенню міжнародної співпраці між Україною та Азією в галузі освіти й науки.

На кафедрі світової літератури студенти повсякчас залучаються до організації позааудиторної роботи: літературних вечорів, конференцій і семінарів. Традиційними стали «Старовинний фестиваль» (проф. О. М. Ніколенко, ст. викл. І. В. Фісак), «Романтичний фестиваль» (проф. О. М. Ніколенко, ст. викл. І. В. Фісак), Шекспірівські вечори (доц. Н. І. Тарасова), конференція «Письменники – нобелівські лауреати» (доц. Т. М. Конєва).

2015 р. започатковано щорічний «Конкурс знавців іноземної мови та зарубіжної літератури», який проводиться серед учнівської молоді Полтавщини (голова журі – О. М. Ніколенко).

На кафедрі світової літератури діє постійний семінар для вчителів міста й області «Новітні технології викладання зарубіжної літератури» (керівники – проф. О. М. Ніколенко, доц. О. В. Орлова), на якому обговорюються проблеми інноваційних методів навчання і виховання, проводяться експерименти з упровадження нових форм роботи в навчальних закладах.

Майбутнє кафедри світової літератури зумовлене її значним дослідницьким потенціалом, розвинутими науковими школами, тісними зв'язками з міжнародними партнерами з Європи, США, Японії, а також активною творчою роботою, спрямованою на підготовку високопрофесійних учителів зарубіжної літератури і кваліфікованих філологів-дослідників.

Д. філол. н., проф. Ольга Ніколенко,
к. філол. н., ст. викл. Ірина Фісак

Кафедра української літератури

Сучасна діяльність кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка глибоко вкорінена у славні досягнення і традиції попередніх часів. Навчальна та наукова діяльність доцентів О. Ф. Ганич, П. К. Падалки, Є. Є. Радченка, І. Г. Бацули, Ф. М. Неборячка, П. К. Загайка, В. І. Мартуся та ін., які працювали на кафедрі десятки років, залишаються прикладом і стимулом для теперішніх викладачів, які в основному пройшли школу своїх гідних наставників.

Сьогодні важко повірити в те, що спочатку кафедра української літератури була майже виняткова чоловічою. Але поступово колектив фемінізувався, аж до сьогоднішнього виняткова жіночого складу. Одне викладацьке покоління, котре працювало на кафедрі у 50–80-х рр. XX ст., представляють О. Й. Данисько, П. К. Падалка, Є. О. Сверстюк, О. Ф. Ганич, І. Г. Бацула, П. К. Загайко, Є. Є. Радченко. Інше – молодше, активне в 1980–1990-х роках – Т. О. Лещенко, Г. І. Радько, В. М. Булигіна, Н. Г. Береза, Н. І. Зінченко, В. А. Мелешко. Згодом кафедру поповнили здібні випускники рідного вишу 1990–2000-х рр.: С. В. Семенко, Г. М. Білик, В. В. Сарапин, Ю. М. Масельська, С. В. Ленська, А. О. Виговська, Н. М. Кірієнко, О. А. Зелік, Л. І. Лисенко, М. І. Свалова, Ю. О. Волощук, Т. С. Петренко. Певний час у її складі працювали к. філол. н., старші викладачі В. М. Подрига, Л. М. Литвин. Отже, кафедра об'єднує представників різних поколінь, але всі вони − однодумці, невтомні трудівники, прекрасні знавці філології.

Нинішній склад кафедри: доц., д. філол. н. С. В. Ленська, доц., д. пед. н. Л. Л. Нежива, доц., к. філол. н. В. А. Мелешко (завідувачка), Н. І. Зінченко, Г. І . Радько, ст. викл. Г. М. Білик. Старший лаборант кафедри – Т. Ю. Деменська.

Викладачі кафедри здійснюють підготовку фахівців за спеціальностями 035 Філологія (Українська мова і література), 014 Середня освіта (Українська мова і література), на високому науково-методичному рівні забезпечуючи викладання таких літературо-

Зліва направо: ***Т. Ю. Деменська, Н. І. Зінченко, С. В. Ленська, В. А. Мелешко, Л. Л. Нежива, Г. М. Білик, Г. І. Радько – кафедра української літератури ПНПУ імені В. Г. Короленка***

знавчих дисциплін, як «Вступ до літературознавства», «Дитяча література», «Дитяча література з елементами виразного читання», «Інноваційні технології навчання літературознавчих дисциплін у старшій та вищій школі», «Історія української літератури», «Історія української літератури та літературної критики», «Літературна творчість», «Літературне краєзнавство», «Методика викладання літературознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах», «Методика навчання української літератури», «Сучасна українська література», «Сучасний літературний процес», «Сучасний український літературний простір», «Теорія літератури», «Українська мала проза XX століття: тематика, жанрові модифікації, стильова парадигма», «Усна народна творчість» тощо.

Майже щороку свою дослідницьку роботу науковці підсумовують випуском збірника «Актуальні проблеми літературознавства». Віднедавна видання оновило свій змістовий формат: усі статті в ньому – віддзеркалення змін у шкільній програмі з української літератури, нових підходів до вивчення творів. 2018 р. кафедра увиразнила й основне русло свого магістрального пошукування: це «Літературна Полтавщина від давнини до сучасності у національному та інтертекстуальному контекстах». Розробляючи цю тему, вона плідно співпрацює з письменницькими спілками, краєзнавцями, літературними музеями, бібліотеками, науково-педагогічними об'єднаннями Полтави та області.

Викладачі кафедри активно оприлюднюють свої літературознавчі відкриття як статті у фахових та інших виданнях України й зарубіжжя (Білорусі, Ізраїлю, Китаю, Німеччини, Польщі, Угорщини та ін.); С. В. Ленська й Л. Л. Нежива впродовж кількох останніх років опублікували свої авторські монографії, Г. М. Білик стала співавтором двох колективних закордонних монографій. Доволі широка й географія участі членів кафедри в наукових конференціях, семінарах, читаннях – міжнародних, усеукраїнських, регіональних; важливо, що виступали вони і на поважних наукових форумах у Білорусі, Польщі (С. В. Ленська, Г. І. Радько) тощо. На початку 2014 р. Г. М. Білик як переможець IV Інтернет-конференції «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (2013) була запрошена в Мюнхен і виголосила доповідь в Університеті Людвіга-Максиміліана (Німеччина).

Не менш відповідально й сама кафедра української літератури організовує високопредставницькі й високофахові наукові зібрання. Зокрема, нею ініційовані й успішно проведені Міжнародна наукова конференція «Євген Гребінка в крайовому, українському та світовому літературно-мистецькому контексті»; Всеукраїнська науково-методична конференція «Літературне краєзнавство: проблеми, пошуки, перспективи»; Всеукраїнська науково-практична конференція «Постать Григорія Сковороди в сучасному філософсько-культурному просторі»; Всеукраїнська науково-практична конференція «Іван Котляревський та українська культура XIX–XXI століть», Всеукраїнська науково-практична конференція «Василь Симоненко: погляд крізь час і простір» тощо. 2018 рік примітний проведенням Міжнародної науково-практичної конференції «Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства», присвяченої 100-річчю від дня народження письменника. Цей

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

дводенний захід об'єднав понад 150 дослідників із різних куточків України та світу – Молдови, Німеччини, Словаччини, Польщі, Японії, привернув значну увагу молоді, освітян, краєзнавців, письменників, представників влади й громадськості. До початку конференції за її матеріалами було видрукувано збірник наукових статей і тематичний – гончарознавчий – випуск «Альманаху Полтавського національного педагогічного університету "Рідний край"». У планах кафедри – гідно вшанувати 250-літній ювілей І. П. Котляревського (2019), зокрема новими науковими відкриттями довкола його творчої постаті й ролі в українському літературному процесі.

На кафедрі постійно діють науковий гурток «Актуальні проблеми літературознавства» (керівник – доц. Н. І. Зінченко) та кілька проблемних груп: «Літературний процес другої половини XX ст.» (керівник – доц. Г. І. Радько), «Літературне краєзнавство в контексті розвитку українського письменства» (керівник – доц. В. А. Мелешко), «Актуальні проблеми української прози XX ст.» (керівник – доц. С. В. Ленська). Їхня мета – залучити молодь до наукового студіювання, фахово вишколити молодого дослідника, у продуктивній співпраці викладача і студента прийти до наукового відкриття, вирішення теоретичних і практичних проблем літературознавства, передати власні зацікавлення й досвід учням-послідовникам. І щорічно вихованці кафедри радують своїми здобутками, які проявляються успішною участю в студентських наукових конференціях, конкурсах, олімпіадах, науковими публікаціями тощо. Зокрема, Олександр Ярмак став дипломантом Всеукраїнського студентського конкурсу перекладу «Художнє слово в світовій культурі» (2015), переміг у щорічному літературному конкурсі на здобуття премії імені М. В. Гоголя (2015), посів І місце в ІІ турі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності «Українська мова, література (з методикою їх викладання)» (2016; науковий керівник – В. А. Мелешко); Людмила Захарчук (2015) й Олена Білик (2016) здобули ІІІ місце в ІІ етапі Всеукраїнської студентської олімпіади з української мови та літератури; Вікторія Калюжна посіла ІІІ місце в ІІ турі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності «Українська мова, література (з методикою їх викладання)» (2018; науковий керівник – С. В. Ленська), а також здобула ІІ місце у Всеукраїнському конкурсі творчих робіт учнівської та студентської молоді імені Миколи Гоголя в номінації «Літературознавство» (2018). Переможцями Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка на різних його етапах були Лілія Солодка, Ілона Нос, Катерина Ніколенко (2017; науковий керівник – В. А. Мелешко) тощо.

Кафедра здійснює різноманітну виховну роботу. Викладачі С. В. Ленська, В. А. Мелешко, Л. Л. Нежива, Г. І. Радько, Н. І. Зінченко часто виступають на обласному та міському радіо й телебаченні, несучи слухачам красу та силу українського художнього слова й долучаючись до обговорення актуальних питань духовності, шкільної освіти сьогодення. Традиційними стали факультетські літературні вечори, присвячені ювілеям письменників (Володимира Мирного, Михайла Шевченко, Галини Вовченко, Тамари Голобородько), зустрічі як із молодими літераторами, так і з корифеями (Оленою Задорожною, Любком Дерешем, Любов'ю Якимчук, Михайлом Слабошпицьким, Василем Шклярем, Сергієм Пантюком, Степаном Процюком, Григорієм Гусейновим, Світланою-Майєю Залізняк, братами Капрановими, Володимиром Шовкошитним та ін.), спілкування з літературознавцями, літературними критиками (Олексієм Неживим, Данилом Ільницьким та ін.), літературні конкурси, фестивалі, читацькі конференції. Щороку в березні кафедра влаштовує свято, приурочене до Дня народження Тараса Шевченка. Уже понад 30 років його проведенням опікується Н. І. Зінченко, яка дбає про те, аби щоразу в новому методичному ракурсі представити постать і доробок митця (літературна вітальня, інтерактивна лекція з елементами театральної постановки, театралізована вистава, виставка творів поета тощо).

Працюємо і з творчо обдарованими студентами. Зокрема, діяльність театру «Факультет F», який має вже багаторічну історію, забезпечує директор Г. І. Радько. Останнім часом за участю цього самодіяльного творчого колективу поставлено п'єсу Я. Стельмаха (за романом І. Шоу) «Так закінчилось літо», водевіль В. Сологуба «Біда від ніжного серця», театральні новели за творчістю Олеся Гончара та ін.

Від 1964 р. при кафедрі діє літературна студія «Заспів», зорганізована свого часу доц. П. К. Загайком. У різні роки нею керували Т. Лещенко, Г. Білик, В. Сарапин, Ю. Масельська, О. Григоренко, Б. Стороха, М. Свалова, В. Подрига, Ю. Волощук, проводячи творчі звіти, видаючи літературні стіннівки й періодичні випуски колективних збірників творів письменників-початківців. Одним із найбільш яскравих заходів став літературний перфоменс «Бочкозаспів» (14 березня 2009 р.), проведений «Заспівом» та літературною організацією «Бочка» (Харків). У травні та червні 2009 р. були проведені літературно-мистецькі заходи «Шахівниця життя» та «Заспів. Режим он-лайн». Перші кроки в літературу у творчій студії під керівництвом викладачів української літератури зробили такі наймолодші на сьогодні митці слова – вихованці факультету, як В. Ткаченко, К. Левченко, Я. Крипоха, С. Одаренко, О. Маляренко, М. Олійник-Локай, Р. Каднай, І. Гредасова, І. Домненко, К. Гаркот, А. Свічкар, К. Тютюнник, К. Стрєльнікова, І. Костюченко, Ю. Іванов, А. Ютченко та ін. Безумовно, виростуть і з них, як із багатьох творчих випускників-попередників, маститі літератори, члени НСПУ, НСЖУ, очільники творчих об'єднань тощо. А щедрі здобутки вже є, зокрема, в Анни Ютченко, яка перемогла у Всеукраїнському

конкурсі «Молода Республіка Поетів» (2015), що послугував для неї стартом до багатьох подальших цікавих творчих проектів. Дебют літературно обдарованого студентства факультету часто відбувається на сторінках університетського науково-публіцистичного, літературно-художнього альманаху «Рідний край», який уже впродовж багатьох років редагує (від 2009 р. як відповідальний редактор) член НСЖУ Г. М. Білик.

Кафедра співпрацює з Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України й багатьма фаховими підрозділами українських вишів; підтримує міжнародні зв'язки з філологами-україністами з різних країн Європи. С. В. Ленська – член спеціалізованої вченої ради Д 26.001.15 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) філологічних наук за спеціальностями 10.01.01 – українська література, 10.01.05 – порівняльне літературознавство, 10.01.06 – теорія літератури та 10.01.07 – фольклористика; С. В. Ленська, В. А. Мелешко, Г. М. Білик – члени редколегій, рецензенти фахових вітчизняних і закордонних видань («Філологічні науки», «Рідний край», «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» тощо).

Викладачі кафедри української літератури постійно контактують зі школами міста і області, є науковими консультантами в освітніх закладах різного типу – ліцеях, гімназіях, навчально-виховних комплексах, співпрацюють із Полтавським територіальним відділенням МАН України, допомагають організовувати його діяльність, уходять до складу журі конкурсу-захисту учнівських робіт, предметних олімпіад тощо.

За сумлінну трудову діяльність, багаторічну плідну роботу з виховання молоді, співпрацю з освітнім середовищем тощо вони нагороджені почесними грамотами й подяками університету, виконкому Полтавської обласної та міської ради, головного управління (департаменту) освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації, МОН України. В. А. Мелешко має нагрудні знаки «Відмінник освіти України», «За наукові та освітні досягнення». Г. М. Білик – лауреат Премії імені Самійла Величка Полтавської міської ради (2012), С. В. Ленська – Міжнародної літературної премії імені І. Кошелівця (2013), Обласної премії імені Леоніда Бразова Полтавської обласної ради (2016).

К. філол. н., доц. Віра Мелешко

Кафедра української мови

Основним підрозділом, який упроваджує сьогодні пріоритетні напрями стратегії мовної освіти на Полтавщині, є кафедра української мови ПНПУ імені В. Г. Короленка. Її історія нерозривно пов'язана з процесом становлення педагогічного університету, філологічний факультет якого практично завжди був найчисленнішим, мав і беріг добрі традиції. Свого часу тут працювали відомі лінгвісти й літературознавці М. Х. Сумцов, А. А. Москаленко, С. П. Самійленко, М. Ф. Алефіренко, М. В. Скаб, М. С. Скаб та ін.

У 1930-х рр. науково-педагогічний потенціал кафедри формували Є. М. Кудрицький, Л. Ю. Догадько, К. М. Кузьмич, М. Ф. Кривчанська, Л. Л. Рогозін, В. Я. Матвєєва, О. П. Кустоляк. Восени 1941 р. – із початком війни – заняття в педагогічному інституті було припинено. Навчальний процес відновився після звільнення Полтави від німецько-фашистських окупантів, й однією з перших – уже в жовтні 1943 р. – узялася до праці кафедра української мови. Упродовж 1944–1946 рр. її завідувач – Є. М. Кудрицький, у 1946–1954 рр. – К. М. Кузьмич. Повоєнне десятиліття примітне особливо активною роботою всього колективу вишу над рідним словом, підвищенням суспільного й наукового статусу української мови, рівня її знання й культури мовлення в інституті (мовний режим!), інших освітніх закладах міста й області; позначене зростанням фахового рівня членів кафедри української мови, укладанням ними словників, виданням монографій, підручників. Але 1950-ті рр. принесли реванш антиукраїнських сил, тиск і арешти вчених, директиви зверху, котрі дестабілізували ситуацію – аж до впровадження двомовності викладання в недалекому майбутньому. У цей час склад кафедри поповнили П. С. Дудик, М. Т. Безкишкіна, Г. П. Денисовець, Н. Г. Вахній, М. Л. Семенюченко; на чолі її стала М. Ф. Кривчанська (1955–1958).

Протягом 1958–1972 рр., у часи «хрущовської відлиги», кафедру української мови очолював П. С. Дудик. У 1960-ті рр. викладачі здійснювали велику науково-методичну та виховну роботу, підтримували зв'язки з учителями області, вивчали досвід передових словесників, співпрацювали з методичними службами області. Та нову хвилю українізації заступила нова, не менш вишколена, ніж раніше, хвиля російщення. Керівником підрозділу в 1972–1979 рр. працює Г. П. Денисовець, а в наступні п'ять років − від 1979 р. по 1984 р. – М. Ф. Алефіренко. Упродовж 1984–1989 рр. завідує кафедрою української мови Н. В. Жигилій (працювала в цьому колективі від 1969 р.).

З історією кафедри української мови тісно пов'язані імена к. філол. н., доцентів Н. І. Казирод та О. Д. Бондаревської.

Наталія Іллівна навчалася в Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка протягом 1973–1977 рр. 1988 р. захистила дисертацію; предмет її дослідження − становлення флективної системи іменників родового і знахідного відмінків [діахронний аспект]; на кафедрі працювала з 1978 р. по 1995 р.

Ольгу Дмитрівну пам'ятає не одна тисяча вчителів-словесників в Україні, Казахстані, Узбекистані – всі ті, хто навчався на філологічному факультеті пединституту в період із 1966 р. по 1999 р. 33 роки пра-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Зліва направо: ***М. І. Степаненко, Р. Г. Шрамко, Н. В. Котух, С. О. Педченко, І. Г. Павлова, О. С. Коркоша, С. П. Галаур, Л. В. Дейна, Н. М. Лукаш, Т. І. Ніколашина, Л. О. Сологуб, Л. Ф. Українець – кафедра української мови ПНПУ імені В. Г. Короленка***

цювала ця жінка у вищій школі, 21 рік очолювала філологічний факультет, дбала про його розвиток, зростання наукового потенціалу. Її учні стали кандидатами й докторами філологічних наук, продовжують справу своєї вчительки в рідному виші. Діяльність ветерана праці О. Д. Бондаревської високо оцінена. Вона вдостоєна звань відмінника народної освіти України, відмінника народної освіти Казахстану, відмінника народної освіти СРСР, нагороджена орденом «Знак Пошани», Почесною грамотою Президії Верховної Ради України. І саме декан Бондаревська на засіданні вченої ради інституту 5 вересня 1988 р. рішуче заявила: «На раді факультету ми вирішили звернутися до Міністерства освіти УРСР з проханням ліквідувати нерівноправність учителів української і російської мови (російську мову вивчають у підгрупах). На українське відділення філологічного факультету йдуть ті, хто має дуже слабку підготовку й загальний розвиток». Цей сміливий крок освітянина-науковця можна розцінити як першу ластівку національного оновлення в Україні, що розпочиналося з мови.

Понад 25 років кафедру української мови очолював М. І. Степаненко – д. філол. н., професор, член Національної спілки журналістів України, Національної спілки письменників України, академік АН Вищої освіти України, заслужений діяч науки і техніки України, нині – ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. У виші він, випускник філологічного факультету, працює від 1985 року: асистентом (1985–1986), старшим викладачем (1989–1992), доцентом (1992–2005), професором (із 2005), завідувачем кафедри української мови (1989–2015), першим проректором (1991–1995), деканом факультету філології та журналістики (2005–2009), ректором (із 2009). Безумовно, це одна з найвидатніших постатей з-поміж науковців-полтавців, знаний в Україні і зарубіжжі мовознавець, автор численних праць, не одного десятка книжкових видань, лауреат багатьох премій тощо.

2015 р. кафедру української мови очолила І. Г. Павлова – к. філол. н., доцент, авторка значної кількості праць з лексикології та стилістики сучасної української мови, що вийшли у світ в Україні та за кордоном, програм навчальних дисциплін для студентів-філологів та журналістів, голова журі заключних етапів всеукраїнських олімпіад для студентів ВНЗ І–ІІ рівнів акредитації, голова журі міського етапу та член журі обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів (МАН). Нагороджена грамотами Міністерства освіти і науки України, департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації.

У різні часи науково-методичні традиції кафедри української мови употужнювали досвідчені фахівці й молоді науковці в царині лінгвістики: А. В. Оголевець, З. О. Валюх, Д. В. Горбачук, Г. О. Кудряшов, В. В. Пащенко, Н. П. Лебідь, В. М. Єрмак, І. Ю. Кірічек, Т. В. Зубко, Л. О. Сологуб, Н. В. Котух.

Сучасна кафедра української мови визнана фахівцями одним із найкращих науково-дослідницьких колективів відповідної галузі в Україні. Вона об'єднує 9 викладачів-однодумців (І. Г. Павлова, М. І. Степаненко, Л. Ф. Українець, Т. І. Ніколашина, С. О. Пед-

ченко, С. П. Галаур, Н. М. Лукаш, Р. Г. Шрамко, Л. В. Дейна), які досконало вивчають різні царини вітчизняної лінгвістики: фонетику, фонологію, фоностилістику, лексикологію, словотвір, морфологію, синтаксис, стилістику тексту, функційну граматику, соціолінгвістику, лінгвопрагматику, лінгводидактику.

Л. Ф. Українець – д. філол. н., професор, відома дослідниця в галузі фоностилістики. Нагороджена почесними грамотами Полтавської обласної ради; виконавчого комітету Полтавської міської ради; департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації, Національної академії педагогічних наук, Міністерства освіти і науки України та Інституту модернізації змісту освіти, Подякою Міністерства освіти і науки України, а також ювілейною медаллю до 100-річчя ПНПУ імені В. Г. Короленка за особистий вагомий внесок у розбудову університету. У Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка з 1977: асистент (1977–1981), ст. викладач (1984–1989), доцент (з 1989), професор (з 2010) кафедри української мови. Як провідний науковець кафедри, підтримує творчі контакти з українознавчими центрами в Україні та за кордоном, бере активну участь у наукових конференціях за межами України (Польща, Угорщина). Голова журі заключних етапів усеукраїнських студентських олімпіад.

Т. І. Ніколашина – к. філол. н., доцент, нагороджена грамотами Міністерства освіти і науки України, Департаменту освіти і науки Полтавської державної адміністрації, Полтавської обласної ради, виконавчого комітету Полтавської міської ради; С. О. Педченко – к. філол. н., доцент, голова журі заключних етапів усеукраїнських олімпіад для студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації, нагороджена грамотою Міністерства освіти і науки України; С. П. Галаур – к. філол. н., доцент, голова журі заключних етапів усеукраїнських олімпіад для студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації, нагороджена Грамотою Міністерства освіти і науки України; Н. М. Лукаш – к. філол. н., асистент; Р. Г. Шрамко – к. філол. н., асистент, голова ради молодих учених ПНПУ імені В. Г. Короленка, заступник декана з наукової роботи факультету філології та журналістики; Л. В. Дейна – к. філол. н., асистент, заступник декана з виховної роботи факультету філології та журналістики, провідний фахівець відділу інноваційної діяльності та міжнародних зв'язків. Колектив кафедри нагороджений подячними дипломами Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика за подвижництво й вагомий внесок у справу відродження української мови, культури, духовності від Ліги українських меценатів та грамотами Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка за організацію і проведення II (заключного) туру Всеукраїнської студентської олімпіади зі спеціальності «Українська мова і література».

Кафедра є осередком мовно-професійної підготовки студентів-бакалаврів, магістрів. Навчальна діяльність викладачів зорієнтована на глибоку диференціацію та індивідуалізацію освітнього процесу, створення і впровадження інноваційних педагогічних технологій, удосконалення робочих навчальних програм із посиленням їхньої практичної професійної спрямованості, утвердження європейської освіти. Професорсько-викладацький склад кафедри забезпечує курси сучасної української літературної мови та її історії, української мови за професійним спрямуванням, діалектології, стилістики, лінгвістичного аналізу художнього тексту, лінгвістичного розбору у школі та ВНЗ, старослов'янської мови, а також спецкурси з актуальних проблем сучасного мовознавства.

Кафедра є центром і науково-дослідницької діяльності студентів. Викладачі – керівники курсових робіт з української мови, куратори напряму підготовки – стимулюють студентів до виконання перспективних досліджень у різних галузях мовознавства. На кафедрі функціонують наукові гуртки «Філолог», «Лінгвіст», «Актуальні проблеми граматики» та проблемно-пошукові групи «Евфонія сучасної української літературної мови», «Системні зв'язки на лексико-граматичному рівні», «Семантико-функційні виміри сучасної лінгвістики», «Слово та його системні зв'язки на синтаксичному рівні», «Українська мова в текстах різних стилів», «Актуальні проблеми теорії мови», «Інноваційні підходи до навчання української мови в школах різних типів», метою яких є формування в студентів професійної готовності до майбутньої фахової діяльності, розвиток дослідницького мислення, творчої активності. Студенти залюбки відвідують засідання проблемно-пошукових груп та наукових гуртків, охоче беруть участь у студентських наукових конференціях, семінарах, організованих на факультеті, в університеті, демонструють власні наукові досягнення і за межами рідного навчального закладу. Результатом успішної наукової діяльності є і підготовка до друку студентських статей, як одноосібних, так і у співавторстві з науковим керівником. Рясно вродило філологами-переможцями з полтавського педагогічного в заключних турах Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт, у заключних турах Всеукраїнської студентської олімпіади зі спеціальності «Українська мова і література», в обласних турах Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика, у конкурсах есе.

Примітною є і методична діяльність кафедри. Цей структурний підрозділ університету – активний організатор, співорганізатор, учасник методичних семінарів для викладачів, учителів та студентів. Традиційними для викладачів кафедри є індивідуальна робота з обдарованими учнями загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв м. Полтави та Полтавської області (Л. Ф. Українець, І. Г. Павлова, Т. І. Ніколашина,

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

С. П. Галаур, С. О. Педченко), лекційно-практичні заняття для учасників МАН України на базі навчально-оздоровчого комплексу «Ерудит» при Кременчуцькому педагогічному коледжі імені А. С. Макаренка (с. Потоки Кременчуцького району), для учасників Всеукраїнської олімпіади з української мови та літератури на базі загальноосвітніх шкіл, гімназій м. Полтави (І. Г. Павлова, С. П. Галаур). Надзвичайно приємно викладачам бачити на студентських лавах факультету філології та журналістики своїх учорашніх вихованців – переможців учнівських конкурсів та олімпіад з української мови і літератури.

Викладачі кафедри є постійними консультантами з питань сучасної української літературної мови й культури мови для працівників закладів виконавчої влади, прокуратури, фіскальної служби, представників громадських організацій. Важливе доручення виконує Т. І. Ніколашина, яка є членом комісії з питань найменування та перейменування елементів міського середовища та інфраструктури, увічнення пам'яті осіб та подій, комісії з визначення рівня володіння українською мовою, що працюють при Полтавському міськвиконкомі. М. І. Степаненко постійно читає лекції для вчителів на курсах підвищення кваліфікації при Полтавському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. Він – організатор усеукраїнських та міжнародних освітніх проектів, чи не найактивніший учасник літературно-мовних заходів, що проводяться в Полтаві й поза її межами. Полтавській громаді відомі сотні його науково-просвітницьких передач на обласному, всеукраїнському радіо та телебаченні, з-поміж яких найпопулярнішими є «Сторінками щоденників Олеся Гончара», «Храми муз поетів на Полтавщині», «Діалоги», рубрики «Слово рідне», «Плекаймо рідне слово».

Викладачі кафедри не цураються й редакторської роботи. Їхні прізвища як літературних, наукових редакторів, коректорів зафіксовані в численних наукових збірниках, словниках, довідниках.

Значну увагу викладачі кафедри української мови звертають на виховну роботу зі студентською молоддю, залучаючи до цього рідне слово. Традиційними на факультеті філології та журналістики стали мовні заходи до Дня української писемності та мови, Міжнародного дня рідної мови, Дня слов'янської писемності і культури, Тижня факультету філології та журналістики, мовно-літературні кураторські години. Перелік таких дійств, здається, невичерпний: флешмоби, конкурси стіннівок, написання Всеукраїнського диктанту національної єдності, брейн-ринги, презентації наукових гуртків і проблемних груп, урочисті академії з нагоди річниці видатних мовознавців, зустрічі зі знаменитими земляками-філологами, педагогами тощо. Усі ці заходи цікаві, пізнавальні, спрямовані на привернення уваги до лінгвістичних проблем у глобалізованому суспільстві, на підвищення рівня культури української мови в студентських колах. Мовознавці Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка дбають про те, щоб українська мова активно розвивалася на теренах Полтавщини − споконвічно українського краю, якому доля відвела історичну й географічну центральність, колиски української національної літературної мови.

К. філол. н., доц. Світлана Галаур,
к. філол. н., доц. Тетяна Ніколашина,
к. філол. н, асист. Людмила Дейна

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Людмила Українець, Ірина Павлова

«СЛОВО МОЄ, СЛЬОЗИ МОЇ, РАЮ ТИ МІЙ, РАЮ!»

Штрихи до портрета доктора філологічних наук, професора, ректора Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Миколи Івановича Степаненка з нагоди 60-ліття

Для розвитку сучасної україністики надчасне значення має науковий доробок Миколи Івановича Степаненка – знаного в Україні й за кордоном ученого-мовознавця, літературознавця, публіциста, педагога, який понад чверть століття продовжує вражати – і не лише вітчизняних науковців та освітян! – своїми енциклопедичними знаннями, творчим летом думки, тією духовною суверенністю, яка в історичному поступі України до загальнолюдських цінностей так потрібна сьогодні в усіх сферах життя, а особливо на ниві мови. Плекати свої духовні корені – мову – це беззаперечне право й споконвічний обов'язок кожного українця, і цю місію Микола Іванович Степаненко на порозі свого 60 літнього ювілею зреалізував вповні і як доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, і як відмінник освіти, заслужений діяч науки й техніки України, і як член Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України, Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.

Він стоїть на березі часу й вічності. Він вимріює день прийдешній. Поглядом ловить далеко на вечірньому прузі журавлиний ключ, що відлітає звідкись і летить кудись. Красивий і статний чоловік, у чиїх осінніх очах безмір добра і світла, на обличчі літня усмішка, у грудях відбиває ритм вразливе й чуле весняне серце, а велика душа пристрасно молиться, прокладаючи розуму шлях до неба. Він Той, кого покликало в цей світ Непроминальне й Святе Слово, убране в розкішні шати любові й мудрості, загартоване пам'яттю роду й народу, Слово-сльоза, Слово-радість з лику Творця. Він – Той, покликаний, Хто знає, куди йде… – Микола Іванович Степаненко. Світ упізнав Його… і відкрився, а Пресвята Божа Мати від земної матері прийняла під свій покров світлої днини 14 жовтня 1958 року в селі Великоселецькому Оржицького району, що на Полтавщині. Із вікових глибин проростає коріння сельчан, від козака Романа Селека, якого вздоровила ця земля, пароститься історія двох сіл – Великоселецького й Малоселецького – і його славних нащадків, гордих духом, вольових, хоробрих, щирих і щедрих на добро.

Людина кільчиться з дитинства. Воно вдобрює буттєве поле ніжними спогадами й родинним теплом, батьковою порадою й маминою ласкою, дідусевим досвідом і вічним бабусиним духовним прихистком, ароматом домашнього хліба й смачного борщу, мудрим шляхом до Вчителя й вузеньким путівцем до Світла на обрії, особливим затишком рідної домівки, що чекає крізь роки своїх мандрівців і всміхається їм на життьових стежках і дорогах любов'ю та мріями. Дитинство Миколки Степаненка було таким, як і дитинство його друзів і тисяч однолітків великої Країни й України, що вже заживила рани Другої світової війни й болісно мовчала про криваві й незагоєні рани інших, неоголошених, воєн нашому українському роду. Що таке багатство й розкіш – ні післявоєнне покоління дітей, ні їхні батьки не знали, тому нажите й здобуте тяжкою сільською працею цінували. І вірили: краще й заможне життя неодмінно матимуть діти. Тому й віддавали їм останнє, «аби вивчилось», «аби з доньки чи сина були люди». Однак теплилося в Миколиному світлому часі становлення те, що стиха відкривало всесвіт і виводило на шлях благо-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

говіння до знань, до науки і, зрештою, до Його Величності Слова – Книги. Вторує сьогодні Микола Іванович, як і підсвідомо колись, у дитинстві, коли вперше пірнув у ту морську глибінь, досвідченій письменницькій і читацькій думці Володимира Базилевського: «Розгорнута книга нагадує птаха в польоті, є в цьому щось хвилююче й значуще. Розгорнута книга – як розпростерті крила. Я загиблююсь у неї й відчуваю, що крилатію сам. Крила книги − мої крила». Художній світ слова вперше відкрив Миколі-третьокласникові Михайло Коцюбинський оповіданням «Ціпов'яз» і … захопив на все життя. Бо щоразу, серцем линучи в непорочний час, хлопець згадував і тих, із ким починав учити історію свого краю, розуміти людей, розмірковувати про своє призначення в житті і мріяти. Сільська бібліотека була для нього справжньою оазою культури й духовности. Микола Іванович пригадує, як із бабусею читали «Fata Morgana», плакали, обговорювали. Може, тому так зріднився з Коцюбинським, що писав він про буденні й водночас дорогі серцю село, землю, людей, які, здавалося, живуть поряд, прагнуть до чогось кращого, стають кращими, радіють і плачуть. Залюблена в землю Маланка Волик усякчас нагадувала йому змучену життям бабусю − Явдоху Михайлівну Зіненко. Захоплювався учень початкових класів Микола Степаненко й Архипом Тесленком, разом з автором переймався долею його героїв. Особливо схвилювало оповідання «Школяр» і розумний, допитливий хлопчик, який мріяв стати вчителем. Не бездумним було те знайомство, а осмисленим і емоційним. Бо виникало багато запитань, на які ще зовсім юній і вразливій душі не до снаги було знайти непрості відповіді: «Чому не допоміг учитель своєму спраглому до науки учневі, а лише співчував йому? Чому не забрав, не витягнув із міцних обіймів бідності?» Із ними йшов до свого вчителя й уже тоді утвердився в думці, що мрії здійснюються, якщо невтомно прямувати до знань. 5 клас – це «Тихий Дон», і дід Щукар із «Піднятої цілини», і… незабутні читацькі діалоги з бабунею. Маленька, з лікнепівською освітою жінка, що знала лише букви, дала онукові таку міцну освіту Життя, на яку годі сподіватися в найпрестижнішому університеті світу. *«Наше з бабусею чтиво – це Довженко,* − трепетно перегортає сторінки теплих спогадів доктор наук, професор, ректор Микола Степаненко, а обличчя світиться безпосередньою дитячою усмішкою. – *Я читав для бабусі вголос. Вона допомагала зрозуміти зміст, складні взаємини між людьми. Мене навіть звільняли від домашньої роботи, щоб читав!»*

Великим дитячим захопленням було й кіно. Тричі на тиждень Микола з друзями ходив у сільський клуб на перегляд фільмів. А під час канікул брали абонемент. Світ по-новому відкривався в патріотичних фільмах «Подвиг розвідника», «Вони боролися за Батьківщину» та інших. На дитячі сеанси − із друзями, на дорослі – із тіткою Любою.

Ще однією пристрастю юних літ Миколи Івановича стало вивчення німецької мови. Перші вчителі – старша сестра й сусідка, яку доля закинула на примусові роботи в Німеччину. А далі вже не було перепон на цьому шляху для здібного в усьому учня. Результат не забарився: у педагогічному училищі Микола Степаненко найкраще знав німецьку мову!

З особливим замилуванням Микола Іванович згадує першу вчительку –Валентину Андріївну Торську, яка була яскравою представницею сільської інтелігенції. Вона винаймала квартиру, не мала звичного для інших учителів господарства, усю себе присвячувала навчанню й дітям. Її рідні проживали в Києві, тому про красиве й славне своєю історією місто Валентина Андріївна багато розповідала, показувала листівки з визначними пам'ятками – Лаврою, Володимирським собором. Мріялося тоді Миколі побачити все те й дихнути повітрям столичної духовности. Відданість Валентини Андріївни професії захоплювала, вона плекала в учнів любов до краси, мистецтва, літератури, багато читала, заохочувала до цього своїх вихованців, тоді Миколиними співбесідниками стали «Гавриїл Кириченко − школяр» Івана Микитенка, «Син Таращанського полку» Петра Панча. Не випадкові твори входили в дитячі життя, а ретельно дібрані. Так, ті, кому пощастило зустрічатися, наприклад, із Петром Панчем, згадували, як відповідально письменник ставився до літератури, зважував кожну фразу, кожний образ, як радив школярам записувати «з уст старих, бувалих людей розповіді про своє село, район, місто, про історію краю, сьогоднішні славні діла...», бо мав переконання, що його читачі завтра творитимуть історію нової країни. Не помилявся мудрий письмовець. Микола Іванович у шкільні роки дослідив свій родовід до п'ятого коліна. Щось розповідала бабуся, щось знаходив в історичних джерелах.

Дуже теплі спомини Миколи Івановича про Ганну Дементіївну Бережну – директорку школи й учительку української мови та літератури. Вона розвивала творчі здібності дітей, навчала шанувати слово, вправно ним користуватися, вимальовувати його, щоб дихало, звучало та хвилювало. Із нею писали багато творів, кращі неодмінно зачитували на наступному уроці, бо, знаючи, як учні чекають результатів, Ганна Дементіївна завжди перевіряла роботи вчасно. Учитель за покликанням і за духовним тяжінням, вона мала розкішну бібліотеку, давала читати книги учням, сприяла укомплектуванню шкільної книгозбірні. Сільські буденні клопоти, обов'язки мами й дружини не заважали їй створити культ Слова на уроках позакласного читання, у хвилини поезії, що проросли пагонами трепетної любови. Для Миколи

Степаненка й сьогодні книга, поезія та добірне слово рідної мови – то найвищий чин! Знає напам'ять багато, цитує за слушної нагоди майстерно, віднаходить такі рядки (а може, то вони його впізнаюìть!), що слухав би й слухав, любить класиків і сучасних митців, умів і вміє гарним поетичним та прозовим словом, вишуканими перлами з народної мудрості у звичайній обстановці кабінету завідувача кафедри, декана чи ректора зустрічати хороших людей і сварити не завжди сумлінних. Вітаючись вечірньої пори, Микола Іванович нещодавно читав, наприклад, Вінграновського: *«Сеньйорито акаціє, добрий вечір. / Я забув, що забув був вас, / Але осінь зійшла по плечі, / Осінь, ви і осінній час, / Коли стало любити важче, / І солодше любити знов… / Сеньйорито, колюче щастя, / Хто воно за таке любов? / Вже б, здавалося, відболіло, / Прогоріло у тім вогні, / Ступцювало і душу, й тіло, / Вже б, здалося, нащо мені? / У годину суху та вологу / Відходились усі мости, / І сказав я – ну, слава богу, / І, нарешті, перехрестивсь… / Коли ж – / здрастуйте, добрий вечір… / Ви з якої дороги, пожежо моя?.. / Сеньйорито, вогонь по плечі – / Осінь, ви і осінній я…»* Шанованого всіма пана Миколу часом по-доброму можна схарактеризувати словами Івана Дзюби, мовленими про автора цитованої поезії: «Постійне переливання настроїв, станів, натхненна гра уяви. Ніколи не вгадати, про що він говоритиме за мить, що зрине дивовижно з глибин нутрів його душі і який настрій хвилею його огорне й хвилею спаде, щоб поступитися місцем іншому…» Направду велика людина, варта шанування!

Класним керівником Миколи була Тамара Хомівна Степаненко, учитель математики, любов і повага до якої не змусили гуманітарія за порухами душі ступити на іншу стежину. Захоплювався алгеброю й сумлінно виконував завдання з геометрії, зовсім не хвилювала фізика, хоч і мав відмінні оцінки (допомагала виняткова пам'ять).

Світлий слід у житті Миколи Степаненка залишив Іван Петрович Баранник – учитель російської мови й літератури, який неперевершено проводив уроки: письменники ніби заходили до класу, спілкувалися з учнями, що справді читали багато й розважливо. Сильні допомагали слабшим, обговорювали, сперечалися…

Занурюватися у світ знань було цікаво, бо навчали ті, хто жив школою, учнями. Натхненні наставники, дружний класний колектив – разом здобували знання, разом проводили позашкільний час, учили уроки, допомагали колгоспу, а на новорічні свята складали привітання й на трійці коней засніженими сільськими дорогами їздили здоровити сельчан. Романтика й незабутні спогади на все життя! У сім'ях школярів панувала велика шана до Вчителя, який мав беззаперечний авторитет. Словом, жили й надихалися, ставали особистостями з міцною життєвою позицією.

Уміли сільчани і працювати, і відпочивати. У клубі громадилися на вистави «Москаль-чарівник», «Наталка Полтавка», «На перші гулі», «Сватання на Гончарівці» тощо. Село жило, одуховнювалося, виховувало дітей, шанувало старість, намагалося берегти традиції, щось утрачало, а щось здобувало, та все ж не переставало бути маленьким раєм на землі для своїх дітей, малих, юних і вже дорослих. Місто ж і міський спосіб життя 1960–1970 рр. дуже відрізнялися від сільського, розміреного, напоєного степовими вітрами й росяними світанками, заколисаного солов'ями й розбудженого півнячим багатоголоссям, пропахлого пилом й натрудженими руками, що вирощували хліб, плекали пісню, мову, душу й Людину. Звісно, у місті легше було осягати життя, воно й рухалося ніби прискорено, цивілізаційні новинки там поширювалися швидше, а в селі ти мав пізнавати все самостійно. *«Уподібнюйся пальмі,* – писав любомудр Григорій Сковорода, – *чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здіймається вона догори… Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він здавався бездіяльним»*. Перше знайомство Миколи з дивом техніки – телевізором – відбулося 1968 року в сусідській хаті. Багато людей… Шум… «Рекорд-64»… Футбол… «Динамо» (Київ)… Дрібниці!.. Основне – які враження!!!

Розповідь про сільського, спраглого до знань хлопчину буде неповною, якщо не згадати, що, крім книг, навчання, звичною для кожної сільської дитини була Праця. Удома порався з бабусею по господарству, пас гусей, корову. У колгоспі любив на вантажній машині возити зерно на тік, допомагав розвантажувати, а принагідно отримував дозвіл і покермувати; вирощував з однолітками зелену масу для худоби; носив полільницям воду з діжки. *«А далі – як в Остапа Вишні»*, – жартома й водночас серйозно та задумливо висновує Микола Іванович спогади про дитинство: «Головну роль у формації майбутнього письменника відіграє взагалі природа – картопля, коноплі, бур'яни… Коли є в хлопчика чи в дівчинки нахил до замислювання, а навкруги росте картопля, чи бур'ян, чи коноплі – амба! То вже так і знайте, що на письменника воно піде. За хатою недалеко – картопля, на підметі – коноплі. Сядеш собі: вітер віє, сонце гріє, картоплиння навіває думки. І все думаєш, думаєш, думаєш... Отак між природою, з одного боку, та людьми – з другого, і промайнули перші кроки мого дитинства золотого…» («Моя автобіографія»).

Згодом було навчання в Кременчуцькому педагогічному училищі. Після 8-го класу перед випускником Миколою Степаненком прослалися три дороги: в Оржицьку районну школу, у школу сусіднього села або ж у медичне училище, бухгалтерський технікум чи педагогічне училище. Обрав педагогічне учи-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

лище. Микола навіть не роздумував. Бабусі хотілося, щоб став учителем. А онук так прагнув виправдати її сподівання! До слова, із тридцяти шести однокласників, крім Миколи Івановича, учительську професію обрали ще один хлопець і четверо дівчат. Неймовірно важко було звикати, страшенна ностальгія, не вистачало спілкування з бабусею, особливо в перший рік складно було призвичаїтися до нових побутових умов. Хлопець із вразливою душею почувався не досить певно серед міських однолітків. Та міцні знання, рідкісна пам'ять, бабусина мудрість допомогли не похитнутися й заявити про себе. Педагогічне училище стало потужною базою для майбутньої вчительської та викладацької діяльності. А основне − педагогічний колектив і система навчання допомогли утвердитися в думці, що освіта й зусилля здатні творити дива.

«Дуже хотілося вчитися далі, − пригадує Микола Іванович. – *Училище дало направлення на факультет педагогіки і психології та основ досліджень Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка».* Проте доля розпорядилася по-своєму – в останній день Микола Степаненко подав документи на філологічний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (нині Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка). Природним і цілком умотивованим видається вибір Миколою Степаненком, випускником (1978), відділення української мови і літератури, щоб упевнено рухатися до омріяної мети – осягати красу, велику правду й світлий гуманізм рідного СЛОВА.

«На факультеті панувала особлива атмосфера. Куратор Наталія Іллівна Казирод, яку знав ще з педагогічного училища, зуміла згуртувати й надихнути на навчання. Дружна група. Від першого до останнього курсу разом готувалися до занять і сесій. Училися з великим бажанням, постійно прагнули пізнавати нове, бо були ті, хто справді вмів учити. Педагогічна система інституту чітко орієнтувала студента на фахову підготовку. Мене як майбутнього вчителя, науковця й керівника формували Ніна Василівна Жигилій – людина енциклопедичних знань; Галина Пилипівна Денисовець була надзвичайно вимогливою й мала загострене почуття справедливості, для неї на першому місці був культ знань; Марія Тимофіївна Безкишкіна бездоганно володіла матеріалом з історичної граматики й щедро передавала свої знання тим, хто хотів знати; Ольга Дмитрівна Бондаревська – викладач від Бога, декан факультету, висококласний менеджер – уміла й покарати, і захистити. А Петро Кузьмич Загайко − літературознавець, громадський діяч − вартий особливих слів. Із ним хотілося вчити напам'ять, він знав літературу, умів майстерно її викладати, ревно дбав, щоб українське красне письменство вливалося в душі студентів-філологів живою стихією».

Саме тому понад усе Микола Іванович намагався свято дотримуватися духовних заповідей свого улюбленого педагога – «впливати на пробудження у студентів історичної пам'яті, національної свідомості, протидіяти бездуховності й національному нігілізму, знешкоджувати, зрештою, <…> комплекс нижчевартості і провінційності, щоб не з чужинецькою пам'яттю йшли в майбуття» [5, с. 9]. Для досягнення цього завжди прагнув, як і його наставник, аби кожна лекція, практичне чи семінарське заняття, кожен урок передавав внутрішню сутність викладача, мав інтелектуальний та емоційний вплив на аудиторію. Значущими виявилися тоді лекції академіка Івана Андрійовича Зязюна − ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (1975−1990) − про гуманістичну парадигму в освіті та естетичні засади розвитку особистості! Надихала Миколу Степаненка гармонія слова й діла талановитого професора Ніни Миколаївни Тарасевич, яка на заняттях із педагогічної майстерності втілювала красу педагогічної дії в щоденній, щохвилинній співпраці зі студентами вишу, сіючи в їхніх душах зерна добра й справедливости!

І коли б не згадував професор Микола Іванович Степаненко свої перші кроки на філологічній стежині, що пролягла від Великоселецького через Кременчук до Полтави, стелилася й у Київ та знову вертала в Полтаву, він завжди з непідробним пієтетом говорить про своїх викладачів, значення в його долі їхньої духовної науки – інститутської та життєвої.

Залюбленість у стихію мовного буття, феноменальна пам'ять, неймовірна цілеспрямованість і працьовитість за межею можливого – ці традиційні складники парадигми лінгвістичного таланту Миколи Івановича Степаненка виявилися вже в спробі пошуку тенденцій та закономірностей класифікації лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних і навіть фонетичних модифікацій у структурі семантично цілісних та синтаксично неподільних одиниць мови. Перша наукова розвідка «Типологія фразеологічної варіативності», у якій молодий дослідник докладно схарактеризував експресивний потенціал видозмін конотативно-номінативних одиниць як системне мовно-історичне явище, що ґрунтується на основі співвіднесення етимологічних образів і переосмисленої семантики, отримала найвищу нагороду на Всеукраїнському конкурсі студентських робіт (Київ, 1980) і стала яскравою демонстрацією копіткого аналізу іскрометних скарбів мовної образності – українських фразеологізмів, якими Микола Степаненко захопився, пишучи впродовж кількох років курсові, а пізніше й дипломну роботу «Фразеологічні варіанти і фразеологічні синоніми в сучасній українській мові» (1982) під керівництвом завідувача кафедри української мови,

нині доктора філологічних наук, професора Миколи Федоровича Алефіренка. Знаний у країні фахівець із фразеології, когнітивної семантики, лінгвокультурології та загального мовознавства, М. Ф. Алефіренко свідомо окреслив перед допитливим студентом складну, на той час фактично не досліджену як в україністиці, так і в слов'янському мовознавстві проблему − на основі системних зв'язків між фразеологічними компонентами схарактеризувати категорійні риси варіантних модифікацій фразеологізмів та критерії їх відмежування від фразеологічних синонімів, що мають у своєму складі спільні лексичні одиниці. Осмислення ментально-вербального буття таких, за словами І. Я. Франка, «скарбів нашої мови й народного досвіду» вимагало від дослідника-початківця справді неабиякої лінгвістичної вправности інтерпретувати передовсім конотаційну семантику цих мовних знаків, сформовану впродовж віків ментальною діяльністю всієї нації. І хоч дипломна робота студента-випускника, природно, не вичерпувала всіх закономірностей категоричного розмежування фразеологічних варіантів і фразеологічних синонімів у сучасній українській мові, як, зрештою, і типології фразеологічної варіативности, однак стала визначальною для усвідомлення себе людиною, що має схиляти голову перед ГОРДИМ, ДОТЕПНИМ, МУДРИМ СЛОВОМ СВОГО НАРОДУ.

Знаковою подією у формуванні майбутнього СЛОВОПОКЛОННИКА була не просто переконлива − блискуча перемога на Всеукраїнській олімпіаді з української мови і літератури «Студент і науковий прогрес» (Львів, 1981). Республіканський тур олімпіади проходив у Львівському державному університеті імені Івана Франка й засвідчив: полтавський студент Микола Степаненко – це кращий із кращих представників надзвичайно талановитого молодого покоління українців, що демонструє глибоку наукову та методичну обізнаність із фаху, шанує культурні й мовні традиції народу, захоплюється духовними цінностями рідного краю − іскрометним сміхом Івана Котляревського, історичною правдою Панаса Мирного, громадянською позицією Володимира Короленка. Короленківець за духом і покликанням, за рівнем теоретичної та практичної підготовки, Микола Степаненко розлогими відповідями та творчими розмислами про функційний статус одиниць основних і проміжних мовних рівнів, а особливо про наукові здобутки вітчизняних учених та доробок майстрів художнього слова не тільки зумів переконати поважне журі на чолі з відомим українським поетом М. Ільницьким у системності, самостійності й глибині своїх знань, але й викликав справжнє захоплення в учасників, що прибули на олімпіаду з усіх куточків України. Спогадами про ці незабутні дні у Львові 1981 р. ділиться Світлана Калениківна Богдан – нині завідувачка кафедри історії та культури української мови, кандидат філологічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки:

«Дозволю собі кілька емоційних вражень, не розпорошених із плином часу. Відтоді збігло вже стільки літ, а мені – наче вчора – зринає в уяві святочна зала Франкового університету й урочистий момент відзначення найкращих у тій олімпіаді: сумнівів, що одним із найпершіших стане саме Микола, – не було ні в кого з-поміж нас (це було зрозуміло всім після усного етапу, коли його слово просто заворожило аудиторію – глибинністю, переконливістю, неповторністю, зваженістю, гармонійністю і… надзвичайним чаром особливої мелодики голосу). Але тішила не так наша передбачуваність переможця, як світла радість присутніх за нього (таке, погодьмося, буває не часто), усвідомлення того, що обрано таки найдостойнішого. І це були справжні почуття. То була щира мить втіхи за друга, з яким устигли заприязнитися за ті три квітневі дні. Квітував Львів, квітувала душа, розквітали наші мрії й сподівання… Мій щоденниковий запис того дня зафіксував перифраз "ВЕЛИКИЙ РОЗУМНИК"… І ця миттєва юнацька асоціація, народжена далекого 1981-го на львівському двірці в день прощання, має, на мою превелику втіху, таке благодатне функціонування й продовження вже кілька десятиліть».

Останній рік навчання у виші для студента-філолога Миколи Степаненка – це, ясна річ, занурення в таїну моделювання мовної картини світу, без належного розуміння якої неможливо було осягнути динамічну асоціативно-ментальну мінливість навколишньої дійсности. Закріплені в семантичних категоріях знання проливали світло на той обшир проблем, яких він торкався у власних розмислах, і приходила справжня насолода від праці зі словом, виникало бажання стрімко рухатися далі, щоб віднайти в цьому просторово-часовому вимірі своє призначення, свій духовний орієнтир, щоб не прогледіти свою омріяну, справді щасливу Долю. Можливо, тому так часто ходив тоді з друзями на Іванову гору, аби в садибі великого Сміхотворця через простір і час почерпнути наснагу від його бурлескно-травестійних витинанок, які відкрили нові, безмежні обрії перед українською народною мовою. Знову й знову вабила його тополино-бузкова оселя дійсного статського радника Панаса Яковича Рудченка на колишній 3-й Кобищанській вулиці (тепер вулиця Панаса Мирного), де вітальня ще й сьогодні продовжує зберігати сокровенний відгомін полум'яного слова Лесі Українки, Олени Пчілки, Василя Стефаника, Михайла Коцюбинського, Володимира Самійленка, Гната Хоткевича, де Марія Заньковецька мережила українські народні пісні у фортепіанному аранжуванні Миколи Лисенка… Заворожували студента-старшокурсника й феєричні барви

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

полотен українських художників, у різнотрав'ї й різноквітті розкішної природи читав гідну подиву духовну високість могутнього народного таланту…

Музеї, вистави в театрі, концерти у філармонії, репетиції хорової капели, книжкові ярмарки, а ще – традиційно! − читальний зал, абонементський відділ інститутської бібліотеки, де можна було взяти справді найкраще з інтелектуального та художнього набутку в україністиці, − це на той час звична, майже щоденна життєва траєкторія Миколи Степаненка − короленківського стипендіата, відмінника навчання, голови студентського наукового товариства.

Ольга Дмитрівна Бондаревська, викладач сучасної української мови й декан факультету (1975−1996), подумки гортаючи сторінки тих днів, згадує:

«Знаю його з віддаленого 1978 року, коли він безусим юнаком вступив до філфаку ПДПІ. І хоч на факультеті навчалися понад тисяча студентів, він вигідно виділявся з-поміж усіх чіпкою феноменальною пам'яттю, бажанням учитися, умінням концентруватися на головному. Диплом із відзнакою, рекомендація до аспірантури − це результат його наполегливого навчання в інституті. Викладачі факультету схвалили рішення призначити його на роботу на кафедрі української мови. Усі пророкували йому наукову долю видатного мовознавця, автора посібників і підручників для вишу і школи, дослідника й оборонця української мови.

Кандидат наук, доктор філологічних наук, професор, академік вищої школи − ось віхи зростання Миколи Івановича Степаненка.

Щиро вітаю з ювілеєм, зичу здоров'я, довгих років життя, наснаги для втілення в життя всіх сподівань Ваших учителів».

* * *

Справедливим визнанням високих досягнень у навчанні, науковій і громадській діяльності кращого випускника філологічного факультету (1982) був диплом із відзнакою (спеціальність «Учитель української мови і літератури») та запрошення працювати на кафедрі української мови Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Ставши на шлях «нелегкого професійного випробування, фахового росту й самостановлення», молодий спеціаліст поєднав роботу науковця у вищій школі − асистент кафедри української мови (1985−1986) − і викладанням української мови й літератури у Великобудищанській середній школі Диканського району Полтавської області (1982−1986). *«Великі Будища зігріли, допомогли самоутвердитися, повірити в себе, знайти друзів <...>. Вони і оберігали, і водночас випробовували Миколу Степаненка на стійкість, на силу духу, на незрадливість обраній долі»* [1, с. 52].

Працьовитість, природна людяність, порядність, педагогічна толерантність та ще виняткова ерудиція молодого словесника, чию увагу не оминали найновіші наукові та методичні розвідки з фаху, відразу ви́кликали повагу колег із педагогічного вишу й учительського колективу Великобудищанської середньої школи, як, зрештою, й освітян усієї Полтавщини. Учителям району й області важливо було почути міркування са́ме М. І. Степаненка щодо інноваційних засад викладання проблемних моментів навчального матеріалу, вони поділяли його глибоко наукові, оригінальні трактування, висловлені чи на відкритих уроках з української мови і літератури, чи на виховних заходах, чи на вересневих методичних конференціях, а щирому захопленню студентів і школярів своїм талановитим молодим учителем, класним керівником просто не було меж! А як не захоплюватися: на уроках з української мови і літератури лунало таке натхненне літературне слово, яке й по радіо не завжди почуєш! Драматичний гурток, організований Миколою Івановичем у школі, шліфував не лише знання творів класиків української літератури Михайла Старицького, Івана Нечуя-Левицького, Степана Васильченка, але й формував у старшокласників (і – що гріха таїти! – навіть в окремих колег по педагогічному цеху) естетичні засади мовної культури. Літературно-музичні композиції продемонстрували всій школі приємний голос і неабиякий музикальний хист молодого педагога, а понад усе − поетичні студії реалізували пристрасне бажання вчителя огорнути серце своїх вихованців красивим українським Словом, бо ж добре знав: десь там, «у глибинах поетичного Неба, − наша батьківщина» (Ю. Неборак). Особливою аурою тепла, любові й щирого пошанування пройняті рядки Ярослави Городницької, заслуженого вчителя, завуча Великобудищанської середньої школи: *«Великобудищанська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів по праву пишається тим, що на сторінках її історії, серед когорти славетних шкільних учителів золотими літерами вписане ім'я вченого-мовознавця, члена Національної спілки журналістів України Миколи Степаненка, який, незважаючи на високі регалії, на часом надмірну завантаженість науковими та освітніми проблемами, завжди залишається щирим другом та однодумцем сільської школи, далекої від великого світу, зате такої близької до небайдужих сердець своїх учнів та вчителів»* [1, с. 52].

1982−1986 роки для М. І. Степаненка – це не лише щоденна праця, спрямована на професійне становлення й педагогічне утвердження (конспекти, уроки, виховні години, педагогічні наради та ще стільки зошитів для перевірки!) – це час активної, винятково напруженої підготовки до майбутньої наукової діяльності − складання кандидатських іспитів, написання реферату для вступного випробування в

аспірантуру, а також статей у наукові, науково-методичні збірники, участь у всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях.

1986 року Микола Степаненко вступає до аспірантури на кафедру української мови одного з найпрестижніших українських вишів − Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького (нині це Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Виважені, науково обґрунтовані міркування, розлогі лінгвістичні коментарі, підкріплені власним баченням різноаспектних тенденцій розвитку мови на сучасному етапі її функціювання, та ще соковита, багата на вишукані синонімічні конструкції мова засвідчили неабияку ерудицію пошукача і, природно, не могли не привернути увагу доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови Арнольда Панасовича Грищенка, який уже з перших хвилин спілкування розгледів у скромному полтавцеві гострий розум і, що найголовніше, ту особливу іскру, яка висвічує натхненне й непереборне бажання дійти до суті − до вершини пізнання й розуміння лінгвістичних тонкощів на всіх мовних рівнях. Микола Іванович стає одним із тих щасливих аспірантів, чиїми роботами керує Арнольд Панасович Грищенко − заслужений діяч науки й техніки України, лауреат премії імені І. Я. Франка. Аспірант першого року навчання відразу з головою поринає в дослідження семантичних і граматичних особливостей моделювання словосполучень із домінантним компонентом – прикметником. Наукова об'єктивність висновків про системну й нормативну кореляцію лексико-семантичних параметрів і синтаксичних зв'язків в ад'єктивних структурах, зроблених на ґрунті скрупульозно дібраних ілюстрацій у функційно активних зразках сучасної української мови, переконала: у лінгвістику прийшов спостережливий дослідник, який готовий науково виважено й – на диво! − швидко схарактеризувати найскладніші моменти в розвитку граматичної будови мови, адже чи не вперше в Україні кандидатську дисертацію «Синтаксична і семантична сполучуваність прикметників у сучасній українській мові» М. І. Степаненко блискуче захистив майже за півроку до офіційного припинення терміну навчання в аспірантурі.

Після дострокового закінчення аспірантури 1989 року Микола Іванович Степаненко повернувся в Полтавський педагогічний інститут імені В. Г. Короленка, щоб продовжувати свою педагогічну діяльність спочатку на посаді старшого викладача й водночас завідувача кафедри української мови (1989−1992), а згодом − доцента (1992−2005), професора (із 2005), потверджуючи цілеспрямованість свого руху до вершин педагогічного й наукового професіоналізму.

Він глибоко вивчає багаторівневу організацію речення в сучасній українській мові, уперше у вітчизняному мовознавстві обравши для вичерпного аналізу валентнісні властивості дієслів і прикметників, що знайшло своє втілення в першій монографії і навчальному посібнику для студентів, присвячених проблемам моделювання прикметниково-іменникових словосполучень та взаємодії формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення [11; 21]. Ці наукові праці на межі XXI століття стали справжнім відкриттям молодого й надзвичайно талановитого граматиста. Схвальною рецензією на розвідку «Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення» (1997) відгукнувся науковий наставник А. П. Грищенко: *«Дуже важливим у монографії М. І. Степаненка є детальний опис передбачуваних і можливих синтаксичних зв'язків у структурі речення, що значною мірою розширює відомості про механізм формальної і семантичної організації речення, про взаємодію його центральних та периферійних компонентів. Рецензовану працю можна кваліфікувати як глибоку за змістом, позначену високим фахово-лінгвістичним рівнем, як одне з успішних наближень до осягнення суті синтаксичної специфіки української мови»* [2].

Не менш позитивно оцінила цю наукову монографію Світлана Яківна Єрмоленко − відомий український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України: *«Дослідження взаємодії формально-граматичної й семантичної валентності у реченні та словосполученні, проведене М. І. Степаненком, позначене оригінальністю й науковою новизною. Воно містить докладний опис структури речень, побудованих за моделлю «суб'єкт + предикат + поширювач»; «прикметник + поширювач», уводить у науковий обіг відомості про специфічні особливості цих структур, отже, має теоретичне й практичне значення. Матеріал цієї праці може бути використаний для укладання нової граматики української мови, де були б простежені всі вживані в ній структури і визначена їх специфіка»* [3].

У науковому доробку М. І. Степаненка чільне місце посідає монографія «Просторові поширювачі у структурі простого речення» (2004) [22] − фундаментальна праця, яка уреальнила системні, до найдрібніших деталей виважені судження про лінгвістичний статус категорії локативності у співвідношенні з її філософським трактуванням, обґрунтувала умови обов'язкової (чи факультативної) реалізації просторових поширювачів у реченні з опертям на корпус скрупульозно дібраного ілюстративного матеріалу з кращих зразків сучасної української мови. Це справді новий погляд на дію принципу лексико-семантичної вибірковості в сучасній українській мові, її функційні та структурні особливості,

що сприятиме розвою теорії моделювання речень, зосібна критеріїв виділення мінімального (максимального), елементарного (неелементарного) обсягу комунікативних структур тощо. Зрештою, така робота виявилася справді невичерпним джерелом для типологічних спостережень у сучасному загальному й конкретному (частковому) мовознавстві, без якої не може обійтися сьогодні жоден укладач граматичних словників, тому як до захисту докторської дисертації «Семантична й формально-граматична структура речень із просторовими поширювачами» (2005), так і багато років потому сторінки часописів і збірників наукових праць продовжували рясніти численними рецензіями знаних дослідників мови на таку цінну й за теоретичними узагальненнями, і за практичними висновками працю в україністиці[1].

У своєму неухильному поступі до наукового пізнання лінгвістичних законів природного розвою мови М. І. Степаненко пильну увагу приділяє питанням історії української мови й зосібна особливостям її функціювання в умовах набуття нею державного статусу. Його монографія «Історія української мови» (1998) [13] – це глибокий соціолінгвістичний аналіз тенденцій та закономірностей мовної політики в Україні, це ще одне слово правди про рідну мову, яку у світі «знають і шанують, захоплюються її мелодійністю, фонетичною розкішшю, лексичним і фразеологічним багатством, величезними словотворчими можливостями, синтаксичною гнучкістю» [9], однак історично їй доводиться знову й знову торувати свій хресний шлях крізь тернії до зірок, щоб в етнокультурному світовому обширі залишитися мовою, гідною історії свого народу. Відгуки відомих у країні мовознавців засвідчили концептуальність і наукову достовірність лінвогенетичних узагальнень і передбачень автора в контексті його аналізу витоків української мови: Єрмоленко С. Я.: *«Монографічне дослідження спонукає замислитися над такими питаннями: Хто ми? Чиї діти? Яких батьків? Звідки бере початок наша мова?»* [4]; Мацько Л. І.: *«Ця праця <…> заповнить значну прогалину в з'ясуванні українського етно- і глотогенезу»* [8].

Упродовж свого життя Микола Іванович залишається непохитним у протистоянні мовному нігілізму, яничарству, манкуртству, що знищує національну свідоміст і пам'ять, перетворюючи пересічного українця на перекотиполе – ідеологічно слухняного раба без роду й племені, тому такими передбачуваними стали науково-популярні видання книг із промовистими назвами: «Українське рідне слово» (2003) [27] та «Рідне українське слово» (2005) [24] – болючі й пристрасні розмисли про національну мову й духовне відродження нації, про походження української мови й етапи її розбудови, про періодизацію літературно-писемної мови, про мовотворчість Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Панаса Мирного, Миколи Куліша, Петра Ротача та їхню роль у подоланні комплексу меншовартості – історичній недузі не українського народу − німих безбатченків.

У когорті цих «апостолів правди і науки» М. І. Степаненко справедливо вивищив постать Олеся Терентійовича Гончара − могутнього у своєму таланті Майстра красного письма й водночас мудрого державотворця. Йому він присвятив безліч статей і не одне монографічне видання, з-поміж яких чи не найвагоміше, найсокровенніше − «Публіцистична спадщина Олеся Гончара: мовні, навколомовні й деякі інші проблеми» (2008) [23], у якому літературознавець звернувся до «Щоденників» та листів великого краянина не лише щоб «вони відкрили нові сторінки біографії і творчого життя письменника, його державної і громадської діяльності, широких зв'язків із численними читачами в Україні та поза її межами», але й щоб усі почули ГОЛОС ПРАВДИ про українські «злети і падіння, здобутки і втрати, перемоги і поразки півстолітньої епохи», бо цим «голосом сина говорить із своїм народом апостол духу» (Я. Гоян). Говорить про динаміку мовної ситуації в Україні в 1950−1990-х, українську Україну 1980-х та 1990-х рр., про силу рідного слова, патріотизм, інтернаціоналізм, шовінізм, зрештою, про зросійщені книгопродукцію, радіомовлення, телебачення. Усе це – глибоко «пережите, передумане, переболіле, осмислене і осягнуте» і великим Гончаром, і автором монографії. Тому зрозуміла наукова виваженість праці «Світ в оцінці Олеся Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника» (2012) [25], у якій автор за щоденниковою сповіддю Олеся Гончара висвітлює знакові віхи української та світової історії від найдавніших часів і до

[1] Іваницька Н. Л. Категорія локативності в семантико-синтаксичному і формально-синтаксичному висвітленні / Н. Л. Іваницька // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». – Полтава, 2007. – Вип. 1 (53). – С. 293−297 ; Мацько Л. Цінні відомості із семантичного та функціонального синтаксису / Любов Мацько // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». – Полтава 2005. – Вип. 1 (40). – С. 285−287 ; Мойсієнко А. К. Взаємодія формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної валентності у структурі речень із просторовими поширювачами / Анатолій Кирилович Мойсієнко // Актуальні лінгвістичні й лінгводидактичні проблеми : зб. наук. праць / за ред. проф. М. І. Степаненка ; Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2008. – С. 136−139 ; Плющ М. Новий підхід до інтерпретації семантико-синтаксичної і формально-граматичної структури речення на засадах теорії категорійної граматики / Марія Плющ // Проблеми фонетики, лексикології, граматики, стилістики української мови та методики її викладання : зб. наук. праць / за ред. М. І. Степаненка ; Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2005. – С. 130−135 ; Самойлова І. Якісно нові концептуальні засади семантичного і функціонального синтаксису / І. Самойлова // Рідний край : наук., публіц., худож.-літ. альманах / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2004. − № 2 (11). – С. 137−140.

наших днів, заглиблюється в «галактику» її творців – як окремих особистостей, так і народу загалом.

Тематично близька до цієї праці науково-популярна розвідка «Духовний посил Олеся Гончара» (2009) [12], у якій М. І. Степаненко любовно впорядкував крилаті вислови «Щоденників» Олеся, – для нас такий важливий емоційний орієнтир у суб'єктивному вимірі аксіологічних парадигм світу. Не випадково й у виданні М. І. Степаненка «Листи до Олеся Гончара» (у 2 кн.) [6] *«як у фокусі віддзеркалена вся система буття, саме життя в усіх реальних і омріяних вимірах, у всьому об'єктивно-суб'єктивному багатогранні»*. Микола Іванович прагне ознайомити нові покоління українців із «промінчиками розкоші людського спілкування» (М. Коцюбинська), бо вважає, що *«колись цей епістолярій потрапить під прискіпливе око дослідників і неодмінно оформиться в книги, які опиняться з-поміж тих найавторитетніших видань, що дають ґрунтовні відповіді літературознавцям, мовознавцям, культурологам, етнографам, історикам, соціологам, психологам на складні, суперечливі питання, пов'язані з розтягнутим у часі, не завжди передбачуваним процесом нашого державотворення, національного самоствердження»* [6].

Валентина Гончар, дружина письменника, у передньому слові до монографії «Літературний простір "Щоденників" Олеся Гончара» (2010) [14] тепло відгукнулася про автора Миколу Івановича Степаненка, вважаючи, що йому поталанило «аж ніби воскресити» постать Олеся – письменника, інтелектуала, громадянина, патріота − «з усіма достоїнствами, із душевним ліризмом, із надмірною категоричністю, з вибуховістю, із сократівським спокоєм», справедливо поцінувати в літературному процесі ХХ – початку ХХІ ст. цю небуденну особистість свого часу. Разом із цим велетом українського духу автор окреслив громадянську позицію й таких будівничих Храму Української Духовності, як Павло Тичина, Юрій Яновський, Микола Бажан, Петро Панч, Остап Вишня, Василь Симоненко, Іван Драч, Борис Олійник, Ліна Костенко, Віталій Коротич, Дмитро Павличко, Григір Тютюнник, Іван Дзюба та ін.

Для вченого-лінгвіста Миколи Івановича Степаненка аж надто важливо було засвідчити свою глибоку шану – не завтра, не колись, а саме сьогодні! − тим, хто поклав своє життя на олтар Науки, вимуровуючи підвалини українського теоретичного мовознавства. Їхній аналітичний розум і концептуальне бачення − у монографіях, підручниках, статтях, рецензіях, у любовно виплеканих і поставлених на крило учнях – це національний скарб, яким мають пишатися всі наступні покоління українців. Серію «Мовознавці України» М. І. Степаненко впотужнив біобібліографічними дослідженнями про полтавця Михайла Андрійовича Жовтобрюха – одного з найвидатніших лінгвістів ХХ століття («Патріарх українського мовознавства», 2005 [20]; «Наукова спадщина Михайла Жовтобрюха», 2007 [19]) та Арнольда Панасовича Грищенка − «Учителя учителів, лінгвіста "милістю Божою"» («Академік Арнольд Панасович Грищенко», 2006 [10]), а також розвідками про «Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського» (2014) [7].

Знаковими в науковому доробку дослідника стали енциклопедичні видання «Літературно-мистецька Полтавщина» (2013) [16], «Літературні, літературно-мистецькі премії в Україні» (2014) [15], «Мовознавча Полтавщина» (2014) [18], «Літературознавча Полтавщина» (2015) [17], «Сучасні письменники Полтавщини» (2016) [26], у яких Микола Іванович звеличив направду щедрі духовні й наукові надбання краян. Високо оцінюючи роль цих праць, Н. І. Бойко зауважила: «Вихід у світ крайових енциклопедій донедавна був рідкістю, а сьогодні стає звичною справою. Їхня поява продиктована часом, а як точніше – прагненням українців, які століттями були відлучені від своєї реальної біографії, задокументувати власну історію в мистецькому, науковому, політичному й інших вимірах» [18].

* * *

Результатом плідної наукової діяльності доктора філологічних наук, професора Миколи Івановича Степаненка − ученого найвищого ґатунку «з широким дослідницьким діапазоном» − стало формування в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка відомої й авторитетної в Україні лінгвістичної школи.

Пріоритетним напрямом мовознавчих пошуків аспірантів, докторантів, здобувачів, кандидатів наук нині є питання взаємодії формально-граматичної й семантичної будови речення, лексико-семантичної природи його конститутивних ознак; з'ясування симетрійних й асиметрійних зв'язків між реченнєвими рівнями; установлення інваріантних і варіантних, синонімічних і антонімічних синтаксичних структур з об'єктним, атрибутивним, адвербіальним, суб'єктним, синкретичним типом семантико-синтаксичних відношень. У колі наукового зацікавлення молодих лінгвістів – семантика й функціювання модальних часток у сучасній українській літературній мові (С. О. Педченко), префіксально-прийменникова кореляція дієслівного предиката (С. П. Галаур), функційно-семантична парадигма віддієслівних іменників в українській мові (О. М. Петрик), синтагматика відносних прикметників в українській літературній мові (І. Ю. Кірічек), кореляція первинних і вторинних прийменників у структурі часових семантико-синтаксичних відношень (Л. І. Дерев'янко), лексична й граматична реалізація предикатів кількості в українській мові (Н. М. Лукаш), ізофунк-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ційні відношення в системі предикатів (Р. Г. Шрамко), умови обов'язкового/факультативного функціювання припредикатних поширювачів (Л. В. Станіславська), реченнєвотвірні можливості вторинних просторових прийменників (К. М. Шаповал), функційно-семантична природа категорії мети (С. М. Микитченко), вербалізація категорії розділовості в сучасній українській мові (Ю. А. Анікеєнко), валентний потенціал дієслів сприйняття (Т. В. Зубко), функційно-семантична типологія конструкцій з дієсловами неповної особової парадигми (В. О. Лопата), диференціація адвербіальної семантики прийменників у сучасній українській літературній мові (Н. В. Кисла). Дослідницькі спроможності молодих науковців сьогодні дають змогу розширювати й спектр актуальних питань наукової школи. А це український щоденниковий дискурс (С. Є. Ігнатьєва), специфіка вияву об'єктивної й суб'єктивної оцінки в щоденниковому дискурсі (Л. В. Дейна), категорія регулятивності в сучасному художньому тексті (С. П. Галаур), лінгвопрагматика суб'єктивної модальності в сучасній українській мові (С. О. Педченко), семантика й прагматика топонімного коду української поезії (Ю. І. Браїлко), лінгвостилістичні та етнокультурологічні аспекти творчості Мирослава Дочинця (Г. О. Сірий-Козак), жанрово-стильова парадигма лексичної синонімії в мовотворчості Пантелеймона Куліша (М. І. Гриценко).

Колишня аспірантка, а нині кандидат філологічних наук Людмила Володимирівна Дейна ділиться спогадами про свій шлях у науку: *«Стати аспіранткою Миколи Івановича було моєю, здавалося, нездійсненною мрією ще від першого курсу, коли ми, зелені та нетямущі студенти, зачаровувалися ним знову й знову під час лекцій зі "Вступу до мовознавства": оксамитовий голос, дивовижно майстерне володіння словом, неперевершене читання поезій, магічна закоханість у мову, незрівняння віртуозність у вирішенні лінгвістичних проблем… Мрія здійснилася – і з першої миті стало зрозуміло: Микола Іванович не лише фантастичного таланту вчений, не просто керівник і наставник, а й справжній науковий батько для своїх студентів, аспірантів та докторантів, бо ж упевнено веде власних учнів звивистими філологічними стежинами, допомагаючи й підтримуючи на кожному кроці. Згадую, як страшно було не виправдати довіри свого Вчителя під час захисту дисертації!.. Зі щемливим теплом і глибокою вдячністю повсякчас дослухаюся й сьогодні до кожної його поради, бажаючи вловити ту мудру іскру, яка щораз надихає на нові лінгвістичні пошуки. Невимовною гордістю сповнюється серце від думки, що мені випала висока честь і водночас відповідальність бути частиною наукової школи доктора філологічних наук, професора Миколи Івановича Степаненка!»*

Під розлогими кронами лінгвістичного дерева маститого науковця нуртує молода енергія суперництва у прагненні дійти до лінгвістичної досконалости. Вивищуються учні разом зі своїм мудрим Словопоклонником, підносячи українську мовознавчу науку на новий щабель розвою.

Безсумнівний авторитет, відшліфоване та стилістично довершене слово Миколи Івановича в науковому середовищі щоразу вирізьблюється під час опонування й обговорення дисертацій на прилюдних захистах: професор М. І. Степаненко – член двох спеціалізованих рад Інституту української мови НАН України та Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, експертної ради з гуманітарних та соціальних наук Державної атестаційної комісії при Міністерстві освіти і науки України.

Школа має понад 400 наукових і науково-методичних публікацій, із-поміж яких авторські монографії, розділи в колективних монографіях, посібники, словники, довідники, статті у вітчизняних та зарубіжних виданнях, презентація результатів досліджень на всеукраїнських і міжнародних наукових форумах в Україні й поза її межами, закордонні наукові стажування, семінари й лекції, зокрема керівника школи, у престижних навчальних закладах Європи з метою популяризації полтавського вишу й напрямів його діяльності, і наукової зокрема.

За редакцією Миколи Івановича вийшло друком понад 40 збірників наукових праць. Він – головний редактор альманаху «Рідний край», журналів «Історична пам'ять», «Філологічні науки», «Педагогічні науки», «Витоки педагогічної майстерності», засновником і видавцем яких є Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.

Примітною рисою школи професора Миколи Івановича Степаненка є те, що, крім учених-лінгвістів, вагоме слово її очільника на теренах України впотужнюють і розвивають тисячі студентів-випускників філологічного факультету (нині факультету філології та журналістики) – учителі-словесники, яким Микола Іванович Степаненко адресував підручники, посібники, програми[2], виявляючи глибоку обізнаність у

[2] Опорна школа: шляхи становлення : монографія / М. І. Степаненко, Н. І. Шиян, О. Ю. Ільченко, С. В. Стрижак, О. О. Буйдіна ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка ; за ред. М. І. Степаненка. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. – 140 с. ; Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ [та ін.]; за ред. С. О. Карамана. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 560 с. ; Порівняльна граматика української і російської мов : навч. посіб. / М. І. Степаненко, М. Т. Безкишкіна ; Полтав. держ. пед. ін-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 1991. – 212 с. ; Проблеми зіставного лінгвостилістичного аналізу : метод. коментар / М. І. Степаненко, Л. Л. Безобразова ; Полтав. держ. пед. ін-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 1993. – 127 с. ; Історична граматика української мови : навч. посіб. / М. І. Степаненко, М. Т. Безкишкіна ; Полтав. держ. пед. ін-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 1997. – 134 с. ; Збірник диктантів з української мови для 9–11 класів: на краєзнавчій основі / М. І. Степаненко, О. П. Коваленко, А. В. Лисенко. – Полтава, 1999. – 100 с.

тенденціях і закономірностях розвитку вітчизняної лінгводидактики на сучасному її етапі. Для академіка вищої школи М. І. Степаненка надзвичайно важливо донести освітянській спільноті найновіші набутки мовознавства та педагогіки саме в період адаптації України до європейського й світового стандартів навчання.

* * *

Поклавши в основу наукової, педагогічної, публіцистичної й громадської роботи вектори національного зростання, М. І. Степаненко екстраполював їх і на свою управлінську діяльність на посадах завідувача кафедри (1989–2015), першого проректора (1991–1995), декана факультету (2006–2009) і ректора Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (із 2009), що набув статусу національного саме з часу обрання Миколи Івановича його очільником.

Спільно з колективом він почав запроваджувати концептуальну модель модернізації освітнього процесу в педагогічному виші завдяки інноваційним технологіям та інтеграції зі світовим науковим простором, успішно вибудовуючи платформу для нових змін і викликів. Сьогодні його амбітний задум як ректора – зробити Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка не лише регіональним брендом, яким він, по суті, уже є, але й авторитетним закладом вищої освіти на міжнародному рівні. Саме тому постійно в полі зору ректора − ліцензування й акредитація нових, привабливих для абітурієнтів усієї України спеціальностей за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр» та «магістр», що відповідають потребам ринку праці; зміцнення наукового потенціалу університету (робота спеціалізованих учених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій із різних спеціальностей; позитивна динаміка захисту дисертаційних праць; висока концентрація молодих учених). Успішним кроком стали й періодичні видання, які входять, зосібна, до світових наукометричних баз, та відкриття багатофункційного видавничого центру із широким спектром поліграфічних послуг.

Перспективним напрямком підвищення міжнародного статусу Полтавського педагогічного є укладання угод про співробітництво з науковими та освітніми закладами Європи, Азії, Америки, Австралії, залучення до роботи волонтерів Корпусу Миру США та стипендіатів програми Фулбрайта.

Особливу увагу ректор приділяє всебічному розвиткові мистецьких і спортивних здібностей студентів. Виплекані в короленківських стінах переможці Олімпійських ігор, чемпіонатів світу, Всесвітньої універсіади, численних всеукраїнських олімпіад, творчих конкурсів − це результат максимально сприятливих умов для розкриття потенціалу студентів, науково-педагогічних працівників та адміністративно-господарського персоналу університету. Результат дійової молодіжної політики Миколи Івановича − проведення таких щорічних заходів, як Ректорський бал «Молодь та освітній олімп», урочиста академія з нагоди вручення дипломів магістра, підготовка офіцерів запасу з числа студентів.

Традиції вишу як культурного осередку України впотужнюють художні ансамблі, десять із яких мають звання «Народний самодіяльний колектив».

Отже, на чолі з ректором М. І. Степаненком Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка – флагман педагогічної освіти України – упевнено взяв курс на досягнення високих стандартів національних та міжнародних рейтингів. *«І при цьому,* – вважає перший проректор Роман Анатолійович Сітарчук, – *Микола Іванович залишається ДЕМОКРАТИЧНИМ ЛІДЕРОМ колективу університету, ніколи не нав'язує своєї думки, поведінкових норм ні керівникам підрозділів, ні нам, проректорам, ні студентському активу, завжди радиться, хоч і має величезний досвід очільника вишу. У нього особливий талант поважати в людині особистість, із ним відчуваєш упевненість у власних силах. Бажаю Миколі Івановичу натхнення, терпіння у плеканні традицій вишу, у формуванні й збереженні його кадрової інфраструктури і в забезпеченні сприятливої зовнішньої кон'юнктури»*.

* * *

Невичерпність таланту М. І. Степаненка простежується і в його інтимно-синівському звершенні духовних вимірів Полтавщини, а особливо − красуні Полтави, увінчаної в координатах простору й часу короною немеркнучої історичної пам'яті та слави. У книзі «Літературні музеї Полтавщини» (2006) для вибагливого читача завжди цікавими залишаться краєзнавчі студії не лише про заклади, що займаються зберіганням матеріальних і культурних пам'яток рідного краю, але й майстрів художнього слова, чиї життєві шляхи пролягли через цю частину благословенної України (Івана Котляревського, Григорія Сковороди, Олеся Гончара, Миколи Гоголя, Панаса Мирного, Володимира Короленка, Давида Гурамішвілі, Архипа Тесленка, Василя Симоненка).

Окремим штрихом до портрета маститого лінгвіста є його лексикографічна діяльність («Новітній українсько-російський словник. 150 000 слів» (2006), «Основні сільськогосподарські поняття і терміни : словник-довідник» (1993); «Словник лінгвістичних термінів» (1999, у співавт.)). Їх М. І. Степаненко поставив на службу пропаганди навичок літературного спілкування як у стінах короленківського вишу, так і за його межами, а особливо в журналістській прак-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

тиці. Треба бути настільки ревним Сподвижником Українського Слова, щоб протягом десятків років на обласному радіо й телебаченні «Лтава», ІРТ, «Місто», на шпальтах регіональних і всеукраїнських газет невпинно обстоювати нормативно-регулятивний критерій формування культури української мови за законами звукової гармонії, витоки якої сягають часів трипільської культури. Автор і співавтор багатьох науково-просвітницьких передач лінгвістичного, літературознавчого, краєзнавчого та педагогічного спрямування, він благословив на тривале ефірне життя понад 50 випусків передачі «Слово мовлене»; у програмі «Гранослів», що виходила на радіо впродовж 2011−2015 рр., М. І. Степаненко проводив лінгвістичні майстер-класи, а цього року в прямому ефірі програми «Будні» роз'яснював перспективи функціювання в мові фемінітивів та шляхів і способів їх творення за законами моції, викликавши неймовірно бурхливе інтерактивне обговорення слухачів. *«Про те, що Микола Іванович Степаненко – безумовний авторитет у журналістських колах, говорити зайве: коли серед редакторів радіо спалахують дискусії з мовних питань, аргумент "Микола Іванович вважає…" завжди стає визначальним. Для мене – це Учитель, пораду якого сприймаю за честь. Професор М. І. Степаненко – це не просто автор та співавтор численних проектів обласного радіо. Його Слово в ефірі "Лтави" змушує душу українців пробуджуватися. І поки Степаненкове Слово звучить – радіо живе!»* (Ірина Філоненко, редактор творчої групи програм радіо «Лтава»).

Участь академіка М. І. Степаненка в численних інформаційно-просвітницьких передачах на ІРТ, студії «Місто», а також у програмах «Ранок на "Лтаві"», «Гості "Ранку"», «Акценти», присвячених, наприклад, 100-літньому ювілею ПНПУ імені В. Г. Короленка, українсько-японській дружбі, життю короленківського вишу тощо, стали вже традиційними. *«Працюючи в телерадіокомпанії "Лтава", неодноразово запрошувала Миколу Степаненка на ефіри і завжди була щиро вражена тим, наскільки красиво й милозвучно може говорити людина. Це − дар від Бога!»* (Марина Проскурняк, журналістка філії ПАТ «НСТУ» «Полтавська регіональна дирекція "Лтава"»).

Шанувальники красного українського слова з нетерпінням очікують радіочитань і циклу програм Миколи Степаненка про літературні музеї Полтавщини, за які він отримав відзнаку на Всеукраїнському конкурсі телерадіоробіт. Припали до душі полтавцям і жителям області його авторські дослідження «Щоденники Гончара» (2012), науково-просвітницькі студії про життьові й творчі стежини відомих у світі українців – Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка, Агатангела Кримського, Патріарха Мстислава, Івана Огієнка та ін. *«Генієм свого часу називаю Миколу Івановича Степаненка. Його мова звучить піснею − і це не банальна фраза! Хто хоча б одного разу чув розкішну вимову цієї Великої Людини, мене зрозуміє, а кому пощастило побувати хоча б на одній лекції професора, доктора філологічних наук, ректора ПНПУ, обов'язково йшов і на другу. Його феноменальна пам'ять вражає, а його закоханість у філологію захоплює, вібруючи імпульсами радості, гордості й нових знань у свідомості реципієнтів. Професіонал, який уміє говорити доступно про складне, цікаво про теоретичне. Для нього мова – живий організм. І він знає, якою життєдайною водою його напувати, аби мовознавче майбуття було яскравим. Тому радісно і знаково, що саме Микола Степаненко часто бере участь у програмі "Ранок на «Лтаві»", щоб прокоментувати ті чи ті лінгвістичні аспекти. Із таким експертом мова журналістів і глядачів просто приречена ставати зразком досконалості»* (Віра Чиж, шеф-редактор телепрограми «Ранок на "Лтаві"» філії ПАТ «НСТУ» «Полтавська регіональна дирекція "Лтава"»).

* * *

Кожний прямує до Храму своєю дорогою. З радістю й мукою, з проханням і подякою, з молитвою і сповіддю, з вірою й надією, з любов'ю до ближнього і з силою та слабкістю в прощенні й спокуті. Запалена ще з дитинства свічка духовних цінностей горить у соборі душі Миколи Івановича теплим словом, доброю порадою, співпереживанням, повагою до роду й землі, простих людей і велетів на часових відтинках історії, щоденної праці до поту чи й болю в серці, України й Української Церкви, до того, що було, є і довіку буде на цій Богом даній землі і до… Слова, яке щотижня кличе в Господній Дім на щиру розмову із Всевишнім. Уже з тих далеких днів, коли з острахом і благоговінням дивився в очі святих на бабусиному й маминому образáх, а чіпка дитяча пам'ять рядок за рядком назавжди нотувала молитви, Микола розумів, що хоч світ відкривається через знання, та «не золото й не багатство, не блиск учености та премудрості становлять істинний скарб життя, але чистота серця й розуму, цнотливість помислів і тіла». Бабуся розповідала про гріх, шанувала релігійні свята, звичаї та привчала до того онука. Спочатку неусвідомлено, а згодом через духовну потребу тягнулася Миколина душа до Бога. Хотілося відвідати Володимирський собор і Лавру, які беріг в уяві ще з тих листівок, побачених у початковій школі, Андріївську церкву, куди на прощу ходила бабуся ще зі своєю бабусею. Мрія здійснилася відразу після вступу до аспірантури, та, на жаль, поділитися переживаннями Микола вже не міг – його свята захисниця відійшла у вічність (1982). Бог, Віра, Душа, Молитва, Церква, єднання в ній українців, освячена

в дитинстві під весняним дощем паска на Великдень (церкву в селі зруйнували) для Миколи Івановича − то не просто слова й атрибути християнства, а винятково чутливі частинки його духовної природи.

«Свято Покрови Пресвятої Богородиці, − ділився спогадами Микола Іванович, − *увійшло в моє серце й душу з раннього дитинства. Моя незабутня бабуся часто повторювала, що народився на Покрову і маю дякувати за це Отцеві Небесному. У мене свято Покрови асоціюється з бабусею. Боже слово я почув, знову ж таки, від бабусі, бо в нашому селі не було церкви, не було священика. Атеїзм, проте, у мені не проріс. Я не відношу себе до фанатичних вірян. Просто Бог жив і живе в моїй душі».*

В одній зі своїх проповідей Теодор о. Форостій розмислював: «Із чого складається невіруюча людина? Фізично й хімічно вона складається з води, що в ній можна випрати один обрус із нашого стола, із заліза, із якого можна зробити сім цвяхів, із вапна, котрим можна побілити одну стіну в кімнаті, із графіту, що з нього можна зробити аж 65 олівців, також із фосфору, із якого вийде коробка сірників, і трохи солі, якою можна посолити борщ. Це все можна купити дешево. От що варте наше грішне тіло. Але душа, що прагне до Бога, є неоціненна!»

«Мабуть, якби були інші часи, − зізнається Микола Іванович, − *став би священиком».*

Дай, Боже, Миколі на щодень розум і душевний спокій прийняти те, що він не в змозі змінити, відвагу змінити те, що йому під силу, і мудрість відрізнити одне від іншого; жити турботами нинішнього дня й радіти кожній миті, усвідомлюючи її швидкоплинність і неповторність; вважати незгоди дорогою до миру й спокою; приймати, як Він, цей грішний світ таким, яким той є, а не таким, яким він хоче його бачити… (Із молитви про спокій).

Сьогодні, у переддень 60-літнього ювілею, доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського педагогічного університету імені В. Г. Короленка Микола Іванович Степаненко – у зеніті свого ТАЛАНТУ, УСПІХУ, ВИЗНАННЯ. Його науковий дивосвіт яскравіє новими, такими важливими для українського соціуму монографічними працями − «Думки вголос і про себе» (2013), «Непроминальне в часоплині» (2015), «Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон» (2017), «Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік» (2018), «Із засіву – благословилось: ескізи до вибраного» (2018) – щедрий ужинок, у якому він не втомлюється повторювати своїм сучасникам: «Шануймо і плекаймо Рідне Слово!»

Слово академіка вищої школи М. І. Степаненка (у статтях і монографічному викладі, у виступах на радіо й телебаченні чи на зустрічах з освітянами й краянами) влучне, до болю гостре, мудре у своїй правдивості, тому завжди залишатиметься на вістрі часу. Автор талановитих наукових праць − а їх у нього понад 850 із різних галузей знань: лінгвістики, літературознавства, лінгводидактики, лінгвокультурології, краєзнавства − Микола Іванович повсякчас óре мовний переліг, послідовно й неухильно утверджуючи рідне Слово як духовну підвалину всієї української нації.

Література

1. Городницька Я. Зоря Степаненкового таланту // Український словопоклонник: На пошану професора Миколи Степаненка. – Полтава : АСМІ, 2008. – С. 52.

2. Грищенко А. [Рецензія] / А. Грищенко // Вісник Полтавського пединституту імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки» : зб. наук. праць / ред. В. О. Пащенко. – Полтава, 1998. – Вип. 1. – С. 226−227.

3. Єрмоленко С. [Рецензія] / С. Єрмоленко // Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки» : зб. наук. праць / ред. В. О. Пащенко ; Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 1999. – Вип. 2 (6). – С. 205−207.

4. Єрмоленко С. Я. Книга цікава, потрібна / С. Єрмоленко // Рідний край : наук., публіц., худож.-літ. альманах / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка ; гол. ред. В. Пащенко. – Полтава, 2000. − № 1 (2). – С. 129−130.

5. Загайко П. К. З думою про Україну // Загайко Петро Кузьмич : біобібліографічний покажчик / упор. Г. І. Радько, Г. М. Білик ; заг. ред. – О. В. Кулик. – Полтава : АСМІ, 2003. – С. 4–9.

6. Листи до Олеся Гончара : у 2 кн. / упорядк., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. – К. : Сакцент Плюс, 2016. – Кн. 1 (1946–1982). – 736 с. ; Кн. 2 (1983–1995). – 736 с.

7. Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / автор і упоряд. Микола Степаненко. – Полтава : Шевченко Р. В., 2014. – 388 с.

8. Мацько Л. І. Ще одна книга про історію української мови / Л. І. Мацько // Рідний край : наук., публіц., худож.-літ. альманах / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка ; гол. ред. В. Пащенко. – Полтава, 1999. − № 1. – С. 110−111.

9. Степаненко М. З історії дослідження витоків української мови / Микола Степаненко // Дивослово. − 2000. − № 7. – С. 17.

10. Степаненко М. І. Академік Арнольд Панасович Грищенко : біобібліографія до 70-річчя / автор вступ. ст. і упоряд. М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2006. – 156 с.

11. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М. І. Степаненко ; НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд. – К., 1997. – 216 с.

12. Степаненко М. І. Духовний посил Олеся Гончара (за матеріалами «Щоденників» письменника) / авт. і упоряд. Микола Степаненко. – Полтава, 2009. – 60 с.

13. Степаненко М. І. Історія української мови / М. І. Степаненко ; НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд. – К., 1998. – 149 с.

14. Степаненко М. І. Літературний простір «Щоденників» Олеся Гончара : монографія / Микола Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2010. – 528 с.

15. Степаненко М. І. Літературні, літературно-мистецькі премії в Україні : наук. вид. / Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 498 с.

16. Степаненко М. І. Літературно-мистецька Полтавщина : енциклопедичний довідник / М. І. Степаненко. – Гадяч : Гадяч, 2013. – 500 с.

17. Степаненко М. І. Літературознавча Полтавщина : енциклопедичний довідник / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2015. – 668 с.

18. Степаненко М. І. Мовознавча Полтавщина : енциклопедичний довідник / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 568 с.

19. Степаненко М. І. Наукова спадщина Михайла Жовтобрюха / М. І. Степаненко. – Полтава : Полтава, 2007. – 432 с.

20. Степаненко М. І. Патріарх українського мовознавства (до 100-річчя від дня народження професора Михайла Жовтобрюха) / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 113 с.

21. Степаненко М. І. Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській мові : формально-синтаксичний і семантичний аналіз : навч. посіб. / М. І. Степаненко. – Полтава : Полтава, 1992. – 103 с.

22. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2004. – 463 с.

23. Степаненко М. І. Публіцистична спадщина Олеся Гончара: мовні, навколомовні й деякі інші проблеми. – Полтава : АСМІ, 2008. – 396 с.

24. Степаненко М. І. Рідне українське слово : монографія / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 392 с.

25. Степаненко М. І. Світ в оцінці Олеся Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / автор і упорядник Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2012. – 284 с.

26. Степаненко М. І. Сучасні письменники Полтавщини : довідник / Микола Степаненко. – 2-ге вид., змін. і доп. – Полтава : ФОП Гаража М. Ф., 2016. – 112 с.

27. Степаненко М. І. Українське рідне слово : статті, виступи, розмисли, відповіді : монографія / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2003. – 184 с.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Професор Микола Іванович Степаненко : біобібліографія / НАН України, Ін-т української мови ; автори вступ. ст. : Л. Ф. Українець, І. Г. Павлова, упоряд. бібліограф. : О. С. Коркоша, В. В. Орєхова. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. – 314 с.; порт., ілюстр. – (Біобібліографія вчених України).

У виданні подано інформацію про життя, науковий доробок, педагогічну діяльнісь відомого українського мовознавця — доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, члена Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України, Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.

Для широкого кола філологів і всіх, кого цікавить історія розвитку української науки.

Ніна Степаненко

«...ТО ІЗ БІЛОГО НАРОД МІЙ СХОДИТЬ», АБО МИСТЕЦЬКИЙ СВІТ ЮЛІЇ МОХІРЄВОЇ

У своїй діяльності Юлія Мохірєва поєднує два види творчості – мистецьку й наукову, які гармонійно доповнюють одна одну. Закінчивши аспірантуру Харківського художньо-промислового інституту, вона здобула кваліфікацію «мистецтвознавець-дослідник». Ще під час навчання в аспірантурі стала членом Національної спілки художників України й продовжувала шукати художню форму для власних творчих робіт. Найближчим світоглядно й технологічно виявився для Юлії олійний розпис дерев'яних побутових виробів Полтавщини XIX – першої третини XX ст. Тож було досліджено історію українського народного розпису виробів із дерева, з'ясовано типологію цих виробів, декорованих розписом, яка на Полтавщині охоплювала всі сфери людського побутування.

Юлія Мохірєва – художник, член НСХУ, лауреат премії імені Миколи Ярошенка. *Фото, 2012*

Розписом оздоблювалися архітектурні деталі: сволоки, наличники до дверей та вікон, двері, віконниці, лутки, стіни та стелі «митих» хат («миті» хати – вид традиційного українського житлового будівництва, робилися «у зруб» із дерева, усередині гладко вистругані, не білені, прикрашені розписами). Значне місце в типології дерев'яних мальованих виробів належить меблям. Це – скрині, колиски, ліжка, мисники, шафи, полиці, божниці, столи, лави, ослони та ін. Серед меблів завдяки поєднанню багатьох функцій (обрядово-ритуальної, побутової, естетичної) вирізняється весільна скриня. Саме на скринях, які були гордістю жінок і окрасою житла, найліпше збереглися багатобарвні розписи. Оздоблювали розписом і зроблений формотворчими техніками (видовбування, виточування, бондарство) дерев'яний посуд: тарілки, тарелі, миски, таці, чаші, чарки, ступи, баклаги, барильця, ложки тощо. Цікавим явищем були й дерев'яні мальовані іграшки. Розписом декорували також сакральні побутові предмети (свічники, пасківники), знаряддя праці (коромисла, прядки, вулики, ночви), засоби пересування (вози, сани), музичні інструменти, прикраси, зброю, круглу скульптуру. Окремі елементи розпису трапляються й на іконах та народних картинах. Для орнаментики полтавських розписів характерним є застосування мотивів, традиційних для українського декоративно-ужиткового мистецтва загалом. Найпоширеніші з них – «вазон», «квітуча гілка», «віночок», «три квітки», «бігунець» і «бордюр». Складникам орнаментів полтавських розписів властива поліваріантність. З-поміж найуживаніших елементів – «яблука», «квіти», «пуп'янки», «листки», «плоди», зооморфні, антропоморфні, геральдичні.

Юлія Мохірєва ґрунтовно дослідила символіку розпису. До наукового обігу вона ввела поняття «полтавський художній розпис дерев'яних побутових виробів», де основним вихідним елементом є червоно-оранжевий круг – еманація світла – сонячний диск – «яблуко» – «квітка»; розробила також технологію навчання мистецтва полтавського розпису; за сприяння головного редактора журналу «Образотворче мистецтво» та альманаху «Артанія» Миколи Маричевського, видала навчально-методичний посібник «Цей мальований світ (сам навчись розписувати вироби з дерева)», а 2007 року під керівництвом доктора педагогічних наук, професора Марії Лещенко захистила кандидатську дисертацію «Художній розпис у змісті професійної підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва». Ось такі основні мистецькі набутки Юлії Мохірєвої.

За словами Юрія Самойленка, голови ПОО НСХУ, заслуженого діяча мистецтва України, доцента кафедри образотворчого мистецтва ПНПУ

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

імені В. Г. Короленка, «знана мисткиня Юлія Анатоліївна Мохірєва являє собою яскраву, самобутню особистість на теренах сучасного етапу мистецтворення України в контексті європейської образотворчої традиції». Микола Маричевський, головний редактор журналу «Образотворче мистецтво» та альманаху «Артанія», бачив художницю з-поміж полтавських митців, «котрі мають Божий дар і свідомо стали на український шлях».

А тепер про викладене вище – про сутнісне й інше – докладніше в нашому інтерв'ю з мисткинею.

– Ви маєте дві робітні – освітню (навчально-виховну) й мистецьку, художницьку. У чому секрети кожної з них?

– В евристичності підходів й очікуванні несподіванок, творчих знахідок, постійний креатив і в освітній, і в мистецькій діяльності.

– Ви педагог за покликанням. Якими фаховими компетенціями має володіти навчитель, який, сам закріпившись у мистецькому світі, веде в нього тих, кому художнє ремесло – сродна праця, і тих, хто забажав сягнути вершин мистецької майстерності?

– Щороку ми зустрічаємо дітей, які прагнуть творити, розділяють наші нестримні бажання. Це не може не хвилювати митця. Найважливіше – це вміння виявити й підтримати талант в учнях, знайти оптимальний шлях його розвитку, активно задіяти мистецький аспект у педагогіці.

– Чи вірите Ви в те, що всякого охочого до Вашого фаху можна зробити художником?

– Не вірю. Навчити малювати – так, допомогти оволодіти образотворчою грамотою можна будь-якій людині, за умови її бажання. Але зробити справжнім художником, митцем – ні. Це подібно тому, що читати, писати вміють більшість людей, а справжніх майстрів слова – одиниці, вони – такі собі самітники.

– Ваше ім'я внесено до авторитетних енциклопедичних видань. Енциклопедичні довідки будуються за жорсткими правилами. Зрозуміло, що якась інформація, яка стосується Вашого мистецького життєпису, залишилася за берегами вже доступних читачеві дефініцій. Ми знаємо про Вашу співпрацю з дитячим журналом «Соняшник» у той період його історії, коли літературними редакторами були Іван Малкович та Анатолій Качан, а художніми – Кость Лавро й Володимир Харченко. Вам доручали ілюструвати поетичні та прозові твори українських дитячих авторів, виконати малюнки до двох обкладинок журналу «Соняшник», із чим Ви успішно справилися...

– Справилася, щоправда, не знаю, чи успішно. Також я робила оформлення книжок українських письменників, наприклад, збірки оповідань «Втеча» Івана Яцканина (голови Спілки українських письменників Словаччини, головного редактора літературного журналу «Дукля»; в одному з номерів «Дуклі» вміщено матеріали про мене як художника, а на обкладинці – видруковано фото моєї картини), химерного роману «Пригоди Котамури» Романа Кухарука та ін.; я проілюструвала ще наукові видання Марії Лещенко «Щастя дитини – єдине дійсне щастя на Землі» (двотомник, на обкладинці – картина, яка нині є символом приватної школи «Чарівний світ»); «Сторінки просвітницько-педагогічної діяльності Миколи Зерова» та ін.

– Усі ми родом із дитинства. Там наші навчителі, кумири, поводирі, вихователі, авторитети, взірці. Розкажіть про своїх.

– Дитинство було щасливим, насиченим позитивними емоціями, радісним. Для мене авторитетами були і є мої батьки – Анатолій Казимирович та Галина Іванівна. Батько за освітою – учений-агроном, кандидат сільськогосподарських наук, доцент, завідував відділом садівництва НВО «Еліта», займався селекцією, досліджував різні сорти плодових культур і надавав рекомендації щодо їх районування в Полтавській області. Мама мала технічну освіту, була надзвичайно креативною, світлою людиною. На початку 1990-х років батьки створили фермерське господарство «Сад», де вирощували фруктові дерева й мали плодорозплідник. Фірмові саджанці «від Казимировича» ростуть і плодоносять у багатьох садах Полтавської області та за її межами. Батьки виховали трьох доньок, кожна здобула вищу освіту. Справу тата й мами продовжила середня сестра Олена.

Також духовними взірцями є моя бабуся Уляна, мамина мама, та дідусь Казимир, батьків тато.

Бабуся Уляна Терентіївна Одинець народилася 1902 року в козацькому селищі Великі Будища, що на Диканщині, мала ще трьох сестер і двох братів. У родині було чимале господарство, млин, але дівчата ще й працювали надомницями, брали замовлення на вишивання рушників, сорочок, ткання килимів у Полтавському земстві. На початку XX століття діяльність земства сприяла значному розвиткові народних промислів на основі традиційної культури.

Дідусь Казимир Йосипович Ейсмонт народився 1906 року на Поділлі й був типовим представником давнього лицарського роду – сповідував культуру землеробства; був сміливим воїном-захисником (мав кілька бойових орденів та медалей, здобутих під час Другої світової війни); мав здібності до різних видів мистецтва: віртуозно грав на скрипці, мандоліні та інших музичних інструментах; гарно

малював; писав вірші, був мудрою, порядною людиною. Дідусь Казимир Йосипович та бабуся Євдокія Іванівна закінчили Уманський сільськогосподарський інститут, здобувши фах учених-агрономів; у післявоєнний час вони займалися озелененням Полтави та області… Тож у родині поважали мистецькі вподобання кожного, виховували шанобливе ставлення до природи й нелегкої щоденної праці.

– До суспільного визнання митці прямують різними шляхами. Для художника з-поміж найосновніших – виставки. Ви причащали своїх шанувальників і просто залюбленців у духовність не однією мистецькою імпрезою. Розкажіть про них.

– Виставок було і є багато і різних: і міжнародних, і всеукраїнських, регіональних, персональних, навіть виставка однієї картини.

По-перше, це виставка в Нюрнберзі (Німеччина), де експонувалася моя дипломна робота «…То із білого народ мій сходить».

Міжнародна виставка «500-річчя українському козацтву» в Національному художньому музеї в Києві, 5 робіт (2 із яких придбало Міністерство культури України).

Цікавим і масштабним кількаденним дійством була Міжнародна бієнале «Пан-Україна-95» (у тоді ще місті Дніпропетровську, що нині Дніпро), де учасників зібралося понад 300…

– Знаємо, що почесною і хвилюючою для Вас була участь у Міжнародній художній виставці «Хутір-ІІ» (м. Хмельницький, м. Львів, 1996 рік), де дві Ваші роботи експонувалися поруч із творами таких видатних художників, як Андрій Антонюк, Петро Гончар, Опанас Заливаха, Микола Мазур, Іван Марчук та ін. Провідною ідеєю виставки було осягнення поняття хутора як духовного вияву, а не географічного і не етнографічного. Хутір-рай, хутір-усамітненість, хутір-медитація, хутір-самодостатність особи, особистості, внутрішній лад, спроба привнести в урбанізоване суспільство традицію і мораль. Хутір-сторожа…

– Було й таке. А було й інше: впродовж 1996–1998 років відбулися дві мистецькі події з протилежним для мене результатом. Перша – восени 1996 року, коли я поїхала до Чернігова вивчати в музеях міста мальоване дерево і прихопила із собою пару картин (поїздка збіглася в часі із проведенням у

Юлія Мохірєва із Юрієм Кочубеєм на відкритті власної виставки в Полтавському краєзнавчому музеї*. Фото, 2001*

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

цьому місті відбіркового туру Всеукраїнського фестивалю «Перлини сезону»; фестиваль поєднував різні номінації: музичне мистецтво, образотворче, театральне та ін.). Я пройшла відбірковий тур, фінал був у Києві, для митців – у виставковій залі Будинку художника. Мені тоді присудили Гран-прі в номінації «Молоді художники». Вручав нагороди переможцям під час Гала-концерту В'ячеслав Чорновіл, адже співорганізатором дійства був «Молодий рух».

Не можу не згадати ще й таку подію – одна з мистецьких галерей Києва оголосила виставку-конкурс із живопису. Із сотень робіт претендентів відібрали кілька десятків, із них – три мої картини (відбір робили зарубіжні фахівці). Про те, що мої твори відібрані для експонування, мені було повідомлено письмово поштою. Але в експозиції під час виставки, формуванням якої займалися місцеві діячі, їх не виявилося! Мені пояснили, що вони надто українські й… випадали із загального контексту. Виявляється, можливо бути в Україні надто українським.

Важливою була Всеукраїнська художня виставка до 10-річниці Незалежності України (м. Київ, 2001 рік) із виданням альбому, куди ввійшла й моя картина «Засвіт стали козаченьки». Дискусію мистецтвознавців викликали образи козаків на триголових конях, доводилося пояснювати, що коли захищаєш рідну землю, то сили потроюються. 2014 року на благодійну виставку зі збору коштів на допомогу армії я подала картину «Непереможні» з подібним сюжетом (воїни на триголових конях), дискусій і питань уже не виникало, образ був зрозумілий та актуальний.

2009 року в Полтаві відбулася міжнародна виставка «Мистецтво замість гармат» із виданням каталогу, де є і мої картини. Цікавою була робота над творами до двох міжнародних художніх виставок, присвячених творчості Миколи Гоголя, – «Гоголь, Україна і світ» (м. Полтава, 2009 рік) та «Шляхами Гоголя» (м. Полтава, м. Санкт-Петербург, 2012 рік).

Хотілося б згадати Ювілейну художню виставку з нагоди 40-річчя Полтавської обласної організації Національної спілки художників України (м. Полтава, м. Київ, 2010 рік) із виданням каталогу та художню виставку з нагоди 45-річного ювілею Полтавської обласної організації Національної спілки художників України (м. Полтава, 2016 рік), до якого було видано розкішний альбом.

– Мабуть, треба згадати й те, що 2011 року у великій залі Галереї мистецтв (художньому музеї імені Миколи Ярошенка) відбулася виставка творів викладачів кафедри образотворчого мистецтва Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка. Ваші твори прикрасили її.

– Я ж згадаю ще й таке: цікавим досвідом була виставка полтавських художників (разом з Ігорем Величком, Сергієм Гнойовим, Іваном Новобранцем) у Верховній Раді України в травні 2012 року, яка відбулася завдяки зусиллям народного депутата України Миколи Кульчинського. На відкритті виставки вітальне слово виголосили Голова Верховної Ради Володимир Литвин, народний депутат України Микола Кульчинський, доктор мистецтвознавства Олександр Федорук, редактор журналу «Артанія» Алла Маричевська та ін.

– Чомусь Ви не говорите про проведення художніх виставок відомого колекціонера, мецената, видавця Олексія Петренка. Ваші твори демонструвалися на виставках «Український натюрморт» (м. Полтава, 2011 рік), «Українська графіка» (м. Полтава, 2012 рік), «Український пейзаж» (м. Полтава, 2013 рік) із колекції Олексія Петренка. До кожної тематичної виставки видано альбом творів художників. Також Ви були учасницею проекту Олега Денисенка «Кругла площа» (м. Полтава, 2018 рік).

– Ці виставки є по-особливому дорогими мені. Згадаю ще одну з незвичних та несподіваних виставок – експозицію творів українського мистецтва відомого київського колекціонера у приватному музеї, де в кількох залах зібрані твори мистецтва від палеоліту до сьогодення. Найбільш запам'яталися трипільська кераміка, скульптура Йогана Пінзеля, колекція козацьких казанів, зброї, стародруків, шевченкіана із прижиттєвим виданням «Кобзаря», старовинні вози, скрині, рушники... У порівняно невеликих приміщеннях сконцентрували багатотисячолітню історію українського образотворчого мистецтва, а в залі сучасного мистецтва експонувались і дві мої картини.

Незабутньою є художня виставка «4 різні полтавські художники» (разом із Віктором Бабенком, Юрієм Працюком, Сергієм Роєм) у Художньому музеї міста Хмельницького. Мистецька публіка Хмельницького приймала нас привітно й щиро, кожному з художників для експонування його творів надали окрему залу.

– Ніжні й теплі спогади й дотепер зберігають полтавці про художньо виставку «Барвистий квартет» (м. Полтава, художній салон, 2009 рік), де дві мами-мисткині (Ви і Наталія Дігтяр – розпис на склі) демонстрували свої твори і роботи своїх доньок – Уляни та Євгенії… Згадаймо ще цікаву експозиційно сумісну виставку з Євгеном Пілюгіним у художньому салоні Полтави, де килими Є. Пілюгіна чергувалися з Вашими живописними творами. На виставці у великій залі Галереї мистецтв Ваші твори знов розташували поруч...

Можна, мабуть, твердити, що колективні виставки дають змогу художникові порівняти свої роботи з творами колег, усвідомити власне місце в загальному мистецькому процесі, подумати над подальшим поступом. А особливим для кожного митця є його персональні виставки – це і «творчий звіт», і самооцінка, і самопізнання.

– Персональних виставок я мала кілька, ось деякі з них. У художньому салоні міста Полтави – 3. Перша – виставка претендента на вступ до Спілки художників України (1993 рік), друга – 1997 року, третя – 2012 року, це презентація каталогу робіт із серії «Художники Полтавщини». З вітальним словом на останній виставці до присутніх зверталися доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Микола Степаненко, доцент кафедри образотворчого мистецтва, голова правління Полтавської обласної організації Національної спілки художників України Юрій Самойленко, видавець каталогу, колекціонер Олексій Петренко; пісню «Мамина черешня» виконала народна артистка України Неллі Ножинова.

– Я нагадаю Вам про ще одну невелику персональну виставку, що відбулася в Краєзнавчому музеї Полтави 2001 року. Її відкривав Юрій Кочубей, Надзвичайний і Повноважний Посол України. Яка історія цієї події?

– До мене звернувся мій друг Дмитро Подойма по допомогу (він закінчив історичний факультет Полтавського педагогічного університету, а тоді навчався в Дипломатичній академії України при МЗС України). Дмитро отримав від Юрія Миколайовича, який працював на кафедрі дипломатичної та консульської служби, практичне завдання – підготувати його візит до Полтави (адже Ю. Кочубей родом із Полтави). Тож Дмитро готував цей візит на офіційному рівні, а я на рівні народної дипломатії. Крім офіційних заходів, Ю. Кочубей із дружиною та онукою відвідали приватну школу «Чарівний світ», були на відкритті моєї виставки й завітали до фермерського господарства «Сад» моїх батьків. Сталося це 19 серпня, у день яблучного Спаса, отож змогли насолодитися виглядом і смаком соковитих яблук та груш.

***Юлія Мохірєва і Кость Лавро на виставці полтавських художників у Верховній Раді України**. Фото. 2012*

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

– У пам'яті багатьох полтавців і недавня персональна виставка «Полтавські розписи» (відбулась у грудні 2016 – січні 2017 року в галереї «Арт-Простір»). Експонувалися вироби з дерева, оздоблені традиційним полтавським художнім розписом (дві скрині, пасківники, тарілки, дитячі іграшки), живописні картини й ікони, зразки прикладної графіки з елементами полтавського розпису. Усі вони милували око відвідувачів.

– Якщо це так, то мені дуже приємно.

– А тепер про найосновніше. Зокрема про ідіостиль. Кожен митець, якщо він справжній, має бути впізнаваним. Ми знаємо про мариніста Айвазовського, портретиста Підгорного, дереворита Перевальського… Цей список можна продовжувати. У якому мистецькому жанрі прижилися Ви? До якого мистецького напряму (гурту) належите?

– Я народилася в Полтаві й перебуваю в етнічному родовому духовному полі свого народу, своєї місцевості, свого рідного краю. Для мене світ – усеосяжний духовний простір, складники якого – не лише антропоморфне, зооморфне, а й матеріальне та нематеріальне, думки, уява, інтуїція, чуття, віра тощо. Прислухаючись до себе, намагаюся транслювати емоції, почуття сучасною образотворчою мовою. Жанрово це здебільшого сюжетні композиції, є натюрморти, також твори сакрального змісту. Виконую композиції у стилі полтавського розпису.

– Для мене Ви асоціюєтеся з Марією Приймаченко, з її незбагненним і водночас простим мистецьким кодом. Чи так це? Вирізніть, будь ласка, найважливіші риси Вашого творчого почерку. Забудьте про скромність і будьте відвертими.

– Це так і водночас не так. У біографії Марії Приймаченко є така важлива віха: 1935 року її запросили до Києва на роботу в Центральні експериментальні майстерні при Київському музеї українського мистецтва, що на території заповідника Києво-Печерська лавра. До роботи як наставників-інструкторів було залучено професійних художників – Василя Кричевського, Миколу Рокицького, Анатолія Петрицького, Івана Падалку та ін. Марія Приймаченко багато працювала й розкрилася у творах із зображеннями фантастичних звірів, птахів, квіток, також у розписі керамічних виробів. Найхарактерніший і найприкметніший її твір того часу – «Зелений слон» (1936 рік). Викладачі оберігали Марію від непотрібних упливів – не дозволяли їй відвідувати київський зоопарк, щоб мисткиню не потягло зображувати натуралістичних звірів. 1995 року я написала картину «Нерозділене кохання», де зображено корівку та бичка, декорованих квітами, зірочками, що подібні до образів Марії Приймаченко; от тоді мене й почали асоціювати з відомою художницею. Після цього я заборонила собі споглядати й вивчати твори Марії Приймаченко, щоб не було запозичень, а звертаюся до першооснови, тобто до традиційного народного мистецтва – вишивки, килимарства, писанки, розписів. А якщо і є певна подібність, то це природно, адже ми сформовані в просторі однієї культури, схожого ландшафту, мислимо одними образами, сповідуємо ті самі цінності, позаяк належимо до одного народу.

– А тепер, мабуть, про найзнаковіше для Вас як митця: Ваші техніки, їхню еволюцію. Із чого починали, якою дорогою прямували, до чого прийшли сьогодні та яким уявляється творче майбуття? Чому опинилися за просторами класики? Як відважилися на таку сміливу окремішність?

– Для вступу до художнього вишу потрібно було скласти кілька фахових іспитів, один із яких – рисунок фігури людини. У Києві я потрапила у групу, з якою працював Василь Тішунін. Він запрошував натурників, учні активно займалися рисунком фігури людини, також викладач навчав нас тонкощів мистецтва акварельного живопису. Ми працювали у приміщенні колишньої майстерні друга Василя Івановича, видатного графіка-ілюстратора Георгія Малакова, який оформив понад 130 книг. Стіни майстерні прикрашали пожовклі аркуші паперу з ліноритами знаменитого графіка, ілюстрації до різних літературних творів, головно середньовічної романтичної тематики. Ці твори були лаконічними, виразними, технічно досконалими, з тонким гумором, і на нас, початківців, вони справляли величезне враження.

Після року інтенсивної підготовки я вступила до Харківського художньо-промислового інституту на відділення графічного дизайну. На загальних предметах (рисунок, живопис) ми навчалися об'ємно, реалістично відображати натуру. А на спеціальних нас навчали мислити образно, лаконічно, знаково, символічно. І коли потрібно було виконувати творчі роботи, дипломну, виникли суперечності між змістом і формою вираження. Образи, які напливали, неможливо було зображувати натуралістично (це було б непереконливо), тому почалися пошуки відповідної візуальної форми. Допоміг віднайти гармонію змісту та форми Олег Векленко (професор кафедри графічного дизайну). Під його керівництвом я виконала дипломну роботу «…То із білого народ мій сходить», яка складалася із 18 графічних аркушів, розміром 50х50 кожен. Робота містила інформацію про різні види традиційного народного мистецтва Полтавщини, які були на той час найбільш досліджені – вишивка, килимарство, писанка та народна іграшка. На деяких аркушах зроблені необхідні підписи рукописним шрифтом (скорописом), це дійство мене так захопило,

***Учасники і гості виставки полтавських художників у Верховній Раді України**. Фото, 2012*

що я весь текст дипломної пояснювальної записки написала гусячим пером (у художньому виші таке було можливо). Під час роботи над дипломом я для себе відкрила твори таких авторів, як Валерій Ілля, Валентина Отрощенко, Раїса Лиша, Марія Ревакович та ін., захопилася метафоричною поезією, де були спроби трансформації давнього міфологічного мислення в новітні поетичні образи. І саме в таких поетичних творах я знайшла назву до своєї дипломної роботи: «…То із білого народ мій сходить».

Дипломна, перші творчі роботи після закінчення інституту – графічні твори, виконані гуашшю на папері. Перехід до живопису, саме олії на полотні, відбувся несподівано. У Києві пройшов відбір творів на виставку українських художників у Мюнхені (Німеччина), куди відібрали три мої графічні роботи, оформлені під скло. Прийшов водій, який мав відвозити виставку до місця призначення, і сказав, що графіку під склом і кераміку не повезе, бо боїться, що в дорозі може побитися. Після цієї події я перейшла до живопису на полотні, відтоді й донині це моя основна техніка виконання. Полтавський розпис виконую здебільшого темперними фарбами, оздоблюючи дерев'яні вироби.

Віднайдений під час роботи над дипломом мій власний стиль піддавала сумніву (бо була не така, як інші) й одночасно внутрішньо була впевнена в ньому. Шлях занурення в невідомі культури був неприйнятний і в чомусь небезпечний.

– Ви пішли шляхом самопізнання, шляхом вивчення традиційної культури українського народу. Для Вас важливим є повернення української душі до своїх архетипних узаємин зі світом, а орнаментика – вищий рівень мистецтва. Вам, мабуть, відомі слова О. Шпенглера: «Стиль є доля. Він дається, але його не можна придбати, набути. Свідомий, придуманий стиль є фальшивим, як це доводить приклад усіх пізніх епох, особливо нашої. Великі художники та великі твори – це явища природи».

– Певні відповіді на питання щодо становлення власного стилю я знайшла під час ознайомлення з публіцистикою («Структура чи душа», «Хто сказав, що Безконечник конечний?», «В річищі Великого Стилю чи поза ним», «Український стиль образотворчого мистецтва – на порозі XXI сторіччя»), поезією, безпосереднього спілкування з Валерієм Іллєю, який у 1990-ті роки видавав журнал «Основа».

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Не давав зійти з обраного шляху мій учитель, київський скульптор та графік Георгій Кудрявченко. Він, образно кажучи, «бив по руках», коли я намагалася бути «як усі».

А остаточно утвердилася у своїх пошуках після знайомства й багаторічної дружби із Миколою Маричевським, головним редактором журналу «Образотворче мистецтво», альманаху «Артанія», газети «Мистець», який гуртував навколо себе творчих людей і так означав позицію журналу «Образотворче мистецтво»: «…Мистці, які є членами нашої Спілки, належать до різних національностей, національних меншин, говорять різними мовами. Але країна в усіх нас – Україна. І оце геополітичне поняття Україна є підставою, фундаментом ідеології журналу. Це є наш вибір позиції й шляху. Не відступництво, дволикість, яничарство, а – патріотизм. Патріотизм український. Не руйнівна, антиприродна, антигуманна візуальщина, а ті твори, які увібрали в себе Красу і Силу Рідного Краю. Ландшафти од Карпат до Дону, регіональна психологія, етноісторична панорама часу, героїзм як генетика нації, народність, менталітет, самовизначеність лежали, лежать і лежатимуть в основі української образотворчості. Скільки не намагалися б пошматувати процес націотворення, позаражувати творчу уяву мистців різного толку і штибу привнесеними "ізмами" та "лоціями", – серце наше не перестане любити і славити Український Світ.

Ми не хочемо говорити мовами інших культур, інших мистецтв. У нас своя потисячолітня, питома образотворча мова. Є звідки черпати і наснагу, й ідеї, і стиль, і форму, і зміст.

Ми – українці, і завтра будемо цікаві всім іншим народам як неповторність, самобутність, феноменальність. Період запозичень, наслідувань, мавпувань проходить. Настає час сильних, визначальних, національно самобутніх культур».

– Письменники гордяться тим, скільки романів написали, скільки збірок випустили, якими мовами перекладено їхні твори. Який на сьогодні Ваш творчий набуток?

– Крім художніх виставок, мистець іде до людей, демонструє свій доробок і через опублікування творів. Найбільшими тиражами стали твори-ілюстрації, надруковані в журналі «Соняшник» (на початок 1990-х – понад 100 тис. примірників по всьому світу), немалі наклади різних газет, де публікувалися картини («Голос України», «Зоря Полтавщини», «Вечірня Полтава», «Полтавський вісник» та ін.). Також твори опубліковані в альбомах, каталогах, книгах, журналах…

– Відчувається таємничість Вашого мистецького всесвіту. Як народжуються образи? Як вони лягають на канву? Які сили надиктовують Вам сюжети?

– Володіючи прийомами натуралістичного зображення, люблю малювати квіти, плоди, пейзажі, милуватися красою природи. Але коли починаю працювати над «образними» творами, «ілюзорний» спосіб зображення не спрацьовує, позаяк транслює лише зовнішню оболонку, а для передавання внутрішньої суті образу потрібно абстрагуватися, відмести все зайве й довести зображення до лаконізму. Коли дослухаюся до внутрішнього «я», композиції народжуються легко, цілісно. Особливими для мене є картини із зображенням життя-душі людини. На картині «Півонії» душа відпочиває серед квітів і зірок, в «Одержимій» – іпостасі людини в різні періоди її життя. На картині «Закувала зозуленька» – вічно молода душа людини. Люди, зокрема жінки, сприймають цю роботу по-різному. Молодші помічають лише квітуче трояндове дерево, старші вже чують, як кує зозуля й шумить ріка часу. На картині «За світ стали козаченьки» – тіло-душа нашої країни України, яку захищають непереможні воїни.

– Мене захоплює Ваша картина «Зачарований Гоголь». Багато читачів подивовані містичними сюжетами творів письменника. На Вашій картині Гоголь сам опинився в містичному середовищі, зачарований таємничим дійством. Якби зображення було реалістичним, то це була б мила бесіда письменника з гуртом вродливих дівчат, або якби дівчата в «летючій квітці» були більш натуралістичними, то ця кількацентнерна структура не злетіла б, а якщо б і сталося це, то Гоголь від страху забився б під воза…

– Це правда. Принагідно скажу ще про таке: довго не виходила картина «Гроно любові», адже я спочатку спробувала передати інь-янь реалістично, у вигляді натюрморту з двох рибин на таці з трояндами і яблуками, та й назвала роботу «Сніданок на траві». Але результат мене не задовольняв, більше того – дратував, аж поки друзі не сказали: «Чому ти малюєш мертву рибу?» Картина «Гроно любові» сьогодні – це момент народження нового життя.

– Утримати все створене в руках митця – непрощенний гріх. Віддати його будь-кому – також злочин. Як розпоряджаєтеся Ви своїм доробком?

– Міністерство культури України придбало дві мої роботи, також твори знаходяться в колекції Полтавського краєзнавчого музею, Хмельницького художнього музею, у приватних збірках в Україні й за кордоном, твір «Чарівний світ мого дитинства» є символом приватної школи «Чарівний світ».

– І насамкінець. Яка Ваша візія сучасного мистецького світу, свого місця в ньому?

– Мені б хотілося, щоб повсюдно панувало сучасне українське, саме етнічне, мистецтво в його тра-

диційних виявах і концептуальних пошуках. Наразі я вирізняю для себе твори таких майстрів, як Віктор Бабенко, Олександр Бабенко, Денис Городничий, Анатолій Лавренко, Ольга Пілюгіна, Марина Рожнятовська (серед полтавських). Надаю перевагу власному баченню мистецького простору в контексті сучасності, що і відтворюю у власних роботах. Так і живу.

* * *

От і завершилася розповідь-одкровення. Світла людина поділилася світлими думками, аби світ, який оточує нас, посвітлішав.

* * *

Публікація творів: Півень : гуаш, папір // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 3 – кольорова вкладка; Боже! Україну збережи! : полотно, олія // Соняшник. – 1994. – № 3-4. – Перша сторінка обкладинки; Весілля : гуаш, папір // Ікони та сучасне українське мистецтво з колекцій Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника та дирекції художніх виставок України. – К., 1994. – С. 52; Картини: «Нерозділене кохання», «Криниця», «Викрадення Європи» // Образотворче мистецтво. – 1996. – № 2. – С. 24; За світ стали козаченьки : полотно, олія // Історія і сучасність в образотворчому мистецтві. 1991 – 2001. Сповідуємо Україну : Всеукр. художня виставка до 10-ї річниці Незалежності України. – К., 2001. – С. 96; Картина «Засвіт стали козаченьки» // Образотворче мистецтво. – 2001. – № 3. – С. 53; Чарівний світ : полотно, олія // Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: до проблеми педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. / Лещенко М. П. – К. : АСМІ, 2003. – Ч. 2. – 240 с. – перша сторінка обкладинки; Викрадення Європи : полотно, олія // Українське образотворче мистецтво в колекції Михайла Волошина. – К., 2004. – С. 78; Зачарований Гоголь : полотно, олія // Микола Гоголь. Україна і світ : каталог Всеукр. художньої виставки, присвяч. 200-річчю від дня народження М. В. Гоголя / М-во культури і туризму України, НСХУ, ПООНСХУ. – Полтава : Експрес-Поліграф, 2009. – С. 42; Воскресаю тобою в небо… (триптих) : полотно, олія // Художня виставка «Полтавська обласна організація національної спілки художників України (40 років)» : каталог. – Полтава : АСМІ, 2010. С. 10–11; Художники Полтавщини. Юлія Мохірєва : альбом. – Полтава : АСМІ, 2012, 16 с. (32 твори); Зачарований Гоголь, 2009. Полотно, олія, 70х70 // Художня виставка : каталог творів викладачів кафедри образотворчого мистецтва ПНПУ імені В. Г. Короленка. – Полтава : АСМІ, 2012. – С. 17; Квіти від тебе, 2011. Полотно, олія, 55х55 // Художня виставка : каталог творів викладачів кафедри образотворчого мистецтва ПНПУ імені В. Г. Короленка. – Полтава : АСМІ, 2012. – С. 17; Українська графіка другої половини ХХ – початку ХХІ століття з приватної збірки Олексія Петренка : альбом-каталог – Полтава : АСМІ, 2012. – с. 46, 88. (3 твори); Український пейзаж з приватної збірки Олексія Петренка : альбом-каталог / [упоряд. : О. М. Петренко, О. А. Білоусько] – Полтава : АСМІ, 2013. – С. 55. (1 твір); «Плоди земнії» // Каталог виставки «Крок на зустріч». – Полтава : АСМІ, 2013 р. – С. 23; Картини «Зачарований Гоголь», «Весілля», «Боже! Україну бережи», «Охоронець Полтавського Всесвіту», «Чи була, чи є, чи буду…», «Чарівний світ мого дитинства», «Хай не розлучать нас дороги», «Українська родина», «Викрадення Європи», «Квіти від тебе», «Творці раїни», «Покрова. Полтавська родина» // Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Т. 9. – Полтава : АСМІ, 2016. – С. 101; «Вишивала собі долю», «Квіти від тебе», «Воскресаю тобою в небо…», «Непереможні»// ПООНСХУ 45 років : альбом упоряд. О. А. Білоусько, В. М. Ханко. – Полтава : АСМІ, 2016. – С. 84–85; «Кругла площа» (триптих) // Каталог «Кругла площа – архітектурне серце Полтави». – Полтава : АСМІ, 2018. – С. 7–9; «Кругла площа» (триптих) // Голос України. – 2018. – № 70. – С. 10.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Ірина Діптан

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО ВУЗЛОВІ ПРОБЛЕМИ ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА ВИГОВСЬКОГО

«…Ідея об'єднання українських земель і їх політичної окремішності… тісно сплітається з усією діяльністю Виговського в часах Хмельницького і по його смерті…» [3, с. 371]

Історія українсько-польських відносин перенасичена непорозуміннями, образами, взаємозвинуваченнями, відвертим збройним протистоянням. Підґрунтя цьому – тривале перебування частини етноукраїнських земель (інколи – основного їх масиву) у складі першої, а потім – другої Речі Посполитої в бездержавному статусі, а відтак з усіма складниками імперської політики щодо українства. Водночас маємо поодинокі, напрочуд багатообіцяльні, проте у висліді своєму безрезультатні спроби порозуміння, навіть скріпленого відповідними договорами і зобов'язаннями. Одним із таких вікопомних проектів був Гадяцький договір 1658 року.

Що ж спричинило його з'яву? У чому його сутність? І, найголовніше, чому Гадяцька унія залишилася історичною пам'яткою, хоч і доволі повчальною, а не фундаментом для ствердження Козацької держави в новому геополітичному вимірі? На ці та інші запитання спробуємо відповісти через призму їх бачення в працях найвидатнішого українського історика Михайла Грушевського.

Передовсім учений з'ясовує обставини, за яких генеральний писар Війська Запорозького усупереч ухвалі старшинської ради (квітень 1657 року) про гетьманство Юрія Хмельницького, по смерті його батька здобуває булаву. Це – по-перше. А по-друге, в якому статусі володіє нею.

М. Грушевський зазначає, що «смерть Хмельницького лишила непорішеною цілу низку важних питань, а передусім <...> справи наступства» [3, с. 3]. Здавалося, що саме ця проблема була завчасно розв'язана, позаяк із квітня 1567 року «Юрко Хмельниченко формально вважався гетьманом, співрегентом свого батька...» [3, с. 3]. Але так не вважали ні московські можновладці, ні козацький генералітет (хоч перші, згідно з «Березневими статтями» Б. Хмельницького, не мали права втручатися в процес обрання козацького керманича).

У Москві із запізненням дізналися «про смерть гетьмана, договір Ракоція з поляками і бунти в війську» [3, с. 9], та швидко оговталися. Учений акцентує на примусовій затримці прибулого ще за життя Богдана посольства П. Тетері, бо «московському урядові не було бажано, щоб люди, які встигли <...> зорієнтуватися в московських намірах, їхали наперед <...> і приготовляли ситуацію – в напрямі <...> не бажанім для Москви» [3, с. 19]. Царський уряд, покладаючись на відомості, надіслані воєводами (київським – А. Бутурліним, путивльським – М. Зюзіним), думним дяком Наумовим [3, с. 4–6]; реляції Желябужського «про настрої в війську і поза військом, про успіхи його агітації против гетьманського правління, про сприятливі відгуки на проект заведення московських воєводів...» [3, с. 12], «уявляв собі Україну в стані внутрішньої анархії і, сподіваючися використати цей хаотичний стан для корінних змін українського правління, хотів перевести підготовку через своїх людей» [3, с. 19–20].

М. Грушевський скрупульозно аналізує споряджені царем «місії» В. Кикіна, І. Роколова, А. Матвєєва; підсумовує, що, попри всі єзуїтські застережно-погрозливі методи діяльності московських нишпорок [3, с. 19–30], козацька старшина спромоглася скликати 26 серпня (5 вересня) в Чигирині раду, де й обрала свого керманича.

М. Грушевський заперечує достовірність «класичного оповідання» «Самовидця» про обрання І. Виговського, оскільки воно «являється справді більш літературним твором, ніж історичною інформацією; писане з далекої перспективи, з явною і неукритою антипатією до "фортельного ляха і переворотного латинника", <...> викликає недовір'я...» [3, с. 36]. Натомість дослідник покладається на такі документи: листи І. Виговського путивльському (М. Зюзіну) та київському (А. Бутурліну) воєводам відповідно від

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

26 і 30 серпня 1657 року; свідчення царських посланців І. Роколова та В. Кікіна, київського полковника П. Яненка [3, с. 31–38]. М. Грушевський цитує грамоту новообраного гетьмана на царське ім'я, в якій мовиться, зокрема, таке: «Хоч іще за життя Б. Хмельницького на уряд гетьманський наречено було Юрія Хмельницького <...>, але тому, що він літ совершенних не має, на раді генеральній, котру сьмо по смерті Б. Хмельницького вчинили, вибрали на уряд гетьманський мене – хоч я від того уряду й відмовлявся» [3, с. 38].

М. Грушевський указує на мотиви невиконання старшиною волі покійного гетьмана: «...події, що сталися в війську під булавою Юрія: мало авторитетне становище його...» [3, с. 3]; відмова виступити в похід супроти Польщі тощо. «Можливо, – продовжує автор, – що в дійсності він (Виговський) особисто і не рвався так до булави, і не пускався на такі інтриги, як то представляли його противники, і готов був вдовольнитися ролею регента. Але супроти можливості, що против скомпромітованого останнім бунтом Юрія, буде висунена якась інша кандидатура на гетьмана, яка відсунула б від впливу не тільки Юрія, але і всю групу Хмельницького, ця група сама признала за краще висунути кандидатуру Виговського на гетьмана…» [3, с. 37].

«Новий гетьман, – на думку М. Грушевського, – був людиною досвідченою, тямущою, бувалою, непоганим політиком, при цьому, безперечно, – українським патріотом, щирим автономістом, однодумцем старшини, який разом з нею палко бажав забезпечити свободу і недоторканність України» [2, с. 324].

Учений відкидає версію про регентство, тимчасовість (до повноліття Хмельниченка) гетьманства І. Виговського. Спираючись на документи, стверджує, що «Виговського обрали гетьманом одразу, але старшина боялась, щоб «чернь козацька», стоячи на боці Юрася, не протестувала проти цього вибору, тому обрання здійснено було не на повній військовій раді, а на старшинському з'їзді, і вже згодом, коли в Москву пішли доноси на цю неформальність, Виговський повторив свій вибір на повній військовій раді і був знову обраний гетьманом» [2, с. 323–324].

Але друга, вже загальновійськова, козацька рада мала суперечливу передісторію. М. Грушевський наголошує на тому, що І. Виговський, попри провокативні дії Москви, аж ніяк не прагнув розриву з нею. Як аргументи – листи гетьмана до А. Бутурліна та М. Зюзіна, грамота до царя. У них новообраний володар булави оповідає про події 23–26 серпня (2–5 вересня) 1657 року в Чигирині і запевняє, що буде «з усім військом вірно служити й. цар. в-ву» [3, с. 37]; нагадує, як, «бувши писарем, був зичливим в. государеві, і своїм промислом всіх привів до підданства...» [3, с. 38]; засвідчує свою відданість затримкою в гетьманській резиденції посольства С.-К. Беньовського та готовністю до спільної, «з ратними людьми в. цар. в-ва...» [3, с. 39] боротьби із кримцями. У конфіденційних розмовах із В. Кікіним гетьман застерігає царя від «лядського лукавства» («А король Ян-Казимір в листах своїх і досі ще називає нас, військо Запорізьке, своїми підданими: а ми не то, що в підданстві у нього бути, але й імені лядського чути не хочемо»); пропонує власне посередництво задля замирення московитів зі шведами; відмежовується від «самовільства» полковника І. Нечая (у білоруських землях сприймав людність під козацький присуд) [3, с. 40–41].

Після від'їзду 3 (13) вересня В. Кікіна до Москви звідти до гетьмана прибув стрілецький голова А. Матвєєв. Учений бідкається на брак достовірних даних для відтворення цілісної картини перемовин гетьмана із царським посланцем [3, с. 42–44]. «Московський уряд, – припускає дослідник, – далі наставав на виводі козацьких залог з своїх воєводств і ліквідації білоруської козаччини…» [3, с. 44]; А. Матвєєв висловив царське веління про спрямування воєвод із ратними людьми до Чернігова, Переяслава, Ніжина, Білої Церкви, Корсуня та Прилук і утримання їх коштом місцевої людності [3, с. 43–44].

У контексті наростання суперечностей між Москвою і Чигирином, учений з'ясовує ситуацію в Гетьманщині по поверненню П. Тетері. Професор шкодує, що не залишилось автентичного запису звіту козацьких посланців, висловлює сумнів стосовно авторитетності циркуляра миргородського полковника Г. Лісницького, «котрим він подавав на обміркування своїх полчан московські пропозиції, прислані від Виговського...» [3, с. 48]. Історик переказує зміст «статей Лісницького»; зауважує, що «за автентичні статті Виговського те, що <...> подано, ніяк не можна вважати. Воно передає тільки те, що говорилося з приводу привезених з Москви царських пропозицій» [3, с. 49]. Як своєрідний «відгомін» – оповідь миргородського міщанина М. Калениченка; путивльського вістуна Чернова; інформація полтавського полковника М. Пушкаря; листовне звернення ніжинського протопопа М. Филимоновича до окольничого Ртіщева та путивльського воєводи М. Зюзіна; шведського дипломата Д. Колугера, польського посланця Єрлича [3, с. 48–55].

На зіставленні різноманітних рефлексій, реляцій, звідомлень М. Грушевський реконструює в загальних рисах зміст доповіді П. Тетері та дискусії, що розгорнулася довкола неї: «...перед зібраною в Чигирині старшиною вирисовувалася перспектива нового порушення Переяславської умови: скасування гетьманського правління, заведення московської воєводської управи, зменшення до мінімума козацького війська, знищення економічних і

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

політичних привілегій старшини, ліквідація автономної української церкви і т. д.» [3, с. 55]. Усі ці побоювання були небезпідставними з огляду на «агітаційні балачки» Желябужського та В. Кикіна, заяви А. Матвєєва, «уперте ігнорування наступників Богдана на гетьманстві – Юрія і Виговського...» [3, с. 55]; імовірність прибуття в Україну військових сил О. Трубецького та Г. Ромодановського. При цьому – «неполагоджені відносини з Кримом і Польщею...» [3, с. 56], небезпечна ситуація на Запорожжі. Тож «старшина, – констатує вчений, – <...> була збентежена, стривожена, роздратована <...>, заводила балачки про можливості повного розриву з царем, виходу з його протекції, відновлення союзу з Кримом і т. ін.» [3, с. 56].

Для з'ясування нагальних проблем життя Гетьманщини й була скликана загальновійськова рада в Корсуні. Про неї М. Грушевський оповідає на основі звіту капітана Чернишова київському воєводі А. Бутурліну, опису путивльського вістуна М. Юдіна, інформації від висланця з Корсунської ради до Москви Ю. Миневського тощо. Зауважує і демарш І. Виговського, котрий «віддав полковникам булаву і сказав, що не хоче бути гетьманом, тому що в пунктах, присланих від вел. государя, відбираються їх дотеперішні вільності, а він в неволі бути не хоче» [3, с. 58]. Старшина повернула йому булаву, запевнивши, що за права та вольності «будемо стояти всі одностайно, щоб нічого нам не вібирано» [3, с. 58].

На переконання М. Грушевського, Корсунська рада 11 (21 жовтня) 1657 року має поціновуватися двояко. По-перше, вона легатимізувала І. Виговського як гетьмана: вчений зацитовує виїмку зі звідомлення Д. Калугера, що І. Виговський зайняв місце Б. Хмельницького «свобідним і щирим вибором всього війська Запорізького – навіть подвійним: раз в Чигирині, другий раз в Корсуні з величезною парадою на тім уряді потверджений» [3, с. 60]. По-друге, вона висловила «вотум довір'я і ухвали його твердої політики супроти Москви в обороні козацьких вільностей» [3, с. 60]. Як підтвердження мовленому – стилізована Д. Калугером козацька відповідь на царські жадання: неможливо звести козацький реєстр до 40 тисяч, оскільки «козаків знайдеться 200 або 300 тисяч, всі вони однаково билися за свободу…»; неприпустимо міста нові передавати у «володіння московського князя [воєводам], козакам лишаться самі пограничні...»; необхідно визнати І. Виговського гетьманом; як попередження: «...коли московський князь схоче триматися попереднього договору, зложеного з небіжчиком Хмельницьким, то вони також будуть його виконувати, коли він захоче щось у тім змінити, вони самі подбають про своє добро і свою добру репутацію» [3, с. 62].

Не рахуватися з волею старшини московський уряд не міг, а тому «рішив признати і продовжити фактичний стан речей і стриматися до слушного часу з задуманими обмеженнями української автономії» [3, с. 77]. У зв'язку з цим постановлено було О. Трубецького з військом в Гетьманщину не направляти («відомості про усобицю, бунти і замішання не потверджувалися <...>. Виговському на пункті лояльності не можна було нічого закинути <...>. Навпаки: дезідерати і агітаційні гасла, висунені московським урядом <...>, викликали контрагітацію, в наслідках своїх нелегку до передбачення» [3, с. 77]); натомість вирішено визнати І. Виговського гетьманом і зажадати від нього лише присяги на вірність цареві.

Як наслідок – «царська грамота до гетьмана з 18 (28) жовтня, в котрій найважливіше було – сама адреса: "війська Запорізького гетьманові Ів. Виговському і всьому військові Запорізькому"» [3, с. 78]. Тож цар звелів «бояринові кн. А. Н. Трубецькому з тов. <...> до війська Зап. не йти – аби від того походу нашим підданим, Малої Росії жителям, не понести <…> великих утрат в підводах і кормах» [3, с. 79].

Але довгоочікуваної царської грамоти Виговському та його однодумцям було замало: «...бажали надати якнайбільше політичного престижу своєму пануванню через московське "благословення" (як висловилася старшина в своїй грамоті з Корсунської ради)» [3, с. 80]. Цього не сталося, оскільки «московський уряд думав про те, щоб поставити наступство гетьманів в можливо тіснішу залежність від себе...» [3, с. 80].

На думку М. Грушевського, певний інтерес для дослідника становить «начерк царської грамоти, що мала заспокоїти українську людність супроти тих чуток, які пішли по Україні про задумане царем скасування українських вільностей» [3, с. 80]. Квінтесенція документа в такому: «Ми від вас, як вірних підданих, ніякої зради <...> не чаємо, – але й вам не треба ані в гадці не мати, щоб від нас могли бути якісь утиски на вольності ваші, – ми хочемо вас тримати у всім за вашими правами і вільностями, а наше царське слово ніколе не змінне» [3, с. 81].

«Радісну грамоту» привіз у Чигирин 17 (27) листопада стряпчий Д. Рагозін. Через чотири дні, споряджаючи його до Москви, гетьман просив: «Нехай би в. Государ <…> бунтівників ("воров") запорізьких козаків, що поїхали до нього бити чолом, зволив затримати, або до мене прислати, аби далі не було замішання ("ссоры") – а то вони собі іншого гетьмана вибрали» [3, с. 81].

Тоді в Москві перебувало посольство від гетьмана, очолюване братами Миневськими. У висліді козацько-московських перемовин вирішено було, нібито для зміцнення позицій І. Виговського, скликати в Переяславі Генеральну раду за участю царського представника. Новообраний гетьман

мусив би скласти «присягу цар. в-ву і йому при війську була б передана <…> “потвердженная” грамота» [3, с. 92]. Тобто певне порозуміння було досягнуте.

М. Грушевський наголошує, що влітку-восени 1657 року в Україні розгорталися водночас два елекційні процеси – вибори гетьмана й митрополита. Царство прагнуло використати їх задля «приведення українського життя в тіснішу залежність від московського контролю…»; натомість українська духовно-світська еліта – «для відстоювання вільностей…», «приєднання Західної України до козацької: скріплення зв’язків в ієрархічних відносинах» [3, с. 94].

Обрання митрополита І. Виговський поклав на чернігівського владику Л. Барановича. Москва через А. Бутурліна наказувала «Барановичу, Гізелю, київським ігуменам <…>, щоб вони були під послухом і благословенням московського патріарха, без царського указу єпископів не скликали, без благословення патріарха митрополита не вибирали…» [3, с. 95]. Гетьман усіляко гальмував цей процесс, і кінцево митрополитом ствердили Діонісія Балабана – луцького єпископа («з 8 лютого маємо вже повідомлення <…> від <…> Балабана»). Підбиваючи підсумки «церковних перегонів», М. Грушевський узагальнює: «…вибори переведено без порозуміння з царем і патріархом; за зізнанням Д. Балабана, “на митрополію вибрано мене, з огляду на сильні налягання всієї України і самого гетьмана…”, відтак плани поєднання козацької України з Західною діставали нового впливового союзника» [3, с. 100].

Наразі Московія змушена була проковтнути «образу», до часу – затаїтися.

Новий етап відносин між Чигирином і Москвою був започаткований пізньою осінню 1657 року і завершився розривом Гетьманщини із Царством. Щоб зрозуміти, чому так сталося, необхідно, услід за вченим, розглянути дві проблеми: по-перше, взаємини гетьмана з низовим товариством; по-друге, роль Москви в розгортанні громадянського розбрату в Україні.

Передусім М. Грушевський нагадує, що Микитинська Січ, «бувши головним вогнищем повстання, всадивши <…> Богдана Хмельницького на гетьманство <…> після Зборівського замирення відреклася свого вибранця…» [3, с. 101]. Старому гетьманові вдалося придушити заколоти, упокорити січовиків каральними акціями. Та вже на весну-літо 1657 року Січ вийшла з-під контролю Чигирина. Спроби новообраного гетьмана змінити кошову старшину викликали ще більший супротив: «…кошовий Яків Барабашенко <…> проголосив вибір Виговського неважним, тому що він стався без участі Запорізького війська, <…> висунув теорію супремата Січі і незалежності її від городового війська» [3, с. 102].

Учений так розкриває сутність ідеології Коша: Січ «єсть центр і джерело влади в війську. Старшина, що рядить <…> “в городах”, узурпувала цю владу, а тепер хоче розпоряджати гетьманською булавою і всякими урядами без січового рішення – це претензія неслушна, рядове козацтво <…> йде за січовим осередком, на чолі котрого стоїть “кошовий гетьман” <…> в протиставлення городовому старшинському гетьманові. Січа <…> змагає до того, щоб поставити в залежність від свого уряду коли не всю городову територію, то принаймні сумежні її частини» [3, с. 103].

І. Виговський сподівався на царську підмогу в упокоренні Січі (через потвердження гетьманства); вдався до її воєнної (ніжинський і прилуцький полки на шляхах до Запорожжя) і продовольчої блокади; готувався до поновлення союзу з Кримом (нейтралізація Січі з півдня).

Запорожжя в протистоянні з Чигирином звертається до царя, вбачаючи в ньому арбітра та протектора. Для Москви це стало якнайзручнішим підгрунтям-виправданням для реалізації стратегічних задумів.

Історик аналізує закиди-звинувачення на адресу І. Виговського та старшин. Перші з них містилися в листі Я. Барабаша до Олексія Михайловича (кінець жовтня 1657 року): «…ламають присягу, <…> інших царів, королів і князів невірних беруть собі за панів, а тебе государя і царя <…> мати не хочуть…» [3, с. 106–107]. 21 (31) листопада М. Іваненко (посланець від Я. Барабаша) подав інструкцію із 7 пунктів, у якій перераховувалися «злочини» І. Виговського та його прибічників: гетьман (ще до його визнання царем) і полковники потайки «списяглися з князем семигородським, з обома воєводами – волоським і мунтянським, і шлють листи до хана кримського», І. Виговського вибрали гетьманом без участі в раді запорожців і «черні»; Чигирин забороняє запорожцям ходити на кримців [3, с. 108–109].

Промовистими для змалювання картини світоглядних орієнтирів Коша є прохання-пропозиції, подані запорозькими посланцями московським дякам 26 листопада (6 грудня): щоб цар «велів послати в військо Зап. свого ближнього чоловіка <…> учинити раду, а на ній позволив нам вибрати гетьмана всім військом Запорізьким <…> Тій раді, аби в. государ велів бути в Лубнах <…>, або в Переяславі. А <…> вибраний гетьман має вчинити присягу на вірне підданство <…>. Коли буде настановлений гетьман <…> а військо Запорізьке помітить за тим гетьманом зраду <…> про неї <…> дасть знати цар. в-ву., та нехай би <…> нам того провинного гетьмана велів перемінити <…>. Аби велів вел. г-р. <…> бути в городах війська Зап. <…> своїм воєводам для охорони міщан і повітових людей, а на тих воєводів і на воєнних людей, які з ними будуть, щоб збирано

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

і давано стацію з городів Малої Росії. Аби <…> звелів збирати всякі побори з міщан, купців і орандарів з усіх городів <…> і тримати <…> в скарбі в <…> Києві і в призначенім часі роздавати військові Запорізькому <…>. Потім, як Військо Зап. вибере гетьмана, <…> тоді Виговського і його дорадників треба тримати під арештом <…>, аби від них не було потім в війську Зап. <…> бунту…» [3, с. 113–116].

На думку М. Грушевського, «ці пункти являються результатом <…> співробітництва запорізької демократії з московською бюрократією» [3, с. 116]. Московські дяки, не сприймаючи соціальних запитів запорожців, трактуючи їх як бездомну та неприкаянну голоту, водночас їх уміло використовували у своїх єзуїтських задумах. Кошове товариство задля визнання свого автономного статусу в Козацькій державі подавало правовий прецедент для її подальшої ліквідації. Січові дезидерати, розроблені «під сугестією московських дяків…» [3, с. 117], уповні вписувалися в «ті завдання, які ставило собі на Україні московське правительство і потім переводило й осягало тільки на протягу довгих десятиліть…» [3, с. 117].

Історик убачає в цій догідливо-колаборантській супліці низового козацтва справжню вибухівку. «Українська державність, – стверджує він, – була підмінована. Всі здобутки державної будови останнього десятиліття, часів Хмельницького, поставлені були під знак питання» [3, с. 118].

Дослідник так обґрунтовує свій гіркий присуд: «Против змагань організувати постійну владу, звівши до мінімуму необчислимі впливи безпосередньої демократії – неорганізованих зборів, якими була і зісталася загальна козацька рада <…> – висувається, власне, ця інстанція…» [3, с. 118]. Кошова спільнота, звертаючись до московської бюрократії, «зробивши з неї арбітра своїх суперечок з старшиною, – пояснює вчений, – <…> легкодушно віддає в її руки інтереси українського життя – його будову і провід…» [3, с. 118].

Московський уряд мав усі підстави приголубити такого слухняного союзника. Тому, всупереч проханню І. Виговського, запорозьких посланців не тільки не затримали, а й видали їм проїзний (охоронний) лист. Грамота «Нашого цар. величества войска Запорожского кошовому Якову Барабашу й всему кошевому войску в Запороги», попри здержливість і стилізованість, була вельми знаковою: «…важно було, – підкреслює М. Грушевський, – що цар трактував Січовий Кіш як правомочну організацію <…>. Для престіжу і аспірації Січі це <…> було дуже багато…» [3, с. 119–120]. Фактично Царство, за сприяння «запорозької вольниці», стало визначальним зовнішньополітичним чинником Руїни, позаяк «авторитетові гетьманського осередка і старшині удар завдано незвичайно болючий і в наслідках своїх необчислимий» [3, с. 120].

«Місія» Б. Хитрова мала бути одним із кроків на шляху обмеження української державності. Формально вона була відповіддю на поклик І. Виговського: щоб «укріпити на гетьманстві <…> щоб військо Запорізьке було <…> в послуху» [3, с. 120]. Але монарша милість, засвідчена жалуваною грамотою, уможливлювалася низкою серйозних поступок, як-от: прийняття царських воєвод у визначених містах; утримання московських залог із надходжень до українського скарбу; виведення козацьких підрозділів із Білорусі; готовність до спільної боротьби проти Польщі навесні 1658 року; чергова присяга гетьмана на вірність цареві [3, с. 120–123].

Якщо про завдання очікуваного московського посольства гетьман і старшина лише здогадувалися, то звістка про прихильне прийняття й обнадійливе відпущення царем уповноважених Запорожжя викликала справжній неспокій. Найнебезпечнішим було те, що «низовики» мали підтримку в «городах» [3, с. 124–127].

М. Грушевський виокремлює причини, які змусили миргородського полковника М. Пушкаря, ще донедавна пасивно-лояльного, стати антагоністом І. Виговського, претендентом на гетьманську булаву. Передусім історик зауважує те, що «полтавський полк своїм географічним положенням був тісно зв'язаний з Запоріжжям – економічними і промисловими зв'язками <…>. Це було запілля Січі <…>. Коли Виговський в-осені почав блокаду Запоріжжя і загородив заставами полудневе пограниччя, це мусило особливо тяжко впасти на Полтавщину, викликати тут сильне невдоволення…» [3, с. 127]. Хвилювання місцевої людності зумовлювалося й тим, що Ю. Немиричу повернено його великі маєтності на Полтавщині – Кобеляки, Білики, Санжари. «Все це <...>, – підсумовує дослідник, – могло створити в Полтавським полку настільки гострі відносини <…>, що перед Пушкарем могла стати ділема: пристати до цього руху і зв'язатися з противниками Виговського і старшини, чи виноситися з свого полку, в котрім так довго правив…» [3, с. 128–129]. Тож М. Грушевський, не відкидаючи й особистих амбіцій М. Пушкаря, підігрітих успіхом запорожців у Москві, все ж уважає, що, може, й мали рацію гетьманські посланці до царя навесні 1658 року, коли стверджували: «Пушкар і сам тому не рад, та збивають його своєвільники і гультяї» [3, с. 129].

Усі намагання І. Виговського придушити антигетьманський заколот у зародку, сподівання на допомогу Г. Ромодановського, посередництво М. Зюзіна в завоюванні царської довіри виявилися марними. Справжнім ударом для гетьмана була відставка путивльського воєводи, яка сталася не без інспірацій запорожців [3, с. 129–136].

На загальновійськову раду в Переяславі, що втретє легітимізувала І. Виговського як гетьмана (за присутністю Б. Хитрово, зі складанням присяги

гетьманом, наданням йому грамоти), М. Пушкар так і не прибув (натомість фактично окупував територію миргородського полку) [3, с. 137–144]. По укладанню договору 15 (25) лютого 1658 року Б. Хитрово ще деякий час залишався в Україні; в середині березня, прийнявши присягу на вірність цареві від М. Пушкаря та М. Стринджі, відбув до Москви [3, с. 147]. Натомість гетьман, не довіряючи опозиціонерам, десь на початку березня (н. с.) уклав, за посередництвом Карач-бея, договір із кримським ханом [3, с. 146–149]. Започаткована Руїна поглиблювалася.

Між тим Царство зміцнювало свої позиції в Гетьманщині. 3 квітня 1658 року цар визначив воєвод із залогами в Білу Церкву, Корсунь, Ніжин, Полтаву, Чернігів і Миргород; розрядний приказ розробив інструкцію, яка внормовувала їхню діяльність. Загальне керівництво новою адміністрацією покладалося на боярина В. Шереметьєва [3, с. 172–181].

М. Грушевський, розглянувши означену інструкцію, розкриває механізм поступового підпорядкування Москві різних сфер життя «Війська Запорозького». Зокрема, В. Шереметьєв «через своїх дворян, за поміччю воєводів розсаджених в полкових містах, мав переписати всі доходи коронні, панські, "кляшторні" <…> і міські, і завести їх збір "на государя". Арендні доходи мали бути здані наново. Адміністрація доходів мала вестися через "ратуші", міські уряди, з поминенням козацької старшини <…>. Козацтво <…> обмежене 60-тис. реєстром <…> Адміністративний апарат переходив в руки міщанства, що мало вести його під безпосереднім контролем воєвод. Воєводи <…> мали бути комендантами головніших міст…» [3, с. 181]. Отже, «спираючись на міста, – пояснює вчений, – царський уряд <…> виявляв тенденцію вишукувати <…> все те, що могло сприяти розвою міщанської верстви, а обмеженню козацької» [3, с. 181]. Звісно, витісняючи козацтво з міста, московська бюрократія перебирала на себе всі управлінські функції від одуреного міщанства.

Найдієвішим способом розхитування та знекровлення Козацької держави стала ззовні посередницько-миротворча, насправді ж – підступно-провокативна тактика Московії в умовах розгортання антигетьманського повстання Я. Барабаша – М. Пушкаря. На підставі документів від супротивних сторін історик відтворює картину суперечливих, із прихованим підґрунтям українсько-московських відносин навесні-влітку 1658 року.

5 (15) квітня дворянину Апухтіну була надана царська грамота для гетьмана та листи до 17-ти полковників. У грамоті, крім докорів І. Виговському «за шатість», висловлювалося прохання відправити до Москви українських делегатів для участі в з'їзді у Вільному задля з'ясування проблеми оформлення наступництва на польському троні (Корона не поспішала з виконанням віленських домовленостей 1656 року); наказувалося «виготовити граничні мапи» (розмежування між Річчю Посполитою та Московією на українських землях); нагадувалося про подальше прибуття воєвод (крім Києва, ще у 6 міст); установлення нагляду над гетьманом («при нім резідента з невеличкою залогою») [3, с. 182–186].

Доки «місія Апухтіна» дібралася до Чигирина, в Москву 17 (27) квітня з'явилися посланці від М. Пушкаря та С. Довгаля зі скаргами на І. Виговського та Г. Лісницького: «Рада в Переяславі була неповна, були тільки ті полковники, що одної гадки з Виговським, а з ними сотників і черні чоловіка по 10, <…> а з задніпрянських полків і нікого не було». І. Іскра від імені М. Пушкаря просив царя, «аби зволив зложити нову раду для вибору гетьмана…» [3, с. 187–188]. Як зауважує М. Грушевський, «цей новий вияв українського "бунтарства" не був приємний московській бюрократії. Хоча <…> ця усобиця була водою на млин московської політики…» [3, с. 188], та дещо несвоєчасною: царські урядовці гадали, що гетьман і старшина толерантно сприймають «заведення московської адміністрації». Отже, не знеохочуючи доносників, Москва не дуже схвально сприйняла їхні скарги.

Почергово, у квітні-травні, у столиці побували гетьманські посольства (Г. Лісницького; І. Богуна та Є. Бережецького). Їхні очільники в перемовинах із московськими дяками відкидали всі звинувачення в зрадництві І. Виговського; просили не йняти віри заколотникам, звідомляли про їхні розбійні дії. Найголовніше – подавали власне бачення причини розростання повстання: «…з того часу як Стринжа дав фальшиву вість на Запоріжжя про грамоту твого цар. в-ва, ніби дозволяєш вибрати на Запоріжжі гетьманом кого схочуть, <…> так за його підущенням так люди розбунтувалися, що всі чисто повиходили на Запоріжжя <…>. Покірно <…> прохаємо грамоти, котра була б противна брехні <…> всіх бунтівників…» [3, с. 194–195]. У відповідь на прохання-виправдання гетьманських уповноважених В. Шереметьєв оголосив монаршу резолюцію: цар «посилає на Запоріжжя грамоту і дворянина <…>. Дворянин <…> має скликати раду, вичитати на ній <…> грамоту і <…>, щоб тих які розвівали <…> ворохобні чутки, покарано за військовим правом…» [3, с. 201].

Але царські обіцянки-розпорядження були не тільки запізнілими, а й формальними. Тож І. Виговський повідомив прибулому в Чигирин 1 (11) травня Апухтіну: «Я скільки разів просив <…>, щоб в. гос-рь велів приборкати <…> бунтівників – Пушкаря з самовільцями, що зачинають усобицю й кровопролиття між православними християнами війська Запорізького <…>; та в. государ мене не пожалував <…>, Пушкареві

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

дано грамоти, а він <…> робить бунти <…>. Тепер до мене прийшла Орда з Карач-беєм, 40 тис. <…> Мені далі <…> самовільців терпіти не можна: іду на них війною сам…» [3, с. 206–207].

«Обидві партії: гетьмансько-старшинська і запорізько-чернецька (пушкарівська), – із сумом констатував М. Грушевський, – наввипередки старались поширити круг своїх впливів і тероризувати противників – і зброєю, і покликами Москви, Запоріжжя, Орди» [3, с. 212].

Найболючіше, що супротивники повсякчас зверталися за верховним присудом до Москви. Та все більше І. Виговський і його прибічники усвідомлювали дволикість московитів. Зокрема, царський посланець П. Скуратов отримав на миротворчі пропозиції гнівну й різку відповідь гетьмана: «Ніякими грамотами Пушкаря спинити не можна, треба було його стяти…» [3, с. 225]; «Ми присягали в. Государеві <…>, що він наших прав не порушить <…>: ні полковникові ні кому іншому грамоти не мають даватись, всім править сам гетьман. А ви поробили всіх гетьманами: подавали грамоти Пушкареві та Барабашеві, і від тих грамот піднялися бунти» [3, с. 226].

Завершально-трагічні події розгорнулися під Полтавою 1 (11) червня: за підмогою орди І. Виговський здобув перемогу, М. Пушкар загинув, Я. Барабаш утік до царського містечка Колонтаєва. Союзники як винагороду за підмогу «зібрали невільника на Полуозері силу, але <…> військо <…> підняло за це на Виговського крик <…>, і він позволив <…> відібрати у татар той ясир…» [3, с. 235].

Гетьман переймався тим, що чимало заколотників утекло на Слобожанщину. «Виговський і старшина, – підкреслює М. Грушевський, – правильно оцінювали, що ці маси своєвільців за московською границею будуть кадрами для нового руху, як тільки обставини сприятливо зложаться для цього. Але царський уряд <…> заходів против еміграції не зробив <…> “Виговское разоренє” руїна Виговського стала епохою в зрості населення Слобідщини» [3, с. 242].

Неупередженою, науково зваженою бачиться оцінка М. Грушевським дій І. Виговського в цей первісний і, мабуть, найнебезпечніший період розгортання соціально-політичної кризи в Україні – Руїни. «Погром пушкарівців, – розмірковує вчений, – мусив здаватися Виговському і його однодумцям великим успіхом. Не тільки воєнним, стратегічним, але і соціяльним, політичним, дипломатичним» [3, с. 243]. Дії опозиції об’єктивно руйнували Козацьку республіку, а тому «Виговський став спасителем української державності…» [3, с. 243]. Царство, застрашене погромницькою, із соціальним підґрунтям, стороною руху, в найкритичніший момент відмовилося від його відвертої підтримки. Проте перемога «майстра дипломатичної інтриги» була куплена задорого. «Ідучи на взаводи з опозицією, що вхопилася за московську клямку, – пояснює історик, – приходилось прохати Москву про те, що було б зарізом для себе» [3, с. 244]. Воєводи із залогами в головних козацьких містах, контроль московської адміністрації в різних сферах українського життя, перереєстрація козацького війська під її наглядом – усе це підтяло б «українську державність, котру [старшина] старанно боронила в боротьбі з черню» [3, с. 244]. М. Грушевський переконаний, що уряд І. Виговського змушений був надати ультралояльні обіцянки та запевнення задля відвернення інтервенції «союзників» і якнайшвидшої розправи з московськими підголосками в Україні, «а затим піти на розрив з Москвою» [3, с. 245].

Аналізуючи первісні зовнішньополітичні орієнтири І. Виговського, вчений стверджує, що той «спочатку <...> хотів продовжити політику Хмельницького: триматися по можливості нейтрально між Москвою і Швецією, Кримом і Польщею, щоб забезпечити спокій в Україні, зміцнити її новий лад і порядок та своє власне становище» [2, 324]. Так, 7 (17) серпня 1657 року, перебуваючи в статусі генерального писаря, І. Виговський підписує союзницьку декларацію з представником трансільванського князя Ф. Шебеші. Найсуттєвіше в ній – готовність козацького генералітету «рушити з усім військом, аби йому [Д’єрдю II Ракоці] <…> здобути» [3, с. 10] утрачений трон; зобов’язання, в разі порозуміння, збройно допомагати Трансільванії, «коли <…> котрийсь неприятель – як Порта, татари й інші схотіли б напасти на <…> краї, що до того князівства належать…» [3, с. 10]. У середині вересня того ж року гетьман намагається поновити добросусідські відносини із Кримським ханством (задля укладання мирного трактату навіть погоджується особисто прибути до Бахчисараю).

На особливу увагу заслуговує українсько-шведський договір від 6 (16) жовтня 1657 року, що сприймався його авторами як логічне продовження й оформлення військово-дипломатичних узаємин двох держав за гетьманування Б. Хмельницького [4, с. 213]. У трактаті проголошувалося, що «має бути вічна приязнь і постійний союз між королем шведським і його наступниками з одної сторони, і яснов. гетьманом і військом Запорізьким з другої. Обов’язуються вони цим договором до обопільної любові, приязні, помочі і воєнної спілки против спільних ворогів і тих, що помагають ворогам другої сторони – з виключкою світл. князя московського, з котрим військо Запорізьке зв’язане тісним (формальним) союзом і буде йому заховувати вірність непорушно» [3, с. 64].

М. Грушевський наголошує, що вісім «Договірних пунктів», запропонованих гетьманом послові шведського короля, засвідчують курс І. Виговського

на унезалежнення й соборність Української держави. Зокрема, передбачалося, що «король шведський признає і проголосить військо Запорізьке з підвладними йому провінціями за нарід свобідний і нікому не підлеглий, і цю свободу й інтереси боронитиме против усіх неприятелів. Границі і території володінь Запорозького війська признає і проголосить, що вони простягаються не тільки до Висли, але й до границь Прусії, пообіцяє спільними силами здобувати і до Зап. війська віддавати – як от у Литві воєводство Берестейське і Новгородське <...> Як би прийшлось королеві шведському миритися з поляками, то не інакше він мав би ввійти в згоду, ніжби поляки проголосили військо Запорозьке з його землями за нарід свобідний, виріклися всіх претензій і згадані границі потвердили б не тільки спеціальним записом, але і присягою, за котру заручить світл. король шведський...» [3, с. 65].

Але «реальна вартість нового союзного трактату, – із жалем констатує учений, – була мінімальна» [3, с. 69]. Бо ж «незадовго удари, задані поляками шведам на Балтійськім помор'ю, в Помор'ю, Прусії і Інфлянтах, примусили Карла відложити агресивні плани на Польщу і постаратися за всяку ціну помиритися з нею» [3, с. 69]. Тож «Швеція <...> не могла служити опорою для України. Залишалась Польща і Москва...» [2, с. 325].

На думку М. Грушевського, у взаєминах із Річчю Посполитою І. Виговський був вельми обережний. Аналізуючи перебіг українсько-польських перетрактацій у серпні-жовтні 1657 року (місія С.-К. Бєнєвського до Чигирина), вчений підкреслював послідовність гетьмана у відстоюванні національних інтересів: «...уряд Виговського <...> знов-таки положив натиск на необхідність заховати status quo на західній границі – вимагав, аби за козаками полишено те, що вони придбали тут під час кампанії Ждановича, і навіть не перешкоджувано дальшій мирній козацькій експансії...» [3, с. 287–288]. Зокрема, у Корсуні вдалося укласти перемир'я з Короною: «…край між Горинню і Случчю з своїми маєтностями мусить бути вільний від переходу війська як нашого, так і польського, але залоги (козацькі) не мають бути виведені відти, бо це була б кривда і нам і тим, що їх просили» [3, с. 292]. На думку М. Грушевського, С.-К. Беньовський пішов на замирення «в інтересах сподіваної унії <…> на півроку, до Зелених свят <…>. Сподіваючися, що на веснянім соймі справа українсько-польська буде полагоджена дефінітивно, він гарантував, що <…> польське військо не буде вступати на територію козацького протекторату…» [3, с. 288]. С.-К. Беньовський – «директор згоди» – твердо дотримувався умов перемир'я, «вповні покладався на запевнення Виговського і Тетері…»; кінцево «вдалось утримати Польщу від наступу і зламання границі під час війни з Пушкарем…» [3, с. 11].

М. Грушевський влучно схарактеризував сутність польської політики І. Виговського в догадяцький період: «... не дати полякам використати українські усобиці для походу на Україну і утримувати в цілості західню лінію, все це ціною обіцянок тієї повної "комбінації", "компланації" і т. д. (вирази очевидно умисно неясні!) і деяких дрібних уступок – теж по можливості більше "язиком", чим на ділі» [3, с. 310].

Навіть в умовах розгортання суспільної кризи в Україні, зовнішнім каталізатором якої виступала Московія, польська карта залишалася останньою в дипломатичній колоді Виговського. «До самої весни 1658 р., – стверджує М. Грушевський, – ніщо не віщувало <...> різкого звороту в українсько-польських відносинах. Гетьманський уряд вів попередню лінію. Годував польський двір солодкими словами і приємними обіцянками і вичікував повороту до Польщі свого союзника – шведського короля, сподіваючися з тим нового обороту польських справ, а на московську адресу жалувався на ворожі польські замисли, старався розбудити підозріння і по можливості вплинути на відновлення московських операцій проти Польщі. Одночасно – запевняючи польські круги в своїм бажанні відновити приязні і навіть підданські відносини, пильнував яко мога поширити сферу своїх фактичних впливів в Західній Україні – територію козацького протекторату над тутешньою шляхтою, містами, православним духовенством і т. д., в очікуванню моменту, коли сприятливі обставини дали б спромогу виразно і безповоротно проголосити ці західні землі частиною Козацької України – по Буг чи по Віслу, в залежності від обставин» [3, с. 286].

Отже, дипломатія І. Виговського впродовж осені 1657 – літа 1658 років засадничо вибудовувалася, як і за Б. Хмельницького (пам'ятаємо, що творцем зовнішньої політики великого Богдана був передовсім його генеральний писар). Говорячи про козацьких керманичів, насамперед – про І. Виговського та І. Мазепу, М. Грушевський наголошував: вони «на взір старого Хмельницького пробували опиратися на всі можливі міжнародні комбінації і фактори – Москву, Польщу, Швецію, Туреччину, Крим. Забезпечення української автономії – се ґрунт, се правдива дійсна вісь, коло якої оберталася українська політика другої половини XVII в.» [1, с. 392].

Чому ж саме Польща, яка впливовою старшиною і Виговським особисто сприймалася як крайній варіант порятунку Гетьманщини, в липні-вересні 1658 року стала визначальним орієнтиром Чигирина?

М. Грушевський виокремлює цілу низку чинників, які зумовили розрив України з Московією.

По-перше, І. Виговський та козацько-шляхетська еліта в «Маніфесті до європейських володарів» самі означили ці причини. Насамперед нагадали, що «не з інших спонукань прийняли <…> протекцію князя

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

московського, як для того тільки, щоб зберегти і примножити <…> вольність нашу». Натомість цар, «з намірів на польську корону, вирішив <…> нас задушити…» [2, с. 328]. Тобто в Чигирині добре пам'ятали про Вільне 24 жовтня 1656 року: тоді «московське правительство зрадило Україні, ввійшовши в порозуміння з Польщею <...> Москва захотіла торгувати долею України, рішати її без згоди і волі самої України...» [1, с. 387]. Загроза реалізації домовленостей залишалася.

По-друге, «двоедушная и своекорыстная политика московского правительства, – пояснює учений, – вывела его (Выговского) из терпения, и он, потеряв надежду на Москву, начал действовать собственными средствами» [4, с. 205]. Гетьман і його оточення переконалися, що саме «московські правителі своєю політикою внесли розбрат і розділ в українське політичне життя, дали змогу ріжним демагогам, покликуючися на московську поміч і протекцію, організувати опозицію українському законному правительству, підривати його престиж, відмовляти послуху, виставляти своїх претендентів до булави. Ся політика Москви привела вже до страшної внутрішньої війни на Україні (Пушкарівщина) й грозила в будучності <...> незчисленними бідами, <…> підриваючи в корінь політичну силу України й її правлящих верств» [1, с. 388]. У вже згаданому «Маніфесті…» І. Виговський і старшина прямо звинувачували московитів, що ті «спершу з допомогою внутрішньої міжусобної війни, а далі і відкрито своєю власною зброєю підготували нам ярмо неволі…» [2, с. 329; див. також: 1, с. 389].

По-третє, І. Виговський і очолюване ним по-державницьки налаштоване угруповання козацької старшини прагнуло не допустити перетворення України з рівноправного союзника Московії в її провінцію, а відстояти суверенітет Гетьманщини. М. Грушевський наголошує, що «конфлікт українських автономічних змагань з московським централізмом <...> устиг зазначитися в цілім ряді пунктів, як скасування церковної автономії України, обсадження головних українських міст московськими воєводами і військовими залогами, а за тим вияснялася загальна програма московського правительства <...>: завести московську адміністрацію на Україні, обложити українську людність податками до московського скарбу, обмежити українські "свободи" певними правами самих тільки привілегійованих верств – доки догідна хвиля не дасть можливості зробити кінець і їм та підвести все українське життя під загальний московський ранжир» [1, с. 388].

Саме «воєводське питання» було наріжним каменем протистояння між Чигирином і Москвою. «…Виговський завданням моменту вважав, – наголошує вчений, – за всяку ціну не пустити московських воєводів на Україну і не дозволити Москві взяти в свої руки адміністрацію» [3, с. 246]. На закид П. Скуратова, що сам просив царя спорядити воєвод, гетьман відповів: «Я писав до великого государя, щоб він прислав тисячу драгунів і тисячу салдатів – бунтівників приборкати, а він прислав воєводів з ратними людьми <…>. Та тепер я з свавільниками сам упоравсь, і мені воєводи і ратні люди не потрібні. Ці воєводи тільки бунти почнуть…» [3, с. 246].

По-четверте, І. Виговський володів інформацією про наміри Москви порятувати рештки опозиції, щоб використати її для подальшої боротьби з надто самостійним гетьманом. У Чигирині добре усвідомлювали, що «опозиція була погромлена, але не була знищена. Пройшла одна критична хвиля в боротьбі з нею, але за нею могла прийти і друга, і третя – не менше критична... Розгромлені, пограбовані, до краю озлоблені учасники повстання вийшли за московський кордон і розташувались тут же при українській границі в очікуванні моменту, коли можна буде повести боротьбу з ненависними "панами" наново. Але головно – що маси української "черні" зістались на місцях з тою ж ненавистю до тих панських потягів старшини і всіх командних верств. Москві треба було ввести тільки невеличкі воєнні сили, щоб об'єднати вкруг них всі ці ворожі старшині елементи і розпалити повстання з новою силою – в розмірах далеко більших, ніж це спробували зробити Стринджа, Донець, Пушкар і т. д. самими обіцянками московської підтримки» [3, с. 245].

І. Виговський і його оточення були надзвичайно стурбовані зовсім не потрібним (після придушення заколотників) направленням в Україну Г. Ромодановського з військом [3, с. 249]. Учений, проаналізувавши 10 статей відповідної царської інструкції, наголосив на таких складниках «місії»: домогтися, «щоб Виговський татар відправив і <…> самовільну політику на далі залишив; в залежності від того чи <…> послухає, чи ні – Ромодановський має або підтримувати його і військовою силою, і царським авторитетом проти непослушних, або навпаки – боронити пушкарівців проти нього <…> коли <…> він [Виговський] татар не відішле <…> трактувати його як неприятеля. Ромодановський мав би мобілізувати проти нього лівобічні полки і боронити Лівобічну Україну, а Шереметєв Правобічну» [3, с. 250–251].

По-п'яте, розпочавши інтервенцію, цар схиляв гетьмана до розриву з Москвою. 13 (23) червня Г. Ромодановський рушив в Україну, згодом прихистив у себе Я. Барабаша, звільнив раніше ув'язнених С. Довгаля та С. Ляха. Дослідник підкреслює, що вже сам «прихід московського війська <…> без контакту з гетьманом, і присутність в цім <…> війську <…>

провідників чернецького повстання служив могутнім агітаційним засобом усім чернецьким елементам» [3, с. 256–257]. Розбої, вбивства, руйнації змусили московський уряд прийняти 23 (н. с.) липня ухвалу про відкликання Г. Ромодановського (2 (12) серпня наказ, через невиконання, було повторено) [3, с. 259–260].

Позаяк інтервенція тривала, гетьман удався до радикальних заходів. Одним із них була рада в Чигирині 20 (30) липня, на якій було, вочевидь під враженням про «готовність польського уряду йти на далекосяжні політичні уступки» (вислід «місії» П. Тетері, сеймові ухвали), «взято твердий курс супроти Москви» [3, с. 269]. Паралельно з цим «рішено було <…> знищити повстанські кадри, що під протекторатом московських воєводів осідали під границею Гетьманщини на Слобідщині <…>. Логічним доповненням мусили б бути аналогічні репресії на Запоріжжі – в спілці з Кримом» [3, с. 269–270]. Тож розмови гетьмана з посланцями – ігуменом Мгарського монастиря В. Загоровським (від патріарха Никона) [3, с. 271–272] і Портомоїним (від Олексія Михайловича) [3, с. 272–274] – були безрезультатними. Невдача Д. Виговського в спробі, за татарською підмогою, оволодіти Києвом, подальші каральні акції Москви внеможливлювали примирення [3, с. 276–285].

По-шосте, М. Грушевський підкреслює роль світоглядних чинників в осягненні українсько-польського компромісу 1658 року. Політико-правові орієнтири новопосталої української еліти були просякнуті шляхетською ідеологією, тоді як «чернь шукала собі помочі і опори в московській адміністрації – заведенню нейтрального, як їй здавалось, – воєводського правління…» Оскільки Москва в руслі політики «розподіляй і володарюй» підтримувала чернь, «старшина поставила проблему обґрунтування і скріплення своїх класових змагань в рамках польської конституції» [3, с. 374]. Для козацько-шляхетської старшини Річ Посполита як станова держава шляхетської демократії була політичним ідеалом. Натомість самодержавна й деспотична Московія, що неодноразово засвідчувала як прихований, так і відвертий експансіонізм стосовно «прав і вольностей» Війська Запорозького, відлякувала «нову шляхту» України й, сама того не бажаючи, схиляла до Польщі. І це добре усвідомлювали впливові кола останньої. Зокрема, примас А. Лещинський ще в листопаді 1657 року оптимістично висловлювався про перспективу українсько-польського порозуміння, мовлячи, що «такому свободолюбивому народові, як козаки, легше жити з Польщею, ніж під деспотичною владою московського царя» [3, с. 289]. Суголосно розмірковував і познанський воєвода Я. Лещинський у листі до Ю. Любомирського: «…козаки <…> завважать, що з нами їх свобода безпечніша ніж під іншими протекторами» [3, с. 318].

По-сьоме, звертаючись до засадничих положень угоди в інтепретації І. Виговського – Ю. Немирича, вчений розмірковує стосовно поціновування діяльності непересічних постатей національної минувшини. «Ми не маємо майже нічого, – зауважує він, – що б виясняло нам інтимні думки, властиві заміри, провідні ідеї й кінцеві цілі політики Виговського і його кругів <…> Якби діло їх вінчалося успіхом, воно б пояснило їх задушевні плани і помирило суспільність і потомство з їх дипломатуванням, з критими ходами, якими йшли вони до своєї мети. А так на руїнах своїх замислів зісталися вони з репутацією інтриганів-зрадників, хитрих егоїстів, сіячів смути й “измены”...» [1, с. 389]. М. Грушевський підкреслює, що історики, «…бажаючи безсторонньо оцінити політику й змагання тих людей…», змушені «вдоволятися <…> правдоподібними міркуваннями про те, що було властивою метою їх змагань на підставі тих офіціальних актів і ще більше – міркуючи з загального розвою політичних ідей і змагань суспільності» [1, с. 389].

Саме виходячи із зазначених засад, учений стверджує: «...одне зістанеться фактом безсумнівним і вірним. Се те, що як один (Виговський), так і другий (Мазепа), при своїх індивідуальних відмінах, при ріжниці в тактиці, в засобах і способах, в деталях своїх планів, були представниками, речниками, носителями політичних змагань, якими глибоко пройняте було все українське суспільство, вся свідоміша верства українського народу, вся українська інтелігенція їх часів. Їх діло <...> не було ні в якім разі особистим ділом, їх винаходом, їх забаганкою» [1, с. 389–390].

По-восьме, до якнайшвидшого внормування відносин із Річчю Посполитою підштовхував Крим. Пригадаймо: поновлення союзу гетьмана з ханом обумовлювалося необхідністю військового татарського сприяння в приборканні заколоту М. Пушкаря – Я. Барабаша та вбезпеченні південних кордонів Гетьманату. Надалі отримувати татарську підмогу, дієвість якої підтвердили події травня-червня 1658 року, Чигирин міг, лише налагодивши політичні відносини з Варшавою в силу чинності польсько-кримської спілки 1653 року.

Суттєво, що майбутній українсько-польський компроміс обумовлювався як власне українськими, так і польськими чинниками.

По-перше, польські «король і королева <…> своїми впливами підтримували угодові течії на дворі і в сенаті» [3, с. 317]. Ян II Казимир у липні 1658 року прихильно сприйняв побажання австрійських послів – графа Коловрата і барона Л’Ізоля, «аби вже на цім соймі угодою кріпкою і тривкою повернено тілові Річипосполитої цей дорогоцінний член, котрого відділення було джерелом всіх нещасть, які впали на

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Польщу» [3, с. 316]. Лібералізм монарха, котрий сприймав вимоги І. Виговського (крім скасування церковної унії), пояснювався тим, що «Ян Казимир знову рахував на козаків як на свою вірну гвардію, і тепер так само, як за часів Володислава, різні роялісти, що носилися з гадками реформи польської конституції: зміцнення королівських прерогатив і обмеження шляхетської самоволі, покладали надію на козацьке військо й його симпатії до абсолютної монархії» [3, с. 317].

По-друге, Військо Запорозьке як союзник Речі Посполитої суттєво посилило б зовнішньополітичний статус останньої. У Варшаві прагматичні політики усвідомлювали необхідність замирення і з козаками, і зі шведами, і з московитами. Правомірно вважали, що «всі три трактати <...> не суперечать один одному – треба тільки зручно і своєчасно вести кожну річ. Але фундамент – заспокоєння козаків, бо за тим прийде швед або Москва. Тільки зручно трактувати, і тоді третій, хто б не був, мусив би скакати по нашій волі...» [3, с. 323].

Ще більші сподівання на козацтво покладала королева Марія Людовіка: «…за помічю козаків визволитися з ненависної їй залежності від австрійського двору, взяти назад дані йому обіцянки в справі наступства на польському престолі, передати польську корону французькій династії...» [3, с. 317].

По-третє, позиція частини польської магнатерії, яка усвідомлювала необхідність замирення з козаками, а відтак погоджувалася на певні поступки.

Найяскравішим свідченням таких настроїв, на думку М. Грушевського, був меморіал Я. Лещинського, підготовлений на побажання Марії Людовіки і поданий Яну ІІ Казимиру напередодні сейму (почав роботу 10 липня 1658 року). Передусім Я. Лещинський наголошує, «що ні їх [козаків] свобода без нас не може устоятися, ні наша без них: коли сполучимось, то <…> сила вітчизни нашої повернеться скоро» [3, с. 319]. Але задля цього «треба трактувати з ними з найбільшою пильністю і щиро! Бо в тім, що досі з ними не прийшло до згоди, не козаки, а ми винні – тому що трактували їх згорда, не як людей – не то що не рівних нам, але не рахуючи їх людьми! Але Бог показав, що це такі ж люди як і інші, покарав нашу пиху, і тепер вони варті великої пошани, більше ніж усі ті, що піддавалися чужому королівству, по невільничому без всяких застережень для своєї свободи – а ті (козаки) так завзято стояли за свої вольності, що годилися скорше погинути, ніж жити без свободи. Ми стали нижчими від них, бо вони билися за свою свободу, а ми за своє безсиле панування!» [3, с. 319–320].

Я. Лещинський визнає, що на переговорах незадоволення поляків викликає «пункт, де вони (козаки) хочуть бути окремим народом <...> і мати своїх достойників <...> можна згодитись з такою умовою, щоб це була унія така як Литовська: аби один нарід не мав прерогативи перед другим...» [3, с. 320]. Стосовно козацтва, його держави Я. Лещинський уживає таке наймення – Україна-Русь. Застерігає, що «козаки не можуть бути безпечні, коли не будуть сполучені з нами в свободі» [3, с. 320–321].

Далі в документі замальовується вся палітра майбутніх дипломатичних акцій Речі Посполитої. Я. Лещинський як досвідчений, обережний і толерантний політик «вважає потрібним замирення з усіма трьома ворожими сторонами...», але «здійснити це потрійне замирення в такій послідовності: згода з козаками, потім з царем, на останку – з шведами...» [3, с. 321]. Пояснював, чому, провадячи переговори з Україною, водночас «треба трактувати з Москвою – аби вона не скандалізувалася, що з козаками згода, і на злість не війшла в союз з шведами: <...> витолкувати Москві, що ця згода не перебиває згоди з нею, бо, не вернувши собі козаків, ми ніколи не прийшли б до згоди з нею <...>. Додати, що ми не вирікаємось по давньому трактувати з нею і про наслідство царя <...>. А щоб козаки не скандалізувались планом сукцесії і не боялись помсти за те, що відступили від Москви, то вияснити козакам, що план цей нічим не загрожує нам і їм. Насамперед – будучи разом (“в унії”), ми завсіди зможемо відборонитися від спільних кривд – аби тільки добре об’єднались. По-друге – план цей безпечно загамує війну і продовжить перемир’я. По-третє – стурбує шведа, так що він, хоч би й не хотів, мусить з нами замиритись» [3, с. 322].

Водночас познанський воєвода вказує на один, але супротивний Речі Посполитій, пункт козацьких вимог – ліквідація Берестейської церковної унії: «Признає противним своєму католицькому сумлінню її касувати, але радить не заглублятися в це релігійне питання, полишаючи його богословам...» [3, с. 323–324]. Цікаво, що в одному з листів (до Ю. Любомирського) висловлюється доволі толерантно: «...перед усім треба пильнувати консервування нашої релігії, а вже в другій черзі – повертати інших, і то наукою, моральністю, взірцем, а не нищенням людей: поки трималися першого, ішло то нам краще, а як почали навертати силоміць, то й наша віра пропала...» [3, с. 319].

Означений документ – це втілення поглядів незначної частини перспективно, прагматично й толерантно налаштованої аристократії на проблему українсько-польського порозуміння шляхом реорганізованого державного співжиття трьох народів.

По-четверте, уряд Речі Посполитої, зважаючи на складні геополітичні реалії, вкрай небезпечні зобов’язання, взяті перед Московією, вже з весни 1657 року активно шукав шляхи до порозуміння з козацтвом у новій політико-правовій площині. На думку М. Грушевського, вже «під час першої місії Беньовського <…> був накиданий в якихось загальних обрисах той

план «руської унії», що рік пізніше був тільки дещо конкретизований…» [3, с. 287]. Суттєво (в розумінні ідеї соборності України), що за «відновлення державної приналежності козацької України до польської Речи посполитої гетьманський уряд дістав <…> згоду на поширення <…> патронату на західноукраїнські землі» [3, с. 287].

На певному етапі українсько-польські перемовини увінчалися підписанням 15 липня (н. с.) 1658 року Межиріцької угоди, що, за висновком М. Грушевського, стала підґрунтям Гадяцького трактату. Дослідник доволі критично поціновує її зміст, звинувачуючи П.Тетерю – речника козацьких інтересів – у перебранні повноважень, зайвій поступливості, запобіганні перед Короною. Аналізуючи документ, учений стверджує, що пункти «представляли собою домагання Виговського на чисто кастріровані спільними зусиллями Бєньовського і Тетері. Порівнюючи ці пункти з пізнішим гадяцьким актом, бачимо багато подібного, місцями – буквально тотожнього, очевидно – Тетеря привіз той начерк умови, що потім ліг основою гадяцької унії, – але спільною рукою з Бєньовським вони вичистили його з усяких "єретичних видумок" Немирича – не утримавшись навіть на рівні зборівських пактів, спустившись до білоцерківських» [3, с. 327].

Розгромивши армію опозиції, І. Виговський продовжує перетрактації з Польщею, намагаючись виправити допущену в Межиріччі помилку. Його тогочасне листування з монаршою родиною засвідчує твердість гетьмана у відстоюванні українських інтересів. 5 вересня 1658 року Ян Лещинський у листі до Яна II Казимира висловлює застереження стосовно позиції Виговського: «Признаюсь, що мені не дуже подобається остання відомість, що прийшла зі Львова – мовляв Виговський домагається окремої держави <...>, і другий пункт – вільний наєм війська в Польщі – чого Литва не має: скорше хочуть бути незалежними союзниками <...>, а не горожанами єдиної республіки...» [3, с. 330].

Але в королівських «директивах комісарам (особливо Бєньовському) – [наказано] не дорожитись, іти на зустріч бажанням Виговського у всім, щоб якнайскорше мати договір і козацьке військо, з огляду, що переговори з Москвою і Швецією попали знову на мертві точки» [3, с. 331].

Польсько-українські переговори завершилися підписанням 6 (16) вересня 1658 року Гадяцького трактату. На думку вченого, договір «і пізніші доповнення до нього дуже цікаві, показуючи, чого хотіли тоді для України українські політики, Виговський та його товариші» [2, с. 329]. На основі всебічного аналізу документа М. Грушевський приходить до висновку, що Гадяцька унія в гетьманському варіанті «була першим виразом <…> того, що вже перед тим пробивалося в ріжних актах і заявах, але тільки тепер знайшло скільки-небудь конкретне своє об'явлення: українська державна ідея, окремішність української території й українського народу. Від елементарної оборони "руської віри", рівноправності українського чи білоруського православного елементу з польсько-католицьким, яка наповнює собою перші десятиліття XVII в., українська суспільність серед кривавих бур Хмельниччини доходить до свідомости потреби гарантій автономного українського життя, політичної самоуправи українського народу, як політичної цілості, української етнографічної території як окремого політичного тіла» [1, с. 390].

Не зупиняючись на детальній характеристиці Гадяцького трактату, зазначимо, що він спрямовувався насамперед на реформування Речі Посполитої, бо передбачав утвердження Руського князівства як суб'єкта федерації. Витоки такої державно-політичної реорганізації М. Грушевський убачає в Люблінській унії 1569 року. Тепер «до давнішого польсько-литовського дуалізму мав бути доданий ще третій автономний член, призабутий у 1569 р. Але в інших пунктах політична українська мисль ішла далі сього готового взірця <...> і творила нові форми й гарантії національного життя. Сей, напр., український віце-король, виборний доживотний гетьман, з шансами перетворитися в династичного володаря <...>, – се була зовсім нова комбінація автономного устрою В[еликого] кн[язівства] Литовського з новою козацькою республікою. А в умові, що В[елике] кн[язівство] Руське має зіставатися нейтральним на випадок агресивної війни Польщі з царством Московським <...> прояв ідеї вічної нейтральності України між двома конкурентами – Польщею і Москвою, зародок ідеї про Україну, як самостійну, вічно нейтральну державу під протекторатом Польщі й Московщини» [1, с. 390–391]. М. Грушевський, покладаючись на записки Голінського, учасника переговорів, наголошує, що такі домагання висувалися козацькими посланцями на початку вересня 1658 року, а не тільки в травні 1659 року. Закономірно, що в одному з проектів Гадяцьких перетрактацій ішлося про недопущення конфронтації з Московією за будь-якого розвою подій. Зокрема мовилося, що «коли б станом Коронним і в. кн. Лит. прийшлось почати війну з царем московським, військо Зап. до такої війни не буде притягнене» [3, с. 361]; підкреслювалося, що хоч козацькі «гетьмани з військом Зап. <...> мають пробувати в вірності, підданстві і послушенстві у найясн. маєстату королівства польського і наступників його і всій Річпосполитій <...>. Але так щоб це не нарушало братерства, зав'язаного з ханом кримським, а коли може, то бути без порушення цілості Річпосполитої – то і з царем московським» [3, с. 361–362]. Варто згадати й пункт, згідно з яким Військо Запорозьке не братиме участі у війні з Московією.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Принагідно зауважимо, що М. Грушевський висловлює сумнів стосовно того, чи не були «оружні демонстрації Виговського против Москви <…> тільки способом змусити її до уступок українській автономії…» [1, с. 391]. Учений, зважаючи на надскладний перебіг переговорів, розмірковує над тим, «наскільки серйозно брали творці Гадяцької унії план переходу назад під зверхність Польщі…» [1, с. 391].

Історик указує на «неподатність» польських комісарів, відсутність гарантій стосовно ствердження домовленостей, вимогу до Виговського таємно відмовитися від уже погодженого в офіційнім тексті. «Тому, – пояснює дослідник, – гетьман <…> пішов на перемир'я з Москвою <…>. Може, хотів за той час побачити, яке становище займуть у справі угоди двір і сенат» [3, с. 371].

Отже, гетьман обрав «політику вичікування поміж Польщею, Москвою і Швецією...», ймовірно «сподівався дочекатися присилки польського війська. Може, думав, що Москва піде на уступки і на замирення з ним» [3, с. 372]. До того ж Гадяцька угода ще не була ухвалена сеймом, і населення України ще не знало про неї. А «з-за такого поневіченого і непевного щодо своєї будучності "шматка паперу" рішучо не варто було палити за собою мости» [3, с. 372].

Але подальші події – царська грамота від 3 жовтня (н. с.) 1658 року про зрадництво Виговського; наступ московських підрозділів на Лівобережжя; кінцево невдала дипломатична місія полковника І. Кравченка в Москві; монарша «згода» на замирення з гетьманом на Гадяцьких пунктах і водночас підтримка самопроголошеного гетьмана І. Безпалого, жорстокі акції московських воєвод стосовно місцевого населення – засвідчували наростання воєнно-політичного протистояння між Гетьманщиною і Царством.

Між тим І. Виговський мав лише 16 тисяч вірних козаків супроти 150-200-300 тисяч (за різними даними) ратників О. Трубецького. Звісно, після взаємної присяги із кримським ханом (24 квітня 1659 року) військові позиції гетьмана зміцніли: в Україну було спрямовано 80-тисячну орду. Проте військових сил у Чигирина було замало, а на збройну потугу Варшави гетьман уже й не розраховував. Усвідомлюючи малоймовірність успішного ухвалення угоди 1658 року вальним сеймом і подальшого її втілення на практиці, І. Виговський у руслі класичної полівасалітетності вдається до переговорів зі Стамбулом і Віднем задля сприйняття їхньої протекції.

Усе ж старшинською радою до Варшави «на сейм, який мав затвердити цей трактат, послано було прохання, щоб до Великого князівства Руського включена була не тільки Східна, а й Західна Україна – вся етнографічна територія» [2, с. 330 ; див. також: 3, с. 370].

22 травня (або ж 12 червня) вальний сейм у Варшаві ухвалив кінцевий варіант, що став смертним вироком Виговському як політикові. Звісно, категорично були відкинуті «нові пункти» березневої старшинської ради про включення до складу Великого Князівства Руського земель Волинського, Подільського та Руського воєводств, ствердження спадкоємного гетьманства, ліквідацію унії, встановлення 60-ти тисячного реєстру тощо (козацьке посольство Т. Носача). Та найприкріше, що були «відкориговані» консенсусні положення Гадяча 6 (16) вересня 1658 року. Кінцево угода передбачала 30-тисячний реєстр, чинність церковної унії, пункт про необов'язковість участі Руського князівства у ймовірній війні Речі Посполитої з Московією – вилучений.

Гетьман і його оточення з розпачем і обуренням сприйняли кінцевий варіант угоди. За переконанням М. Грушевського, «Виговський мусив належати до тих, що з болем давали виривати з державного плану української політики живі шматки і перевертати його на те лахміття, яким стала в останніх редакціях Гадяцька угода» [3, с. 371].

Чому ж спроба політико-правового розв'язання проблеми українсько-польського протистояння, запропонована в Гадячі 16 вересня 1658 року, залишилася нездійсненною? У руслі відповіді на поставлене запитання подамо оцінку проекту вченим.

М. Грушевський полемізує з «поколіннями польських і українських істориків», які прославляють його «як акт великої політичної мудрості і розваги, вияв глибоких політичних ідей, дороговказ в далеку будучину…», програму «східно-європейської федерації <…>, акт братства народів, цікавий документ культурних і політичних змагань...» [3, с. 285].

Чому ж така скептична, навіть нищівна оцінка схвальних відгуків дослідників Гадяцького трактату? До того ж попередньо ми цитували положення з праць М. Грушевського, в яких міститься позитивна характеристика окремих статей документа.

Насправді ж ніяких розбіжностей у поглядах ученого немає. При належному прочитанні його праць можемо сформулювати певні висновки й застереження.

По-перше, М. Грушевський високо поціновує І. Виговського та його однодумців за усвідомлення ними наріжної ідеї суспільно-політичного розвитку українства – нагальної необхідності власного національно-державного буття – й спробу юридичної фіксації її у відповідних пунктах про «Велике князівство Руське». При цьому наголошує на еволюції української державної ідеї в світогляді національної еліти: «Те, що самому Хмельницькому в перших стадіях його повстання ще ледве уявлялося, в момент його смерті представлялося політичним керманичам України вже зовсім виразно і ясно» [1, с. 390].

Дослідник аргументує своє переконання так: «Україна вертається під зверхність польського короля і сойму, але не як комплекс провінцій, але як окрема

і замкнена політична цілість. Українська територія в своїх етнографічних границях має творити осібне, «Велике князівство Руське» з своїми осібними міністрами, скарбом, військом і монетою, з своїм власним вибірним шефом – гетьманом, якого мають вибирати стани <…> сього великого князівства і подають на затвердження королеві. Коронне військо не має вступу на сю територію, так само місцевим панам не можна держати яких-небудь міліцій; єдину воєнну силу має становити козацьке військо під властю гетьмана. Всі уряди можуть займати тільки особи української народності (“руської віри”). Українській народності забезпечуються певні освітні засоби (право заложення двох академій на взірець Краківського університету і т. ін.)» [1, с. 390].

По-друге, вчений указує на низку обставин, які змушували І. Виговського та його оточення йти на поступки королівським комісарам у процесі гадяцьких перетрактацій. «Очевидно, – вважає М. Грушевський, – багато значив провал піднятих против Москви операцій під Києвом. На границі Слобожанщини йшло також не гладко. Не було чим Москву залякати і змусити до політики невмішання в українські справи. Але рішаюче значення мабуть мала Орда <...> – порозуміння осягнене комісарами з Карач-Беєм: це могло справді переломити всі заперечення Виговського і старшини. Карач-Бей міг поставити українсько-польську угоду умовою своєї дальшої помочі, інакше погрозити, що полишить козаків і піде до дому» [3, с. 371].

По-третє, М. Грушевський наголошує, що фаховий дослідник кінцево має поціновувати реальні, а не потенційні наслідки договору. Оскільки «він з’явився в результаті завзятих торгів, завзятого бою за і проти постулату української автономії…», упродовж «тижня акт цей перероблювано й переписувано разів з десять...», то «перерібками цими приведено <...> до повного хаосу, і від головного постулату – оцього “вел. кн. Руського” <...> зісталися тільки цілком непоказні сліди...» [3, с. 367]. І – вже зовсім песимістичний присуд автора: «…вона була немилосердно покалічена при своїй появі на світ, так що була цілком нежиттєздатна» [3, с. 375].

Думається, що останнє положення варто прочитувати в якнайширшому контексті, а не просто як констатацію непридатності «консенсусного» варіанту договору. На основі скрупульозного розгляду праць М. Грушевського насмілимося висловити таке припущення: учений уважав безперспективним не лише Гадяцький трактат, а й польський зовнішньополітичний вибір І. Виговського. Задля аргументації звернімося до творчого доробку історика.

По-перше, «Гадяцька унія не мала виглядів на успіх...», оскільки консервативна більшість польської шляхти і політично, і психологічно не була готова до паритетного співжиття в реорганізованій Речі Посполитій – федерації трьох народів. «...Утрата України для Польщі, – продовжує вчений, – була ще фактом занадто свіжим, щоб польська шляхта могла помиритися з ним і щиро вишукувати новий порядок речей для окремішнього і автономного В[еликого] кн[язівства] Руського» [1, с. 391].

По-друге, навіть за практичного втілення Гадяцька унія не могла б гарантувати відносну національно-державну суверенність українства. Справа в тому, що «в 1650-х роках Польща була ще сильна, а козацька Україна ще занадто слабка. Її устрій ще формувався тільки. Її суспільність не емансипувалася від впливів польського життя. Гарантії політичної автономії, навіть якби були проведені в життя, в тих часах не охоронили б її від спольщення, ані від запливу польським панством. А се не давало підстави успішного розвою України, бо таїло в собі задатки дальшої внутрішньої боротьби і потрясінь» [1, с. 395].

По-третє, Гадяцький договір не мав перспективи, оскільки в його засадничих положеннях права козацького загалу та поспільства не були застережені, а відтак існувала реальна небезпека реставрації дореволюційної моделі соціально-економічних відносин на українських землях. «Для українських мас, – наголошує вчений, – вертатися назад під панську кормигу польську, облиту кров’ю недавніх героїчних змагань до свободи, здавалося чимсь неможливодиким» [1, с. 391].

По-четверте, Гадяцький договір був нежиттєздатним, оскільки для його українських творців ідеалом соціально-політичного устрою бачилася Річ Посполита з унормованою соціально-становою стратифікацією й, зокрема, панівним становищем шляхетства. М. Грушевський, порівнюючи українсько-московський (1654 рік) й українсько-польський (1658 рік) договори, підсумовує: «Коли переяславська угода 1654 р. виходила з фактичної гегемонії козацтва і старалась сформулювати його соціально-політичну ролю і забезпечити її, Гадяцька унія <...> домагається такої гегемонії для української шляхти і в аспекті її політичних і соціально-економічних бажань і мрій будує цю нову унію» [3, с. 372]. Усі вимоги релігійного, адміністративного та економічного спрямування «в дійсності являються передумовою для політичних претензій православної шляхти <...> українські шляхтичі сподівалися <...> під патронатом козацького війська і нової уніонської хартії, утворити нову економічну базу <...> – котра б дала їм змогу помірятися на два фронти – і з усякими католицькими зайдами і з самим козацтвом» [3, с. 372–373].

Учений указує на приреченість задуму «оперти українську державність на шляхті...» [3, с. 374]. Пояснює, що «цей план <...> дозрів і розвинувся головно в зв’язку з планами прилучення західних

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

земель до Козацької України <...>. В обставинах тодішньої безкозацької західно-української дійсності така конструкція української держави в цих західних провінціях могла здаватися природною. Але тяжкою іронією було, що якраз західні провінції були вирвані з складу в. кн. Руського при останнім редактуванню Гадяцького акту <...>. В обставинах же східноукраїнських воєводств така концепсія козацько-шляхетського дуалізму не могла виглядати чимсь іншим як на політиканську витівку – замах на козацьку гегемонію, позбавлену ґрунту і засуджену тим самим на неминучий провал» [3, с. 374–375].

Тож Гадяцька унія в концепції І. Виговського – Ю. Немирича, «обрахована на Україну і Білорусь в цілості <...> могла б іще мати своє оправдання; фактично обмежена тільки східною Україною, вона тратила його цілком» [3, с. 375].

По-п'яте, М. Грушевський уважає спробу збереження української державності за сприяння Речі Посполитої помилковою. Наголошує, що «Хмельницкий не хотел возврата к Польше, он желал создать такую политическую комбинацию, которая могла бы обеспечить Украине совершенно независимое положение, и для этого опирался главным образом на Швецию. Выговский по его смерти пошел тем путем и довел переговоры со Швецией до форменного трактата, гарантировавшего со стороны Швеции свободу и независимость украинского народа» [4, с. 213]. Через нові геополітичні реалії українсько-шведський альянс виявився недієвим. Гетьману «нужно было подождать какой-нибудь другой комбинации, но обстоятельства не позволяли медлить. Выговский вернулся к Польше, но тем совершенно испортил весь план» [4, с. 213].

Отже, в баченні М. Грушевського Гадяцький договір у сеймовому варіанті в силу цілої низки чинників не порятував Гетьманщину. І навіть збройний тріумф І. Виговського під Конотопом 28–29 червня (8–9 липня) 1659 року не став підґрунтям для переможного завершення українсько-московської війни. Учений називає чинники, що внеможливили кінцеву перемогу гетьмана: «...кошовий Сірко з запорожцями – ворогами Виговського – напали на Крим, змусили татар покинути Виговського, а потім напали на Чигирин, гетьманську столицю. Московська партія на лівому березі Дніпра після цього знову підняла голову; чутка, що Виговський піддався полякам, озброювала проти нього населення; ніхто не розбирав, на яких умовах це сталося: думка про польське панування обурювала населення, яке не хотіло й чути про Польщу. Польське військо, розміщене Виговським у Сіверщині, викликало, по старій пам'яті, таку ненависть, що в місцевих полках, відданих Виговському раніше, тепер почалося повстання <...>. Потім з лівого берега настрої перекинулися і на правий: козаки й тут заявляли, що не хочуть повертатися під владу Польщі. Тоді уманський полковник Михайло Ханенко з'єднався з запорожцями Сірка і підняв повстання проти Виговського. Не хотіли терпіти його на гетьманстві і добивалися поновлення Юрія Хмельницького як законного гетьмана <...>. З Виговським залишилося тільки наймане військо і поляки» [2, с. 330–331]. А тому гетьман, легітимність якого підтверджувалася трьома козацькими зібраннями, задля убезпечення України від подальшої Руїни, на четвертій «чорній раді» під Германівкою 11 (21) вересня 1659 року поклав булаву.

Михайло Грушевський у низці своїх праць (головно – у 10-му томі «Історії України-Руси») подає реконструкцію гетьманування Івана Виговського. В основі викладу – аналіз політико-соціальних процесів, конструктивної/деструктивної діяльності знакових постатей і, найважливіше, еволюції української державної ідеї, правовим утіленням якої стала Гадяцька унія.

У концепції вченого компроміс 1658 року – результат співдії комплексу чинників, зустрічних тенденцій, які мали глибоке підґрунтя; тогочасних геополітичних реалій. Для «Війська Запорозького» він бачився порятунком від експансіоністської, інкорпораційної політики Московії, механізмом ствердження православного «Великого князівства Руського» як рівноправного складника реорганізованої Речі Посполитої.

М. Грушевський, віддаючи належне Гадяцькому договорові як політико-правовому акту, що засвідчував рівень державницького мислення тогочасної української еліти, вказує водночас і на його приреченість.

Насамперед історик зауважує, що «трактат складався на швидку, експромтно під натиском обставин…»; усе це «не дуже промовляє <…>, щоб у тім акті шукати глибокої розваги, далекосяглих підсумків і формул на далеку будуччину» [3, с. 286]. Найнебезпечніше в договорі – закладена в ньому «…конкуренція козацького і шляхетського елементу…» Дослідник уважає, що в основі своїй Гадяцька унія була шляхетською, позаяк покликана була «відреставрувати економічне і політичне посідання <…> цієї соціальної верстви…» [3, с. 372]. Навіть набуття козацькою старшиною шляхетських прав «…означало тільки скріплення шляхетської верстви супроти козацької маси» [3, с. 373]. Тож для козацького загалу (для поспільства – понад те, бо в трактаті про нього не згадувалося) унія була несприйнятною. До того ж заслабкий річпосполитський уряд виявився неспроможним до виконання союзницьких зобов'язань перед «Військом Запорозьким», а магнатсько-шляхетська спільнота засвідчила свою нездатність до відносин із ним на паритетних засадах.

На противагу апологетам Гадяча 1658 року, яких «очевидно з однієї сторони брала за серце ця показна фразеологія “вільних і рівних”, “з’єднання народів”, з другого боку – ці широкі концесії українській освіті, релігійній толеранції…» [3, с. 375–376], М. Грушевський переконливо стверджує: «Нам, з ретроспективного становища, зовсім ясно, що Гадяцька унія не мала виглядів на успіх…» [1, с. 391].

Справді, лише формально українсько-польський компроміс 6 (16) вересня 1658 року міг бути підґрунтям федеративного союзу України, Польщі та Литви. Тож реально прогресивні положення договору, запропоновані Ю. Немиричем – І. Виговським, були обмежені вже в часі підписання його під Гадячем; потім – суттєво знівельовані в процесі ратифікації Варшавським сеймом. А тому Гадяцька угода кінцево стала одним із визначальних чинників поразки І. Виговського як гетьмана. Та водночас Гадяцька унія залишається документом історичної ваги і такого бажаного взаємопрощення й порозуміння еліт двох народів задля кращої долі кожного з них.

Література

1. Грушевський М. Виговський і Мазепа / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Суспільно-політичні твори (1907–1914). – С. 386–396.

2. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / М. Грушевський / укл. Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк. – Донецьк : БАО, 2006. – 736 с.

3. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1998. – Т. 10. – 408 с.

4. Грушевский М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевский. – К. : Лыбидь, 1990. – 398 с.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Дениско Ганна. Про що гомонить Соборний майдан : інтерв’ю, есеї, сторінки боротьби за Свободу / Г. Дениско. – Полтава : Говоров С. В., 2018. – 392 с.

Книга вміщує невелику частину публіцистичного доробку Ганни Дениско-Антипович, котра вже понад півстоліття працює на журналістській ниві в ім’я утвердження в постгеноцидному українському суспільстві ідеалів Свободи, Честі і Справедливості, переданих нам у спадщину від аріїв – антів – козаків – лицарів Української Народної Республіки і Української Повстанської Армії, тих, хто не зрадив свою безсмертну душу і Матір Україну в найтяжчих випробах доби.

Видання для широкого кола читачів.

Олексій Неживий

ВИДИМИЙ ГРИГІР ТЮТЮННИК

Вірю, що так буде називатися книжка невідомих до недавнього часу літературних творів Григора Тютюнника. Також хотілося б умістити в цьому виданні ті літературні твори, що зазнали насильних утручань і їхній основний текст було визначено не так давно. Ідеться передусім про новелу «Три зозулі з поклоном», автограф якої врешті-решт знайдено, оповідання «Деревій», а також незакінчений літературний твір «ЗІС-5». Назва останнього твору символічна, зумовлена його змістом, а ще про твір із такою назвою вже давно згадують близькі Григорові Тютюннику за його життя люди.

У записній книжці (за умовною нумерацією № 14) новеліста, опубліковаій у виданні **Григір Тютюнник. Бути письменником : щоденники, записники, листи / передм., підготовка тексту О. Неживого. – К. : Ярославів Вал, 2011,** читаємо: «*Їгорко Човновий прокидається рано і одразу до вікна (його ліжко біля вікна, з якого дме, дід і баба вирішили, що хай квартиранти обмазують вікна). Ріденький осінній садок, грядки, що їх от-от порати, роса. Внизу село. По низовині – туман, очерети в ньому можна вгадати, а далі церква біла і зелена, чепурна. Ще далі степ, але не такий, як там дома. Сірий. Їгорка огортає туга. Згадка про дядька, що орав надвечір ниву сам. Тільки загнав загінку. Граки за плугом та волами летять. Одна чорна борозна і ліс жовтіє. Попід ним уже плодиться синюватий вечірній туман.*

І тут входить дід-господар. Він тримає в руках розп'яту гімнастерку в орденах.

– Ось... Це, мабуть, солдатове. У грядках знайшов.

Тільки тепер Їгорко помітив, що тих двох, що спали ближче до дверей, немає. На ліжках голі матраци.

– Ей, солдат! – тихо гукає дід. Руки в нього трохи треміять, і медалі подзеленькують.

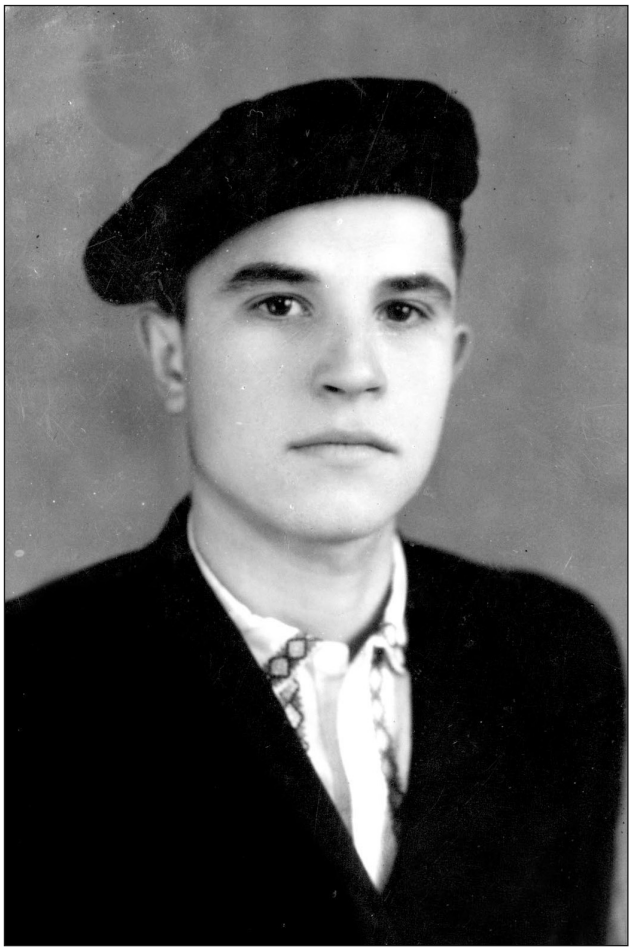

Григір Тютюнник.
Фото, селище Щотове,1951

Лоза швидко схоплюється в ліжку...

Так почалося Їгоркове життя робітника...

Розділи обривати. Ніякої «плавної» розповіді. Починати розділ крупно, щоб не розпливлося.

1 розділ. На новому місці.

2. Гараж, розряди, майстер нічної зміни з Лозою. Машини, яких Їгорко трохи побоюється.

3. З першої зарплати вирішили зодягнути і взуть Івана. Він – панський. Рабська звичка –

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

панський... Складчина. Дебальцеве. Потім, коли Іван купить патефон і годинник, він скаже:

– Хлопці, патефон без мене не відкривати, бо ми його так скоро вгробимо».

При визначенні хронологічних меж записної книжки зазначено, що, вірогідно, велася вона кілька років: орієнтовно, від кінця 1974-го – початку 1975 року (бо тут наявні нотатки до оповідань «Грамотний» та «Устим та Оляна») до початку 1978 року. Їгорко Човновий – це ім'я літературного героя з оповідання «Смерть кавалера», уперше опублікованого в журналі «Зміна» (1965, № 1), а потім у книжці «Зав'язь».

Тоді, 2005 року, довелося зазначити, що ймовірно цей запис стосувався творчого задуму іншого художнього твору. Тепер з упевненістю можемо стверджувати – ці нотатки пов'язані з незавершеним літературним твором «ЗІС-5», який сьогодні вперше приходить до читача. Хоч прізвище головного героя довелося змінити на Теліжний, однак пізнаються описи місцевості, куди приїхали заробітчани, ім'я одного з них – Іван, у якого обличчя «панське», солдат на прізвище Лоза з численними бойовими нагородами, гараж – місце їхньої роботи, а ще останній спогад Їгора про рідний край: «Під байраком хтось орав двома парами волів, запряжених плугом, і над волами та орачем кишіло гайвороння, а в кінці гонів здіймалася вгору тонка цівка пречистого синього диму – видно, пеклася орачам картопля. Я став і довго дивився на орачів, на синю хмарку диму понад нивою і, зітхнувши, пішов далі».

В автобіографії Григір Тютюнник коротко зазначав, що з 1950-го по 1951 рік працював на будівництві Миронівської ГРЕС та відбудові шахт у Луганській області (в особовому листку вказано точні дати – 8.04.1950–13.03.1951 – будівництво Миронівської ГРЕС, слюсар).

Будівництво цієї електростанції саме й розпочалося 1949 року в селищі Миронівському поблизу міста Дебальцева Донецької області, потім майбутній письменник переїздить у селище Щотове, неподалік міста Антрацита, де живе в сім'ї дядька Филимона Васильовича Тютюнника.

Назви села – Верхні й Нижні Капустинці – звичайно ж, мають літературний, а не географічний характер, а ще згадується Нижня й Верхня Мануйлівка на Полтавщині, рідне село Людмили Тютюнник (Корецької) – дружини Григора Тютюнника, куди той їздив щороку.

Отже, тут, як і в багатьох інших творах письменника, йдеться про власне пережите, що не могло забутися. Епізодична згадка про машину «ЗІС-5» стосується не тільки навчання Їгора в ремісничому училищі, а всієї тодішньої задушливої атмосфери, породженої тоталітарною системою, тобто сталінізмом: «Свою, що в колгоспі на ній робив, півторатонку ремонтував. Майже щодня. А ЗІСа, що у нас в училищі був, – ні. Бо він не їздив. Ми його тільки розбирали й складали разів п'ять».

Скульптурний портрет Григора Тютюнника. Автор – Андрій Німенко. *Фото, 1985*

Самоуправство, самодурство й пихатість колгоспного бригадира, такого собі сільського «вождика», змушують хлопця покинути рідне село й «завербуватися» на будівництво електростанції. На відміну від численних творів, автори яких були вірними апологетами соціалістичного реалізму й «оспівували ударну працю на будовах комунізму», Григір Тютюнник відтворює історично вмотивовану, правдиву картину жалюгідного становища тих, кого називали заробітчанами чи навіть біженцями.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

У рецензії «Чиста роса людяності» Лариса Мороз писала: «Коли читаєш першу збірку оповідань Г. Тютюнника “Зав’язь”, складається враження, що всі емоції свої, загострені до краю, він носив у собі так довго, що в душі його вони встигли сформуватися у чіткі, досконалі кристали і лягли на сторінки книжки струнким малюнком, де спроба знищити чи бодай змінити один штрих призвела б до порушення гармонії» («Молодь України», 10 серпня 1966 р.).

Отже, при підготовці до друку, особливо визначенні основного тексту, ми насамперед намагалися домогтися його цілісності, беручи до уваги те, що в родинному архіві Григора Тютюнника збереглося два варіанти цього літературного твору (авторизований машинопис) та кілька сторінок автографа. Усе це свідчення великої роботи талановитого письменника над текстом твору, який так і залишився незакінченим.

За авторським задумом, у двох розділах художнього твору (вірогідно, за жанром мала бути повість) розповідь ведеться від імені головного героя, що наближає читача до творчого стилю Григора Тютюнника, його життєвої та художньої правди.

Григір Тютюнник

ЗІС-5

Підготовка до друку ***Олексія Неживого***

Опівночі знову почався дощ. Вузенький провулок, освітлений далекою підсліпуватою лампочкою на стовпі, сповнився тихим шумом. Шелестіло листя од вітру й дощу і падало навскоси в жовтій імлі – останнє вже. Падало, як у яму. Шульпотіла вода в надрізану залізну бочку під хатою, в якій уже не світилося, і весь провулок, ніби йому заспівали колискової, став сонний і ще чужіший. Люди, що досі товпилися коло грузовиків, ждучи своєї черги одержувати постіль, побрали торби й чемодани, здебільшого дерев’яні, розбрелися шукати схованки: хто притулився під повіткою, хто пішов у двір під хату, а кому вже ніде було сховатися, полізли під кузови машин і гули звідти неголосно і не дуже сміливо:

– Якби ж вони там швидше поверталися. А то перемацай те ганчір’я по-одному, розпишися... Наче телицю законтрактував.

– А ти ж як хотів? Скрізь порядок такий: розпишись, тоді бери. Бо хто знає, що ти за птиця... Сьогодні взяв, а завтра втік!

– Еге, втечеш. Хіба що поза Уманню. А договір?

Їгорко тулився під повіткою, притиснувши спиною до стіни свою торбу. В ній було ще трохи домашнього хліба, чотири варені картоплини, сіль у вузлику, синя байкова сорочка, хаковий картуз новий і штани, то боявся, щоб усе те не змокло на дощі. Про одежу то нічого, можна висушити, а харчів було жаль, як розкиснуть. Вода з покрівлі падала просто Їгоркові на черевики, скручені мідним дротом, і в них джвякотіло. Дощ почався ще звечора, коли їх привезли, і йшов кількома нападами, тож води набралося і в дірки, і поза халявками. Черевиків тих уже й розшнуровувати не треба було: зняв дротяні обротьки – і вони самі спадають з ноги. Ще дома позашивав їх сировою ниткою, то подержалися трохи, а тепер знову розлізлися.

– Лоза! – покликали од хліва, де видавали постіль. Там із навстіж одчинених дверей падало у двір жовте благе світло, і дощ у ньому теж був жовтий.

Їгорків сусід, у солдатському бушлаті, з речовим мішком через плече і в маленькій кепочці, нап’ятій низько на брови, відтулився од стіни і пішов у двір до хлівця.

Він повернувся з постіллю, обгорнутою полами бушлата, і став на своє місце – мовчазний, з холодним блиском в очах під куцим козирком.

Їгоркові цей солдат запам’ятався ще у вагоні. Він лежав на полиці вдень, уставившись очима в стелю, як інші, не дослухався до балачок про те, де кращі заробітки – в радгоспах чи на великій будові, куди їх везли, а стояв у тамбурі лицем до вікна і курив «Прибой». Руки він постійно тримав у кишенях приношеного, але добре, в стрілку, напрасованого галіфе і часто нервово перекидав губами цигарку з одного куточка рота в інший. Ще на ньому були невеликі хромові чобітки. Куца гімнастерка, підперезана командирською ремінякою, а на грудях блищав добре начищений гвардійський значок. Солдат курив цигарку за

цигаркою і дивився у вікно. Брови в нього були широкі, але не густі, що ледь не до половини ховалися під верхні повіки – може, тому здавалося, ніби солдат дивиться спідлоба.

Їгорко теж виходив у тамбур покурити (навчився недавно), бо у вагоні стояв сморід – так багато напхано було в нього людей. Вони часто зітхали, перемовлялися тихо, по-селянськи роззявкувато, слухали балачку про заробітки і їли крадькома, схилившись кожен сам собі над торбиною. Найрозбитніші і найбалакучіші були городяни, полтавці. Вони їли, не ховаючи шматка в рукав, балакали голосно, реготілись і курили просто у вагоні.

Поїзд часто зупинявся, і тоді було чути, як по вікнах порощить дощ, як він видрібцьовує по залізному даху та по тонких стінах старого вагона, а коли знову рушив і набирав швидкість, краплі води навскоси текли по каламутному склі, лишаючи по собі доріжки. Повз вікна мелькали майже голі дерева з колоніями порожніх воронячих гнізд, телеграфні стовпи, почорнілі з того боку, звідки йшов дощ, висли мокрі дроти, пропливали вдалині гори та узгірці, то глиняні, то білі, ніби крейдяні, – і знову поїзд виривався у степ. Їгорко тулився лобом до вікна, щоб хоч іздалеку побачити шахту, бо у вагоні говорили, що почався Донбас. Шахт, одначе, не видно було. Тільки степ та степ, хвилястий од пагорбів та видолинків, поміж ними малі байрачки та імла, що засновувала далеч. Може, там десь, у тій імлі шахти, думав Їгор.

Уночі дощило вже з вітром. Їгорко лежав на третій полиці, її називали «голуб'ятнею», і чув, як по даху вагона то рівно, то м'яко шарудів дрібний вівсюжок, то пробігала дрібна скоросійка. Вона билася об тонкі шалівчані стіни вагона, колись, напевно, пасажирського, з облізлою фарбою і розхитаного, мов старий ящик. Вікна не видно було, воно вгадувалося лише по запахові дощу і осінньої свіжості. Їгорко підсунувся ближче до вікна, вловив грудьми надвірного повітря. Тільки тоді він збагнув, чому так млосно було у сні. Та млость його мучила, і не снилося – марилося все щось, ніби крізь брудно-сірий туман чи дим: село не село, річка не річка, степ не степ, а якісь неоковирні плями, що виділися йому в дитинстві, як хворів на малярію. Прокинувшись, він поторкав долонею лоба – не гарячий. Тож марилося не від хвороби, а від оцього важкого духу, що оселився у вагоні разом із людьми у старих кухвайках і діжурках, солдатських бушлатах і пальтах, у сукняних валянках на ваті й кирзових чоботях. Все це постелено було в боки та покладено під голови або запхано глибоко під полиці, щоб не вкрали останнього. Зморені дводенною їздою (не стільки їхали, скільки стояли), люди спали важким сном: дуже хропли, стогнали і похлиналися. А якась жінка балакала уві сні, інколи невиразно, інколи ж так виразно, мовби й не спала. Слухати її було моторошно. Їгорко обхопив руками стрижену голову і вуха й лежав так, вдихаючи осінній дух од вікна. Тепер воно виступало у вагонних потемках ледь синюватою хмарою. Надворі, мабуть, починало розвиднятися.

* * *

Постригли мене, щоб забрати в армію. Але не забрали. Лікар, що сидів за рентгенівським апаратом і міцними руками навертав мої плечі сюди, туди, спитав у темряві:

«На запалення легенів хворів?»

«Хворів», – сказав я.

«Тобі, хлопче, треба добре їсти. Молоко, масло, смалець... Так і скажи матері. Весною ми тебе ще раз подивимося, а поки що ступай додому».

Я не сказав тітці про молоко та масло, бо де ж його взяти? Сказав тільки, що відстрочили до весни.

Того ж вечора бригадир Захарко, або, як його прозивали в селі, Захарон, загадав мені орати.

«А машина?» – я здригнувся і відсунув геть миску з холодною синьою затіркою.

«Оце б машина тебе ждала, – оскирнувся Захарон. – Машину вже Чуприні оддали».

Я зітхнув і похнюпився. Машини мені було жаль. Хоч і старенька півторатонка, і верх на кабіні брезентовий, вилинялий та полатаний у кількох місцях, а все ж машина – розумна і покірна, як старий кінь, годувальниця і притулок.

«Не піду я робити там, де ви. Годі того, що через вас, через ваш свинарник мене ось і в армію не взяли», – похмуро сказав я і знову підсунув до себе миску з синьою затіркою.

Захарон наче й не почув останніх слів. Він заклав руки в рукава своєї діжурки, схилив набік голову в шкіряній шапці з козирком і спитав улесливо, майже ніжно: «Значить, не підеш орать? Ага-а... Інтере-есно. Тобі що – мої очі не наравляться? Чи, може, бро-ови? Так я ж не дівка... – Захарон розсупонив свого великого рота, блиснув мокрими зубами. – А може, тобі ще ЩОСЬ У НАС не наравиться? То ти не крийся, так і скажи. Так прямо й скажи. Тоді я піду, а з тобою говоритимуть не тут і не так».

Я подивився на мокрозубий Захаронів рот, тоді на миску, важку, череп'яну, і, стримуючи дріж у руках, сказав: «Ви спитайте краще у своїх родичів, кого вони наравлять, а кого ні, що од самої війни сачкують. То в конторі, то

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

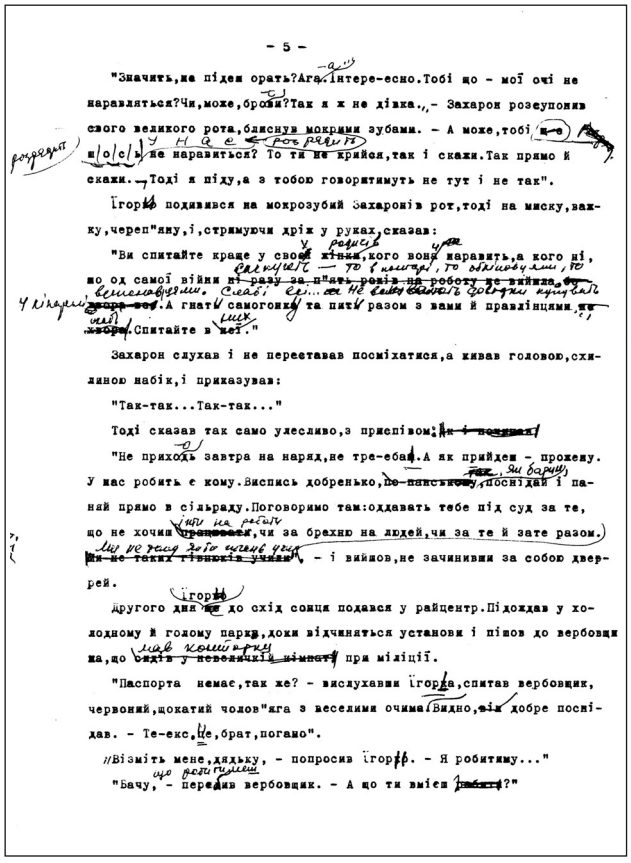

– 5 –

"Значить,не підем орать?Ага.Інтере-есно.Тобі що – мої очі не наравляться?Чи,може,брови?Так я ж не дівка.,,– Захарон розсупонив свого великого рота,блиснув мокрими зубами. – А може,тобі не м/о/ї не наравиться? То ти не крийся,так і скажи.Так прямо й скажи.–Тоді я піду,а з тобою говоритимуть не тут і не так".

Їгорь подивився на мокрозубий Захаронів рот,тоді на миску,вазку,черен"яну,і,стримуючи дріж у руках,сказав:

"Ви спитайте краще у своєї жінки,кого вона наравить,а кого ні, мо од самої війни ні разу за п"ять років на роботу не вийшла. Слабі. Спитайте в неї."

Захарон слухав і не переставав посміхатися,а кивав головою,схиленою набік,і приказував:

"Так-так...Так-так..."

Тоді сказав так само улесливо,з приспівом:

"Не приходь завтра на наряд,не тре-еба.А як прийдеш – прожену. У нас робить є кому.Виспись добренько,поснідай і паняй прямо в сільраду.Поговоримо там:оддавать тебе під суд за те, що не хочиш працювать,чи за брехню на людей,чи за те й зате разом. Ми не таких гівнюків учили», – і вийшов,не зачинивши за собою дверей.

Другого дня ще до схід сонця подався у райцентр.Підождав у холодному й голому парку,доки відчиняться установи і пішов до вербовця, що мав свою конторку при міліції.

"Паспорта немає,так же? – вислухавши Їгорька,спитав вербовщик, червоний,щокатий чолов"яга з веселими очима.Видно,він добре посніда. – Те-екс,це,брат,погано".

//Візьміть мене,дядьку, – попросив Їгорь. – Я робитиму..."

"Бачу, – перебив вербовщик. – А що ти вмієш?"

обліковцями, то виконавцями. Слабі всі, як до роботи, довідки носять... А як гнать самогонку та пить разом з вами й правлінцями не слабі. Спитайте в них».

Захарон слухав і не переставав посміхатися, а кивав головою, схиленою набік, і приказував: «Так-так... Так-так...»

Тоді сказав так само улесливо і розтягуючи слова: «Не приходь-о завтра на наряд. Не тре-еба. А як прийдеш – прожену. В нас робить є кому. Виспись добренько, як барин, поснідай і паняй прямо в сільраду. Поговоримо там: оддавати тебе під суд, що не хочеш працювати, чи за брехню на людей, чи за те й за те разом. Ми не таких гівнюків учили», – і вийшов, не зачинивши за собою дверей.

Другого дня я ще до схід сонця подався у райцентр. Підождав у холодному й голому парку, доки відчиняться установи, і пішов до вербовця, що мав свою конторку при міліції.

«Паспорта немає, так же? – вислухавши, спитав вербовщик, червоний, щокатий чолов'яга з веселими очима – видно, він добре поснідав. – Те-екс, це, брат, погано».

«Візьміть мене, дядьку, – попросив я, відчуваючи морозець на спині. – Я робитиму...»

«Бачу, – перебив вербовщик. – А що ти вмієш робити?»

Їгор показав свій слюсарський атестат, права водія третього класу.

«О, то ти роботяга, наш! – пожвавішав вербовщик. – Тоді давай, давай, що там іще в тебе є. Те-екс, метрика – харашо. А це що? Грамота? З Києва? О, молодець! Тільки вона мені не нужна. Забери собі, на старості будеш показувать».

Він швидко склав угоду, вписав до якоїсь шпаргалки і дав триста карбованців. «Це – підйомні, половина. А решту, ще триста, одержиш на місці».

Вербовщик сподобався, і я спитав, усміхаючись: «Якось воно у вас швидко все... А як я піду з грішми і не прийду?»

«Ха! – вигукнув вербовщик. – Знайдемо. І отамо знайдемо, – показав пальцем униз. – Тепер ти, хлопче, наш. З очима й плечима. Іди лаштуй торбину, а післязавтра на дев'яту – до аптеки, там збираємося».

Од вербовщика я сходив на базар, купив у перекупки товсту циганську голку, щоб зашити черевики в дорогу, і рушив додому.

Ішов полями, навпростець. Руда трава, жовті вершечки верб у ярку понад сошою, сіра стерня – усе було мокре від осінньої роси. Під байраком хтось орав двома парами волів, запряженими плугом, і над волами та орачем кишіло гайвороння, а в кінці гонів здіймалася вгору тонка цівка пречистого синього диму – видно, пеклася орачам картопля. Я став і довго дивився на орачів, на синю хмарку диму понад нивою і, зітхнувши, пішов далі.

* * *

– Теліжний! – покликали з двору. – Теліжний є?

Їгорко, чвиркаючи водою з черевиків, пішов до хліва.

Постіль видавали чоловік і жінка, схоже, хазяїни цього двору. Коли Їгорко переступив поріг, чоловік, броватий, чорноокий, з наставленим уперед грачиним носом, сказав до жінки:

– Диви: такий цвіркун, як і в нас! Що, на заробітки приїхав? – і підморгнув Їгоркові. Потім оглянув його скоса від старого мокрого картуза на голові до обкручених дротом черевиків, наставив уперед цікавий грачиний ніс і спитав, кивнувши на черевики:

– Загнуздав своїх жеребців, щоб не поносили?..

Їгор промовчав.

А чоловік сказав жінці неголосно:

– Вибери йому там щось путніше.

І пояснив:

– Ми вчора нове видавали. А це не хватило, то в технікумі позичили. Не повезло вашій партії. Ну, та через десять днів поміняють. – Він знову оглянув Ігорка. – Нічого, синок, підробиш грошей, купиш взувачку, одіжі вихідної... Нічого.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Відчуваючи, що треба якось подякувати цьому чоловікові, Їгорко усміхнувся одубілими губами, сяк-так розписався, бо руки теліпало від холоду, і, сховавши постіль під поли кухвайчини, вийшов на дощ.

Машини вже гули. Коло них товпилися люди. А уповноважені від будівництва повисовувалися з кабін і вигукували хрипкими після сну, байдужими голосами:

– Бульдозеристи, сюди!

– Різноробочі, давай на ці дві... Та швидше, швидше повертайтесь!

– Гараж, тракторний парк, до мене!

Люди метушились, наштовхувались одне на одного, лаялись. Хтось уже з кузова впустив чемодан, і він розбився.

Їгор побіг на той голос, що гукав «гараж», і, придержуючи одною рукою постіль, а підборіддям – лямку торбини, поліз у кузов. Там на мокрій соломі вже сиділи люди, серед них і солдат. Побачивши його, Їгор зрадів, хоч за всю дорогу в поїзді солдат не промовив до нього й слова: зі свого маленького досвіду він знав, що сумні люди злими не бувають.

Машини довго крутилися провулками, освітлюючи крізь густу мряку хати, хлівці, паркани, і все це було складене з кам'яних плит – навіть покрівля на хатах теж була з тонких кам'яних плашок.

У центрі села, а може, це було селище, тулився між будиночками баварець із двома дерев'яними рундуками під дашком, стояло кілька старих крамниць, біля яких походжав сторож у довгому брезентовику і з рушницею за плечима.

Шофер часто пригальмовував, тоді машина повільно занурювалася передніми колесами у глибоку баюру і далі вже не їхала, а пливла, завиваючи мотором. Світло на стовпах лишилося позаду, і машина пірнула в густу, як дьоготь, пітьму. Тільки попереду, вище села, мабуть, на узгір'ї, мріли в дощі великі ліхтарі. У їхньому світлі видно було довгі, приземкуваті бараки.

– Не дрейф, братва, я вас туди, де ото світиться, не повезу! – крикнув з кабіни шофер і зареготів. – То ті, що роблять дорогу на Ростов...

Йому ніхто в кузові не відповів, бо всі, крім Їгорка, спали, притулившись спинами до бортів.

Скоро машина звернула в крайню від темряви вулицю і стала біля якоїсь хати за невисоким кам'яним парканом.

– Трактористи, гайда за мною, – сказав уповноважений.

Він пішов до хати, постукав у шибку. На вулиці загавкали собаки. Трактористи посплигували, мовчазні, сонні, товпилися коло хвіртки. В кузові лишився солдат, Їгор та ще двоє. Вони, ті двоє, спали під кабіною і похропували.

Машина поїхала далі, круто взяла праворуч і подерлася вгору ледь помітним серед бур'яну путівцем. Війнуло слабким духом полину, що вже вимок на осінніх дощах, і Їгор відчув, як йому попустило в грудях, дихнулося глибше, до дна, ніби відтоді, як він вийшов із села з торбою за плечима, в них щось затверділо: «Куди оце я? Навіщо було зриватися? Ех!..» Або нападав страх: «Що, як завернуть? Що, як спитають: такий і такий ? Ану лишень ульотуй! Що ти там дома накоїв?..» І тільки тепер, хоч промок до рубця і тремтів так, що, якби в нього спитав, як звати, то й не вимовив би.

Хата, куди їх привезли стояла на белебні. За нею шуміла од вітру ніч, дощ та мокрі бур'яни. В хаті й на ґанку з двома точеними дерев'яними колонами горіло світло. Шофер посигналив.

На ґанок вийшов хазяїн, худий, рівний і високий – він зачепив головою лампочку, і світло в дворі заколивалося.

– Пізно щось ви, – сказав він уповноваженому, який ішов йому назустріч. – Скільки привіз?

– Четверо, Силовичу.

– У договорі записано п'ять, – сказав хазяїн.

– Мало, то підкинемо ще одного. Їх щодня везуть.

– У договорі записано п'ять, – знову сказав господар. Почнуть платить за п'ятьох, тоді одвертатимуть... Хто вони? Що вміють?

– Шофери. Може, й не всі, ну, є й шофери. Нужний народ у хазяйстві!

– Спасибі, оддячу, – сказав дід і покликав голосно: – Заходь, хлопці!

Їгор, солдат і ті двоє, що спали, ввійшли у двір, устелений мокрим акаційовим листом. Двір було забудовано кругом – більшими і меншими хлівцями, кухнею, вхідним погребом, флігелем, і все кам'яне, товстостінне, мов дзоти, вічне. Над дверима кожної будови – лампи в дротяних сітках. Білі чашечки електроізоляторів, дроти...

«Лінія Манергейма якась», – простужено сказав солдат. А Їгор згадав гнилобоку тітчину хату, в якій, скільки й пам'ятав, жила стара бородата сирість – по кутках, попід лавами, в сінях і навіть у підпіччі: «Видно, під нашою хатою море-океан», – жартувала тітка і чадила у печі мерзлим кукурудзинням. Топити в них не було чим ні під війну, ні потім.

Дід-хазяїн провів уповноваженого за ворота і там вони перемовилися про щось неголосно.

– Не ручуся, – сказав уповноважений. – Самі придивляйтеся. А ще лучче, як є добрі замки! – і засміявся.

«Про нас», – подумав Їгор.

У хаті було просторо, світло од великої лампочки під стелею та свіжобілених стін і пахло

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

крейдою – видно, тут недавно помазали і протопили. Попід стінами стояли залізні ліжка з новими сірими матрасами, посередині – стіл, не засланий, але чисто вимитий, і дві старі, нефарбовані табуретки.

Дід надів окуляри в мідній оправі, пильно оглянув кожного і спитав:

– Біженці будемо?

– Не біженці, а вербовані, – сказав солдат.

– Не знаю таких, не знаю... – усміхнувся дід. Нижня губа була в нього товща за верхню і насмішкувато одвисла. Говорячи, він підсьорбував нею. – За нашої пам'яти такі, як ви, звалися біженцями, або заробітчанами. Ну та то нечего... якщо людина хоче заколмотить грошей. Нормальний ход! – і засміявся через нижню губу. – Краще скажіть, хто ви та звідкіля.

Всі по черзі сказали, кого як звати і те, що з Полтавщини. Тільки четвертий, стрижений, з фурункулом на щоці й маленькими метушливими очима, пробурмотів щось незрозуміле. Він сидів на крайньому від дверей ліжку, тримався за живіт і пристогнував крізь зуби. Тоді спитав, жалібно скривившись тою щокою, на якій не було фурункула:

–Дєд, у тебе нужник є?

Хазяїн притис одну брову, а друга круто піднялась над окуляром.

– Ти, архаровець, ще раз тикнеш на діда – векнеш аж за ворітьми. Кхий він просторий! За хлівом нужник. Не знає він, де нужник...

– Я шесть пиріжків врубав з голодухи, а ти... а ви зразу ругацця.

Коли він вийшов, дід засміявся вже обома губами:

– Бреше, шпанок. Хотів, щоб дід йому сто грамів із сіллю наколотив... У тих, що хворі, очі не бігають. Шість пиріжків!..

Виходячи, він обернувся й сказав:

– У мене, хлопці, порядок такий: треба щось – попроси, дам або скажу, де взять, а отак – ні-ні!

– Ясно, батьку, – сказав солдат, дивлячись на хазяїна з-під лоба сумними очима.

– Крутий дід, – сказав до солдата той, що назвався Іваном Притулою із села Мачухи під Полтавою. Він не схожий був на селянина: обличчя худорляве, кóхане, лоб високий, гладенький і такий білий, немов припудрений.

– Правильний дід, – сказав солдат, роздягаючись. – Учéний.

Ігор довго не міг заснути. Дихалося важко від крутого крейдяного духу, горілої іржі від конфорок (топилося тут, видно, вперше за багато місяців) та мокрого одягу, що його порозвішували на бильцях і коло плити, підсунувши до неї стіл. До того ж раз по раз рипався той, з фурункулом. Він то прилягав полежати просто в одязі, то схоплювався і вискакував надвір.

Хлопець скулився під ковдрою, але вона була волога з дощу і не гріла. Ці безперестанні дощі і стовписько чужих одне одному людей, що ходили слідком за вербовщиком з отетерілими очима та допитувалися, на які роботи їх пошлють («Хай хоч і найважча, аби...»); і цей з фурункулом і чорними латками лепу на голові, і дід «куркуляка якийсь», і ковдра, що пахла по-казенному, – все вкупі було гірше за марудний сон у чорну ніч. Пішки пішов би назад, якби пустили, до тітчиної хати, хоч і холодної і порожньої вважай: були в ній лише довга лава на підгнилих ніжках, піл з рядном і подушкою, столітня бабина, а може, й прабабина, ікона без рушника та каганець-«максимчик» з гільзи. От і все добро. Зате яких щасливих вечорів зазнав Їгор у тій хаті, коли після роботи, прокуривши в лежанці «для духу», сідав на ній по-турецьки, щоб ноги зігрілися, і читав. Читав, доки в очах попливуть руді кружальця, а в спині почне пекти від того, що горбився ближче до «максимчика». Надворі гуде завія або шурхоче дощ, вітер патрає стріху, тихо світить місяць, напнувши проти низьких віконниць ясно-голубі свої шатра, все те здавалося далеко, як інший світ.

Книжок у нього було дві: перший том «Анни Кареніної» без дванадцяти сторінок посередині та «Хіба ревуть воли...». Спершу читав їх кожну підряд,

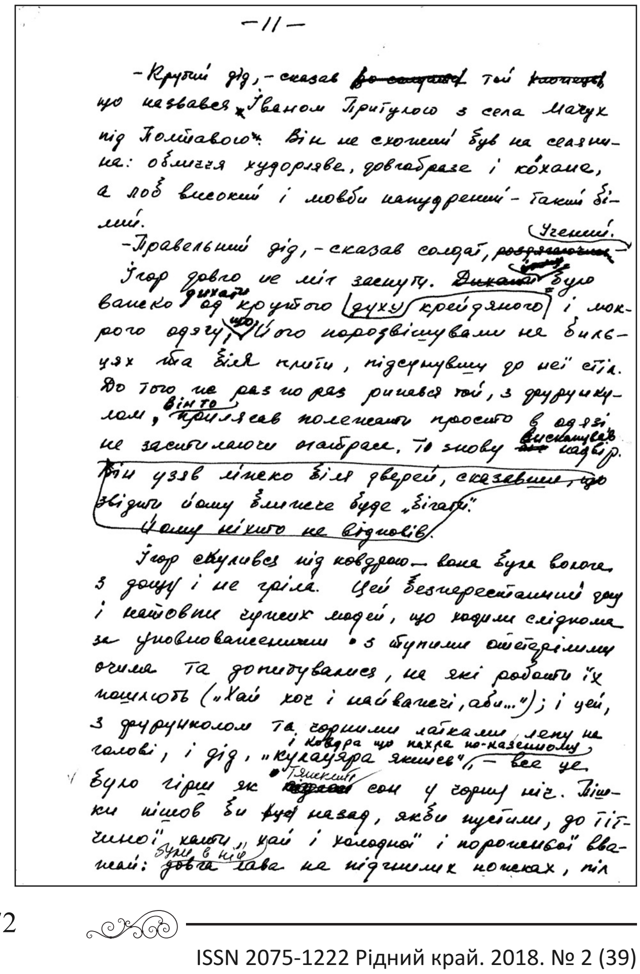
— 11 —

– Крутий дід, – сказав той, що назвався Іваном Притулою з села Мачух під Полтавою. Він не схожий був на селянина: обличчя худорляве, довгобразе і кóхане, а лоб високий і мовби напудрений – такий білий.

– Правильний дід, – сказав солдат. Учений.

Ігор довго не міг заснути. Дихати було важко од крутого духу крейдяного і мокрого одягу, що його порозвішували на бильцях та біля плити, підсунувши до неї стіл. До того ж раз по раз рипався той, з фурункулом, він то прилягав полежати просто в одязі, не застилаючи матрас, то знову вискакував надвір.

Він узяв ліжко біля дверей, сказавши, що звідти йому ближче буде „бігати".

Йому ніхто не відповів.

Ігор скулився під ковдрою – вона була волога з дощу і не гріла. Цей безперестанний дощ і натовпи чужих людей, що ходили слідкома за уповноваженим з тупими отетерілими очима та допитувалися, на які роботи їх пошлють („Хай хоч і найважчі, аби..."); і цей, з фурункулом та чорними латками лепу на голові, і дід, „куркуляра якийсь", і ковдра, що пахла по-казенному, – все це було гірш як тяжкий сон у чорну ніч. Пішки пішов би назад, якби пустили, до тітчиної хати, хай і холодної і порожньої вважай: були в ній довга лава на підгнилих ніжках, піл

від початку до кінця. І так десятки разів... Чіпку знав від малих літ і аж до кайданів – день за днем, рік за роком. А от що сталося з Анною, Карениним, Вронським, ще довго не знав – кого з селян не розпитував, ніхто про це ніколи не чув. Навіть молоденька вчителька, яка закінчила десь одразу по війні шестимісячні педкурси і вела початкові класи в їхньому селі, не знала про долю Анни Кареніної. Тільки в ремісничому училищі пощастило: маленька сива бібліотекарка Марія Омелянівна, що звала всіх ремісників на «ви» і тільки на прізвище, розповіла про те, що Анна була нещасною жінкою, що всі жінки взагалі дуже нещасні. Кінчивши переказувати книжку, заплакала: «Ніколи, ніколи, Теліжний, не обіжайте жінок, будьте вдячні їм за все, як діти матерям. Якщо вона любить вас, то допомагає вам вірити в життя, в прекрасне, якщо шанує вашу мужність і розум, ви будете ще мужнішим, якщо навіть зраджує ваші надії, не обертайте проти неї свого гніву – страждаючи, ви станете чутливішим до інших – повірте мені, старій жінці», – сказала вона, утираючи сльози вишиваною хусточкою. І другого дня подарувала книжку з власної бібліотеки – «Напередодні»...

Надворі вже не чути було дощу. Од вікна тягло, і Їгор, так і не зігрівшись, заснув.

– Ану-ке лиш, хлопче, вставай та шукай свою торбу, – почув він крізь сон і розплющив очі.

У вікна через усю хату світило сонце, і вона празниково сяяла білими стінами. Солдат і Йван Притула уже сиділи в ліжках. Вони були похмурі й мовчали. А біля порога стояв дід-хазяїн і тримав у руках один солдатів чобіт.

– Аж за воротами знайшов, – сказав він. – Видно загубив, як драпав, шейма...

Їгор подивився на крайнє від дверей ліжко. Воно було порожнє і незастелене.

– Станція од вас далеко, батьку? – спитав солдат.

– Верстов п'ятнадцять буде. Пішки не доженеш, – сказав дід і подивився на Їгора. – А твоє все ціле?

Їгор помацав рукою під ліжком. Торба була на місці. І черевики стояли коло плити, білі, зашкарублі, із задраними догори носками.

Дід покивав головою:

– Ото скажи спасибі своїм черевикам: це вони одлякнули його од твоєї торби, а то і її забрав би. Ну шкет. Шесть пірожков!.. Нарошне придумав, щоб надвір бігати. Я довго й наслухав за ним, тоді заснув... Щось у кого зосталося, га, хлопці? Чи все підчистив?

Солдат вийняв з-під подушки нову гімнастерку, дістав з нагрудних кишень дві пачки книжечок у червоних і сірих палітурочках і подав їх дідові.

– Це сховайте десь у себе, бо тепер у мене і речового мішка немає.

Він одгвинтив від гімнастерки орден Червоної зірки, орден Слави, поодчіпав і медалі – штук сім.

Усі мовчки стежили за ним.

– Це теж покладіть десь. – Солдат подав дідові нагороди – цілу пригірщ.

У нього лишилася тільки гімнастерка, один чобіт і кепка.

Притула зостався в тому, в чому спав.

Коли дід вийшов у свою половину, він сказав:

– Сьогодні після обіду, чув я між шоферами, нові машини даватимуть. А в чому йти. Зостанеться якась лайба – і на штани не заробиш.

– Нічого, – посміхнувся солдат. Буває і гірше. – Він подивився на один свій чобіт, що стояв коло порога, посміхнувся і додав: «Бувало...»

Дід не входив довгенько. А коли він повернувся, то ледве пропхавсь між одвірками, несучи поперед себе оберемок усякого ганчір'я: дві куфайки, старе, аж біле, солдатське галіфе, полатані на плечах сорочки, шахтарські чуні й пару брезентових чобіт, засиджених курми.

Він кинув свою ношу посеред хати, з неї стовпом піднялася пилюга і засріблилася в сонячному промінні, а сам блискав окулярами на нас і усміхався через товсту нижню губу і підсьорбував нею, наче пив чай з блюдечка.

– Це моя небіжчиця любила прать та складати мої робочі костюми, і шахтьорки, і як на станції робив. Лас-са ж була до одежі – страшне діло. Все до купки, до купки. Думала, вік робитиму. А воно ж так і є – робитиму!

Їгор витяг з торби вихідну свою байкову сорочку з «молнією», штани, сірі, в ще сірішу смужечку, прані вже і перепрані, хаковий картуз – і поклав їх до купи.

– Осьо ще є. Беріть, хлопці.

Ми почали вдягатися, чхаючи від пилюги. А дід сидів навпопічки біля солдатового чобота і радив:

– Ти, Василю (видно солдат йому найдужче подобався), – галіфе і чоботи парусинові бери. Тобі воєнне личить. О! Якби до цього галіфе та ще леї, був би кавалерист – куд-ди! Тільки куфайка тверденька. Я пробував рукав об рукав тернуть, то аж іскри посипалися... А тобі – обернувся до Івана Притули, – треба щось панське, бо в тебе лик панський. Дот нього чуні личитимуть... Чуні сірі, штани сірі, куфайка сіра... Якби ще жилетка сіренька. Це колись називалося: костюм-тройка... І товста дідова губа лукаво тремтіла.

Він оглядів нас іще й надворі, за воротами, коли ми стали закурити в дорогу.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

– Ну от, брат, солдат Василь, справжні ви тепер заробітчани. А то – вербовані, вербовані...

Солдат оглянув себе і тихо засміявся:

– Тепер – справжні.

Сонце, хоч і невисоке вже, сяяло, наче в бабине літо. Кам'яні покрівлі на хатах звивистої вулиці, що тяглася попід горою уздовж низовини, зелені бані на церкві по той бік річечки (вона лише місцями зблискувала вузькими синіми стрічками), листя на вирубаних, майже суцільних капустяних грядках понизу – все холоднувато сліпуче блищало після дощу. А зі степу, як і вночі, ледь чутно, кволо дихав полин. Він не просто пах Їгореві ще змалечку, а солодко мучив...

Дідова хата, висока, білостінна, зі п'ятковим сяйвом сонця у вікнах, підносилася над селом унизу, як престол. За хлівцями й хлівчиками (були ветхі й кривобокі, не такі, як здавалися вночі) – чисто прибрана грядка, з півдесятка яблунь старих, майже безлистих, деінде яблучка біліють, дрібнеча ота, що тримається аж до морозів і хуртовин.

«Це, мабуть, і в нас там сонце, лози на болоті зелені, во́ди поміж кущами мерехтять», – подумав хлопець.

– Що тобі, синок, муро в нас, видать? – спитав дід. – Я ще вчора примітив, по очах: муро.

– Привикнемо, – сказав солдат і подивився на Їгора. – Привикнемо.

– Як ваше село називається, дідуню? – спитав Притула, плеснувши на хазяїна ласкою з гарних голубих очей.

– Верхні Капустинці, – сказав дід. – А ото далі, за містком, Капустинці Нижні. Того, бач, що вони по річці од нас нижче. Та й народ тамечко сквернішій, ніж тут. У нас станціонники живуть, шахтьори колишні – шахта тут близько була, за горою зразу, а там – хитрун на хитрунові: кудись мотнувся купив, десь продав. Баришники. Я теж од них баришникувати навчився...

– Чим, дідуню? – спитав Притула.

– Поживеш – побачиш. Ну, та скоро всіх нас заллють. Казали наші гресовські начальники, що весь низ під воду піде. Кілочки тут забивали, то якраз мою хату пополам перебило... Осюдою по горі й чимчикуйте, ближче буде. Стежки, правда немає, а прослідок знайдете.

Ми подякували й пішли.

– Як заблудите, назад ідучи, питайте: «Де тут Високовольтний живе?» Це мене так дражнять, що така я верста довга...

Коли обернулися, дід стояв, протираючи полою довгої сірої сорочки свої окуляри, і на нас не дивився.

* * *

Гараж стояв на белебні, обнесеному дротом та порослому полином і високою ковилою, що слалася при самій землі. За ворота до гаража (для них уже було вкопано нові стовпи) правив шлагбаум: кривий акацієвий дрюк і фанерна дощечка з написом: «Нормальний стан шлагбаума – закритий».

Біля довгої будки, схожої на товарний вагон з нестругаих дощок, стояло троє.

– Чотириста десятого не візьму! Все! – кричав маленький чоловічок в обвислих ззаду і спереду штанях і в кепці, надітій задом наперед. Піджак сповзав йому з пліч, і з рукавів ледь виглядали кінчики посинілих пальців. – Я їхав сюди за триста кілометрів, щоб мені всучили півторатонку, да? Ха-ха! Машину – або моя сторона рве договір! Ось вам ваші підйомні... Чоловічок швидко занишпорив по кишенях піджаку, в лівій, правій, знову в лівій. Щас, хвилиночку... До копійки віддам.

Ті двоє, що слухали, видно, це було гаражне начальство, дивилися на чоловічка з захопленням, як дивляться на циганча, що танцює посеред базару. А він шарпав свій драний на ліктях піджак:

– Айн момент, айн мент... Вони думають: новенький нічого не знає, дамо йому тачку... Ціп-ціп, дурочка, знеси нам яєчко. Не на того напали. Я вже все пронюхав. У тебе, завгар, екскаватором сто-сто десять червінців за зміну в кишеню кладуть. Знаю!

– Ну добро, Селіванов, – сказав дебелий чоловік у довгому синьому макінтоші й військовому картузі. – Даю тобі МАЗ. У нас під екскаватор ходять поки що тільки МАЗи. Отой крайній бери і заводь. Зумієш?

– Хто? Я, да? Я гроб заведу, якщо він на колесах! – оскирнувся чоловічок великими зубами, залишив одну руку глибоко в кишені і боком, гордо виставивши одне плече вперед, пішов до машини з блискучим буйволом на капоті.

– Може, і мені сісти з ним, Івановичу? – спитав у завгара рябий віспою чоловік. Ямочки од віспи видно було навіть під його широкими рідкими бровами.

– Не треба...

На нас ніхто не звертав уваги, і ми теж чекали, що робитиме цей Селіванов (МАЗовське колесо було йому ледь не по плече), як дістанеться хоча б у кабіну...

Селіванов підійшов до машини, оглянув її знизу вгору, заклавши руки за спину і, зневажливо, подригуючи одною ногою в коліні, потім зробив крок назад, підстрибнув з веселим гиком – вже тримався одною рукою за поручень, а другою відчиняв дверцята. За хвилину МАЗ

ревів, мов літак, огортаючись хмарою диму.

– Ну, як? – гукнув Селіванов з віконця, показуючи великі свої зуби. Слабі, начальник.

– Давай, – махнув рукою завгар. – Під екскаватор давай!

МАЗ круто вивернув на пряму, скинув буфером «шлахбаум» і покотив круто вниз. Коли він проїздив повз нас, видно було, що Селіванов веде машину майже стоячи, він не тримався за баранку, а висів на ній.

– І що за народ мені приходить, не розумію, – зітхнув завгар. – Рвачі якійсь.

– Заробітчани, – неголосно докинув солдат, подивився на завгара трохи спідлоба, сумними, як і у вагоні, очима.

Завгар обернувся, і вони стрілись поглядами.

– Він змерз... – уже голосніше сказав солдат і кивнув у той бік, куди поїхав Селіванов.

– Да, сьогодні вже зимою дише, – завгар підійшов до нас і поздоровкався з кожним за руку. – Іван Іванович Вєтров. Завідуючий гаражем, а це – усміхнувся до широкобрового – наш механік по ремонту, Микола Миронович Кравець. – Він говорив і пильно дивився в очі солдатові.

– А ви хто будете?

– Машини прийшли одержувати, – лагідно сказав Іван Притула.

– Чому ж запізнюєтесь? Перший день і...

– Ми... Нас... – почав Притула.

– Дорогу шукали. Заблудилися трохи, – сказав солдат.

– У кого ви зупинилися? Далеко?

– У Силовича. Високовольтного, – усміхнувся солдат.

– Ага! – зрадів механік. – Хрест-і-Бог, мені сьогодні повезло! – і заусміхався кожною ямочкою на обличчі. – До Силовича ми поставили, казав мені Левко, трьох шоферів, серед них ще й слюсар хтось і одного учня автослюсаря. Де ж ваш четвертий?

– Він утік, – сказав Притула, – так немов вибачався за таку притичину.

– Та-ак, – спохмурнів механік. – Ну, халера з ним. То не наше діло. Слюсар хто з вас? – механік з надією подивився на солдата.

Мені не хотілося йти слюсарювати. Скільки машин, про які тільки чув. І сказав неохоче:

– Я слюсар.

Механік розчаровано поцмокав губами.

– Скільки тобі років?

– Дев'ятнадцять.

– А де вчився? Розряд?

– Вчився в ремісничому. А розряд п'ятий.

– Ну? – Підняв брови механік, і ямочки на лобі поховалися в зморшки. – Машини ремонтував коли-небудь?

– Свою, що в колгоспі на ній робив, півторатонку, ремонтував. Майже щодня. А ЗІСа, що у нас в училищі був, – ні. Бо він не їздив. Ми його тільки розбирали й складали разів п'ять.

– Ось послухай мене, синок, – механік поклав мені на плече важку руку. – не зарся ти на оті нові машини, чув? Сам подумай, що таке шофер? Сидить, баранку сюди-туди крутить і все. А що він знає?.. А ти – ти лікар машини, інженер! Ну як, підеш?

Я кивнув. Потім додав:

– А про лікаря нам і в училищі казали щодня...

– Ну гаразд, гаразд, я тебе на лікаря не купив, ні. Ми просто домовилися.

Очі в нього були розумні, швидкі. Але навіть тоді, коли він сміявся ними, чоловічки, чорні, аж синюваті, лишалися байдужими. Я ще не знав, що назва тій байдужості – «собі на умі».

– А ви на яких машинах їздили? – спитав механік у солдата.

– «Шевроле», «Студебеккер», «Вілліс»...

– Командира возили? – поцікавився завгар Вєтров, який досі мовчав і скоса розглядав солдата.

– І командира, гармати, сорокап'ятки. І всю обслугу. А після госпіталю і до кінця війни працював у авторемонтній майстерні.

– Може, ви б погодилися возити мене?

– Ні, не погодився б, – сказав солдат.

Притула глянув на нього здивовано, а я злякався: навіщо отак з першого дня та ще й із завгаром...

А солдат непоспіхом прикурив з пригорщі і крізь цигарку в зубах, втупившись у завгара твердими чорними очима, мовив: «У мене контузія...»

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Петро Загайко

У ДОРОЗІ ДО ХРАМУ

Петро Кузьмич Загайко (13.07.1928–22.07.2013) – учений-філолог, літературознавець, педагог

Ще далекого 1996 року поштова скринька здивувала й порадувала мене неочікуваним листом. Його автор – кандидат філологічних наук, доцент, багаторічний завідувач кафедри української літератури (1979–1991) Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (нині – Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка) Петро Загайко – вельми прихильно відгукнувся про дві мої поетичні книжки, які незадовго перед тим побачили світ. Сказати, що я зрадів високій оцінці критиком моїх збірок, узагалі його увазі до мого доробку, – сказати мало. Адже Петро Кузьмич тоді був одним із перших імен у переліку полтавських дослідників письменства – високопрофесійний, глибокий, сумлінний літературознавець; обдарований педагог, який художнє слово вмів донести до сердець своїх вихованців, для багатьох із них на все життя став прикладом істинного вчителя-словесника; майстерний лектор, котрий умів полонити будь-яку вікову аудиторію своїми науковими відкриттями, публіцистичними розмислами чи неперевершеним художнім читанням; людина інтелігентна, культурна, працьовита, творча. Звичайно, ми з ним не раз перетиналися в повсякденному житті, а особливо на літературно-мистецьких заходах, різних зібраннях; я відчував його підтримку як голова ПОО НСПУ, бачив у ньому однодумця, а разом авторитетного фахівця. А все ж вичитане з листа мене надзвичайно схвилювало й відчутно підтримало як поета в тому важкому для виживання часі...

Минуло чимало літ. Лист Петра Загайка дещо призабувся. Та ось, розбираючи свій архів під час роботи над новою книгою, я випадково натрапив на нього... І знову відчув тепло душі великого вченого, якого, на жаль, уже немає поміж нас; знову запалився енергією, як понад 20 років тому, від його настанов іти обраним шляхом, незважаючи ні на що.

Хочу вмістити цю епістолярну рецензію Петра Загайка у свій майбутній мемуарний двотомник. Сподіваюся, що Бог і добрі люди допоможуть мені зреалізувати задум цього вже, по суті, підготовленого до друку видання. А наразі, коли незабутній Петро Кузьмич міг би бути ювіляром – переступати свій 90-й пруг життєвий, а насправді вже 5 років його світла душа покоїться в мирі, залишаючись повсякчас і в нашій пам'яті, я пропоную землякам-полтавцям і всім зацікавленим ознайомитися з цим дорогим для мене його літературно-критичним дописом.

Володимир Мирний, письменник

Якою має бути поезія, кого й що виражати і на кого діяти – такі питання постійно хвилювали й хвилюють усіх тих, хто прямо чи посередньо причетний до красного письменства, хто відчуває і розуміє вагу художнього слова. За всієї різноманітності літературних угруповань і стильових течій можна провести чітку лінію розподілу між двома естетичними позиціями: тих, хто сповідує суспільну заангажованість поезії, і тих, хто розглядає поетичну творчість як суто суб'єктивну дію, піднесену над прозою життя й підпорядковану винятково законам мистецтва. «Митець, – твердить один із лідерів авангардистів-бубабістів Ю. Андрухович, – нікого не повинен "обслуговувати", ним рухає передусім мистецька ідея, а не соціальна чи, там, національна». Безпідставність подібних заяв стане очевиднішою, коли згадати, що в умовах бездержавності українського народу наша література у найкращих своїх проявах завжди була політичною трибуною й виконувала таку необхідну етнозахисну функцію. З цього приводу Ліна Костенко якось зауважила, що авангардисти тільки били шибки у вікнах, а нашим письменникам доводилося ламати ґрати. А хіба в сучасних умовах знизилася суспільна вага поетичного слова, естетична принадність якого стає своєрідним ферментом духовності нації?

Відповідь на це, по суті, риторичне запитання постараємося знайти в процесі аналізу поетичного доробку відомого поета Володимира Мирного. Зробити це потрібно ще й тому, що минулий 1995 рік був досить урожайним для цього літератора: він опублікував дві книжки – «Вибране» і «В дорозі до храму». Перша з них складається з поезій,

написаних упродовж трьох десятиліть, а друга засвідчує сучасні творчі можливості митця. Якщо зіставити вірші різних часових відтинків, то можна викристалізувати те основне, що визначає характер магістральної лінії поетового світобачення. На нашу думку, це філософсько-рефлексійний підхід до осмислюваних явищ життя, що знайшов свій вияв у конкретно-реалістичному стилі з його аналітичністю і медитативністю.

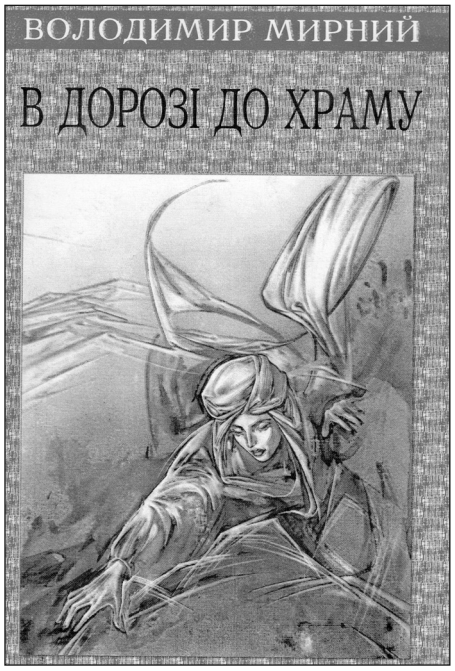

Багатотемна й синтетична за своєю суттю поезія В. Мирного ввібрала в себе все пережите, передумане, вистраждане. Її тематичні цикли охоплюють лихоліття війни («Монолог Хорольської ями»), голодного дитинства («Я – з війни всенародної»), синівську любов і скорботу («Мати», «Пережив тебе я, батьку»), запустіння й вимирання сіл («Облуплена хата похила», «Незримі»), проблеми екології землі і людської душі («Жаль ріки», «Послання»), фізичний і духовний геноцид українського народу («Рабство», «Село заможне», «Страх»), національно-культурне відродження («І прокинулись», «Вбивали, били нас до крові»). З усієї сукупності різножанрових віршів перед нами вирисовується образ українського народу на його тернистих дорогах XX століття.

Саме в ліриці громадянського звучання найбільше помітний творчий зріст поета, змужніння його голосу, поглиблення інтелектуального начала, усвідомлення особистої відповідальності за долю Батьківщини і нації. За значущістю порушених у віршах останніх років тем, вагою проблематики, емоційною схвильованістю, драматичним пафосом і публіцистичною відкритістю В. Мирний перекликається з концептуальними творами своїх великих попередників – Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Є. Маланюка, В. Симоненка. Особливо животрепетного характеру набирають його вірші про осягання «душі живої» народу, про породжену тоталітарними системами деформацію українського національного характеру, спотворення нашого генетичного коду («І нишком плачемо», «Молитва»). Традиційний образ Батьківщини, розп'ятої своїми ж синами, увиразнюється деталями трагічного змісту: «Запеклись німі твої уста», «Мерзне твоя мова солов'їна», «Вже твої синки тебе хоронять, / Вже несуть могильного хреста» («Україні»). І на справедливий суд історії поет виводить темних і твердолобих сталіністів, сучасних можновладців, що без катарсисного очищення «знову йдуть до Ілліча» і, переповнені злобою, коли б повернулося вчорашнє, «за колимську креш нас посилали б, як тоді» («Все ті ж в президіях сидять»).

Варто зазначити, що тривожну похмурість політичної лірики В. Мирного прорізують світлі акорди – незгасна віра у відродження України: «Поки в хаті ми своїй, / Поки дружні, – / Дух наш, мова й супокій / Непорушні».

В основі структури ліричного твору закладено особистісне ставлення автора до соціально-психологічних суперечностей світу, до неоднозначності духовної сутності людини. На притчевому рівні, в епічному ключі поет постійно утверджує ідею всепереможності добра, любові, довір'я й одночасно відкрито заявляє про несприйняття «холодних і злих, переповнених жовчю», відкидає «підступ, злобу, наговір», підлесливість, мниму приязнь («Дешевих друзів пріч жени»). Його ідеалом морально-етичної позиції є сміливе подолання перешкод і порив до духовних вершин, «до голубої весни». Оця дорога до самовдосконалення, до храму повинна стати вирішальною в житті людини, підняти її над буденністю, увести, на противагу грубому матеріалізму, в орбіту ідеалістичних цінностей, внутрішньої чистоти, злиття зі степом і небесами, щоб «могли говорити ми з вічністю просто на "ти"». Обґрунтування цього свого морального максималізму поет знаходить у біблійних мотивах і оповідях, висловлюваннях Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, В. Си-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

моненка, О. Пушкіна, Р. Гамзатова. Його хвилює душевне благородство і життєва драма М. Гоголя, О. Довженка, І. Виргана, О. Ковіньки, Григора Тютюнника, О. Гончара, захоплює творчий подвиг І. Котляревського – і про все це він пише трепетно, сердечно. Зрештою, високі вимоги наших класиків до художнього слова своєрідно переосмислюються і втілюються у досить численних віршах-деклараціях В. Мирного про літературну працю, про характер і зміст поезії («На деревах іній», «До поезії»). Шкода тільки, що інколи, вступаючи у полеміку з недоброзичливими критиками-Зоїлами, автор чомусь стає в позу скривдженого, невизнаного. Це зайве, адже справжня поезія не потребує ні авторського захисту, ні коментарів («Моєму критикові»).

Високою художньою якістю, багатством барв і тонів позначена пейзажна лірика В. Мирного. Природа в поета – це камертон настрою ліричного героя, вимір його єдності з рідною землею, джерело осягання змісту життя в безперервних змінах і станах. Асоціативний принцип паралелізму стає при цьому енергійним чинником одухотворення явищ природи, їх проекції у сферу людських переживань, роздумів, учинків («Мій заходе палкий», «Так віє безсмертям»). Універсальні категорії «людина і земна краса», «людина і всесвіт» увиразнюються поетом через різномасштабні образи побутового й космічного планів: «Це вічне – кульбаб галактичний квітник / І сонця духмяний м'який медяник... // Не буде мене, а високий буркун / Цвістиме у полі в переклику лун». Елементи пейзажу під пером поета стають плідним конструктивним матеріалом ускладненої метафорики. Ось яскравий зразок: «Вершечок тополі, / Облитий призахідним сонцем. / Старість».

В. Мирний добре володіє словесним живописом. Його колористика у найкращих своїх виявах піднята до рівня художньої символіки. Як підтвердження цього – трьохрядковий вірш із промовистою назвою «Прапор»: «Синій Дніпро / Пролився у жовту пшеницю. / Мирно шумлять».

Із пейзажною лірикою якнайтісніше пов'язана настроєва інтимна лірика, сповнена сердечною теплотою, нев'янучим прагненням до шастя, краси, любові... У віршах цього жанрового різновиду найбільш відчутні фольклорні витоки, синтез народнопісенної образності зі стильовими досягненнями сучасної поезії. Визначальними для поета є не фольклорні стилізації, а ліричні роздуми-елегії про внутрішній світ особистості, світ окриленості і гармонії почуттів, швидкоплинності людського життя («О магія жіночого лиця», «Крізь туман вечірній», «Чим далі в глиб років»). У ліриці кохання чи не найповніше проявляється щедрість поетичної палітри В. Мирного, милозвучність його мови, витонченість ритміки й римування, продуманість поетичного синтаксису. Доводиться тільки жалкувати, що за останній час поет все рідше пише вірші про таїнство людського серця, адже ще далеко до тієї миті, коли його човен пристане до берега.

Про значні версифікаційні можливості В. Мирного свідчить розмаїття жанрових форм його поезії – від народнопісенних і катренів до класичних структур сонета, секстини, октави. Проте йому явно до душі такі дещо екзотичні форми східного віршування, як рубаї і бейти. Думається, що за їх зразком він творить свої іскрини й мініатюри – поезії різнотипної синтаксичної організації (від чотирьох до одного рядка), що позначені оригінальністю думки і стислістю її виразу. Можливо, що саме в цих поезіях найповніше відчутний його неповторний голос.

Тематичний діапазон мініатюр В. Мирного досить широкий, а їх виражально-сугестивна сила впливу – безперечна. Автор не уникає в них політичних акцентів, осмислюючи кардинальні проблеми доби. Так, деякі мініатюри побудовані на логічному абсурді, породженому абсурдністю нашого буття: «Були загнуздані, / Були незрячі ми, / Узда розпалася, / За нею плачемо». Здебільшого останній рядок мініатюри несе в собі її ідеальний заряд. І тоді він може вибухнути риторичним питанням-спалахом, що акумулює вистраждану думку: «Юрба – стихія... В неї крил нема. / На все плює, все гидить і лама. / Й така жура до серця підступа. / Коли ж Народом стане та юрба?» На які б магістральні, вирішальні для нації і людської особистості теми В. Мирний не писав, – скрізь у його мініатюрах звучить чітке виважене слово, нерідко сконденсоване в афоризми і прислів'я, увиразнене асонансами й алітераціями. І ще на одну особливість поетичного стилю В. Мирного хочемо звернути увагу – це його нахил до імпресіоністичної манери письма, що кинула свій відблиск і на прозу письменника.

Зрозуміло, що не все у рецензованих книжках рівноцінне й найвищої естетичної проби. Трапляються тут і вірші випадкові із застарілими ідейними наголосами й рецептами («Ви викручуєтесь», «В молдавських кодрах»), не уникнув поет і самоповторень. Не завадила б книжкам і добра редакторська правка, і уважне коректорське вичитування тексту. Проте, знаючи, через які перешкоди проходить українське художнє слово на шляху до читача, не будемо надто прискіпливими, а порадіємо, що своєрідний творчий звіт В. Мирного пройшов успішно, і в його особі ми маємо талановитого поета зі своїм світобаченням і плідними образно-стильовими знахідками й відкриттями.

Полтава, 1996 р.

Михайло Наєнко

СПОГАД ПРО «ТИХОГО» ДОНЧИКА

Уже рік немає серед нас дослідника художнього слова Віталія Дончика. Родом із Полтавщини (м. Крюків Кременчуцького району), він більшу частину життєвого шляху пройшов у Києві. В академічному Інституті літератури імені Тараса Шевченка «дослужився» до академіка, а науково-творчий шлях починав разом із найвідомішими письменниками-шістдесятниками.

Літературне шістдесятництво було, як знаємо, не тільки трибунним, «космічним», а й «тихим». Росіяни побачили його таким у ліриці М. Рубцова, в Україні «тихими» були Володимир Підпалий, почасти Володимир Забаштанський, можливо – Ірина Жиленко й ін. У літературознавстві найочевиднішим представником «тихого» таланту вважався саме він – Віталій Дончик. У нього й характер був таким собі ніби «тихим», і тому навколо нього завжди крутилося безліч усіляких «пристібаїв». На якомусь життєвому етапі серед них опинився і я. Познайомив мене з ним Анатолій Шевченко, десь біля входу у Спілку письменників, і після того – пішло-поїхало. Він був моїм опонентом на захисті кандидатської дисертації (про що далі), за його підтримки (та за підказкою дружини Жені Андріївни) мене брали на постійну роботу в Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР, а в самому Інституті був я і його заступником (у громадській сфері), і співавтором усіляких планових досліджень, і ще багато чого. Розповідати про ті будні – не годиться з етикету (більше інформації, можливо, є у двох знімках часів нашої спільної праці в Інституті), як і про те, що майже до останніх днів своїх він був чи не єдиним з інститутських колег, хто надзвонював мені з різних приводів якщо не раз на тиждень, то щомісяця точно. Частішими були дзвінки хіба що в рік, коли він упорядковував свій останній бібліографічний покажчик: публікацій же в нього безліч, часом – аж геть забутих, і він (як дуже доскіпливий у всяких справах) у мене пробував

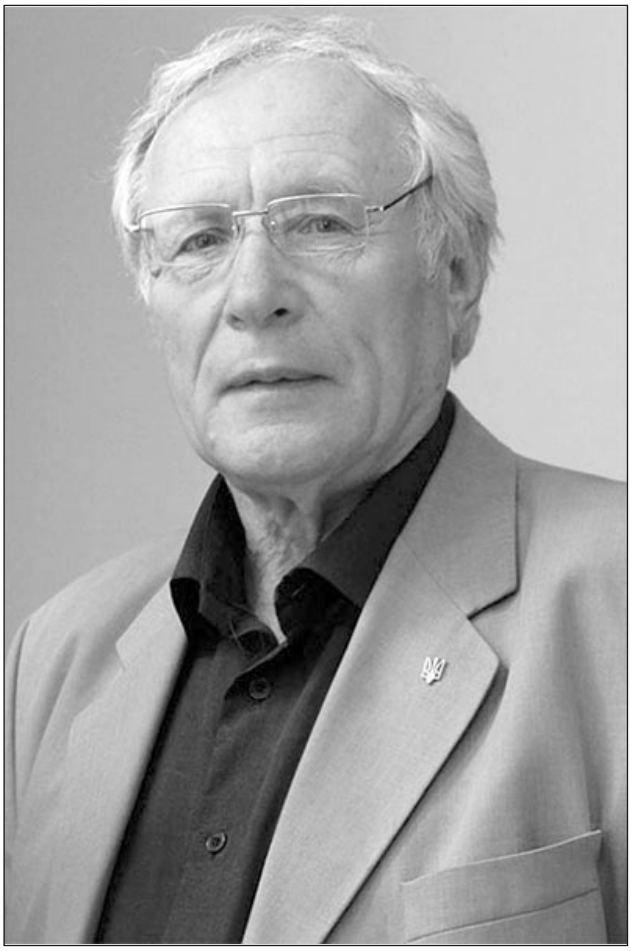

уточнювати, коли те все було і де його шукати... Часом згадували майже анекдотичний випадок: якась партійна комісія перевіряла сплату внесків інститутськими членами здохлої вже компартії і виявила, що Віталій Григорович недоплатив 12 копійок із гонорару за якусь там дріб'язкову рецензію в якійсь газеті. «Коли це було і про яку рецензію йшлося?» – питав він мене, бо в ті часи я був на посаді вченого секретаря Інституту і міг би про все те пам'ятати... Сам факт я, звичайно, пам'ятав і пам'ятаю досі, як намагався присоромити «комісарів», що такий дріб'язок, як 12 копійок, можна б і не вносити в акт перевірки,

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

У другому ряду (зліва направо) сидять: ***академіки Григорій Вервес і Леонід Новиченко; доктор філології Павло Федченко, член-кореспондент АН УРСР Ніна Крутікова;*** *далі стоять:* ***доктор філології Олекса Мишанич, академіки Дмитро Затонський та Ігор Дзеверін; молодші на той час доктори наук Олег Білий і Михайло Наєнко;*** *на передньому плані сидять:* ***член-кореспондент АН УРСР Євген Кирилюк, кандидат наук Віктор Беляєв, доктор наук Олена Шпильова, на той час доктори наук Віталій Дончик і Федір Погребенник****. Фото, орієнтовно кін. 80-х років XX ст.*

а от про яку саме рецензію йшлося – згадати не можу до сьогоднішнього дня. А Віталій Григорович таки намагався її розшукати і в бібліографічний список публікацій таки поставити...

Про все це, кажу, навряд чи варто розповідати у спогаді про старшого колегу-товариша, тому я обмежуся лише кількома фактами, які були по-своєму значними в наших виробничих чи й, у певному розумінні, приятельських стосунках.

Наукові співробітники відділу української радянської літератури – *зліва направо в першому ряду:* ***кандидати філології Леонід Бойко й Іван Зуб; академік, завідувач відділу Леонід Новиченко, заступник завідувача, доктор наук Віталій Дончик;*** *у другому ряду:* ***кандидати наук Дія Вакуленко, Юрій Ковалів, Ольга (за чоловіком – Сивокінь) і Віра Агєєва; старший лаборант кафедри Людмила Комар, доктор наук Михайло Наєнко;*** *у третьому ряду:* ***докторант Володимир Кузьменко, кандидати наук Анатолій Шпиталь, Андрій Кравченко, Володимир Моренець, Володимир Мельник.*** *Фото*

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Перший факт – одержання нами Шевченківської премії. Її присуджено колективу, очолюваному Віталієм Григоровичем, за двотомну працю «Історія української літератури XX століття». За моїм клопотанням, вручення премії вперше відбувалося тоді (1996) не в Клубі Ради міністрів чи Шевченковому музеї, а в Київському університеті, який носить ім'я Кобзаря і в якому Тарас Григорович працював, сказати б, із трудовою книжкою. Домовлявся я про таке вручення саме в університеті з тодішнім головою Шевченківського комітету Олесем Гончаром, але вручав премію нам уже не він, а його заступник Юрій Мушкетик. Це було в березні 1996 року, бо Олесь Терентійович, як відомо, влітку 1995 року відійшов за обрій. Я, мабуть, єдиний, у кого збереглося і відео того вручення, і світлина із залу, в якому нам вручали премію. Щоб не бути голослівним – показую два фрагменти: вручення премії Віталієві Григоровичу й очікування того вручення в актовому залі університету іншими премійованими.

за кордон і там зберегти українське літературознавство як науку, а не кон'юнктуру в дусі панівного в СРСР соціалістичного реалізму. Сам семінар припинив існування аж до середини 90-х років XX століття. 1998 року мені вдалося його відродити й запрошувати до участі в ньому вчених із різних установ та закладів України та окремих зарубіжних країн. Віталій Григорович брав участь у семінарі кілька разів, але найбільше запам'яталася його участь 2009 року, коли він виголосив доповідь про концепцію «Історії української літератури в 12-ти томах». Оскільки та **доповідь Віталія Дончика** не друкувалася в ширшій літературознавчій пресі, пропоную її цілком. Вона має принципове значення не тільки для вужчого кола спеціалістів, а й усіх, хто не байдужий до художнього та наукового слова.

*На знімках – **момент вручення Юрієм Мушкетиком Віталієві Григоровичу диплома лауреата** (ліворуч), а в залі **Віталій Григорович** сидить у другому ряду поруч із **Григорієм Штонем**; у першому ж ряду – **«претенденти на папаху» з різних культурних галузей:** справа наліво – **народні артистки України Ольга Сумська й Зінаїда Дехтярьова, публіцист і політик В'ячеслав Чорновіл, співавтори премійованої «Історії…» Михайло Наєнко та Віра Агеєва, письменники Ірина Жиленко, Володимир Базилевський і Раїса Іванченко…** У другому ряду видно ще премійованих **Володимира Мельника, Володимира Моренця й ін.** Фото, 22.03.1996*

Другий факт – участь Віталія Григоровича в роботі «Філологічного семінару», який у Київському університеті 1904 року заснував професор, а згодом академік двох академій (української і всесоюзної) Володимир Миколайович Перетц. Із того семінару вийшли найвідоміші літературознавці першої половини XX століття Микола Зеров, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара, Сергій Маслов, Іван Огієнко, Дмитро Чижевський та ін. У 1920–1930-х роках усіх їх (разом із засновником) було репресовано і знищено, й лише поодиноким (І. Огієнко, Д. Чижевський) удалося емігрувати

***Зберігся і знімок, на якому зафіксовано момент виголошення доповіді Віталієм Григоровичем.** Ліворуч від нього – **керівник семінару Михайло Наєнко**, а в профілі на першому плані – **професор Донецького університету Віра Просалова.** Фото, 14.12.2009*

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ДЕЩО З КОНКРЕТНОГО ДОСВІДУ ІСТОРІОПИСАННЯ

Тему, як бачите, сформульовано не для доповіді на конференції, а радше для розповіді на семінарі. Ідеться справді про конкретний і реальний досвід. Досвід (ось уже майже семилітній) створення нової академічної «Історії української літератури в 12 томах». У її написанні бере участь понад 100 науковців з усієї України, отож на будь-якому зібранні літературознавців (і ось такому, як наше), неодмінно присутні й автори (а також і майбутні рецензенти «Історії...»), отже, йдеться і про справу спільну, і, відповідно, досвід спільний так само.

Чесно кажучи, питань у процесі роботи назбиралося безліч. Зауважмо, що з отих 100 осіб буквально одиниці таких, хто коли-небудь брав участь в історіописанні, а це дуже важливо, адже одна річ – стаття до збірника, інша – розділ у колективному академічному історіографічному дослідженні.

Отож – тільки дещо з нашого досвіду й лише тезами, без розгорнутих аргументацій і прикладів. Вони, цілком як сьогодні все в нас, надаються до дискусії, що давно вже й робиться – наша «Історія...», ще й не було її проекту, як потрапила під критичний обстріл.

Розумію закиди, які супроводжували нас від початку («Колективні "історії" віджили себе, а ви...», «Навіщо такий монументалізм?», «До великих наративів у світі вже не вдаються», «Нова історія вимагає лише нової методології» і т. ін.).

(У дужках: коли посилаються на світ, мають на увазі кілька європейських країн, США. А як підходять до цього, що пишуть, скажімо, в Іспанії, скандинавських країнах, чи, наприклад, Бразилії, Єгипті, Індії? Мало хто знає, та й не цікавиться). Не можемо не зважати на особливості української літературної ситуації – хоча б на те, що в нас подосі не створено жодної повної, за все тисячоліття, об'єктивної, повноформатної академічної історії літератури. Придивляймося, прислухаймося до світу, але насамперед – національний досвід і національна традиція.

Це – перше.

Друге. Почастішали приклади змішування відмінних (і принципово!) теоретичного та історико-літературного підходів. Наше «історіописання» припало на період (кінець 1990-х – 2000-ні роки), коли в літературознавстві надзвичайно зріс інтерес до теорії (справжній бум). Візьміть будь-яку докторську книжку чи й навіть кандидатську дисертацію – достоту в кожній, якщо не всуціль, то половина, в ліпшому разі, третина – теорія. А що ж, скажуть, ви хотіли – слава Богу, маємо свободу від «єдино правильної» теорії, вільні у виборі підходів і концепцій.

Воно-то так, але в усьому тому відчувається вторинність, запозиченість, а власне українських теорій, теоретичних відкриттів не побільшало. Та це справа теоретиків...

Наша ж тривога в іншому: при тому «бумі» відсувається на другий план, якщо не далі, історико-літературний дискурс, історія літератури як галузь утрачає свою роль і «територію», молодь утрачає до неї потяг, не «практикує», серед неї чистих істориків літератури обмаль... «Ну і що?» – запитують. А те, що література в багатьох сучасних дослідженнях стає лише матеріалом, у ній не простежують, уважно і об'єктивно, в еволюції зміни тенденцій, громадження нових і заперечення старих якостей, а *шукають приклади* до наперед вироблених чи, частіше, вичитаних схем. Література – лише полігон для випробувань теоретичної зброї. Інтерпретатор – усесильний, як диктатор; *як* інтерпретувати стає часто головнішим, ніж *що*.

Для «Історії літератури» це неприпустимо... До матеріалу – літератури, текстів підходять, вивчають, неодмінно беручи до уваги національні, індивідуальні, етнологічні, темпоральні (час, епоха, століття) особливості, тобто іманентність матеріалу (і ідентичність). Історик літератури – залежний інтерпретатор, бо має дуже багато що враховувати. І, головне, сам матеріал, джерела мають право «вето» – ця думка Р. Козеллека дуже вимовна. Наголошуємо на неодмінному *розрізненні* історико-літературних і теоретичних дискурсів. Коли в заголовку того чи того розділу значиться XI, чи XVII, чи XIX ст., то всі свої сучасні теоретичні й методологічні знання автор має тримати в пам яті, він не цитує їх, не «перевіряє» ними матеріал, а, «живучи» в тому столітті, органічно користується, лише оперує новонадбаними тактиками й техніками. Історик літератури, озброєний найсучаснішими методиками, в сотий раз підходить до досліджуваних ним текстів, джерел як уперше.

Для нас, редакторів томів і авторів, ключовим є поняття *засвоєння*, зокрема засвоєння попереднього національного і світового досвідів. Створення нами А[кадемічної]ІУЛ-12 не може мати успішної реалізації без послідовного й проникливого опертя на традиції академічної історіографії, на раніші напрацювання і так само сучасні, зарубіжні. Про останні наговорено багато позитивного, це природно, і негативного: еклектизм, начотництво, нерозбірливість. Додав і я свого: «неофітське заковтування всього підряд», «розпинання національної матерії за

чужорідними, не властивими їй схемами». І все ж ідеться, як бачимо, не про самі зарубіжні моделі й модуси, а про імплементаторів та їхні способи застосування літературознавчого інструментарію.

Важливий і такий момент. Скільки існує у світі стратегій і тактик! Сьогоднішній літературно-мистецький процес озвучено до «децибельного рівня гуркотом багатозначних термінів і понять», – пише І. Дзюба в статті «Метод – це насамперед розуміння» і називає їх, мабуть, кілька десятків. А написаних на їхній базі «Історій літератури»? Слушно наголошує один із дослідників: «Якби була зроблена хоча б єдина спроба побудови структуралістської, деконструктивістичної, психоаналітичної, феміністичної історії – це була б величезна їхня перемога» (Б. Клименко). Н. Зборовська здійснила цікаву спробу психоаналітичної історії, і все ж у своєму підході це більшою мірою теоретичний, а не історико-літературний дискурс. Д. Перкінс у книжці «Чи можлива історія літератури?» стверджує: «Модерністські (тим більше – постмодерністські. – *В. Д.*) форми оповіді не використовують в історіях літератури, вони не підходять, не пристосовані до її цілей».

До речі, у нас часто цитують Яусса, Шмідта та багатьох інших про кризу історії, втрату нею авторитету, про нездійсненність її місії і т. ін., а ось наведену думку Д. Перкінса, а ще про те, що після кожної кризи постає *необхідність оновленої історії* (курсив мій. – *В. Д.*), та й захоплення гарвардського професора наративними історіями наші прихильники постмодернізму чомусь не помічають. Такого роду вибірковість засвоєння чужоземного досвіду щонайменше не конструктивна.

Третє.

В основі розгляду 12-томної «Історії...» – *літературний процес*, не постаті чи тенденції, чи наскрізні визначальні проблеми (наприклад, національної ідентичності), а і постаті, і твори, і тенденції, і домінантні проблеми, і напрями... Організують цю живу й суперечливу мозаїку час, рух у річищі часу, хронологічна послідовність. Виходимо з того, що літературний процес – не лінеарний, і не висхідний, тут і тяглість, але й дискретність, і рух супротив, і ретардації, і випередження часу. Історія літератури в нашому уявленні не застигла, а рухома картина, це історія літературного процесу.

І ще два конкретні роз'яснення.

12-й том охоплюватиме, крім 1990-х, і 2000-ні роки, перше десятиліття XXI століття. Але подаватимемо цей процес в оглядовому літературно-критичному форматі, бо ще, вважаємо, не настав час для істориків літератури, які завжди йдуть слідами критиків.

Ми прийняли як доцільну думку О. Білецького, що не слід зверхньо ігнорувати явища другого або й третього плану, що літературний процес часто буває розкривається виразніше й адекватно саме через них, ніж через художні вершини. Тим більше, що відсувалися вони на той другий чи третій план зазвичай не з огляду на талант, а на «не такі» ідеологічні, національні позиції.

Одною зі складних проблем (хай робочих) виявилося для нас поєднання в одній цілісній нарації розгляду загальних художніх тенденцій і змалювання індивідуальних портретів. Ми відійшли від підручникового типу – окремо огляди, окремо портрети, а поєднання розгляду літературного процесу з усіма його проблемами, течіями, тенденціями і тут же окреслення численних внутрішніх (у цих же рамках) портретів, більших і менших, просто силуетів, канонічних сильветок – справа непроста.

І четверте.

Про літературу соціалістичного реалізму.

Виходимо з того, що для «Історії літератури» зовсім **не прийнятний**, хоч би про які процеси і явища йшлося, якого століття, відкидальний, відверто негаційний підхід, відгеткування, як колись казали. Як у художню творчість XI, чи в XVII ст., так само входимо (без наперед заготовлених схем і щаблів) і в літературну ситуацію XX ст., в 20, 30, 40-ві роки і т. ін. І всебічно, об'єктивно, неупереджено аналізуємо, *розрізняємо* (процеси, тенденції, явища).

Жоден із художніх методів і жоден із періодів – ні сентименталізм, ні реалізм, ні романтизм, ні модернізм – не покривав повністю всю територію літератури, поруч завжди, в зародку, чи навпаки, в загасанні, було й щось інше. І соцреалізм (навіть!), хоч як нав'язуваний, із відповідним керованим, контрольованим, ієрархізованим процесом – так само. Декретований як «єдино правильний», він не був стовідсотково єдиний. Чому Григір Тютюнник, Ліна Костенко, Валерій Шевчук і багато інших повинні розглядатися під дахом соцреалізму? Чому твори, які шельмували тоді за відступи від соцреалізму, ми тепер зараховуємо до нього? Таких «чому?» багато.

Слід, крім усього, розрізняти соцреалізм 30-х років чи 40–50-х і 60–80-х. Хто із сумлінних дослідників наважиться «обізвати», наприклад, «Плаху» Ч. Айтматова чи «Марусю Чурай» Ліни Костенко «соцреалізмом»? (Не менш вульгарним викривленням є і занесення останнього твору до кітчу). Слід узагалі розрізняти принципове художнє утвердження багатьма письменниками радянського періоду краси, правди, добра,

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

пам'яті, духовності та інших загальнолюдських цінностей і доброчесностей, що їх соціалізм видавав за свої, та безмір ідеологічного анти- (чи мало-) художнього соцреалістичного чтива.

Розрізняти – це взагалі перша прерогатива критики. У цьому випадку (за тоталітарних часів) їй, зрозуміло, далеко не скрізь удалося бути адекватною, тож історикам тут треба більше, ніж деінде, ревізувати критику.

Питань, повторюю, дуже багато. Від первісних, «конституційних» – періодизації, повноти охоплення матеріалу, відбору фактів і явищ, наративності чи енциклопедичності – до адресата, контексту й контекстуалізму, рецепції – вони постають перед нами, звичайно ж, не в теоретичному, а в конкретному робочому виявленні.

Ось про контекст. Ми прагнемо велику увагу приділяти національному контексту (суспільно-історичному, мистецькому, загальнокультурному і внутрілітературному – міжжанровому, міжособовому). І, звичайно, взоруватимемо на контекст слов янський, європейський, світовий. Але що важливо: не уподібнюватися деяким нашим модерним хуторянам, які, дуже боячись, щоб їх такими не вважали, переборщують у негативних оцінках, «десакралізації» української літератури й літературознавства (провінційність, рустикальність, нативізм, натуралізм, який для них «гірший соцреалізму», тощо).

Контекст, як я вже писав в одній статті, – усього лише контекст, це не щось ідеальне, не вищий суддя, не взірець для наслідування; він, як і текст, має свої кращі й гірші аспекти, позитивні й негативні. А це, коли йдеться про українську літературу, її контексти (неодмінно «вищі», «еталонні») не береться до уваги.

Такою є дещиця більш чи менш загальних і суто практичних проблем, які постають у межах основного нашого завдання: створення «Історії української літератури» (в лапках) як адекватного відображення історії української літератури (без лапок).

Третій факт... Про нього, крім мене, думаю, ніхто не напише, бо він пов'язаний із роботою Творчого об'єднання літературних критиків Київської організації НСПУ, на засідання якого останнім часом приходить дедалі менше критиків. На тому засіданні, про яке я оце хочу згадати, було виголошене мною вступне слово, якому передувало ось таке моє міркування.

Коли я переходив з Інституту літератури на постійну роботу в Київський університет, відділом колишньої української радянської літератури (в часи незалежності – «новітньої») завідував уже не Леонід Новиченко, а Віталій Дончик. Свого часу я писав про нього ювілейну (до 75-річчя від дня народження) статтю в газеті «Урядовий кур'єр». Академік Віталій Дончик не тільки вагома постать у сучасному літературознавстві, а й мій добрий старший товариш і наставник. Він, як я говорив, був моїм опонентом під час захисту кандидатської дисертації в дуже непростий і для нього, і для української літератури період. Надворі ж тоді ще тривав отой «розвинутий застій» у СРСР, лютувала дика цензура так званого сусловсько-маланчуківського вишукування всіляких націоналізмів у літераторів, а самого Віталія Григоровича тоді «приструнчено» було за послідовне розкриття ним великого значення для нашої літератури творчості письменників-шістдесятників. Тоді він своє розуміння цієї проблеми виклав в одному виступі у Спілці письменників і за це був навіть переведений в Інституті літератури з посади старшого наукового співробітника на посаду молодшого. Характерно, що до посади «старшого» він не встиг був навіть звикнути, бо одержав її ледве чи не за місяць перед тим. Науковий доробок Віталія Дончика достатньо вагомий, про що свідчили і видані та презентовані на засіданні творчого об'єднання критиків його книги. Отже – про нові книги Віталія Дончика.

«Зануда», як відомо, це чоловік, який, почувши запитання «Як діла?», починає розповідати про свої «діла». У подібній ситуації, думаю, опиниться кожен, хто чекає від нашого зібрання лише презентаційних розмов про нові книги Віталія Григоровича. Надто продуктивною є постать цього критика й літературознавця, аби спинятися лише на нових його виданнях. Адже за плечима – понад півстоліття праці в літературі: вісімсот публікацій у пресі, з яких близько двох десятків книжкових видань. Хотілося б поговорити про презентовані книжки і в їх контексті, адже у Дончика (як і в кожного самодостатнього аналітика) все взаємопов'язане: більшість наступних публікацій у пресі чи окремо виданих книжок виростають із попередніх, а найновіші обов язково несуть у собі якийсь ресурс навіть першої. Гляньмо, наприклад, на трохи давнішу його книжку «З потоку літ і літпотоку» (2003): між першою й останньою публікацією в ній – відстань у 43 роки; а всі разом вони становлять своєрідний хронопис критичного осмислення українського літпроцесу цього часу.

Так склалося, що і початок, і кінець (умовний, звичайно) літературно-критичної діяльності Дончика позначений чимось на зразок тріумвірату. Протягом 1970–71 років, коли він активніше заявився перед читачем книжковими виданнями

(перше вийшло в 1967 р.), різні видавництва звітували трьома позиціями з його ім ям: «Грані сучасної прози», «До глибин життя», «Петро Панч». Подібне повторилося й у 2011–2012 роках: «Доля української літератури – доля України», «Неминуче й неминуще», «Віталій Дончик. Бібліографічний покажчик». Ці видання, звичайно, різняться і обсягом, і змістовим наповненням: у першій трійці спостерігалося лише намацування окремих фактів літературного процесу, а в другій – масштабне осмислення його, аналітичний роздум про час і про себе в ньому. Єднає ж ці видання один чинник, який я назвав би національним доцентризмом. В усіх публікаціях Дончика так чи так пульсує думка про національну специфіку української літератури, про її місце в національному розвої нашого суспільства, в наших духовних злетах і приземленнях. Сучасна постмодерна пора, як знаємо, не дуже полюбляє міркування на цю тему. Їй подавай віртуальність, інтертекстуальність, актуалізацію «гей-лесбійських студій» та всілякі інші «теорії збочень». Тим часом «учителі» постмодернізму націоцентристських міркувань не відкидали, бо бачили в них не якусь там віртуальність, а таки реальну реальність. Художня творчість – це насамперед упорядкованість, навіть якщо вона розвивається в умовах невпорядкованості, наголошувала, наприклад, зовсім недавно французький філософ Жаклін Рюс. А одним із двигунів упорядкованості є якраз нація як «батьківщина душі», – переконують інші відомі аналітики сьогоднішнього і недавнього вчорашнього дня. Антоніо Грамші: «Тільки нація, як форма культурного "опрацювання", "втримує культуру у найпродуктивнішій позиції"». Франц Фенон: «Національна свідомість, що не є націоналізмом, – це єдина річ, яка надасть нам міжнаціонального виміру». Ентоні Д. Сміт: «...За теперішньої доби шансів для подолання націй і націоналізму аж надто мало... Нації... і в наступному сторіччі становитимуть для людства найважливіші культурно-політичні ідентичності». Для Віталія Дончика національне в літературі – це той культурний стрижень, без якого немає художності і без якого національна людина й національна література ніколи не стануть міжнаціональними суб'єктами. «Органічний синтез традиційних національних інтелектуально-духовних надбань з найсучаснішими здобутками світового художньо-естетичного досвіду – це фактично єдиний шлях, на якому українська нація (і українська людина), входячи в європейський і світовий культурні простори, зможе уникнути загрози розчинення в інших етносах, втрати своєї колективної та індивідуальної унікальності», – читаємо в найостаннішій книзі Дончика «Неминуче й неминуще». Хотілося б, аби і виступи, і запитання учасників сьогоднішнього зібрання літературних критиків стосувалися саме цієї проблеми і того, як вона реалізовується Дончиком і в давніших, і в нових його літературознавчих студіях.

Четвертий, найбільш сумний факт – мій виступ на похороні Віталія Дончика, який публікувався в «Літературній Україні» 23 листопада 2017 року.

ВІТАЛІЙ ДОНЧИК І КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Відходять за обрій останні із класиків українського літературознавства 60-х і наступних років; за минулі двадцять-тридцять років не стало дійсних членів АН України і відомих науковців Л. Коваленка, М. Сиваченка, М. Яценка, Л. Новиченка, Ю. Івакіна, О. Мишанича, П. Федченка, Д. Затонського, Г. Вервеса, Г. Сивоконя... А тепер ось і Віталій Дончик. Всі вони були дітьми свого і не завжди свого часу, але дуже талановиті і чесні у своїй талановитості вчені. Значна частина їх вийшла з-під крила Київського університету імені Тараса Шевченка. Віталій Дончик закінчив у ньому романо-германське відділення, але все своє творче життя присвятив рідному, українському літературознавству. Сотні публікацій, десятки книг... За одну з них (як відповідального редактора і співавтора «Історії української літератури XX століття») відзначено його Шевченківською премією (1996), і вручення її відбулося в Шевченковому університеті. Вручав премії теж колишній студент нашого вишу, заступник голови комітету Юрій Мушкетик, оскільки Голова (Олесь Гончар) незадовго перед тим відійшов у вічність. Колектив лауреатів того року був справді знаковим: письменники В. Чорновіл, І. Жиленко, Р. Іванченко і В. Базилевський; літературознавці В. Мельник, В. Моренець, В. Агеєва, А. Кравченко і Г. Штонь; народні артисти Т. Петриненко, А. Хостікоєв, О. Богданович, О. Сумська й Н. Яремчук (посмертно), режисер О. Бійма, художник Д. Нарбут, композитор-диригент В. Балей... Усіх не перелічити: п'ятисотенний зал головного (червоного) корпусу університету тоді не міг умістити всіх, хто бажав побувати на церемонії вручення. А надто, що вперше за багато років найвищою нагородою в галузі культури України відзначалася велика група науковців-філологів, яких згуртував Віталій Дончик. Відтоді він частий гість в університеті як учасник багатьох університетських заходів. Його обрано членом громадської художньої ради нещодавно створеного в університеті «Центру літературної творчості», а протягом останніх 20-ти років він був членом редколегії університетських

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

«Філологічних семінарів». Активність його в цій редколегії позначена кількома ґрунтовними його доповідями, остання з яких (на семінарі з темою «Що таке історія літератури»?) мала назву «Дещо з конкретного досвіду історіописання». Йшлося в ній про трудомістке написання 12-томної історії української літератури, куратором якої він був до останніх днів своїх. Ця історія вже нині стоїть живим пам'ятником ученому, академікові, студенту Київського університету Віталію Дончику. Моя ж пам'ять про нього особлива ще й тому, що він був опонентом на захисті моєї кандидатської дисертації в дуже скрутний для нього час: його розпинали тоді за виступи на захист письменників-шістдесятників, Інститут літератури понижував його за це в науковій посаді, а тут ще й я зі своєю дисертацією про репресованих письменників у 20-х роках XX століття. Потерпали обидва, але витримали. Земля Вам пухом, дорогий колего-вчителю!

P. S.

Наостанок – кілька слів про ставлення один до одного. Наші стосунки загалом були райдужні, але нерідко – з полемічним присмаком. Із деяких питань ми дискутували, але ті дискусії ніколи не були надто сердитими. Це видно хоч би з його слова про мене в телепрограмі «Батьки обрали Михайла», яка кілька років підряд повторювалася (переважно в День Архістратига Михайла 21 листопада) на телеканалі «Культура». Дослівно в тій програмі Віталій Григорович сказав таке:

– Особливо тісною наша співпраця стала тоді, коли ми писали фундаментальну роботу «Історія української літератури XX століття». Це були ще старі часи, але вийшли друком ми вже в час української Незалежності. Часи ті відзначалися тим, що, з одного боку, ми мусили деякі постаті в історії літератури (Винниченко, Хвильовий і багато інших) характеризувати, питаючи дозволу в ЦеКа компартії; ми писали обґрунтування, що їх таки треба включати до історії; на наші пропозиції потроху зважали, бо в кінці 80-х років відчувалися якісь нові повіви в ідеології, мистецтві. Названа «Історія...» здобула Шевченківську премію – найвищу відзнаку у нас в Україні; серед відзначених нею був і Михайло Наєнко. Потім він уже на цій базі написав книжку «Українське літературознавство», а потім розширив її і видав «Історію українського літературознавства». Це перша в Україні і нова в цьому плані робота. Навколо Михайла Кузьмовича завжди збирається велика група товаришів, друзів. Він часто – полеміст, великий полеміст, з ним не в усьому можна погоджуватися, і багато хто не погоджується. Але тим не менш – він уміє відстоювати свою думку, свою позицію.

P. S. 2

Усі свої книги останніх десятиліть Віталій Григорович мені дарував і підписував. Може, це й не дуже скромно, але я наведу дарчі написи на двох із них, бо це – його рука.

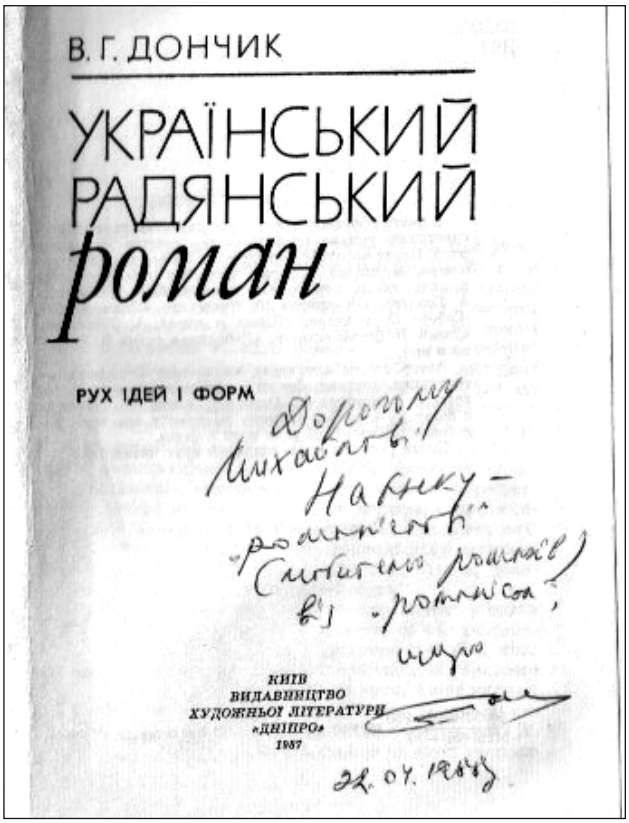

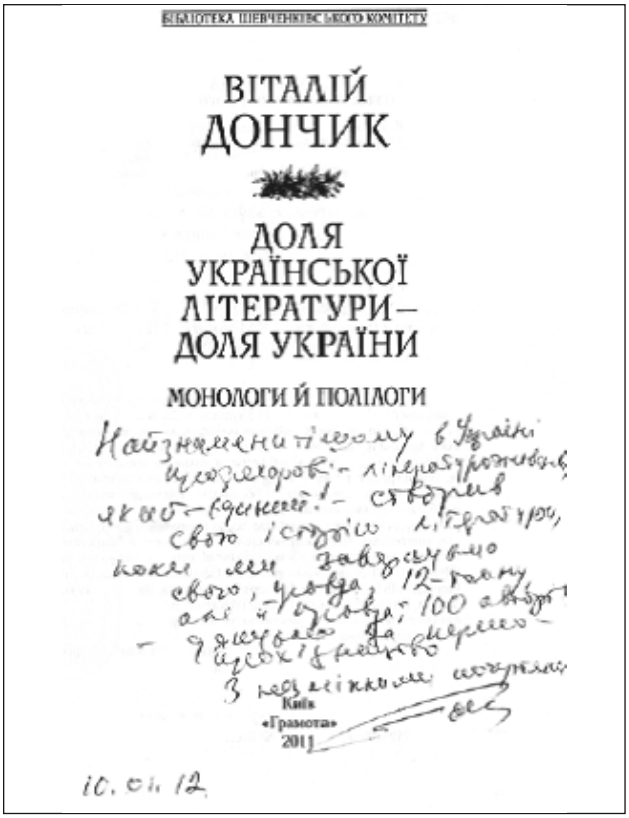

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Валентина Саєнко

ОДЕРЖИМІСТЬ НАУКОЮ

Як один із відомих полтавців, який не переставав шанобливо повторювати, що виріс він на берегах Дніпра в родовім Крюкові, Віталій Дончик зумів зберегти і примножити дух рідного краю, його креативного кредо й енергії творчості, започаткованої в дитинстві та юності завдяки не тільки батькам-учителям, а й книжній і народній мудрості, прагненням до постійного самовдосконалення. Через те йому вдалося здійснити багато задумів у літературній критиці й науці, створивши чималий потужний доробок, складений із різноманітних друків і книг.

Віталій Григорович Дончик, один із когорти незамінимих, пішов у засвіти на піку здійснення проекту всього свого життя – підготовки і видання 12-томної «Історії української літератури», на шляху до якого пережив чимало бур і стресів, щоб перевести свою ідею створення новітньої «історії, якої ще не було» у стан успішної реалізації задуму – в надруковані томи після складних і обтяжливих процедур: добору авторського колективу, обговорень і гострих дискусій щодо напрямів дослідницьких стратегій, практики укладання матеріалу, наявних і наближених до універсальності коректних періодизацій, можливостей поєднання різних індивідуальних творчих голосів у гармонійному звучанні як цілісного оркестру.

Без сумніву, це була щоденна каторжна праця, що вимагала постійного напруження – вливання енергії в координацію і динаміку процесу створення багатотомного видання, яке мало поєднувати риси підручника універсального типу і водночас своєрідної енциклопедії знань з історії українського письменства від давнини до сучасності. Та в цій круговерті Віталій Григорович умів давати раду не тільки собі, при цьому залишаючись іззовні спокійним і розважливим, надихаючи на творчу працю, мотивуючи інших зарядом свого ентузіазму й енергії.

І хоч справа написання і публікації низки томів із цього грандіозного проекту ще не завершена, та вже можна зробити попередні висновки про успіхи задуманого й виплеканого зусиллями авторського колективу, керованого ініціатором і продуцентом проекту Віталієм Григоровичем Дончиком, академіком Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

І це лише один штрих до незабутнього образу Людини з великої літери і Літературознавця, що не шкодував сил і здоров'я для створення правдивого реноме України у світі – України інтелектуальної, наукової, творчої і перспективної, заради якої працював, не покладаючи рук, як справжній державник. Щоб оцінити огром обов'язків, які добровільно поклав на свої плечі Віталій Григорович, варто зіслатися на максиму, яку прикладають до характеристики творчого подвигу Бориса Грінченка, про якого говорили, що він більше працював, аніж жив, а у Віталія Григоровича не вистачило життя, щоб переробити всю задуману роботу.

І тут спадають на думку чимало аналогій з української літератури, кращі представники якої слугували для відомого літературознавця взірцевими трударями на ниві вітчизняної культури, які дбали про створення її правдивої тапереконливої україноцентричної аури, домінантою характерів яких було завзяття до праці, що, здавалося, було безкінечним і невситимим, як про це висловився поетичною мовою лідер неокласиків Микола Зеров у сонеті «Куліш» із циклу «Культуртрегери»:

І навіть в смертних муках агонії
В повітрі пише ще його рука...

Усі, кому щаслива доля подарувала зустрічі і співпрацю з Віталієм Григоровичем, були винагороджені радісним і творчим спілкуванням, сповнені відчуттям чару його багатогранної особистості. І тут немає перебільшення, бо, органічно поєднуючи у своєму характері публічність та інтровертність, він приваблював внутрішньою красою, що давала про себе знати дієвістю натури задля загального добра і душевною теплотою, здатною підтримати в скрутні дні й періоди. Та й зовнішньої привабливості Віталієві Григоровичу не бракувало, вона була сконденсована не тільки в шляхетних рисах обличчя й постави, а й у звучанні його оксамитового баритона, приємних на слух модуляціях голосу, що часто-густо впливає на співбесідників більше за інші принади особистості.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Можливо, це надто жіночий погляд, та, здається, інформативний і конкретний, що дає змогу оживити в memoria одухотворений образ науковця-професіонала, якому ніщо людське не було чужим.

Подієве поле життя Віталія Григоровича, думаю, було вельми широким і багатоманітним. І про це достеменно скажуть його близькі, колеги, друзі... Підтвердять думку, що сходження на вершину Науки було складним і нелегким, та надійною опорою для долання труднощів завжди була дружна родина – дружина Євгенія Андріївна, двоє талановитих синів, четверо онуків, якими як чоловік і батько він пишався і яких безмежно любив. Тим часом світла і тепла його душі вистачало багатьом із близького і віддаленого кіл спілкування.

Щоб довести це, зішлюся на кілька знакових епізодів / зустрічей / творчого діалогу-співпраці, /«етюдів пам'яті», за висловом науковця.

Епізод перший. Травень 1979 року. У Києві Академія наук Української РСР, Комісія УРСР у справах ЮНЕСКО, Міжнародна асоціація з вивчення і поширення слов'янських культур, Український комітет із реалізації проекту ЮНЕСКО «Вивчення слов'янських культур» проводять Міжнародний симпозіум на тему, сформульовану цілком у дусі русифікаторської політики компартії СРСР часів застою так: «Современные славянские культуры: развитие, взаимодействие, международный контекст». Працюють три секції: 1. «Загальні проблеми розвитку сучасних слов'янських культур», 2. «Сучасна художня культура слов'янських народів», 3. «Мова і культура. Проблеми художнього перекладу» та «круглі столи», орієнтовані на комплексність. 200 учасників із 18 країн-членів ЮНЕСКО – обговорюють низку посутніх проблем, представлених у доповідях і повідомленнях. Під час виступів на пленарному і секційному засіданнях, у кулуарах відбувався інтенсивний обмін думками й ідеями на предмет тенденцій розвитку сучасної української літератури в контексті слов'янських і неслов'янських культур, пошуків спільників у розумінні й інтерпретації актуальних проблем україністики, незалежних від ідеологічних вітрів патріотів у професії. У колі науковців глибиною суджень і висновків виділявся молодий, енергійний і творчий працівник Інституту літератури Віталій Григорович Дончик.

Яке враження справляв тоді? Краще не скажеш, як словами зі щоденникового запису Івана Чендея після зустрічі з ученим 1974 року: «Віталій Григорович Дончик – один з найбільш глибоких та цікавих дослідників літературного процесу на Україні сьогодні. Молодий, емоційно запальний в міру, зате серйозний і вдумливий, вимогливий і розуміючий наші гаразди і негаразди в мистецтві слова – ось Віталій Дончик. Дончик – завтрашнє нашої великої науки в критиці і літературознавстві вже хоча б і тому, бо він не здатний іти на злочинно кон'юнктурний компроміс із власною честю та совістю, перед ним, гадаю, халтурники тремтять, а безталання на нього ж і сердите... Подібним до Дончика (як і самому Дончику) буває не легко, а тяжко. Подібні наражаються часто на неприємності і лиха, коли не терплять через свою принципову чесність. Але ж саме подібні до Дончика розставляють віхи на дорозі розвитку літератури і культури, рухають прогрес...» [4, с. 67].

І це не єдиний суперлятив, у якому підкреслено професіоналізм і громадянську відвагу вченого. Бо скільки ж їх адресовано Віталієві Григоровичу ще за часу його плідного творчого життя! І чи не скрізь акцентовано домінантні риси як науковця та непересічної людини демократичного закрою характеру, котра задля наукового осмислення обирала талановитих письменників, а для приватного спілкування – милих серцю друзів і товаришів, уникаючи табелю про ранги, не зважаючи на їхні світські / державні регалії. Примітно, що цю властивість Віталій Дончик зберіг од початків своєї молодості, увібравши первні родинного виховання.

Зішлемося на авторитетну думку Михайла Слабошпицького, автора унікальної книги-симбіонта «Протирання дзеркала», в якій серед безбережного моря сюжетів і літературних історій виділено лише два лейтмотивні напрями проблематики: «Про час і про людей» і «Те, чого ви не прочитаєте в історії літератури». Широта і глибина осягнутих тем і підтем, як і специфіка наративної стратегії, притаманна книзі, відкривають досяжні / недосяжні горизонти розуміння й інтерпретації тривалого в часі українського літпроцесу, учасником і свідком якого журналісту / літредакторові / талановитому філологу / мандрівникові різними світами, який виявив хист до жанру травелогу, / плідному письменнику Михайлові Слабошпицькому довелося бути.

Серед суперлятивів про сподвижника по критичному цеху і спільній праці в редколегії «Літературної України» та довготривалій дружбі-співучасті в багатьох складних випробуваннях часу чимало місця надається персоносфері Віталія Григоровича: «У Дончика є важлива риса. Він – *унікально системний і педантичний чоловік*. Коли йому запропонували редакторство, він одразу ж *перекроїв штатний розпис*, склав список талановитих людей, яких збирався запросити до

редакції, з усіма ними він переговорив, декого відсіяв, і у нього вже був готовий *реєстр оригінальних рубрик, які мали висвіжити газету*. Одне слово, все вже в Дончика було продумане й пророблене до дрібниць.

Як це в нас за таких ситуацій діється, з Дончиком уже чимало людей запобігливо віталися, дехто підлещувався, маючи сподівання, що колись це йому зарахується. Однак те, що було дуже бажаним, не сталося. У Білій хаті, очевидно, знали, чим дише Дончик і хто його друзі (досить назвати бодай Григора Тютюнника, Євгена Гуцала й Анатолія Шевченка, щоб виснувати: «не наша це людина»). Крім того, за Дончиком числилися в минулому всякі ідейні гріхи, за які його не раз «пробляли» й за які він мав партійні стягнення. До всього, й у своїх виступах він, бачте, був адвокатом «шістдесятників», уперто обороняв «Собор» Гончара, «Мальви» Іваничука, «Полтву» Андріяшика. Не було й в «білохатників» до нього довіри. Так Дончик не став головредом «Літературної України», а я – заступником головреда. Не судився нам кар'єрний злет у цьому виданні (курсив мій. – *В. С.)*» [2, с. 98–99].

Епізод другий. Червень 2000 року. В Одесі І Фащенківські читання, в яких брав участь тоді вже член-кореспондент НАНУ, провідний науковий співробітник Інституту літератури В. Дончик. В одного з найяскравіших представників Одеської школи літературознавства професора Василя Васильовича Фащенка було багато спільного з Віталієм Григоровичем. Науковці перебували в дружніх стосунках, часто зустрічаючись не тільки на засіданнях спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій в Інституті літератури, але й у приватному житті. Мали чимало спільного в науковій кар'єрі: обидва належали до однієї вікової генерації, були лауреатами премії з літературознавства імені Олександра Білецького та Національної Шевченківської премії, активними критиками й учасниками сучасного літературного процесу в Україні та поза її межами, компетентними дослідниками літератури ХХ століття, її піднесень і падінь, вершин і низин. По смерті Василя Васильовича на конференцію, присвячену його пам'яті, Віталій Григорович не тільки не міг не приїхати, але й блискуче виступив на пленарному засіданні, ставши своєрідним лідером; провів її на найвищому рівні, згуртувавши учасників навколо наукової спадщини одеського професора, завідувача кафедри української літератури ХХ століття Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Це було справжнє свято Науки, примітне радісним спілкуванням із толерантною, демократичною і мудрою людиною з академії,

В. Г. Дончик *(у центрі)* ***у колі науковців-учнів В. В. Фащенка.*** *Зліва направо:* ***професори В. Є. Панченко, М. П. Стрельбицький*** *(у другому ряду),* ***викладач Т. П. Ананченко на І Фащенківських читаннях****.*
Одеса, червень 2000

представником Київської літературознавчої школи, щедрою на ідеї, наділеною даром і вмінням віддавати належну шану доброму імені і творчому доробку дослідника, близького за духом вічного пошуку і невситимого відкриттям нового в україністиці не тільки за професійним обов'язком, а й передусім за духовним покликанням.

У лаконічній доповіді Віталія Дончика «В основі – діалог», яку невипадково після ретельного відбору він уключив до збірника своїх статей «Бібліотеки Шевченківського комітету», були оприявнені суголосні для періоду праці над «Історією української літератури в 12-ти томах» наріжні думки, які ще й ще вивірялися як концептуальний фундамент із подальшою розробкою важливих акцентів видання, яким опікувався в цей час. Саме тому в статті йшлося про праці Василя Васильовича Фащенка, які постали в його творчому доробку 1990-х років. Так, спеціально зупинившись на перевагах вивчення одеським професором творчих індивідуальностей письменників різних періодів розвитку літератури, автор статті наголосив на прикладі аналізу прози Миколи Хвильового таку рису творчого почерку дослідника, як «захисне дорікання». Вельми уважно було розглянуто «цікаву», за версією доповідача, «Програму з історії українського письменства», в якій ішлося, зокрема, про те, що «українська література витіснялася тоталітарними режимами з високих сфер побутування на примітивно-домашню периферію», але усвідомлення цього й необхідності протидіяння дедалі більше заволодівало вченим. Визрівав і сам спосіб, підхід до художньої творчості. Створений словом світ людини, – уважав учений, – досліджується літературознав-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ством діалогічно, а не монологічно, як у природничих науках, де більше важить точність значень, а не полісемія смислів буття. *Історія літератури постає як діалог текстів різних письменників* (курсив мій. – *В. С.*)» [3, с. 1]. Отже, Віталій Григорович, наділений даром діалого-/полілогічного мислення, мів віднайти корінь квадратний із багатьох плідних суджень представників літературознавчого цеху.

Уражає те, як умів Віталій Григорович бути вірним у дружбі з колегами, з тими, хто імпонував йому своїми найкращими рисами душі. На гадку приходить ще один вагомий штрих дієвої любові до людей, талантом якої він був щедро наділений: історія стосунків з родиною Івасюків, яскрава в багатьох деталях, особливо ж тоді, коли в ній сталася велика біда – трагічна загибель сина Володимира, композитора, поета і співака, який був яскравим утіленням співочої душі України.

Стаття в «Літературній Україні», один із варіантів якої було опубліковано в книзі Віталія Дончика «Доля української літератури – доля України. Монологи й полілоги», що вийшла в серії «Бібліотека Шевченківського комітету» 2011 року, присвячена світлій пам'яті молодого, талановитого українського композитора, розкрила зсередини не лише трагедію родини доцента Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича Михайла Григоровича Івасюка, що, як й інші полонені тоталітарною системою, зазнала багато лиха від радянської влади, була овіяна болісним щемом і водночас відчуттям розділеного горя, частку якого взяв у своє серце Віталій Григорович. Невипадково публікація спершу носила назву «Вершник, якого не наздогнати» та «Балада про вершника на білому коні», яка за принципом асоціативного зв'язку виносила на перший план образ-символ вершника, однаково спрямований на розкриття спареного образу батька й сина Івасюків. Докладно виписана на тлі національної української історії доля непересічного чернівчанина – людини твердої та непоступливої в принципах «за всієї своєї доброї й лагідної вдачі, інтелігентності, врозумливої толерантності», буковинця з діда-прадіда, уродженця Кіцмані, який пройшов нелегкі життєві іспити (самі тільки шість років радянських в'язниць та гулагівських бараків чого варті!) [1, с. 478], постає в момент «неймовірно тяжкого удару по його, батьківському, серцю», на гребені найтрагічнішого в його житті екзистенційного вибору, як пережити вбивство системою улюбленого сина, коли сил, здавалося, ніяких не було. Але тримався він на життєвій лінії, мужньо працюючи, пишучи заради спрямування чуттів і думок «про сина, посмертну долю його імені і творчості, які заступили все інше».

У цій статті все працює на розкриття не тільки стану розбитого горем серця батька, але й на вияскравлення духовного клімату, яким було насичене життя Івасюків, наділених талантом креативної творчості й залюбленості в можливості різних муз. І це досягається за допомогою своєрідної побудови статті, в якій діалогізують достеменно виписані голоси батька й сина, до яких органічно долучається авторський голос дослідника. Композиція публікації, її стиль, логіка викладу думок, які розпросторювали до символічного звучання один із прикладів неволі, в якій довелося жити низці поколінь у XX столітті, сугестували духовне співпереживання, сповнене теплотою вираження гуманістичних ідей.

Епізод третій. Вересень 2002 року. Це приклад творчої допомоги знаного літературознавця, який виступив у ролі офіційного опонента на захисті дисертації «Поетика сучасної української прози: особливості "нової хвилі"» моєї аспірантки Тетяни Шевченко. І водночас це зразок наукової вимогливості. Бо не відразу доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заввідділу української літератури XX століття Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка взявся до справи, – поки попередньо не переконався, що дисертація виконана на належному рівні, маючи більше трьох місяців на вивчення її тексту. На думку членів спеціалізованої вченої ради в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, на засіданні якої відбувався захист, виступ офіційного опонента – ґрунтовний і переконливо аргументований як у позитивній своїй частині, так і критичній, – характеризувався, крім глибини інтерпретації дисертаційної теми та якості її виконання, вельми посутнім накресленням перспектив і напрямів її подальшої розробки. Це було справжнє інтелектуальне свято, сповнене позитивними емоціями для всіх учасників – не тільки дисертантки, а й літературознавців і мовознавців, об'єднаних ідеєю наукового пошуку.

Епізод четвертий. І сталий, показовий із погляду довготривалості часу й постійної наукової взаємодії, яка далася взнаки в розумних порадах, спрямованих на поліпшення моїх концептуальних підходів до написання розділів як члена академічного колективу і як одного з авторів дванадцятитомної «Історії української літератури». Мала змогу зблизька спостерігати, наскільки

системно і вдумливо Віталій Григорович підходив до концепції багатотомного наукового видання й поступового вироблення теоретико-методологічних засад, які здійснювалися на засіданнях науково-редакційної комісії, під час дискусій круглих столів, на інших наукових обговореннях, зокрема під час узгодження структури видання на основі врахування не стільки індивідуальних інтересів виконавців цього проекту, скільки заглиблення в найголовніші аспекти проблем висвітлення української літератури різних періодів та особливостей її розвитку. Як приклад варто навести протоколи засідань круглого столу під назвою «Проблеми висвітлення української літератури кінця XIX століття – 20–30-х років XX ст.» або «Проблеми висвітлення української літератури другої половини XX ст.» – найважливіших і найскладніших етапів розвитку літератури у вельми болючому і трагічному XX столітті, коли блискучий початок ренесансу української культури – Розстріляне Відродження – різко змінився тоталітарним типом культури, радянським уніфікованим мистецтвом, що підкорялося постановам комуністичної партії і виробленим державним правлінням постулатам, відступ від яких карався вилученням зі Спілки письменників і позбавленням не лише засобів до існування, а й часто-густо життя.

Із цією метою підготовча робота, яка велася, починаючи з 2005 року, знайшла відбиток у трьох книгах, зініційованих Віталієм Григоровичем і опублікованих у видавництві «Фенікс». Це, по-перше, «Нова історія української літератури (теоретико-методологічні засади)», яка вміщує низку важливих публікацій. Серед них такі, як «Література – Історія – Нація» Лукаша Скупейка, «Про історію літератури, якої досі не було» Віталія Дончика, «Сучасність української літератури в історичній перспективі» Григорія Сивоконя, «Чи можна творити історію літератури в позаісторичну добу?» Тамари Денисової, «Альтернативна історія літератури – постмодерна парадигма» Ярослава Поліщука, «Карфаген нашої "народності" має бути зруйнований: дещо про комплекс Burns'a – Jasmin'a» Леоніда Ушкалова.

Крім того, виступали з доповідями такі відомі вчені, як Наталя Шумило, Лариса Мороз, Петро Іванишин, Іван Денисюк, М. Сорока, Тамара Гундорова, Микола Кодак, Василь Костюк, Леся Демська-Будзуляк, Олександр Астаф'єв, Олекса Мишанич, Петро Білоус, Юрій Пелешенко, Микола Бондар, Ігор Моторнюк. На сторінках другого видання цієї ж серії, започаткованої Віталієм Григоровичем як ініціатором академічної «Історії української літератури», видрукувані матеріали засідань не тільки науково-редакційної комісії, але й супровідні документи президії Національної академії наук України та структура кожного з томів.

Прикметна і третя книжка з цієї підготовчої до «Історії української літератури» серії, в якій ішлося про авторів і їхній здобуток у літературознавстві. Це був енергійний посил задля зосередження колективних зусиль, спрямованих на виконання задуманого й терпляче виконуваного Віталієм Григоровичем грандіозного проекту.

Довелося мені неодноразово бути присутньою на засіданнях авторського колективу й науково-редакційної комісії дванадцятитомника, спостерігати, як концентрується увага на головних концептуальних підходах, на динаміці критеріїв оцінки художніх текстів і формування окремих наукових блоків. Пощастило проходити стажування під керівництвом Віталія Григоровича у відділі української літератури XX століття Інституту літератури, завдяки якому вдалося почерпнути цікавий досвід і отримати нові знання, що давали інтенсивний поштовх до наступних літературознавчих пошуків. Це була справжня наука творчої заглибленості у предмет дослідження, поліпшення роботи викладача вищої школи завдяки перенесенню оновлених і поглиблених знань у студентську аудиторію.

Одним із кращих набутків світлої пам'яті Віталія Григоровича є його книги з теплими написами і побажаннями творчої наснаги – своєрідна окраса не тільки моєї бібліотеки, а й книгозбірень України і світу. До честі знаного науковця слід відзначити, що його публікації написані чудовою літературною мовою, яка вияскравлює в його таланті ще одну грань – не тільки блискучого носія усної та писемної мови, а й мовознавця-професіонала, котрий поклав багато зусиль на озброєння і захист культури української мови як запоруки національної держави й одного з непересічних фундаментів її процвітання.

Звісно, згадані сторінки спілкування з Людиною, щедро обдарованою розумом, дієвістю, душею і талантом «вічної загадки любові» (Григір Тютюнник), – тільки невеличка частка духовного випромінення, що насичувало світлом доброзичливу й мудру атмосферу починань та звершень відомого науковця (і не тільки творчих!).

Примітно й те, якими критеріями керувався дослідник для відбору й аналізу знакових текстів і талановитих письменників із метою їх наукового осмислення, а відтак – і пропагування найкращих досягнень української літератури в контексті розвитку культурного процесу складного, де «навіть зрячі йдуть наосліп» (Ліна Костенко), XX сто-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ліття. Тим більше, що інерція шістдесятництва так чи так відлунювала в літературознавчих есеях і публікаціях дослідника – таких, як праці про Тараса Шевченка, Івана Франка, Миколу Хвильового, Тодося Осьмачку, Олександра Довженка, Олеся Гончара, Ліну Костенко, Миколу Вінграновського, Євгена Гуцала, Романа Іваничука, Павла Загребельного, Юрія Мушкетика, Анатолія Дімарова і багатьох-багатьох інших. Не оминав увагою дослідник і досягнення питомих науковців, які працювали в царині україністики: Михайло Грушевський, Іван Дзюба, Сергій Єфремов, Юрій Луцький, Дмитро Наливайко, Дмитро Чижевський, Юрій Шевельов, Іван Фізер. Як правило, до багатьох цих імен і їхнього внеску в розвиток української культури й науки В. Дончик повертався неодноразово, віднаходячи нові й новіші підходи до розуміння й інтерпретації творчого кредо найкращих митців, які доклали багато зусиль до формування позитивного образу України у світі.

Не буде перебільшенням і те, що посил, наданий життєвим та інтелектуальним досвідом незабутнього Віталія Григоровича Дончика, його наукова школа слугують мені й нині прикладом чесного й порядного ставлення до праці, не дають заспокоїтися на досягнутому, завжди зберігаючи потенціал semper tiro, продукуючи вміння ділитися своїми знаннями й навичками створення різнорідних наукових друків.

Література

1. Дончик В. Монологи і полілоги / Віталій Дончик // Доля української літератури – доля України ; Віталій Дончик. – К. : Грамота, 2011. – 639 с.

2. Слабошпицький М. Протирання дзеркала. Те, чого ви не знайдете в історії літератури : спогади / Михайло Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2017. – 685 с.

3. Фащенко В. Історія української літератури XX віку : Програма (На правах рукопису) / В. В. Фащенко. – Одеса, 1998. – 29 с.

4. Чендей І. Щоденник (уривки, 1958–1995). *Підготовка до друку С. Кіраля* / Іван Чендей // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2018. – № 1 (38). – С. 55–72.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

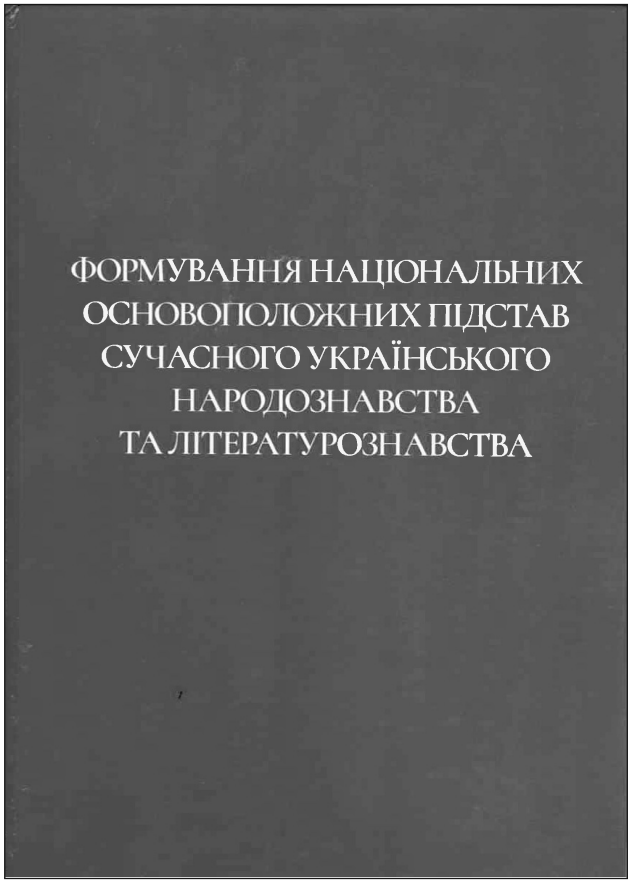

Формування національних основоположних підстав сучасного українського народознавства та літературознавства : зб. наук. ст. / упорядники Олексій Вертій (Україна), Олена Новікова (Німеччина). – К. : Українська літературна газета, 2008. – Випуск 1. – 384 с.

Опубліковані у виданні наукові розвідки та рецензії присвячені проблемам формування національних основоположних підстав сучасного українського народознавства та літературознавства. У них мовиться передусім про українську національну ідею, національний світогляд, гарт національного духу тощо як першоджерела, висхідний пункт для подолання «шкідливих впливів» (І. Франко) різного роду чужоземних теорій, нещадної міфологізації та християнізації нашого письменства та його досліджень.

Для вчених-словеснознавців, викладачів-гуманітаріїв, студентів університетів, учителів загальноосвітніх шкіл і всіх, хто цікавиться проблемами української національної духовності, її призначенням у процесі національного відродження.

Анатолій Бурдейний

НЕВТОМНИЙ ПРАЦІВНИК НА РІДНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НИВІ ПОЛТАВЕЦЬ ГРИГОРІЙ КОВАЛЕНКО

(до 150-річчя від дня народження)

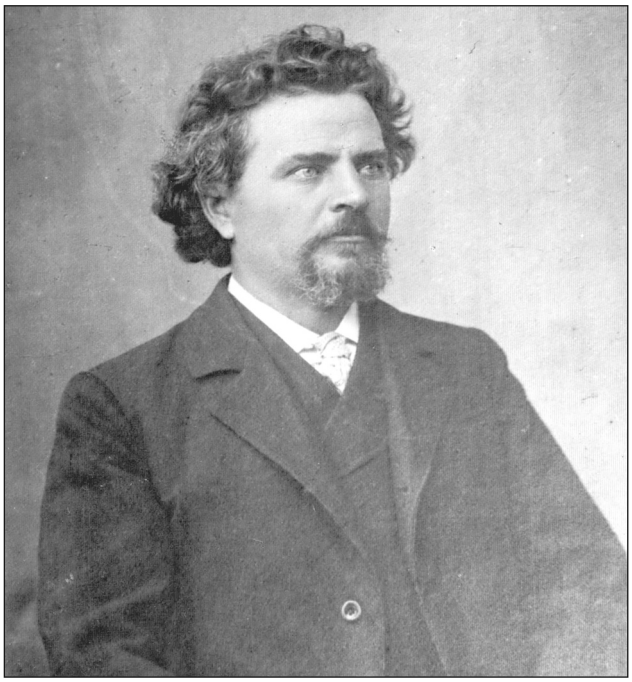

Григорій Коваленко (5.02.1868–15.12.1937) – український культурно-громадський і політичний діяч, письменник, художник, видавець, учений. *Фото, м. Полтава, 1912*

Григорій Олексійович Коваленко (1868–1937) – один із найбільш працьовитих українців-інтелігентів кінця XIX – початку XX століття, письменник, громадський і культурний діяч, видавець, дослідник історії та етнографії, художник, народний лікар. І хоч 150-літній ювілей цього патріота-достойника, який скромно відзначили його земляки й шанувальники в лютому 2018 року, на жаль, не став подією державного значення і масштабу (очільникам України ще доростати й доростати до рівня його свідомості), життєвий і творчий шлях Григорія Коваленка заслуговує якнайширшого висвітлення і якнайвищого пошанування.

Народився майбутній діяч-культурник 24 січня (5 лютого н. ст.) 1868 року в присілку Липняки Переяславського повіту Полтавської губернії (тепер – територія Баришівського району Київської області). Родина Коваленків зберегла давні козацькі традиції, була певною мірою освіченою, любила живопис. Ось як пише Григорій Олексійович у короткій автобіографії (грудень 1921 р.) про свою освіту : «Ріс у козачій родині, де не переривалася стара козацька традиція, освіта, культура. Діди й батьки були любителями і знавцями церковної науки і української поезії. Дід доброю українською мовою написав свою автобіографію, яка зберігалася і перечитувалася його нащадками. Здавна у сім'ї трималася, не переводячись, і традиція малярства. До 8-ми років я навчався дома, а коли вже добре вмів читати й писати, мене віддали в народну школу, курс якої я закінчив в 11 років. До 14-ти навчався самотужки, багато читав, допомагав у домашній роботі». Він закінчив

ПІСЬНЯ.

Сумно вітер реве
Завіває і рве
Стару стріху на вбогій хатині...
У господі своїй,
Непривітній, тісній,
Я сумую в нїмій самотині.

Де-ж ті яснії днї
І веселі пісьнї,
Де ті квітки і пташки поділись,
Що́ весною нераз,
У лихий горя час
Самотнього мене веселили?

А тепер замісць їх,
Тих пісень голосних,
Замісць днїв і веселих і ясних, —
Кругом мене встає
Моє лихо нїме,
Від слїз радість у серденьку гасне...

Ой ви, сльози гіркі,
Ой ви, думки тяжкі!
На що душу мінї пригнїтили?
Де ви яснії днї,
І надії мої,
І жадання, і силу поділи?...

1890 р. Гр. Коваленко.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Родина Коваленків: Григорій, його дружина Раїса Іванівна, донька Ксенія, син Петро. *Фото, 1901*

Григорій Коваленко. **Діти**

Баришівську народну школу, а 1886 року – Полтавську фельдшерську школу. Працюючи на посаді земського фельдшера та вчителя в селі Дем'янець – тепер Переяслав-Хмельницького району на Київщині – прилучився до глибин народної культури: там визріла його національна свідомість. 1890 року молодий Коваленко стає вільним слухачем Московського університету (1890–1895), улаштується фельдшером при університетській клініці. 1891 року він працює фельдшером у селі Лопуховці – тепер Аткарського району Саратовської області (Росія). Своєрідним підсумком цієї діяльності стає стаття «Щедрівки в Саратівській губернії», опублікована у львівській «Зорі». Того ж року «Этнографическое обозрение» вміщує його першу наукову працю – «Про народну медицину в Переяславському повіті». Пізніші науково-популярні брошури «Клопіт в селі Білашівці», «Чума на людях», «Від чого вмерла Мелася» також були продиктовані бажанням піднести свідомість і культуру народу та поліпшити умови селянського життя.

У 1890-х роках Григорій Коваленко друкує і свої вірші, поему «Зоя», оповідання, наукові статті, малюнки в «Зорі», водночас створює цілу мистецьку галерею портретів українських письменників: Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Євгена Гребінки, Пантелеймона Куліша. Він щиро захоплюється життєписом і творчістю Тараса Шевченка і звертається через журнал «Зоря» до літературознавців із пропозицією ознайомити громадськість з архівом III-го відділу в Петербурзі, де зберігалися ще не відомі матеріали про Кобзаря. Свою любов до Т. Шевченка культурно-громадський діяч носитиме в серці упродовж цілого життя.

З 1895 року з допомогою письменника Бориса Грінченка і правника Іллі Шрага Коваленко перебирається до Чернігова, працює там діловодом, а пізніше – помічником секретаря міської управи, близько сходиться з М. Коцюбинським, В. Самійленком та іншими діячами культурно-освітнього руху.

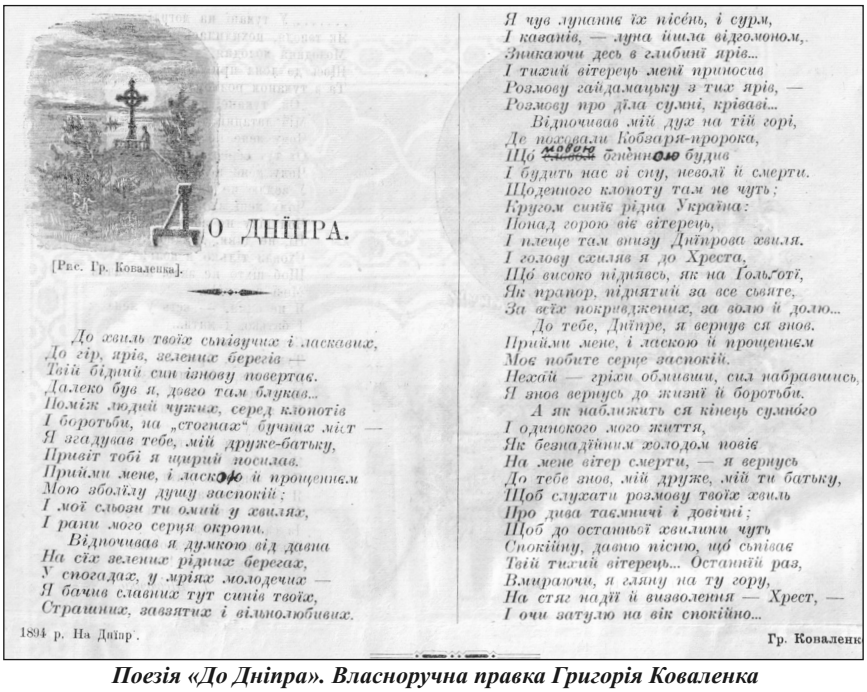

ДО ДНІПРА.

[Рис. Гр. Коваленка].

До хвиль твоїх сьпівучих і ласкавих,
До гір, ярів, зелених берегів —
Твій бідний син ізнову повертає.
Далеко був я, довго там блукав...
Поміж людий чужих, серед клопотів
І боротьби, на „стогнах" бучних міст —
Я згадував тебе, мій друже-батьку,
Привіт тобі я щирий посилав.
Прийми мене, і ласкою й прощеннєм
Мою зболїлу душу заспокій;
І мої сльози ти омий у хвилях,
І рани мого серця окропи.
Відпочивав я думкою від давна
На сїх зелених рідних берегах,
У спогадах, у мріях молодечих —
Я бачив славних тут синів твоїх,
Страшних, завзятих і вільнолюбивих.
Я чув лунаннє їх пісéнь, і сурм,
І каванів, — луна йшла відгомоном,
Зникаючи десь в глибинї ярів...
І тихий вітерець менї приносив
Розмову гайдамацьку з тих ярів, —
Розмову про дїла сумні, крівaві...
Відпочивав мій дух на тій горі,
Де поховали Кобзаря-пророка,
Щó мовою огнéнною будив
І будить нас зі сну, неволї й смерти.
Щоденного клопоту там не чуть;
Кругом синїє рідна Україна:
Понад горою віє вітерець,
І плеще там внизу Днїпрова хвиля.
І голову схиляв я до Хреста,
Щó високо піднявсь, як на Ґольґотї,
Як прапор, підняти́й за все сьвяте,
За всїх покривджених, за волю й долю...
До тебе, Днїпре, я вернув ся знов.
Прийми мене, і ласкою й прощеннєм
Моє побите серце заспокій.
Нехáй — гріхи обмивши, сил набравшись,
Я знов вернусь до жизнї й боротьби.
А як наближить ся кінець сумнóго
І одинокого мого життя,
Як безнадїйним холодом повіє
На мене вітер смерти, — я вернусь
До тебе знов, мій друже, мій ти батьку,
Щоб слухати розмову твоїх хвиль
Про дива таємничі і довічні;
Щоб до останньої хвилини чуть
Спокійну, давню пісню, щó сьпіває
Твій тихий вітерець... Останнїй раз,
Вмираючи, я гляну на ту гору,
На стяг надїї й визволення — Хрест, —
І очи затулю на вік спокійно...

1894 р. На Днїпр.

Гр. Коваленк

Поезія «До Дніпра». Власноручна правка Григорія Коваленка

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Для народної книгозбірні, що її видавав Б. Грінченко, Григорій Олексійович подав і свої твори, зокрема збірку оповідань і поем «Правдиве слово», нарис «Іван Котляревський», серію літературних портретів українських письменників, створив близько 100 картин і портретів українських письменників та літературних ілюстрацій.

У Чернігові М. Коцюбинський, В. Самійленко, Б. Грінченко та Г. Коваленко організували видавничий проект літературного альманаху «Хвиля за хвилею». Коваленкові під час реалізації цього проекту випадає чи не найважче завдання: листування з літераторами, редагування та підготовка до друку їхніх творів. І, на думку науковців, великою заслугою саме Григорія Олексійовича було те, що в альманасі «Хвиля за хвилею» друкувалися Іван Франко, Осип Маковей, Дніпрова Чайка, Агатангел Кримський.

Очевидно, участь у відкритті пам'ятника І. П. Котляревському в серпні 1903 року в Полтаві, зустрічі з видатними представниками національно свідомої інтелігенції схилили Г. Коваленка 1905 року перебратися в Полтаву.

Тут він улаштувався працювати секретарем міської управи й одразу ж зініціював – разом із Миколою Дмитрієвим і Панасом Мирним – створення міського товариства «Просвіта» (статут товариства 1906 року було відхилено місцевою владою як проект націоналістичної громадської інституції). Цією ж ініціативною групою було організоване видавництво журналу-тижневика «Рідний Край», Г. Коваленко став одним із відповідальних редакторів цього часопису. У ті ж роки під упливом В. Кричевського він захопився етнографією, українською історією й невдовзі подарував читачам цінний підручник «Українська історія. Оповідання з історії України», відомий у 2-х редакціях – 1906 і 1912 (переробленій та доповнений) років, що мав п'ять пізніших перевидань.

1911 року виходить збірка гуморесок «Жарти життя» і книжка «Про кріпацьку неволю, як вона настала і як зникла». У другій із названих праць схарактеризовано становище українських селян від доби Київської Русі до кінця XIX століття й акцентовано, що приєднання України до Росії спричинило значне погіршення долі селянства, цілковите його закріпачення. Київський тимчасовий комітет у справах друку арештовує це видання і знищує весь його 3-тисячний наклад. У полтавському архіві Г. Коваленко виявляє листи Є. Гребінки й разом із нарисом про письменника публікує їх у «Трудах» місцевої архівної комісії. Там само вже 1912 року він друкує своє етнографічне дослідження «Деякі риси українського стилю в зв'язку з питанням про походження української хати».

Упродовж 1913–1914 років невтомний культурник видавав у Полтаві місячник народного здоров'я і природознавства «Життя і знання» (із 1914 – «Вісник життя і знання»). Це видання адресувалося всім, хто дбав «про освіту, здорове життя і кращу долю нашого народу». Такий напрямок не припав до смаку владі, і восени 1914-го журнал закрили, а Г. Коваленко потрапив до в'язниці. У цьому часопису він друкував свої твори під символічним підписом «К. Вільний».

Г. ПОЛТАВА
ЗАЛЪ КУПЕЧЕСКАГО КЛУБА
(бывшее 2-е Общественное Собраніе).

21 Ноября 1912 г.

ПОЛТАВСКОЕ ОБЩЕСТВО „БАЯНЪ"
УСТРАИВАЕТЪ
ВЕЧЕРЪ
УКРАИНСКОЙ
ИСТОРИЧЕСКОЙ ПѢСНИ

при участіи извѣстнаго бандуриста виртуоза
ГНАТА ГАЛАЙДЫ (Хоткевича),
КОБЗАРЯ
И. І. КУЧУГУРЫ-КУЧЕРЕНКО
и мужскаго хора О-ва „Баянъ" подъ управленіемъ
Ф. Н. ПОПАДИЧА.

Передъ концертнымъ отдѣл. дѣйств. членъ О-ва „Баянъ"
В. А. ЩЕПОТЬЕВЪ
прочтетъ докладъ на тему:
„УКРАИНСКІЯ ИСТОРИЧЕСКІЯ ДУМЫ И ПѢСНИ".

Программа концертнаго отдѣленія:

ОТДѢЛЕНІЕ I.

1) Дума про Морозенка
2) Дума на смерть Богдана Хмельницького
— исп. кобзарь Кучугура-Кученко.

3) Про Байду
4) Про Дорошенка
— историческ. пѣсни ар. Н. Лысенкомъ исп. мужск. хоръ

5) Про Швачку
6) Про трьох братів
— народн. думы исполн. Г. Галайда.

ОТДѢЛЕНІЕ II.

1) „Невольницький плач"—нар. дума исп. Кучугура-Кученко.
2) „Про Софрона"
3) „Про Залізняка"
4) „Гей послукайте, гей повідайте"
— ист. пѣсни аранж. Н. Лысенкомъ исп. мужск. хоръ.

5) „Про Саву Чалого"
6) „Буря на Чорному морі"
— народн. думы исп. Г. Галайда.

Начало въ 8½ ч. вечера.

Отвѣтственный распорядитель
Предсѣдатель Правленія О-ва „Баянъ" Данковскій.

Печатать разрѣшено. Полтава, Тип. И. Ш. Гуревича.

У період Української революції 1917–1921 років Г. Коваленко перебуває в самому центрі громадсько-політичного життя Полтави: входить до Комітету українських поступових партій та організацій (1904 року

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

входив до Української демократичної партії, 1905–1917 – до Української радикально-демократичної партії); від українських демократичних організацій обирається до Полтавської міської думи, також до міської української просвітно-лекційної комісії, стає дійсним «народним лектором». Із тих часів відома його характеристика інтернаціоналістів, яку політик дав під час засідання міської думи: «– Знаєте, який громадянин найбільше підходить під таку характеристику, що й батьківщини не має, або має її там, де його ліпше годують? Громадянин, що тільки й дбає про те, аби кишка йому була повна? Такого "громадянина" я годую в хліві – там його батьківщина, бо годують добре!»

У квітні 1917 року відбулися установчі збори Полтавського міського товариства «Просвіта». На них головою просвітян Полтави обирають Г. Коваленка. Від імені полтавської «Просвіти» він виголошує промову на І Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» у вересні 1917 року в Києві.

1919 року Г. Коваленко створює комітет зі святкувань 150-річчя від дня народження Івана Котляревського. Радянська влада міста була проти «націоналістичних» торжеств. Але організатори збираються на мітинг на могилі зачинателя нової української літератури, відслужують панахиду його пам'яті, у театрі проводять святковий вечір. До урочистостей тоді долучилося близько 20 тис. осіб.

У 1919–1921 роках Г. Коваленко працював інструктором народної освіти Полтавського повіту. Як історик та етнограф, він уходить до складу Полтавського наукового товариства при ВУАН. Був дійсним членом Полтавської губернської вченої архівної комісії, разом із В. М. Щербаківським, М. Я. Рудинським, В. О. Щепотьєвим, Л. В. Падалкою організував губернський Комітет охорони пам'яток. 1924 року з полтавського музею звільняють директора Михайла Рудинського і кількох досвідчених працівників – і Г. О. Коваленко разом з іншими членами місцевого наукового товариства відмовляється від участі в подальших музейних проектах.

Тоді ж письменник розпочав працю над своїм найбільшим художнім твором – романом «Мрія давніх літ» – і повістю з доісторичного минулого України «Дажбожі діти». А в останні роки життя він написав ще й повість «Над Десною», яка 1993 року була опублікована в журналі «Криниця». У цьому ж часопису побачила світ і літераторова «повість з доісторичних часів» «Тур і Сокіл» (1992).

Г. Коваленко – доволі відомий у Полтаві перших десятиліть XX століття популяризатор минулого, адже одна за одною виходять друком такі його розвідки: «Ворожка» (1917), «Григорій Сковорода» (1919), «Яцько й Стецько» (1922), «Панас Мирний» (1926), «У сонячній країні» (1927). Але чимало зі створеного ним ще довго залишалося в рукописах:

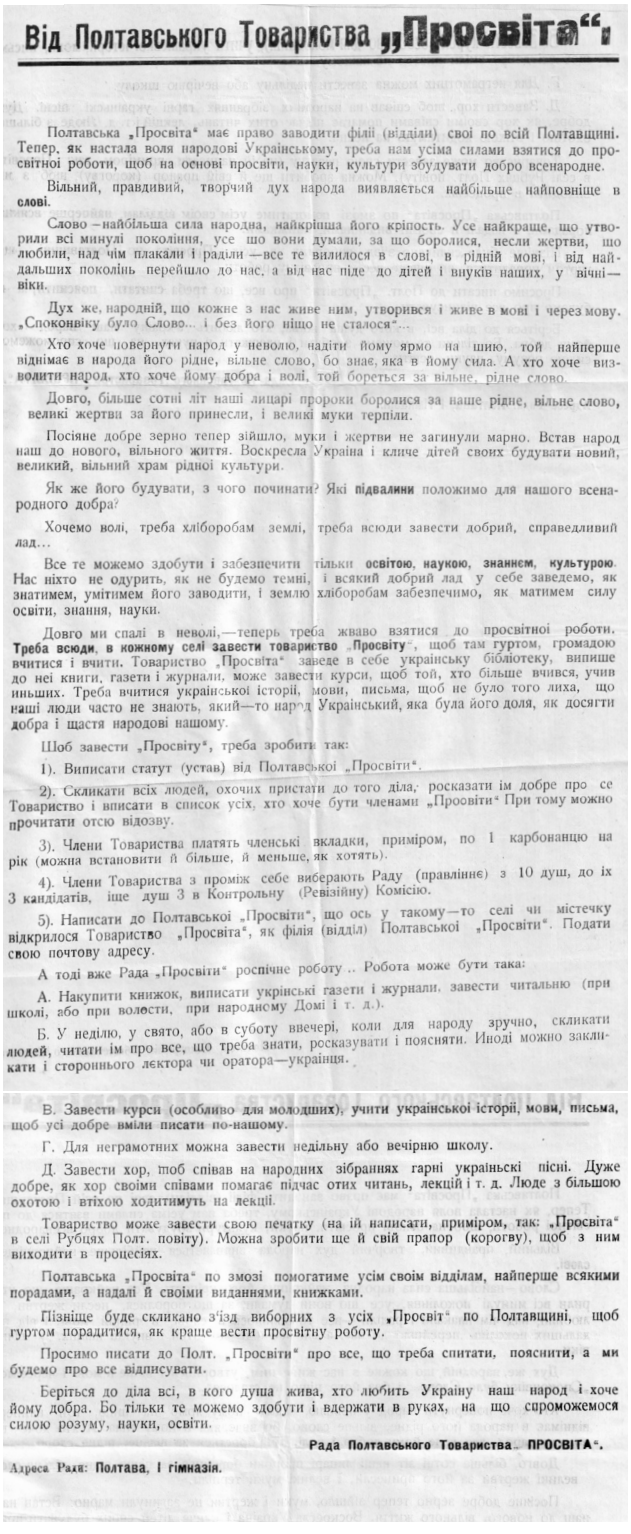

Від Полтавського Товариства „Просвіта".

Полтавська „Просвіта" має право заводити філії (відділи) свої по всій Полтавщині. Тепер, як настала воля народові Українському, треба нам усіма силами взятися до просвітної роботи, щоб на основі просвіти, науки, культури збудувати добро всенародне.

Вільний, правдивий, творчий дух народа виявляється найбільше найповніше в **слові**.

Слово – найбільша сила народна, найкріпша його кріпость. Усе найкраще, що утворили всі минулі покоління, усе що вони думали, за що боролися, несли жертви, що любили, над чім плакали і раділи — все те вилилося в слові, в рідній мові, і від найдальших поколінь перейшло до нас, а від нас піде до дітей і внуків наших, у вічні— віки.

Дух же, народній, що кожне з нас живе ним, утворився і живе в мові і через мову. „Споконвіку було Слово... і без його ніщо не сталося"...

Хто хоче повернути народ у неволю, надіти йому ярмо на шию, той найперше віднімає в народа його рідне, вільне слово, бо знає, яка в йому сила. А хто хоче визволити народ, хто хоче йому добра і волі, той бореться за вільне, рідне слово.

Довго, більше сотні літ наші лицарі пророки боролися за наше рідне, вільне слово, великі жертви за його принесли, і великі муки терпіли.

Посіяне добре зерно тепер зійшло, муки і жертви не загинули марно. Встав народ наш до нового, вільного життя. Воскресла Україна і кличе дітей своїх будувати новий, великий, вільний храм рідної культури.

Як же його будувати, з чого починати? Які **підвалини** положимо для нашого всенародного добра?

Хочемо волі, треба хліборобам землі, треба всюди завести добрий, справедливий лад...

Все те можемо здобути і забезпечити тільки **освітою, наукою, знанням, культурою**. Нас ніхто не одурить, як не будемо темні, і всякий добрий лад у себе заведемо, як знатимем, умітимем його заводити, і землю хліборобам забезпечимо, як матимем силу освіти, знання, науки.

Довго ми спалі в неволі,—теперь треба жваво взятися до просвітної роботи. **Треба всюди, в кожному селі завести товариство „Просвіту"**, щоб там гуртом, громадою вчитися і вчити. Товариство „Просвіта" заведе в себе українську бібліотеку, випише до неї книги, газети і журнали, може завести курси, щоб той, хто більше вчився, учив иньших. Треба вчитися української історії, мови, письма, щоб не було того лиха, що наші люди часто не знають, який—то народ Український, яка була його доля, як досягти добра і щастя народові нашому.

Шоб завести „Просвіту", треба зробити так:

1). Виписати статут (устав) від Полтавської „Просвіти".

2). Скликати всіх людей, охочих пристати до того діла, росказати ім добре про се Товариство і вписати в список усіх, хто хоче бути членами „Проовіти" При тому можно прочитати отсю відозву.

3). Члени Товариства платять членські вкладки, приміром, по 1 карбованцю на рік (можна встановити й більше, й меньше, як хотять).

4). Члени Товариства з проміж себе вибирають Раду (правління) з 10 душ, до їх 3 кандідатів, іще душ 3 в Контрольну (Ревізійну) Комісію.

5). Написати до Полтавської „Просвіти", що ось у такому—то селі чи містечку відкрилося Товариство „Просвіта", як філія (відділ) Полтавської „Просвіти". Подати свою почтову адресу.

А тоді вже Рада „Просвіти" роспічне роботу .. Робота може бути така:

А. Накупити книжок, виписати укрінські газети і журнали, завести читальню (при школі, або при волости, при народному Домі і т. д.).

Б. У неділю, у свято, або в суботу ввечері, коли для народу зручно, скликати людей, читати ім про все, що треба знати, росказувати і пояснять. Иноді можно закликати і стороннього лектора чи оратора—українця.

В. Завести курси (особливо для молодших), учити української історії, мови, письма, щоб усі добре вміли писати по-нашому.

Г. Для неграмотних можна завести недільну або вечірню школу.

Д. Завести хор, щоб співав на народних зібраннях гарні українські пісні. Дуже добре, як хор своїми співами помагає підчас отих читань, лекцій і т. д. Люде з більшою охотою і втіхою ходитимуть на лекції.

Товариство може завести свою печатку (на ій написати, приміром, так: „Просвіта" в селі Рубцях Полт. повіту). Можна зробити ще й свій прапор (корогву), щоб з ним виходити в процесіях.

Полтавська „Просвіта" по змозі помогатиме усім своїм відділам, найперше всякими порадами, а надалі й своїми виданнями, книжками.

Пізніще буде скликано з'їзд виборних з усіх „Просвіт" по Полтавщині, щоб гуртом порадитися, як краще вести просвітну роботу.

Просимо писати до Полт. „Просвіти" про все, що треба спитати, пояснити, а ми будемо про все відписувати.

Беріться до діла всі, в кого душа жива, хто любить Україну наш народ і хоче йому добра. Бо тільки те можемо здобути і вдержати в руках, на що спроможемося силою розуму, науки, освіти.

Рада Полтавського Товариства „ПРОСВІТА".

Адреса Ради: Полтава, І гімназія.

роман «Дажбожі діти» (1919), драма «Велика спадщина» (1920), повість «Над Десною» (1936), історичний роман «Юрко Соколенко» (1937). Такі факти засвідчують, наскільки активною була його творча діяльність і широкими – зацікавлення.

У 1920–1930 роках Григорій Коваленко викладає біологію в Полтавській фельдшерсько-акушерській школі, деякий час працює директором цього навчального закладу. 1929 року в Харкові з'являється третє видання його підручника «Анатомія і фізіологія людини».

3 грудня 1926 року Українська академія наук в особі Агатангела Кримського вітала Григорія Коваленка із 40-річчям його «видатної, енергійної і висококорисної науково-літературної й громадської праці українського письменника». Із привітання науковців: «Бажаємо здоров'я відомому українському письменнику, представнику давньої генерації громадських діячів, який ще в жорстоких умовах царату розвивав і завжди підносив своє гаряче слово на захист поневоленого робітництва і селянства, працюючи в галузях літератури, історії, етнографії, медицини, і віддав своє слово на користь суспільству» – слова не викинеш. Він таким був, він заслужив кожну з наведених характеристик. Побажання та ювілейні статті на пошану Г. Коваленка опублікували провідні республіканські видання.

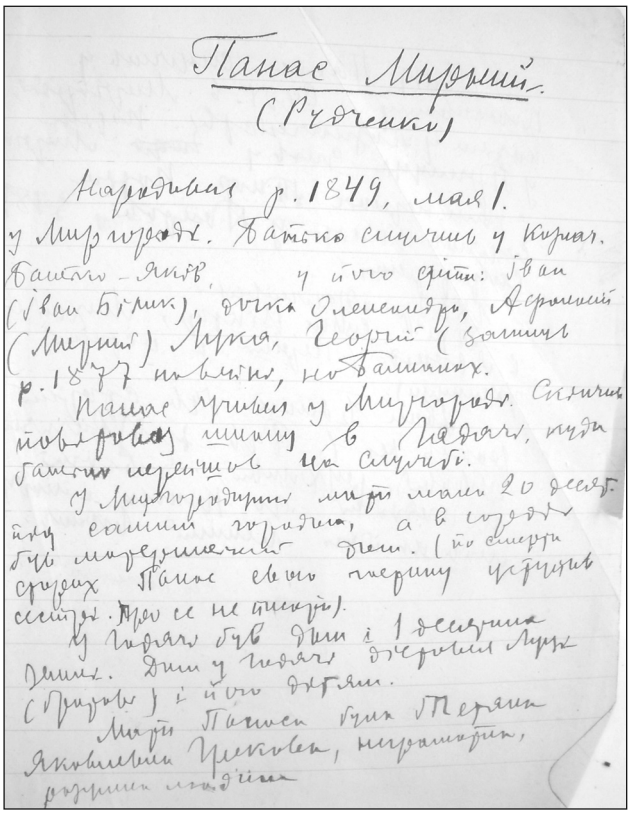

Григорій Коваленко залишив певний слід і як художник-портретист та живописець. Серед його творів – оригінальні варіанти портретів Тараса Шевченка й Івана Котляревського, краєвиди Полтавщини й Чернігівщини, як-от «Хата на Павленках», «Над Ворсклою у Нижніх Млинах», «Клуня на Бобровиці в Чернігові» тощо. Окремі роботи митця експонуються в музеях Чернігова і Полтави; низку його портретів митців-класиків репродуковано в різних виданнях. Також відомі ілюстрації Г. Коваленка до творів Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша та власних праць, обкладинки його роботи до багатьох випусків «Рідного Краю», етнографічні замальовки. Будучи палким прихильником українського театру, він часто створював і декорації до вистав Полтавського українського музично-драматичного гуртка. Картини митця зберігаються в полтавських літературно-меморіальних музеях Івана Котляревського та Панаса Мирного, у Чернігівському літературно-меморіальному музеї Михайла Коцюбинського, Баришівському краєзнавчому музеї, в Інституті літератури НАН України імені Т. Г. Шевченка в Києві. Із музею в Харкові його полотна під час Другої світової війни були вивезені до Німеччини, і їх обов'язково слід повернути в Україну. На жаль, діяльність Коваленка-художника чомусь досі висвітлюється в «малоросійському» дусі: про нього говорять як про «талановитого аматора», «ілюстратора», котрий «не мав професійної освіти» і подібне, хоч давно мусив би бути альбом його творів, щоб широка громадськість мала можливість оцінити його талант.

Родина Коваленків проживала в Полтаві по вулиці Уютній, 3: дружина голови сім'ї Раїса Іванівна (1868 р. н.), донька Ксенія Каплуновська, сини Петро (1898 р. н.), Павло (1901 р. н.). До їхньої господи часто приходили студенти – у Г. Коваленка була багата бібліотека. Про це «пильні» органи УНКВС напишуть згодом – в обвинувачувальних протоколах: «Коваленко в 1936 році у педінституті міста Полтави створив контрреволюційну націоналістичну групу. По його завданню учасники цієї групи розповсюджу-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

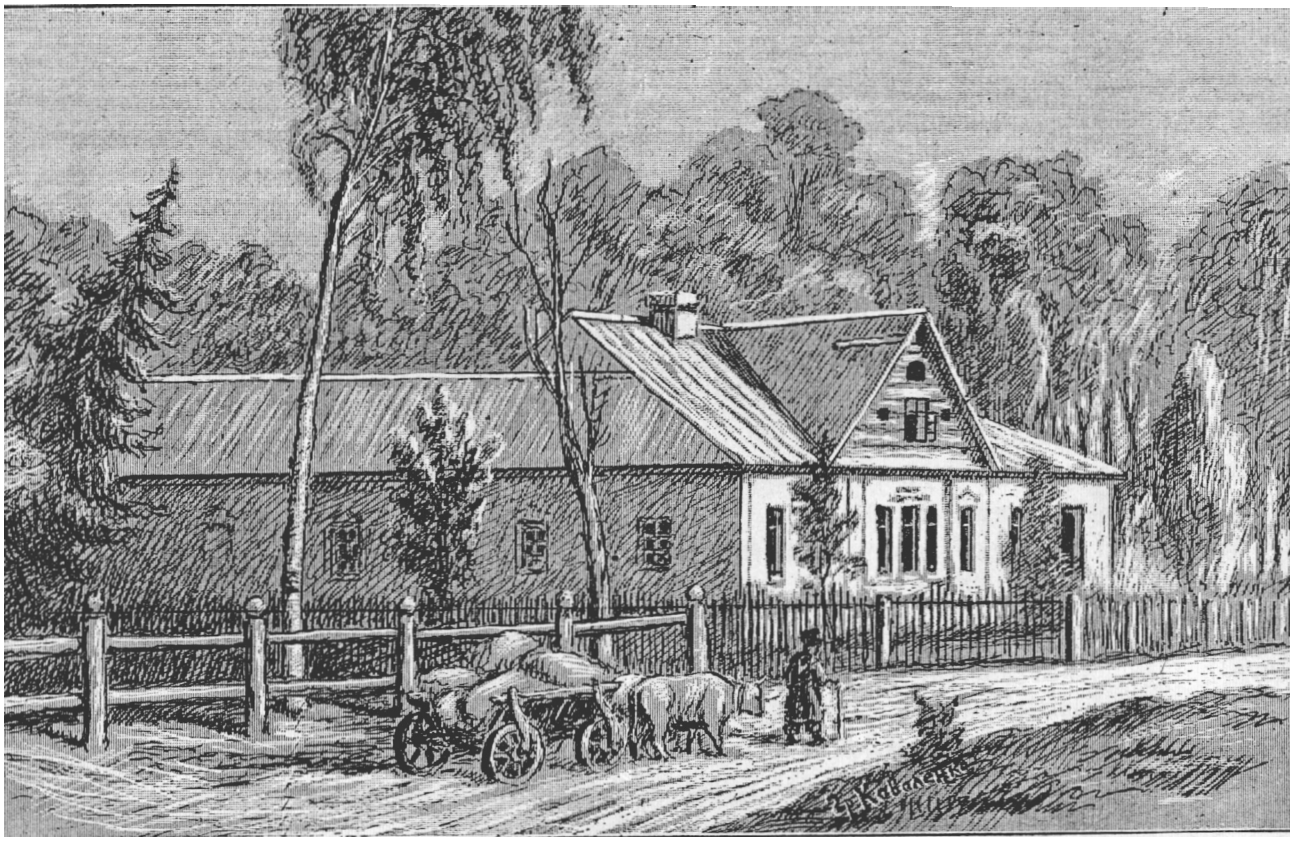

Григорій Коваленко. **Дім Григорія Квітки-Основ'яненка в селі Основі**

вали націоналістичну літературу, вели роботу з підготовки кадрів для активних націоналістичних антирадянських виступів». А ось – і про «злочинні» переконання видатного полтавця: «Коваленко – український історик та письменник, у своїй викладацькій і літературній діяльності (історія України) постійно протягував націоналізм. Деякі його роботи заборонені для користування. При зустрічах він неодноразово наголошував, що радянська влада знищує українського селянина, що більшовики проводять великоросійську політику, підгрібаючи під себе національні республіки…»

За сфабрикованим обвинуваченням – «учасник і організатор підпільної контрреволюційної націоналістичної організації» – 20 серпня 1937 року Григорій Коваленко був заарештований, а вже 15 грудня за постановою особливої трійки УНКВС у Полтавській області був розстріляний у міській в'язниці. Місце його захоронення невідоме. Реабілітований 1969 року.

Сьогодні біографічні відомості про Г. О. Коваленка допитливий читач може по крупинках зібрати з різних джерел і ресурсів (хоч, звісно, хотілося б мати – та й не одну – солідну монографію про цю непересічну особистість). А от за бібліографію його творів досі ніхто не брався. Тож пропонуємо далі, з огляду на майбутніх дослідників, і такі обов'язково будуть, короткий перелік його друків, здебільшого маловідомих. Зауважимо, що Григорій Коваленко друкувався під псевдонімами Грицько Коваленко, Гр. Ков., Г. К., Гр. Вільний, К. Вільний, К. В., Гр. Липняцький; Андрій Очеретяний, Гр. Смутний, Гр. Сьогобочній, Гр. См., Г. Коваленко-Коломацький, Coval-co.

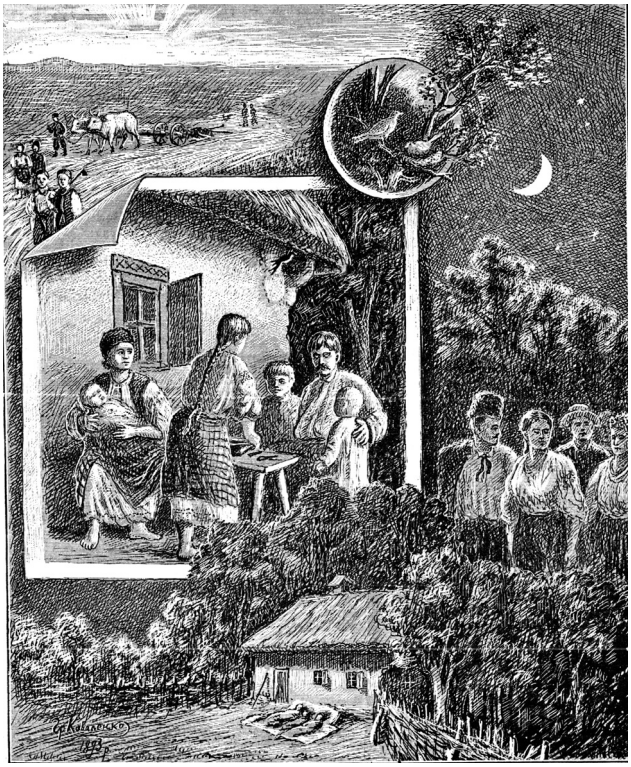

Григорій Коваленко. **Ілюстрація до вірша «Вечір» Т. Шевченка**

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ПУБЛІКАЦІЇ ГРИГОРІЯ КОВАЛЕНКА

У журналі «Зоря»:

1. Батьків заповіт // Зоря. – 1892. – № 19. – С. 366–367.
2. В справі видання популярно-наукових книжок // Зоря. – 1897. – № 22. – С. 438.
3. Видання «Посередника» // Зоря. – 1893. – № 6. – С. 121.
4. Вівсяний хліб // Зоря. – 1895. – № 21. – С. 409.
5. Вістки про недруковані твори і матеріяли до життєпису Шевченка // Зоря. – 1893. – № 5 – С. 104.
6. Григорій Квітка-Основ'яненко // Зоря. – 1893. – № 16. – С. 321.
7. До Дніпра // Зоря. – 1896. – № 5. – С. 88.
8. Зоя. Драматична поема з життя древніх Єлинів // Зоря. – 1894. – № 15. – С. 337–340.
9. І в щасті не трать розуму // Зоря. – 1897. – № 1. – С. 7–10, 32–35.
10. Індійська пісня // Зоря. – 1896. – № 10. – С. 191.
11. Кость Олександрович Трутовський (некролог) // Зоря. – 1893. – № 8. – С. 162.
12. Несподіванки // Зоря. – 1897. – № 8. – С. 146–150.
13. Нові книжки // Зоря. – 1897. – № 23. – С. 458–459.
14. Ольга Михайлівна Максимовічівна // Зоря. – 1893. – № 24. – С. 482–483.
15. Омелян Партицький // Зоря. – 1891. – № 14. – С. 275–379 (?).
16. Пісня // Зоря. – 1891. – № 24. – С. 466.
17. Пригоди Діонісія Сарахузського // Зоря. – 1895. – № 14. – С. 264.
18. Про український театр // Зоря. – 1897. – № 20. – С. 398.
19. Руським матерям // Зоря. – 1892. – № 19. – С. 378–279.
20. Театральний з'їзд у Москві // Зоря. – 1897. – № 8. – С. 158.
21. Український театр // Зоря. – 1896. – № 23. – С. 453.
22. Чи справді Шевченко написав вірш «Славянам» // Зоря. – 1897. – № 22. – С. 438–439.
23. Чудодійна криниця // Зоря. – 1895. – № 16. – С. 355, 373.
24. Чума східня або людська // Зоря. – 1897. – № 6. – С. 115–118.
25. Щедрівки в Саратівській губернії // Зоря. – 1894. – № 24. – С. 526.
26. «Урядова» етнографія // Зоря. – 1897. – № 3. – С. 59.

У журналі «Літературно-науковий вістник»:

1. Аматорська вистава в селї. – 1901. – Т. 15. – Ч. II. – С. 16 (Хроніка: Театр і штука).
2. Аматорський спектакль. – 1900. – Т. 10. – Ч. II. – С. 63 (Хроніка: Театр і штука).
3. Б. Грінченко, Оповидання (Рецензія). – 1898. – Т. 3. – Ч. II. – С. 56.
4. Б. Грінченко, Степови квитки : вірші. Чернигов, 1899 (Рецензія). – 1899. – Т. 7. – Ч. II. – С. 200–201.
5. Батькове вищування та инше. У Чернигові, 1898 (Рецензія). – 1899. – Т. 5. – Ч. II. – С. 68.
6. Б. П. Горленко, Южнорусскіеочерки (Рецензія). – 1898. – Т. 3. – Ч. II. – С. 155–156.
7. Безцензурна часопись. – 1901. – Т. 14. – Ч. II. – С. 24 (Хроніка: З науки і письменства).
8. Бородаєвський. Як розвести на піску сосновий бір (Рецензія). – 1908. – Т. 43. – С. 188–189.
9. В справі ґерманїзації в Прусиї. – 1901. – Т. 14. – Ч. II. – С. 49 (Хроніка: З громадського життя).
10. В справі еміґрациї з Полтавщини. – 1901. – Т. 14. – Ч. II. – С. 50 (Хроніка: З громадського життя).
11. В справі одної рецензиї. – 1901. – Т. 16. – Ч. II. – С. 2 (Хроніка: З науки і письменства).
12. В справі ширеня книжок у народі. – 1901. – Т. 15. – Ч. II. – С. 24 (Хроніка: З науки і письменства).
13. В. Доманицький. Товариські крамниці (Рецензія). – 1908. – Т. 43. – С. 189.
14. Вечір в память Т. Шевченка в Катеринославі. – 1900. – Т. 10. – Ч. II. – С. 218 (Хроніка: Персоналія).
15. Вечір в память Т. Шевченка в Чернигові. – 1900. – Т. 10,4. II. – С. 217 (Хроніка: Персоналія).
16. Вічний календар : оповідане. – 1900. – Т. 10. – Ч. I. – С. 5–20.
17. Вулиця Шевченка у Чернігові. – 1899. – Т. 7. – Ч. II. – С. 117 (Хроніка: З науки і письменства).
18. Г. Петров. («На Божій дорозі» (Рецензія). – 1907. – Т. 39. – С. 450–451.
19. Ганна Барвінок (О. М. Кулішева). Молодича боротьба. С.-Петербургъ, 1899 (Рецензія). –1900. – Т. 10. – Ч. II. – С. 56.
20. Гнилосир, Василь [Гнилосиров] [Некролог]. – 1901. – Т. 13. – Ч. II. – С. 16.
21. Голодний рік у Херсонщині. – 1900. – Т. 12. – Ч. II. – С. 198 (Хроніка: З громадського життя).
22. Голос про народні ніколи. – 1901. – Т. 15. – Ч. II. – С. 24 (Хроніка: З науки і письменства).
23. Дебют [А. Яблоновский] : оповіданє. З рос. пер. Гр. Коваленко-Коломацький. – 1902. – Т. 19. – Ч. I. – С. 72–85.
24. Доклади про український театр і його неволю. – 1899. – Т. 5. – Ч. II. – С. 64 (Хроніка: З науки і письменства).
25. Домашня фотографія (із записок одного провінціяльного панка) : оповідане. – 1899. – Т. 7. – Ч. I. – С. 253–263.
26. Еміґрация з Фінляндиї. – 1901. – Т. 14. – Ч. II. – С. 50 (Хроніка: З громадського життя).
27. Життє Евгена Гребінки [з портретом]. – 1899. – Т. 5. – Ч. II. – С. 71–92.
28. З Кавказу на Вкраїну : дорожні замітки. – 1904. – Т. 28. – Ч. I. – С. 135–144.
29. З культурного життя на Україні. Лист з Чернигова. («Курси» для сільських учителів. – Вечерниці та промова В. Науменка з нагоди століття нової української літератури. – Те ж питання у Чернигівській раді міській). – 1898. – Т. 4. – Ч. II. – С. 31–34.
30. З культурного життя на Україні. Лист з Чернигова (Шевченкові роковини. – Лєкциї В. В. Лесевича та В. А. Мякотіна. – Вистава малярська. – Спектаклі М. Кропивницького. – Помер М. Улезко). – 1898. – Т. 3. – Ч. II. – С. 128–135.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

31. З Орельських степів. – 1902. – Т. 17. – Ч. ІІ. – С. 25 (Хроніка: З громадського життя).
32. З тов. для видаваня дешевих і пожиточних книжок у Петербурзі. – 1899. – Т. 7. – Ч. ІІ. – С. 135.
33. Заборонені для читалень книжки. – 1901. – Т. 13. – Ч. ІІ. – С. 58 (Хроніка: З науки і письменства).
34. Заказ кольпортажі. – 1901. – Т. 13. – Ч. ІІ. – С. 137 (Хроніка: З громадського життя).
35. Зрада : драматичний епізод у трьох актах із початку XVIII віку. – 1904. – Т. 26. – Ч. І. – С. 234–268.
36. І. Л. Шраг. Сьвяткуваннє 25-лїтнього ювилею його суспільної дїяльности. – 1900. – Т. 10. – Ч. ІІ. – С. 214–217 (Хроніка: Персоналія).
37. Ідеаліст : оповідання. Андрієви Михайловичу Грабенкови на незабудь. –1902. – Т. 19. – Ч. І. – С. 212–222.
38. Із оповідань О. Яблоновського. – 1902. – Т. 19. – Ч. І. – С. 71–72.
39. К. Фортунатовъ. Національныя области Россіи (Рецензія). – 1907. – Т. 37. – С. 373–375.
40. Кащенко А. Ф. Зоря нового життя (Рецензія). – 1908. – Т. 41. – С. 441–442.
41. Кілько вмирає дїтий у Росиї. – 1901. – Т. 14. – Ч. ІІ. – С. 50 (Хроніка: З громадського життя).
42. Кілько стоять Росиї клясичні мови. – 1901. – Т. 14. – Ч. ІІ. – С. 50 (Хроніка: З громадського життя).
43. Колядки і холодна. – 1901. – Т. 13. – Ч. ІІ. – С. 211 (Хроніка: З науки і письменства).
44. Куліш. Повне виданна творивъ : Досвітки, думи та поэмы. Харків, 1899 (Рецензія). – 1899. – Т. 7. – Ч. ІІ. – С. 62.
45. Культурна держава в Азиї. – 1902. – Т. 17. – Ч. ІІІ. – С. 24 (Хроніка: З науки і письменства).
46. Легкий заробіток. – 1900. – Т. 12. – Ч. І . – С.134–136.
47. Лист. Присьвята Шановній Людмилі Олексієвнї Василєвській [Дніпровій Чайці]. – 1900. – Т. 12. – Ч. І. – С. 127–134.
48. Листа 30 творів Грінченка. 1898. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 56–58.
49. М. Комар. Оповідання про Богдана Хмельницького. С.-Петерб. у 1901 (Рецензія). – 1902. – Т. 17. – Ч. ІІІ. – С. 5.
50. Маруся : оповіданє [В. Короленко]. З рос. пер. Григорій Коваленко. – 1901. – Т. 13. – Ч. І. – С. 197–230, 324–351.
51. Михайло Адамович Кретчмер : посмертна згадка. – 1898. – Т. 3. – Ч. ІІ. – С. 151.
52. Море : оповіданнє. – 1902. – Т. 17. – Ч. І. – С. 39–55.
53. Московська «каверза» : оповідане. – 1901. – Т. 16. – Ч. І. – С. 256–261.
54. На гімнастиці : фотографії з життя новобранця. – 1903. – Т. 22. – Ч. І. – С. 147–149.
55. На славесности : фотографії з життя новобранця. – 1903. – Т. 22. – Ч. І. – С. 143–147.
56. На Тарасовій горі. – 1903. – Т. 22. – Ч. ІІ. – С. 61–62 (Хроніка: З науки і письменства).
57. Народні вистави у Владикавказа. – 1900. – Т. 12. – Ч. ІІ. – С. 130 (Хроніка: Театр і штука).
58. Народні пісні : оповідане. У Чернігові, 30 січня 1899. – 1899. – Т. 6. – Ч. І. – С. 24–37.
59. Народній театр у Херсоні. – 1901. – Т. 13. – Ч. ІІ. – С. 145 (Хроніка: Театр і штука).
60. Націоналізм у музиці. – 1902. – Т. 20. – Ч. ІІ. – С. 43 (Хроніка: Театр і штука).
61. Національна Рада (Рецензія). – 1907. – Т. 40. – С. 173.
62. Не кидайте бісеру : голос з України. – 1905. – Т. 32. – Ч. ІІ. – С. 61–65.
63. Нова ера в житю Харківщини. – 1901. – Т. 16. – Ч. ІІІ. – С. 2 (Хроніка: З науки і письменства).
64. Нова українська драма. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 185–186 (Хроніка: Театр і штука).
65. Нові розмови в рос. пресі укр. слово. – 1902. – Т. 20. – Ч. ІІ. – С. 30 (Хроніка: З науки і письменства).
66. Одеська цензура в р. 1900. – 1901. – Т. 14. – Ч. ІІ. – С. 24 (Хроніка: З науки і письменства).
67. Оповідання д. Канївецького. – 1901. – Т. 16. – Ч. ІІ. – С. 3 (Хроніка: З науки і письменства).
68. Осьвіта в Херсонському повіті. – 1900. – Т. 11. – Ч. ІІ. – С. 143 (Хроніка: З науки і письменства).
69. Павлови Грабовському: над сьвіжими могилами. – 1903. – Т. 21. – Ч. ІІ. – С. 129–130.
70. Памятник на могилі Леоніда Глїбова. – 1899. – Т. 7. – Ч. ІІ . – С. 202 (Хроніка: З науки і письменства).
71. Памятник на могилі Опанаса Марковича в Чернігові [з рисунком памятника]. – 1899. – Т. 7. – Ч. ІІ. – С. 107–110.
72. Памятник поету Нїкітину. – 1901. – Т. 13. – Ч. ІІ. – С. 136 (Хроніка: З науки і письменства).
73. Переклад сьвятого письма. – 1901. – Т. 13. – Ч. ІІ. – С. 137 (Хроніка: З науки і письменства).
74. Переклади українських творів. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 55 (Хроніка: З науки і літератури).
75. Переселене з України. – 1901. – Т. 14. – Ч. ІІ. – С. 50 (Хроніка: З науки і письменства).
76. Переселене з Херсонщини. – 1900. – Т. 11,ч. ІІ. – С. 79 (Хроніка: З науки і письменства).
77. Перший дебют : оповідання-хронїка. – 1903. – Т. 24. – Ч. І. – С. 93–108.
78. Петербурське товариство ім. Шевченка. – 1902. – Т. 17. – Ч. ІІ. – С. 24 (Хроніка: З громадського життя).
79. По обіді й до ночи : фотографії з життя новобранця. – 1903. – Т. 22. – Ч. І. – С. 149–152.
80. Про книги (Рецензія). – 1908. – Т. 42: 412.
81. Про український університет. – 1903. – Т. 22. – Ч. ІІ. – С. 65–66 (Хроніка: З науки і письменства).
82. Проект М. Левитського. – 1901. – Т. 15. – Ч. ІІ. – С. 17 (Хроніка: З громадського життя).
83. Рецензії на українські книжки. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 55–56.
84. Росийська преса про Галичину. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 53–54 (Хроніка: З науки і письменства).
85. Сїкуція. – 1901. – Т. 14. – Ч. І. – С. 58–60.
86. Славянські дурисьвіти. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 191–192 (Хроніка: З громадського життя).
87. Старому салдату – нова служба : фотографії з життя новобранця. – 1903. – Т. 22. – Ч. І. – С. 152–153.
88. Століте «Енеїди» Івана Котляревського [з портретом Котляревського]. – 1898. – Т. 4. – Ч. ІІ. – С. 1–10.
89. Сьвяткуваннє памяти Т. Шевченка у Челябінську (Сибірі). – 1900. – Т. 10. – Ч. ІІ. – С. 217–218 (Хроніка: Персоналія).

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

90. Т. Т. Єж. Вдосвіта (Рецензія). – 1908. – Т. 42. – С. 600.
91. Тарабанщик-доглядач : справжній випадок. – 1901. – Т. 14. – Ч. І. – С. 288–291.
92. Театр у Чигирині. – 1902. – Т. 18. – Ч. ІІ. – С. 13 (Хроніка: Театр і штука).
93. Україна в росийській пресі. –1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 177–179 (Хроніка: З науки і літератури).
94. Українська вистава у Юрєві. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 61 (Хроніка: Театр і штука).
95. Український «Фауст». – 1901. – Т. 13. – Ч. ІІ. – С. 58 (Хроніка: Театр і штука).
96. Український альманах в Катеринославі. – 1903. – Т. 21. – Ч. ІІ. – С. 135 (Хроніка: З науки і письменства).
97. Український театр у Одесі. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 185 (Хроніка: Театр і штука).
98. Український театр у Одесі. – 1901. – Т. 14. – Ч. ІІ. – С. 46 (Хроніка: Театр і штука).
99. Український театр у Росиї. – 1902. – Т. 20. – Ч. ІІ. – С. 24 (Хроніка: Театр і штука).
100. Український театр у Росиї. – 1901. – Т. 13. – Ч. ІІ. – С. 71 (Хроніка: Театр і штука).
101. Український театр у Росиї. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 60–61 (Хроніка: Театр і штука).
102. Український театр у Таганрозї. – 1900. – Т. 10. – Ч. ІІ. – С. 144 (Хроніка: Театр і штука).
103. Український театр у Херсоні. – 1901. – Т. 14. – Ч. ІІ. – С. 34 (Хроніка: Театр і штука).
104. Український театр. – 1903. – Т. 22. – Ч. ІІ. – С. 152 (Хроніка: Театр і штука).
105. Український театр. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ: 60–61 (Хроніка: Театр і штука).
106. Українські переселенці на Кавказі. – 1900. – Т. 10. – Ч. ІІ. – С. 144; Т. 11. – Ч. ІІ. – С.144 (Хроніка: З громадського життя).
107. Українські пісні у війську. –1900. – Т. 12. – Ч. ІІ. – С. 130 (Хроніка: Театр і штука).
108. Фолькльор і національна сьвідомість. – 1904. – Т. 25. – С. 54–55 (Хроніка: З науки і літератури).
109. Церковні школи в Херсонщині. – 1900. – Т. 11. – Ч. ІІ. – С. 80 (Хроніка: З громадського життя).
110. Чи варта що народня осьвіта на Україні. – 1902. – Т. 18. – Ч. ІІ. – С. 11 (Хроніка: З науки і письменства).
111. Чи новий зворот? [голод і звернення на навчання]. – 1902. – Т. 20. – Ч. ІІ. – С. 24 (Хроніка: З громадського життя).
112. Ще про проф. Флоринського. – 1902. – Т. 17. – Ч. ІІ. – С. 13 (Хроніка: З науки і письменства).
113. Ювилейна вистава в Херсоні в 40-ві роковини смерти Т. Шевченка. – 1901. – Т. 14. – Ч. ІІ. – С. 33 (Хроніка: Театр і штука).
114. Я. Демченко. Правда объ украинофилъстві. Кіевъ, 1906 (Рецензія). – 1906. – Т. 34. – С. 206–207.
115. Як поважають Великоруси своїх письменників. – 1902. – Т. 17. – Ч. ІІ. – С. 15 (Хроніка: З науки і письменства).
116. Успіх української новелі [Пені «Сердечна опіка»]. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 179 (Хроніка: З науки і літератури).
117. Ukrainica в росийських газетах. – 1904. – Т. 25. – Ч. ІІ. – С. 56–58 (Хроніка: З науки і літератури).

В інших збірниках:

1. Від Полтавської громади Української Демократичної партії (радикально-демократичної) // Рідний Край. – 1906. – 31 березня (ст. ст.) – С. 1–2.
2. Грамота св. Феодосія, митрополита Черніговскаго // Кіевская Старина. – 1905. – 5. – С. 158–159.
3. Евгений Гребинка : биогр. очерк // Земскій Сборникъ Черниговской губерніи. – 1898.
4. З життя Т. Шевченка // Рідний Край. – 1906. – № 8. – С.10–11.
5. Земство і місто, з поводу питання про наданє більшим містам прав повітових земств // Земскій Сборникъ Черниговской губерніи. – 1898.
6. Иван Котляревский : биогр. очерк с портр. Котляревского // Земскій Сборникъ Черниговской губерніи. – 1898.
7. К народной медицине малорус сов // Этнографическое обозрение. – 1899. – № 10.
8. К. Ів. – На шляху невпинної праці (до 40-ліття діяльності Гр. Коваленка) // Плужанин. – 1926. – № 12. – С. 29.
9. Коваленко Г., Манжура И. К народной медицине малоруссов // Этнографическое обозрение. – 1891. – Кн. XI. – № 4. – С. 169–183.
10. Криниці в народній мітології // Записки Полтавського наукового при Всеукраїнській Академії Наук Товариства. – Полтава, 1928. – Вип. ІІ. – С. 17–39.
11. Некоторые черты украинского стиля в связи с вопросом происхождения хаты // Труды Полтавской ученой архивной комиссии / под. ред. И. Фр. Павловского и др. – Полтава, 1912. – Вып. 9. – С. 81–109.
12. О народной медицине в Переяславском уезде Полтавской губернии // Этнографическое обозрение. – 1891. – Кн. IX. – № 2. – С. 141–149.
13. Очеркъ жизни и дѣятельности украинскаго етнографа и народного врача С. Д. Носа (1829–1900) // Кіевская Старина. – 1901. – Кн. IX. – С. 363–400.
14. Письма Евгенія Павловича Гребенки к Н. М. Новицкому // Труды Полтавской ученой архивной комиссии / под ред. И. Фр. Павловского и др. – Полтава, 1914. – Вып. 11. – С. 1–25.
15. Яцько та Стецько (дитяча п'єса на 1 дію) // Новими стежками. – 1922. – № 2. – С. 51–56.

КНИГИ ГРИГОРІЯ КОВАЛЕНКА

1 Вид чого вмерла Мелася : оповидання про обклад [дифтерію] / написав Грыцько Коваленко. – Чернигів : Друк. Губерн. Земства, 1897. – 38 с.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

2 Вишнівська справа : Листи з архіва урядника Корнія Кудлая. – К. : Друк. 1-ої Київ. Друк. Спілки ; [Львів] : Накладом Укр.-Руської Видавн. Спілки, 1913. – 50 с.

3 Від чого вмерла Мелася? : оповіданє про задавку [дифтерію] / написав Грыцько Коваленко. – Львів : Коштом і заходом Т-ва «Просьвіта» ; Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1902. – 32 с. – (Вид-во Т-ва «Просьвіта»; Ч. 269, рік 1902, кн. 10).

4 Вічний календар : [оповідання]. – К. : Друк. 1-ої Київ. Друк. Спілки ; [Львів] : Накладом Укр.-Руської Видавн. Спілки, 1913. – 23 с. : мал.

5 Вода в природі / К. Вільний [псевд.]. – Львів : Наклад П. Буняка. – 16 с. – (Б-ка «Доброї новини»; Ч. 7).

6 Ворожка (комедія на 1 дію). – Полтава : Рідна хата, 1908. – 20 с.

7 Ворожка : Комедія на 1 дію. – Полтава, 1917. – 23 с.

8 Деятельность и значение И. П. Котляревского в истории украинского общества. – Чернигов : Тип. Губерн. земства, 1904. – 12 с.

9 Евгений Гребинка : биогр. очерк / Гр. Коваленко. – Чернигов : Изд. ред. «Зем. сб. Черниг. Губернии». Тип. Губерн. земства, 1899. – 29 с.

10 Жарти життя : оповідання. – 2-е вид. – Черкаси : Сіяч, 1917. – 219 + [2] с. – (Вид-во «Сіяч»; № 12).

11 Жарти життя : оповідання. – К. : Друк. 1-ої Київ. [Спілки] Друк. Справи ; [Львів] : Коштом Укр.-Руської Видавн. Спілки, 1911. – 193, [2] с. : іл. – На обкл. : Друк. 1-ої Київ. Друк. Спілки.

12 З часів поривів і надій, 1900–1903 : (оповідання та инше). – К. : [Друк. Акц[іонер], 1903.

13 Задачи и цели фельдшерско-акушерской организации. – Полтава : Тип. И. Ш. Гуревича, 1912. – 14 с.

14 Иван Котляревский : биогр. очерк с портр. Котляревского. – Чернигов : Изд. ред. «Зем. сб. Черниг. Губернии». Тип. Губерн. земства, 1898. – [2], 20 с.

15 Історія України : з мал. – 3-є вид., допов. – К. : Вид-во книгарні Є. Череповського, 1917. – 212 с.

16 Клопит у сели Билашивци : оповидання про сифилис / напысав Грыцько Коваленко. – [Чернигів] : Выдав Б. Гринченко : [Друк. Губ[ерн]. Земства, 1899]. – 24 с. – (Вид. Б. Гринченка ; № 41).

17 Колядники : різдвяна дія. – Полтава : Друк. Я. Е. Брауде, 1917. – 16 с.

18 Людина і громада : Думки про добро і правду – 2-е вид. – Черкаси : Сіяч, [1917]. – 48, [1] с. – (Вид-во «Сіяч»; № 7).

19 Людина і громада : Думки про добро і правду. – К. : Вік. Друк. В. П. Бондаренка та П. Ф. Гніздовського, 1913. – 50 с. – (Селянська б-ка; № 69).

20 Море : [оповідання]. – К. : Друк. 1-ої Київ. Друк.Спілки ; [Львів] : Накладом Укр.-Руської Видавн. Спілки, 1913. – 22 с.: мал.

21 Не слід мовчати : (На увагу громадянства) : (З фотографічними знимками та планами). – [К.] : Видав Г. Коваленко-Коломацький (Гр. Сьогобочній). [Друк. Акц[іонер.] О-ва «П. Барський», 1913. – 24 с. : іл. – (До справи будови памьятника Т. Г. Шевченкові).

22 Одна из тайн природы : Условия, влияющие на пол. зародыша, по данням опытов автора. – Полтава : Тип. Г. И. Маркевича, 1912. – 19 с.

23 Оповідання з історії українського народу од найдавніших до нових часів. – Полтава : Тип. Г. І. Маркевича, 1907. – [4], 202 с.

24 Оповідання з української історії для початкових шкіл. – Черкаси, 1918.

25 Очерк жизни и деятельности С. Д. Носа (Номиса). – К., 1903.

26 Очерк жизни и деятельности украинского этнографа и народного врача С. Д. Носа. – К. : Типолитогр. Имп. Ун-та св. Владимира акц[ионер.] о-ва Н. Т. Корчак-Новицкого, 1901. – [2], 38 с. – (Відб. із журн. : Киев. старина. – 1901).

27 Панас Мирний. Посмертна згадка. – Полтава, 1920. – 7 с.

28 Пошестна хвороба чума на людях : Як роспизнаты сю хворобу и як од неи боронытыся. – Чернигов : [Благотвор. о-во изд. общеполез. и дешевых кн.]. Друк. Губерн. правления, 1897. – 20 с. (Благотвор. о-во изд. общеполез. и дешевых кн.; № 17).

29 Правдыве слово та инши оповидання Грыцька Коваленка. – Чернигов : Друк. Губерн. правления, 1896. – 40 с.

30 Про Євгена Гребінку : (У столітні роковини його народження). – К. : Друк. Київ. 2-ої Артілі, 1912. – 16 с. : портр. – (Б-ка «Села» ; № 4).

31 Про життє і працю Марка Кропивницького, батька українського театру. – Полтава : Виданнє книгарні Г. І. Маркевича. Электр. друк. Г. І. Маркевича, 1910. – 18 с. : портр. – (Передрук із кн. : Кропивницький М. Повний збірник творів. Т. 1. – Полтава, 1910).

32 Про кріпацьку неволю, як вона настала і як зникла. – [К.] : Вік. [Друк. 1-ої Київ. Друк. Спілки, 1911]. – 64 с. (Селянська б-ка ; № 66).

33 Про пташок та про комах. – Полтава : Изд. ред. «Союз покровит[ельства] Животным». Типо-литогр. Губерн. правления, 1907. – 30, [1] с. : мал.

34 Про пташок та про комах / написав Гр. Коваленко. – 2-е вид., допов. – Полтава : Друк. Г. І. Маркевича, 1912. – 36 с. : іл.

35 Про український стиль і українську хату. – К. : Друк. Акц[іонер.] т-ва «П. Барський», 1912. – 28 с.: іл. – (Відб. їз журн. : Укр. Хата. – 1912. – № 4–5).

36 Спогади про Миколу Віталієвича Лисенка Г. Коваленка-Коломацького (Гр. Сьогобочного) : з мал. і автографом. – Львів : Загальна Друк., [1913]. – 22, [1] с. :

іл. – (Б-ка ілюстр. України; Ч. 2). – У кн. також листи М. В. Лисенка до Г. А. Коваленка.

37 Тарасове свято – Полтава : Видано коштом Полтав. повіт. земства, 1917. – 16 с.

38 У сонячній країні : (оповідання). – Харків : Наук. думка, 1927. – 48 с.

39 Українська історія : оповідання з історії України від найдавніших часів, з вступним словом про всесвітню історію : з мал. – 3-є вид., допов. – К. : Вид-во книгарні Є. Череповського, 1917. – 212 с.

40 Українська історія : оповідання з історії України від найдавніших до наших часів, з вступним словом про всесвітню історію, з портретами, картами й малюнками / написав Грицько Коваленко. – 2-е вид., допов. – [К.] : Вік. [Друк.1-ої Київ. Друк. Спілки, 1912]. – 240 с. : портр., мал., карти. – (Селянська б-ка; № 68).

41 Хто такий Тарас Шевченко : з додатком малюнків та портретів, вірша [«Т. Шевченко»] Г. Комарівни та афоризму (думки) Д'Ізраелі: із 16-тьма малюнками та портретами / Розказав Г. Коваленко-Коломацький (Гр. Гетьманець) [псевд.]. – [2-е вид.], передрук. вид. 1913 р. – К. : Видано коштом авт. Друк. 2-ї Артілі,1914. – 32 с. : іл., портр. – На тит. арк. та обкл. : До 100-літніх роковин народження Великого Кобзаря України, 1814–1914.

42 Хто такий Тарас Шевченко : У книжці 12 малюнков та портретів і автограф (письмо) Тараса Шевченка / розказав Гр. Гетьманець [псевд.]. – К. : Видано коштом авт. Друк. А. Пономарьова, п. о. І. Врублевського, 1913. – 32 с. : портр., мал. – На тит. арк. та обкл. : До 100-літніх роковин народження Великого Кобзаря України.

43 Чим шкодять нам євреї? – К. : Друк. С. А. Борисова, 1907. – 19 с.

44 Чума на людях / Гр. Коваленко. – Чернигив, 1897. – 20 с.

45 Щасливий край : жарт в 1 дії Грицька Коваленка. – Полтава : Друк. Ф. Шиндлера, 1908. – 19 с.

46 Як гоїти рани. – Полтава : Тип. О. Я. Брауде, 1914. –20 с.

47 Як збудувати гарну хату малими коштами. – Харків, 1929.

48 Як ми боронилися від холеры : оповіданє. – Стрий : Накладом Ради Повітової. З печатні А. Міллєра Сина, 1906. – 34 с.

49 Як ми боронылыся од холеры : оповидання Грыцька Коваленка. – К. : Вік. Коштом кныгарни «Кіев. Старины». Друк. Н. А. Гирича, 1905. – 35 с. – (Селянська б-ка ; № 51).

50 Як побороти нашого ворога? : (про туберкульоз). – Полтава : Друк. О. Л. Брауде, [1913]. – 28 с. : портр., іл. – (Б-ка «Життя й Знання»). – У кн. портр. Л. Пастера та Р. Коха.

51 Як треба боронитися од холери. – 2-е вид. – Полтава : Друк. Ф. Шіндлера, 1908. – 16 с.

52 Як треба боронитися од холери – 3-е вид. – Полтава, 1910.

53 Як треба боронитися од холери. – 4-е вид. – Полтава : Рідна хата, 1911. – 14, [2] с.

54 Яка нам корысть від «чорної сотні»? – К. : Тип. С. А. Борисова, 1907. – 20 с.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Григорій Титаренко

ІВАН СТЕШЕНКО ПОВЕРТАЄТЬСЯ

Без фундаменту нічого не побудуєш. Таким фундаментом для держави є освіта й культура. Це завжди розумів наш північний ворог, а тому, коли постала 1917 року незалежна Україна, вістря свого злочинного терору скерував передусім проти української національної інтелігенції. Її представники гинули за загадкових обставин. Першим більшовики знищили міністра освіти і культури в уряді Центральної Ради Івана Стешенка. Невдовзі така ж доля спіткала художника Олександра Мурашка й композитора Миколу Леонтовича. Потім було українське Розстріляне Відродження, і так, на жаль, без кінця.

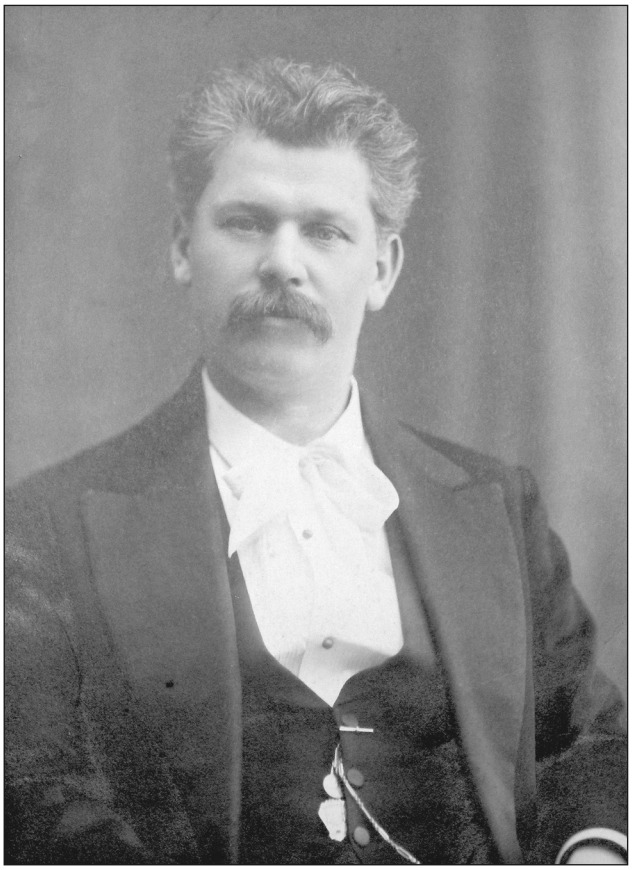

Іван Стешенко (12(24).06.1873–30.07.1918, м. Полтава) – український громадський і політичний діяч, педагог, літературознавець, письменник, перекладач. *Фото*

Прикро, але й сьогодні багато з тих, хто товчеться біля державного українського корита, не розуміє значення освіти й культури. І, певно, саме нерозуміння цього зумовлює ситуацію, коли на державному рівні не згадують, не вшановують батька національної освіти України Івана Матвійовича Стешенка, 100 років від дня трагічної загибелі якого минуло наприкінці липня цьогоріч.

Народився Іван Стешенко в місті Полтаві 1873 року. Відомий він передусім як визначний організатор української національної школи, невтомний розбудовувач вітчизняної освітньої системи. Ще до приходу в політику Стешенко був знаним педагогом, істориком українського театру, літературним критиком, літературознавцем, перекладачем, письменником.

Поетичні здібності в нього виявилися вже під час навчання в Полтавській класичній гімназії, однак перші твори були написані російською. Під час літніх канікул після шостого класу молодий гімназист здійснив пішу подорож двома полтавськими повітами. Цікавили його розповіді старих людей про героїчне минуле та пісні мандрівних «українських Гомерів» – кобзарів. Пізніше він скаже доньці Ірині, що вийшов у цю мандрівку «общероссом», а повернувся свідомим українцем. Українською мовою вірші почав писати у восьмому класі, але через негативне ставлення батька до такого захоплення сина робив це потай, і навіть сестра Марія тоді нічого не знала.

Навчаючись у гімназії, Іван береться й за переклади. Перший його переклад – 12 пісень із «Метаморфоз» Публія Овідія Назона, зроблений ще в шостому класі, був відправлений до вченого, головного редактора «Университетских известий» В. Іконнікова в університет Св. Володимира. Роботу було помічено й навіть удостоєно нагороди.

1892 року І. Стешенко вступив до університету Св. Володимира на історико-філологічний факультет. Одразу ж восени він долучається до групи молодих діячів української культури «Плеяда». Невдовзі створює соціал-демократичний гурток, до якого належали Микола Ковалевський – друг і соратник Михайла Драгоманова, найстарший із членів гуртка, а також Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Михайло Кривинюк, Оксана Стешенко, Олександр Тулуб, Павло Тучапський та інші.

У студентські роки І. Стешенко розпочинає літературознавчі дослідження, зокрема, під керівництвом професора Т. Флоринського пише конкурсну працю про М. Гоголя, отримує за неї срібну медаль (не золоту, бо чорносотенний професор угледів у цій роботі «сепаратистские наклонности»). Молодий дослідник переконував: «Гоголь був би ще кращим письменником, коли б писав своєю рідною мовою».

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Після закінчення університету – з осені 1896 року – І. Стешенко працює викладачем у жіночій Фундуклеївській гімназії в Києві. Педагогічна й наукова діяльність йому дуже подобається, проте зайнятися жодною з них тоді не судилося.

Жандарми звернули увагу на молодого освітянина ще влітку 1896 року, коли той гостював у селі в О. Кривка й разом із господарем вів пропаганду поміж селян. Після доносу якогось відставного унтер-офіцера на І. Стешенка завели справу й почали викликати на допити. Тож його захоплення соціал-демократичними ідеями не було для владних органів новиною. Якось увечері, увірвавшись у дім «неблагонадійного», «охоронники правопорядку» застали його на гарячому: писав для галицького видання крамольну статтю. У підсумку – майже півріче ув'язнення (до весни 1897 року) в Лук'янівській тюрмі.

Поміж заарештованих студентів у Лук'янівці була й Оксана Старицька, романтичні стосунки з якою в Івана Стешенка склалися ще до в'язниці. Це випробування помітно зміцнило їхні почуття, й молоді люди дають одне одному слово побратися, тільки-но Стешенко здобуде волю. Так і сталося: через два дні після виходу із в'язниці Іван Стешенко бере шлюб з Оксаною Старицькою.

Але Стешенкові заборонили проживання в університетських містах імперської Росії й учителювання. Тож молоде подружжя вирушило в Чернігівську губернію. Там І. Стешенко готується до магістерських іспитів, вивчає мови – італійську, іспанську, кілька слов'янських, досліджує «Енеїду» І. Котляревського, у підсумку оформивши свої спостереження в розвідці «Поезія І. П. Котляревського» (1898). Також видає дві власні поетичні збірки: «Хуторні сонети» (1899) і «Степові мотиви» (1901). А ще береться разом із дружиною за грандіозний проект з упорядкування словника української мови.

Після цього заслання – у червні 1903 року – І. Стешенко стає секретарем правління київського «Литературно-артистического общества» в новому його складі, обіймає цю посаду до 1905 року. Членами правління були М. В. Лисенко, О. П. Косач, Н. А. Тутковський, М. В. Муколов, Н. Д. Пухалов, М. Б. Ратнер, Я. С. Гольденвейзер, Є. М. Кузьмін, Водовозов. Тут Стешенко виголошує публічні доповіді з актуальних тем української літератури, що в ті часи було великою новиною.

1904 року І. Стешенко працює в редакції українського літературного альманаху «Нова Рада» – разом з Оленою Пчілкою, М. П. Старицьким та Л. М. Старицькою-Черняхівською. Того ж року Микола Лисенко відкриває музично-драматичну школу, у якій І. Стешенко викладає історію драми.

З послабленням утисків проти української мови після революції 1905 року стало можливим видавати українську періодику, й І. Стешенко з однодумцями зразу ж засновує гумористичний журнал «Шершень», а коли його забороняють, то з Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, В. Самійленком, Людмилою Старицькою-Черняхівською, Славинським та іншими видає журнал «Ґедзь».

Після десятирічної перерви Стешенко повертається до педагогічної діяльності (восени 1906 р.), хоч і отримує посаду на периферії – у місті Слуцьку Мінської губернії, в чоловічій гімназії. Із цього часу й до кінця життя він не полишає педагогічної роботи.

Разом із дружиною 1908 року вони відновлюють вертеп – давній український народний ляльковий театр, відомий із XVII століття.

Багато уваги в останні роки свого життя літературознавець відводить вивченню творчості Кобзаря, видає окрему працю «До характеристики творчості Т. Г. Шевченка» (1915), публікує статтю «Російсько-українські паралелі в творчості Шевченка» (Український науковий збірник. – Москва, 1916. – Вип. 2).

Перша світова війна скерувала до Києва потік біженців із Галичини. Попри заборону української школи для їхніх дітей 18 березня 1915 року було відкрито так звану Тетянівську українську гімназію. І. Стешенко викладав у ній, а згодом став директором цього закладу, багато сил поклавши на розробку програм, методик, укладання підручників, які після переломних подій 1917 року стануть основою для нової української освіти.

Лютневу революцію (1917) Іван Стешенко зустрів із великим політичним багажем та досвідом роботи в різних громадських українських організаціях. Ліберальні кола Києва висувають його кандидатуру до громадського виконавчого комітету. Він активно долучається до роботи в соціал-демократичному виданні «Робітнича газета», у травні 1917-го під псевдонімом Іван Степура друкує там вірш «Коваль», присвячений українському народові. Пізніше під цим же псевдонімом публікує поезію «Ми не кличемо до бою», а вже під власним прізвищем – гімн «Вже воскресла Україна». Зауважимо, що гімн «Гей, не дивуйтесь, добрії люди» на слова І. Стешенка набув популярності та звучав на всіх київських маніфестаціях, його мелодія (з пісні «Гей, наливайте повнії чари») була добре відома кожному українцю. Крім того, І. Стешенко з однодумцями започатковує Товариство шкільної освіти і стає його керівником.

Він проводить радикальну політику розвитку національної освіти й усебічної українізації, не випадково отримавши від друзів прізвисько Іван-воїн. Тодішній національний радикалізм Стешенка-реформатора можна порівнювати хіба що із пропагованою мілітарною політикою Миколи Міхновського.

У березні 1917 року, коли організувалася Українська Центральна Рада, було створено 9 комісій. Від просвітницьких організацій Києва до шкільної коміс-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

сії обирають І. Стешенка. Його призначають головою редакційної комісії. У квітні 1917-го І. Стешенко як голова комісії передає УЦР пропозицію про скликання Українського педагогічного з'їзду, робить відповідну доповідь на сесії УЦР. Та сесія також ухвалила рішення про необхідність заснування при УЦР української шкільної ради, оскільки через петроградське представництво справи йшли надто повільно. 26 червня 1917 року І. Стешенка призначають Генеральним Секретарем освіти, тобто він стає першим українським міністром освіти. До сформованого тоді Першого Військового Генерального Секретаріату України ввійшли Іван Стешенко, Хведір Барановський, Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Симон Петлюра, Борис Мартос, Микола Стасюк і Павло Христюк.

Одним зі світлих задумів Стешенка була організація українських селянських гімназій: вони дуже подобалися населенню, але бракувало вчителів, які б могли всі предмети гімназіального курсу викладати по-українськи.

Узимку 1918 року більшовики під проводом Муравйова захопили Київ й узялися розшукувати Івана Стешенка, щоб розстріляти. У страшну завірюху пішки той подався з Києва й так урятувався тоді від розправи.

Із приходом до влади гетьмана П. Скоропадського призначений ним міністр освіти М. Василенко веде політику згортання українізації, усупереч започаткуванням І. Стешенка. Багато міністрів гетьманату були кадетами-«мілюковцями»: сповідували ідею «великой и неделимой». Проте новий уряд не міг обійтися без допомоги Стешенка, і 10 червня 1918 року його призначають генеральним комісаром освіти, фактично не даючи змоги нічого робити на ниві української освіти. Тому він домагається в міністерства відставки й дозволу очолити кафедру української мови в Кам'янець-Подільському університеті.

20 липня 1918 року І. Стешенко отримує посвідчення про надання відпустки з 25 липня по 25 серпня, щоб відпочити у своєму маєтку в Чернечому Ярі, тоді Зіньківського повіту Полтавської губернії, а водночас і підготуватися до майбутньої наукової праці.

Уночі з 29 на 30 липня 1918 року він із 14-річним сином Ярославом прибуває з Києва на станцію Полтава Київська. Візника вони не знаходять, тож ідуть пішки, зрізавши шлях через Павленківську вулицю, повз гімназію, що була українізована за вказівкою Стешенка, провулком (на сьогодні його вже немає). На розі Куракінської їх перестрівають двоє незнайомців, після команди «руки вгору» миттєво лунають два постріли. І. Стешенкові двічі влучили в голову. Убивці зникли, не зацікавившись пакунками, які несли батько із сином. На постріли вибігли люди. І. Стешенка відвезли до лікарні, але він, не приходячи до тями, вранці помер. Це було одне з перших політичних убивств у тогочасній Україні.

Про замовленість убивства стало достеменно відомо після публікації щоденника С. Єфремова (1997), який у Полтаві 20 грудня 1923 року зі слів Товкача записав таке: «Дізнався від Костя Івановича страшні подробиці про вбивство Івана Стешенка. Засудила його на смерть большевистська організація Зіньківського повіту; засуд виконав один з членів цієї організації. Коли б це я не від Костя Івановича чув – я б не повірив: така це без краю безглузда, божевільна якась історія. А втім – чи ж божевілля у всяких формах і проявах у нас взагалі бракувало?» Ю. Хорунжий у книжці «Мужі чину» посилається на лист І. Стешенка із Чернечого Яру до сина Ярослава, в якому освітянин-патріот повідомляє, що на літніх вакаціях у селі Великі Будища Зіньківського повіту вів курси українізації для вчителів місцевої школи. Саме ці курси Ю. Хорунжий розцінює як причину замаху на Стешенка: «Мабуть, він їм дуже заважав, читаючи українознавство на вчительських курсах в їхньому повіті. А ще його діяльність як міністра і генерального комісара народної освіти в українських урядах…»

У вересні 2008 року на приміщенні старої школи в селі Великі Будища встановлено меморіальну дошку з барельєфом Івана Стешенка. Це перша і єдина в Україні меморіальна дошка нашому великому просвітителю. 2013 року вперше за останнє століття видана збірка його творів. Тож Іван Стешенко поступово повертається до нас, удячною народною пам'яттю розлущує вікову зашкарубліть, за якою сяє-нуртує світло нашого духовного очищення; повертається в рідну незалежну Україну, на святий олтар якої він поклав свою тяжку, неоціненну працю і саме життя.

А все ж прикро, що новітні державні чиновники до цього повернення не мають жодного стосунку.

Володимир Подрига

ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ ГАННИ СУПРУНЕНКО

(до 135-річчя від дня народження поетеси)

Суспільно-політичні події початку XX століття, передовсім революція 1905–1907 років, уплинули на хід історії, розвиток українського письменства, долі літераторів, стали джерелом натхнення, творчості, активної життєвої позиції, змінивши не лише світовідчуття, мислення, а й спосіб життя нашого народу.

У цей складний час особливо ініціативним було жіноцтво. Загальне суспільне збудження не оминуло ні початківців (Марію Загірню, Надію Кибальчич (Козловську), Віру Лебедову, Марійку Підгірянку), ні знаних майстрів слова (Христю Алчевську, Олену Пчілку, Надію Кибальчич (Симонову), Дніпрову Чайку), які метою життя обрали служіння рідному народові, тому більшість учителювала. Також вони долучалися до різноманітних культурно-мистецьких заходів, освітніх проектів, співпрацювали з громадськими організаціями, партіями, редакціями газет, журналів, багато писали та перекладали українською мовою твори зарубіжних письменників.

Діяльними, інтелігентними, освіченими, добродійними, людинолюбними, відданими землякам були й літераторки з Лубен, зокрема Ганна Попова, Надія Супруненко, Ганна Супруненко, Галина Орлівна, про яких мало що відомо сьогодні. І це не дивно. Матеріальна скрута, злигодні, сімейні проблеми, бурхливі доленосні події заважали творчості, однак не витруювали бажання писати, передавати власні думки і почуття за допомогою художнього слова, створювати особливу картину світу, структуруючи її національними, етнічними, авторськими концептами, що розкривають естетичні смаки, моральні орієнтири письменниць, свідчать про вірність українській літературній традиції, патріотичні почуття, любов до рідного краю, неповторне мислення.

Забуття літераторок спричинили їхні незначні за обсягом художні спадки, окремі твори з яких зберігаються сьогодні в архівах, бібліотеках Києва, Москви, Петербурга, уміщені в мало доступних газетах, журналах, альманахах, збірниках першої половини XX століття; колоніальна залежність України; увага науковців до значно талановитіших письменників; байдужість нащадків, які не зберігали віршів, оповідань, повістей, п'єс, нарисів, статей, листів, щоденників попередників. Проте їхньою діяльністю цікавилися краєзнавці, журналісти, намагаючись в умовах радянської цензури повернути з небуття імена

Ганна Супруненко (1883–1962) – українська письменниця, культурно-громадська діячка. *Фото, поч. XX ст.*

незаслужено забутих талантів рідного краю. Завдяки тривалій праці ентузіастів, передовсім Бориса Ванцака і Петра Ротача, зібрано й збережено цінний матеріал, який потрібно використати для створення ґрунтовних досліджень про згаданих лубенок.

З нагоди 135-річчя від дня народження талановитої Ганни Супруненко варто пригадати основні віхи її складного життєвого та недовгого творчого шляху, який постійно і безуспішно упродовж тривалого часу вона відновлювала, однак писала «в шухляду».

Скромний доробок поетеси свого часу привернув увагу Григорія Нудьги, який у другому томі збірника «Пісні та романси українських поетів» (1956) опублікував вірш «Робітникам». Як переконуємося з примітки, літературознавець майже нічого не знав про авторку, назвав неправильним іменем, уточнивши, що «Галина Супруненко» – псевдонім [2]. А вона жила поруч, у Києві, щоправда, підписувалася прізвищем чоловіка – Стеллецька.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Значно більше про Ганну Супруненко змогли довідатися дослідники 1960–1970-х років, зокрема київська вчена Леоніла Міщенко («Українські поетеси дожовтневої доби» [9], «Ганна Супруненко» [5]), полтавський краєзнавець Петро Ротач («Ганна Супруненко» [12]), а особливо лубенський журналіст Борис Ванцак («Натхнення дала революція» [1]). Однак цього замало для всебічного розкриття питання місця Ганни Супруненко в українському літературному процесі перших десятиліть XX століття, визначення її ролі в культурному житті малої батьківщини, розуміння особливостей індивідуального стилю.

Ганна Василівна Супруненко (у шлюбі Стеллецька) народилася 1883[1] року в Лубнах. По батьковій лінії вона належала до забезпеченого козацького роду з Миргородщини. Її дід Йосип Іванович Супруненко (кін. XVIII – перша пол. XIX ст.) за тривалу державну службу вдостоєний чину титулярного радника, домігся звання дворянина (1852), спільно із дружиною виховав сімох дітей – Івана, Петра, Якова, Василя, Михайла, Анастасію, Костянтина [14, с. 639].

Батько літераторки Василь Йосипович (1844–1921) працював діловодом у Хоролі, старшим нотаріусом Лубенського окружного суду, отримав чин дійсного статського радника. Обіймаючи високу посаду, жив скромно, не брав хабарів, не кривив душею. Ось як його схарактеризувала внучка Любов Григор'єва: «Дід був "безсеребреник", дуже добрий, з відкритим щирим серцем, завжди готовий прийти на допомогу людям» [7, арк. 1]. Ризикуючи власним життям і життями дітей, під час погромів переховував удома лубенських євреїв. Бунтарі поважали нотаріуса за доброзичливе ставлення до простолюду, чесну працю, гуманність, тому в періоди вибуху гніву оминали його садибу.

Мати, імені й дат життя якої встановити не вдалося, була росіянкою (найімовірніше, походила зі зросійщеної української родини), володіла кількома іноземними мовами, писала вірші. Після її раптової смерті осиротіло п'ятеро дітей – Петро, Надія, Іван, Віра, Ганна. За спогадами Любові Григор'євої, відтоді молодшими, особливо Ганною, опікувалася старша на десять років Надія (близько 1875–1930-ті рр.), яка, хоч і була інвалідом дитинства, усе ж наводила лад у хаті, брала участь у таємних гуртках, працювала вчителькою, їздила на конференції, співпрацювала з редакціями лубенських газет, займалася громадськими справами, тобто думала насамперед про інших, а вже потім про себе, бо була справжньою інтелігенткою [7, арк. 1].

Відсутність господині спричинила зміни в родині Супруненків, члени якої не влаштовували днів народжень, не святкували багатьох православних празників, не дотримувалися українських звичаїв, не ходили до церкви. Ось як про це пригадувала Любов Григор'єва: «А дід був християнином у філософському розумінні… В церкву не ходив, сам не говів і дітей до того не привчив. Тільки й того, що на Паску пік паски, а на Різдво влаштовував онукам ялинку і дарив колядникам, а коли й батюшці з дяком, те, що полагалося за звичаєм» [7, арк. 2]. Звичайно, усе це сприяло прихильності його дітей, особливо Петра[2] та Надії, до популярної на той час марксистської і соціал-демократичної ідеології, тому вони брали участь у революційних подіях 1905–1907 років. Під їхнім упливом, а також за участі лубенської народної вчительки Софії Мневської[3] формувався світогляд Ганни Супруненко, яка рано зрозуміла, що потрібно змінювати суспільство, дбати про простолюд; згодом, з утвердженням радянської влади в Україні, виховувала школярів і власних дітей відповідно до норм нової ідеології.

Однак літераторка, самотужки опанувавши мову, письменство, історію рідного народу, не цуралася української справи, організовувала читання творів національних письменників, брала участь у різноманітних ювілейних заходах, панахидах, зокрема їздила до Полтави на відкриття пам'ятника Іванові Котляревському (1903), долучалася до поховання Надії Кибальчич (Симонової) (1918) тощо.

Закінчивши Лубенську жіночу гімназію, Ганна Супруненко з подругою Софією, яка згодом стала дружиною брата Петра, вчителювала у Криму (1904), була слухачем Вищих жіночих курсів у Москві (1905). Потяг до знань, бажання пізнавати нове змусили її шукати шляхи самовдосконалення, тому навчалася на історичному відділенні Одеських жіночих курсів (1907), обіймала посаду вчительки російської школи в Латакії[4] (1908).

Пливучи на кораблі до Палестини, дівчина познайомилася з майбутнім чоловіком – археологом Гнатом Стеллецьким (1878–1949). Їхня зустріч змінила життя обох. Повінчавшись у Києві (1909), подружжя переїхало до Москви, де Ганна Василівна навчалася в археологічному інституті (1910–1914), створила власний приватний дитячий садок (1915–1916).

[1] У довідках і статтях про Ганну Супруненко, а також автобіографії зазначено, що вона народилася 1888 року. Але це не так. За спогадами Любові Григор'євої, вона з'явилася на світ 1883 року [7, арк. 16]. Помилку, що закралася під час перепису в 1930-х роках, згодом не було виправлено.

[2] Навчаючись на юридичному факультеті Київського університету, брав участь у таємних зборах революційно налаштованої молоді, за що був ув'язнений до Лук'янівської в'язниці, а згодом – Харківської тюрми. Працював присяжним повіреним. Помер у Лубнах на початку 1920-х рр. під час епідемії тифу [7, арк. 1, 2, 21, 24].

[3] Спільно з нею Ганна Супруненко в домашніх умовах тиражувала заборонену в Російській імперії літературу революційного змісту [13, с. 25].

[4] Нині перебуває у складі Сирії.

Непорозуміння із Гнатом Стеллецьким стало причиною її повернення до Лубен, де працювала у приватній гімназії О. М. Климової (1916–1917). Невдовзі життя налагодилося: на постійне проживання до міста переїхав чоловік, підростали доньки, народився син. Дещо засмучували тривалі експедиції Гната Яковича Лубенщиною впродовж 1918–1919 років, із яких він повертався втомлений, проте окрилений, бо зміг відшукати чимало цінних речей для новоствореного музею в зруйнованих поміщицьких маєтках.

Знаючи, що голова родини, ризикуючи життям, безкорисливо рятує матеріальні цінності високої художньої вартості, Ганна Василівна бажала й собі долучитися до цього важливого заходу, однак, піклуючись про дітей, змушена була відмовитися від задуму. Любов Григор'єва пригадувала: «І десь у тому коловороті між пожежами і стрільяниною, на селянській підводі, в обнімку з книгами і фарфоровими вазами, голодний і щасливий батько. Бо рятував для людства світові цінности науки і мистецтва. Сусідки єхидно питали маму: "Що він за це має? Що їдять його діти? Чи був у них сьогодні обід?" Обіду не було, бо в цей день усі просиділи у погребі, бо була стрільянина. Червоні вигонили зелених. А мама під цю стрільянину бігала на базар, роздобула кукурудзяну паляницю… І більш усього їй хотілося б бути на тій підводі разом з батьком, рятувати цінности для людства. Та малеча міцно зв'язала їй руки, і мама думала про себе в останню чергу» [7, арк. 3]. Це були чи не останні миті щастя літераторки в шлюбі, що за кілька років завершиться спокійним неофіційним розлученням. Життєві дороги подружжя розійдуться, проте не назавжди, бо впродовж 1920–1930-х років вони час від часу зустрічатимуться, узгоджуючи ті чи ті питання, пов'язані з вихованням і навчанням дітей.

У шлюбі із Гнатом Стеллецьким Ганна Василівна народила Любов (Волю) (1910–1991), Злату (1912–1999), Доната (1917–2000). Любов Гнатівна Стеллецька (в одруженні Григор'єва), закінчивши Лубенську другу семирічну та будівельну школи, навчалася в Київському художньому інституті (1927–1932), працювала в Київській художній школі, співробітничала з редакціями дитячих журналів, ілюструвала збірки творів українських письменників, створила дві книги для дітей, була членом Спілки художників України (1944). Злата й Донат Стеллецькі здобували професію в авіаційному технікумі, що розташовувався неподалік Москви. Злата Гнатівна літала на планері, а після війни була фотографом [7, арк. 14зв]. Сліди Доната Гнатовича загубилися, відомо, що він брав участь у Другій світовій війні, нагороджений орденом Вітчизняної війни ІІ ступеня. Сьогодні їхні нащадки живуть в Україні та Росії.

Та як би там не було в особистому житті, Ганна Супруненко не полишала педагогічної діяльності: трудилася в шкільному відділі Лубенської повітової управи (1917–1919), на курсах ліквідації неграмотності червоноармійців при Лубенському евакопункті (1919–1920), завідувала Снітинським дитячим будинком (1921–1923), учителювала в школах сіл Хорішки, Вороньки, Хомутець, Войтове (1923–1929), викладала фахові дисципліни студентам Лубенського педагогічного технікуму (1929–1931), працювала вчителькою в Березані (1931–1936).

Особливо складним був 1921 рік. Тоді Ганна Василівна очолювала Снітинський дитячий будинок, дбала про сиріт, власних дітей, а також приблуд, які шукали їжу й тимчасове житло. Під час голоду вона підгодовувала малечу кульками з подрібненого печеного цукрового буряку й житнього борошна, борщем із м'ясом ворон, цвітом білої акації [7, арк. 29–29 зв]. Незважаючи на труднощі, навчала й виховувала учнів на високому професійному рівні, залучала до участі в художній самодіяльності.

Ганна Супруненко була освіченою особистістю, володіла французькою, німецькою, російською мовами, читала твори українських і зарубіжних письменників, а вірші Тараса Шевченка, Леоніда Глібова, Степана Руданського, Івана Франка, Олександра Олеся вивчала напам'ять, часто декламувала вихованцям.

Закінчивши заочне відділення Київського педагогічного інституту (1936), переїхала до Києва, де працювала на робітничому факультеті Київського інженерно-меліоративного інституту, у школах міста, на курсах піонерських вожатих тощо.

Ганна Супруненко була високоосвіченою, моральною особистістю, уміла любити, прощати, підтримувала товариські стосунки з колишнім чоловіком, тісно спілкувалася з Надією Кибальчич (Симоновою), Любов'ю Яновською, Ганною Поповою, Галиною Орлівною, була знайома із Климом Поліщуком, Михайлом Івченком, Людмилою Коваленко, Мусієм Кононенком.

Виховуючи трьох дітей, ледве зводячи кінці з кінцями, вона дбала про подруг: на початку 1920-х років у своєму лубенському помешканні прихистила Ганну Попову з донькою та внучкою; надсилала посилки із продуктами Софії Мневській і Галині Орлівні до Казахстану, хоч, як зізнавалася в листі від 27 червня 1932 року, «з продуктами [була] велика скрута» [15, с. 46]. Варто додати, що згодом вона дбала про безнадійно хвору Галину Орлівну, домовлялася про зустрічі з лікарями, відвідувала подругу в клініці, готувала їжу.

Вийшовши на пенсію, Ганна Василівна жила в родині доньки Любові Григор'євої у Києві, де й померла 21 травня 1962 року. Похована на Байковому цвинтарі.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Хист до віршування Ганна Супруненко перейняла від матері, яку майже не пам'ятала. Спочатку писала російською, згодом – українською. Поезії, переклади й переспіви публікувала в газеті «Земля і воля», журналах «Літературно-науковий вістник», «Нова громада», «Терновий вінок», декламаторі «Розвага», антології «Українська муза» (1905–1908). Окремі твори авторки часто передруковувалися. Зокрема, за її життя вірш «Робітникам» був уміщений у збірці революційних пісень «До боротьби!» (1917), низці читанок (1920-ті рр.), книзі «Пісні та романси українських поетів» (1956. – Т. 2).

Вірші Ганни Супруненко після її смерті час від часу публікувалися в збірниках, як-от «Тридцять українських поетес» (1968), «Антологія української поезії» (1984. – Т. 3), друкувалися в лубенській районній газеті (1972).

Чимало творів літераторки, передовсім віршів, п'єс, нотаток, не було видано. Її архів зберігався в Любові Григор'євої та згорів під час пожежі [7, арк. 25]. Кілька віршів, що не були оприлюднені, донька записала з пам'яті – «Мені снилось – в далекій холодній Москві», «Мов з тополеньки листочок»; перший побачив світ у лубенській районній газеті (1972), інший до сьогодні знаходиться в рукопису.

Хоч літературна діяльність Ганни Супруненко через об'єктивні причини (голодомори, нестатки, виховання дітей без допомоги чоловіка, піклування про літнього немічного батька, розлучення, репресії, відірваність від літературного життя країни) припинилася, усе ж вона має хронологічні межі.

Перший період творчості, що тривав упродовж першого десятиліття XX століття, був найпродуктивнішим, саме тоді поетеса писала вірші, перекладала та переспівувала твори зарубіжних письменників, друкуючи їх у часописах.

Другий період припав на 1910–1916 роки. У цей час Ганна Супруненко мала можливість продовжувати літературну діяльність, поліпшувати індивідуальний стиль, однак відмовилася від творчості, цілком віддавшись родині. Не сприяло натхненню й російськомовне середовище Москви, де вона жила.

Третій, латентний, період творчості продовжувався з 1917 до 1962 року. І хоч Ганна Василівна, як стверджувала Любов Григор'єва, іноді писала вірші, п'єси, нотатки, перекладала, усе ж не брала участі в письменницькому процесі країни, не публікувалася. Найчастіше вона читала власні твори подругам, передовсім Ганні Поповій, Софії Мневській, Софії Супруненко. Сенсом її життя стали діти й вихованці, яких безмежно любила, про яких ненастанно піклувалася, у клопотах забуваючи про зраду чоловіка, труднощі.

Аналіз скромного вцілілого віршованого доробку Ганни Супруненко дозволяє констатувати: поетеса була талановита особистість із реалістичним світовідчуттям, що позначилося на індивідуальному стилі. І хоч в окремих творах вона використовувала народнопоетичні зображально-виражальні засоби, символи, мотиви, образи, що свідчать про тяжіння до поетики українського романтизму, усе ж опрацьовувала громадянські мотиви, порушувала проблему бідності, соціальної нерівності, неволі народу, бездержавності України, замислювалася над нагальними питанням свого часу, потребою боротьби за краще життя, права і свободи.

Примітними рисами її поезій є діалог автора з читачем, спонукування до дій («Робітникам», «Народе мій!...»), філософське осмислення життя, нагальних проблем часу («Робітникам», «Народе мій!...», «На селі»), моральних і естетичних категорій («Здалека», «Краса», «Мовчання»), реалістично-натуралістичне зображення сірих буднів простолюду («На селі»), інтимність («Гамма»), недомовленість («Я»), оптимізм («Робітникам», «Народе мій!...», «Я»).

Поетеса не відривалася від української літературної традиції, започаткованої романтиками, проте віддавала перевагу реалізму, поєднуючи його з елементами модернізму, риси якого переймала, перекладаючи твори зарубіжних письменників. У її віршах примітні екзистенційні мотиви, однак сум не глибокий, безнадія не тотальна, а мотив смерті ледь окреслений. Усе це свідчить про сильну оптимістичну натуру авторки, загартовану життєвими випробуваннями.

Досить плідно Ганна Супруненко працювала в жанрі громадянської лірики. У віршах «Робітникам», «Народе мій!..» (1905) вона, солідаризуючись із Тарасом Шевченком, Іваном Франком, висловила думку, що пригноблені працьовиті українці повинні боротися за власну волю і незалежну країну. Закликаючи співвітчизників розпочати бій, зруйнувати темне царство, побудувати нове життя, її лірична героїня вірить, що окови рабства буде розірвано, «прийде час – і вільна Україна / Життям широким, славним заживе…» [23, с. 240]. Варто відзначити, що твір «Робітникам», написаний під впливом популярного на початку XX століття «Інтернаціоналу», був не менш відомим, часто переписувався та передруковувався.

Реалістично, навіть дещо натуралістично у вірші «На селі» (1908) Ганна Василівна змалювала жахливе існування українських хліборобів на початку XX століття, наголосивши на бідності, через яку вони озлобились, стали лютими, тобто виродилися морально. Увиразнюючи мотив недолі народу, вона використала низку слухових образів («собака голодна гарчить», «дитина побита кричить», «Жінка десь лається», «чуть плач»). Важливу роль у розкритті мотиву бідності селян, змін їхніх характерів відіграють деталі одягу («Одіж обірвана, висить шмаття»), лаконічні портрети («нечупарні, смугляві дівчата», «Хмуре обличчя»), психологічні портрети («Парубок мовчки вертається з поля», «Погляд бай-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

дужий»), образи-реалії («Похилились хати», «П'яний упав», «Десь колотнеча <…>, / Жінка розхристана з хати біжить»), численні риторичні запитання («Де її випасти?», «Господи! доки ще буду терпіть?»), оклики («Паші нема!», «Господи!»).

Необхідно зазначити, що на художніх особливостях аналізованого твору позначився вплив поетики Павла Грабовського, частково Тараса Шевченка. Його характерною ознакою є інтертекстуальна антитеза, за допомогою якої відбувається своєрідний діалог між поколіннями майстрів слова. Ганна Супруненко, знаючи вірші Тараса Шевченка, застосувала прийом гри образами, мотивами, тому написане нею є протилежним за змістом і тональністю до сказаного попередником: «Вбоге село. Похилились хати. / Злісно собака голодна гарчить…» [23, с. 240] (Ганна Супруненко) – «Село на нашій Україні – / Неначе писанка: село / Зеленим гаєм поросло; / Цвітуть сади, біліють хати…» [26, с. 9] (Тарас Шевченко); «Йдуть нечупарні, смугляві дівчата, / Чуть, як дитина побита кричить» [23, с. 240] (Ганна Супруненко) – «Співають ідучи дівчата» [25, с. 177] (Тарас Шевченко). У такий спосіб поетеса не лише змушує читачів мислити, розкодовувати текст, а й перейматися порушеними проблемами, адже лише на протиставленні світлого й радісного – темного та сумного формуються стійкі почуття, враження, що не забуваються, увиразнюються образи, архетипи, концепти, розкриваються їхнє значення.

Окремою групою віршів Ганни Супруненко є ті, в яких по-філософськи й у відповідності до національної традиції осмислено моральні та естетичні категорії, риси вдачі, особливості сприймання світу ліричними героями.

Проблему внутрішньої і зовнішньої краси людини авторка порушила у творі «Краса». Інтерпретуючи народний вираз «золоте серце», вона створила образ некрасивої дівчини, яка, хоч і не має матеріального багатства, мешкає в облупленій хаті, усе ж відзначається щирістю, чуйністю, добротою, тому «Здається першою красунею…» [23, с. 244]. Як переконуємося, переосмислюючи уявлення українців про красу, поетеса опрацювала типовий для національного мислення мотив серця, втіливши його у відповідному образі.

Ганна Василівна художньо осмислила й відомий афоризм «Велике видно здалека», створивши його авторську форму «Здалека все кращим здається». Вона вважає, що людині достатньо подивитися на якийсь об'єкт здалека, щоб назавжди закарбувати в пам'яті, а згадуючи його, сповнюватися радістю.

У вірші «Мовчання» літераторка висловила погляд на проблему розлучення колись закоханих одне в одного чоловіка й жінки, вважаючи, що, коли немає надії на порозуміння, краще стримувати себе, мовчати, тамувати смуток, бо виправдання можуть ранити ще більше.

Неповторною є низка інтимних поезій Ганни Супруненко. У творі «Гамма» вона змалювала образ закоханої ліричної героїні, яка окрилена своїм обранцем, тому відкидає сумніви, віддається почуттю, вважаючи, що «Велике, могутнє, всесильне кохання» [23, с. 243] здатне змінити й ощасливити кожного.

У поезії «Я» літераторка створила власний образ активної особистості, котра, як і кожна жінка, пережила душевне потрясіння, проте не втратила життєрадісності, здатності кохати, мріяти, сподіватися.

У творі «Мов з тополеньки листочок», написаному під упливом поетики українських балад і пісень про кохання, розкривається образ самотньої ліричної героїні, яка тривалий час вірно чекає милого, сподіваючись, що він повернеться.

Зберігся й вірш «Мені снилось – в далекій холодній Москві» (1924), у якому поетеса передала сум, плач із приводу смерті Володимира Леніна. Зазначивши, що він житиме в серцях спартаків (піонерів), наголосила на присязі виконати заповіти.

Ганна Супруненко жила й формувалася як літератор у складний час, тому не досягла високої поетичної майстерності, успіху, усе ж вона відбулася як мати, бабуся, подруга, педагог, високодуховна й освічена особистість. У її громадянських, філософських, інтимних віршах поєднано риси поетики реалізму, натуралізму, частково романтизму та модернізму, осмислено твори письменників-попередників, зразки фольклору; проглядається глибоке розуміння соціальних процесів початку XX століття, особливостей психології співвітчизників, створено образ людяної, мудрої, оптимістичної і діяльної ліричної героїні – alter ego авторки, для якої важлива незалежна Україна, свобода, благополуччя та щаслива доля рідного народу. Письменниця переконана, що він подолає труднощі, відродиться духовно, здобуде волю, створить незалежну державу.

Література

1. Ванцак Б. Натхнення дала революція / Б. Ванцак // Ленінська зоря. – 1972. – 22 квітня. – С. 4.

2. Галина[5] Супруненко : [короткі біографічні відомості, бібліографія] / [Без підпису] // Пісні та романси українських поетів : у 2 т. – К. : Рад. письм., 1956. – Т. 2. – С. 341.

3. Ганна Супруненко : [біографічна довідка] / [Без підпису] // Антологія української поезії. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 3. – С. 248.

4. Ганна Супруненко : [біографічна довідка] / [Без підпису] // Українська муза. – 1908. – Вип. 11. – С. 1100.

5. Ганна Супруненко : [біографічна довідка] / Л. І. Міщенко // Тридцять українських поетес : антологія. – К. : Рад. письм., 1968. – С. 238.

[5] У збірникові помилково вказано Галина замість Ганна.

6. Ганна Супруненко : [біографічна довідка] / [Без підпису] // Калинове гроно : антологія. – Полтава : Полтав. літерат., 1998. – Т. 1. – С. 79.

7. Григорьєва Любовь. Письма-воспоминания… о своей матери : [рукописи] // Архівний відділ виконавчого комітету Лубенської міської ради. – Ф. 62. – Оп. 1. – № 19. – 36 арк.

8. Капельгородський П. На лубенському літературному гробовищі / Пилип Капельгородський // Життя й революція. – 1928. – № 10. – С. 115–125.

9. Міщенко Л. Українські поетеси дожовтневої доби / Леоніла Міщенко // Тридцять українських поетес : антологія. – К. : Рад. письм., 1968. – С. 3–30.

10. Нудьга Г. Спільними зусиллями / Григорій Нудьга // Літературна газета. – 1958. – 5 грудня. – С. 2.

11. Орлівна Г. Лист Г. В. Стеллецькій (14.1. [19]55) / Г.Орлівна // Український засів. – 1995. – Ч. 7–9. – С. 56.

12. Ротач П. Ганна Супруненко / П. Ротач // Архіви України. – 1969. – № 1. – С. 112.

13. Ротач П. Лубни. Кулябки, 18 (Стежками життя Галини Орлівни) / Петро Ротач // Український засів. – 1995. – Ч. 7–9. – С. 23–64.

14. Список дворян, внесенных в Полтавскую родословную книгу Полтавской губернии в 1898 году. – Полтава : Типо-литогр. Полтавского губернского правления, 1898. – 792 с.

15. Стеллецька Г. Лист С. Г. Мневській (27.6.1932) / Ганна Стеллецька (Супруненко Ганна) // Український засів. – 1995. – Ч. 7–9. – С. 46.

16. Стеллецька Г. Лист Я. З. Возному (19.3.1955) / Ганна Стеллецька (Супруненко Ганна) // Український засів. – 1995. – Ч. 7–9. – С. 56–57.

17. Супруненко Г. Автобиография учит. Стеллецкой А. В. [рукопис] // Архівний відділ виконавчого комітету Лубенської міської ради. – Ф. 62. – Оп. 1. – № 18. – 1 арк.

18. Супруненко Г. На селі ; Коваль ; Мить ; Гамма ; Здалека [вірші] / Ганна Супруненко // Українська муза. – 1908. – Вип. 11. – С. 1100–1102.

19. Супруненко Г. Народе мій!.. ; Мені снилось – в далекій холодній Москві // Ленінська зоря : газета. – Лубни, 1972. – 22 квітня. – С. 4.

20. Супруненко Г. Робітникам («Ви, що терпіли од віку й до віку») / [Без підпису] // До боротьби! : збірник революційних пісень. – Лубни : Друкарня Б. Левітанського, 1905. – С. 9.

21. Супруненко Г. Робітникам [вірш] / Т.[6] Супруненко // Пісні та романси українських поетів : у 2 т. – К. : Рад. письм., 1956. – Т. 2. – С. 230.

22. Супруненко Г. Робітникам ; Народе мій ; На селі : [вірші] / Ганна Супруненко // Калинове гроно : антологія. – Полтава : Полтавський літератор, 1998. – Т. 1. – С. 79–80.

23. Супруненко Г. Робітникам ; Народе мій ; На селі ; Коваль ; Здалека ; Мить ; Гамма ; Я ; Краса ; Мовчання : [вірші] / Ганна Супруненко // Тридцять українських поетес : антологія. – К. : Рад. письм., 1968. – С. 238–244.

24. Супруненко Г. Робітникам ; Я ; Краса : [вірші] / Ганна Супруненко // Антологія української поезії. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 3. – 248–249.

25. Шевченко Т. Твори : у 14 т. / Тарас Шевченко. – 2-е. вид. – Чикаго : Вид-во Миколи Денисюка, 1961. – Т. 2. – 316 с.

26. Шевченко Т. Твори : у 14 т. / Тарас Шевченко. – 2-е. вид. – Чикаго : Вид-во Миколи Денисюка, 1962. – Т. 3. – 400 с.

Ганна Супруненко

АВТОБІОГРАФІЯ, ВІРШІ[7]

Автобиография учит. Стеллецкой А. В.[8]

С. 1

Родилась в 1888 г. в гор. Лубнах. Отец – нотариус Луб. Окр. Суда (умер в 1921 г.). Училась в Луб. Жен. Гимназии. Окончила 8 классов. Была на историческом отделении Одесских женских Пед. курсов. В 1905 г. была в Москве на Высш. Жен. Курсах. В 1907–8 г.г. была в Палестине учит. русской школы в гор. Латтакии. В 1909 вышла замуж. Муж – ученый археолог, был профессором Моск. Археолог. Института (сейчас пенсионер). В Москве окончила Археолог. Ин-тут в 1914-м году. В Москве имела свой офиц. разрешенный Детский Сад.

[6] У збірникові помилково Т. замість Г.

[7] Автобіографію та вірші підготував до друку ***Володимир Подрига***.

[8] Написана у 1945–1949 рр. на двох аркушах учнівського зошита в клітинку фіолетовим чорнилом. Текст збереженого першого аркуша друкується мовою оригіналу без змін. Над заголовком приписка кульковою ручкою синього кольору: «Автобіографія Ганни Василівни Супруненко (Стеллецької), Л. Григор'єва, 1971». Авторські скорочення не коментуються, вони зрозумілі без додаткових пояснень.

С. 2

В 1916-м г. вернулась в г. Лубны и поступила учит. в частную гимназию Климовой. В 1917 была выбрана учителями на работу при Школьной Управе. Работала 4 года. Затем, как специал. по дошкольной работе, была назначена завед. Детским Домом в м. Снетине. С 1923 г. работаю в школах. Прошла квалификац. комиссию при Луб. Пед. Техникуме, с 1927 была на старший концентр переведена. В 1929-м работала в Техникуме. С 1932–1935 работала на Робфаке Киевск. Инж-Мелиорат. Инст-та. Кончила заочно Киевский Пед. Институт и дипломную работу защитила. С 1935 г. работала в Киеве, в школах 33[9]-ой, 106-ой и на курсах пионервожатых при…

(Архівний відділ виконавчого комітету Лубенської міської ради. – Ф. 62. – Оп. 1. – № 18. – 1 арк.)

*** * ***

Народе мій! Коли за тебе встануть
Твої змордовані, пригнічені сини?
Коли для нас хвилини ті настануть,
Що скинемо ми з себе кайдани?

Я вірю, прийде час – і вільна Україна
Життям широким, славним заживе
І людськості своє промовить слово,
Велике, виразне, сміливе і нове…

(Тридцять українських поетес : антологія. – К. : Рад. письм., 1968. – С. 239–240)

Я

Я – це поривання
Навмання сміливе,
Вічне хвилювання,
Як жага, бурхливе…

Я – сумне ридання,
Щире і журливе,
Я – німе страждання,
Тихе і терпливе…

Я – палке кохання,
Радісне, зрадливе,
Я – це без кохання
Щось вічно рухливе…

(Тридцять українських поетес : антологія. – К. : Рад. письм., 1968. – С. 243)

*** * ***

(друкується вперше)

Мов з тополеньки листочок,
Принесла твого листа
Листопадова погода –
І холодна, й навісна.

Сніг упав і сніг розтанув,
Літа мовби й не було,
Знов негода, знов листопад,
Тільки звістки не чутно.

Де ж ти, милий, де ж ти, друже?
Може, згинув у борні?
Серце квилить, серце тужить
По коханому тобі.

(Архівний відділ виконавчого комітету Лубенської міської ради. – Ф. 62. – Оп. 1. – № 19. – Арк. 25 зв)

[9] В оригіналі виправлено на 53.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Володимир Мирний

МАЙСТЕР ЕПІГРАМИ МИКОЛА БУТОВИЧ

Микола Бутович (1895–1961) – художник, письменник, вояк УНР. *Фото, https://zbruc.eu/node/60625*

Наш земляк Микола Бутович – відомий художник, гравер і поет – народився 6 грудня 1895 року в селі Петрівці Гадяцького повіту Полтавської губернії, а закінчив свій нелегкий земний шлях 21 грудня 196l року в місті Гакенсаку штату Нью-Джерсі (США). Похований на українському православному цвинтарі в Бовнд-Бруку.

У юнацтві Микола Бутович навчався в Полтавському кадетському корпусі (1906–1913), що згодом опише в мемуарах. Під час років служив штабу 1-ї козацької дивізії, був інтернований до Польщі, звідти перебрався до Праги. Здобув мистецьку освіту в празькій Вищій художньо-промисловій школі. 1926 року закінчив Академію графічних мистецтв у Лейпцігу. Жив у Югославії, Парижі та Львові, де 1943 року працював професором Вищої мистецької (художньо-промислової) української школи. 1948 року переїхав до США (у місто Риджфілд-Парк поблизу Нью-Йорка). Займався прикладним мистецтвом, був членом Об'єднання митців України в Америці.

Самобутня творчість Миколи Бутовича пронизана високим патріотизмом. Виходець із Полтавщини, де завжди витав по-справжньому народний, пригодницький, таємничий дух Миколи Гоголя та Івана Котляревського, він насичував свої художні та графічні роботи негаснучими іскринами колядок, щедрівок, легенд, приповідок, гумористичних усмішок. Свого часу проілюстрував твори Івана Котляревського, Миколи Гоголя, Пантелеймона Куліша, Василя Стефаника, а також численні козацькі думи, народні пісні та казки.

Залишив по собі Микола Бутович і невелику, але вагому кількість епіграм, жанр яких уподобав у 1930-х роках і розробляв до кінця життя.

Для нас, сьогоднішніх українців, залюблених у розкішне, запашне літературне слово, найцікавішими є ті епіграми Миколи Бутовича, в яких оригінально і яскраво розкриваються характерні риси, душа і мислення видатних українських письменників, композиторів та художників XX століття. А це високі імена: Василь Барка, Євген Маланюк, Святослав Гординський, Юрій Клен, Станіслав Людкевич, Олександр

1995 року в Києві вийшла посмертна збірка Миколи Бутовича «Епіграми Бутумбаса»

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Олесь, Олена Теліга, Улас Самчук, Олег Ольжич, Дмитро Донцов, Дмитро Антонович, Василь Барвінський, Петро Карманський, Володимир Січинський та багато інших.

І що важливо – у кожній епіграмі виграє і світиться тонкий, добрий гумор автора.

На видатного поета Євгена Маланюка

Когорт стальних в степах – без ліку;
Веди ж їх, самотракська Ніко!
О друже,
Вареники люблю я дуже.
І попросіть у пані Тані
Обов'язково, щоб в сметані![10]

Талановитий український лірик Олександр Олесь, автор знаменитого вірша «Сміються, плачуть солов'ї…», що став піснею, полюбляв випити пива.

На поета Олександра Олеся

Він айстер, майстер і Гамбрінус.
Чому паде очкур на мінус?
Чому не держиш крок у Флека?[11]
Чому одстав в хвості далеко?
Крилаті коні за коритом
Вже ржуть і в землю б'ють копитом.
І піна їх уже на спині, –
Натисни, ще не пізно нині.

* * *

Король від пива, принц Парнасу
Жиє і п'є на славу нашу!
Без соди оди не напише.
Як пива ніт, то вже й не дише!

А який зримий, романтичний образ львівського композитора Станіслава Людкевича, автора знаменитої «Української баркароли», створює Микола Бутович!

На композитора Станіслава Людкевича

В усі музика – не ватка,
І кокардою краватка,
Розлітайкою крилатка!
Світить Сясьова топзура,
Сьорба Сясьо львівську люру,
В картах плута проферанс, –
В ухо вліз – новий романс!

Створюючи епіграму на О. Ольжича, М. Бутович підкреслює його приналежність до археології, до карбованого, залізного, як римські когорти, слова:

На поета Олега Ольжича

Буває, дехто любить торти.
Та Олег – римськії когорти.
А інші люблять вина пінні.
Олег над все – добу камінну!
Ще інші – оцет і гірчицю, –
Олег – суворую вовчицю!
Лиш не подумайте – щось з Брема.
О ні, лиш ту – Ромула й Рема!

Олена Теліга, розстріляна фашистами в Бабиному Яру під Києвом 1942 року, залишилася в жартівливій поезії М. Бутовича у своєму вольовому феміністичному образі пори літературних дискусій:

На поетесу Олену Телігу

Ціла вона – така жіноча!
Та в неї, як в удава, очі!
На тім скінчим і будем гречні, –
В нюх заглядати – небезпечно.

На себе

Пасічникувати б тобі, брате,
Мед їсти,
Місити на сластьони тісто!
Ех ви, хутори розлогі,
Воли половії-круторогі,
Чебрець та волошки, –
Хоч згадать та заплакать трошки!
Та як підеш на баштани,
Вважай, не загуби штани!

12 січня 1954 р.
Нью-Йорк,
писані на роботі.

Епіграми Миколи Бутовича – виразні, живі, неповторні штрихи до життєписів багатьох видатних постатей української культури, зокрема й самого високообдарованого митця.

І в цьому – їхня цінність.

[10] М. Бутович: «Вегетаріанцем насправді не є, хоч любить дуже вареники з вишнями, мед і нюхає чебрець – євшан-зілля».

[11] Флек – господар пивоварні.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Раїса Гусленко, Олександр Гусленко

ПРО РОДИНУ ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ

***Тарас Шевченко.* Портрет Євгена Павловича Гребінки,** *1837*

Історія села Лазірки на Полтавщині пов'язана із дружиною та донькою Є. П. Гребінки (1812–1848) – байкаря, поета, прозаїка.

З-під пера письменника вийшли класична українська байка («Малороссійскіе приказки», 1834, 1836), белетристика, зокрема історична (роман «Чайковський», 1843, повість «Нежинський полковник Золотаренко», 1842), романтична поезія. Стали народними славетні романси на слова Гребінки: «Очи черные», «Ні, мамо, не можна нелюба любить», «Помню, я еще молодушкой была».

Народився Євген Павлович у маєтку Убіжищі (нині село Мар'янівка біля міста Гребінки) на Полтавщині. Закінчив Ніжинську гімназію вищих наук (1825–1831). Приїхав до Петербурга 1834 року. Він мав велику заслугу в організації викупу з неволі Т. Г. Шевченка, виданні його «Кобзаря» (1840). «Червня 29-го того ж 1843 року бачимо Шевченка у Мосівці на балу у Т. Вільховської <…>, куди привіз його Гребінка, а його знали яко письменника» (О. Кониський).

1841 або 1842 року Євген Гребінка познайомився з Марією Василівною Ростенберг (1827 р. н.), яка проживала тоді в селі Рудці в нерідного дідуся підполковника А. А. Санковського й бабусі М. О. Боярської-Санковської (1785–1858). Рідним її дідусем був поручик Г. І. Боярський (1779–1815). Його донька Анастасія Григорівна Боярська вийшла заміж за штабс-капітана Василя Васильовича Ростенберга і в придане отримала маєток в селі Рудці (що знаходиться біля трьох братніх могил неподалік від Лазірок). Батьки штабс-капітана жили в Курляндії. До 1835 року вони вже померли. Друга донька Г. І. Боярського – Євдокія – вийшла заміж за капітан-лейтенанта Неверовського. У придане вона отримала маєток в селі Лазірки. Не маючи власних дітей, жінка згодом відписала це помістя Марії Василівні Ростенберг, батько якої 1831 року був уже вдівцем. Після 1835 року він одружився вдруге з А. А. Пашкевич. Нова господиня мала садибу (527 десятин землі) у селі Плеховому Лубенського повіту. У В. Ростенберга й А. Пашкевич народилося п'ятеро синів і чотири дочки. Батькові бракувало часу на доньку Марію від першого шлюбу, як і на господарювання в маєтку села Рудки. Піклування про Марію Василівну і лягло на плечі бабусі й нерідного дідуся. Ініціював знайомство Є. Гребінки з нею, певно, Лев Свічка, одружений із рідною сестрою Євгена Павловича. Неймовірна краса Марії приголомшила поета. Тоді й постав у глибинній суті знаменитий його романс «Очи черные». Автором музики до нього був Флоріан Герман – французький композитор.

Весілля Є. Гребінки й М. Ростенберг відбулося 30 червня 1844 року. Певно, невдовзі після цього подружжя виїхало до Петербурга. 29 листопада 1845 року в них народилася донька, яку назвали Надією. Хрещеними стали ректор Петербурзького університету Петро Олексійович Плетньов і Софія Іванівна – дружина письменника Владиславлєва. Подружжю Гребінок судилося прожити у великій любові та повазі дещо більше чотирьох років. Для утримання сім'ї та літературного салону Є. Гребінка викладав російську граматику та словесність у 2-му кадетському корпусі; ті самі предмети – в Інституті гірничих інженерів та в офіцерських класах Морського кадетського корпусу. Він постійно опікувався долею рідних братів і сестер. Напружена праця без поїздок в Убіжище прискорила його печальну кончину.

Помер письменник від сухот 3 грудня 1848 року. 13 січня 1849 року його похоронили на сімейному цвинтарі в Убіжищі. Після похорону молода вдова разом із дочкою Надією виїхала на Полтавщину. Оселилася в Лазірках – у дідуся й бабусі.

У довіднику «XXXIII. Полтавская губернія. Списокъ населенныхъ мѣстъ по свѣдѣніямъ 1859 года. Изданъ Центральнымъ Статистическимъ Комитетомъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ. Обработан <…> Н. Штиглицомъ. Санкт-Петербургъ, 1862» читаємо про Лазірки: 1859 року його віддаль від повітового містечка Лубни – 27 верст, кількість дворів – 135, кількість жителів: чоловіків – 466, жінок – 459, церква православна – 1, ярмарків – 2; селітрові бурти. Найвпливовішим на той час у Лазірках був поміщик В. К. Величко, який мав винокурний завод і жив на Величковому Хуторі – у великому маєтку з розкішним парком. Той маєток не зберігся. Однак залишився флігель, поблизу якого у 1970–1980 роках височіли три ялини, а неподалік від них, мов діди високочолі, ще з часів Гетьманщини високо в небо здіймали густі крони три велетенські дуби. Під тими дубами, за переказами, бував Т. Г. Шевченко.

Про Шевченків дуб у Лазірках писали професор С. М. Варв'янський (у листі до нас), заслужений працівник культури Л. Д. Зінчук (Кайдаш), лауреат державної премії України В. І. Кайдаш та багато інших (у листах до дирекції Лазірківської ЗОШ). 1949 року співавторка цієї статті почула про перебування Великого Кобзаря на Величковому Хуторі (Величанщині) від своєї матері П. І. Міщенко: вона привела мене туди й показала дуб – один з-поміж трьох, під яким нібито й відпочивав видатний митець. Згодом спогад про ту подію оформився у вірш:

ДУБИ ШЕВЧЕНКОВІ В ЛАЗІРКАХ

Три велетні-дуби до сонця тяглися.
Їх крони зімкнулись, їх віти сплелися.
Стояли могутні. Вітри їх хитали,
І листом зеленим вони розмовляли.
Можливо, часи ті далекі згадали,
Коли проходжавсь під оцими дубами,
Прибувши з дороги, Великий Пророк
І сів тут спочити від щéмких думок –
Про те, як свитину з каліки знімають,
Як в рекрути сина вдови забирають,
Про панську наругу, кріпацьку неволю,
Про те, що громаді будить треба волю…
Раз поруч з дубами гуляла дівчина –
Чарівна і юна, немовби калина,
А з нею матуся – на дуб показала,
Примовкла, замріялась, потім сказала:
«Шевченко безсмертний, наш геній з народу,
Наш голос прозріння, наш світоч свободи,
Під дубом крислатим тут грів свою душу,
Шануй святе місце і інших напучуй,
Бо тут те коріння, що дух наш гартує,
Окрилює серце, наснагу дарує».

Фрагмент поштового тракту (Хорол – Лубни – Івановська – Пирятин) на «Генеральной карте Полтавской губернии 1821 г.» *Фото*

Хотілося б, щоб літературознавці академічних інститутів та університетів, краєзнавці, музейники більш детально дослідили перекази про перебування Т. Г. Шевченка у Величка. Проте це вже інша тема.

Неподалік від Величкового Хутора, на відстані 1 км (ст. Івановська), проходив поштовий тракт Санкт-Петербург – Москва – Київ. Це сприяло дружньому спілкуванню дворянських родин. Для будівництва «Обществом Юго-Западных железных дорог» залізниці Боярськими була продана частина приватних земель. Донині на Південно-Західній

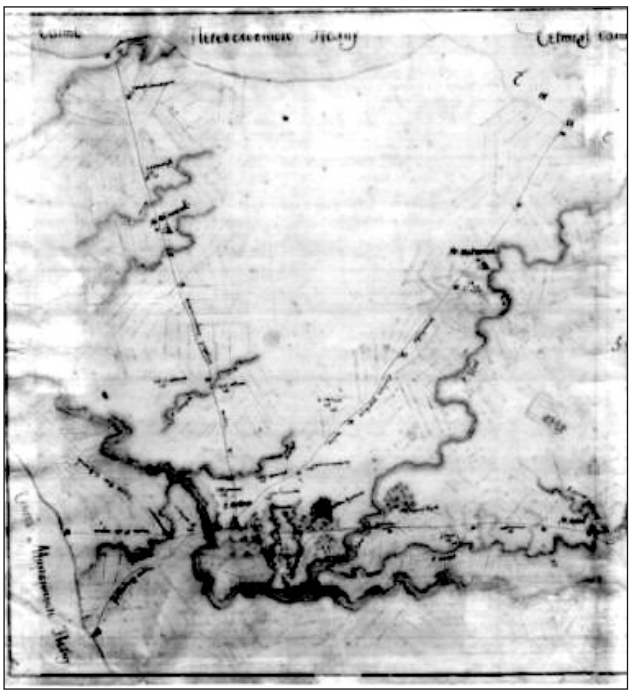

Фрагмент карти «больших проезжих дорог, по Лубенскому полку идущих. 1780 г.» *Фото*

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

залізниці існують Боярщина та Роз'їзд Боярського – поміж станціями Гребінка і Лубни. Боярські в основному володіли землями в селі Лазірки.

У своїй Рудці дружина Є. Гребінки не змогла поселитися, оскільки в її будинку була розміщена школа, яку письменник відкрив 17 травня 1847 року. На прохання Марії Василівни у травні 1849 року школу закрили, і вона з дочкою таки перебралася в Рудку, а через сім років після смерті свого чоловіка вийшла заміж за поручика П. Маслова, котрий звільнився зі служби в армії в чині штабс-капітана. Той і заходився «керувати» маєтком своєї дружини, але вкрай невміло, наробивши боргів і спричинивши розорення родини. Помістя продали на аукціоні. Усе ж 1864 року Марія Василівна володіла статком у Рудці – 516 десятинами землі, яка дісталася їй від Є. Г. Невіровської. Тоді ж П. Маслов отримав посаду мирового посередника у Віленській губернії; туди переїхала і його сім'я та донька Є. Гребінки. Пізніше він займав посаду мирового посередника в Мінській губернії, 1880 року вийшов у відставку, купив невелике дворище в Смоленській губернії – певно, за гроші доньки поета, отримані в спадок від архітектора М. П. Гребінки. Це 52 034 рублі за мінусом 3732 руб. (для вирівнювання отриманого спадку). Тут Маслов знову «погосподарював», як і в Рудці... Настала бідність. Марію Василівну розбив параліч. Вона пролежала півтора року й померла 15 грудня 1894-го; лише на п'ять місяців пережив її нерозторопний чоловік. І знову дворище продали за борги на аукціоні.

Одиноку й бідну Надію Євгенівну прийняли сестрою милосердя в Полтавський дворянський приют. Тут вона мала невеличку кімнатку, користувалася загальним харчуванням, мала скромну допомогу в одягу. Платню за роботу не отримувала. Генерал О. П. Суражевський та редактор журналу «Исторический вестник» С. М. Шубинський виклопотали призначення їй довічної пенсії в сумі 300 руб. на рік з 1 листопада 1899 року. Після цього донька письменника покинула приют і дала свою згоду доглядати за офіцерами й солдатами в Московській військовій богодільні. У квітні 1900 року була перебралася туди й оселилася в закладі на умовах, подібних до попередніх. Померла Надія Євгенівна в листопаді (або грудні) 1907 року, проживши 62 роки. Усю душу вона віддавала немічним, її щиро любили, присвячували вірші.

Як бачимо, найщасливішим у доньки поета було дитинство, яке частково (після смерті батька) пройшло в Лазірках. Цей період співавторка статті відобразила у вірші:

З ДИТИНСТВА ДОНЬКИ Є. ГРЕБІНКИ

Єдина донька, мов несповнена мрія,
Ім'ям наречена сакральним Надія.
Отримані в спадок вишневі Лазірки
Пристанищем стали для доньки Гребінки.
Там гілка значуща дворянського роду
У шовку-траві по лугах Сліпороду
Ходила-бродила в дитячих забавах,
По росах сріблястих в ранкових загравах.
Вечірні розмаї барвистих відтінків
Щоразу зринали у снах у Надійки.
Чотири-п'ять рочків… Дівча невеличке
Гуляло алеями в парку Величка.
У ньому надвечір дерев силуети,
Втікаючи, грались з донькою поета…
Романс «Очі чорні»! У парку лунали,
З маєтку до Наді пливли-долинали
Предивнії звуки. Всім душу ятрили.
Зізнання в коханні – жагучі, тремтливі.
Звучали і голос, і гра на роялі,
З малого села пориваючи в далі
Ті батька бентежно-глибинні зізнання
До матері в згубно-безмежнім коханні.

Працюючи над цим дописом, ми звернулися до видання «Малороссийский родословник» (1914 г. – Т. IV) В. Л. Модзалевського, де, зокрема, вміщено інформацію про родовід Гребінок і Величків, а також використали матеріали статті «К воспоминаниям об Е. П. Гребенке» О. П. Суражевського в журналі «Историческій вестникъ» (№ 12 за 1900 р.), інформацію про яку надала Л. Д. Зінчук.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

РІДНИЙ КРАЙ

Часопись політична, економічна, літературна і наукова.

ВИХОДИТЬ РАЗ НА ТИЖДЕНЬ У ПОЛТАВІ.

РІК ПЕРШИЙ. Число 14. 9-го квітня (апрѣля) 1906 року.

Передплата приймається у Полтаві в конторі «Рідного Краю» на Протопоповський ул., будинок Оксюза № 41, біля почтово-телег. контори.
Передплата на рік 3 карбованці, на 1/2 року 1 карб. 80 коп., на місяць 35 коп., з пересилкою; окреме число 8 коп. За кордон на рік 5 кар Окремі числа за кордоном по 10 коп; на вокзалах залізниць по 10 коп.
Річні передплатники можуть платити по 1 карбованцю за кожні 4 місяці вперед. За переміну адреса треба платить 20 коп.
Передплата приймається тільки с 1 числа кожного місяця.
За оповіщення в «Рідному Краю» після тексту треба платити за один рядок (стрічку) колонки 15 коп. Спереду тексту плата удвое, за поміщення оповістки вдруге і втрете—дешевше.

Листи і рукописі треба засилати по адресі: Полтава, Редакція «Рідного Краю» Протопоповська ул., будинок Оксюза, № 41, біля почтово-телеграфної контори.
Рукописі мають бути написані правописею «Рідного Краю» і тільки з одного боку листа, зоставляючи великі поля.
Як треба буде, редакція скорочуватиме і виправлятиме рукописі.
До кожної рукописі має бути приложена підпись автора і його адреса.
Не прийняті до «Рідного Краю» праці вертаються авторам за їх кошт; а як не будуть взяті з редакції 2 місяці, то знищуються.

Ніна Степаненко

ПРО ОДНУ КУЛЬТУРОЛОГІЧНУ СТУДІЮ МИКОЛИ ДМИТРІЄВА НА ШПАЛЬТАХ ЧАСОПИСУ «РІДНИЙ КРАЙ» (1906)

Часопис «Рідний Край», що виходив у світ на початку XX століття (1905–1916 рр.), вирізнявся з-поміж інших видань того часу патріотичною налаштованістю. На його шпальтах регулярно з'являлися публікації, основний зміст яких – боротьба українців за свої національні свободи. Одним з авторів праць такого взірця є Микола Дмитрієв – перший редактор «Рідного Краю». Свої роботи він друкував під повним ім'ям, а також під криптонімом М. Д. та псевдонімом Слобожанин. Проблеми, які порушував цей «блискучий публіцист» (Семенко [Соколова] С. В. Бібліографічний покажчик до журналу «Рідний Край» [1905–1916]. – Полтава, 1999. – С. 5), «стосувалися різноманітних сторін життя України. Особливо хвилювали його питання розвитку української культури як одного з головних чинників формування національного менталітету, проблеми розбудови національної освіти, де домінантною була теза про право українців мати свою школу» [там само]. Досить згадати хоч би статті, рецензії, присвячені проблемі становлення української мови [Про незрозумілу українську мову. – 1905. – Число 1. – С. 7–8 ; Українські словники. – 1906. – Число 5. – С. 8 ; Граматика (укр. буквар) з малюнками. Склав Норець. Київ, 1906. – 1907. – Число 28. – С. 15], проблемі розбудови національної освіти [До учителів. – 1906. – Число 16. – С. 7 ; З'їзд учителів та діячів середньої школи. – 1906. – Число 19. – С. 11–12 ; Книжки для шкіл. – 1906. – Число 21. – С. 8 ; Проблеми народної освіти на Україні. – 1906. – Число 11. – С. 4–5 ; Українські університетські кафедри. – Число 46. – С. 1–3 ; Б. Грінченко. На беспросветном пути. Об украинской школе. Київ, 1906. – 1906. – Число 19. – С. 15–16].

Винятковою актуальністю, глибиною суджень вирізняються українознавчі й культурологічні студії Миколи Дмитрієва [Музика до Кобзаря Шевченка. – 1906. – Число 8. – С. 22–23 ; Український театр. – 1906. – Число 39. – С. 8 ; Українські часописи. – 1906. – Число 14. – С. 6–7 ; З приводу виходу першої книжки «Літературно-наукового вісника у Києві». – 1907. – Число 3. – С. 3 ; Українські часописи. – 1907. – Число 14. – С. 11–12 ; Кобзарі минулого й будущини. – 1907. – Число 16. – С. 8–9 ; Збірник пісень патріотичних і січових. Уложив січовий батько. Австрія. – 1906. – Число 10. – С. 17 ; Издание для народа на украинском языке. – 1906. – Число 20. – С. 14–15 ; Новини української літератури. – 1906. – Число 50. – С. 4–5 ; Карманний словарь поли-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

тических терминов. К., Изд. «Труд и знание», 1906 г. – 1906. – Число 26. – С. 15].

Нашу увагу привернула українознавча студія «Як упізнати Русь-Україну» [1906. – Число 14. – С. 6–7], яка з'явилася 112 років тому, але й тепер не лише не втратила своєї значущості, а й посилила її. Ця праця за жанром – рецензія-рекомендація. Її автор робить спробу проаналізувати найважливіші книги, що побачили світ у перше десятиріччя XX століття, за якими швидше й легше ознайомитися з історією нашого краю, тобто України, з тодішнім життям українського народу.

На початку свого зарядженого щирим патріотизмом викладу Микола Дмитрієв із болем констатує, що «на сором ми не знаємо минулого нашого краю, нашого народу», і справедливо повчає: «А щоб бути справжнім свідомим громадським діячем, щоб розуміти усі сучасні справи нашого життя – треба добре знати що пережив наш край, наш народ». Ця теза – і про день тодішній, і про день наш. Такою самою є і причина, якою вмотивоване в рецензії українонезнавство: «…ні в нижчих школах, ні в середніх, ні в самих вищих університетах не вчать як слід історії України». Поряд із цим лихом чомусь живучим є й ще одне: немає «книжок, по яких кожному можна було б, не гаячи багато часу, познайомитися з минулим України». «Казені упорядчики учебников» не можуть доносити в усій повноті та справедливості істину, вони часто перекручують її, «перевертають справжнє значіння» перебулого. І знову зронені давно слова перегукується із сьогоденням.

Микола Дмитрієв із-поміж книжок, що допомагають читачеві осягнути величне і трагічне минуле, вирізняє такі: Дорошенко Д. Указатель источников для ознакомления с Южною Русью (С.-Петербург, 1904 рік); Грушевський М. Очерк історії українського народу (С.-Петербург, 1904 рік) ; Єфименко А. Я. Южная Русь (С.-Петербург).

Специфіку невеликої за обсягом, але важливої за інформацією публікації Дмитра Дорошенка визначає те, що вона «містить в собі відомости про книжки й статті, які відносяться до ріжних питань про Русь-Україну». Микола Дмитрієв, щоб зацікавити читачів українознавчими питаннями, коротко аналізує розділи видання. Перший із них «показує книжки, які містять в собі наукові росправи про українців, як окрему народність. В II відділі зібрані матеріали про історії Руси-України з початку до половини 18 століття; відділ цей розбитий на частки по так званим періодам. III-й від. містить в собі Запоріжжя; IV-й обхоплює другу частину 18 століття аж до 60 років 19 віку і далі до наших днів; V-й – Галицька Русь, VI в. – Угорська Русь; IX – Иньші народи на Україні; X – Переселенці з України; XI – Кубань; XII и XIII – Антропологія і етнографія України; XV – Українська мова. Цей відділ дуже великий, поділяється на багато часток по окремим питанням мови. XVI в. – Народня творчість, музика, орнамент і иньше. XVII. – Юридичні відносини України. XVIII. – Економічний стан ук-ців. XIX. Українська література. XX. Іскуство (штука), музика, театр, малярство… і другі відділи». Зрозуміло, що шлях до користувача «Указателя источников для ознакомления с Южною Русью» був нелегким. Це видання зазнало нещадної цензури. З нього пильнувачі режиму повикидали багато всього, що здавалося їм небажаним, шкідливим, що наводило на них страх. Позитив книжки Дмитра Дорошенка, на думку рецензента, і в тому, що в ній «показано чимало українських творів, які видавались за кордоном в Галичині й на Буковині».

Працю Михайла Грушевського Микола Дмитрієв радить обов'язково прочитати тим, хто хоче знати справжню, а не перекручену, видуману українську минувшину. Він називає «Очерки історії українського народу» «коротеньким курсом України-Русі». До заслуг Михайла Грушевського віднесено те, що вчений володіє талантом лаконічного викладу, «дає дуже щільну картину історичного розвою українського народу, української стихії, яка виявляється в життю цього народу». Важливе й те, що опертий на переконливі факти, наскрізь пронизаний правдою опис історії доведено аж до початку XX сторіччя. «Ця книжка, – висновує Микола Дмитрієв, – повинна бути в кожній українській родині…»

Про дослідження О. Я. Єфименко сказано коротко: «Тут ви маєте багато розправ історичних, літературних, публіцистичних».

У статті-рецензії Микола Дмитрієв радить ретельно студіювати твори Миколи Костомарова (видання літературного фонду), високо оцінює також часопис «Кіевская Старіна».

У роботі «Як упізнати Русь-Україну» приділено особливу увагу розвиткові української літератури та етнографії. Що ж до історії красного письменства, наголошує він, то маємо докладно вивчати «"Очерки історії Україн. літ." Петрова і розбір її – проф. Дашкевича. Це дуже цінна розправа».

З етнографічних досліджень вирізнено 3-й том Олександра Пипіна «Историі русской етнографіи», присвячений аналізові української етнографії: «Тут читач бачить, як під впливом загально демократичних думок кінця 18 віку – звертають увагу на народ, як і освічені українці почали вести наукові досліди усяких здобутків народньої творчости українців; як спочатку кохання тільки серцем усього українського перейшло в цілком наукову й політичну течію свідомого українства. Це дуже гарна книжка, і вона показує кожному багато стежок, якими йшла і розгорталась українська самосвідомість».

Важливо те, що Микола Дмитрієв не забуває згадати і про розвій літератури в Галичині та Буковині, говорить, зокрема, і про те, що «там вийшло багато книжок, ріжних часописій і наукових видань».

Автор статті «Як упізнать Русь-Україну» подав важливу інформацію тим, хто хотів знати й досліджувати історію українського народу, його літературу, етнографію. У дохідливій формі, стисло і водночас ємно він схарактеризував найважливіші українознавчі студії початку XX століття. До думки Миколи Дмитрієва прислухаються й сучасні науковці, усі, кому не байдужа доля рідного народу і тих скарбів, які він надбав протягом багатьох віків.

ДВІ РЕЦЕНЗІЇ НА ОДНУ КНИГУ

Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік : монографія / Микола Степаненко. – Полтава : Дивосвіт, 2018. – 588 с.

Системні перифрастичні зв'язки в сучасному публіцистично-політичному дискурсі

Сучасну лінгвістику збагатила цікава й цінна праця – «Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік». Її автор – відомий мовознавець Микола Степаненко. Лінгвісти добре знають його науковий доробок, у якому – суголосна рецензованій роботі монографія «Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон» (Харків : Видавець Іванченко С. І., 2017). Вона викликала неабиякий інтерес у науковому світі (див. про це рецензії Олени Маленко, Надії Бойко, Наталії Кондратенко, уміщені в «Альманасі Полтавського національного педагогічного університету "Рідний край"», 2017, № 1(36)), рецензію Тетяни Космеди, опубліковану в науково-теоретичному журналі НАН України (Інститут української мови) «Українська мова», 2018, № 1). Студії, про які йдеться, мають багато спільного. По-перше, вони складаються з теоретичної і практичної (лексикографічної) частин. Щоправда, відомості, наведені в рецензованому дослідженні, не лише відбивають попередні, новітні динамічні процеси, які відбулися 2017 року, а й проливають світло на раніші зміни, що, за твердженням самого автора, спричинені впливом двох найзначковіших позамовних чинників – Помаранчевої революції та Революції Гідності. Микола Іванович виявляють в монографії такі важливі аспекти, як сучасні фемінативні процеси в українській мові, особливості називання партій (ідеться про партіоніми), специфіка номінування воєнних подій, які відбуваються на Сході України (у так званих «ДНР», «ЛНР»). Наймайстерніше, найповніше представлено аксіологічну вісь перифрастичності як своєрідного субституту офіційної назви «Закон України "Про засади державної мовної політики"» через такі логіко-інформативні сегменти, як 1) авторство документа (ківалово-колесніченківське «твориво»), його 2) структура назви, 3) місце в мовно-законодавчому полі, 4) чинність, 5) сутність.

Як позитивне вирізнимо те, що аспекти розглядуваної проблеми проаналізовано за індивідуальною технологією, а в сукупності вони постають як одна зв'язана в міцний сюжетний вузол проблема – сучасна лінгводинаміка, зокрема інноваційні процеси у сфері української перифрастики, котра покликана оперативно реагувати на всі зміни, які переживає сучасне українське суспільство.

Микола Іванович і в першій, і в другій монографіях зарекомендував себе як вправний словникар. Він зібрав – без перебільшення – оригінальний матеріал, уміло скомпонував його. Відчувається, що автор-лексикограф діяв, як і має бути, об'єктивно, тобто характеризував без якого-небудь селекціонування перифрастичний ресурс. В алфавітних переліках словникових статей подано позитивно й негативно марковані приклади. Їхнє співвідношення – це вже

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

справа не дослідника, а суспільства, яке породжує свою аксіологію всьому, що в ньому відбувається.

Сподіваємося, що корпус вторинних номінувань, яким оперує Микола Степаненко, колись потрапить до солідних лексикографічних видань. Цей корпус, зрештою, унеможливить зникнення такого цінного фактажу. Почасти він, зрозуміло, зберігся б, а от щодо його системного функціювання, то це пряма заслуга Миколи Івановича.

Завідувач кафедри україністики Університету імені Адама Міцкевича в Познані (Польща) Тетяна Космеда, рецензуючи першу монографію, звертає увагу «й на вишукану мову тексту <…> видання», що вказує, за її твердженням, «на характерні риси ідіостилю Миколи Степаненка: його наукове мовлення послідовно й безкомпромісно відповідає всім нормам сучасної української мови, але разом з тим воно надзвичайно соковите, метафоричне, образне, із актуалізацією потрібних для формування оригінальної думки прагматичних смислів, таке, що репрезентує авторську орнаменталіку, лінгвокреативність, його світовідчуття, світорозуміння та світосприйняття, тобто Микола Степаненко демонструє ознаки нового наукового дискурсу, що почав формуватися наприкінці XX – на початку XXI століття, коли руйнуються колишні його канони (строгість викладу, відсутність образності, емоційності, екскурсії, особливої орнаменталістики та ін.)» (див.: Космеда Т. Новий погляд на розвій перифрастичного фонду українців : Степаненко М. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон : монографія / Микола Степаненко. – Харків : Видавець Іваненченко С. І. / Тетяна Космеда // Українська мова. – 2018. – № 1. – С. 155). Те саме без будь-яких вагань можна сказати й про монографію «Публіцистично-політичні перифрази української мови: 2017 рік». Сподіваємося, що її з інтересом читатимуть не тільки фахівці-лінгвісти, а й усі, хто цікавиться минулим і сучасним української мови. Видання рекомендуємо до друку, чекаємо на його якнайшвидший вихід у світ.

Доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри українознавства та лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
О. О. Маленко

Новітня публіцистично-політична перифрастика: власне лінгвістичний і соціолінгвістичний виміри

Рада з того, що маю змогу рецензувати ще одну працю Миколи Степаненка з тієї самої проблеми – політичне сьогодення української мови, а якщо точніше, то віддзеркалення в українській мові всіх політичних пертурбацій і безпосередньо або опосередковано причетних до них людей. Як і попередня монографія (Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон. – Харків, 2017), нове дослідження складається з двох розділів – теоретичного та практичного. Основний зміст теоретичного розділу – міркування автора про лінгвоновації, про природу вторинних номінувань, об'єднаних двома семантичними типами: «Людина», «Суспільний розвиток». Стосовно перифраз, то їх проаналізовано з погляду синхронії (йдеться про датовані 2017 роком описові звороти) та діахронії (краще сказати, відносної діахронії) (мовиться про з'яву перифрастичних висловів у 2004–2016 рр. під впливом таких екстралінгвальних чинників, як Помаранчева революція, Революція Гідності). Важливо, що автор вибудовує чітку концепцію: семантично групує вторинні назви в парадигми, удокладнено характеризує їхні компоненти й установлює їхнє внутрішнє членування в його ієрархічно-значеннєвому структуруванні. Важливі відомості, що пов'язані з активізацією фемінності в українській мові, мовною грою на різних мовних рівнях, можуть бути з успіхом використані у процесі підготовки підручників та посібників із граматики, стилістики. Узагальнення про мілітарні перифрази є цінним матеріалом для укладання енциклопедичного гасла про сучасні воєнні події на Сході України.

Друга частина – це досконалий зразок лексикографічного інтрепретування перифрастикону. Словникові статті, як і передбачає це процедура формування гасел, складається із заголовка, після якого наведено в авторській редакції перелік його описових найменувань та відповідний ілюстративний матеріал із повною паспортизацією. Цей фрагмент роботи може повністю ввійти до Словника українських перифраз. Потреба в такій праці очевидна, вона на часі. Автор справедливо зауважує, що матеріал, яким він послуговується, «аж ніяк не вичерпує багатофункційного політичного ресурсу сучасної української мови». Важливо наголосити ще на одному моменті: основним джерелом дібраного матеріалу став, крім текстів новітніх засобів масової інформації, Інтернет-ресурс. Цей мовний феномен потребує глибокого узагальнення. Зокрема, важливо співвіднести його зі стильовою парадигмою сучасної української мови, установити спільність із функційними різновидами мовлення і – що є вельми важливим – виріznити відмінності й цим самим виявкравити іманентні властивості Інтернет-ресурсу.

Автор виявляє сміливість, коли вводить до обігу виразно конотовані одиниці на позначення відомих людей. Він діє не як політик, а як лінгвіст, цим самим заявляючи, що для дослідників мови немає заборонених тем.

Нарешті ще про одне: теоретичний матеріал логічно структурований, підкріплений виразними ілюстраціями, які подеколи повторюються. Це, однак, не применшує значущості роботи, а навпаки, посилює її, позаяк демонструє різні грані окремої перифрази й новітнього парафрастикону загалом.

Доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Н. В. Кондратенко

Дмитро Шупта

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА АКТРИСА

Рецензія на книгу: Совачева Г. Україна таки буде! : спогади, статті й замітки, листи / Ганна Совачева ; [упоряд., авт. передм. О. П. Ротач]. – Полтава : Дивосвіт, 2017. – 431 с. : іл.

Краєзнавство завше – явище захопливе, адже воно викликає інтерес і в невгамовних дослідників, і в зацікавлених читачів. А ще краєзнавство буває різне: історичне, історико-літературне, етнографічне тощо. Останнім часом утверджується літературне краєзнавство. Саме воно приваблює пошуковців до все нових і нових відкриттів. Нещодавно я ознайомився з доволі цікавою розповіддю про батька Олександра Стражного (Страшного), а ось ці рядки пишу під враженням від видання *Совачева Г. Україна таки буде! (Полтава : Дивосвіт, 2017. – 432 с.)*, надісланого мені його упорядником, автором ґрунтовної вступної статті Олександром Петровичем Ротачем – сином відомого літературознавця, члена НТШ Петра Петровича Ротача та музеєзнавця Алли Олександрівни Ротач. У листі, який супроводжував цей коштовний подарунок, Олександр Петрович повідомляє: «Надсилаю Вам свою книжку про Ганну Совачеву, видатну українську актрису. Це моя троюрідна бабуся, точніше – дружина троюрідного діда Василя Совачева, військового лікаря, начальника Санітарної управи Армії УНР, доброго знайомого С. Петлюри. До речі, В. Совачев – племінник М. І. Міхновського».

Прочитавши вступну статтю, я зрозумів, що з її змістом варто ознайомити якнайширший загал, тому дозволю собі навести з неї окремі відомості, які не лише відтворюють приватні біографії, а дозволяють уявити специфіку української культури в постатях, тим більше, що наклад видання мізерний, а інформація вкрай важлива.

Отже, почати годиться з того, що засвідчує незнищенність родової пам'яті, яка озивається в нащадках. Праправнук професора Київської та Полтавської духовних семінарій П. С. Совачева Олександр Ротач народився 6 березня 1953 року в Полтаві, 1969-го закінчив там СШ № 17, 1974-го – інженерно-будівельний інститут (нині Національний технічний університет імені Юрія Кондратюка), а згодом – аспірантуру при КиївНДПмістобуді. З 1974 року він у Донецьку як провідний фахівець у галузі містобудування, керівник проектної фірми. Упродовж 2003–2007 років – директор проектного департаменту, із 2007 року – генеральний директор ТОВ «Архбудпроект». Член Спілки архітекторів СРСР (1989), Національної спілки архітекторів України (1992). Нині – радник директора Державного проектного інституту містобудування «Міськбудпроект» (м. Полтава).

Як літературний краєзнавець О. Ротач досліджує історію священницьких родів Полтавщини (зокрема, Совачевих, Міхновських, Кривусьових, Саренків). Він автор близько 50 біографічних розвідок про духовних осіб Полтавської єпархії, опублікованих в «Енциклопедії Сучасної України», співавтор і один з упорядників енциклопедичного видання «Полтавська Шевченкіана» й енциклопедичного біобібліографічного словника «Полтавщина літературна», також збірників «Полтавська Петлюріана», «Українська біографістика». Друкувався в часописах «Полтавські єпархіальні вісті», «Рідний край» тощо. Має відзнаки й нагороди.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

У своєму дослідженні про Ганну Совачеву О. Ротач розгорнув перед нами припорошені забуттям, потьмянілі від плину часу дивовижні сторінки життя видатної актриси українського театру. Важливість такого дослідження зумовлена тим, що одним із прийомів денаціоналізації українців було позбавлення нас родової пам'яті, і це тоді, коли нація мала не тільки загальний, а й індивідуальний шляхетний родовід. Забуття людиною, як і народом, власної родової пам'яті скеровує її на шлях рабського поневіряння.

Можна тільки уявити собі, якою кропіткою була робота упорядника, адже до видання включено три частини спогадів знаної української акторки, які були оприлюднені в 1958 і 1979–1982 роках у журналі «Наше життя» (США), а також їх варіації та окремі статті й замітки Ганни Совачевої, зібрані з різних друкованих джерел. Уперше публікується біографія її чоловіка, уродженця Полтавщини, головного санітарного лікаря Армії УНР В. Я. Совачева, написана Ганною в 1930-х роках для «Української загальної енциклопедії». Епістолярний розділ видання склали листи актриси до родини Старосельських і Сердюків. Авторські тексти Г. В. Совачевої доповнені статтями і спогадами сучасників про неї.

Видання супроводжує серйозний науковий апарат: вступна стаття «Велика актриса української сцени», примітки та коментарі, алфавітні покажчики імен і географічних назв.

У вступній статті О. Ротач із великою любов'ю і знанням справи, фактично, складає рясногіллясте родове дерево своїх рідних по материнській лінії, присвятивши цю працю Ніні Володимирівні Совачовій, своїй прабабусі, світлиною якої за 1912 рік і відкривається видання.

Цікавою і показовою є біографія актриси Г. В. Совачевої, яка народилася 24.11(06.12).1876 року в Москві, а відійшла в засвіти 07.07.1954 року в Абондані, неподалік Парижа. Вона походила з давнього дворянського роду Хартуларі з Візантії. Батько актриси В. К. Хартуларі родом із Херсонщини (1837–1916), військовик, який дослужився до генерал-майора царської армії, мав ордени Св. Анни 2-го ст. і Св. Володимира 3-го ст.

Дід Г. Совачевої В. С. Саренко (1814–1871) – «із крови й кости українець». 1833 року він закінчив медичний факультет Московського університету й отримав направлення служити на флоті. 1854 року захистив дисертацію з офтальмології, подальші його дослідження також стосувалися очних хвороб. Був автором 20 наукових праць, уперше в Росії надрукував статтю про вдале пересадження рогівки ока від кроля людині, свідком операції був особисто. Водночас В. С. Саренко чудово володів семиструнною гітарою і вже як композитор опублікував 14 оригінальних п'єс.

Син Саренка Василь Васильович став професором біології, а як затятий театрал, разом зі своїм батьком, мав особливий вплив на юну небогу Ганну, що й вирішило остаточно її професійний вибір.

Ганна була наймолодшою в багатодітній родині Хартуларі, яка щиро кохалася в музиці. Її бабуня, чудова співачка, у своєму петербурзькому домі тримала музичний салон, де збиралися відомі композитори: О. Сєров, М. Мусоргський, Ц. Кюї, М. Балакірєв, О. Даргомижський та ін. Добре співала і грала на фортепіано Ганнина мати, музикантами були троє Ганниних братів, які, крім військової академії, закінчили ще й консерваторію. Ганна ж у 4–5 років виспівувала оперні арії під фортепіанний супровід; 1886-го її, дев'ятирічну, віддали до Інституту шляхетних панн, куди дівчинка переселилася після смерті матері.

Дитинство Ганнусі скінчилося. Через рік батько одружився вдруге, у Ганни з'явилося ще п'ятеро пасербів. «Я росла сиротою», – згадувала актриса. 1893 року, після закінчення інституту, вона поїхала до одного з братів, отримала запрошення до місцевого драматичного гуртка, у виставах якого зіграла майже всі ролі. 1894 року, повернувшись до Москви, Ганна вперше вийшла на сцену із професійними акторами.

Наступні літні канікули, як зазначає О. Ротач, Ганна провела у брата Віктора на Сестрорецькому курорті поблизу С.-Петербурга, де грала в аматорському гуртку, режисером якого був відомий тоді драматург В. Туношевський. Саме в ту пору вона твердо вирішує повністю присвятити себе театрові й восени 1895 року, полишивши підготовку до вступу на медичний факультет, стає студенткою музично-драматичного училища Московського філармонійного товариства (нині – Російська академія театрального мистецтва), «де професором класу драматичного мистецтва був один із майбутніх засновників Московського художнього театру В. І. Немирович-Данченко, котрий віддавав перевагу психологічному зрозумінню твору».

Роки навчання дівчини збіглися з реформуванням театру, а з 9 по 23 березня 1897 року в Москві ще й відбувався І Всеросійський з'їзд сценічних діячів, «засідання якого відвідувала Ганна разом зі своїм дядьком В. В. Саренком, тож вони чули виступи багатьох промовців з критикою на адресу акторів з вимогою підвищувати їх рівень інтелігентності й моралі. Зі скаргами на несприятливі умови існування українського театру виступили й провідні українські сценічні майстри: М. Старицький, М. Заньковецька, П. Саксаганський та ін. Було також піднято питання про освітній рівень акторів».

Хоч студентам училища офіційно заборонили грати на сцені, Ганна продовжувала виступати на Сестрорецькому курорті під час літніх канікул. За-

вершивши навчання, вона рік за контрактом провела на оперній сцені, гастролювала у Вітебську й Мінську. Це її єдиний театральний сезон, проведений на російській оперній сцені. Потім, аж до початку Російсько-японської війни, Ганна активно працювала на сцені одного з українських драматичних театрів, де мала великий успіх.

1904 року її – сестру-резервістку Червоного Хреста – терміново викликали до столиці. «Майже два роки Ганна Хартуларі працювала в санітарних потягах та шпиталях на Далекому Сході», де її доля звела з військовим лікарем, уродженцем Полтавщини, Василем Совачевим, із яким навесні 1906 року вони стали подружжям. «Саме завдяки йому та його сім'ї, – пише О. Ротач, – остаточно сформувався світогляд Ганни», про що розповідала й сама вона: «Я була щаслива. Велика частка того щастя походила від радости, що я нарешті попала в українське оточення, <…> немов у рідне гніздо! Я почувала себе частинкою української нації, для якої хотілося жити й працювати. Все моє попереднє життя відлетіло кудись далеко, і я з ним безповоротно розірвала. Мій чоловік бачив, що зо мною діється, і не заважав мені летіти в минуле свого народу».

О. Ротач наводить такі відомості: «В. Я. Совачів народився 15(27) червня 1876 р. Його батьки Яків Васильович та Надія Іванівна – нащадки багатьох поколінь священиків Совачових та Міхновських. Мати була рідною сестрою палкого поборника української державности М. І. Міхновського, а сам Василь його племінником, хоча вони були майже ровесниками. Василь Совачів із юнацьких років віддався справі боротьби за незалежність України і входив до різних українських товариств, у тім числі й до Братства Тарасівців. Після Прилуцької чоловічої гімназії він навчався на медичному факультеті університету Св. Володимира в Києві (1896–1902), очолював Молоду Громаду, був головним порадником гімназичного гуртка, що виник у Прилуках близько 1896 р., зокрема гуртківці якого пропагували заборонені царською цензурою твори Т. Г. Шевченка. 1898 р. В. Совачев познайомився із Симоном Петлюрою і певною мірою долучився до формування світогляду майбутнього Головного Отамана військ та Голови Директорії УНР».

У травні 1904 року В. Совачева направляють на війну, де він бере участь у боях як військовий лікар, виявляє свої найкращі якості. 10 (23) січня 1906 р., демобілізувавшись, він повернувся на попереднє місце служби. За участь у війні проти Японії мав ордени Св. Станіслава 3-го ст. з мечами та Св. Анни 3-го ст.

Весною 1906 року В. Совачов прибув у відпустку в рідне село Турівку на Полтавщині (нині Згурівського району Київської області), де й відбулося його весілля з Ганною Хартуларі. Згодом захистив дисертацію, а під час Першої світової війни очолював військовий шпиталь. У пору українських визвольних змагань В. Совачев працював у Санітарній управі Армії УНР, деякий час очолював її, завідував шпитальним відділом українського Червоного Хреста, був головним санітарним військовим інспектором Військового міністерства УНР, його дружина працювала у шпиталі, в українському Червоному Хресті та військовій Санітарній управі. У місті Кам'янці-Подільському Ганна Совачева очолювала Об'єднаний комітет громадських організацій. Там її запросили до колишнього театру М. Садовського, що мав статус Державного театру УНР. Партнерами по сцені в актриси були Г. Борисоглібська, М. Литвиненко-Вольгемут, Є. Хуторна та ін.

Потім родина Совачевих вимушено перебралася до Польщі. 1921 року Ганна приїздить до Львова і цілковито присвячує себе українському театрові, постійно граючи у виставах О. Загарова, з успіхом виконує головні ролі. Грала вона й у постановках Й. Стадника.

3 травня 1924 року, не доживши до власного 48-ліття, Василь Совачев помирає в Галичині.

Г. Совачева оселяється в Ужгороді, там грає в театрі, викладає постановку голосу, бере участь у роботі «Просвіти», перекладає з російської, французької та інших мов. Загалом у перекладацькому доробку мала понад 25 драматичних творів, які були інсценізовані в Ужгороді.

1929 року повертається до тодішньої Польщі – до українського глядача в Галичині, до найкращого українського народного театру імені І. Тобілевича в місті Станіславові (нині Івано-Франківськ), де виступає в багатьох спектаклях. Про актрису говорять, що вона інтелігентна, сповнена мистецького горіння.

Наприкінці 1934 року Г. Совачева з подружжям Кривицьких перейшла з театру імені І. Тобілевича до театру «Заграва», де грала чотири сезони у виставах різного жанру. Ганну бачать поміж «чільних, залізних заграві стів», хоч театр і переживав фінансову скруту й не міг облаштувати життя акторів.

1938 року «Заграва» й театр імені І. Тобілевича об'єдналися в один творчий колектив – Український народний театр імені Івана Котляревського, який проіснував до останніх днів польської влади в Західній Україні й діяв у Коломиї. Згодом актори переїхали до Львова, де, об'єднавшись із митцями колишнього театру Й. Стадника, створили театр імені Тараса Григоровича Шевченка. Г. Совачева разом із колегами підписала відозву про готовність служити мистецтву в нових історичних умовах. Театр перейменували, надавши йому ім'я Лесі Українки.

З початком німецько-радянської війни Ганна залишилася в акторській трупі, яка не евакуювалася, а продовжувала працювати в Українському театрі

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

міста Львова, котрий із серпня 1941 року називався Львівським оперним театром. «Совачева тоді зіграла драматичні ролі в багатьох різноманітних виставах», її талановите виконання характерних жіночих ролей було відзначене; виконувала і драматичні ролі, а ще займалася режисерською діяльністю.

У липні 1944 року вона опинилася в Зальцбурзі, в англійській окупаційній зоні Австрії, де в таборі Перш знайшли притулок багато її друзів і колег. Там з ініціативи Г. Совачевої та за її безпосередньої участі, як пише О. Ротач, був заснований і активно діяв таборовий Український драматичний театр. Згодом цей театр прибрав назву Українського національного театру в Зальцбурзі, а одним з його мистецьких керівників стала Ганна. На сцені цього театру впродовж 1945–1948 років вона поставила оперу «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, оперету М. Лисенка та М. Старицького «Чорноморці», драми «Невольник» М. Кропивницького (за поемою Т. Шевченка), «Суєта» І. Карпенка-Карого, комедію «За двома зайцями» М. Старицького та ін. На одній із вистав був присутній письменник, літературознавець Ігор Качуровський, який, згадуючи неперевершену гру Г. Совачевої, у листі до П. Ротача в Полтаву відзначив її бездоганну мову. Виступи 76-річної актриси на австрійській сцені стали останніми в її театральній кар'єрі. Хоч Ганна й писала з Парижа до своєї приятельки в Канаду таке: «А все ж таки, може, доведеться ще колись побувати на сцені», – хвороба остаточно обірвала ці плани.

Улітку 1945 року Г. Совачева долучається до відродження «Союзу українок», перший з'їзд якого скликали вже 30 вересня – 1 жовтня. Серед найбільш шанованих учасниць форуму була й вона. На з'їзді актриса виступила з палкою промовою, після якої тут же в залі було розпочато збір коштів на допомогу переміщеним особам у таборах. У Зальцбурзі вона очолила «Союз українок» Австрії, була членом його управи впродовж п'яти років. Одне з останніх засідань провела 5 лютого 1950 року. Серед тих, ким постійно опікувався цей «Союз…», були й колишні вояки Першої української дивізії Української національної армії.

У листопаді 1948-го Г. Совачева від імені організації вітала Світовий конгрес українок, що відбувся тоді у Філадельфії (США). Водночас вона працювала і в українському Червоному Хресті. Поважного віку, з підірваним здоров'ям, усе кимось опікувалася, допомагала, замість подяки, проте, незаслужено зазнаючи багато образ від людей.

1948 року тяжко захворіла, 6 місяців провела у шпиталі, «поражена паралічем, <…> безпомічна», безпорадна. Вона з трудом зводилася з ліжка в порожній, непривітній кімнатці дерев'яного барака. Мабуть, через це і втратила можливість виїхати до США чи Канади разом з іншими біженцями.

1955 року, після ліквідації таборів для переміщених осіб в Австрії, коли хворій стало трохи краще, вона виїхала до Парижа, де, не зважаючи ні на що, активно працювала в «Союзі українок Франції» (СУФ). 26 червня 1950 року вона провела загальні збори СУФ, опікувалася дітьми, старими й немічними співвітчизниками по всій Франції, дописувала до закордонних українських видань про діяльність СУФ, виступала з доповідями, бажаючи всюди встигнути. Її енергійна натура прагнула більшого. «В мене так багато матеріалів… Я думала, що мені вдасться зібрати і зацікавити людей, <...> та, на жаль, так мало зрозуміння», – скаржилася вона.

Наприкінці 1951 року СУФ урочисто відзначив 75-річний ювілей актриси. Свято відбулося 3 грудня в Українському домі в Парижі. Ганну Совачеву обрали Почесним членом «Союзу українок».

Свої останні роки Г. Совачева провела в невеличкому селі Абондані – за 70 км від Парижа, серед чудової природи, де віддавна зберігся королівський палац і діяв пансіон для осіб похилого віку – емігрантів українського та грузинського походження. Жінка важко переживала переїзд, але умови там виявилися чудовими. У спогадах вона пише: «…мене вже запевняють, що навіть повезуть на Пирятинське болото, і то буде на той рік». (Пирятинське болото – торф'яники поблизу хутора Крячківки та села Вечірки, які здавна мали цілющі бальнеологічні властивості. У селі Вечірках на початку XX століття існувала земська лікарня, де хворих з ураженням опорно-рухової системи тощо лікували торф'яними грязями і торф'янистим паром.) Коли ж до неї в кімнату підселили ще одну пансіонерку, росіянку за походженням, актриса засумувала: «Нічого майже не пишу зараз… Моє життя з кацапнею таке нудне й безрадісне, <…> але твердо вірю, що чи ворог, чи ні, а У к р а ї н а т а к и б у д е !»

Безумовно, вона тужила за Батьківщиною і думками завжди була в рідній Україні.

Ганна Вікторівна Совачева постійно займалася літературною працею. Свої спогади вперше почала друкувати ще 1946 року, але і на початку 1950-х повторювала: «Ще так багато треба зробити і так боюся вмирати, не лишивши за собою сліду…»; «…здається мені, – вдасться знайти видавця… Перша частина вже готова до друку (Спогади), а друга вся буде присвячена театральній праці… Ми такі бідні на театральну літературу… Аби Бог поміг і дав пожити ще, "бо працювати інтенсивно мені заборонено"». В останні місяці життя Ганні в роботі допомагала голова «Союзу українок Франції» Ніна Коваленко. Рукопис української актриси складався з чотирьох частин: «Дитинство і юність», «Російсько-японська війна», «Війна і наші визвольні змагання» та «Театр». Вірогідно, спогади залишилися незавершеними.

7 липня 1954 року Ганна Совачева пішла у вічність. В її останні хвилини поруч не було нікого. Покійницю поховали на місцевому цвинтарі, а в середині 1980-х рештки праху українців з Абондана перепоховали у спільній могилі в Шалеті.

Доля архіву Г. Совачевої невідома. Можливо, він потрапив до США. Деякі листи та уривки зі спогадів актриси зберігаються у приватному архіві О. Зінкевича, який 1952 року допомагав Г. Совачевій переїхати до Абондана.

Увесь викладений у книзі матеріал О. Ротач детально коментує у вступній статті, особливо першу і другу частини видання. Третю частину – «Війна і визвольні змагання» – складають мемуарні записи актриси: «Моє подружжя», «Перші дні війни (1904 рік)», «Праця у шпиталі», «На фронті», «У запіллі», «Революція 1917 р.», «На Буковині», «На новому постої», «У Києві», «Втеча на село», «У санітарній управі», «У відступі», «У відпустці», «У Кам'янці», «За нової влади», «У Тарнові» тощо. Це щиро викладений надзвичайний фактаж багатющих свідчень про достовірні події, сповнений бентежних переживань, непоправних утрат і вагомих здобутків великої актриси. Він змушує і нас, читачів, переживати минуле, відкривати для себе хвилюючі шляхи доль наших співвітчизників. Приміром, у нотатці «У Тарнові» просто-таки вражає дивовижна винахідливість Ганни Совачевої, коли вона, будучи представницею англійської допомогової організації, вчасно знайшла можливість передати в Лігу Націй у Женеві зібрані обвинувачувальні матеріали про катування та смерть Ольги Басараб, що набуло тоді за кордоном великого розголосу.

Це унікальне ілюстроване видання, здійснене на високому естетичному рівні, з'явилося коштом шляхетної родини Ротачів. Воно буде цікаве для істориків театру, літератури, культури, для краєзнавців, філологів, а також для широкого кола читачів. Книга читається на одному подиху, даючи насолоду для душі й неозорий матеріал для розуму. Завдяки їй відкриваємо для себе велику патріотку України Ганну Совачеву та її достойне, національно-свідоме оточення, яке залишило помітний слід в історії не тільки українського театру, української культури, а й нелегкої долі багатостраждальної України.

Наталія Криницька

«...НАВІЩО Я, ЛЮДИНА-ІНДИКАТОР, НІХТО НЕ ЗНАЄ, НАВІТЬ НЕБЕСА...»

Рецензія на збірку: Стиркіна Ю. Віршовані невитримані вина : [поезії] / Юлія Стиркіна. – Полтава : АСМІ, 2018. – 523 с. : іл.

Здається, у сучасному строкатому світі української літератури, яка переживає свою золоту чи срібну добу, чи друге відродження, існує така велика кількість талановитих авторів, що важко бути оригінальним, додати якийсь відтінок. Звісно, можна зі скептицизмом ставитися до спроб сказати нове слово, але кожний поет є неповторним і вносить свою унікальну нотку в цей величезний хор віршованих голосів. Авторка рецензованої збірки, безумовно, має свій власний, неповторний стиль, свій голос, який важко не впізнати навіть у хорі. І це не дивно, якщо ми розглянемо джерела її творчості. Народившись на Полтавщині в родині з українським та російським корінням, Юлія Стиркіна несе в собі культуру двох народів. Вона виховувалась і на баладах Тараса Шевченка, і на казках Олександра Пушкіна, поемах Михайла Лермонтова, зачитувалась Іваном Котляревським, Миколою Гоголем, Лесею Українкою. Її улюблені поети – митці Срібної доби й Розстріляного Відродження» (Павло Тичина, Олена Теліга, Марина Цвєтаєва, Сергій Єсенін, Саша Чорний), українські й російські шістдесятники, зокрема барди (Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Ірина Жиленко, Василь Стус, Андрій Вознесенський, Володимир Висоцький, Булат Окуджава, Вероніка Доліна), сучасники (Оксана Забужко, Костянтин Москалець, Юрій Іздрик), а також зарубіжні класики (Джордж Гордон Байрон, Редьярд Кіплінг, Роберт Луїс Стівенсон, Оскар Вайлд). Юлія вільно володіє літературними українською, російською та англійською мовами, тяжіє до класичної форми віршування, проте інколи дозволяє собі пограти із суржиком. Усе це надає глибокого літературного контексту й неповторного смаку її віршам.

Роками вправляючись у поезії, авторка серйозно починає займатися власною творчістю в другій половині життя – розміщує вірші в соцмережі Фейсбук,

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

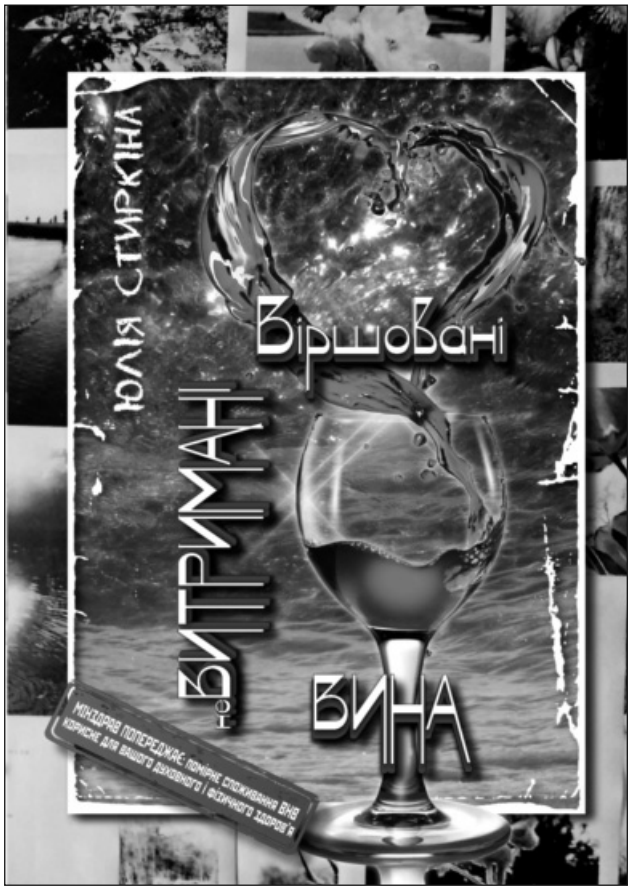

доволі швидко завойовує прихильність великої аудиторії, отримує багато позитивних відгуків і потому друкує збірку. Життєвий досвід додає віршам глибини філософського осмислення своєї долі, долі країни. Мисткиню цікавлять різні теми: жінка і творчість, особисте й суспільне, природне й соціальне в людській свідомості, роль кохання в житті чоловіка та жінки, роль сильної особистості в історії, єдність людини та природи, швидкоплинність і сенс життя та багато-багато іншого:

…Навіщо я, людина-індикатор,
ніхто не знає, навіть небеса.
Я і сама того не хочу знати,
чому тремтить на камені сльоза…
То, певно, дощ, то літній дощ раптовий
по підвіконню зранку шурхотить,
і хтось мене запрошує до слова,
і поки можу, мушу говорить…

У віршах поетки трапляються й суржик та жаргонізми (*знайда, трясця, дідько*), і терміни (*акомпанемент, гештальт, Гідрометцентр*), й елементи високого стилю (*повіки вдячна, причинна, навісна*), й історизми (*піала, ландо*). Будь-який ритмічний розмір, здається, легко підкорюється авторці, вона випробовує різні види римування. За характером її вірші теж дуже розмаїті: це й сюжетні балади («Середньовічні варіації», «Балада про циганку», «Перо»), і своєрідні трактування історичних фактів і особистостей («Кассандра», «Діалог Марії Магдалини», «Діалог Медеї», «Цезарю»), і пейзажно-філософська лірика (численні «Етюди»), і любовна поезія («Лист» та ін.). Юлія полюбляє писати монологи, діалоги, роздуми й почувається в цьому досить упевнено («Діалог з подругою»). Класичне римування подобається їй найбільше, але приклади модерної структури вірша також можна знайти у збірці – залежно від того, який саме настрій диктує вірш, бо саме його зміст визначає необхідну форму.

Лірична героїня авторки, за її власним визначенням, «міська мавка» – загадкове, інтуїтивне і гіперчутливе створіння, покликане жити у вільній природі, але волею долі змушене існувати в скляно-бетонних конструкціях і морально-етичних штампах суспільства. Цим образом поетка підкреслює, що в умовах соціуму душа людини набуває хибних абрисів, не розвивається повністю, не реалізує себе, нагадує дерево, що проростає крізь асфальт із жахливими викривленнями: *«…з недопалків і скалок йде любов»*.

Любов для Юлії – один із механізмів, що вмикає природну поведінку людини, стимулює вихід особистості за межі умовності, й водночас обов'язковий складник творчості, спусковий гачок, енергія, що вивільняє вогонь митця назовні. Її лірична героїня відчайдушно шукає любові – саме для того, щоб потім у своїх творах щедро дарувати її оточенню («Сопілка», «Музична скринька»).

Авторка говорить просто, щоб бути зрозумілою – сусідці, подрузі, коханим, рідним, тобто сповна відчуває свого читача – віртуального чи реального. Тому, як у розмові із близьким знайомим, вона зумисне не добирає слова, використовуючи й оказіоналізми, і скорочені форми дієслів: *любить, кохать, мать* замість *любити, кохати, мати* тощо. Одне з ноу-хау мисткині – віршовані роздуми, потік свідомості, заримований і ритмізований. Здається, поетка думає віршами, розбудовуючи внутрішні діалоги; сперечаючись із собою, доводить щось собі або умовному співбесідникові. Їй властива динаміка висловлень – вона сміливо утворює скорочені форми слів задля ефекту рухливості й динамізму поетичної мови, змінює, за потреби, рід іменника – замість *шал* уживає фемінітив *шала, уяв* замість *уява*. Вочевидь, мисткиню обмежує відсутність фемінітива іменника *Місяць*, і вона використовує, поруч із правильною формою (коли має на увазі чоловіка), росіянізм *Луна* (коли йдеться про особу жіночого роду). Помічаючи серед лірики полтавки зразки безперечно високого стилю, в окремих її віршах констатуємо ніби навмисне знижений тон (*«Якщо жінка щось захоче, не кажи їй "ні"»*; *«Хіба жінка – то людина? То русалка, мавка – тьху!»*), що підштовхує до роздумів.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Система виразних засобів у поезії – різнобарвна й багатогранна. Авторка сміливо використовує інверсивні мовні звороти, властиві саме їй (*«я ще тобі, чи я вже ні», «мій вірш до тебе», «де то верх і де то низ»*), полюбляє метафори (*«серпанок марень», «сонця люстра», «сонце-пес», «килим липи», «дзвінок вірша», «уламки серця»*), епітети (*«синій май», «кирпате сонце», «срібний дзвін»*). Частки *то, те, та, ті,* типові для полтавського діалекту, густо зв'язують у її віршах усе з усім. Мисткиня також любить уособлення: *«випробовує клавіші дощ», «сонце лущиться», «сонце кидається в хвилі»* тощо. За лексичною та стилістичною формою Юлія радше представник постмодернізму, але за суттю її поезія глибоко інтуїтивна, оскільки первинним джерелом вірша є підсвідома гра образів, яку й намагається передати авторка. Смайлики, що зустрічаються в її творах, теж є сучасним нововведенням і передають реалії медійного простору та м'яко підкреслюють настрій поетки.

Подеколи ловиш себе на думці, чи добре ми чуємо сьогодні спів прекрасної літературної Полтави – історичної колиски цілої плеяди гучних літературних імен? Тим часом живуть і пишуть у нашому місті Інна Дідик, Андрій Дзюба, Олександр Ковтун, Марія Бойко, Олег Мінгальов, Ігор Нікитін, Сергій Осока, Олександр Лук'яненко, Рената Кириченко, Оксана Рудич, Сергій Старих та багато інших самобутніх поетів, які у своїй творчості виразно втілюють місцевий колорит, особливості мови, ознаки менталітету. На наше глибоке переконання, що багатшим буде цей поетичний хор, то більш яскравою та різнобарвною стане художньо-стильова палітра, більш цілісною буде мапа літературної України. Саме тому можна виснувати, що творчість Юлії не тільки має право на існування, але й варта друку, оскільки певною мірою представляє один зі зрізів Центральної України, а саме полтавського культурного суспільства та його інтелігенції середнього віку. А за умови рекламування й просування в Інтернеті та джерелах масової інформації цей творчий доробок може набути літературну аудиторію набагато ширшу, ніж користувачі Фейсбуку.

Любі читачі! Перед вами саме «вúна» – віршований винний напій, який є живим, шумує, виграє. Це концентроване в словах життя. Отже, бажаю успіху цій збірці та її надзвичайно обдарованій авторці!

Галина Білик

ЗАПРОШЕННЯ ДО СЕРДЕЧНОЇ РОЗМОВИ

Рецензія на книгу: Горицвіт Т. Те, що можна написати тільки аквареллю : есе / Тетяна Горицвіт (Луньова). – К. : Зеленський В. Л., 2018. – 96 с. : іл.

Відома полтавська літераторка, член Національної спілки письменників України Тетяна Горицвіт (Луньова) знову порадувала чималу аудиторію своїх шанувальників друкованою новинкою. Цього разу з-під пера досвідченої авторки, котра має в набутку вже з десяток якісних різножанрових видань (книгу новел і акварелей «Рукописи не форматуються» (2010); роман-перформатив «Знайти Лева» (2010); твори для дітей «Усі ми будемо королевами, або Казка про Маринку та Мишенятко» (2012), «Зайченятко У» (2014), «Казка про шишку, яка мріяла стати їжачком» (2016); книгу екологічної тематики «Екозум, або Пильнуймо важливі еко-деталі» (2017) та ін.), вийшла річ дещо осібна, проте не менш вишукана, яскрава й по-своєму оригінальна, зокрема в проекції на місцевий генологічний контекст. «Те, що можна написати тільки аквареллю» – це збірка есе філософсько-культурологічного змісту, особливо значущого, ціннісного для художньої свідомості Тетяни Горицвіт, осердя її творчої особистості, ідіостильової домінанти.

Узагалі жанр есе для письменниці не новий: за нашим спостереженням, він естетично визрів у її доробку наприкінці 2000-х років, поступово самооформлюючись і дедалі більше відмежовуючись від загалом примітних для літераторки малих епічних форм. Будучи талановитою людиною свого часу, відкриваючись йому у власних мистецьких пошуках, спрагло всотуючи нові тенденції й естетичні ідеї доби, Тетяна Горицвіт обирає есеїстику як актуальний формат вільного висловлювання-мовомислення, інструмент власної душевної самоорганізації й інтелектуально-чуттєвої комунікації з потенційним читачем. Важливо відмітити, що виразно окреслюється й джерельна база її есеїстики як певний етап життя – це враження від подорожей, від споглядання історичних пам'яток та мистецьких узірців у різних країнах світу, розмірковування стосовно способу життя, ак-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

сіології, творчої діяльності тих або тих народів, окремих людей, колег по мистецькому цеху; це філософування довкола нібито звичних, простих речей, які несподівано відкриваються в новому ракурсі, коли оновлюється характер їх споглядання реципієнтом – власне, коли дивишся на них уже ти-інший… Вагомість вироблення в читачів-співгромадян цього новітнього погляду на світ, а відтак – становлення їх як самодостатніх, красивих, гармонійних особистостей початку XXI століття, вільних від травматичних досвідів, від пасток буденщини й містечковості, спроможних відчути легкість буття, велич у малому, мудрість, розлиту в довкіллі, божественну еманацію в ньому, поклик невідомого, – ось наскрізна ідея есе полтавки, друкованих упродовж десяти років на шпальтах різних періодичних видань, а нині зібраних під однією обкладинкою.

Книга вміщує 21 твір («Усередині й назовні, або Таємниця Ейфелевої вежі», «Ювілейний бенкет муз Музею Д'Орсе», «Оскар для Варшави», «Копенгагенська Русалонька», «"Васа" непереможний», «Українська хата у стилі Воргола», «Точка, що зникає на горизонті (переглядаючи фільм "Vanishing point")», «Недільна проповідь, рок-н-рол і супермаркет: короткі нотатки про молодість, або Враження одного дня в Клівленді», «Camera lucida і camera obscura, або Чим фото моєї бабусі відрізняється від мого», «Силогізми Бродського», «Срібних справ майстри», «Стражі часу», «Дещо про золото», «Філософія суничної галявини», «Про швидкість і осіннє листя», «Равлики та їхні Будиночки: Щасливі Домівки», «Кошенята Вдома», «Вікна», «Календар», «Крила», «Книги-Птахи»), кожен із яких невеликий за обсягом, проте доволі значний в інформаційному вимірі, потужний у зображально-виражальному плані. Авторка розгортає перед читачем галерею монументально-пластичних образів, тонко акцентуючи в них момент інтриги – на рівні властивостей, історії, долі об'єктів. Зокрема, Ейфелева вежа в Парижі – чи не єдина споруда на планеті, яка чудесно здолала логіку розрізнення й демонструє незбагненну єдність взаємовиключного; унікальний Музей Д'Орсе (тамтаки), колишній двірець, свідченням чого є хіба що неекспозиційні годинники-близнюки на стінах просторої зали, – це наче вічність, сповнена паром застиглих митей і мрій; Стара Варшава – фенікс, що відродився з руїни Другої світової завдяки мудрому хранителеві міста – архітекторові, професору Оскарові Сосновскі, збентеженому апокаліптичним сном незадовго до війни; нетипова копенгагенська Русалонька в бронзі – уже майже звільнена (любов'ю зодчого) для земного щастя дівчина-красуня, котра не має риб'ячого хвоста, а лише плавники-ступні; найпотужніший бойовий корабель шведського королівського флоту й усієї Європи XVII століття прекрасно-величний «Васа», який так і не зробив жодного пострілу, – з волі Божої нетлінний полоненик морських глибин, а не безжальний смертоносець; білий колір української хати – це сама її суть: де б у світі не зводилася наша автентична споруда, білизна залишається її етнографічним ідентифікатором, означником первинності, чистоти, надійності, непорушною основою множинності…

Крокуючи далі за авторкою книги, ми відкриємо для себе безмір цікавого, глибокого, важливого, парадоксального; спостережемо, як світло перетікає в темінь, раціо в емоціо, припис у гру і навпаки, – за умови, що приймемо її запрошення до сердечної розмови. Бо кожен із творів збірки – мов акт найщирішої довіри; він апелює до серця реципієнта, до його глибокого внутрішнього зору, спроможного діткнутися істини; він спрагло шукає однодумця чи бодай прагне зростити споріднену душу.

Ось уже ми заінтриговані екранним героєм Ковальськи – ідеалістом, котрий бачить мету і дорогу, цінує свободу і швидкість, усе інше для нього дрібниці, за винятком людського життя. Натомість «антагоністи» відверто полюють на дивака, упертюха, непокірного, інакшого, який зробив свій вибір – бути собою, а не відбитком однорідної маси, а то й перевершити себе. Тема життя як рок-н-ролу і смерті як його альтернативи, що виключає старість (безпристрасне існування), осмислюється в іншому есе, яке

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

також глибоко схвилює читача безапеляційною максимою-«отрутою»: «жити молодим або померти» – отрутою рятівною чи вбивчою?..

Композиційно книга задумана так, що десь посередині її наративним рефлексіям довкола артефактів приходять на зміну рефлексії довкруж об'єктів органічного світу, тобто дерево на полотні чи в тексті перетікає в дерево під вечірнім сонцем; музика різних стилів, голоси багатьох інструментів відлунюють у журавлиному «курли», що віддаляється із пташиним ключем у вирій; мед поезії стає нектаром із квіток, який носять трудящі бджілки у вулик, золото – незмінною барвою осені, декорована хатина – домом. Проте сумнів не закрадається, що дискурс підмінений, навпаки – ще більше утверджуєшся в думці про цілісність багатовимірного буття, про заснованість усього сущого на єдиному творчому законі. Акцентує це й сама письменниця, зауважуючи: «…відомо, що Платон навчав своїх учнів в оливовому гаю. При цьому гай розглядають як такий собі антураж, тло, на якому не обтяжені побутовими проблемами спудеї могли вільно витрачати свій час на осягнення мисленнєвих побудов. Я переконана, що насправді все було навпаки: справжня *філософія* крилася в самому гаю і уроки були лише видимістю для сторонніх спостерігачів – для тих, кому були необхідні раціональні мотиви для обґрунтування доцільності існування Академії…» [1, с. 69].

Однак не лише філософія, а й поезія розпросторена всюди! Проникає вона і в тексти цієї збірки, продукуючи в них ритмічність, елегійність, стильову виразність, як-от в есе «Про швидкість і осіннє листя». Анафоричні фрагменти на сторінках твору говорять про речі нетипові в темпоритмі довкілля:

«…Осіннє листя опадає зі швидкістю смутку, що м'яко й ніжно огортає, мов тонкий тумановий серпанок. <…>

Осіннє листя падає зі швидкістю спогаду про щастя, що поступово все сильніше й сильніше тьмяніє і зрештою зовсім стирається з пам'яті. <…>

Осіннє листя падає зі швидкістю болю, що спершу пік розпеченим залізом, а потім вистиг і вже майже починає холодити. <…>

Осіннє листя падає з таємничою швидкістю, що є сталою з точки відліку Вічності <…>, – і зміною з точки відліку окремого Людського Життя…» [1, с. 70–73].

Якщо ж побачити в осінньому листі символ утрати, то вже цілком логічно сприйметься кінцівка твору з розміркуванням про вибір людиною гідного Попутника на Справжній Дорозі, адже за щасливого збігу обставин швидкість утрачає свою функцію єдино значущого мірила життя, а плин часу робиться неактуальним.

Поетично-афористичний характер має й есе про Дім – «категорію метафізичну... універсальну... трансцендентальну» (не квартиру, особняк, віллу тощо), котру людина вимріює у своєму серці, зводить власними руками, наповнює любов'ю, ревно оберігає й лише так досягає повноти життя, дотикається всеосяжного щастя. Очевидно, в такому затишному помешканні мусить бути чимало великих, чистих вікон, бо, за авторкою, ці «свічада життя» розкривають «душу дому і людини, котра живе в ньому» [1, с. 82–83], випромінюють його світлу енергетику.

Відкрити для себе феномен звичайного-і-незвичайного календаря з однойменного есе, проникнути в амбівалентні змістові комірки цього витвору сучасної цивілізації з розрахунком на враження й одивнення, що цілком справджується, читач зможе, помандрувавши за літераторкою в пошуках істини дорогами логіки й лабіринтами інтуїції й у підсумку дістанши велике інтелектуальне вдоволення.

Піднесений умовний есеїстичний диптих про крила («Крила» і «Книги-Птахи»), який завершує книгу, індуктивним шляхом актуалізує поняття безкрилості, окриленості, розкриленості – в ореолі трагічної відносності, що сповнює наше повсякдення; закцентовує читання як можливий вихід із зачарованого кола: так людина вигартовує свою душу й набуває можливості подолати вбивчу рутину сірості.

Тонке вміння спостерегти незвичайне (розумій – надважливе!) особливо приваблює у творах Тетяни Горицвіт, багатогранний мистецький хист якої безпомильно чуттєво вирізняє шедевральне з-поміж буденного, вилущує з нього зерно-ідею, яку надалі ословеснює в літературно-художньому образі. Але «фабула» творчого процесу літераторки, як переконуємося, має «зав'язкою» не лише споглядання архітектурних, малярських, скульптурних, фотографічних взірців тощо – зорові образи, а й динамічно-зорові, як-от кіномистецтво, звукові, як музика, спів, і також суто «спекулятивні» (за І. Кантом) – умовиводи, гіпотези, неспростовні істини. Ритм, рух у творах Тетяни Горицвіт організовують час і простір, які набувають кольору, котрий, змінюючись, символізує плин життя, його ритм, рух, що організовують час і простір, які набувають кольору, котрий, змінюючись, символізує плин життя… І так до нескінченності, можливо. Якщо тільки не зникне той, кому до цього всього є стосунок, хто причетний до чистоти вічності, до «незнецінюваного золота» життя – мудрості природи…

Час сказати і про назву збірки – «Те, що можна написати тільки аквареллю». Власне, авторка в передмові («Передмова, або Трохи про фарби у письменстві і малярстві») і сама доволі чітко з'ясовує основні аспекти свого задуму, від буквальної гри слів, що спонукає писати словом і пензлем, прямуючи до кольорового маркування тексту як додаткового сигналу для реципієнта: ось важливе, якраз «твоє». Але зауважмо її розмисли про вибір фарб – не олійно-епічних, не акрилово-експериментальних, а саме таких, які здатні

просто репрезентувати величне в його незнищенній усеприсутності й конкретно-ситуативній тендітності: «Акварельні ж фарби – незмінні, коли йдеться про ліричність, тиху вдумливість, світлу меланхолійність і неметушливу радість.

Лише за допомогою акварелі можна передати осяйність, внутрішнє світіння людей і предметів – життєдайне, життєнапувальне світло.

Акварель дозволяє побачити і виразити істинну ідеальність усього сущого – сутнісну ідеальність, ідеальність у платонівському сенсі, що пробивається тонкими промінчиками з-під випадкової недосконалості, надщербленості, надколотості, затьмареності, притлумленості, зашкарублості нашого життя.

Про те, що є таким красивим і щемливим, надзвичайно важливим і водночас найбільш незахищеним у нашому швидкоплинному і вразливому до випадів смерті житті, можна написати лише аквареллю» [1, с. 5].

Імовірно, цю авторську сентенцію-фантазію легко спростують художники й дослідники живопису, проте на диво правдоподібно втілена вона в аналізованому томику есе. А ще на боці Тетяни Горицвіт, здається, й сам… Г.-Е. Лессінг, класик-авторитет у питанні про межі малярства й поезії, який ані разу не сумнівався в доцільному баченні їхнього взаємозв'язку естетом-аматором, філософом і талановитим критиком, бо почуття, розум й аналітична проникливість ніколи не збиваються на манівці [2, с. 55–56].

Цікаво, що наша авторка як багатогранна творча особистість вигідно поєднує в собі всі ті значущі риси, про які йдеться німецькому теоретикові мистецтва. А відтак її тексти-есе – навіть без жанрової претензії на безапеляційне тлумачення та сприйняття висловленого – глибокі й переконливі, стилістично вишукані і свіжі, розраховані на живу людину, котра шукає себе і шукає істину. Отже, читаймо, гартуймо свої душі.

Література

1. Горицвіт Т. Те, що можна написати тільки аквареллю : есе / Тетяна Горицвіт (Луньова). – К. : Зеленський В. Л., 2018. – 96 с. : іл.

2. Лессінг Г.-Е. Лаокоон, або Про межі малярства й поезії / Готгольд-Ефраїм Лессінг ; пер. з нім. Є. О. Попович. – К. : Мистецтво, 1968. – 292 с. : іл. – (Пам'ятки естетичної думки).

Радько Ганна

ПОЛТАВА ВШАНУВАЛА ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Цьогоріч – Гончарів ювілей. 3-го квітня видатному нашому краянинові Олесеві Терентійовичу виповнилося б 100 років. Пошанування Героя України, письменника, ветерана Другої світової війни, громадського, культурного і державного діяча відбувалося на всеукраїнському рівні. Міста Київ, Полтава, Дніпро стали центрами масштабних заходів із нагоди його 100-ліття.

Між дніпропетровцями і полтавцями давно триває полеміка стосовно малої батьківщини Олеся Гончара. «Чий» він? Цю ситуацію Олесь Терентійович прокоментував у «Щоденниках» так: *«…Ломівка чи Суха? А я й сам не знаю. Правда, метрики сухівські, і, мабуть, на це треба зважати… Дорогі мені роди обидва – і Гончарівський, і Біличенківський, бо разом вони ж дали мені життя. Інакше, чому ж мені таке солодке повітря полтавське, і чому так хвилює мене дух Дніпра, де котрийсь із предків, шаблю змінивши на лоцманське весло, летів серед спінених бурунів через пороги, летів серед їх смертельного сяйва кудись униз, у переповнені сонцем степи?! Гени? Таж, мабуть, це таки вони голос подають!!*» [2, с. 422].

Тому логічно, що два українські виші весняної квітневої пори зорганізували наукові конференції: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара 12–13 квітня – VII Всеукраїнську наукову Гончарівську конференцію «Світ Олеся Гончара й Олесь Гончар у світі», а 18–19 квітня 2018 року в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства».

Родинний зв'язок письменника з Полтавщиною, той факт, що ректор ПНПУ, професор Микола Іванович Степаненко є одним з найпотужніших багаторічних дослідників творчої спадщини Олеся Гончара, і його високо цінує Валентина Данилівна Гончар, а також традиції кафедри української літератури вишу в проведенні наукових конференцій спричинили значний інтерес до форуму й зацікавлення ним в широкого кола українських та зарубіжних науковців.

До оргкомітету конференції надійшло понад 150 заявок на очну й заочну участь у ній. Географічно учасники конференції представляли всю Україну, з'їхавшись із Києва, Бердичева, Вінниці, Володимира-Волинського, Гадяча, Дніпра, Запоріжжя, Ізмаїла, Кам'янця-Подільського, Кобеляк, Кривого Рогу, Луцька, Одеси, Оржиці, Переяслава-Хмельницького, Полтави, Рівного, Сімферополя, Старобільська, Ужгорода, Харкова, Херсона, Хмельницького, Черкас, Чернігова, Ярмолинець. Узяли участь у науковому зібранні й мовознавці та літературознавці з-за кордону: з Молдови (м. Бендери), Німеччини (м. Мюнхен, м. Падеборн, м. Франкфурт-на-Одері), Словаччини (м. Пряшів), Польщі (м. Гожув Вєликопольський, м. Люблін, м. Познань), Японії (м. Токіо).

З-поміж гостей форуму – відомі в Україні дослідники та знані вчені: академіки, члени-кореспонденти, професори Юрій Ковалів, Ігор Набитович, Микола Степаненко, Михайло Наєнко, Сидір Кіраль, Валентина Галич, Микола Гуменний, Олексій Неживий, Ольга Ніколенко, Світлана Жила, Ганна Токмань, Галина Райбедюк, а також літературознавці-практики: доценти й наукова молодь, освітяни, краєзнавці, письменники. До конференції долучилися представники Полтавської обласної та Кобеляцької районної адмі-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

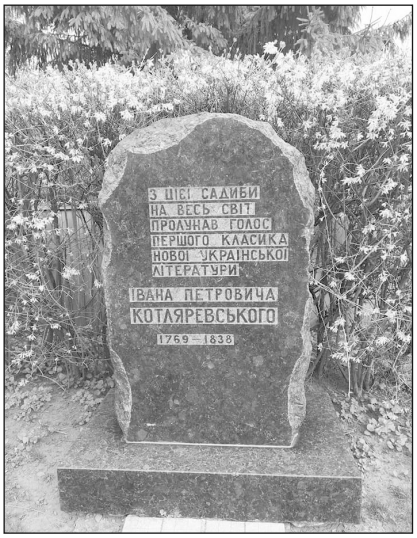

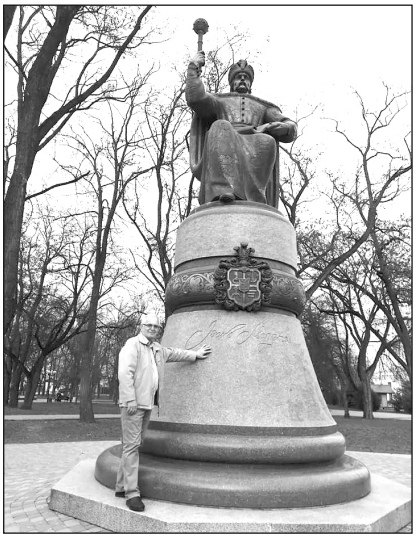

ністрацій, Полтавської обласної та Кобеляцької районної рад, журналісти, громадські активісти.

У переддень конференції до Полтави прибуло добірне наукове товариство з Києва, Ізмаїла, Переяслава-Хмельницького. На вокзалі Полтава Київська їх зустрічало славне філологічне подружжя Людмила та Олексій Неживі. Професор Галина Райбедюк (Ізмаїл) скаламбурила, що нарешті наживо побачить Неживих...

Поселившись, наші гості в супроводі господарів заходу помандрували Полтавою. Відвідали садибу Івана Котляревського, оглянули краєвиди міста з Білої альтанки, пам'ятники Іванові Мазепі, Тарасові Шевченку. Останній роботи скульптора Івана Кавалерідзе привернув увагу шановних гостей архітектурною вписаністю в ландшафт парку навпроти старовинного будинку в стилі козацького бароко, де сьогодні розміщено обласний краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. *«Загалом стара Полтава вражає тим, що будинки здебільшого невисотні, а тому створюється якась особлива архітектурна атмосфера...»* (С. Кіраль).

Була весна, і Соборна вулиця мала кілька яток із пролісками. Гості отримали букетики із синіх зірчастих квітів у подарунок. Вони навіяли учасникам конференції ремінісценції із творів Олеся Гончара. Словацькою ці весняні квіти називаються «небовий ключ». Ботанічна назва «небовий ключ» (лат. Scilla) є відповідником до номену «пролісок». Перша квітка весни дуже тендітна та чутлива, але, продираючись через льодяний сніг, вона символізує неперебороу жагу до життя. А ось запис Олеся Гончара в першому томі «Щоденників» від 4.04.1945 р.: *«Сегодня видел первуй европейский цветок. – Як то се вола? (Як зветься?) – Небовий ключ. Синий, нежный, с тонким запахом...»* [1, с. 68]. Квітка «небовий ключ» як виразна художня деталь, як символ кохання і любовний сюжет із життя, занотований письменником у «Щоденниках», згодом знайшли відображення в його новелі «Модри Камень» (укр. «Синій Камінь»), але дещо в іншій інтерпретації – уже у зв'язку з трагічною загибеллю головної героїні Терези.

У цей вечір наші поважні гості пройшли ще Кобищанами, поринули в приватний сектор одноповерхових будинків, дісталися до садиби Панаса Мирного. Наповнені емоціями та враженнями зупинились у затишному кафе повечеряти та перепочити. Погулявши вечірнім містом, насолодившись спілкуванням, розійшлися, бо назавтра чекала напружена робота – конференція.

«Вразила центральна простора площа, на якій відчуваєш себе вільною людиною, яка зачаровує своєю архітектурною досконалістю... Прикро, що в занепаді та фактичному руйнуванні перебуває кадетський будинок...», – напише пізніше на своїй сторінці у мережі Фейсбук професор Сидір Кіраль (Київ).

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

18 квітня українська родина зібралася на гостину до Полтави. На ювілей Олеся Гончара з'їхалися 72 учасники конференції. У перший день роботи конференції відбулося два пленарних засідання та засідання науково-методичного круглого столу «Творчість Олеся Гончара в контексті сучасної шкільної літературної освіти». Діяли тематична книжкова виставка «Життя в мистецтво перейшло: до 100-річчя від дня народження Олеся Гончара» (підготовлена працівниками університетської бібліотеки) і виставка творів та виробів художніх ремесел викладачів і студентів вишу (переважно – факультету технологій та дизайну).

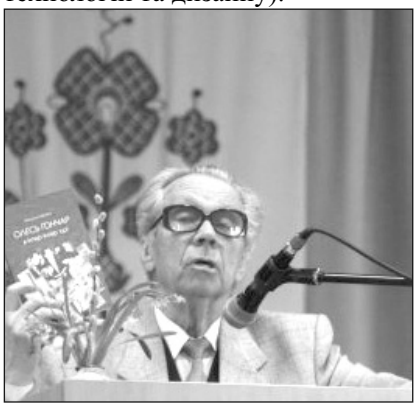

О 10 годині у великій актовій залі ПНПУ імені В. Г. Короленка розпочалося перше пленарне засідання. Модерували на ньому завідувачка кафедри української літератури ПНПУ імені В. Г. Короленка (ініціаторки й організатора конференції) доцент Віра Мелешко та професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, автор «Літературознавчої енциклопедії» та «Історії української літератури» у 10-ти томах (уже побачили світ 5 томів), один із найавторитетніших дослідників українського письменства XX століття Юрій Ковалів. Увертюрою до пленарного засідання прозвучав уривок із літературного спектаклю «Був то світ,в якому все відкривалось» за романом Олеся Гончара «Твоя зоря» (сценарист, режисер – доц. Ганна Радько) у виконанні студентки 4 курсу факультету філології та журналістики Катерини Кібенко та виступ Народного самодіяльного фольклорно-етнографічного ансамблю імені Павла Бакланова «Жива вода» факультету філології та журналістики ПНПУ (художній керівник Лариса Бакланова). Учасники ансамблю віншували гостей не тільки циклом жниварських пісень, а й полтавським короваєм!

Із вітальним словом виступив ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, гончарознавець, дослідник щоденникового дискурсу О. Гончара, упорядник «Листів до Олеся Гончара» у двох книгах (виданих до ювілею письменника) д. філол. н., професор Микола Степаненко, який коротко окреслив актуальність прози й публіцистики О. Гончара в наші дні й ті, на його погляд, малорозроблені напрямки гончарознавства, які потребують сьогодні якнайбільшої уваги фахів-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

ців. Микола Іванович побажав плідної праці науковцям та зачитав вітального листа до поважного зібрання від професора, члена-кореспондента УВАН п. Дарини Блохин із Мюнхена.

Модераторка пленарного засідання к. філол. н., доц. Віра Мелешко озвучила щире, сповнене вдячності за пам'ять й увагу до Олеся Терентійовича звернення до учасників конференції вдови письменника Валентини Данилівни Гончар.

На першому пленарному засіданні з цікавими, змістовними доповідями виступили д. філол. н., проф. Михайло Наєнко (Київ), який презентував свою монографію «Олесь Гончар в інтер-інтер'єрі», д. філол. н., проф. Ольга Ніколенко (Полтава), д. філол. н., проф. Сидір Кіраль (Київ), д. філол. н., проф. Микола Гуменний (Одеса), д. пед. н., проф. Ганна Токмань (Переяслав-Хмельницький), к. філол. н., проф. Галина Райбедюк (Ізмаїл). Драгоманівці д. філол. н., проф. Ніна Осьмак. та д. філол. н., проф. Тетяна Бикова (м. Київ) привезли до Полтави й оригінальне вітальне слово, й запашний коровай!

Полтавці наші пишно-файні,
вельми знані й дорогі!
……
Дозвольте побажати Вам
творчості, натхнення й долі,
вирішувати все поволі,
надійних друзів, твердості й терпіння,
наснаги, радості творіння,
частіше в гості всіх скликать.
Від Бога Вам – благословення,
від нас – словесні одкровення
й ошатний, пишний коровай!

Після перерви на обід учасники міжнародної конференції «Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства» продовжили свою роботу. Друге пленарне засідання відбулось у Полтавському обласному краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського. Там вони долучилися до відкриття виставки «Світло його зорі», присвяченої Олесеві Гончару; стали свідками врочистої церемонії погашення ілюстрованого поштового конверта з оригінальною маркою «100 років від дня народження Олеся Гончара», яку яскраво провів к. н. із соціальних комунікацій, доц. кафедри журналістики ПНПУ імені В. Г. Короленка Гліб Кудряшов. *«Його мова лилася і дзвеніла чистою джерельною водою. Не промова, а пісня. Браво, Полтаво!»* – захоплено написала письменниця Леся Степовичка у Фейсбуці.

На другому пленарному засіданні з доповідями виступили д. філол. н., проф. Юрій Ковалів (Київ), д. пед. н., проф. Світлана Жила (Чернігів), к. філол. н., проф. Світлана Ігнатьєва (Дніпро), д. філол. н., проф., ректор ПНПУ імені В. Г. Короленка Микола Степаненко (Полтава). Микола Іванович, зокрема, презентував тематичний випуск альманаху «Рідний край» і передав його до музею.

У кінці робочого дня всі учасники й гості конференції відвідали в Полтавському обласному академічному музично-драматичному театрі імені М. В. Гоголя звітний концерт мистецьких колективів (а їх звітувало близько 30-ти!) і кращих виконавців ПНПУ «Студентська весна – 2018», який цьогоріч проходив під назвою «Дякую Богові, що дав мені народитися українцем» і, безумовно, був натхненний творчим доробком світлої пам'яті Олеся Гончара.

«Костюми артистів-студентів ніби зі старих листівок, вінки масивні як шапки, обличчя серйозні. Звучання голосів, репертуар, манера триматися, атмосфера на

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

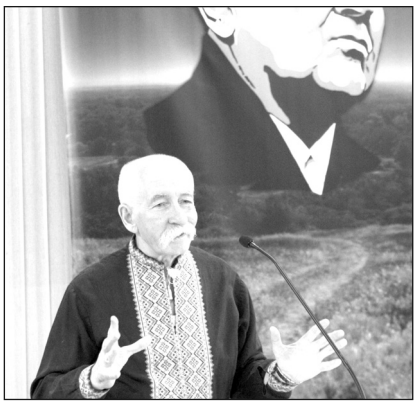

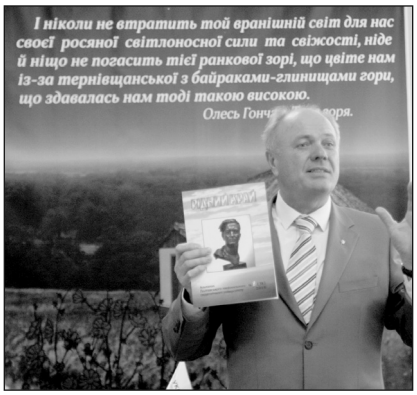

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

сцені – усе таке старосвітське, полтавське, справжнє, розчулило публіку. Слухала, дивилася і не могла стримати сліз, серцем линула у XIX століття, у минувшину. Слава тобі, кохана Полтаво, ти справді – серце України», – захоплено написала Леся Степовичка, а демонстрацію моделей на великодню тему назвала образно: *«Танцюючі писанки»*. Що то письменниця! «Вражаючою» назве, зокрема, постановку новели О. Гончара «За мить щастя» (сценічна версія і режисура – доц. Г. Радько, хореографія – доц. М. Погребняк) проф. М. К. Наєнко.

19 квітня Міжнародна науково-практична конференція «Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства» продовжила роботу у виїзному режимі. На малій батьківщині письменника в мальовничій Сухій – селі його дитинства в Кобеляцькому районі на Полтавщині – учасники форуму відвідали Державний літературно-меморіальний музей Олеся Гончара.

Українськими піснями зустрічав делегацію конференції аматорський народний фольклорний колектив «Кобеляцькі джерела». Не налякав учасників і дощ, який раптом заскочив сонячну Суху. Екскурсію «Життєвими шляхами Олеся Гончара» провела директор музею, онука у других Олеся Терентійовича, Тетяна Владиславівна Бондаревська. Вона розповіла про родину класика української літератури, талановитого краянина – Олеся Терентійовича Гончара, демонструючи його особисті речі, а також подаровані музеєві документи, видання, пов'язані з творчістю письменника. Насамкінець усі дружно смакували пиріжками та вергунами, запиваючи всю ту смакоту узваром із сухівських яблук. Пригощання Гончарових родичів і земляків ще довго обговорюватимуть наші гості, які позвезуть гостинці по всій Україні.

Унікальним є Кобеляцький районний музей літератури і мистецтва імені Олексія Кулика, який став методичним центром для студентської та учнівської молоді. Не відвідати його ми не могли. Директор музею Тетяна Миколаївна Чешко та екскурсовод Світлана Василівна Кравченко розповіли про уродженців району – письменників Олеся Гончара, Павла Загребельного, філософа і просвітника Я. П. Козельського, математика М. В. Остроградського та ін.

Секційні засідання відбувалися в Кобеляцькій ЗОШ І-ІІІ ст. № 2 імені Олеся Гончара. Вітальним словом зустріли учасників конференції організатори святкування ювілею письменника в Кобеляцькому районі – голова Кобеляцької райдержадміністрації Таміла В'ячеславівна Шевченко та завідувачка сектору культури і туризму Кобеляцької райдержадміністрації, ще й родичка Олеся Гончара, Марія Олександрівна Кириченко. У рамках форуму учасники відвідали з екскурсією шкільний музей Олеся Гончара, зустрілися з учнівським та педагогічним колективом школи.

Працювали секції «Творчість Олеся Гончара: літературознавчий вимір», «Крізь призму часу й Олеся Гончара», «Довкола Олеся Гончара: комунікативний дискурс», «Олесь Гончар у контексті сучасних лінгвістичних проблем», «Літературна спадщина Олеся Гончара: методичний аспект».

До послуг науковців були технічно обладнані аудиторії. У секціях «Творчість Олеся Гончара: літературознавчий вимір» та «Крізь призму часу і Олеся

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Гончара» (керівники – д. філол. н., доц. Світлана Ленська та к. філол. н., доц. Ганна Радько) зібралися учасники конференції, учителі школи та старшокласники. Учасники конференції працювали конструктивно і продуктивно, активно дискутували із проблем, порушених доповідачами. З доповідями виступили д. філол. н., проф. Людмила Рева-Лєвшакова (Одеса), к. філол. н., доц. Віра Гуменна (Одеса), проф. Микола Гуменний (Одеса), к. філол. н., доц. Ганна Радько (Полтава), д. філол. н., доцент Людмила Нежива (Полтава), письменниця, член НСПУ Леся Степовичка

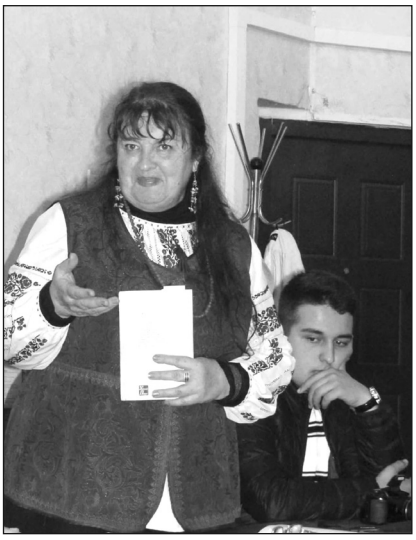

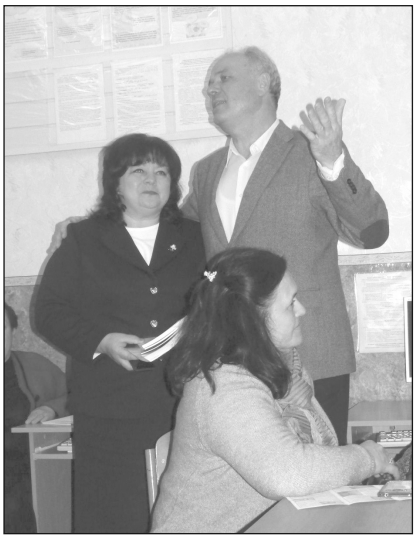

(Дніпро), заст. директора з науково-бібліографічної роботи бібліотеки імені Олеся Гончара Світлана Сичова (Полтава) та ін. Доповідь д. філол. н., проф. Людмили Ромащенко (Черкаси) виголосила її студентка Владислава Самеляк. Проф. Микола Степаненко в післяслові вручив альманах «Рідний край», присвячений 100-річчю від дня народження Олеся Гончара, директорові школи.

Після завершення роботи секцій відбулося підсумкове засідання і була прийнята ухвала поважного наукового форуму: «Олесь Гончар – великий мислитель-гуманіст, митець планетарного мислення з потужним струменем національного світовідчуття. Творчість видатного українського письменника якнайкраще сприятиме розвитку духовності, освіченості, гуманітаризації не лише української нації, а й світової спільноти в цілому. Тому слід продовжити дослідження романів та малої прози Олеся Терентійовича Гончара, а також його літературознавчих праць і публіцистики, завершити повне видання творів. Пропонуємо повернути до шкільної програми романи Олеся Гончара "Прапороносці" і "Собор", які несуть потужний струмінь духовності й енергетику національного образу світу».

Доповіді учасників конференції ввійшли до збірника наукових статей та альманаху Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край» (№ 1 (38) за 2018р.), які були видрукувані до початку роботи конференції.

Проведення конференцій широко висвітлювали місцеві та всеукраїнські (публікація Василя Неїжмака в «Голосі України» за 3 травня 2018 року) ЗМІ.

Література

1. Олесь Гончар. Щоденники : у 3 т. Т. 1 (1943–1967). – 2-ге вид., випр. / упорядкув., підг. текстів, ілюстр. матер. та передм. Валентини Гончар / Олесь Гончар. – К. : Веселка, 2008. – 456 с.

2. Олесь Гончар. Щоденники : у 3 т. Т. 2 (1968–1983). – 2-ге вид., випр. / упорядкув., підг. текстів, ілюстр. матер. та передм. Валентинии Гончар / Олесь Гончар. – К. : Веселка, 2008. – 607 с.

Сергій Шебеліст

ПОЛТАВА НА ЛІТЕРАТУРНОМУ МЕРИДІАНІ ЄВРОПИ

Упродовж трьох літніх днів, 8–10 червня 2018 року, на Полтавщині тривав Міжнародний поетичний фестиваль Meridian Poltava. Уперше про нього заговорили торік. Під час великого літературного вечора в Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського письменник Сергій Жадан заявив, що є така ідея і домовленість з обласною владою. Зважаючи на історичний контекст, це має бути переважно українсько-шведський фестиваль з амбітною метою – повернути Полтаву на культурну мапу Європи. І, за великим рахунком, організаторам і натхненникам заходу це вдалося.

До Полтави завітали найвідоміші українські письменники – Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Сергій Жадан, Ігор Померанцев, Галина Крук, Андрій Любка, Ірина Цілик, а також «десант» шведських митців – Агнета Плейель, Елізабет Х'юрт, Мальте Перссон, Дональд Бустрьом, Єва Стакельберг. Приїхав і відомий німецький журналіст Борис Райтшустер.

Імпреза справді видалася небанальна. Директор фестивалю Олександр Ткаченко говорить, що в Полтаві такої події, яка б зібрала стількох літераторів топ-рівня, не було від 1903 року, коли на відкриття пам'ятника Іванові Котляревському приїхав чи не ввесь цвіт українського письменства.

Акція стартувала в Решетилівці, де учасники виступали з читаннями біля кургану та в районному будинку культури. А потім була екскурсія в Музей Полтавської битви та вечірній поетичний виступ поблизу одного з редутів. Особливі емоції відвідини музею викликали в письменниці Оксани Забужко.

«Я справді рада, що там побувала, але мушу сказати, що досі під враженням від почутого й побаченого, бо я побувала несподівано для себе на п'ятому році війни в Україні в музеї чужої війни, – сказала пані Оксана. – Мені розповідали про "славу російського оружия", про Петра І, про те, що він робив. І трохи дивне враження від цієї екскурсії, яка, очевидно, не мінялася багато років і має незначні поправки. Періодично робили якісь вклейки, вставки, тобто щось туди від радянських часів дописували, кілька разів зазначили Мазепу, але на тлі 50 чи 60 разів згаданого Петра він якось загубився. Після того, як я вийшла з цього музею, у голові мені звучала фраза, як росіяни "звільняли" від шведів Фінляндію 300 років тому. І це звучить тоді, коли в нас п'ятий рік росіяни "звільняють" від нас наш Донбас. І тут до тебе підходить чоловік попросити автограф і каже, що він був в АТО. Дорогі полтавці, я рада, що сюди приїхала. Я бажаю вам витривалості й мужності, бо перед нами довгий шлях, і наша війна за визволення себе самих тільки почалася».

Власне урочисте відкриття фестивалю відбулося на Театральній площі Полтави. Із вітальним словом виступили організатори, представники обласної влади й іноземні гості. Програма заходів була різноманітною та насиченою – це презентації, читання, дискусії в різних локаціях: музеях, бібліотеках, педагогічному університеті тощо. Велику увагу відвідувачів фестивалю викликали заходи за участю О. Забужко, Ю. Андруховича й С. Жадана. І це при тому, що того ж дня в місті відбувалися Свято галушки й концерт популярного співака Олега Винника, які

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

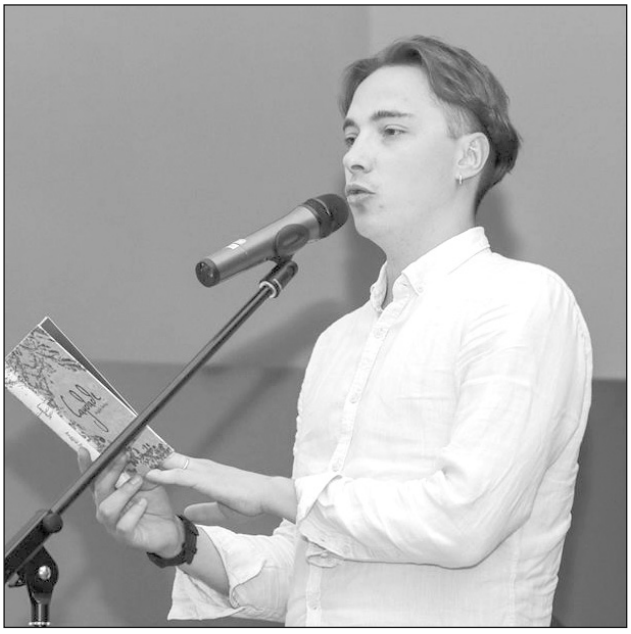

могли «відтягнути» аудиторію. Мала рацію виявилася О. Забужко, яка сказала: «Я вірю в Полтаву». І справді – переповнена зала в театрі імені М. В. Гоголя на її літературному вечорі, надзвичайно спрагла, уважна і вдячна публіка, овації та квіти.

Атмосферу тих кількох фестивальних днів надзвичайно тонко передала полтавська журналістка й письменниця Світлана Фільчак в іронічному дописі на своїй сторінці у «Фейсбуці»:

Галушечний дух розносицця,
Забужко сознанья поток,
Дві старлєтки шепочуть: «Андрєй Любка – гєній»,
Стадіон реве: «Віннік – бох!»

У межах фестивалю публіці презентували мультимедійний проект-виставу «Безкінечна подорож, або Енеїда» з Ю. Андруховичем у головній ролі. Крім того, всі охочі могли «відірватися» на драйвовому концерті гурту «Жадан і Собаки» в клубі «Villa крокодила» та послухати просто неба сучасну класичну музику. Спеціально для Meridian Poltava композитори Томас Єннефельт (Швеція) та Золтан Алмаші (Україна) написали твір «Полтава 03:44», який виконав Квартет імені Левка Ревуцького.

За загальним визнанням відвідувачів й учасників фестивалю, захід не просто вдався, а відбувся на доволі високому рівні, значною мірою – завдяки місцевому оргкомітету, активним полтавським волонтерам. Письменники, які бували на багатьох подібних імпрезах в Україні та за кордоном, говорили про Meridian Poltava лаконічно: «Бездоганний». Із цими враженнями вони поїхали з міста і, можливо, повернуться ще. Фестиваль добре заявив про себе, але щоб закріпитися на культурній мапі Європи, він мусить стати регулярним.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

Віра Мелешко

ПРЕМІЯ ІМЕНІ ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО ТА ЇЇ ПЕРШІ ЛАУРЕАТИ

Останнім часом Полтавщина засвідчує кардинальні зрушення в питанні декомунізації. Цього разу кажемо про премії, засновані обласною радою. Зокрема, 1 лютого 2018 року відбулося засідання робочої групи, створеної відповідно до розпорядження голови обласної ради для вивчення, аналізу та упорядкування премій, заснованих Полтавською обласною радою. Члени робочої узгодили пропозиції з упорядкування обласних премій та ухвалили відповідні рекомендації.

Зокрема, було ухвалено: 1) заснувати нові премії для відзначення науковців, краєзнавців, письменників та громадських діячів, а саме Полтавську обласну премію імені Володимира Вернадського, Полтавську обласну премію імені Петра Ротача та Полтавську обласну премію імені Феодосія Рогового; 2) скасувати Полтавську обласну премію імені Леоніда Бразова, Полтавську обласну премію імені С. А. Ковпака, премію Полтавської обласної ради імені Лялі Убийвовк; 3) оптимізувати номінації обласних премій – імені М. В. Скліфосовського, імені І. П. Котляревського, імені А. С. Макаренка, щорічної премії імені Панаса Мирного; 4) підвищити грошовий вимір обласних премій.

До з'яви Премії Полтавської обласної ради імені Феодосія Рогового безпосередній стосунок має Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, передовсім його ректор – професор, доктор філологічних наук Микола Степаненко. Саме Микола Іванович ініціював Премію як одну з форм пам'яті й пошанування письменника-земляка Феодосія Рогового. Справді, уродженець хутора Пугачівки Градизького району (нині хутір похований під водами штучного Кременчуцького моря. Роговий заявляв, що «це злочин віку»), сільський учитель (від серпня 1950 року розпочалася його кількадесятилітня педагогічна праця в Устимівській школі Глобинського району), автор п'ятикнижжя («Свято останнього млива», «Поруки для батька», «Великі поминки» – устиг написати повністю, «Гріх без прощення» – залишився незавершеним, «Скажи мені кончину, Господи!» – лише в задумах), лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка заслуговує на таке пошанування.

У «Положенні про Премію Полтавської обласної ради імені Феодосія Рогового» (рішення пленарного засідання дев'ятнадцятої сесії обласної ради сьомого скликання від 12 квітня 2018 року № 672) зазначено: «Премією нагороджуються письменники за високохудожні прозові твори, що оприлюднені на момент засідання журі, а також громадяни, чия громадська діяльність спрямована на розбудову демократичної української держави, реалізацію суспільно значущих ініціатив на місцевому рівні». Номінації Премії: «Сучасна проза», «Громадська діяльність».

Високоповажне журі – Олександр Біленький, голова обласної ради, голова журі; Євгеній Холод, перший заступник голови обласної ради, заступник голови журі; Віра Мелешко, доцент, завідувачка кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, секретар журі; Інна Авраменко, голова постійної комісії обласної ради з питань регламенту, депутатської діяльності, інформаційної сфери, зв'язків з громадськістю та дотримання прав учасників АТО, перший заступник голови Глобинської районної державної адміністрації; Володимир Голуб, голова громадської ради при Полтавській обласній державній адміністрації; Вікторія Пилипенко, директор департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської обласної державної адміністрації; Віта Сарапин, доцент кафедри педагогіки та суспільних наук Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

університет економіки і торгівлі»; Микола Степаненко, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; Наталія Трикаш (Кірячок), голова Полтавської обласної організації Національної спілки письменників України; Сергій Шевчук, голова постійної комісії обласної ради з питань освіти, науки та культури, доцент, проректор з наукової роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; Інна Шерстюк, заступник директора департаменту-начальник управління розвитку туризму, музейної справи та охорони культурної спадщини департаменту культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації – на своєму засіданні визначило лауреатів. Ними стали:

– у номінації «Сучасна проза» – Сергій Осока (Нечитайло), член Національної спілки письменників України – за збірку оповідань «Нічні купання в серпні»;

– у номінації «Громадська діяльність» – Юрій Роговий, ветеран педагогічної праці – за популяризацію творчого доробку свого батька – Феодосія Рогового.

Вручали Премію в день народження Ф. Рогового – 27 серпня – в Полтавському національному педагогічному університеті.

На церемонії нагородження були присутні науковці, державні службовці, студенти, журналісти,

члени журі із присудження премії, зосібна Микола Степаненко, Сергій Шевчук, Інна Шерстюк; бібліотекарі та ін.

Нагороди лауреатам вручив заступник голови Полтавської обласної ради Анатолій Ханко. Через погіршення стану здоров'я до Полтави не зміг приїхати Юрій Роговий. Диплом лауреата отримали його дружина Лариса Сергіївна Рогова та онука Мирослава.

Грамоту Полтавської обласної ради одержав Євген Бутенко, письменник-краєзнавець, за художньо-історичний роман про Івана Даценка «Доля Героя з Полтавщини».

Вітаючи переможців, Анатолій Ханко сказав, що ця Премія – не лише відзнака, а й спосіб пошанування митця-земляка Феодосія Рогового.

Письменник Сергій Осока означив себе як автора, котрий будує художню прозу на принципах автобіографізму; герої оповідань живуть переважно в його спогадах – розповідача-автора, але набувають естетично-художніх параметрів.

Ведуча церемонії Віра Мелешко, завідувач кафедри української літератури, зауважила: «Юрій Роговий, як і його батько, все життя працював учителем (викладав біологію), популяризує творчість свого тата (упорядкував і видав листи та щоденникові нотатки Феодосія Рогового – "Удосвіта, коли не спалось", "Я світові потрібен як приклад, як можливість", книгу "Довга дорога до «Свята…» (Слово для Батька)" та ін.); домігся перевидання

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

батькових романів; пише новели, краєзнавчо-етнографічні шкіци, поезію. Юрій – лауреат премії імені Дмитра Нитченка (2008), премії імені І. П. Котляревського (2017), член Національної спілки письменників України (2012). Головним завданням свого життя Юрій Феодосійович вважає довести "до логічного завершення те, чого не встиг Він". Це – обов'язок сина, який не зрадив Батька і Пам'ять про нього. "Що є святішого за Пам'ять про Батьків?" – лейтмотив життя Юрія Феодосійовича».

Запрошений до слова ректор університету Микола Степаненко наголосив на оновленні крайових премій, на ролі Полтавського педагогічного вишу в заснуванні премій імені Феодосія Рогового та Петра Ротача, привітав сьогоднішніх лауреатів. Він уважає, що творчість Сергія Осоки суголосна магічності малої прози Григора Тютюнника, примітна увагою до деталі, до світу села, яке репрезентує Україну. Тут згадуємо написане літературним критиком про збірку Сергія Осоки: «Письменник повертає в активний літературний дискурс саме центральноукраїнське село, що, поза сумнівом, важливе для встановлення ідейно-тематичного балансу» (Тетяна Трохименко, Харків).

Творчість Ф. Рогового надихає сучасних письменників. У цьому присутніх переконала Наталія Іванченко, заслужена артистка України, артистка Полтавської обласної філармонії, яка надзвичайно проникливо прочитала вірші Бориса Гуменюка та Ольги Хало.

Видання творів Сергія Осоки і Юрія Рогового були представлені на книжковій виставці «Слава добротворній людині, а вже тоді – всьому нею твореному», організованій бібліотекою нашого вишу.

Феодосій Роговий, як засвідчує Премія його імені та її перші лауреати, «світові потрібен як приклад, як нагадування», він – це ж «письменник, Господи!» (Григір Тютюнник), письменник, котрий прагнув «показати "останню" правду про людину» (Михайло Наєнко); письменник, романи якого належать до творів «такого рівня, такого зрілого роздуму», які «не часто з'являються в літературі» (Олесь Гончар) та демонструють «неповторний синтез виразно національних і загальноєвропейських стильових тенденцій» (Любов Зубак).

Валентина Орєхова

БІБЛІОТЕКА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН: ВІДКРИТА НАУКА, ВІДКРИТИЙ ДОСТУП, ЦИФРОВА ПЕДАГОГІКА

Саме з такою назвою 20–21 вересня 2018 року на базі бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція. Її співорганізаторами виступили Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека імені І. П. Котляревського, Науково-технічна бібліотека Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. У роботі форуму взяли участь понад 100 учасників із різних освітянських бібліотек, а також науковці й аспіранти закладів вищої освіти.

З вітальним словом до учасників та гостей конференції звернувся проректор із наукової роботи, доктор географічних наук Сергій Миколайович Шевчук.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

У перший день роботи конференції відбулася пленарне засідання та робота в секціях. На пленарному засіданні свої доповіді виголосили Інна Шерстюк, заступник директора департаменту – начальник управління розвитку туризму, музейної справи та охорони культурної спадщини Полтавської обласної державної адміністрації (тема доповіді «Бібліотека як берегиня національної культурної спадщини»), Людмила Процай, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання ПНПУ імені В. Г. Короленка (тема доповіді «Хмарні сервіси як засіб організації інформаційного освітнього електронного середовища закладів вищої освіти»), Валентина Орєхова, директор бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха (тема доповіді «Відкрита наука в бібліотеці закладу вищої освіти: концепція, реалізація, перспективи»), Оксана Тур, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету

імені Юрія Кондратюка (тема доповіді «Академічна доброчесність у науковій комунікації майбутніх документознавців: роль університетської бібліотеки»).

Значну увагу учасників привернуло коло питань. У рамках роботи конференції плідно працювала секція «Універсальна десяткова класифікація: перспективи впровадження в освітянських бібліотеках». Завідувач

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

відділу комплектування та наукового опрацювання документів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського Інна Лобановська провела семінар «Універсальна десяткова класифікація в бібліотеках закладів освіти: особливості впровадження» для працівників освітянських бібліотек».

Досвідом роботи із практики впровадження універсальної десяткової класифікації в науковій бібліотеці поділилася Ірина Чайка, кандидат педагогічних наук, директор наукової бібліотеки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Директор бібліотеки Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» Ольга Шкира розповіла про практичний досвід співпраці університетської бібліотеки із психолого-медико-педагогічною консультативною службою університету, що передбачає розкриття особистості, згуртування колективу, створення комфортного мікроклімату та позитивного іміджу бібліотек.

Активну участь узяли й працівники Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського. Ірина Білокур зосередила увагу на тенденціях науково-інформаційної діяльності центру «Вікно в Америку» Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського, Марина Федорова ознайомила із книжковими колекціями Петра Ротача, Віри Жук, Андрія Пашка, Валерія Волоскова, Іллі Галіна, які містяться у фондах відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ імені І. П. Котляревського. Зі змістовними доповідями виступили й працівники бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха Наталія Кузьміна, Світлана Плужник, Світлана Тіткова, Катерина Ганжа та Леся Косогова. До участі в конференції долучилися й аспіранти університету Антоніна Заїчко та Вікторія Орєхова, які сконцентрували увагу присутніх на принципах бібліотерапії в освіті й питаннях представлення здобутків наукової спільноти університету у світовому просторі.

21 вересня роботу конференції продовжили в Національному музеєві-заповіднику українського гончарства в Опішному, де обговорили коло питань та підбили підсумки роботи. Працівники музею зорганізували цікаву екскурсію для учасників конференції, які оглянули фондову колекцію гончарних виробів, найбільшу в Україні, унікальну Національну галерею монументальної кераміки, розміщену просто неба, Гончарську книгозбірню України. Вони відвідали з екскурсією Музей мистецької родини Кричевських, Меморіальний музей-садибу славетної гончарки Олександри Селюченко.

Особливу увагу науковців привернули тематичні книжкові виставки «Полтавський педагогічний: історії столітній подих», «Перлини книжкового фонду бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха», «Книжкові колекції у фондах університетської бібліотеки» та виставка творів і виробів художніх ремесел, підготовлені працівниками бібліотеки та наукової спільнотою факультету технологій та дизайну. Усі учасники наукового дійства отримали сертифікати.

НАШІ АВТОРИ

БАБЕНКО Людмила – доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БАЛАНДІНА Надія – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БАЛУХАТА Владиліна – журналістка (м. Хорол Полтавської області).

БАРДАКОВА Юлія – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри романо-германської філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БІЛИК Галина – старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БЛОХА Ярослав – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БОЙКО Марія – письменниця, журналістка, громадська діячка (м. Полтава).

БОНДАРЕВСЬКА Ольга – кандидат філологічних наук, доцент, мовознавець (м. Полтава).

БУРДЕЙНИЙ Анатолій – голова правління Громадського благодійного фонду «Фундація ім. Григорія Нудьги» (м. Львів).

ВЕРТОЛА Світлана – студентка 4 курсу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ВІСКРІВЕЦЬ Марина – студентка 4 курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ВІШНІКІНА Любов – доктор педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ГАЛАУР Світлана – кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ГЕРМАН Аліса – школярка, молода художниця, письменниця (м. Київ).

ГОД Борис – доктор педагогічних, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ГОРИЦВІТ (Луньова) Тетяна – письменниця, член Національної спілки письменників України, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ГУСЛЕНКО (Міщенко) Раїса – науковець, педагог, краєзнавець, письменниця (м. Київ, уродженка с. Лазірки Оржицького району Полтавської області).

ГУСЛЕНКО Олександр – системний програміст (м. Київ).

ДЕЙНА Людмила – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ДІПТАН Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЗАГАЙКО Петро (1928–2013) – кандидат філологічних наук, доцент, літературознавець (м. Полтава).

ЗОЗУЛЯ Дмитро – студент 4 курсу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

КИРИЛЬЧУК Оксана – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри романо-германської філології, декан факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

КОНДРАТЕНКО Наталія – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

КОНДРАТЮК Мар'ян – студент 4 курсу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

КОНОНЕНКО Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри романо-германської філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

КРАВЧЕНКО Петро – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

КРИНИЦЬКА Наталія – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри романо-германської філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛАРІОНОВА Світлана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛЕВЧЕНКО Григорій – заслужений діяч мистецтв України, професор, завідувач кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

МАЛЕНКО Олена – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри українознавства та лінгводидактики Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди.

МЕЛЕШКО Віра – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

МИРНИЙ Володимир – письменник, член Національної спілки письменників України (м. Полтава).

МІЩЕНКО Олександр – письменник, перекладач, член Полтавської спілки літераторів, Національної спілки письменників України (м. Лубни Полтавської області).

МОХІРЄВА Юлія – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри образотворчого мистецтва Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, член Національної спілки художників України.

НАЄНКО Михайло – доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка.

НЕЖИВИЙ Олексій – доктор філологічних наук, професор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Полтава), член національних спілок журналістів, краєзнавців, письменників України.

НІКОЛАШИНА Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

НІКОЛЕНКО Ольга – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ОРЄХОВА Валентина – директор бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ОСОКА Сергій – письменник, перекладач, член Національної спілки письменників України (м. Полтава).

ПАВЛОВА Ірина – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ПОДРИГА Володимир – кандидат філологічних наук, літературознавець (м. Лубни Полтавської області).

РАДЬКО Ганна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РУДИЧ Оксана – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РЯБЧУК Микола – письменник, есеїст, політолог, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, президент Українського центру Міжнародного ПЕН-клубу (м. Київ).

САЄНКО Валентина – кандидат філологічних наук, доцент, літературознавець (м. Одеса).

СЕМЕНЮК Єгор – студент 4 курсу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

СЕРДЮК Ігор – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СМОЛЬНИЦЬКА Ольга – письменниця, перекладачка, літературний критик, член Національної спілки письменників України, журналістка, науковець (м. Буча Київської області).

СОЛОДКА Лілія – студентка 4 курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Микола – доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Ніна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри філологічних дисциплін і методики їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СУПРУНЕНКО Ганна (1883–1962) – українська письменниця, культурно-громадська діячка.

ТИТАРЕНКО Григорій – історик, краєзнавець, письменник (м. Полтава).

ТЮТЮННИК Григір (1931–1980) – відомий український письменник.

УКРАЇНЕЦЬ Людмила – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ФІСАК Ірина – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЧАЙКА (Барановська) Катерина – студентка 4 курсу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ЧУПОВСЬКИЙ Юрій – письменник, ветеран праці (м. Полтава).

ШЕБЕЛІСТ Сергій – журналіст, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ШУПТА Дмитро – письменник, журналіст, культурно-громадський діяч, член національних спілок журналістів і письменників України, заслужений працівник культури (м. Одеса).

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 1 (38)

NATIVE LAND

ALMANAC OF POLTAVA V. G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

2018, No. 2 (39)

CONTENTS

POETRY

Olha Smolnytska 3
Oksana Rudych 9

PROSE

Oleksandr Mishchenko. A jar of honey. 12
Corporate event. 13
Treasure. 14
Spinster. 15
Happy her. 16
«I will not let you go, father…». 18
Serhii Osoka. Evening Lactariusresimus. 19
Whitney Houston. 21
Yurii Chupovskyi. Sorry, Mom... *Essay.* 24

DEBUT

Alice Herman. Petrykivka's Cat. *Excerpts.* 35
Liliia Solodka. A Friend. *Story.* 38

PRESENTATION

Olha Smolnytska. Young poetry and prose in the «Holosiivskyi residential castle»: students works majoring in «Literary Creativity» at the Institute of Philology of Kyiv National Taras Shevchenko University. *An attempt at the foreword.* 40

Dmytro Zozulia. Triptych of flying unity. 40
Burned out. 42
Poems. 44
Yehor Semeniuk. Nastusia. 45
Poems. 46
Kateryna Chaika. Poems. 46
Svitlana Vertola. Poems. 48
Marian Kondratiuk. Poems. 49

PUBLICISM

Mykola Riabchuk. How and why (despite everything) I am a «Czechoslovakian». 52
Hryhorii Tytarenko. «Love for the Truth» in Poltava. 54
Vladylina Balukhata. Embroidered shirt. 57
Holy Trinity. 57
Used to enchant when young... 58
Tetiana Horytsvit. **From the exhibitions and workshops: selected artistic impressions.**
Freedom – a sketch of profound research. 59
From the life of the yellow tram. 60
Saxophonist's dog: a monologue. 61
Who would like to pay there a visit. 62
Some space for al ark. 62
An evening song and flowers. 63
Overheard near the «Lake». 64

DIALOGUES

Serhii Shebelist. «In the Hetmanate the child did not use to attract such piety as now». *Interview with a historian Ihor Serdiuk.* 65

PHILOLOGICAL SCIENCES

Mykola Stepanenko. Important components of Andriy Nikovskyi's linguistic concept. 69

Olha Bondarevska. The phenomenon of apociotics in proverbs and sayings. 74
Valentyna Saienko. «For fear of doing something» by Svitlana Kyrychenko as a document and image of the era. 80
Halyna Bilyk, Maryna Viscrivets. Artistic and historical updating of the image of the Ukrainian peasantry in the works by Oles Honchar. 88

JUBILEE DATES

100th Anniversary of the History and Philology Faculty in Poltava is the forerunner of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
Petro Kravchenko, Yaroslav Blokha. History and Modern Educational and Scientific Environment of the Faculty of History. 95
Oksana Kyrylchuk. History and Modern Educational and Scientific Environment of the Faculty of Philology and Journalism. 106
Liudmyla Ukrainets, Iryna Pavlova. «My Word, My Tears, My Paradise, Paradise!» *Some features to the portrait of the Doctor of Philology, professor, Rector of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University Mykola Inanovych Stepanenko on the occasion of the 60th anniversary.* 127

ARTS STUDY

Nina Stepanenko. «...That is from the white where my people come out», or The Art world of Yuliia Mokhireva**.** 141

PAGES OF HISTORY

Iryna Diptan. Mykhailo Hrushevskyi about the problems of hetmanization of Ivan Vyhovskyi. 150

PAGES OF THE FUTURE BOOK

Oleksii Nezhyvyi. Visible Hruhir Tiutiunnyk. 166
Hryhir Tiutiunnyk. ZIS-5. *Preparation for publishing by* **Oleeksii Nezhyvyi.** 168
Petro Zahaiko. On the way to the temple. *Preface from* **Volodymyr Myrnyi.** 176

IN MEMORIAM

Mykhailo Naienko. Memoirs about the «quiet» Donchyk. 179
Valentiya Saienko. Obsession with Science. 187

«NATIVE LAND» ABOUT NATIVE PEOPLE

Anatolii Burdeinyi. Ukrainian tireless worker, poltavian Hryhorii Kovalenko. *To the 150th anniversary of birth.* 193
Hryhorii Tytarenko. Ivan Stetshenko returns. 204
Volodymyr Podryha. Life and work of Hanna Suprunenko. *To the poetess' 135th anniversary of birth.* 207
Hanna Suprunenko. Autobiography, poems. 212
Vladymyr Myrnyi. Mykola Butovych, the master of epigrams. 214
Raiisa Huslenko, Oleksandr Huslenko. About the family of Yevhen Hrebinka. 216

IN THE «NATIVE LAND» ABOUT «NATIVE LAND»

Nina Stepanenko. About a cultural studio of Mykola Dmytriev on the pages of the magazine «Native Land» (1906). 219

REVIEWS

Two reviews on one book: *Stepanenko M. Publicistic-political periphrases in the Ukrainian language: 2017: a monograph / Mykola Stepanenko. – Poltava : Dyvosvit, 2018. – 588 p.*
Olena Malenko. Systemic periphrastic connections in modern journalistic-political discourse. 221
Nataliia Kondratenko. The latest journalistic-political periphrastics: the linguistic and sociolinguistic dimensions. 222
Dmytro Shupta. The Great Ukrainian Actress. *Review on the book: Sovacheva H. Ukraine willstillbe! : memoirs, articles and notes, letters / Anna Sovacheva ; [order., aut. preface O. P. Rotach]. – Poltava : Dyvosvit, 2017. – 431 p. : il.* 223
Nataliia Krynytska. «Why do I, a man-indicator, nobody knows, even Heaven...». *Review on the collection: Styrkina Yu. Verse led unsaved wines : [poetry] / Yuliia. Styrkina. – Poltava : ASMI, 2018. – 523 p. : il.* 227
Halyna Bilyk. Invitation to a hearty conversation. *Review on the book: Horytsvit T. What can be painted only with water color:* essay */ Tetiana Horytsvit (Luniova). – K. : FOP Zelenskyi V. L., 2018. – 96 p. : il.* 229

CULTURAL CHRONICLE

Hanna Radko. Poltava honoured Oles Honchar. 233
Serhii Shebelist. Poltava on the literary meridian of Europe. 240
Vira Meleshko. Theodosius Rohovyi Award and its first laureates. 242
Valentyna Orekhova. The Library of the higher educational establishment on the condition of transformation: open science, open access, digital pedagogy. 244

AUR AUTHORS 247

Юлія Мохірєва. ***Охоронець полтавського краю.***
Полотно, олія. 75х75, 2009 р.

Земле рідна моя, у пісні і легенди сповита,
Щедро вкрили тебе полинові стежки кобзарів,
Завмирає душа від бажання вторити і жити,
І дивується серце золотому багатству ланів.
Передзвін обійма калиновий мій край благовістом,
Навіть квітці малій тепле сонце бажає добра,
І цілує вуста вічно юна мелодія пісні,
Що бере свій початок від щедрот нескінченних Дніпра.

Земле рідна моя, оберегів ти знала багато,
Від князів у віках твої діти ведуть родовід,
Гострій шаблі тебе довелось від навал захищати,
І не раз дивувала ти гордою славою світ.
Ти у серці моїм запалила багаття надії,
Обира мій народ собі долю на довгі літа,
Земле рідна моя, я за тебе молюся і вірю –
У безмежну величність і щасливе твоє майбуття.